

Ukrajinska Galicija

(prijevodi s ukrajinskoga)

Uredio
Jevgenij Paščenko

Zagreb
2015.

Udruga „Hrvatsko-ukrajinska suradnja“
Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu

Knjižnica *Ucrainiana Croatica*
Knjiga 12

Nakladnik
Udruga „Hrvatsko-ukrajinska suradnja“
Za nakladnika: Jevgenij Paščenko

Urednik
Jevgenij Paščenko

Recenzenti
akademik Stepan Pavljuk
dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Ivana Vidović Bolt

Lektorica i korektorica
Vesna Radaković-Vinchierutti

Likovna oprema, grafička i računalna obrada
Aleksandr Paščenko

Tisak
Vjesnik d.d.

Godina i mjesec objavljivanja: 2015., kolovoz

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 000910020.

ISBN 978-953-55390-3-2

SADRŽAJ

Uvodne predodžbe

Galicija – daleka i bliska (Jevgenij Paščenko)	7
Ġalyčyna (Jaroslav Isajevyč)	15

I.

Srednjovjekovna državnost

Ġalyč'ko-Volyns'ka država (Jaroslav Isajevyč)	21
Kralj Danylo Romanovyč (Leontij Vojtovyč)	41
Lavov (Jaroslav Isajevyč)	89
Grad – brod (Juryj Andruhovyč)	109

II.

Sudbine Ukrajinske crkve

Brestska unija 1596. godine (Orest Subteljnyj)	119
Ukrajinsko crkveno slikarstvo u Galiciji: tehnika i tehnologija od 15. do 18. stoljeća (Lev Skop)	123
Mitropolit Andrej Šeptyc'kyj (Oksana Sajko)	147

III.

Nacija i književnost u okviru Monarhije

Istočna Galicija: utvrda ukrajinstva (Orest Subteljnyj)	167
<i>Anima Galiciana</i> i/ili fatamorgana: realna i imaginarna Ġalyčyna u književnosti i svijesti (Roman Ġolyk)	193
„Rus’ka Trijčja“ u kontekstu društveno-kulturnog života Ukrajine u prvoj polovici 19. stoljeća (Roman Kyrčiv)	205
Prorok u svojoj domovini. Franko i njegova zajednica (Jaroslav Ġrycak)	231
„Radovi apostola“: univerzalizam Frankova genija (Mykola Leġkyj)	295
Do „praiskona“: mitopoetski vektor lirske svijesti Boġdana Iġora Antonyča (Jevġen Nahlik)	307
Myhajlo Jackiv: kanon i interpretacija (Oksana Meljnyk)	325

IV.

Na putovima prema Hrvatskoj

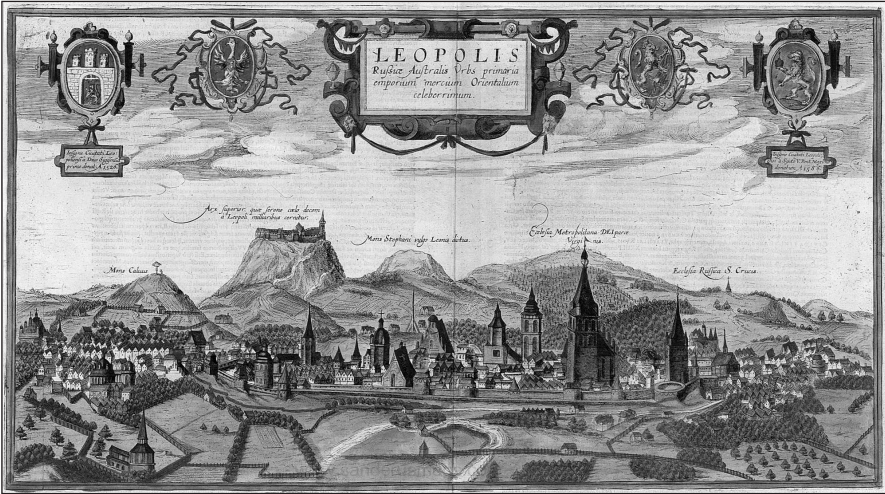
Lavov u povijesti ukrajinsko-hrvatskih veza (kraj 18. st. – 60-ih godina 19. st.) (Myhajlo Krilj)	339
Misija ukrajinskih grkokatoličkih svećenika u Dalmaciji u prvoj četvrtini 19. stoljeća (Myhajlo Krilj)	349
Migracije iz Galicije (Oleg Rumjancev)	357

1. Ukrajinci u Bosni i Hercegovini te Slavoniji: od 1890. do Prvoga svjetskog rata	357
2. Uvjeti života doseljenika	387
3. Religijski život doseljenika	411

V.

Krvavo dvadeseto stoljeće

Prvi svjetski rat i Ukrajina (Oleksandr Rejent)	441
Sičovi stiljci (Oleksandr Bojko)	451
Zapadna Ukrajina u međuratnom razdoblju (Orest Subteljnyj)	455
Djelovanje OUN-a i UPA-e u okviru antikolonijalnih, revolucionarnih i nacionalnooslobodilačkih pokreta Europe i Azije (Oleksandr Pağirja)	479
Ukrajina u Drugom svjetskom ratu (Orest Subteljnyj)	495
Između Hitlera i Staljina (Aleksandr Gogun)	503
Stepan Bandera (Viktor Marčenko)	513
Bandera: stari i novi mitovi (Volodymyr Vjatrovyč)	527
Autori, recenzenti, prevoditelji	537
Prevedeni radovi	542
Summary, Sažetak, Резюме	544

Uvodne predodžbe

Jevgenij Paščenko

Galicija – daleka i bliska

Ime Galicija u hrvatskome pojmovniku o Ukrajini kao da je poznato, prebiva u sluhu, a u isto je vrijeme obavijeno maglovitom predodžbom o dalekoj, neznanoj regiji. Iako se taj naziv obvezno javlja u školskoj lektiri povezanoj s Krležinim prikazom ratnih strahota, on kao da nestaje iz memorije, a može asociirati i na neki srodan privlačniji španjolski smjer. Međutim, osim Krležina uvođenja Galicije u hrvatsku društvenu memoriju, regija ima mnogo dublje korijene u povijesnoj povezanosti Ukrajine i Hrvatske. Sve zajedno upućuje na neophodnu potrebu prikazati pojam, lik, povijesne i suvremene konture ukrajinske Galicije, što je i namjera ove knjige, koja je još jedan korak na *Putu kroz Ukrajinu*, ostvaren knjižnicom *Ucrainiana Croatica*. Knjiga je zamišljena kao zbirka znanstvenih tekstova kojima bi se proširilo znanje o regijama, određena problematika kojih zanima i hrvatskog recipijenta. Posve je logično da se, nakon objavljenih knjiga koje su nas na putu od zapada prema istoku uvele u Zakarpatsku Ukrajinu¹ i provele kroz Ukrajinske Karpate², spustimo na prostor Galicije.

Ne pretendirajući na sveobuhvatnost, knjigom pokušavamo dati povijesnu perspektivu s ocrtavanjem nekih osnovnih, posebice važnih razdoblja i pojmova koji su obilježili sadržaj knjige. Zamišljena je kao kolektivna monografija koja se temelji na radovima istaknutih, uglavnom ukrajinskih autora neposredno iz te regije, ali i drugih zemalja, u ovom slučaju iz Kanade, Italije i Rusije.

1 *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet*. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo i Udruga hrvatskih ukrajinista, 2013.

2 *Ukrajinski Karpati: Etnogeneza-arheologija-etnologija*. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo i Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2014.

Neophodnost davanja opće informacije sve do prikaza određenih fenomena uvjetovala je izbor tekstova – od enciklopedijskih, analitičkih i povijesnih istraživanja do esejističkih tekstova. Na taj način pruža se mogućnost upoznati regiju koja je u povijesti imala, ali i danas ima važnu ulogu u društvenim, političkim i kulturnim događajima na prostoru Ukrajine, teritorijalno najveće europske države.³ Kroz povijest je Galicija bila uključena u niz važnih epoha i događaja, ponajprije kao regija prebivanja slavenskih plemena, uključujući i ljetopisne Bijele Hrvate. Prema nekim arheološkom istraživanjima, s toga su se prostora raseljavali Slaveni, uključujući i današnji hrvatski smjer. Međutim, to nije tema ove knjige i mora postati temom neke iduće, s obzirom na postupnu dinamiku istraživanja hrvatske etnogeneze u kontekstu (i) ukrajinskih prostora, uključujući Galiciju, što je poseban projekt ukrajinsko-hrvatske znanstvene suradnje. Zbog toga je potrebna knjiga koja bi nas uvela u pojam Galicije kroz povijesni presjek.

Osim etnogenetskih, važne su i manje istražene komunikacije iz srednjovjekovna doba, kada je *Galyc'ko-Volyns'ka* država bila važno, poput Kijeva, središte ukrajinskoga srednjovjekovlja, sve do pada starorus'ke (ukrajinske) države 1240.–1241. godine. U sljedećim je stoljećima regija doživljavala sudbinu sličnu drugim regijama širom Ukrajine – nasrtaje susjednih država, priključivanje teritorija osvajačima, postupan otpor i konsolidiranje nacionalne svijesti. Susjedstvo s katoličkom Poljskom, koja se u svom usponu širila prema istočnom prostoru, snažno se odrazilo na daljnji razvoj kulture, od zapadnih regija sve do Kijeva i središta zaporoškoga kozaštva. Uz vojna i religijska sudaranja, dolazilo je do kulturnoga, crkvenoga konfrontiranja, što je utjecalo na porast nacionalne osebujnosti Rusyna-Rutena, kako se tradicionalno nazivalo stanovništvo, čuvajući ime srednjovjekovne države. Složeni odnosi s Poljskom imali su pozitivan odjek u ukrajinskoj sredini i snažno su se odrazili na formiranje nacionalne elite, posebice duhovništva – od apologije kulturnih vrijednosti katoličkoga podrijetla, do ogorčenoga neprihvatanja. Upravo su iz zapadnih regija bili podrijetlom brojni pregaoci ukrajinskoga baroka – pristalice grkokatoličke unije, koja je prihvaćena u Kijevu, kao i predstavnici bizantske tradicije, koja također preuzima barokne elemente, sudjelujući u nastanku pravoslavnoga baroka.

3 Zemlja istočnoga susjedstva zemljopisno je euroazijska.

Raspodjelom Ukrajine između dviju najvećih europskih monarhija – Austro-Ugarske i Ruske (Rossija), upravo podaustrijska Galicija je, prožimajući se europskim tradicijama, postajala središte nacionalnog otpora, preuzevši tu ulogu od velike Ukrajine, posebice od druge polovice 19. stoljeća i nadalje.

Bečka administracija nije izostavljala iz pozornosti regiju čije je ime proširila na Poljsku formiranjem ondje Lodomerije i slično, zbog čega se govori o istočnoj odnosno ukrajinskoj Galiciji. Etnička preseljavanja u polietničkoj monarhiji bila su dinamična, motivirana različitim razlozima. Zbog ruskih osvajanja Poljske, stanovništvo potonje se doseljavalo prema Lavovu i u druge krajeve, donoseći vlastite tradicije i predodžbe. Međuetnički su odnosi u određenim razdobljima bili obilježeni napetostima, stvarajući teren za jačanje i bez toga napetih trzavica između tih dvaju slavenskih naroda.

U sklopu Monarhije odvijali su se i ukrajinsko-hrvatski odnosi. Pripadajući istom, austrougarskom krugu, Ukrajinci i Hrvati su se slobodno kretali tim prostorom, a potkraj 19. st. i početkom 20. st. dolazi do preseljavanja stanovništva iz Galicije u hrvatske zemlje, kao novi val nakon premještanja u drugoj polovici 18. st. zakarpatskih Rusyna-Ukrajnaca.⁴

Dvadeseto stoljeće, posebice prva polovica, obilježeno je na tim prostorima dramatičnim događajima koji se nižu od Prvoga svjetskoga rata i nadalje. Istočna fronta je ušla u hrvatsku svijest upravo kroz pojam Galicije, gdje su se našle brojne postrojbe iz Hrvatske Ta, dosad malo proučena tema zahtijeva posebno istraživanje. U razdoblju između dvaju svjetskih ratova Galicija je prostor napetih ukrajinsko-poljskih odnosa, zatim upadanja sovjetske vojske, nacističke okupacije, povratka sovjetskoga režima koji je nadalje provodio represivnu politiku, prikazujući na tom terenu Ukrajinca kao „buržoasko nacionaliste“, uz slične atribute iz repertoara ruskog antiukrajinizma.

U procesu rušenja totalitarnoga režima, zapadnoukrajinske intelektualne snage imale su tradicionalno važnu ulogu – sve do sudjelovanja na Majdanu 2014., gdje je u sudaru s represivnim snagama režima poginulo mnogo ljudi iz Zapadne Ukrajine, nastavljajući borbu za proeuropsku državu – protiv ruske agresije u Istočnoj Ukrajini.

4 O tome: *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet*. Zagreb, 2013.

Sve ovo svjedoči o važnosti regije u općoj slici Ukrajine, što je uvjetovalo sadržaj knjige. Kompozicijski se knjiga dijeli na nekoliko poglavlja. Uvodni dio, kao i povijesni o srednjovjekovnoj kneževini, pripada istaknutom povjesničaru, akademiku Jaroslavu Isajevyču, koji je na suvremenim metodološkim principima prikazao Ğalyc'ko-Volyns'ku kneževinu. Da problem definiranja funkcije i povijesne djelatnosti jednog od središnjih državotvoraca – Danyla još uvijek izaziva pozornost, potvrđuje tekst suvremenoga povjesničara Leontija Vojtovyča koji rasvjetljava okolnosti tituliranja toga vladara kraljem, što je sovjetska historiografija prešućivala.

Ukrajinska Galicija sastoji od triju oblasnih⁵ cjelina koje su prostorno vezane za središnje gradove – Ljviv, Ivano-Frankivs'k i Ternopilj. Ova se knjiga uglavnom nadovezuje na Ljviv, odnosno Lavov, kao priznato regionalno središte, premda se cjelokupna informacija o glavnim osobitostima povijesnoga i kulturnog razvoja odnosi na opći pojam *ğalyc'kog fenomena*, kako su ga nazvali neki autori iz Lavova. Posve je logično da je u knjizi predstavljena slika toga grada, koji enciklopedijski prikazuje kulturolog Jaroslav Isajevyč, a esejistički – pisac Jurij Andruhovyč. Činjenica da autori potječu iz različitih ukrajinskih sredina – prvi iz Volynja, drugi iz susjednoga Ivano-Frankivs'ka, naglašava važnost Lavova u opsežnome dijapazonu galicijškoga života. Međutim, nisu manje važna ni druga središta Galicije, posebice Ivano-Frankivs'k kao glavni grad Prykarpattja, prema kojemu će krenuti sljedeća knjiga.

Važnost religijskoga čimbenika posebno je izražena u zapadnoukrajinskim regijama, kao i širom zemlje. Upravo na tim prostorima dolazilo je do prvih sudaranja između kršćanskih konfesija, ponajprije između katoličanstva koje se koristilo kao instrument invazija, i pravoslavlja kao obrambenog sustava. Kasnije povezivanje dviju crkvi putem unije opet je dovelo do novih sukobljavanja i rascjepa diljem ukrajinskoga društva. Prikaz osnovnih povijesnih razdoblja od crkvene unije i nadalje daje prijevod poglavlja iz ukrajinske povijesti poznatoga kanadskog povjesničara ukrajinskoga podrijetla Oresta Subteljnog.

Široki spektar različitih religijskih izražaja snažno je obilježio kulturni krajolik Galicije, posebice u arhitekturi i umjetnosti. U kulturnom izražavanju prepleću se različite tradicije ili se čuva zatvorenost konfesije,

5 *Oblast* je administrativno-teritorijalna jedinica u bivšoj sovjetskoj terminologiji; zadržana je u današnjoj Ukrajini (op. ur.).

što se posebice vidi u Lavovu. Grad je ispunjen arhitekturnim spomenicima niza epoha, od renesanse i baroka, preko secesije u nacionalnim, crkvenim varijacijama, sve do rusko-sovjetskih upadanja koja su odjekivala i u kulturnom obliku. Umjetnička palitra Galicije morala bi postati posebna tema, počevši od osebnosti pučkoga stvaralaštva koje posvjedočuje i crkveno slikarstvo, prikazano ovdje prijevodom suvremenih istraživanja.

Poglavlje posvećeno književnosti ima za cilj ne samo prikazati istaknute osobitosti i pojave književnoga razvoja, već proširiti i vidike društvenoga, duhovnog, ideološkoga života u kojem se književnost razvijala u snažnom naglasku na ideji utvrđivanja nacije. Nakon dominacije crkvenoga jezika, književnost romantizma, u općem europskom nacionalnom preporodu, okreće se prema rodnome jeziku koji se naziva prema prastarom imenu naroda – *rus'ky*, koji književnim jezikom proglašava skupina intelektualaca poznata kao *Rus'ka Trijca*. Zbog jačanja antiukrajinizma u podruskoj ili velikoj Ukrajini, kako su je nazivali u zapadnome dijelu, Galicija preuzima funkciju nacionalnoga Pijemonta u austrougarskom okviru, što prezentira istaknuti predstavnik doba Ivan Franko. Uključenost u europske kulturne tijekove odražava se u književnosti koja pruža nacionalne izraze modernih težnji, gdje je jedan od značajnih predstavnika pjesnik Bogdan-Igor Antonyč. Ukrajinska moderna izražava se brojnim pjesnicima i prozaistima, koji će kasnije biti prešućivani zbog sovjetske intervencije. Socrealistički kanon nametnula je ruska doktrina, što se neminovno odrazilo na položaj umjetnosti – od represija, proganjanja i zabranjivanja do neminovnoga konformizma, ali i disidentstva.

Dvadeseto stoljeće ostavilo je posebice dramatičan trag na zapadnoukrajinskim prostorima – od Prvoga svjetskoga rata, kroz međuratno razdoblje i godine Drugoga svjetskog rata i nadalje – sve do rušenja totalitarnoga režima u kojem su (i) rodoljubi iz Galicije opet imali avangardno značenje. Sovjetska ideologija nastojala je iskriviti povijesne događaje, prikazujući Ukrajince kroz maglu mitova – od uvjeravanja u savezništvo s okupacijskim vlastima do afirmiranja odanosti rusko-sovjetskim dogmama. Nacionalni otpor prikazivao se kao nacionalistički, s oslikavanjem rodoljuba kao apologeta nacističkih vlasti i slično. Mnogi su pojmovi i likovi iz toga razdoblja oslobođeni od tabua i laži tek osamostaljivanjem Ukrajine, kada je složno i proturječno predsovjetsko i sovjetsko razdoblje osmišljeno s realnih stajališta. Suvremeni prikazi toga problema također su dobili mjesto u knjizi.

Tradicionalna tema ukrajinsko-hrvatskih povezivanja prikazana je vremenskim segmentom iz austrougarskog doba, kada su zapadnoukrajinske regije bile sastavni dio istoga carstva s Hrvatima, što je otvaralo mogućnost za različite veze. One su predstavljene nedovoljno poznatim činjenicama iz crkvene korespondencije, kao i važnosti Lavova, jednog od administrativnih središta Monarhije. Posebno mjesto zauzima prikaz događaja, koji je poticao i organizirao službeni Beč – proces preseljavanja galicijskih Rusyna u južnoslavenske regije, gdje su se ukrajinski doseljenici ukorjenjivali kao grkokatolici, potomci kojih su danas dio ukrajinske zajednice u Hrvatskoj.

Knjiga je pripremljena u dogovoru sa znanstvenim institucijama koje su partneri Filozofskog fakulteta, odnosno Katedre za ukrajinski jezik i književnost pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. To su, prema ugovorima o suradnji – Nacionalno sveučilište Ivan Franko, Institut etnologije Nacionalne akademije znanosti Ukrajine, a također Institut Ivana Franka, Institut ukrajinologije Ivan Kryp”jakevyč Nacionalne akademije znanosti Ukrajine – sve u Lavovu.

Izbor, da ponovimo, nema za cilj dati sveobuhvatnu sliku o Galiciji; niz važnih tema, dostojnih pozornosti, ostao je izvan mogućnosti koje moraju biti ostvarene u sljedećim izdanjima. U pripremi je knjiga koja će predstaviti sastavni dio Galicije – regiju Prykarpattje.

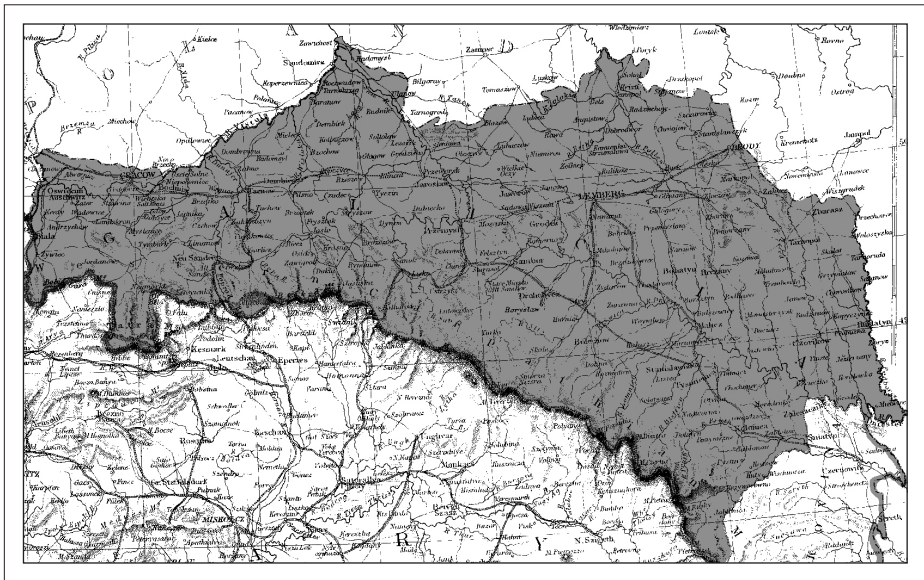
Textove su preveli studenti diplomskoga studija ukrajinskog jezika i književnosti prevoditeljsko-kulturološkoga smjera. U procesu prevodenja posebna je pozornost posvećena izvornoj ukrajinskoj terminologiji, osobito onomastičkoj. Ona je prenesena prema principima transliteracije utvrđenima *Pravopisom* Matice hrvatske.⁶ Ukrajinska su slova *є, і, ю, я* transliterirana kao *je, ji, ju, ja*; ukrajinske skupine *лб, нб* preneseni su hrvatskima *lj, nj*; ukrajinski *meki znak* (ь) transliteriran je apostrofom ('). U transliteraciji se koristi latinično slovo *y* (ipsilon) za ukrajinsko ćirilično slovo *u*. Ukrajinsko slovo *з* je grafem za ukrajinski ždrijelni tjesnačni suglasnički fonem koji je najčešće na mjestu hrvatskoga praskavoga fonema /g/ (kao u riječi *Bog*); transliterirano je slovom *ž* (*g* s kvačicom), a na mjestu pak ukrajinskoga slova *r* stoji hrvatsko *g*. Određeni geografski nazivi, uz već usvojene forme, preuzete iz drugih jezika, najčešće iz ruskoga – kao Kijev, Harkov, Galicija i dr. ili kroatizirani kao Lavov, doneseni su i u ukrajinskim formama – Kyjiv,

6 *Raisa Trostinska*. Hrvatski pravopis. Zagreb: Matica hrvatska, 2007., str. 302-303.

Harkiv, Ğalyčyna Ljviv i slično.⁷

Knjiga je pripremljena i objavljena uz svesrdnu potporu institucija, fondova, prijatelja hrvatske ukrajinistike, udruge „Hrvatsko-ukrajinska suradnja“ (HORUS), kojima srdačno zahvaljujemo na sudjelovanju u još jednom koraku na *Putu kroz Ukrajinu* kao dvanaestoj (od 2008. godine) knjizi biblioteke *Ucrainiana Croatica*.

7 Više o normama prevođenja: *Tetyana Fuderer, Nika Šimičić*. Transformacije u prijevodu pripovijetke M. Jergovića „Krađa“ s hrvatskoga jezika... // *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim III.* / Sesar, Dubravka (ur.). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FFpress, 2013., str. 209–221.

Jaroslav Isajevyč

Āalyčyna

Galicija (Āalyčyna) je povijesna regija Ukrajine. Prema suvremenoj administrativnoj podjeli, to je teritorij Ljvivs'ke¹ i Ivano-Frankivs'ke oblasti, većeg dijela Ternopiljs'ke oblasti, južnog dijela Rivnens'ke oblasti te južnog i istočnog dijela Potkarpatskoga vojvodstva Poljske.² Od 6. do 9. stoljeća te su zemlje pripadale arealu raseljavanja Bijelih Hrvata i Tiveraca, a od 10. st. (vjerojatno od sredine stoljeća) bile su u sastavu Kyjivs'ke Rusi. Godine 981. Kyjivs'koj Rusi pripojen je zapadni dio Āalyčyne (peremyšljs'ka zemlja), koji se ubrzo našao pod političkim utjecajem Češke i od nje zavisnih južnopoljskih kneževina. Potkraj 11. stoljeća te u prvoj polovici 12. st. u sastavu Kyjivs'ke Rusi istaknule su se Zvenyġorods'ka, Peremyšljs'ka i Terebovljs'ka kneževina; 1141.–1145. ujediniio ih je knez Volodymyrko Volodarevyč, preselivši prijestolnicu u drevni Āalyč.

Āalyc'ka kneževina je za vladavine Jaroslava Volodymyrovyča širila utjecaj na srednje i niže Podnjestrovlje. Godine 1199., kao posljedica ujedinjenja Galicije i Volyns'ke zemlje pod vodstvom volyns'koga kneza Romana Mstislavyča (Romana Velikog – op. prev.), stvorena je Āalyc'ko-Volyns'ka kneževina; njezin vladar Danylo Āalyc'kyj okrunjen je za kralja 1253. godine. Tom se titulom na početku 14. st. služio njegov unuk Jurij Ljvovyč. Godine 1156. osnovana je Āalyc'ka eparhija³, a 1303. Āalyc'ka metropolija⁴ (koja je, s prekidima, postojala do 1347. i 1371.–1401.). Veći dio Galicije, koja se još uvijek nije oporavila od mongolsko-tatarske navale, okupirao je 1349. poljski kralj Kazimir III. Veliki. Tijekom borbe Poljske, Litve i Ugarske za Galiciju, pala je pod vodstvo ugarskog vazala, kneza Vladislava Opolskog (1372.–1378., 1385.–1387.), te je 1381.–1385. pripadala Kraljevini Ugarskoj. Godine 1387., unatoč otporu lokalnog

1 Ukrajina je podijeljena na 24 administrativne jedinice koje se nazivaju oblastima, a oblasti se dijele na manje jedinice, rajone (ovdje i dalje su opaske prevoditelja).

2 Potkarpatsko vojvodstvo je jedno od 16 poljskih administrativnih jedinica – vojvodstava, a nalazi se na jugoistoku zemlje.

3 Eparhija – u istočnoj crkvi, administrativna pokrajina kojom upravlja episkop; dijeceza.

4 Metropolija – sjedište i djelokrug rada i časti nadbiskupa, metropolita.

stanovništva, osnovni dio Galicije s gradom Ljvivom pripojen je Poljskoj Kruni, u sklopu koje je 1434. stvoreno Rus'ko vojvodstvo sa središtem u Ljvivu. Belška kneževina, koja je od 1388. bila u vazalskim odnosima s kneževinom Mazovijom (povijesna oblast Poljske), također je 1462. pripojena Poljskoj te je pretvorena u Belzsko vojvodstvo.

Potkraj 16. stoljeća i na početku 17. st. u Galiciji se razvio ukrajinski nacionalno-kulturni pokret; u većini gradova djelovala su bratstva. Znatan njezin dio bio je oslobođen tijekom pohoda Boğdana Hmeljnyc'kog na zapad 1648. i 1655.

Sukladno prvoj podjeli Poljske 1772., Austriji su pripojeni ukrajinska Ğalyčyna i grad Ljviv, također i južna Poljska te grad Krakov. Te su zemlje bile neprirodno objedinjene u jedinstvenu provinciju – krunski kraj Kraljevstvo Galicije i Lodomerije sa središtem u Ljvivu, istočni dio kojega se (drevna Galicija) nazivao Istočnom Galicijom, a zapadni, poljski dio, Zapadnom Galicijom. Sjedište austrijskoga gubernatora i provincijalnih administrativnih ustanova bio je Ljviv. Tu se održavao i Ğalyc'ki sabor (Галицький становий сейм). Godine 1787. Kraljevstvu Galicije i Lodomerije pripojena je Bukovyna (1849. odijeljena u zaseban okrug), a nakon 1795. pripojeni su mu Holmščyna i dio poljskih regija s gradovima Radomom i Lublinom (tzv. Nova Zapadna Galicija, od 1809. predana Ruskom Carstvu; danas u sastavu Poljske). Od 1809. do 1815. Ternopiljs'ki okrug Galicije pripadao je Ruskom Carstvu. Krakov s okolicom je od 1809. pripadao Vařavskoj kneževini; 1815.–1846. postojala je Krakovska republika pod patronatom Austrije, Prusije i Rusije. Godine 1807. stvorena je Ğalyc'ka grkokatolička metropolija. Nakon promjene Austrijske Monarhije u Austro-Ugarsku (1867.), njezina je vlada Galiciji dala status autonomne provincije, ali pod uvjetima koji su osiguravali nadmoć poljskih plemića u administraciji: sukladno tamošnjem izbornom sustavu, njihovi predstavnici imali su većinu mjesta u Ğalyc'kom saboru (Галицький крайовий сейм) i provincijskoj kotarskoj⁵ administraciji. Već tada je Ustav otvarao neke mogućnosti aktivizacije ukrajinske, poljske i židovske kulture i političkog života. Ukrajinski nacionalno-kulturni pokret, koji je započeo u drugoj četvrtini 19. st., doživio je uzlet za revolucije 1848.–1849., a posebice potkraj 1860-ih godina. Aktivno djelovanje ukrajinskih građanskih i kulturnih organizacija i partija u Galiciji, kao i premještaj izdavačke

5 Kotar je druga razina administrativnog ustroja Poljske; između vojvodstva (županije) i općine.

djelatnosti ukrajinskih intelektualaca iz Naddniprojanščyne⁶, kao posljedica zaoštavanja antiukrajinske politike carske vlasti, uvjetovali su sveopće ukrajinsko značenje Galicije kao središta nacionalnog pokreta i ukrajinske političke misli.

Ukrajinsko nacionalno vijeće, koje se sastojalo od predstavnika ukrajinskih političkih struktura Galicije i Bukovyne, proglasilo je u Ljvivu 19. 10. 1918. utemeljenje Ukrajinske države u okvirima Galicije i Bukovyne na području zapadnoukrajinskih zemalja. Već 1. 11. 1918. utemeljena je ukrajinska vlast u Ljvivu i kotarskim gradovima Galicije, a 13. 11. 1918. donesen je privremeni Ustav Zapadnoukrajinske Narodne Republike; 3. 1. 1919. sabor je donio zakon o ujedinjenju ZUNR-a⁷ i UNR-a⁸ u jedinstvenu ujedinjenu državu; odluku je priznao i direktorij UNR-a te je 22. 1. 1919. ona svečano proglašena na Sofijskome trgu u Kyjivu; sljedećega dana prihvatio ju je Radni Kongres Ukrajine (Trudovyy Kongres Ukrajiny). Od srpnja 1919. do rujna 1939. Galiciju je, zajedno sa Zapadnim Volynjem, okupirala Poljska, unutar koje je podijeljena na Ljvivs'ko, Stanislavs'ko i Ternopiljs'ko vojvodstvo.

Godine 1939.–1941. te od 1944. nadalje bila je u sastavu USSR-a⁹, gdje su 4. 12. 1939. stvorene Ljvivs'ka, Droğobyc'ka, Stanislavs'ka (danas Ivano-Frankivs'ka) i Ternopiljs'ka oblast; u sastav posljednje ušli su i južni krajevi Volyns'koga vojvodstva. Zapadni kotari Galicije su od jeseni 1939. bili pod Hitlerovom okupacijom, koja se u srpnju 1941. proširila na cijelu regiju. U kolovozu 1941. okupatori su stvorili okrug „Galicija“, koji su pripojili Generalnom gubernatorstvu sa središtem u Krakovu.

U sklopu teritorijalne podjele Ukrajinske ustaničke armije, Galicija, dio Bukovyne i Zakarpats'ka Ukrajina činile su grupu *UPA-Zapad*, s posebnim vojnim okrugom „Sjan“ (Peremyljščyna, Holmščyna, Lemkivščyna). Nakon Drugoga svjetskog rata, zapadni kotari Galicije ostali su u sastavu Poljske (danas su u sastavu Potkarpatskoga vojvodstva), većina ukrajinskog stanovništva preselila se u USSR ili se 1947. odselila u nekadašnje njemačke zemlje na zapad i sjever Poljske.

S ukrajinskoga prevela Nika Presl

6 Naddniprojanščyna – naziv središnje Ukrajine pod vlašću Ruskoga Carstva.

7 ZUNR – Zapadna Ukrajinska Narodna Republika.

8 UNR – Ukrajinska Narodna Republika.

9 USSR – Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika.

Literatura

Лозинський, М., Галичина в житті України. Відень, 1916.

Кульчицький, В.С., Державний лад і право в Галичині(в другій по. XIX - на поч. XX ст.). Львів, 1965; Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській державі. Львів, 1968.

Лозинський, М., Галичина в рр. 1918-1920. Нью-Йорк, 1970.

Magosci, P., Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide. Toronto-Buffalo-London, 1983.

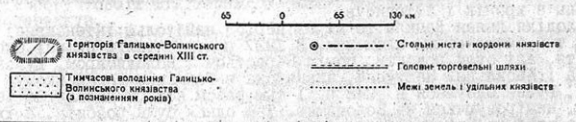
Kozik, J., The Ukrainian National Movement in Galicia: 1815-1849. Edmonton, 1983.

I.

Srednjovjekovna državnost

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIII ст.

Jaroslav Isajevyč

Ĝalyc'ko-Volyns'ka država

Prije osam stoljeća, 1199. godine, na političkoj karti Europe pojavila se država koju su kasniji povjesničari nazvali Ĝalyc'ko-Volyns'kom. Kao što je čest slučaj s povijesnim terminima, taj je naziv uvjetan. Budući da je začetnik ujedinjenja Volynja i Galicije bio volodymyrs'ki knez Roman Mstyslavyč, postoje razlozi da se njegova kneževina naziva Volodymyrs'ko-Ĝalyc'kom. Promatrajući daljnji povijesni razvoj, moglo bi se govoriti i o Volodymyrs'ko-Ĝalyc'ko-Holms'koj državi, jer je njezin najmoćniji i najpoznatiji vladar, knez i kralj Danylo Romanovyč, za svoju prijestolnicu odabrao Holm. Ipak, ne treba se prepirati oko nazivlja. I Volynj, i Ĝalyc'ka zemlja, i Holmščyna¹ pridonijeli su razvitku države čija su ostvarenja bila rezultat zajedničkih napora svih njezinih regija. Ekonomski, socijalno-politički i kulturni razvoj ĝalyc'kih, volyns'kih i holms'ko-pidljjas'kih zemalja u sastavu Kyjivs'ke države, a kasnije i u sastavu udiljnih² kneževina formiranih na njezinu teritoriju, postao je preduvjet uspona države Romana Mstyslavyča i njegovih potomaka. Treba napomenuti i da je, s obzirom na karakter tadašnje kneževske vlasti, potpuno opravdana upotreba riječi „kneževina“ i „država“ kao sinonima.

Povijest ukrajinske državnosti uključuje povijest stvaranja države u svim, i velikim i malim kneževinama, zemljama, volostima³. Sve do mongolsko-tatarske navale Kyjiv je bio najveće ekonomski i kulturno središte Istočne Europe, a černiĝivs'ko-sivers'ki i ĝalyc'ko-volyns'ki kneževi natjecali su se za prvenstvo u procesima ujedinjenja, koji su unatoč političkim razjedinjenostima dolazili na dnevni red. Upravo je o Ĝalyc'ko-Volyns'koj kneževini ostao sačuvan ljetopis iz 13. st., koji je sljedećim naraštajima donio važnu obavijest o njezinu ustroju, administraciji, preokretima u političkoj borbi, kulturi. A „nakon pada Kyjiva, Ĝalyc'ko-Volyns'ka država

1 Regija oko grada Holma (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

2 Ukr. udiljni knjazy – stalež vladara podređen glavnom knezu; udiljna kneževina – zemlja kojom su vladali.

3 Ukr. volost' – teritorij koji je u doba Kyjivs'ke Rusi bio podređen vlasti kneza, samostana i sl.

je produžila postojanje državne organizacije na cijelo jedno stoljeće i postala glavno političko središte cijele Ukrajine“ (I. Kryp”jakevyč).⁴

Upravo je stoga 800-ta obljetnica stvaranja te države događaj od općenacionalne važnosti.

Volyns’ka i Ğalyc’ka kneževina i njihovo ujedinjenje

Osnivanje ujedinjene kneževine označavalo je kraj dugoga državotvornog procesa⁵ koji je bio uvjetovan nizom socijalnih, političkih i kulturnih čimbenika. Kao što je poznato, u zemljama Volynja, kojima je u najstarije doba pripadalo i Zabužžje, već se u 7. st. stvaralo svojevrstno državno ujedinjenje koje povjesničari nazivaju Dulibs’ki savez. Već su se sredinom 10. st. politički utjecaji Kyjivs’ke države proširili daleko na zapad, čak do Zabužžja i Nadsjannja. Nakon smrti Svjatoslava Iğorevyča ti su utjecaji oslabili i plemensko vodstvo červens’ke (zabuz’ke) i peremyšljs’ke zemlje tražilo je potporu Češkoga kraljevstva, o kojemu su već ovisili južnopoljski Lendzjani (ljetopisac ih naziva Ljasima). Pohod Volodymyra Svjatoslavyča 981. godine na Červen i Peremyšlj trajno je povezo Zabužžja i Nadsjannja⁶ s Kyjivs’kom Rusi. Administrativnim središtem jugozapadnih zemalja Kyjivs’ke države postao je Volodymyr – grad koji je osnovao i svojim imenom nazvao knez Volodymyr Svjatoslavyč. On je predao upravljanje tim krajem Vsevolodu – sinu iz braka s poljskom kneginjom Rohnidom Rohvolodivnom. Grad Volodymyr postao je sjedište episkopije, dakle i važno središte kulturnog razvoja.

Nakon smrti Jaroslava Mudroga vlast nad Volynjem često je prelazila iz ruke u ruku. Odvojenu kneževsku dinastiju na Volynju ubrzo je osnovao unuk Volodymyra Monomaha Izjaslav Mstyslavyč, koji je

4 Za 800-tu obljetnicu Ğalyc’ko-Volyns’ke države izišlo je drugo izdanje knjige I. P. Kryp”jakevyča *Ğalyc’ko-Volyns’ka kneževina*, oslobođeno cenzure. Za tisak ga je priredio Institut ukrajnologije I. Kryp”jakevyča Nacionalne akademije znanosti Ukrajine.

5 Usp.: Галицько-волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнародна наукова конференція (Галич, 19–21 серп. 1993 р.): Тези доповідей та повідомлень. – Львів, 1993.; М. Ф. Котляр. Галицько-Волинська Русь. – Київ, 1998. (Україна кріз віки. – Том 5).

6 Usp.: Я. Ісаєвич. Червенські гради. // Волинь, 1991. – № 1. – С. 15-20; Його ж. Перемишль і Перемишльська земля: перші сторінки історії // Перемишль і Перемишльська земля протягом віків. – Перемишль–Львів, 1996. – С. 6-15.

vladao u Volodymyru 1136.–1142. i 1146.–1154. On, a poslije i njegov sin Mstyslav Izjaslavyč, oslanjao se na svoje volyns'ke posjede dok je vodio borbu za ustoličenje na kijevskome prijestolju⁷.

Ponekad se stvaranje kneževina naziva i „raspad“ Kyjivs'ke države. To ne prikazuje točno bit povijesnih događaja onoga doba: presudan nije bio raspad, nego baš suprotno, jače ujedinjavanje teritorijalno bliskih i povezanih plemena, koje je uvjetovano ekonomskim i političkim razvojem, a njihovo ranije članstvo u konfederaciji na čelu s Kyjivom nije imalo čvrstu osnovu. Izdvajanjem kneževina stvoreni su uvjeti za usavršavanje državnog aparata, daljnje stvaranje velikih zemljišnih posjeda, razvitak poljoprivrede, uspon gradova – središta obrta i trgovine. Nastaju i mnogobrojni gradovi, koji su bili administrativna i ekonomska središta pokrajina i volosti. Obrtnička proizvodnja je dosegla višu razinu, a u mnogim granama je zbog uske specijalizacije došlo do povećanja broja obrtničkih zanimanja. Važan je bio porast broja stanovnika – unatoč propadanju, najviše je porastao trgovačko-obrtnički sloj u gradovima. Iako je gospodarstvo ostalo prirodno, gospodarske veze unutar granica kneževina razvijale su se jače nego veze između kneževina. S druge strane raslo je i značenje tranzitnih trgovačkih putova koji su presijecali teritorije kneževina. Kulturnim i političkim vezama između kneževina pogodovalo je i što su sve druge kneževine pripadale Kyjivs'koj metropoli.

Negativna pojava bili su međusobni ratovi u kojima je sudjelovala većina kneževina. Često su vladari raznih kneževina ulazili u međusobne saveze. Kneževi su pokušavali na svoju stranu pridobiti lokalne boljare⁸, a boljari su na svoj način iskorištavali sukobe između kneževa da bi osnažili vlastiti položaj. Zbog slabljenja vlasti kneževa, u nizu kneževina porasla je važnost vijeća kao oblika vlasti u kojem je sudjelovalo mjesno stanovništvo. Sjednice vijeća sazivale su se zvonjenjem zvona. Nerijetko su se na njima donosile odluke o progonstvu kneževa ili proglasi prema njima, objavljivali ratovi ili sklapali mirovni sporazumi. Neki povjesničari smatraju da su vijeća najvažniji ostatak vladavine naroda kod slavenskih plemena, dok

7 Najdetajnije su ovi i sljedeći događaji opisani u „Історія України“ М. Грушевс'кого (sv. 2 i 3).

8 Ukr. bojaryn – veliki zemljoposjednik, pripadao je kneževskom dvoru i bio je član kneževih ratničkih skupina.

drugi istraživači naglašavaju jačanje utjecaja boljara i bogatih mistyča⁹, koji su često potkupljivali članove vijeća, ili su vršili nasilje nad njima.

Neslaganja između kneževa bila su posebno opasna dok su im prijetili vanjski neprijatelji, posebno Polovci. Polovci (Кыпчаки, Кумани) su u 11. st. zauzeli ogromne stepске просторе – velik dio Srednje Azije, sjeverni Kavkaz, područja kraj Crnoga mora. U svojim napadima polovec'ka su nomadska plemena stizala do Pidkarpattja, a najčešće su pustošili južni dio kijevske regije, Perejaslavščynu, Černiživščynu. Neki su kneževi sklapali saveze s Polovcima i pomagali im u organizaciji pljačkaških pohoda na teritorije drugih kneževina.

Da bi se obranili od polovec'kih napada, potrebne su bile zajedničke radnje kneževina, posebice Kyjiv'ske, Perejaslav'ske i Černiživ'ske. Istodobno su se vladari velikih kneževina morali boriti i protiv pokušaja odcjepljenja udiljnih kneževina, pokrajina, čak i volosti. Nerijetko su podjeli težili najmoćniji lokalni boljarski rodovi, a s druge strane je djelatnost ujedinjavanja nekih kneževa naišla na potporu gradskih obrtnika, trgovaca i dijela boljara, posebice malih i srednjih. Određena stabilnost teritorija kneževina velikim je dijelom bila uvjetovana njihovim prirodnim granicama, starim kulturnim tradicijama, sastavom stanovništva. Tako se Volyn'ska kneževina sa sjedištem u Volodymyru sastojala od teritorija nekadašnjega plemenskog saveza Dulibi-Bužani-Volinjani. Osnovu teritorija Čalyc'ke kneževine najvjerojatnije su činila područja karpatskih Hrvata i sjeverozapadni krajevi zemlje Tyveraca. Trajalo je ranije započeto međusobno povezivanje protoukrajinskih plemenskih skupina, između ostalog Poljana, Derevljana, Siverjana, Duliba, Hrvata, Ulyča, Tyveraca. Pogodovali su tome srodnost jezika i običaja, geografski položaj, ekonomski, politički i kulturni odnosi. Grupiranje bliskih plemena ubrzalo se nakon što su se kneževine odijelile, a njihovi se teritoriji formirali tako da su uključivali i davne plemenske podjele¹⁰.

Borba za jačanje Volyn'ske kneževine nije bila laka, i u nekim se razdobljima pretvarala u federaciju manjih udiljnih kneževina. Kneževi, koji su često pokušavali voditi vlastitu politiku, bili su u Luc'ku, Peresopnyci,

9 Ukr. mistyč – pripadnik bogatoga građanstva.

10 О formiranju teritorija i kneževina Galicije i Volynja: І. Крип'якевич. Галицько-Волинське князівство. – Київ, 1984. – С. 21-38; Н. Ф. Котляр. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волинской Руси IX–XIII вв. – Киев, 1985.

Doroŕyĉynu, neko vrijeme i u Buz'ku, Ćervenu i drugim gradovima. Nakon smrti Mstyslava Izjaslavyĉa 1170., Volynj su podijelili njegovi sinovi: Roman je poĉeo vladati u Volodymyru, Volodymyr u Brestu, Svjatoslav u Ćervenu, Vsevolod u Belzi. Samo ustrajnom politikom ujedinjavanja Romana Mstyslavyĉa bilo je osigurano jedinstvo Volyns'ke zemlje.

Drukĉija je sudbina zadesila Prykarpattje. Tu su veĉ 1084. bile stvorene tri kneŕevine kojima su vladala braĉa Rostyslavyĉi, praunuci Jaroslava Mudrog. Najstariji Rjuryk Rostyslavyĉ vladao je Peremyšls'kom kneŕevinom, kojoj su pripadale pokrajine koje se nalaze nad Sjanom i gornjim Dnjestrom, pribliŕno do rijeke Stryja. Vasyljku Rostyslavyĉu pripala je Tereboveljs'ka kneŕevina, koja je ukljuĉivala Podillja, Bukovynu, istoĉni dio Ukrajinskih Karpata. Sjevernije od Tereboveljs'ke kneŕevine nalazila se Zvenyŕorods'ka kneŕevina. Ona je pripadala treĉem bratu, Volodaru, koji je nakon Rjurykove smrti postao knez i u Peremyšlju. On je 1099., zajedno s Vasyljkom Tereboveljs'kim pod Peremyšljom pobijedio vojsku ugarskoga kralja i na neko vrijeme zaustavio napade Ugarskoga kraljevstva na Pidkarpattja.

Sin Volodara, Volodymyr (u ljetopisu se naziva Volodymyrkom), ujedinio je peremyšls'ke, tereboveljs'ke i zvenyŕorods'ke zemlje u jednu kneŕevinu. On je 1144. za prijestolnicu izabrao Ćalyĉ, grad koji se nalazi na Dnjestru. U Zvenyŕorods'koj kneŕevini je neko vrijeme vladao njegov neĉak Ivan Rostyslavyĉ (Ivan Berladnyk). Godine 1145. došlo je do ustanka mistyĉa u Ćalyĉu, koji su u grad doveli zvenyŕorods'koga kneza. Unatoĉ krvavoj bitki, Volodymyrko je uspio ne samo istjerati Ivana Rostyslavyĉa iz Ćalyĉa, nego i pripojiti Zvenyŕorod svojim posjedima.

Ćalyĉ'ka kneŕevina bila je na vrhuncu moĉi za vladanja Volodymyrkova sina Jaroslava Osmomysla, oca Jaroslavne koja je opjevana u *Pjesmi o Igorevu pohodu* (ukr. *Slovo o polku Iŕorevim* – op. prev.), graditelja Uspens'ke katedrale u Ćalyĉu¹¹. Njegovi posjedi sezali su uzduŕ Dnjestra daleko prema jugu; ĉak su i pokrajine uz niŕi tok Pruta i Dunava u odreĉenoj mjeri ovisile o Ćalyĉu. Raslo je znaĉenje Dnjestra u meĉunarodnoj trgovini, ŕto je pridonijelo razvitku gradova u kneŕevini.

Ćalyĉ'ki knez je stekao meĉunarodni autoritet, podupirao je diplomatske odnose ne samo sa susjedima, nego i s Bizantom i Svetim

11 Я. Пастернак. Старий Галич. – Львiв–Кракiв, 1994. Перевiдання: Iвано-Франкiвськ, 1998.

Rimskim Carstvom. Gost mu je bio bizantski carević Andronik Komnin, koji je kasnije postao car. U *Pjesmi o Igorevu pohodu* se o Jaroslavu govori s iskrenim divljenjem:

Галицький Осмомисле Ярославе!
 Високо сидиш ти на своїм золотокованим престолі,
 підпер гори Угорські своїми залізними полками,
 заступивши королеві шлях,
 зачинивши Дунаю ворота,
 метаючи тягарі через хмари,
 суди рядачи до Дунаю.
 Грози твої по землях течуть,
 одчиняєш ти Києву ворота,
 стріляєш ти з отчого золотого стола
 салтанів за землями.¹²

Spominjanje sudova¹³ izaziva prijepore: neki autori misle da je riječ o dunavskom brodovlju, iako prevladava mišljenje da je riječ o političkoj kontroli i suđenju na prostorima uzduž Dnjestra pa čak do nižeg toka Dunava. Jasno se ističe uloga vojne moći Jaroslava u obrani Karpata od ugarskoga kralja. Zbog obrane putova koji vode kroz Karpate i njima pristupnih putova, bio je stvoren sustav raznolikih obrambenih građevina. Tako su garnizonske utvrde u Tustanju, Bubnyšču, kao i niz drugih utvrda, branile prijelaze koji su vodili do glavne ceste za Verec'kyj prijevoj¹⁴. Izreka o „sultanima iza zemalja“ povezuje se sa sudjelovanjem ğalyc'kih vojnika u pohodu na egipatskog sultana Salah-ad-Dina (Saladina, osnivača bliskoistočne dinastije Ajubida). Važno je da se u *Velikopoljskoj kronici* s kraja 13. st. država Jaroslava Osmomysla naziva Ğalyc'kim kraljevstvom.

Bez obzira na međusobne ratove nekih kneževa, ğalyc'ke i volyn'ske zemlje su od davnina podupirale najtješnje ekonomske i kulturne odnose

12 Jaroslave Osmomysle Ğalyc'ki! Visoko sjediš ti na svome zlatnom prijestolju, tvoje željezne vojske ugarske gore podupiru, kralju zabranivši put, Dunavu zatvorivši vrata, bacajući terete kroz oblake, sudove raspoređujući po Dunavu. Nevremena tvoja idu kroz zemlje, ti otvaraš Kijevu vrata, s tog svog zlatnog stola strijeljaš sultane iza zemalja.

13 Ukr. sudy – 1. sudovi kao državne institucije; 2. ratno brodovlje.

14 М. Рожко. Тустань – давньоруська наскельна фортеця. – Київ, 1996.

koji su postali preduvjet ujedinjenja Volynja i Galicije u jednu kneŕevinu. Ubrzo nakon smrti Jaroslava Osmomysla, volyns'ki knez Roman Mstyslavyč je na poziv ĝalyč'kih boljara zauzeo Ćalyč, ali nije uspio učvrstiti i svoju vlast. Tek 1199., nakon smrti Volodymyra Jaroslavyča, posljednjega predstavnika dinastije Rostyslavyča, Roman Mstyslavyč uspijeva spojiti Volynj i Galiciju u jednu kneŕevinu pod svojom vlašću. Malo prije smrti potvrdio je svoju vlast i u Kyjivu. Kijevljani su rado prešli na Romanovu stranu i otvorili mu podiljs'ka vrata grada. Stvaranje ujedinjene Ćalyč'ko-Volyns'ke drŕжаве je vaŕan povijesni događaj. Nije uzalud ljetopisac nazivao Romana velikim knezom, „carem u Rusi“, „samodrščem cijele Rusi“, s tim da se riječ samodrŕzac prvi put u ljetopisu odnosi na njega. Ta titula, prevedena od grčke titule bizantskih careva – „autokrat“, svjedoči o porastu moći velikoga kneza, podređivanju boljarskih skupina koje ranije nije mogao pokoriti. Upravo je kod Romana Mstyslavyča bizantski car Aleksije III. Angel traŕio sklonište za vrijeme kriŕarske okupacije Carigrada¹⁵. Autor ljetopisa s oduševljenjem piše da je veliki knez Roman „pobijedio sve poganske narode mudrošću razuma drŕeći se Boŕjih zapovijedi. Krenuo je na pogane kao lav, bio je ljut kao ris, ... prošao je njihovu zemlju kao orao, hrabar je bio kao tur, jer je časno nasljeđivao svog pretka Monomaha...“ Roman je stekao slavu hrabrim i uspješnim pohodima na Polovce i Litavce. Naknadno se umiješao i u borbu gvelfa (papinih pristaša) i gibelina (pristaša carske dinastije Hohenstaufen), boreći se na strani Filipa Švapskog Hohenstaufena, koji se borio za vlast u carstvu protiv Otona IV. Saksonskog, papina saveznika. Roman Mstyslavyč poginuo je na putu do Saksonije u boju protiv vojske krakovskoga kneza Leška Bijelog kraj Zavyhosta na Visli (1205.)¹⁶

Danylo Ćalyč'kyj

Romanovu smrt iskoristile su razne galicijske boljarske skupine koje nisu dopustile da vlast preuzmu Romanova udovica i njegovi maloljetni sinovi Danylo i Vasyljko. Kad su kneŕevići odrasli, između njih i boljara počela je dugotrajna i teška borba za prijestolje Volynja, a poslije i Galicije.

15 В. Пашк. Про перебування бізантійського імператора Олексія III Ангела на Галицько-Волинських землях // Республіканець. – 1994. – № 3-4. – С. 49-56.

16 О повijесном значенju дјелатности Романа Мстиславыча усп.: М. Грушевський. Історія України-Русі. – Т. 3. – С. 14-15.

Velika moć boljara u Ćalyč'koj zemlji objašnjava se ne samo njihovim приходима (iz razvijene poljoprivrede, solana, trgovine), nego i što su u doba utvrđivanja svoje dinastije u Prykarpattju Rostyslavyči morali na svoju stranu pridobiti boljarsko vodstvo. To su mogli samo na jedan način – davati im službe i, još važnije, posjede koji su postali baza rasta utjecaja boljarskih rodova i kasnije im omogućili djelovanje protiv pokušaja jačanja vlasti kneževa. Nažalost, nerijetko su najbogatiji boljari smatrali da je korisna inozemna potpora. Polazili su od toga da bi strani vladari, teže nego domaći, mogli steći naklonost velikog broja ljudi, a to bi ih potaknulo na davanje privilegija boljarima koji bi im bili glavna potpora. Boljarima je također imponiralo ograničavanje kraljevske vlasti i garancija prava feudalaca Ugarske sukladno „Zlatnoj buli“ kralja Andrije I.

Upletanje stranih boljarskih pokrovitelja – Ugara, a poslije i Poljaka – u unutarnji sukob boljara i kneževa dovelo je do jačanja pozicije boljara i do zaoštavanja borbe boljara i kneževske vlasti do razine kakva još nije bila viđena u drugim kneževinama¹⁷. Evo što se naprimjer dogodilo za kratka vladanja Galicijom trojice sinova Igora Svjatoslavyča, po majčinoj strani unuka Jaroslava Osmomysla. Boljari su ih sami pozvali, nadajući se da će kneževići iz Sivers'ke zemlje postati poslušno oruđe u njihovim rukama. Kad su se Igorevyči domogli prave vlasti, započela je smrtonosna borba. Igorevyči su kaznili velike boljare, „bilo je 500 ubijenih, a ostali su pobjegli“. Godine 1211. boljari su, zatraživši pomoć ugarske vojske, zarobili dva Igorevyča i „objesili ih iz osvete“. Nakon dvije godine je vođa boljara Volodyslav Kormyljčyč skupio hrabrost sjesti na kneževsko prijestolje – to je bio jedini slučaj proglašavanja kneza koji nije iz dinastije Rjurykovyča. Ustoličivši se u Volodymyru 1214., Danylo Romanovyč je dobio potporu za ponovno osvajanje izgubljenoga naslijeđa. Godine 1216. je hrabrim pohodom priključio Pidljaššje. U to doba, 1214., Ugari su uz pomoć dijela boljara sklopili savez s Krakovskom kneževinom, okupirali Ćalyč, i za „kralja Ćalyč'koga kraljevstva“ proglasili petogodišnjeg ugarskoga kraljevića Kalmana (Kolomana), kojeg su oženili s dvogodišnjom poljskom kneginjom Salomeom. Od te zapravo vojne okupacije Ćalyčane je oslobodio novgorodski knez Mstyslav Udatnyj, koji je s Danylom Romanovyčem (oženjen njegovom kćerkom) uspješno odbio napad ugarske i poljske vojske. Ipak Mstyslav nije kasnije predao vlast Danylu, nego mlađem ugarskomu

17 Usp.: Пауцмо, В.Т., Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950.

kraljeviću Andriji, koji je bio oženjen Mstyslavovom drugom kćerkom. S mnogo ustrajnosti i napora Danylo je ipak uspio potvrditi svoju vlast nad Volynjem, odakle je poveo napad na Ćalyč'ku zemlju. Godine 1230. Danylo Romanovyč je uspio istisnuti Ugare iz Ćalyča, ali se nije uspio održati u gradu. To se ponovilo i 1233. Novi ugarski kralj Bela IV. priznao je vlast nad Ćalyčem černiĝivs'kom knezu Rostyslavu Myhajlovyču, kojeg su postavili boljari.

Budući da su politički neprincipijelne boljarske skupine htjele nagodbu s ugarskim kraljem, koji je htio prisvojiti rus'ke zemlje, borba Danyla i Vasyljka Romanovyča protiv boljara i za ujedinjenje ĝalyč'ko-volyns'kih zemalja poprimala je osobine oslobodilačkog rata za državnu neovisnost¹⁸. Romanovyči su se oslanjali na potporu širokih masa stanovništva i skupina boljara koje su računale na kneževsko pokroviteljstvo.

Podupirali su ih i mistyči – gradski trgovci i obrtnici, uključujući i strano stanovništvo u nekim od najvećih gradova (Armenci, Nijemci i dr.): oni nisu bili pristaše boljarske nasilne vlasti, nego snažne kneževske vlasti (tek su se kasnije, kad je država oslabila, gradske kolonije katolika počele usmjeravati prema svojim istovjernicima – inozemnim agresorima). Veliku zaslugu u pobjedi Romanovyča imale su i skupine seljaka i kneževskih slugu, koje su po potrebi bile dijelom kneževske vojske. Prema povjesničarima, od nasljednika sitnih boljara i kneževskih slugu potekli su sitni ukrajinski plemići u Pidkarpattju, koji su dobili imena prema nazivima sela – rodovi Kuljčyc'ki, Terlec'ki, Dobrjans'ki, Didušyc'ki, Vitošyns'ki, Krušeljnyc'ki i niz drugih.

Knez je od vjernih boljara pokušavao stvoriti središnji upravljački aparat. Najvažnija osoba, svojevrsni zastupnik kneza u vojnim, administrativnim i sudskim stvarima, bio je dvirs'kyj¹⁹. Ta služba odgovarala je zapadnoeuropskim palatinima. Kneževi su se u procesu usavršavanja državnog aparata, želeći specijalizirati njegove karike, oslanjali i na iskustva drugih država. Tako za neke službe na dvoru Danyla Romanovyča postoje analogije u Bizantu (pečatnyk) i kod zapadnih susjeda (stoljnyk, sideljnyčyj)²⁰.

18 Usp.: *M. Ф. Котляр. Данило Галицький. – Київ, 1979.*

19 Ukr. dvirs'kyj – dvoranin.

20 Srednjovjekovna terminologija za službe.

Nakon dugotrajne borbe, Danylo Ğalyč'ki je uspio pokoriti tri skupine ĝalyč'kih i peremyšljs'kih boljara koji su podupirali Ugarsko Kraljevstvo. Godine 1237.–1238. uspio je dokraja potvrditi svoju moć u Ğalyču. Volynj je ostavio svom bratu Vasyljku, koji je u svim važnim stvarima djelovao zajedno s njim. Godine 1238. Danylo je ne samo pobijedio malu, ali dobro naoružanu vojnu skupinu vitezova teutonaca Dobžyns'kog reda koji su okupirali važno trgovačko središte na Pidljaššju – grad Doroğyčyn nad Bugom, nego je i zarobio magistra reda Brunu. Prema ljetopisu je dan prije borbe rekao: „Našu državu ne smiju dobiti križari.“ Malo prije nego je Batu-kan uništio Kyjiv, Danylo se ondje smjestio i predao upravljanje tisućniku Dmytru, iskusnom i hrabrom vojskovođi koji je upravljao i obranom grada. Kao prijestolnicu kneževine odabrao je Holm – gdje je dao izgraditi obrambene građevine, crkve i lijep vrt. Ljetopisac prikazuje plansko obilježje gradova Danyla i njegova brata Vasyljka Romanovyča. Prema njihovim naredbama, bili su izgrađeni gradovi-utvrde Danyliv, Krem”janec', Uğroves'k i dr. U gradove je Danylo pozivao „majstore za izradu sedla, lukova, i kožnih torbi, kovače željeza, bakra i srebra, te su se dvorišta oko utvrde, polja i sela punili životom“. Tim je riječima u ljetopisu opisano osnivanje Holma, ali i drugih novoosnovanih gradova.

Fortifikacijski i graditeljski radovi Romanovyča bili su vrlo aktualni. Slomivši uporan otpor na liniji tvrđava uzduž Gornjeg Tetereva, Ğoryna i Sluča, golema mongolsko-tatarska vojska Batu-kana je na početku 1241. krenula na Volynj. Prema ljetopisu, Batu-kan je, uvidjevši da ne može zauzeti Krem”janec' i Danyliv, odustao od njih. Očito je herojska obrana tih čvrstih tvrđava dovela do toga da je Horda odlučila ne odgađati pohod na glavni grad Volynja – Volodymyr. Borba za volodymyrsku glavnu tvrđavu bila je teška. Vojne skupine i naoružani mistyči borili su se do posljednjeg vojnika. Uporišta otpora postale su zidane crkve koje su nakon povlačenja neprijatelja bile pune mrtvih vojnika. Isto su se tako čvrsto branili i Zvenyğorod i niz gradova i feudalnih dvoraca, kako svjedoči arheologija. Danylo, koji se u to doba vraćao iz Ugarske, zadržao se u Synevids'kom samostanu (u današnjoj Skolivs'koj općini); tu je doznao za napad i bio primoran vratiti se u Ugarsku, „jer je s njim bila samo mala vojska“. Put Horde je vjerojatno bio iz Prykarpattja na Vereč'kyj prijevoj i kroz Bukovynu na Rodnjans'kyj prijevoj. Kad se u Ugarskoj saznalo za približavanje Batu-kanovih horda, poslan je palatin Gregorij s nalogom da se zatvore karpatska „vrata“. Ali on

ih je predao bez otpora. Ne zadržavajući se u Karpatima, Batu-kanova je vojska krenula prema Ugarskoj, gdje se ujedinila s drugim dijelom Horde koji se vraćao iz Poljske i Češke. Uništavanje gradova i sela, golemi ljudski gubici – sve je zadalo nepopravljiv udarac ekonomiji i kulturi kraja.

Ipak je Ćalyc'ko-Volyns'ka zemlja manje trpjela nego istočne kneževine. To je omogućilo da se odmah nakon povlačenja Tatara krene ne samo u obnovu uništenih gradova, nego i u gradnju novih. Među ostalim su bile podignute moćne holmske utvrde, kamo je Danylo prenio svoju prijestolnicu, a izgrađen je i Ljviv, nazvan prema Danylovu starijem sinu Levu. Istodobno je i dalje trajala borba s nepokorenim boljarima, koji su se zalagali za Rostyslava Myhajlovyča (iz čerņigivs'ke dinastije) i njegove saveznike.

Godine 1245. je vojska Danyla Ćalyc'kog pobijedila vojsku ugarskoga kralja i njegovih saveznika kraj grada Jaroslava na Sjanu. Jaroslavska bitka, u kojoj se Danylo potvrdio kao hrabar vojnik i sposoban vojskovođa, zaustavila je na dugo vrijeme agresiju Ugarskoga kraljevstva na područja južno od Karpata. Oko 1250. su između Danyla i ugarskoga kralja Bele IV. uspostavljeni prijateljski odnosi, ojačani brakom Danylova sina Leva i Beline kćeri Konstancije.

Ipak pokušaj organiziranja dovoljno snažnog saveza protiv Horde nije uspio. Budući da nije imao mogućnost suprotstavljanja Zlatnoj Hordi, Danylo je bio primoran otići na pregovore s Batu-kanom u njegovu prijestolnicu Saraj (blizu ušća Volge). Batu-kan ga je primio sa svim počastima, ali suvremenici su shvatili da je taj put označavao priznanje ovisnosti o Hordi. Za tu je prigodu ljetopisac napisao: „Gora je od sveg zla čast tatarska!“ Daljnje Danylovo djelovanje svjedoči da se on tek u krajnjim uvjetima podređivao Hordi, kako bi na taj način predahnuo i skupio snagu za oslobodilačku borbu. Zbog toga je izgrađen niz utvrđenih gradova koji su prema riječima ljetopisca trebali biti uporišta protiv „bezbožnih Tatara“. Postupno, ispočetka vrlo oprezno, Danylo je ponovno tražio saveznike za borbu s Hordom. Godine 1254.–1255. njegova vojska, te vojska njegova brata Vasyljka i sina Leva osvojile su gradove koji su se bili predali Tatarima (bolohivs'ki gradovi u općinama Sluč i Teterevo), a kada su vojne skupine kana Kuremse krenule u protunapad, odbijene su u nomadska područja, odakle su kretale u pohode. Godine 1258., nakon dolaska velike vojske Burundaja, Danylo i Vasyljko su morali uništiti zidine najvećih utvrda da

bi dokazali kako nisu „neprijatelji“ Horde. Samo se prijestolnica Holm nije pokorila i sačuvala je svoje utvrde.

Danylo je provodio aktivnu vanjsku politiku. Nakon smrti posljednjeg austrijskog hercega iz dinastije Babenberg, Danylov sin Roman oženio je Gertrudu Babenberg i uz pomoć ugarskoga kralja pokušao zavladata herceškim prijestoljem Austrije. Taj pokušaj nije uspio (na kraju duge borbe, 1282., zavladała je dinastija Habsburgovaca).

Međunarodnom autoritetu Danyla pogodovala je i kraljevska kruna koju je dobio od pape Inocenta IV.²¹ Za mjesto krunjenja Danylo je izabrao Dorožyčyn na Pidljaššju, kako bi potvrdio svoja prava na taj grad, gdje je svojedobno pobijedio teutonske vitezove. Zapadnoeuropske kronike su Ćalyc'ko-Volyns'ku kneževinu nazivale kraljevstvom i puno prije krunjenja u Dorožyčynu, pa je Papa poslao Danylu krunu na dar, uzimajući u obzir stvarne činjenice. Odnosi holmskoga dvora i Rima imali su u osnovi političko obilježje. Kako Papa nije mogao dati stvarnu pomoć protiv Horde, odnosi Danyla i Rima nisu prerasli u čvrst savez.

Ćalyc'ko-Volyns'ka kneževina potkraj 13. st. i na početku 14. stoljeća

Nakon smrti Danyla Ćalyc'kog (1264.) njegov sin Švarno Danylovyč vladao je ne samo Ćalyc'kom kneževinom, nego i Litvom. Lev Danylovyč (umro 1301.), koji je naslijedio Ljviv i Peremyšlj, a nakon Švarnove smrti Homl i Ćalyc, znatno je proširio svoje posjede pripojivši im Ljublins'ku zemlju i dio Zakarpattja s gradom Mukačevo. U Volodymyru je u to doba vladao Volodymyr Vasylykovyč (1270.–1288.), u Luc'ku – Mstyslav Danylovyč (od 1289. također u Volodymyru).

Na početku 14. st. Volyns'ka i Ćalyc'ka kneževina ponovno su se ujedinile u rukama jednoga kneza – Jurija I. Ljvovyča, unuka Danyla Ćalyc'kog. Iskoristivši unutarnje nesuglasice u Zlatnoj Hordi, Ćalyc'ko-Volyns'ka država je uspjela na neko vrijeme proširiti južne granice svojega teritorija čak do nižeg toka Dnjestra i Buga (južnoga Buga). Pokazatelj moći Jurija I. bilo je to što je on, kao i Danylo, primio kraljevsku titulu nazivajući

21 Корона Данила Романовича (1253–1953). – Записки НТШ. – Т. 164. – Львів–Париж–Мюнхен, 1955.

se kraljem Rusi (dakle Ćalyc'ke zemlje) i knezom Volodymyrije (Volynja). Uspio je dobiti dopuštenje carigradskoga patrijarha za uspostavljanje zasebne Ćalyc'ke metropolije, koja je ukljućivala nekoliko eparhija – Volodymyrsku, Luc'ku, Peremyšljs'ku, Turivs'ko-Pins'ku (do tada je cijela Rus' bila dio jedne metropolije – Kyjivske). Stvaranje Ćalyc'ke metropolije pridonosilo je razvoju tradicijske kulture i pomagalo u zaštiti politićke neovisnosti ujedinjene kneŕevine. Prvi ĝalyc'ki metropolit Petro (nazivali su ga Ratens'kym jer je potjecao iz mjesta nad rijekom Rat, blizu tadašnje granice Galicije i Volynja) kasnije je postao prvi moskovski metropolit.

Godine 1308.–1323. u Ćalyc'ko-Volyns'koj drŕavi vladali su Jurijevi sinovi – Lev II. i Andrij. Uz njihova imena veŕe se vaŕna stranica povijesti Zakarpattja. Tu je 1315. poćeo ustanak lokalnih feudalaca protiv ugarskoga kralja Karla I. Roberta, zaćetnika nove dinastije – Anŕvinaca. Neki povjesnićari vjeruju da je u ustanku sudjelovao i velik broj zakarpatts'kih seljaka. Na ćelu ustanika bili su nadŕupan Zemplyns'kog i Uŕans'koga komitata Petro, sin Petra Petunji, i palatin Kopas. Oko 1315. Petro je iŕao do Ćalyc'ke zemlje, da bi za ugarsko prijestolje zamolio jednog od ĝalyc'ko-volyns'kih kneŕeva, Andrija ili Leva Jurijovyća. Ustanak je zahvatio veći dio Zakarpattja, ali ne dobiŕši dovoljnu potporu, doŕivio je poraz. Godine 1320. je na poziv nadŕupana Petra ustanak ponovljen, ali je oko 1322. bio uguŕen. Moŕda je upravo tada Ćalyc'ko-Volyns'ka kneŕevina izgubila Mukaćevo i pripadajuću okolicu.

Na međunarodnoj se sceni Ćalyc'ko-Volyns'ka kneŕevina za vrijeme Andrija i Leva Jurijovyća usmjerila na savez s Teutonskim viteŕkim redom. To je bilo korisno radi osiguravanja trgovine s Baltikom i sve jaćim pritiskom Litve na rubne sjeverne dijelove kneŕevine. Ostao je saćuvan dokument Andrija i Leva iz 1316. o potvrđi saveza s Teutonskim redom, kojemu su ĝalyc'ko-volyns'ki kneŕevi obećali zaŕtitu od Zlatne Horde. Iako je Ćalyc'ko-Volyns'ka kneŕevina morala priznavati formalnu ovisnost o Zlatnoj Hordi, ona je zapravo vodila samostalnu vanjsku politiku. Poljski kralj Vladislav I. Lokietek nazivao je svoje istoćne susjede, kneŕeve Andrija i Leva, „nepobjedivi ŕtit protiv ŕestokog plemena Tatara“. Preprijećivŕi Zlatnoj Hordi pristup zemljama svojih zapadnih susjeda, Ćalyc'ko-Volyns'ka kneŕevina je puno viŕe od njih pretrpjela u razornim pohodima Horde. Teŕka borba s vanjskim neprijateljima, oŕtri unutarnji sukobi između kneŕeva i boljara te ratovi između kneŕeva oslabili su snagu

Āalyc'ko-Volyns'ke kneŹevine, a to su iskoristile susjedne drŹave koje su znatno manje pretrpjele u doba tatarske navale. Nakon smrti posljednjega Āalyc'ko-volyns'koga kneza Jurija II., poljski kralj Kazimir III. napao je Ljviv i opljačkao kneŹev dvor na Visokoj utvrdi²² (odakle je uzeo „dvije krune velike vrijednosti, ukrašene dragim kamenjem i perlama, a također i plašt i prijestolje“²³), ali je uskoro morao odstupiti. Vladar Āalyc'ke zemlje postao je boljar Dmytro Ded'ko, a na Volinju je zavladao knez litavskoga podrijetla Ljubart (Dmytro) Gedyminovyč, koji je prihvatio jezik i običaje lokalnog stanovništva.

U borbi za Āalyc'ku zemlju, promjenjiva uspjeha, simpatije većine Āalyc'ana bile su na strani Ljubarta. Snage su bile vrlo neujednačene. Godine 1349. Poljska je ponovno prisvojila Āalyc'ko-Homls'ku i Peremyšljs'ku kneŹevinu, a poljski kralj Kazimir proglasio se „vladarem Rus'koga kraljevstva“, dakle Galicije. Litavski veliki knez Algirdas (Oljgerd Gedyminovyč) je 60-ih god. 14. st., iskoristivši slabljenje Zlatne Horde, pokorio druge ukrajinske teritorije – Podillje, Kyjivščynu, Perejaslavščynu. Āalyc'ka kneŹevina se od 1370. nalazila pod vlašću Ugarskoga kraljevstva, gdje je 1372.–1378. i 1385.–1387. kao vazal ugarskoga kralja vladao ponijemčeni knez iz Šleske Volodyslav Opoljs'kyj. On je teŹio nezavisnosti od Ugarske i počeo je u L'vivu tiskati novac s grbom Galicije i vlastitim imenom. Ipak je 1387. Āalyc'ku zemlju i zapadni dio staroga Volynja (Holmščynu) na dulje vrijeme okupiralo Poljsko Kraljevstvo. Krajevi između Dnjestra i Pruta koji su ranije pripadali Āalyc'ko-Volyns'koj kneŹevini, uključujući teritorij današnje Bukovyne, bili su dio Moldavske kneŹevine koja se formirala upravo u to doba. Uz rumunjsku većinu, znatan dio stanovništva te kneŹevine činili su Ukrajinci, a neke volosti su bile potpuno ukrajinske. Ustroj i pravni sustav Moldavske kneŹevine sadržavali su mnoge elemente Āalyc'ko-Volyns'ke kneŹevine, čak su se dokumenti vladara (kneŹeva) Moldavije dugo vremena pisali na ukrajinskome, a crkveni obredi služili se na crkvenoslavenskome s ukrajinskim izgovorom („b“ kao „i“, „r“ kao ukrajinski „r“, a ne kao „r“)“²⁴.

22 Ukr. Vysokyj zamok.

23 O tome piše poljski kronist Jan Dlugosz. Usp.: „Історія Львова в документах і матеріалах“. Збірник. – Київ, 1986. – С. 12-13.

24 Јат као „i“, „ġ“ као ukrajinski faringalni tjesnačni zvučni „ġ“, a ne kao zatvorni praskavi „g“.

Kultura Ćalyc'ko-volyns'kih zemalja u doba kneŕeva

U kulturnom ŕivotu volyns'kih i Ćalyc'kih zemalja, kao i svugdje u to doba, veliku ulogu su imale crkvene ustanove – samostani, episkopije, parohije. Slovĉane oznake na glinenim posudama i olovnim peĉatima, natpisi na predmetima koji su se svakodnevno upotrebljavali (preslice, koštana drška noŕa) svjedoĉe da je pismenih ljudi bilo i u obrtniĉkoj sredini i meĊu vojnicima. U Zvenyĝorodu su pronaĊeni dokumenti napisani na brijestu, u Ljvivu, Zvenyĝorodu, Peremyšlju, Ćalyĉu i drugim gradovima pronaĊeni su bronĉani i ŕeljezni stilusi („pissaljke“); njima se pisalo po voštanim dašĉicama koje su se koristile pri uĉenju ĉitanja i pisanja²⁵. O postojanju škola na Volynju moŕe se zakljuĉiti iz ŕivota ikonografa Petra, kasnijeg metropolita, koji je rodom s Volynja. Kad mu je bilo sedam godina, roditelji su ga poslali „prouĉavati knjige“, pri ĉemu je naznaĉeno da je uĉitelj bio nepovjerljiv prema njemu, a djeĉak je ispoĉetka loše uĉio i tek je s vremenom postao bolji od svojih vršnjaka. Obrazovani ljudi, poznavatelji stranih jezika, radili su u kneŕevskim i samostanskim pisarnicama; pripremali su tekstove dokumenata, vodili diplomatsku korespondenciju. MeĊu ostalim, oĉuvani su dokumenti Ćalyc'ko-volyns'kih kneŕeva pisani latinskim jezikom i peĉatom ovjereno pismo vijeĉa grada Volodymyra vijeĉu grada Stralsunda (Njemaĉka), sa zahtjevom da se nadoknadi sukno volodymyrskim trgovcima s uništenoga broda. Vjerojatno je u Ćalyc'koj zemlji stvorena najstarija istoĉnoslavenska redakcija teksta *Novog zavjeta*, koja se znatno razlikuje od prve redakcije posuĊene od juŕnih Slavena. Niz spomenika (Hrystynopoljs'kyj apostol iz 12.st., Buĉac'ko evanĊelje iz 12.–13. st. i dr.) ostao je saĉuvan u samostanu juŕnovolyns'kog sela ŕorodyšĉe (blizu današnjega Ćervonoŕrada), koji je u 13.–14. st. bio veliko kulturno središte²⁶. U Holmu su u doba Leva Danylovyĉa prepisana dva evanĊelja, koja pokazuju tipiĉne narodno-ukrajinske jeziĉne elemente u crkvenoslavenskoj osnovi liturĝijskih knjiga.

25 I. Свєшинков. Звенигородські грамоти на бересті // Дзвін. – 1990. – № 6. – С. 127-131; В. М. Петегурич. Археологічні джерела про писемність на південно-західних землях Київської Русі // Київська Русь: культура, традиції. – Київ, 1982. – С. 39-45; Його ж. Про завдання письма та кириличні написи на предметах XI–XIV століть з Галицької землі // Записки НТШ, 1997. – Т. 233. – С. 206-214.

26 О. Колесса. Південно-Волинське Городище і городиські рукописні пам'ятки XII–XVI ст. – Прага, 1923. – С. 1-5.

Veća pisarska radnja bila je na dvoru volodymyrskoga kneza Volodymyra Vasylykoviča. On je bio „poznavatelj knjiga i filozof kakva nije bilo na cijelome svijetu i kakva nakon njega neće ni biti”. Prema ljetopisu, knez je dao velike donacije crkvama u gradovima svoje kneževine (Volodymyr, Berestja, Biljs’k, Kam’’janec’, Ljubomlj) i episkopskim katedrama drugih kneževina – Luc’koj, Peremyšljs’koj, Černiživs’koj. Od darova, ljetopisac opisuje 36 knjiga. Kožnate korice najskupljih knjiga ukrašavale su se zlatnim tkaninama (*olovir*), metalnim preklopima s prikazima izrađenim u tehnici emajliranja²⁷ (ljetopisac to naziva *fnipt*). Sve ukrase izrađivali su mjesni obrtnici. Neke knjige su se ukrašavale prelijepim minijaturama²⁸.

Pisanje ljetopisa u Ćalyc’koj zemlji javilo se vrlo rano. Očito je postojao vojnik Vasyly koji je opisao osljepljenje tereboveljs’koga kneza Vasylyka Rostyslavyča 1097. godine te međusobni rat 1098–1099. „Priča o osljepljenju Vasylyka”, koja je ušla u *Povijest minulih vremena*, je djelo iznimnog talenta. Jednostavnost i neposrednost izraza Vasyly uspješno povezuje sa stvarnim crtama kako bi uzbudio čitatelja i prenio svu tragičnost događaja.

Ljetopis, koji se najčešće naziva *Ćalyc’ko-volyns’ki ljetopis*, sastoji se od dva dijela²⁹. Prvi dio napisao je visokoobrazovani pisar iz Holma i namjera mu je veličanje Danylove politike, kao nasljednika i nastavljača politike starih vladara Kyjiva. On je „dobar, hrabar i mudar knez”, njegova slava može se usporediti samo sa slavom Svjatoslava Igoreviča i Svetog Vladimira Velikog. Snažno zvuči domoljubni usklik iz ljetopisa: „Bolje umrijeti na svojoj zemlji, nego biti slavan na tuđoj.“

Volyns’ki dio ljetopisa počinje sa 1261-om godinom. Većim dijelom pisan je na dvoru volodymyrskoga kneza Volodymyra Vasylykoviča u

27 Ukr. peregorodčata emal’.

28 Osobito su detaljno u *Ljetopisu* opisane korice dvaju evanđelja naručenih za ljuboml’s’ku crkvu. Prvo je bilo „cijelo okovano zlatom i dragim kamenjem s perlama, i Deisus (prikaz Isusa u sredini i Majke Božje i Ivana Krstitelja oko njega u molitvenim pozama – op. prev.) iskovan od zlata, velike *cjata s fniptom* – izgledalo je prelijepo“ – s oduševljenjem opisuje ljetopisac i nastavlja: „a drugo evanđelje... je presvučeno *olovirom*, a *cjata* je na njemu načinjena od *fnipta*, a na njoj su sveti mučenici Ćleb i Boris“.

29 Detaljnije o redakciji i redaktorima *Ćalyc’ko-volyns’koga ljetopisa* usp.: A. I. *Генсьорський*. Галицько-Волинський літопис (процес складання; редакції і редактори). – Київ, 1958.

posljednje četiri godine njegova ŕivota. Ljetopisac je vjerojatno ŕivio u malome mjestu Ljubomlju, omiljenu kneŕevu prebivalištu. U povodu kneŕeve smrti u tekst je uključena pohvala Volodymyru, koju je napisala druga osoba, a veći dio je zapravo prerada „Propovijedi o zakonu i blagodati” metropolita Ilariona Kijevs kog. Ako je holms'ki ljetopisac pisao s gledišta boljara vjernih knezu, volyns'ki uključuje više potporu kneŕevoj vlasti od strane „običnih ljudi” – „mistryča”, seljaka. Opisujući pothvate jednog vojnika, autor naglašava da on nije bio „ni boljar, ni plemenita roda, nego običan muŕ”. Naglašava se i da je Volodymyr Vasylykovič „zraćio pravednošću”, također i prema „malim ljudima”, a ponavlja to i za Mstyslava Danylovyča. Jezik volyns'koga ljetopisca sadrŕi mnoge elemente karakteristične za tadašnji ukrajinski narodni jezik.

Spominju se i djelomično prenose pojedine „slave” – pjesme koje veličaju nekog ili nešto, a dijele zajedničke crte s obredno-veličajućim koljadkama, najstarijom vrstom ukrajinskoga narodno-pjesničkoga stvaralaštva. Zasigurno su slične i pjesme slavnoga peremyšls'kog pjevača Mytusa, koji je bio kaŕnjen zbog nepokoravanja knezu.

Najbolji pokazatelj visoke razine kulture je arhitektura. Gradilo se preteŕito od drva, o čemu svjedoče nizovi kuća u Zvenyĝorodu, Ljvivu, i osobito Berestju³⁰. Od kamena su se najprije gradili samo hramovi, ponekad i kneŕevske palače. Sačuvana je Uspens'ka katedrala (njezina rekonstrukcija), čija je gradnja završena 1160., a imitira plan Uspens'ke katedrale Kyjivo-pečerske lavre. U gradovima Ćalicije – Peremyšlju, Zvenyĝorodu, Vasylevu i Ćalyču započela je gradnja crkava od bijeloga kamena; u gradnji su se uvelike upotrebljavali rezbareni ukrasi. Samo u Ćalyču poznate su lokacije barem trideset zidanih monumentalnih građevina, ali je samo dio njih proučen. Gradnja najvećega hrama u Ćalyču – Uspens'ke katedrale, povezana je sa stvaranjem tamošnje episkopije 1157. Ona je izvrstan primjer ĝalyc'ke bijelokamene arhitekture. Rezbareni ukrasi su očuvani samo na Pantelejmonovu hramu nedaleko od Ćalyča³¹. Ondje su portali uramljeni stupovima s kapitelima korintskoga stila. Zapadni, glavni portal je perspektivan, udubljen u zid. Njegov gornji dio ukrašen je stiliziranim ornamentom. Iz ljetopisa se saznaje o prelijepim hramovima Danyla Ćalyc'kog u Holmu. Osobito lijepa bila je crkva sv. Ivana. U njoj su

30 П. Ф. Лысенко. Берестье. – Минск, 1985.

31 J. Peleński. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej. – Kraków, 1914.

kapiteli potpornih stupova ukrašavani rezbarenim skulpturnim maskama. Strop kupole je u središtu imao „zlatne zvijezde na azurnoj boji, a unutarnja podloga (crkve) bila je izlivena od mjedi i čistoga zlata, tako da je blještala kao zrcalo”. Prozori su imali lijepo „rimsko staklo” (vitraže), portali su bili ukrašeni „tesanim ġalyc’kim bijelim i zelenim holms’kim kamenom”. Rezbarije su toliko zadivile ljetopisca da je naveo i ime kipara – iskusni majstor Avdij. Na glavnim vratima bio je prikazan Spas, na sjevernima sveti Ivan, što je svima bilo iznenađenje. U doba kneza Vasyľ’ka i njegova sina Volodymyra Vasyľkovyča radio je poznati stručnjak za gradnju gradova, „muž iskusni” Oleksa, koji je izgradio niz drvenih gradskih utvrda. Primjer majstorskog umijeća ġalyc’kih graditelja bila je petokatna drvena nadstropna utvrda Tustanj iz 9.–14. st., u blizini sela Urič u Karpatima.

Lokalno ikonopisanje u Ģalyc’ko-Volyns’koj zemlji razvijalo se pod utjecajem kijevskoga. Od radova umjetnika visoke profesionalne razine sačuvana je ikona Majke Božje-Odigitrije iz 13.–14. stoljeća Pokrovs’ke crkve u gradu Luc’ku (danas u Nacionalnome muzeju umjetnosti u Kyjivu). Dojam ostavlja odvažna tuga u pogledu majke, cjelovitost i epska veličina njezinoga lica. Prema predajama, poznata je ikona Majke Božje Čenstohovske, popularna u Poljskoj, izvezena u 14. st. iz Galicije. Ģalyc’ku umjetnost ikonopisanja u 14. st. predstavlja poznata ikona svetoga Jurja, koji se na crnome konju bori protiv zmaja (iz sela Stanyla nedaleko od grada Droġobyč, čuva se u Nacionalnome muzeju u Ljvivu). Ritam linija i jasno razgraničenih mrlja boja podređen je jedinstvenoj slikarskoj ideji: stvoriti lik neustrašiva borca vjernog obavezi. Na svijetlosivu polju izdvaja se tamna silueta konja s jahačem i crveni plašt borca. Neusporedivo spajanje dinamike i harmonične uravnoteženosti pojedinih elemenata kompozicije svjedoče o majstorstvu umjetnika. Ukrajinsko slikanje ikona je i u sljedećem razdoblju ostalo sačuvano u razvojnome toku umjetničkih tradicija Ģalyc’ko-Volyns’ke zemlje³². Ikone su, unatoč individualnim manirama pojedinih autora, obilježavali emocionalna zasićenost lika-simbola, lakoničnost i cjelovitost kompozicije, suzdržanost kolorita i istodobno umijeće korištenja kontrasta boja. Predmeti narodne dekorativne umjetnosti zapadne Ukrajine (tepisi, tkanine, pisanice) pokazuju također uporabu i daljnji razvoj motiva koji su postojali već u srednjovjekovlju.

32 *B. C. Александрович. Українське малярство XIII–XV. ст. – Львів, 1995.*

U kulturi Ğalyc'ko-volyns'koga doba, bolje nego u ranijim razdobljima, mođe se primijetiti originalno spajanje slavenske ostavštine i novih tekovina, uvjetovanih vezama s Bizantom, Zapadnom i Srednjom Europom te zemljama Istoka. Prema stupnju kulturnoga razvoja, Ğalyc'ko-Volyns'ka država nije zaostajala za susjedima, a u nekim primjerima je postala domovinom novih umjetničkih stečevina. Pripada joj počasno mjesto u stvaranju ukrajinske kulture, u jačanju njezinih veza s kulturama drugih naroda. Tijekom stoljeća, u teškim vremenima vladanja stranih država, ukrajinski su se književnici, umjetnici i prosvjetari okretali naslijeđu prošlih epoha, što uključuje i doba Ğalyc'ko-Volyns'ke kneževine. Sjećanje na njezinu nekadašnju veličinu podupiralo je duh oslobodilačke borbe ukrajinskoga naroda.

S ukrajinskoga preveo Josip Kranjčec

Leontij Vojtovyč

Kralj Danylo Romanovyč

Kralj Danylo Romanovyč ubraja se među važne osobe europske povijesti kojima se bave povjesničari, pisci, pjesnici i umjetnici, tražeći uvijek iznova osobine na koje prethodnici nisu obraćali pozornost. Pritom se zbog prevelike idealizacije i zanesenosti s jedne, te iz želje za originalnošću s druge strane, također i zbog ideološke i političke korekcije, stvaraju mnogobrojni mitovi i stereotipi koji izobličuju i mijenjaju stvarnu ličnost vladara Ćalyc'ko-Volyns'ke države; njegovo djelovanje odvijalo se u iznimno složenim uvjetima borbe za očevu ostavštinu te mongolskih upada i njihovih posljedica.

Danylo Ćalyc'kyj ili kralj Danylo Romanovyč? U književnosti i historiografiji najrašireniji je naziv „Danylo Ćalyc'kyj“, koji su uveli povjesničari 19. stoljeća. Ali kralj Danylo potječe iz volyns'ke grane Monomahovyča¹, bio je vladar Ćalyc'ko-Volyns'ke (dulje vrijeme pretežito Volyns'ke) države, a Ćalyc, s knezu nepokornim i neprijateljskim boljarima, nije volio i prvom prigodom je prijestolnicu preselio u Holm, koji je osnovao upravo na volyns'kom teritoriju. Stoga naziv „Ćalyc'kyj“ neopravdano i protivno povijesnim činjenicama sužava teritorijalno područje njegove države, isključujući iz nje naslijeđeni volyns'ki teritorij. Osim toga naziv „Ćalyc'kyj“ u ruskih čitatelja nehotice izaziva asocijaciju na malu *Galickuju* kneževinu, koja je postojala sjevernije od Moskve i čiji su se kneževi, postajući mlađim predstavnicima moskovske dinastije, neuspješno borili protiv centralističke politike svojih seniora i jedva uspjeli ne ugroziti hegemoniju Moskovske kneževine u prvoj polovici 15. stoljeća.

U suvremenoj stvarnosti očituje se to u nazivima ulice ili trga imenom D. Ćalyc'kog.

1 Monomahovyči – snažna kneževska obitelj, ogranak dinastije Rjurykoviča, koja počinje sa Vsevolodom Jaroslavyčem, sinom Jaroslava Mudrog (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

Danylo Romanovyč je jedan od malobrojnih Rjurykovyča² koji su nosili kraljevski naslov. Zbog te činjenice prikladnije ga je nazivati *kraljem Danylom Romanovyčem*.

O njemu je napisano mnogo tekstova³. Proteklih nekoliko desetljeća

2 Rjurykovyči – velika kneževska dinastija Kyjivs'ke Rusi, Moskovskoga Carstva; također i dinastija Ġalyc'ko-Volyns'ke kneževine.

3 *Зубрицкий, Д.* История древнего Галицко-Русского княжества. – Ч. 3. – Львов, 1855. – С. 28-169; *Смирнов, М.М.* Судьбы Червонной или Галицкой Руси до соединения её с Польшей. – Санкт-Петербург, 1860. – С. 64-89; *Шараневич, И.* История Галицко-Володимирской Руси. От найдажнейших времён до року 1453. – Львов, 1863. – С. 60-98; *Дашкевич, Н.П.* Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям. – Киев, 1873; *Його ж.* Переговори пап с Данилом Галицким об унии Юго-Западной Руси с католичеством // Университетские изв. ун-та св. Владимира. – Киев, 1884. – № 8; *Грушевський, М.* Історія України-Руси. – Т. 3. – Львів, 1905. – С. 1-92, 504-520; *Черепнин, Л.В.* Летописец Данила Галицкого // Исторические записки. – Т. 12. – Москва, 1941; *Гуслистий, К.* Данило Галицький. – Саратов, 1942; *Паушто, В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950; *Крип'якевич, І. П.* Галицько-Волинське князівство. – Київ, 1984. – С. 87-104; – Вид. 2. – Львів, 1999. – С. 114-134; *Ісаєвич, Я.* Князь і король Данило та його спадкоємці // Львівська брама. – 2001. – № 9-10 (81-82). – С. 2-5; *Рошко, М.* Оборонне будівництво Данила Галицького // Там само. – С. 24-29; *Войтович, Л.* Данило Галицький. Загадки і проблеми // Галицька брама. – 2001. – № 9-10. Король Данило та його син Лев. – С.12-16; *Його ж.* Друга галицька династія. Загадки і проблеми // Семінарій „Княжі часи“. – Львів, 2002. – С. 2-6; *Його ж.* Друга галицька династія. Загадки і проблеми досліджень // Пам'ять століть (Київ). – 2002. – № 5. – С. 35-48; *Його ж.* Король Данило Романович. Загадки і проблеми // Король Данило Романович і його місце в українській історії – С. 24-29; *Його ж.* Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 7. – Дрогобич, 2003. – С. 63-71; *Його ж.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 480-487, 492-494; *Його ж.* Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст. // Вісник національного університету „Львівська політехніка“. – № 571. Держава та армія. – Львів, 2006. – С. 89-93; *Його ж.* Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 56. – Львів, 2006. – С. 263-273; *Його ж.* Король Данило Романович: Загадки і проблеми // Засновник Львова король Данило та Українська держава в XIII столітті. – Львів, 2006. – С. 34-49; *Його ж.* Мати короля Данила (зауваження на полях монографії Д. Домбровського // Княжа доба. Історія і культура. – Вип. 1. – Львів, 2007. – С. 45-58; *Його ж.* Король Данило Романович // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Вип. 6. – Львів, 2007. – С. 7-44; *Його ж.* Король Данило Романович: Загадки та дискусії // *Тетрагоссогонум: студії з давньої і нової історії України.* Науковий збірник на пошану доктора історичних наук професора Валерія Степанкова. – Київ, 2007. – С. 383-403; *Його ж.* Король Данило Романович: політик і полководець // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. – Львів, 2008. – С. 22-97; *Його ж.* Король Данило Романович та історія Галицько-Волинської держави в дослідженнях Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України //

Там само. – С. 98-119; *Його ж.* Королівство Русі: факти і міфи // Дрогичинь 1253. Матеріали міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 4-17; *Його ж.* Данило Романович // Енциклопедія Львова. – Т. 2. – Львів, 2008. – С. 14-15; *Його ж.* Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – № 13. – Луцьк, 2009. – С. 89-96; *Його ж.* Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – № 13. – Луцьк, 2009. – С. 89-96; *Його ж.* Війна з монголами на Волині у 1258–1260 роках // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – № 22. – Луцьк, 2010. – С. 9-13; *Його ж.* Галицько-волинські етюди. – Біла Церква, 2011. – С. 229-285; *Його ж.* Останні роки короля Данила Романовича // Вісник Львівської комерційної академії. Серія гуманітарних наук. – Вип. 10. Ювілейний збірник на пошану Степана Гелея. – Львів, 2011. – С. 100-106; *Dąbrowski, D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań–Wrocław, 2002. – S. 60-77; *Id.* Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). – Kraków, 2008. – S. 300-315; *Головко, О. Б.* Боярська „фронда“ в Галичі // Пам'ять століть. – 2002. – № 5. – С. 49-60; *Його ж.* Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – Київ, 2006; *Паславський, І.* Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст. – Львів, 2003; *Його ж.* Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). Дослідження з історії європейської політики Романовичів. – Львів, 2009; *Полк, В.* Корона і коронація Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2003; *Дашкевич, Я.* Проблема державності на Галицько-Волинських землях (кінець X – середина XIV ст.) // Король Данило Романович і його місце в українській історії. – Львів, 2003. – С. 8-23; *Кучинко, М.* Данило Романович і Волинська земля // Там само. – С. 49-57; *Ліхтей, І.* Боротьба Данила Романовича і Пшемисла-Оттокара II за Австрійську спадщину // Там само. – С. 75-84; *Петрик, В.* Містобудівна діяльність Данила Галицького // Там само. – С. 119-127; *Bartnicki, M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005; *Волощук, М.М.* Вассальная зависимость Даниила Романовича от Бели IV (1235–1245 гг.): актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений второй четверти XIII в. // *Specimina nova. Pars prima. Sectiomedievalis.* – P. 3. – Pécs, 2005. – S. 83-115; *Його ж.* Вассальна підлеглисть Данила Романовича від Бели IV (1235–1245 гг.): джерела, історіографія та коротка постановка проблеми // Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення / Відп. ред. В. А. Смолій. – Київ, 2006. – С. 86-95; *Його ж.* Даниил Галицкий и Бела IV: к реконструкции русско-венгерских отношений 30-х годов XIII в. // *Rossica antiqua.* 2006 г. Исследования и материалы. – Санкт-Петербург, 2006. – С. 331-341; *Його ж.* Проблема легитимизации власти венгерского короля Эндре II в Галицкой земле (1205–1206 гг.) // Славянские чтения, посвященные Дню святых Кирилла и Мефодия. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 16-21; *Його ж.* Эндре II – Данило Романович Волинський: стиль взаємовідносин (серпень 1205 – вересень 1213 рр.): джерела, історіографія, коротка постановка проблеми // „Слово о полку Ігоревім“ та його доба. – Галич, 2007. – С. 130-135; *Його ж.* „Угорське дитинство“ князя Данила Романовича (1206–1210 рр.) // На вівтар історії України. Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, проф. В.В.

biografiju mu istražuje Mykola Kotljarič⁴. Broj problema se, međutim, ne smanjuje nego raste.

Datum rođenja kralja Danyla. Prema *Ġalyč'ko-volyns'kom ljetopisu*, Danylu su nakon očeve smrti bile četiri godine⁵, dakle rodio se 1201. Premda još uvijek nije sigurno da se taj zapis ne odnosi na 1206., godinu kada je započeo pohod Rjuryka Rostyslavyča na Ġalyč. Osim toga u volyns'koj vojnoj „Kronici o bitki na Kalki“, koja je uvrštena u ljetopis, piše da je Danylo imao 18 godina u vrijeme bitke⁶, dakle nije se rodio prije 1204. Prema pojedinostima i detaljima opisa bitke proizlazi da je autor *Ljetopisa* sudjelovao ili je neposredno dobivao informacije od sudionika bitke.

Peterburški znanstvenik Aleksandr Majorov je, analizirajući spomendan svetog Danyjila Stovpnyka (403.–493.) u Rusi, posebice u Ġalyč'koj i Volyns'koj državi, došao do zaključka da se Danylo Romanovyč rodio 11. 12. 1201., ili nekoliko dana kasnije, kada se obilježava spomendan sveca u čast kojega je dobio ime⁷.

Krsno ime kneza bilo je Ivan, u čast svetog Ivana Zlatoustog (347.–407.)⁸, o čemu svjedoče patronalni hram sv. Ivana Zlatoustog⁹ u novoj prijestolnici, gradu Holmu, i bula pape Inocenta IV. od 3. 5. 1246. „presvijetlomu kralju Rusi Ivanu“¹⁰. Neuvjerljiv je pokušaj A. Majorova

Грабовецького. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 365-376.

4 *Котляр, М. Ф.* Данило Галицький. – Київ, 1979; *Його ж.* Рожденный в кольчуге (Даниил Галицкий) // Котляр М. Ф., Смолий В. А. История в жизнеописаниях. – Киев, 1990. – С. 97-110; *Його ж.* Данило, король руський // Котляр М. Ф. Полководці Давньої Русі. – Київ, 1991; *Його ж.* Данило Галицький. – Київ, 2001; *Його ж.* Данило Галицький. – Київ, 2002; *Його ж.* Воєнне мистецтво Давньої Русі. – Київ, 2005; *Котляр, М. Ф.; Ричка, В. М.* Княжий двір Південної Русі X–XIII ст. – Київ, 2008. – С. 184-354 та ін.

5 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 717.

6 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 744.

7 *Майоров, А.* О происхождении имени и уточнении даты рождения Даниила Галицкого // *Actistestantibus.* Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 20. – Львів, 2011. – С. 453-478.

8 *Ранов, О. М.* Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. – Москва, 1977. – С. 188; *Войтович, Л.* Княжа доба на Русі. – С. 492.

9 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 826, 842-843.

10 „*Ioanni illustri regi Russiae*“ (*Historia Russiae Monumenta* / Ed. A. I. Turgenev. – Т. 1. – Sankt-Peterburg, 1841. – № 65; *Regesta Pontificum Romanorum* / Ed. A. Potthast. – Т. 1. – Berolini, 1874. – № 12097; *Большакова, С. А.* Папские послания галицкому князю как исторический источник // *Древнейшие государства на территории СССР.* 1975 г. – Москва, 1976. – С. 123.

da u tim činjenicama pronađe pogrešku ili drugo objašnjenje¹¹. Kneževi su dobivali dva imena: pri rođenju i pri krštenju. Pritom, kada su se počela odbacivati stara poganska imena (Svjatoslav, Jaroslav i dr.), krsna su se imena svejedno dodavala prvom kneževu imenu. Tako je na primjer suzdaljski knez Dmitrij Konstantinovič imao krsno ime Foma, veliki moskovski knez Ivan III. Vasiljevič – Timofej, a njegov sin Vasilij – Gavriil, što potvrđuju pisani izvori.¹²

U Rusi je bilo uobičajeno starijim sinovima davati imena djedova, ali s majkom Danyla Romanovyča je u obitelj kneza došla bizantska tradicija grčkih imena Romanove djece i starijih unuka. Krsna su imena zasigurno ovisila o datumu krštenja. Razdoblje između rođenja i krštenja nije bilo strogo određeno i ovisilo je o mnogim organizacijskim trenucima, ali i o stanju novorođenoga (slabiju djecu krstili su brže).

Vrlo je vjerojatno da se Danylo Romanovyč rodio 11. 10. 1201., da je ime dobio u čast sv. Danyjila Stovpnyka te da je kršten 27. 1. 1202., dobivši krsno ime u čast sv. Ivana Zlatoustog.

Majka kralja Danyla. Danylo Romanovyč potječe iz starije grane Monomahovyča. Svi izravni preci, od Jaroslava Mudrog¹³, bili su veliki kneževi Rusi (Vsevolod Jaroslavyč, Volodymyr Vsevolodovyč Monomah, Mstyslav Volodymyrovyč, Izjaslav Mstyslavyč, Mstyslav Izjaslavyč). Otac Roman Mstyslavyč, postavši kao mladić autonomni vazalni volodymyr'ski knez u Volynju, uspio je ujediniti zapadnovolyn'ske zemlje, uspostaviti suradnju sa seniorom Volynja, luc'kim knezom Inđvarom Jaroslavyčem, stvoriti ujedinjenu Ćalyc'ko-Volyn'sku državu i staviti pod nadzor veći dio Rusi¹⁴. Danyla-Ivana rodila je druga supruga kneza Romana Mstyslavyča, čije je podrijetlo dulje vrijeme bilo nepoznato.

11 *Майоров, А.* О происхождении имени и уточнении даты рождения. – С. 474-475.

12 *Литвина, А. Ф.; Успенский, Ф.Б.* Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. *Династическая история сквозь призму антропониимики.* – Москва, 2006. – С. 196-197.

13 *Jaroslav Mudri (978.–1054.)* – novgorodski i potom kijeovski knez koji je bio na čelu prve istočno-slavenske države Kyjiv'ske Rusi u razdoblju 1019. i 1054. godine. Jaroslav je bio sin kijeuskoga kneza Volodymyra Velikog. Za vrijeme Jaroslava, Kyjiv'ska Rus' nalazila se na vrhuncu kulturne, vojne i političke moći.

14 *Головки, О. Б.* Князь Роман Мстиславич та його доба. – Київ, 2001; *Войтович, Л.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – С. 470–490; *Майоров, О.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. – Т. 1-2. – Біла Церква, 2011; *Його ж.* Русь, Візантія і Західна Європа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. – Санкт-Петербург, 2011. – С. 11-442, 549-551, 571-603, 619-621, 635-640.

Izvori ne omogućuju jednoznačno određivanje podrijetla druge Romanove supruge. U njima se ne spominje niti njezino ime. Godine 1289. na njezinu grobu u Volodymyru unuk Mstyslav Danylovyč je izgradio kapelu posvetivši je Ioakymu i Anni, što potvrđuje da su njegovu baku zvali Annom, što je bilo njezino redovničko ime. Zbog toga se dio povjesničara nije usudio nazvati je „Romanovom kneginjom“.

Romanova supruga bila je šogorica krakovskoga kneza i na krakovskome dvoru se to pamtilo. Obiteljski odnosi s ugarskim kraljem bili su hladniji. Roman i Andrija II. bili su praunuci Mstyslava Volodymyrovycha, ali nisu kontaktirali, čak su dulje vrijeme bili protivnici. Iako je Roman podržavao Andriju II. u borbi protiv starijega brata Imre¹⁵, njihovi su odnosi bili daleko od obiteljske naklonosti. U to su vrijeme ugarski kraljevi pretendirali na Ćalyc'ku kneževinu (titulom kralja Ćalyc'ke zemlje, *rex Galiciae*, sudeći po povelji od 2. 5. 1189., papa je priznao Belu III.¹⁶; nakon toga su ugarski kraljevi u svakoj prilici nastojali ujediniti Ćalyc'ku državu s Ugarskom na osnovi personalne unije koju su priznali Ćalyc'ki boljari, kao što su to uspjeli s Hrvatskom¹⁷; Andrija II. nazivao se kraljem Galicije od trenutka stupanja na prijestolje, 1205.). Prava na Ćalyc'ku kneževinu Romana Mstyslavycha bila su manje uvjerljiva od prava ugarskih kraljeva: Jaroslav Osmomysl bio je unuk kralja Kolomana, a njegov sin Volodymyr praunuk. Dvojica Volodymyrovih sinova (bastarda koje je otac priznao), Vasyljko i Volodymyr-Ivan, uspjeli su se održati pomoću ugarske strane kao mogući pretendenti već 1218. godine¹⁸. Izumiranjem prve Ćalyc'ke dinastije, Arpadovići su bili među legitimnim nasljednicima. Zbog toga je 1189. otrovan Rostyslav Ivanovyč, sin Ivana Berladnyka, čije je pravo na Ćalyc'ko naslijeđe bilo najuvjerljivije¹⁹.

Stoga je Romanova udovica mogla računati na pomoć Andrije II. samo kada bi bio uža obitelj, ali ne sa strane supruge. A ni s Lješkom Bilym

15 Emerik.

16 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / Ed. G. Fejer. – T. 2. – Buda, 1829. – P. 247.

17 *Шушарин, В.П.* Складывание и оформление феодальных отношений. Раннефеодальная монархия (XI – середина XIII вв.) // *История Венгрии.* – Т. 1. – Москва, 1971. – С. 143.

18 *Baumgarten, N.* Gènèalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle // *Orientalia Christiana.* – № 35. – Roma, 1927. – P. 17.

19 *Войтович, Л.* Князівські династії Східної Європи. – С. 153.

nije sve bilo jednoznačno; bio je kriv za smrt Romana, koji ga je dotad uvijek podržavao.

Potvrdu za izravno poljsko ili ugarsko podrijetlo Romanove supruge uvjerljivo je odbacio M. Kotljar²⁰. Romanova je supruga mogla biti i rođakinja ugarskoga kralja, ali ne po izravnoj liniji ili po suprugu, nego po rođaku Andriji II. iz drugih dinastija. Razumljivo je da u tom slučaju nikako nije mogla biti kći volyns'koga boljara.

Već je poljski istraživač G. Gralja upozorio da bi boljarsko podrijetlo Romanove supruge naštetilo kontaktima sa susjednim vladarima, kojima se kneginja ponajprije obraćala. Brakovi između Rjurykovyča i predstavnika boljarstva bili su rijetki²¹.

Teoriju o bizantskom podrijetlu kneginje prvi je iznio Iogann Majlat²², a razvio ju je i potvrdio Nicolas Baumgarten²³. On je smatrao da je druga Romanova supruga bila rođakinja bazileja Izaka II. i Alekseja III. Angela, najvjerojatnije kći Izaka II. Angela iz prvoga braka koju je njegova druga supruga Margarita-Marija, kći ugarskoga kralja Bele III., zajedno s Aleksejem III. Angelom, koji je uzurpirao prijestolje, udala za galyč'kovolyns'koga kneza. Margarita-Marija bila je sestra kralja Andrije II. i kralj je njezinu pokćerku smatrao svojom nećakinjom. U takvim je uvjetima logično obraćanje udovice ponajprije Andriji II. i prihvaćanje kralja Danyla Romanovyča *milim sinom svojim*.

G. Gralja je smatrao, potkrijepivši teoriju o bizantskom podrijetlu Romanove supruge novim činjenicama, da je druga Romanova supruga bila Marija iz plemenitoga bizantskog roda Kamateros (Jefrosynija Kamateros bila je supruga imperatora Alekseja III. Angela)²⁴. Poljska znanstvenica E. Dąmbrows'ka, koja uvažava teoriju G. Gralje, pronašla je među poljskim krunidbenim insignijama predmete bizantskoga podrijetla koji su se mogli

20 Kotljar, M.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. – Київ, 2002. – С. 79-80; Його ж. Дипломатія Южної Русі. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 99-100.

21 Grala, H. Drugie małżeństwo Romana Mściślawowicza // Slavia Orientalis. – 1982. – S. 117.

22 Mailath, J. Geschichte der Magyaren. – T. 1. – Wien, 1828. – S. 178.

23 Baumgarten, N. Вторая ветвь князей Галицких. Потомство Романа Мстиславича // Летопись Историко-Родословного об-ва в Москве. – 1909. – Вып. 1(17). – С. 3-45; Baumgarten, N. Généaloges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle. – P. 23, 26, 47.

24 Grala, H. Drugie małżeństwo Romana Mściślawowicza // Slavia Orientalis. – 1982. – S. 116-123.

pojavitii nakon što je Kazimir III. opljačkao kraljevsku riznicu u Ljvivu 1340. godine. S druge strane, oni su u Ğalyc'ko-Volyns'ku državu mogli doći iz Bizanta, zajedno s Romanovom suprugom²⁵. To je također potvrda njezina bizantskoga podrijetla.

Potvrđuju to i znamenita ikona Gospe Częstochowske, koju je Volodyslav Opoljs'kyj uzeo iz dvorca u Belzu (bizantska ikona iz 12. st. bila je sveti predmet Romanovyča i vjerojatno naslijeđena po *Romanovoj kneginji*), pojava dvoglavog orla (bizantski carski simbol) kao znaka na grbu u Holmu, na koju me upozorio Jaroslav Daškevyč, te bizantski predmeti iz iskopina manastira u Stovp'ju, izgrađenoga za kneginju.

Raspravu je završio A. Majorov, pronašavši niz potvrda bizantskoga podrijetla *Romanove kneginje*, na koje njegovi prethodnici nisu obraćali pozornost. Prema toj teoriji, druga supruga Romana Mstyslavyča bila je Jefrosynija, starija kći bazileja Izaka II. Angela, koju su u djetinjstvu dali u samostan, a zatim ju, iz političkih razloga, udali za Ğalyc'ko-volyns'koga kneza (sličan način nije bio iznimka, posebice dok pripravnica još nije položila monaške zavjete)²⁶. Redovničko ime Anna, Jefrosynija je dobila nakon polaganja zavjeta.

Ğalyc'ko naslijeđe: prva etapa. Iznenađna, neočekivana i potpuno, čak i suvremenicima, neobjašnjiva smrt Ğalyc'ko-volyns'koga kneza Romana Mstyslavyča u Poljskoj nedaleko od mjesta Zavyhvost 19. 6. 1205.²⁷ izazvala je oduševljenje protivnika, koji su se u početku čak bili spremni ujediniti kako bi razdijelili njegovu ostavštinu.

Teško je složiti se s istraživačima koji drže da u Rusi nije postojalo pravo ili tradicija nasljedstva kneževih prijestolja²⁸. Nakon izumiranja Prve

25 *Dąbrowska, E.* Królów polskich relikwiarz koronacyjny Krzyża Świątego // Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej. – Warszawa, 1991. – S. 81-83.

26 *Майоров, А.В.* Дочь византийского императора Исаака II в Галицко-Волынской Руси: княгиня и монахиня // Древняя Русь: вопросы медиевистики. – Москва, 2010. – № 1; *Його ж.* О происхождении второй жены Романа Мстиславича: дочь императора Исаака II в Галицко-Волынской Руси // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – Вип. 2. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 41-51; *Його ж.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. – Т. 2. – С. 325-472, 501-514; *Його ж.* Русь, Візантія і Західна Європа. – С. 287-391, 432-442, 476-477.

27 *Войтович, Л.* Княжа доба на Русі. – С. 488-489.

28 *Войтович, Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. – Львів, 1996. – С. 48-51; *Його ж.* Княжа доба на Русі. – С. 34-41.

ġalyc'ke dinastije nije ostalo pretendenata „po maču“ (po ocu). Bila su dva bastarda Volodymyra Jaroslavyča i svećenikove supruge koje su Ugri zadržali u zarobljeništvu već 1218. (bastardi su „po oporuci“ mogli naslijediti kneževinu, npr. Oleġ Jaroslavyč nakon smrti ġalyc'koga kneza Jaroslava Volodymyrovyča 1187.). Roman je udao kćer za starijeg bastarda, ali su ih brzo razveli nakon očitih pretenzija na ġalyc'ko nasljedstvo volodymyrs'koga kneza. S gledišta legitimnih nasljednika, Roman je bio uzurpator i njegovi sinovi nisu imali pravo na ġalyc'ko nasljedstvo. Budući da nije bilo izravnih nasljednika „po maču“, prvim pravom koristili su se nasljednici „po *kuželju*“ (po majci), a nakon njih drugi bliski rođaci (bratići i dr.). Na kraju je Roman svim pretendentima pokazao da u borbi za ġalyc'ko nasljedstvo nije važna legitimnost prava, nego pozicija ġalyc'ke boljarske oligarhije.

Boljarstvo ġalyc'ke i Novgorods'ke države razlikovalo se od boljarstva ostalih zemalja Rusi. U srednjovjekovnoj Europi vrijednost opreme konjanika odgovarala je vrijednosti 70–90 krava. U Rusi, kao i u drugim zemljama, državno blago nije bilo organizirano tako da bi se vojsku osiguralo opremom. Jedino je Bizant, i to neuspješno, pokušao formirati vojsku. Svi ostali dijelili su *beneficije* – uvjetne državne teritorije, od kojih su korisnici primali sredstva i koji su im omogućavali obavljanje službe o vlastitom trošku. Pritom su se obvezivali na obranu stanovništva na dobivenom teritoriju, koji je ranije služio u *opolčennju*²⁹, sada zamijenjenom odgovarajućim porezom. Uz to je boljar s beneficijama uveo u polje *koplje* – poludiviziju od tri do 20 boraca naoružanih o njegovu trošku. *Beneficij* se dobivao za vrijeme službe i boljari su s njim, osim dohodaka od *beneficija*, dobivali i dio ratnog plijena, a također i prihode od vlada popunjavajući redove kneževih službenika-*ministeriala*³⁰. Kako su se kneževi često premještali s jednoga stola na drugi, ponekad i u druge zemlje (grane dinastije Rjurykovyča koje su se borile za Kijev), i boljari su se selili za njima. U takvim uvjetima isplatilo im se držati *beneficije*, iako ih je taj sustav činio ovisnima o seniorima. Zbog toga je položaj vođa boljarske oligarhije, koju je Roman Mstyslavyč obuzdavao represijama, bio presudan za daljnju sudbinu njegova nasljedstva. Svi mogući pretendenti odmah su se pokušali izboriti za ġalyc'ko nasljedstvo s mladim Romanovim sinovima. Prvi se osvijestio Rjuryk Rostyslavyč. Saznavši za smrt nekadašnjeg zeta, odmah je napustio manastir i zauzeo Kijev. Njegovi

29 Pomoćna vojska.

30 lat. *ministeriales*, od lat. *ministerium* – služba, obveza.

glasnici otišli su do čerņigivs'koga kneza Vsevoloda Svjatoslavyča Čermnog. Priznavanje Rjuryka i mir bili su kupljeni predajom Bilgoroda Ğlibu Svjatoslavyču, Vsevolodovu bratu. Kijevske postrojbe i Kumani krenuli su na Ğalyč već u jesen 1205. Čini se da se Rjuryk u tu pustolovinu upustio samo s jednom namjerom – izgnati Romanovyče.

Ğalyč'ki boljari također su bili zatečeni Romanovom smrću. Stoga se stranka protivnika njegove udovice, čiji su vođe bili u emigraciji, nije stigla pripremiti za dolazak ugarske vojske. Bitka na obali rijeke Seret kraj sela Mykulyn završila je pobjedom Rjuryka Rostyslavyča, ali se Ğalyč'ko-volyns'ka trupa povukla do Ğalyča. Sukob kod Ğalyča, u kojem su umalo poginuli saveznici Rjuryka Rostyslavyča, kumanski kanovi Kotjan i Somoĝur Sutojovyč, završio je u korist pristaša Romanove udovice. Rjuryk Rostyslavyč morao se povući u Kijev.

Sljedeće godine su se pretendenti na Ğalyč'ko nasljedstvo bolje pripremili. Rjuryk je do Kijeva okupio vojne trupe sinova Rostyslava i Volodymyra, smolensku suprugu Mstyslava Romanovyča, turkijska plemena Berendeje i Torke. Oleĝovyči su se okupili na *snemu*³¹ u Čerņigivu. U Ğalyč su se iz emigracije vratili boljari Kormyljčyči koje je Roman prognao, okupljeni u stranku protivnika Romanovyča, te su otvoreno agitirali za Iĝorovyče. Stranka im je poslala glasnike pozvavši ih u borbu za djedovinu³². U trenutku kada je ugarski kralj stao na stranu Romanovyča, nisu imali drugog izbora: dolazak stranih Oleĝovyča dao im je nadu u ostvarenje programa podjele vlade s kneževima.

U borbu je bio spreman ući i krakovski knez Lješko Bilyj. U toj situaciji je ugarski kralj počeo oklijevati. Prednost je bila na strani suparnika³³. Za borbu sa snažnim protivnicima nije bila ni kraljica Gertruda. U lipnju 1206. Volodymyr Iĝorovyč se bez problema nastanio u Ğalyču, a Roman Iĝorovyč u Zvenyĝorodu. Iĝorovyči su odlučili oživjeti staru tradiciju domena.

Kraj 1206. i početak 1207. godine bio je vrhunac uspjeha ne samo Iĝorovyča, nego i Oleĝovyča. Vraćajući se iz pohoda na Ğalyč, Vsevolod Čermnyj je zauzeo Kijev.

31 Skupština kneževa.

32 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 717-718.

33 *Волощук, М.М.* Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу // Вісник національного університету „Львівська політехніка“. – Львів, 2006. – № 571. – С. 99-104.

Nesuglasice među Romanovyčima pojačavali su boljarski vođe, velik dio kojih je već u 12. st. raznim vezama, uključujući i rodbinske, bio povezan s multietničkim ugarskim barunstvom. Preko njih je Roman uspostavio kontakte s ugarskim kraljem, možda mu dao i vazalnu prisegu te primio njegovu pomoć³⁴. U jesen 1207. prognao je brata iz Ćalyča.

Borbu među Iĝorovyčima i njihove neuspjehe odmah su iskoristili protivnici. Rjuryk Rostyslavyč nije samo vratio prijestolnicu Rusi, nego je i prognao Myhajla Vsevolodovyča iz Perejaslava i tamo poslao sina Volodymyra.

Nastavljajući svoj uspjeh, Rjuryk Rostyslavyč je predložio sina Rostyslava kao pretendenta na ĝalyč'ki tron. Potkraj 1207. ili na početku 1208. uspio je Rostyslava postaviti u Ćalyču, ali se on nije imao snage i zadržati. Zbog toga je Roman Iĝorovyč brzo vratio ĝalyč'ko prijestolje³⁵.

Ovaj put je Roman Iĝorovyč pokušao uspostaviti čvrstu kneževsku vlast, što se nije moglo svidjeti ĝalyč'kim boljarima. Vladajući feudima većim od domena ostalih Oleĝovyča, oni su se sve više priklanjali ideji ugarsko-ĝalyč'ke unije u kojoj bi vladala boljarska oligarhija pod ugarskim namjesnikom (slično kao u Hrvatskoj)³⁶. Volodyslav Kormyljčyč dogovorio se s ugarskom strankom, kojoj je na čelu bio drugi vođa ĝalyč'koga boljarstva, Illja Ščepanovyč. Urotnici su stupili u kontakt s ugarskim kraljem, koji je dugo čekao takav razvoj događaja. Palatin Benedikt Bor s ugarskom je vojskom iznenada došao do Ćalyča. Vjerojatno su mu urotnici otkrili kraći put kroz karpatske prijevoje. Kneza Romana Iĝorovyča zarobili su u sauni.

Od 1210. godine³⁷ počelo je ostvarenje plana ugarsko-ĝalyč'ke unije. Međutim, ubrzo se ugarski garnizon sukobio s Ćalyčanyma. Benedikt Bor (*bor* na ugarskome znači *vino*) bio je neobuzdan, osobito prema

34 M. Vološčuk završava monografiju o ĝalyč'ko-ugarskim odnosima od 13. do 15. st., u kojoj će opširno razjasniti taj problem.

35 ПСРЛ. – Т. 7. – С. 116; – Т. 10. – С. 35; *Татищев, В.Н.* История Российская. – Т. 3. – Москва, 1964. – С. 365.

36 *Петрик, А.* Боярські політичні угруповання та їх роль у процесі становлення Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 4. – 2000. – С. 60-64; *Його ж.* До історії боярських родів Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів // Там само. – Вип. 5. – 2001. – С. 29-45; *Його ж.* Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави // Там само. – Вип. 8. – 2004. – С. 46-58; *Його ж.* Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави // Там само. – Вип. 9. – 2005. – С. 181-193.

37 *Котляр, М.Ф.* Данило Галицький. – Київ, 1979. – С. 36.

ženama. Ostali boljari, nezadovoljni ugarskim upravljanjem, obratili su se peresopnyčkom knezu Mstyslavu Nimom. Mstyslav je bio brat po oružju i bratić Romana Mstyslavyča.

Dobivši pomoć, trupe Iğorovyča su potkraj 1210. lako zavladaše Ğalyč'kom državom. Benedikt Bor pobjegao je iza Karpata. Volodymyr Iğorovyč nastanio se u Ğalyču. Osjećajući se ovaj put sigurnijima, Iğorovyči su počeli obuzdavati moćno Ğalyč'ko boljarstvo. Prvi njihov korak bio je usitnjavanje zemlje ponovno na četiri dijela, a drugi represije protiv vođa boljarske opozicije. Tijekom represija poginuli su Illja Ščepanovyč, Jurij Vytanovyč i 500 boljara. Volodyslav Kormyljčyč, Sudyslav i Pylyp uspjeli su pobjeći u Ugarsku. Njihove posjede podijelili su siverskim vojnicima³⁸.

Izgubivši djedovske posjede, boljarski su se vođe tada sjetili Romanovyča. Danilo Romanovyč i dalje je živio na dvoru Andrije II. koji ga je smatrao mogućim zetom³⁹. Kralj je razmatrao mogućnosti povratka na Ğalyč'ko prijestolje, no jačanje Iğorovyča nije bilo dio planova. Zbog toga je na molbu Ğalyč'kih boljara pružio pomoć Danylu Romanovyču. Na čelu ugarske trupe bili su palatin Pot, vojskovođe Petro Turovyč, Banko, Mika (Mikloš) Borodatyj, Lotoharot (Laslo Harot?), Mok''jan (*Mok''ja veliki slijepac*, sudionik pohoda 1205. g.), Tybrec' (Tibor) i Marcel.

Ugarska trupa s mladim Danylom Romanovyčem došla je 1211. do Peremyšlja. Volodymyr Iğorovyč i sin Izjaslav napustili su Ğalyč i Terebovlju te pobjegli do Kijeva. Slijedili su ih do rijeke Nizde, gdje je Izjaslav Volodymyrovyč bio primoran napustiti čak i tovarne konje.

Danylo Romanovyč je došao u očevu prijestolnicu. S Ugarima i postrojbama Ğalyč'kih boljara, u Ğalyč su ušle i volyns'ke trupe, s kojima je došla i kneginja Jefrosynija. Tada je u katedrali Uznesenja Blažene Djevice Marije u Ğalyču održano svečano ustoličenje kneza Danyla Romanovyča. Jefrosynija je bila politički aktivna, no to nije zadovoljavalo sina Danyla koji je ojačao i težio vladati sam. I volyns'ko je boljarstvo, uzimajući u obzir mladost vladara i primjer Ğalyč'kih susjeda, podržavalo takvu želju. Jefrosynija je morala odstupiti i otići u samostan kao redovnica; čini se da je to bio manastir u Stovp''ju, koji su izgradili bizantski majstori pod nadzorom same kneginje⁴⁰.

38 ПСРЛ. – Т. 2. – СРб. 723-724.

39 ПСРЛ. – Т. 2. – СРб. 723.

40 Vidjeti: Zespół więzowe w Stołpiu. *Badania* 2003–2005 / Pod.Red. A. Buko. – Warsza-

Ličnost i sudbina jednog od glavešina ğalyč'kog boljarstva, Sudyslava, pokazuje političko lice boljarstva kojemu je najvažniji cilj bio podjela vlasti s kneževima. Iako istraživači nisu posvetili dovoljno pozornosti ğalyč'kom boljarstvu⁴¹, može se primijetiti njegova velika uloga u borbi za nasljedstvo

wa, 2009.

41 **Bolje radove vidjeti:** *Зубрицкий, Д.* История древнего Галичско-Русскаго княжества. – Ч. 3. – Львов, 1852. – С. 53-54; *Петрушевич, А. С.* Обзор важнейших политических и церковных происшествий в Галицком княжестве с половины XII – до конца XIII вв. // Галицкий исторический сборник. – Вып. 2. – Львов, 1854. – С. 7-81; *Шараневич, І.* История Галицко-Володимирской Русы оть найдавейших времен до року 1453. – Львов, 1863. – С. 73; *Droba, L.* Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami // *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności.* – Т. 13. – Kraków, 1881. – С. 361-429; *Бузекул, В.* Князь Торопецкій Мстислав Мстиславич // Журнал Министерства народного просвещения. – Санкт-Петербург, 1886. – июль. – С. 199, 212; *Грушевський, М.* [Сергієнко М.]. **Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці** // *Записки НТШ.* – Т. 1. – Львів, 1892. – С. 3-32; *Його ж.* Галицьке боярство XII – XIII вв. // *Записки НТШ.* – Т. 20. – Львів, 1897. – С. 1-20; *Терлецький, О.* Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерті Болеслава Юрія II. Розвідка критично-історична // *Записки НТШ.* – Т. 12. – Львів, 1896. – С. 1-26; *Кордуба, М.* Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття // *Записки НТШ.* – Т. 31-32. – Львів, 1899. – С. 1-42; *Його ж.* Західне пограничє Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном // *Записки НТШ.* – Т. 140. – Львів, 1925. – С. 159-245; *Линиченко, І.* Суспільні верстви Галицької Русі XIV – XV в. – Львів, 1899. – С. 268; *Włodarski, B.* Polityka Ruska Leszka Białego // *Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwówie.* – Dział II. – Т. 3. – Zeszyt 3. – 1925. – S. 1-84; *Id.* Polska i Rus (1194–1340). – Warszawa, 1966. – S. 326; *Wielkiewicz-Wawrzyńczykowa, A.* Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII – XIII w. // *Ateneum Wileński.* – R. 12. – Wilno, 1937. – S. 1-35; *Гагайда, ІІ.* Галицька політика угорських королів Бейлы III-го и Андрія II-го // *Зоря-Ноїнал.* – 1943. – № 1-4. – С. 119-176; *Гарданов, В. К.* „Кормильство“ в Древней Руси (К вопросу о пережитках родового строя в феодальной Руси IX – XIII вв.) // *Советская этнография.* – 1959. – № 6. – С. 236-250; *Kristó, Gy.* Oroszok az Árpád-kori Magyarországon // *Acta Historica Szegediensis.* – Szeged, 1980. – 57-65 old; *Кришто, Д.* Русские в Венгрии в эпоху династии Арпадов // *Славяноведение.* – 2001. – № 2. – С. 22-30; *Його же.* Русские в Венгрии в эпоху династии Арпадов (пер. Б. Й. Желицки) // *Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое время. Памяти Владимира Павловича Шушарина. Сборник статей.* – Москва, 2004. – С. 19-40; *Пашин, С.С.* Галицкое боярство XII – XIII вв. // *Вестник ЛГУ.* – Серия 2. – 1985. – Вып. 4. – С. 15-20; *Беликова, Т.В.* Княжеская власть в Галиче времен Ярослава Осмомысла // *Вестник ЛГУ.* – 1985. – Серия 2. – Вып. 3. – С. 81-89; *Grzesik, R.* Książę węgierski żonaty z córką Mściślawahalickiego. Przyczynek do problemu czasu i miejsca powstania kroniki węgiersko-polskiej // *Кwartalnik Historyczny.* – R. CII. – 1995. – Zeszyt 3-4. – S. 30; *Id.* Polska Piastów i Węgrzy Arpadów we wzajemnej opinii (do 1320 roku). – Warszawa, 2003. – S. 262; *Font, M.* Przedstawiciele drobnej szlachty na pograniczu polsko-węgierskim w XIII wieku i losy ich rodzin // *Cracovia. Polonia. Europa. Studia z dziejów*

Romanovyča. Aktivno sudjelujući u toj borbi, ono se prije svega borilo za pravo formiranja politike kneževine, dijeleći vlast s vladajućim kneževima. I dominaciji ugarske stranke među ğalyč'kim boljarstvom nije bila uzrok želja da služe Arpadovićima, nego naklonost prema ugarskomu modelu odnosa između baruna i kralja koja je rezultirala Zlatnom bulom Andrije II. godine 1222., čiji članak 31. dopušta vazalima oružanu pobunu u slučaju kršenja darovanih prava⁴². S gledišta ğalyč'ke elite, vladavina kralja Kolomana bila

średniowiecza ofiriwane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej. – Kraków, 1995. – S. 427-439; *Id.* Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. – Szeged, 2005. – 330 old; *Крип'якевич, І.* Галицько-Волинське князівство. 2-е видання, із замінами і доповненнями. – Львів, 1999. – С. 219; *Майоров, А.В.* Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 640; *Петрик, А.* До історії боярських родин Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 5. – Дрогобич, 2001. – С. 29-45; *Його ж.* До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 6. – Дрогобич, 2002. – С. 105-117; *Його ж.* Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 8. – Дрогобич, 2004. – С. 46-58; *Його ж.* Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 9. – Дрогобич, 2005. – С. 181-193 та ін.; *Головко, О. Б.* Боярська „фрonda“ в Галичі // Пам'ять століть. – 2002. – № 5. – С. 52-59; *Його ж.* Корона Данила. – С. 294-295 та ін.; *Його ж.* Юго-Западная Русь в политике Венгрии в первой половине XIII в. // *Ros-sica antiqua.* – 2010. – Вып. 2. – С. 113-139; *Мазур, О.* Володислав Кормильчич: Шлях до княжого столу // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 6. – Дрогобич, 2002. – С. 118-129; *Його ж.* „**Demetrius Detko, provisor seu capitaneus terrae Russiae**“ (інститут „старійшини“ у політичному житті Галицької землі другої чверті XIV ст.) // Семінарії: Княжі часи. – Львів, 2002. – С. 19-20; *Bartnicki, M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005. – S. 38, 44, 57, 72 etc.; *Толочко, А.* О галицком боярине Жирославе, его венце и убожестве // *Ruthenica.* – Т. 5. – Київ, 2006. – С. 252-255; *Стефанович, П.С.* Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в. // Средневековая Русь. – Вып. 7. – Москва, 2007. – С. 120-220; *Його ж.* „Верность“ в отношениях князя и дружины на Руси XII – XIII вв. // Древняя Русь. – 2008. – № 1(31). – С. 72-82; *Войтович, Л.* Галицько-Волинські етюди. – Біла Церква, 2011. – С. 480; *Jusupović, A.* Elity ziemi halickiej i włodzimierskiej w czasach Romanowiczów (1205–1269). Studium prozopograficzne. Pracadoktorska. – Warszawa, 2010. – S. 294; *Юсупович, А.* Причинки до просопографії еліти Галицької і Володимирської земель (1205–1269). Проблеми індивідуалізації постатей // Записки НТШ. – Т. 260. – Кн. 1. – Львів, 2010. – С. 88-104; *Nagirnyj, W.* Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264. – Kraków, 2011. – S. 362.

42 Vidjeti: *Codex diolomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* /Ed. G. Fejer. – Т. 1. – Buda, 1829. – P. 130-145; Хрестоматия по истории средних веков. – Т. 2. – Москва, 1963.

je isplativija nego vladavina Romanovyča ili drugog Rjurykovyča, stoga je elita rado surađivala s Arpadovićima. Ali kada bi Arpadovići samo pokušali ograničiti utjecaj ğalyc'kog boljarstva, zamijeniti ga svojim ministerialima ili mu pak nametnuti neželjene političke ili vjerske odredbe, elita se odmah vraćala Rjurykovyčima. A bez potpore ğalyc'kog boljarstva i njegovih vođa Ugri nisu imali nikakve mogućnosti ostanka u Ğalyc'koj državi, što je pokazao razvoj događaja.

Sudbina ğalyc'koga kralja Kolomana (1208.–1241.) završila je tragično. Oslobodivši se zarobljeništva, očuvao je kraljevsku titulu, bio je vladar Hrvatske i Slovenije, a možda i Slovačke, zadržavši dvor u Spišu; herojski je poginuo tijekom mongolske invazije⁴³. Ğalyc'ka kraljica Salomeja (1211./1212.–1268.), koja je obećala djevičanstvo, nakon smrti supruga koji joj je pomogao održati obećanje, osnovala je samostan u Zavyhvostu u kojem je umrla, a poslije bila i kanonizirana. Vjerojatno je željela izmoliti oprost grijeha za oca koji je ubio Romana Mstyslavovyča kraj Zavyhvosta. Uskoro je ubijen i Lješko Bilyj (27. 11. 1227).

Uspjesi Danyla Romanovyča zabrinuli su njegova punca; zet si je nesumnjivo podredio cijeli Volynj, a spremao se i vratiti očevu ostavštinu.

Bitka na Kalki⁴⁴. Godine 1223. Rus' se prvi put sukobila s Mongolima. Bila je to strateška vojna trupa koju je u travnju 1219. poslao Džuči, sin Džingis-kana, ili sam Džingis-kan, slijedeći tragove slomljenog *horezm-šaha*⁴⁵ Alla ed-Dina Muhammada II. Na čelu *tumena*⁴⁶, sastavljenih od izabраниh mongolskih trupa (20.000), bili su mongolski vojskovođe Džebbe-nojon i Subudaj-baĝatur. Koristeći nesuglasice sitnih vladara,

– C. 710-714; The Laws of the medieval kingdom of Hungary. – T. 1. (1000–1301) / Ed. J. M. Bak, Gy.Bónis and J.R.Sweeney. – Idyllwild, 1999.

43 Vidjeti: Homza, M. K niektorým vzťahom stredovekého Spiša a Malopoľska v rokoch 1241–1270 // K stredovekým dejinám Spiša / Ed. M. Števík. – Stara Ljubovňa, 2003. – S. 65-82; *Id.* Ku genéze spišských kopijníkov // Historický zborník. – 2006. – Č. 1-2. – S. 13-35; *Id.* K vzniku stredovekej hranice Uhorska na Spiši a k historiografii vzťahov // Historický zborník. – 1988. – V. 8. – S. 13-33; *Id.* O počiatkoch vzťahov Spiša a Malopoľska // Zborník filozodickéj fakulty Univerzity Komenského. – Historica. – Ročník XLIII. – Bratislava, 1996. – S. 157-171; *Id.* Pokus o rekonštrukciu najstarších politických dejín Spiša // Z minulosti Spiša. Ročenka spišského dejepisného spolku v Levoči / Zostavil Ivan Chalupický. – Ročník V-VI. – Levoča, 1999. – S. 7-32; Homza, M.; Sroka, A. *St. Študie z dejín stredovekého Spiša. – Kraków*, 1998. – S. 154.

44 Kalka – rijeka na području današnje Donec'ke oblasti.

45 Kraljevska titula u Horezmijskom Carstvu.

46 Najveća taktička jedinica mongolske vojske koja je imala 10.000 vojnika.

osvajali su kavkaske kneževine jednu za drugom. Kroz Derbent su Mongoli ušli u stepu, slomili Alane i Kumane, zatim su ušli na Krim, razorili grad Sudak i u proljeće 1223. izašli na donji tok Dnjepra⁴⁷.

U proljeće 1223. zasjedao je *snem*, u nazočnosti 23 kneza. Mstyslav Udatnyj i kumanski Kotjan-kan uspjeli su uvjeriti kneževe da se u stepi treba suprotstaviti Mongolima. Cijeli mjesec travanj skupljala se vojska u Kijevu (kijevske, smolens'ke i turovo-pins'ke postrojbe), Černiživu i Ćalyču (ģalyc'ke i volyns'ke postrojbe). Mongoli su saznali za pripreme pa su predložili da zajedno istupe protiv Kumana. Kijevski knez naredio je da se smaknu mongolski glasnici.

Kneževi su u stepu ušli u tri struje bez zajedničkog zapovjedništva. Ćalyc'ke postrojbe Jurija Domažyryča i Deržyrkraja Volodyslavyča spustile su se s tisuću lađa do Dnjestra, ušle kroz Oleššje u Dnjepar i došle do Hortecje, očekujući ostatak vojske. Ne ušavši u bitku, Mongoli su se povukli. Rus'ka vojska ih je slijedila 12 dana raširivši se duž cijeloga Dnjepra. Dana 30. 5. 1223. Mstyslav Udatnyj je s tisuću Ćalyčana prešao Dnjepar i porazio mongolsku stražarsku poludiviziju. Zarobljenoga komandira Ćemjabeka predali su Kumanima da ga pogube. Ćalyc'ke i volyns'ke postrojbe spuštale su se čamcima po Dnjepru, a Mongoli su s obale promatrali rus'ku flotu. Nitko od kneževa nije znao snagu protivnika, a mongolski su komandiri mogli prebrojiti postrojbe rus'kih knezova pri prelasku rijeke. Vojska je stupala sigurno, stražarili su samo Kumani pod vodstvom Jaruna. Od svih vojskovođa samo je Jurij Domažyryč smatrao protivnike jakim vojnicima. Došli su do rijeke Kalke, koju većina istraživača poistovjećuje s jednim od tokova rijeke Kalmius – Kaljnykom⁴⁸.

Glavna bitka počela je 31. 5. 1223. Iskusni vojskovođa Mstyslav Udatnyj bio je neoprezan već u prvoj fazi borbe. Otišavši u izvidnicu, naišao je na glavne protivničke sile. Ne upozorivši divizije kijevskoga i černiģivs'koga kneza, koji su se utaborili iza rijeke Kalke, odlučio je napasti protivnike snagom Ćalyčana i Volynjana. Volyns'ka postrojba Danyla Romanovyča prva je započela bitku. Mongoli su odgovorili jakim napadom. Pretrpjevši gubitke, ģalyc'ke i volyns'ke postrojbe počele su se povlačiti. Knez Danylo Romanovyč došao je do Kalke, zagrabio vodu kacigom i tek tada primijetio da je ranjen.

47 *Войтович, Л.* Нащадки Чинģиз-хана: Вступ до генеалогії Чинģизидів-Джучидів. – Львів, 2004. – С. 85-87.

48 *Кудрявцев, К.В.* Половецкая степь. – Москва, 1948. – С. 69-71.

Nakon ġalyc'kih i volyns'kih, počele su se povlačiti i černiġivs'ke postojbe. Tijekom povlačenja poginulo je ili zarobljeno sedam kneževa. Kijevski knez Mstyslav Romanovyč ogradio se kolima iznad rijeke i tri je dana uspješno odolijevao napadima; nakon toga su se predali. Zarobljenike su Mongoli položili na travu, pritisnuli ih daskama na kojima su priredili gozbu u čast pobjede, te su kneževi umrli u mukama.

Nakon pobjede na Kalki, Mongoli su se povukli duboko u stepu, a kneževi se vratili prepirkama.

Sjedinjavanje volyns'ke zemlje. Poraz na Kalki narušio je autoritet Mstyslava Mstyslavyča. Volyns'ki kneževi počeli su se ponašati neovisnije. Danylu se nije sviđjelo što je njegov punac uzeo pod okrilje belškoga kneza. Godine 1224. dobio je poljsku pomoć i opsjeo Belz. Romanovyčima je pomagao i ostatak volyns'kih kneževa. Ģalyc'ki boljari bili su osjetljivi na bilo kakvo jačanje kneževe vlasti. Stoga su stalno spletkarili, uvlačeći u spletke svoje kneževe.

U razdoblju 1226.–1227. stvorena je koalicija velikoga kijevskoga kneza Volodymyra Rjurykoviča, Mstyslava Udatnog i Danyla Romanoviča. Prema mišljenju lživs'koga povjesničara Ivana Paslavs'kog, upravo je na njih mislio rimski papa Honorije III. u pismu 17. 1. 1227., upućenom „svim kraljevima Rusi“ (Universis Regibus Rusiae)⁴⁹. Sudjelovanje ugarskih kraljeva i poljskih kneževa u borbi za ġalic'ko nasljedstvo bilo je razlog da su kneževi tražili uspostavu kontakta s Rimom. Ostvareno je to i dopuštanjem da dominikanski propovjednici imaju svoja središta u rus'kym državama te pojavom takvih središta nakon 1227. u Volodymyru, Luc'ku, Ovruču, Kijevu i Černiġivu⁵⁰.

U borbi za ġalyc'ko nasljedstvo bili su potrebni saveznici. Obnavljanje jedinstva nasljedstva Romana Mstyslavyča nije dugo trajalo. Ģalyc'ko boljarstvo nastavilo je pružati otpor centralističkoj politici Romanoviča.

49 Vidjeti: *Паславський, І. Яким „руським королем“ папа Гонорій III адресував свого листа від 17 січня 1227 року?* // Вісник НТШ. – Ч. 48. – Львів, 2012.

50 *Ibid.*, također vidjeti: *Dekański, D.-A. Początki dominikanów prowincji polsko-czeskiej. Pokolenie św. Jacka w zakonie.* – Gdańsk, 1999. – S. 129-132; *Trajdos, T. M. Dominikanie i franciszkanie we Lwowie do 1370 r.* // *Dzieje Podkarpacia.* – T. 5. – Krosno, 2001. – S. 424-425; *Polańska, E.-L. Św. Jacek i dominikanie w Kijowie – między prawdą historyczną a legendą* // *Ruś średniowieczna a sąsiedzi (XI – połowa XIII wieku)* / Pod. red. V. Nagirnego. – Kraków, 2011. – S. 43-48.

Ugarski pasijans. I nadalje su Danylo Romanovyč i Myhajlo Vsevolodovyč tražili međusobnu slogu s Ugrima. Ugri su naginjali više na stranu Oležovyča. I tada se Danylo Romanovyč odlučio na radikalniji potez. Godine 1235., nakon smrti ugarskoga kralja Andrije II., u Stolnom je Biogradu okrunjen Bela IV.; tijekom obreda bivši ġalyč'ki kralj Koloman nosio je mač, a Danylo Romanovyč vodio za uzde konja ugarskoga kralja⁵¹. Ta epizoda iz biografije Danyla Romanovyča ostala je do danas nejasna. A. Majorov, smatrajući da se knez Danylo Romanovyč formalno podvrgnuo kao vazal novom ugarskome kralju, vidi razlog u potrazi za vojnom potporom protiv Myhajla Vsevolodovyča i njegova sina, upozorivši da je Vasyljko Romanovyč istodobno tražio pomoć kod Poljaka⁵². Danylu Romanovyču bilo je to možda najteže razdoblje u životu. Prikupivši očevo naslijeđe, ponovno je izgubio važniju polovicu i morao je krenuti ispočetka. U takvim se uvjetima mogao podvrgnuti kao vazal ugarskome kralju, čija mu je pomoć, ili barem prijateljska neutralnost, bila neophodna. Osobito uzimajući u obzir jaku prougarsku stranku među ġalyč'kim boljarima.

Potkraj 1235., uz poljsku pomoć, Romanovyči su krenuli u oslobađanje Ģalyča, što im nije uspjelo. Godine 1236. u Černigivs'ku je zemlju ušao perejaslav-zalis'ki i novġorods'ki knez Jaroslav Vsevolodovyč. Peremyšljs'ki su boljari u svojim krugovima aktivno podržavali prougarsku stranku. „Ugarski pasijans“ Danyla Romanovyča zasigurno je bio uspješan izlaz iz teške situacije.

Europski vrtlog. „Ugarski pasijans“ bio je jedan od elemenata njegove europske politike u koju su ga uvukle neprekidne potrage za saveznicima. Niz istraživača smatra da je pismo pape Grgura IX. „presvijetlomu kralju Rusi“ 18. 7. 1231. bilo poslano knezu Danylu Romanovyču⁵³. Slijedeći tu

51 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 776; *Scriptores rerum Hungaricarum ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* / Ed. E. Szentpety. – Vol. 1. – Budapest, 1937. – P. 467.

52 *Майоров, А.В.* Галицко-Волынская Русь. – С. 585-589.

53 *Pelesz, J.* Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. – Bd. 1. – Wien, 1878. – S. 315; *Abraham, W.* Powstanie organizacji kościoła lacińskiego na Rusi. – Т. 1. – Lwów, 1904. – S. 107; *Чубатий, М.* Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // Записки НТШ. – Т. 123-124. – Львів, 1917. – С. 29; *Altaner, B.* Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts. Forschungen zur Geschichte der kirchlichen Unionen und Mohammedaner- und Heidenmissionen des Mittelalters // Breslauer Studien zur historischen Theologie. – Bd. 3. – Habelschwert, 1924. – S. 215; *Paszkievicz, H.* The Origin of Russia. – London, 1954. – P. 299; *Свідерський, Ю.Ю.* Боротьба Південно-Західної русі проти католицької експансії в X–XIII ст. – Київ, 1983. – С. 91-92;

misao, I. Paslavs'kyj ju povezuje s pregovorima između Nicejskoga Carstva i papinskog prijestolja u vezi s obnavljanjem crkvenog zajedništva, koji su započeli 1232. obraćanjem patrijarha Germana papi Grguru IX. Priprema za pregovore vodila se već prije i patrijarh je pisao da su „mnogobrojni Rusyni“ spremni obnoviti staro crkveno zajedništvo. Pregovori među crkvama, koji su započeli u Niceji 1234., davali su Danylu Romanovyču, kojemu je za normalizaciju odnosa s ugarskim kraljem u uvjetima povratka Ćalyc'ke zemlje bila potrebna podrška pape, nadu za dobivanje potpore. On je imao svoje izvore za uspostavu izravnoga kontakta s Rimom. Volyns'ki kneževi su se aktivno uključili u borbu za Jatvjağiju i volodymyrs'ki je knez tu djelovao u savezu s pruskim episkopom Christianom, preko kojega su se i odvijali dogovori. No kurija pape Grgura IX. djelovala je iz pozicije diktata, zahtijevajući ne samo podređivanje crkve, nego i odricanje bizantskoga i prihvaćanje latinskog obreda. Godine 1234. papa je imenovao cistercita Gerharda latinskim biskupom Rusi i čak je nametnuo niz sankcija na Rusyč⁵⁴, osobito zabranivši miješane brakove i sklapanje dogovora. Takva politika Pape dovela je do zahlađivanja odnosa te utjecala na usmjeravanje Danyla Romanovyča na Papina protivnika, na cara Svetoga Rimskog Carstva, Fridrika II. Hohenstaufena⁵⁵.

Prva potraga za tim kontaktima odnosi se na 1235. godinu. Njihovu daljnjem razvoju pomogli su neočekivani događaji u Austriji. Vojvoda Fridrik II. ušao je u sukob s majkom koja je nastojala i dalje usmjeravati njegovu politiku. Bivšu je namjesnicu sin prognao i ona se obratila caru da je zaštititi. Nema sumnje da se vojvotkinja s odgovarajućom porukom obratila i svojoj sestri Jefrosyniji-Anni, majci Danyla Romanovyča, koja je i u samostanu zadržala utjecaj nad sinom. Kako je ustanovio A. Majorov, to se dogodilo zato što je u nadolazećem sukobu Danylo Romanovyč odbio podržati vojvodu Fridrika II., te je od cara kao kompenzaciju za pohod na Austriju dobio 500 maraka u srebru. Prema mišljenju ruskog znanstvenika, Danylo Romanovyč je, nakon traženja kontakta s carem 1235., prisustvovao skupštini u Beču 1237., gdje je od Fridrika II. Hohenstaufena⁵⁶ i dobio

Паславський, І. Римська політика Данила Романовича в 30-х роках XIII століття // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 6. – Львів, 2012.

54 *Пjesničko ime žitelja Kyjivs'ke Rusi.*

55 *Vidjeti: Паславський, І.* Римська політика Данила Романовича.

56 *Майоров, А. В.* Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения середины XIII века // Вопросы истории. – 2011. – № 7. – С. 32-52.

kraljevsku krunu. Iako tu dodjelu papa nije priznao, ona je Danyla Romanovyča smjestila u isti red s Belom IV. i osigurala mu osnovu za normalizaciju odnosa s nekadašnjim prijateljem iz djetinjstva.

Završetak borbe za Ćalyč. Duga borba za nasljedstvo Romana Mstyslavvyča trajala je gotovo 32 godine (1205.–1237.), a završila je pobjedom Danyla Romanovyča.

Nalet Mongola. Mongoli su imali besprijekornu izvidnicu, koja je bila dobro obaviještena o događajima u Rusi⁵⁷. Oni su upali u Rus' pri sljedećem zaoštavanju borbe za Kijev između Olegovyča i Monomahovyča. Tijekom zimske akcije 1237.–1238. zavladao su Rjazans'kom i Vladimiro-Suzdaljs'kom državom te su, izašavši na granice Černiĝivs'ke države, nakon duge i naporne opsade osvojili grad Kozeljs'k. Nakon toga su Mongoli otišli u stepu. Do jeseni 1239. nisu više uznemiravali rus'ke države, sprječavali su ustanke u Mordvinskoj i Povolžju, a također osvojili sjeverni Kavkaz. Tek je u jesen 1239. Batu-kan s *oĝlanima*⁵⁸ Kadanom, Burijem i Bučekom osvojio Černiĝivs'ku državu.

Ljeti 1240. godine, slomivši *Čorne Klobuke*⁵⁹, Mongoli su krenuli na Kijev. Ne uzimajući u obzir da su već dvije i pol godine sustavno osvajali rus'ke države, borba za starješinstvo među kneževima i dalje je trajala. Izvidnica Mongola, na čelu s *oglanom* Menguom, približila se prijestolnici. Mengu je poslao glasnike k Myhajlu Vsevolodovyču⁶⁰. Myhajlo se spremao na dolazak Mongola. Nakon neuspjelih pokušaja da pronađu saveznike u Ugarskoj i Poljskoj, Myhajlo i njegov sin Rostyslav odrekli su se pretenzija na Ćalyč. Danylo je također želio kompromis. Rostyslavu Myhajlovyču predao je Luc'k i proglasio Myhajla Vsevolodovyča velikim knezom Rusi. Danylo Romanovyč otišao je u Ugarsku na dvor Bele IV. i predložio mu savezništvo u borbi protiv Mongola, utvrđen brakom njegova sina Leva i Beline kćeri. Zbog toga su u jesen 1240. Danylo i njegov sin Lev krenuli u Ugarsku, u Stolni Biograd, gdje su obično boravili ugarski kraljevi.

57 Ovu tezu detaljno je potkrijepio Jaroslav Daškevyč u referatu „*Tajna povijest Mongola*“ kao izvor za povijest Ukrajine XIII. stoljeća, na znanstvenoj konferenciji „Ukrajina – Mongolija: 800 godina u povijesnom kontekstu“ 18. travnja 2006. u Kijevu.

58 Carevićima.

59 Povijesni naziv skupine turkijskih nomadskih plemena Pečenega, Oguza i Berendeja.

60 *Войтович, Л.* Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. – Львів, 2004. – С. 97.

Prijatelji iz djetinjstva nisu mogli pronaći zajednički jezik, iako su međusobno razgovarali na ugarskome, kojim je Danylo Romanovyč vladao od djetinjstva. Nema podataka o razvoju pregovora, ali su vjerojatno bili teški. Danylo se do kraja nadao da će ugarskoga kralja uvjeriti u nužnost vojnog saveza i zbog toga se dugo zadržao u Ugarskoj. U protivnom, teško je objasniti zašto se nije vratio, nesumnjivo imajući informaciju o padu Kijeva i invaziji Mongola na Volynj. Ugarski je kralj podcijenio mongolsku prijetnju. Zbog toga nije uspio nadići svoje ambicije i nije želio sklopiti savez s bivšim vazalom. Car Svetoga Rimskog Carstva Fridrik II. Hohenstaufen, koji je iz daleke Sicilije pomno pratio razvoj događaja, u pismu engleskomu kralju Henriku III. izravno optužuje Belu IV. zbog nemara⁶¹. Putovanje Danyla Romanovyča i njegova sina Leva bilo je neuspješno.

U zimi 1240.–1241. godine mongolska je horda prošla kroz Ćalyc'ko-Volyns'ku državu⁶². Moćna metalna artiljerija i opsadna tehnika razarale su gradske i dvorske zidine, koje su se samostalno pokušale obraniti. Održali su se samo Kremenec', Danyliv i Holm, koji su bili smješteni na visokim brdima, kamo je teško bilo dovući artiljeriju, a imali su i kamene utvrde.

U proljeće 1241. Batu-kan se borio protiv Poljaka, Čeha i Ugara. Burundaj je prošao preko Karpata slomivši barijeru palatina Deneša nedaleko od sela Nyžni Vorota. *Oglani* Ordu i Bajdar došli su do Lublina, a glavne snage Batu-kana slomile su vojsku Bele IV. u bitki kraj Mohe na rijeci Šajo (11. 4. 1241.), gdje je poginuo naslovni Ćalyc'ki kralj Koloman. *Oglani* Kadan i Buri ratovali su protiv Sasa. Buček je porazio Vlahe, prošavši kroz Červonovološ'ki prolaz i stigavši do Brasova.

Ljeto 1241. Mongoli su proveli na Dunavu i Tisi. Kadan je, prešavši kroz Tokaj, Ujrok i Safar, slijedio ugarskoga kralja sve do Jadranskoga mora. Mongoli su bili spremni na daljnje ratovanje. Smrt Ugedaj-kana izazvala je odlazak Gjuka i drugih *ogłana*, snage kojih su činile više od trećine Batu-

61 *Пауто, В. Т.* Внешняя политика Древней Руси. – Москва, 1968. – С. 287.

62 *Насонов, А.Н.* Монголы и Русь. – Москва–Ленинград, 1940; *Каргер, М.К.* Киев и монгольское завоевание // Советская Археология. – Т. 11. – Москва, 1949. – С. 55-102; *Толочко, П.П.* Древний Киев. – Киев, 1977. – С. 191-204; *Черепнин, Л.В.* Монголо-татары на Руси (XIII в.) // Татаро-монголы в Азии и Европе. – Москва, 1977; *Довженко, В.О.* Среднее Поднепровье после татаро-монгольского нашествия // Древняя Русь и славяне. – Москва, 1978; *Беляева, С.А.* Южнорусские земли во второй половине XIII – XIV в. (По материалам археологических исследований). – Киев, 1982; *Ивакин, Г.Ю.* Киев в XIII – XIV в. (По материалам археологических исследований). – Киев, 1982; *Фенел, Д.* Кризис средневековой Руси. 1200–1304. – Москва, 1989. – С. 110-128.

-kanove vojske. Godine 1242. Batu-kan se vratio na obale Volge, gdje su bili dobri uvjeti za nomadsko gospodarstvo i raskrižje putova iz svih dijelova novoosvojenih teritorija, kako bi osnovao novi *ulus* – državu Zlatnu Hordu s prijestolnicom Saraj⁶³.

Težak povratak kući. Kneževi su žurili vratiti se u svoje zemlje, očito se nadajući sudjelovanju u njihovim obranama, što potvrđuje odabir kraćeg ali težeg puta kroz Verec'kyj planinski prijevoj, a ne lakšeg kroz Lubkivs'kyj prijevoj s izlazom na Sjanok i Peremyšlj. Došavši na početku 1241. u Synjevyds'ko (danas Verhnje Synjevydne Skolivskog rajona Lavovske županije) i zaustavivši se u manastiru sv. Bogorodice, kneževi su se susreli s masama izbjeglica koje su bježale od Mongola. Ne usuđujući se ići dalje sa slabim silama ususret neprijateljima, Danylo Romanovyč se vratio u Ugarsku, gdje je, zbog straha od reakcije ġalyc'kih boljara s kojima je bio u napetim odnosima, ostavio Leva Danylovyča. To se vjerojatno odvijalo prije prelaska Mongola kroz Verec'kyj prijevoj (12. 3. 1241.), kada je boravak u ugarskim zemljama još bio siguran.

U Ugarskoj je Danylo Romanovyč ostavio sina Leva, a sam je otišao kroz Bardejov do Sandomierza, odakle se preselio do Mazovije. Mazovski knez Boleslav Konradovič dao mu je grad Vyšgorod.

Glavne snage Mongola već su boravile u Ugarskoj i Češkoj, stoga je Danylo s bratom Vasyljkom, koji je ranije pobjegao u Mazoviju, otišao do Doroġyčyna. Razlog što kneževе nisu pustili u grad, M. Kotljар vidi u pobuni boljara⁶⁴. Volyns'ko boljarstvo nije bilo moćno kao ġalyc'ko, u potpunosti je ovisilo o kneževima koji su mogli uzeti njihove beneficije. No volyns'ki su gradovi bili moćna trgovačka i obrtnička središta, a vijeće građana je i tu odigralo važnu ulogu kao i u Ģalyc'koj državi. Građani su sada imali pravo da ne propuste kneza s njegovom malom trupom, jer su ih njihovi kneževi prepustili samima sebi (Romanovyči nisu sudjelovali u otporu protiv mongolske invazije).

Slika ruševina i tragova otpora bila je strašna. Nedaleko od Bresta nije bilo moguće izaći na polje zbog raspadanja leševa. U Volodymyru nitko nije ostao živ. Crkva sv. Bogorodice i mnoge druge bile su prepune mrtvih⁶⁵. Samo Holm, koji je izdržao napade osvajača, nije bio uništen.

63 *Войтович, Л.* Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. – С. 97-98.

64 *Котляр, М.Ф.* Галицько-Волинська Русь. – Київ, 1998. – С. 199.

65 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 788.

Neslavno su se vraćali i drugi kneževi koji također nisu branili svoje zemlje. Myhajlo Vsevolodovyč je sa sinom Rostyslavom krenuo kroz pusti Volodymyr u Pinsk. Došao je do uništenoga Kijeva, a Rostyslav je pošao do Černiživu. Ovruc'ki knez Rostyslav Volodymyrovyč, koji je pobjegao u Poljsku, došao je Danylu u Holm. Lev Danylovič je u travnju 1241. došao iz Ugarske do Volodave, grada holms'kog područja, gdje se susreo s ocem⁶⁶.

Trebalo je početi s obnovom uništene države. Osim toga su galyc'ki boljari žurili iskoristiti kaos i paniku. Dobroslav Sud''jyč se dočepao Bakote i Ponizzja i počeo svojim vazalima dijeliti zemljišta bogata solju. Boljar Ćrygoryj Vasylyovyč uzeo je cijelo peremyšls'ko podnožje. Obojica su bez dozvole raspolagali zemljama kneževe domene, uz to su se bili spremni, u kneževoj odsutnosti, proglasiti knezovima. Iskoristiti situaciju požurili su i bolohivs'ki kneževi, sada mongolski vazali, te Rostyslav Myhajlovyč koji se nije dugo zadržao u Černiživu.

Vojne reforme. Trebalo je ponovno ujedinjavati razorena područja i pripremati otpor Mongolima. Mongoli nisu pobijedili zbog brojnosti, nego zbog dobrog ustroja, organizacije i discipline te učinkovita naoružanja i opskrbe postrojbi metalnom artiljerijom. Danylo Romanovyč je među prvima shvatio potrebu što bržeg stvaranja jake moderne vojske, koja bi se mogla oduprijeti neprijateljima. Sljedeće godine, sve do smrti, posvetio je rješavanju tog problema. Nakon njegove smrti, reformu je nastavio sin Lev.

Ima potvrda da se pokušalo povećati brojno stanje terenskih trupa na račun *opolčennja*, koje su bile naoružane i uvježbavane na račun kneževe riznice. Vojnici su bili teško naoružani konjanici, a naoružanje je bilo skupo kao stado od 80 do 100 krava; obrambeno naoružanje bilo je nedostupno pomoćnim vojnicima, a bez njega se nije mogla voditi terenska borba. Nošenje teškog obrambenog oružja (samo je težina oklopa narasla s 5,5–6,5 kg na 10 kg) zahtijevalo je stalno vježbanje, odnosno, kada je riječ o pomoćnoj vojsci, dodatne resurse. Bilo je potrebno prikupljati ljude, hraniti ih i dr.

Započevši vojnu reformu, Danylo Romanovyč je najveću pozornost posvetio pripremi individualnih boraca. U 13. st. oklop se povećavao velikom brzinom. Visoki stojeći ovratnik, oklopne čarape (*nožavyci*), produljivanje oklopne košulje, uvođenje „ljuskastih oklopa“ – slojeviti oklopi, oklopi slični ljuskama (s jednakim veličinama ljuski-pločica), štitnika za ruke i

laktove te drugih elemenata, zahtijevali su još veće troškove. Stoga su za naoružanje uzeli znatno jeftinije, ali nimalo manje djelotvorne oklope tipa *hataĝu deĝel* i *čarĝah*, preuzete od Mongola: na meki materijal (kožu, krzno, grubu tkaninu) pričvršćivale su se ili oblačile čelične ploče – grudni oklopi (*kjurče*), ledni oklopi i drugi elementi. Danylo Romanovyč je od Mongola preuzeo i posebnu zaštitu konja od strijela, uvezavši metalne „maske“ za zaštitu glave te kožne *kojare* za zaštitu konjskih sapi, koje su se s vremenom pojačavale sastavnim pločicama. Zbog toga su ĝalyc’ko-volyns’ke postrojbe bile nalik mongolskima⁶⁷.

Impresivni uspjesi mongolskih strijelaca upozorili su na povećanu ulogu streljačkog oružja. Upotreba samostrijela, kovanih višekutnih vrhova strelica, čije su oštrice imale veću prodornu moć nego strijele, tražila je manje uvježbavanja i bila je znatno učinkovitija, osobito pri obrani utvrda. Od Mongola su preuzeli i raznovrsnu metalnu artiljeriju. Danylo Romanovyč prvi je primijenio pokretne katapulte (Mongoli su od Tanguta preuzeli malene katapulte, koji su se stavljali u sedla na deve i bacali kamenje veličine šake; ti su se katapulte mogli okretati oko svoje osi⁶⁸).

Mongoli su pokazali iznimnu učinkovitost brzih marševa, služeći se pritom s dva do tri konja po jahaču. Danylo Romanovyč je uspio postati njihovim dostojnim suparnikom. Možda su imali nekoliko konja po vojniku, kako bi prevozili i pješadiju. Godine 1244. njegova je vojska s kolima i katapultima svladala 60 km od Holma do Lublina⁶⁹.

Sljedeći događaji pokazali su učinak vojne reforme. Već 1257. godine ĝalyc’ko-volyns’ka pješadija, odnosno po novome reformirani *opolčenci*, izdržala je napade teške mongolske konjice pod stijenama Volodymyra. Hrabrost i otpornost pješaka-*opolčenca*, koji je bio *običan čovjek*, zabilježena je u *Ĝalyc’ko-volyns’kom ljetopisu*⁷⁰.

Veliki posao pri gradnji kamene fortifikacije zahtijevao je i velika materijalna sredstva. Otkud su se ona mogla namaknuti u području koje su opustošili Mongoli, čije se stanovništvo znatno smanjilo a trgovina

67 *Войтович, Л.* Князь Лев Данилович. – С. 41-50.

68 *Терентьев-Катанский, А.П.* Книжное дело в государстве тангутов. – Москва, 1981. – С. 110-111.

69 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 784.

70 *Исаевич, Я.Д.* Культура Галицко-Волынской Руси // Вопросы истории. – 1975. – № 1. – С. 106.

zaustavila? Najprije je trebalo obnoviti brojnost i solventnost stanovništva te funkcionalnost putova i trgovine. Ta je kneževa djelatnost najmanje istražena, iako je možda bila i najvažnija. Povjesničari su obraćali pozornost samo na osnivanje novih gradova, iznosila su se oprezna tumačenja vezana uz uvođenje magdeburškog prava njemačkim kolonistima, čija su se preseljenja tim mjerama poticala⁷¹. Osim mogućeg uvođenja magdeburškog prava, kolonisti su dobili dozvolu da imaju svoje hramove i obavljaju obrede. Njemački kolonisti, koje su na preseljenje poticale i osobitosti prava majorata, prema kojemu su sve nekretnine naslijedili stariji sinovi, osim naseljavanja starih i novih gradova, donosili su sa sobom i obrtničku tehnologiju i kontakte s njemačkim gradovima i državama koji nisu nastradali u mongolskoj invaziji.

Proučavanje migracija iz drugih zapadnih zemalja tek počinje, posebice iz Ugarskoga kraljevstva, odakle su možda potjecali čak i poznati galyc'ki boljari poput Sudyslava⁷².

Upravo u tom smjeru treba razmatrati i mjere poticanja preseljenja Karaima i Armenaca, dodjeljivanje privilegija te dozvole za otvaranje vlastitih hramova⁷³.

Jedan od načina povećanja stanovništva, koji se provodio u doba Jaroslava Volodymyrovyča Mudrog, bio je raseljavanje zarobljenika po područjima kneževe domene koja su i prije bila slabo naseljena. Nekadašnji zarobljenici dobivali su zemlju kao kneževi *rjadovyči*⁷⁴ i plaćali za njezino korištenje kneževoj riznici; u to su bili uključeni i zarobljeni Ugri i Poljaci ili Jatvjagi, te zarobljenici iz drugih dijelova Rusi⁷⁵.

71 *Грушевський, М.* Історія України-Руси. – Т. 5. – Львів, 1905. – С. 222-227; *Skoczek, J.* Ze studjów nad średniowiecznym Lwowem // Pamiętnik historyczno-prawny. – Т. 6. – Lwów, 1928. Z.3. – S. 14-15, 106-112; *Купчинський, О.* Із спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII – першої половини XIV століть // Записки НТШ. – Т. 231. – Львів, 1996. – С. 60; *Капраль, М.* Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. (історико-джерелознавчий огляд) // Привілеї міста Львова (XIV–XVIIIст.) / Упор. М. Капраль. – Львів, 1998. – С. 14-16.

72 **Vidjeti:** *Волощук, М. М.* До питання про етнічне та соціальне походження Судислава (Бернатовича?) // Прикарпатський вісник НТШ. – 2008. – № 1.(1). – С. 127-145; *Його ж.* Судислав de genere Ludan. – С. 257-273.

73 **Vidjeti:** *Дашкевич, Я.* Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела // Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава. Статті й матеріали. – Львів, 2005. – С. 74-91.

74 У Kyjivs'koj Rusi – kategorija feudalno ovisnog stanovništva.

75 **Vidjeti:** *Войтович, Л.* Князь Лев Данилович. – С. 15-30.

Na isti način odvijala se i borba za očuvanje kneževa monopola nad izvozom glavne robe (izvanredne mjere kako bi se rudnici soli vratili u nadležnost kneževa blaga – sol je, kao osnovni konzervans srednjega vijeka, bila jedan od najvažnijih predmeta izvoza, te borba za jatvjasku teritoriju, čije je podređivanje značilo ulazak drugog vrijednog predmeta uvoza – krzna). Bilo je i drugih mjera za proširivanje vanjskotrgovačkih odnosa, prije svega sa zapadnim zemljama. Tragovi građevinske djelatnosti, osobito kamene fortifikacije, upućuju da su mjere kneza Danyla Romanoviča bile uspješne.

Borba za obnavljanje države. Mongolska invazija uništila je prije svega povezanost gradova i *volosti*⁷⁶. Odsutnost kneževa dopustila je širenje galyc'kom boljarstvu, osobito na područja koja su mongolski *tumeni* zaobišli. Bilo je potrebno sve to vratiti i iznova si podrediti sve zemlje. Iskoristivši suparništvo boljara Dobroslava Sud''jyča i Ğryĝoryja Vasyľjovyča, knez Danylo je već 1241. zavladao prikarpatkim okruzima bogatim solju, koji su punili kneževu riznicu, te zauzeo Bakotu.

Ali onamo je već žurio Rostyslav Myhajlovyč s galyc'kim pristašama. Bolohivs'ki kneževi pripremali su se za oslobađanje istočnog Volynja. Danylo Romanovič je isto tako branio vlastite interese, obnavljajući Ğalyc'ko-Volyns'ku državu i pripremajući se na obnavljanje Rusi. Sukob tih dviju sila bio je neizbježan. I zbog toga je ujesen i do početka zime 1241., galyc'ki knez uništio gradove u Verhnem Pobužžju koji su preživjeli Mongole.

Borbu za galyc'ko prijestolje nastavio je i Rostyslav Myhajlovyč. Na početku 1242. ujedinio se s galyc'kim boljarom Volodyslavom Jurijovyčem i krenuo na Ğalyc'. No Danylo Romanovič je ponovno ušao u Ğalyc', uhvativši nekoliko boljara koji su podržavali Rostyslava Myhajlovyča. Nije bilo vremena za pobjedničke gozbe. Trebalo je dalje ujedinjavati uništenu zemlju.

Rostyslav Myhajlovyč je utočište pronašao u Ugarskoj, gdje je Bela IV. također ujedinjavao svoja područja koja su razorili Mongoli. Naposljetku je ugarski kralj ostvario pokušaj da Ğalyc'ku kneževinu učini svojim vazalom. Godine 1244. udao je kćer Annu za Rostyslava Myhajlovyča⁷⁷. Kao član kraljevske obitelji, Rostyslav je dobio domenu na Zakarpattju (u početku dvorac Fizer u Zemplynu sa selima Vyšnevo u Zemplyns'koj županiji, a do

76 U Kyjivs'koj Rusi – teritorij podređen vladavini nekog seniora.

77 Ibid. – Cr6. 794; Wertner, M. Az Árpádok czaládi története. – Nagybeczkerek, 1892. – 463-475 old.

prve polovice 1245. kraljevska područja Zemplyns'ke i Berezs'ke županije⁷⁸); s tog je područja mogao popuniti redove svoje vojske. Računajući na potporu prougarske stranke te vlastitih pristaša iz redova ğalyc'kog boljarstva, upao je početkom 1244. u Peremyšljs'ku kneževinu.

Savez s Ugarskom. Nakon poraza pod Jaroslavom, ugarski se kralj nije odmah priklonio ideji nasilnog rješavanja problema ğalyc'kog nasljedstva. Još uvijek je nastojao podrediti Ğalyc'ku državu. Poljski istraživač Juzef Uminjs'kyj upozorio je da su Romanovyči tijekom 1245.–1247. poslali kuriji niz veleposlanstava, no papa Inocent IV. nije poduzeo ništa u poboljšanju odnosa Danyla Romanovyča s ugarskim kraljem⁷⁹.

Početak pravih pregovora obiju strana može se smatrati ljeto 1246., kada je kandidat za metropolita i čuvar državnoga pečata Kyrylo otišao kroz Ugarsku do patrijarha u Niceju, gdje ga je metropolitom proglasio kralj Bela IV.⁸⁰ Inicijator pregovora bio je dakle ugarski kralj. Na povratku ga je kralj ponovno proglasio metropolitom te predložio savez, potvrđen brakom Leva Danylovyča i kćeri Bele IV. – Konstancije. Kralj Bela IV. je 2. 6. 1247. Rostyslavu Myhajlovyču dao Slavoniju⁸¹, pokazavši odricanje od pretenzija na Ğalyc'ku državu i spremnost na pregovore s Danylom Romanovyčem. Nakon toga je u dvorcu Zvolen (današnja Slovačka), u prisutnosti Bele IV. i Danyla Romanovyča, metropolit Kyrylo vjenčao Leva Danylovyča i Konstanciju Belivnu, što je značilo obnovu ugarsko-ğalyc'kog saveza⁸². Taj brak se sa sigurnošću datira u ljeto 1247., nedugo nakon 2. lipnja. S vremenom je Rostyslav Myhajlovyč dobio kneževinu Mačvu (28. 6. 1254.), nedaleko od bugarske granice⁸³.

78 Vidjeti: *Войтович, Л.* Доба удільних князівств // Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка. Керівник авторського колективу Ю. Зайцев. – Львів, 2002. – С. 107.

79 *Umiński, J.* Niebezpieczeństwo tatarskie w połowie XIII wieku a papież Innocenty IV. – Lwów, 1922. – S. 91.

80 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 809; *Homza, M.* Sytuacja polityczna. Spis za do początków XIVw. // Historia Scepusii. – Vol. 1. – Bratislava–Kraków, 2009. – S. 152.

81 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer.* – T. 4. – V. 1. – Buda, 1832. – P. 447, 454.

82 *Wertner, M.* Az Árpádok czaládi története. – Nagybecskerek, 1892. – 485-488 old; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer.* – T. 7. – Buda, 1832. – P. 216.

83 Vidjeti: *Палацкій, Ф.* О русском князе Ростиславе, отце чешской королевы Кунгуты и роде его // Чтения в Московском Об-ве Истории и Древностей Российских. – 1846. – № 3. – С. 11-16; *Палаузов, С.Н.* Ростислав Михайлович, князь Мачвы // Журнал

Put u Hordu. Sklapanju saveza s Ugarskom prethodilo je putovanje Danyla Romanovyča u Ordu, potaknuto zahtjevom Mogučija „Dati i Ćalyč“⁸⁴. Tko je bio Mogučij koji je zahtijevao predaju Ćalyč'ke države?

Papinski diplomat Pian del Carpine spominje Maucija⁸⁵ u nabranju mongolskih vođa⁸⁶. Nastavivši sukob s Oleĝovyčima, koji su i dalje pretendirali na Ćalyč'ku kneževinu, Romanovyči su morali tražiti kontakt s Batu-kanom. Drugog izlaza nije bilo. Stigavši u stožer Batu-kanu, Danylo Romanovyč je ispunio sve uvjete mongolskih rituala i dobio *jarlyk*⁸⁷ za Ćalyč'ku i Volyns'ku državu, odnosno Batu-kan je promijenio odluku Maucija. Osnovni cilj nije bio postignut: „Danylu Romanovyču, nekadašnjem velikom knezu koji je vladao Rus'kom zemljom, Kijevom, Volodymyrom i Ćalyčem“⁸⁸, nije uspjelo da od mongolskog vladara dobije *jarlyk* za prijestolnicu.

Batu-kan je time pokazao da Mongoli ne žele prepород Kyjivs'ke Rusi čak ni kao vazalne države. Kasnije je, predavši *jarlyk* za Kijev Oleksandru Nevs'kom, koji se toga domogao, za seniora vladimiro-suzdaljs'kih kneževa postavio njegova mlađeg brata, naglasivši ne samo gubitak značenja Kijeva, nego i uništenje carstva Kyjivs'ka Rus'. Općenito se Batu-kanova politika usmjerila na daljnji raspad država Kyjivs'ke Rusi. Sa svakom od njih Mongoli su imali drugačije odnose. Seniori vladimiro-suzdaljs'kih i rjazans'kih kneževa (kasnije Moskovsko Carstvo – op. ur.) postali su izravni kanovi vazali. Očito su u takvim vezama morali biti seniori Smolenske države i Velikij Novgorod, koji nisu bili osvojeni, no predali su se dobrovoljno.

Министерства Народного Просвещения. – 1851. – № 8. – С. 27-49; *Гарді, Д.* Чи Ростислав Михайлович був баном Мачви? // *Actistestantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Вип. 20. – Львів, 2011. – С. 197-203; *Мандзяк, В.* Ростислав Михайлович – „Dux Galicie et imperator Bulgarorum“ // *Княжа доба: історія і культура.* – Вип. 5. – Львів, 2011. – С. 189-198.

84 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 805.

85 Autor se koristi dvjema inačicama imena za istu osobu: Могуčij i Мауциј.

86 *Giovanni di Pian di Carpine.* Storia dei Mongoli / Edizione critica del testolatioa cura di E. Menesto; traduzione italiana a cura di M. C. Lungaroti e note di P. Dalfina; introduzione di L. Petech; studi storico-filologici di C. Leonardi, M. C. Lungaroti, E. Menesto. – Spoleto, 1989. – Lib. V, 21.

87 Povelja, pisani dekret kana Zlatne Horde kojim se dodjeljivalo pravo na upravljanje nekim područjem.

88 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 807-808.

Perejaslavs'ka država bila je predana Mongolima, u okolici Perejaslava nalazio se stožer Korencija. Černiživs'ki kneževi postali su Maucijevim vazalima, a sitni kneževi Kijevske države, zajedno s bolohivs'kim kneževima, vazali njegova vazala Korencija. Maucijevim vazalima zasigurno su morali biti i ğalyc'ko-volyns'ki kneževi. Turovo-pins'ki kneževi su, priznavši mongolsku vlast, ostali volyns'ki vazali. I samo je Poloc'ka država (Bjelarus' – op. ur.), ne predavši se Hordi, raskrilila ruke litvanskim dinastijama koje su ovladale njezinim glavnim prijestoljima⁸⁹.

Rat za austrijsko nasljedstvo. Jedan od razloga koji su potaknuli ugarskoga kralja da normira odnose s Romanovyčima bio je rat za austrijsko nasljedstvo. Ratu za nasljedstvo (1246.–1278.) posvećena su mnoga znanstvena istraživanja, prije svega austrijska⁹⁰, njemačka⁹¹, ugarska⁹²,

89 *Войтович, Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. – Львів, 1996. – С. 82-88, 190-194.

90 **Vidjeti:** *Vanca, M.* Geschichte Nieder- und Oberösterreichs. – Gotha, 1905; *Pirchegger, H.* Geschichte der Steiermark. – T. 1 (bis 1283). – Gotha, 1920; *Hantsch, H.* Die Geschichte Österreichs. – T. 1. – Graz–Wien–Köln, 1959; *Zöllner, E.* Geschichte Österreichs. – Wien, 1974; *Haider, S.* Geschichte Oberösterreichs. – Wien, 1987; *Dopsch, H., Brenner, K., Weltn, M.* Österreichische Geschichte 1122–1278. Die Länd das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter. – Wien, 1999.

91 **Vidjeti:** *Redlich, O.* Rudolf von Habsburg – das Deutsche Reich nach dem Untergange des alten Kaisertums. – Innsbruck, 1903; *Meier, H.* Gertrud Herzogin von Österreich und Steiermark // Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark. – Graz, 1927; *Hausmann, F.* Kaiser Friedrich II. und Österreich. Probleme um Friedrich II // Vorträge und Forschungen. – Bd. 16. – Sigmaringen, 1974; *Kusternig, A.* Die Zeit König Ottokars in Österreich (1251–1278). – St. Pölten–Wien, 1978; *Stöckl, G.* Der russische Staat in Mittelalter und früher Neuzeit. – Wiesbaden, 1981; *Hoensch, J. K.* Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König. – Graz–Wien–Köln, 1989; *Krieger, K. F.* Rudolf von Habsburg. – Darmstadt, 2003.

92 **Vidjeti:** *Pray, G.* Historia rerum Hungariae cum notitiis praeviis. – T. 1. – Budae, 1801; *Wertner, M.* Die Regierung Béla's des Vierten // Ungarische Revue. – T. 13. – 1893; *Pauler, G.* A Magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. – T. 2. – Budapest, 1893; *Hóman, B.* Magyar történet a rendiség kialakulásának kora. – T. 2. – Budapest, 1935; *Kristó, G.* Magyarorszag története 895–1301. – Budapest, 2006.

češka⁹³, poljska⁹⁴, ukrajinska te ruska⁹⁵. Najbolje ga je istražio poljski povjesničar Norbert Mika⁹⁶. No mnogi aspekti te borbe i nadalje su sporni, prije svega zbog sudjelovanja galyč'ko-volyn'skih kneževa u spomenutim događajima.

Austrijski vojvoda Friederich II. Babenberg bio je saveznik Romanovyča protiv Ugarske⁹⁷, ali nakon vojvodinih nesuglasica s majkom savez se pretvorio u sukob. Danylo Romanovyč i Bela IV. dogovorili su se o prijelazu austrijskog prijestolja Romanu Danylovyču, koji se morao oženiti Gertrudom Babenberg; ona je zapravo ostala vladaricom Austrije i zamolila je ugarskoga kralja za pomoć. Vjenčanje Romana i Gertrude održalo se nakon požunskog susreta 1252. u dvorcu Hainburg, u kojem su se prije toga vjenčali Pšemysl Ottokar i Margareta Babenberg⁹⁸.

93 Vidjeti: *Palacký, F.* Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. – T. 1. – Cz. 2. – Praha, 1854; – T. 1. – Cz. 3. – Praha, 1855; *Šusta, J.* Dvě knihy českých dějin. Kniha první – Poslední Přemyslovci a jejich dědictví. – Praha, 1917; *Novotný, V.* České dějiny. – T. 1. – Cz. 3. – Praha, 1928; – T. 1. – Cz. 4. – Praha, 1937; *Kavka, F.* Dějiny Česko-Slovenska do roku 1437. – Praha, 1971; *Vaniček, V.* Velké dějiny zemí Koruny české. – T. 3 (1250–1310). – Praha–Litomyšl, 2002; *Žemlička, J.* Století posledních Přemyslovců. Český stst a společnost ve 13. století. – Praha, 1986.

94 Vidjeti: *Dąbrowski, D.* Stosunki polityczne Lwa Danilowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264–1299/1301 // Галичина та Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Вип. 3. – Львів, 2001. – С. 42-69; *Bartnicki, M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005; *Mika, N.* Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278. – Racibórz, 2008.

95 Vidjeti: *Котляр, М.Ф.* Історія дипломатії Південно-Західної Русі. – Київ, 2002. – С. 112-118; *Войтович, Л.* Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст. // Проблеми слов'язнознавства. – Вип. 56. – 2006. – С. 263-273; *Головко, О. Б.* Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – Київ, 2006. – С. 313; *Майоров, А. В.* Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения середины XIII века // Вопросы истории. – 2011. – № 7. – С. 32-52; *Його ж.* Русь, византия и Западная Европа. – С. 668-671.

96 *Mika, N.* Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278. – Racibórz, 2008.

97 *Ледерер, Э.* Татарское нашествие на Венгрию в связи с международными событиями эпохи // Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae. – T. 2. – № 1-2. – Budapest, 1953. – С. 1-45; *Й ж.* Венгерско-русские отношения и татарское нашествие // Международные связи России до XVII в. – Москва, 1961. – С. 181-202; *Шушарин, В.В.* Складывание и формирование феодальных отношений. Раннефеодальная монархия (XI – середина XIII вв.) // История Венгрии. – Т. 1. – Москва, 1971. – С. 147-148.

98 Isto. – S. 39.

Već je na skupu u Požunu (Bratislavi) Danylo Romanovyč zatražio priznanje svojih prava na austrijsko nasljedstvo. Polazeći od europske prakse nasljeđivanja prijestolja te u skladu s Privilegium minus, on je imao ta prava. Nakon vjenčanja Romana Danyloviča i Gertrude Babenberg prava galyc'kog princa priznala je austrijska elita, prije svega zemaljski sudac Austrije, vojvodski peharnik grof Heinrich von Haßbach, njegov brat Ulrich, braća Bernhard i Heinrich Preußel, Konrad von Wasserburg, Otton von Meißen, Konrad von Falkenberg, Konrad von Himberg, Heinrich von Liechtenstein, Ulrich von Hüttendorf, Kraft von Slejuc te Otton von Lejss, koji su poslije okrivili kneza Romana Danyloviča za izdaju zbog odbijanja sudjelovanja u daljnjoj borbi za prijestolje⁹⁹.

Ugarski je kralj u rat za potporu Romanu privukao svojega zeta, krakovskoga kneza Boleslava Sorom'jazlyvog i njegova nećaka, lepčyns'koga kneza Lješka Čornog, a također vazalne srpske i bugarske kneževe te Kumane¹⁰⁰. Veliki rat između srednjoeuropskih vladara zabrinuo je Papu. Svoje stajalište papa Inocent IV. argumentirao je strahom da bi nastavak tog sukoba mogao završiti podređivanjem kršćanskih država Mongolima¹⁰¹. Završavali su pregovori Danyla Romanovyča s Papom. Suočavanje s litavskim kraljem Mindaugasom završilo je kompromisnim mirom koji je potkraj 1253. bio potvrđen brakom Švarna Danyloviča i Mindaugasove kćeri¹⁰². Teško je tu akciju razmatrati izdvojeno od pregovora s Rimom. Papa je uporno tražio kompromis, trudeći se ujediniti pogranične kršćanske države u zajedničkoj ideji. Bela IV. lako je pristao na pregovore, jer saveznicima nije toliko pomagao koliko je težio zavladata austrijskim zemljama. Ne posjedujući pravo na sve zemlje, bio je spreman prihvatiti dio.

U takvim uvjetima Danylo Romanovyč nije više mogao nastaviti rat.

Kraljevstvo Rusi – stvarnost i mitovi. Mnogi su razlozi zašto proglašenje Danyla Romanovyča kraljem do danas ne nailazi na odgovarajuće refleksije u ocjenama povjesničara, uključujući i ukrajinske. Pristupi su

99 *Nika, N. Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278.* – S. 40.

100 *Kosmova letopisu pokračovatele. Vydavatel J. Emler. Prekladatel V. V. Tomek / Fontes rerum Bohemicarum.* – T. 2. – Praha, 1874. – S. 316.

101 *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia / Ed. A. Theiner.* – T. 1. – Romae, 1859. – № 431. – P. 227; *Monumenta Germaniae Historica. Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum Romanorum selecte / Ed. C. Rodenberg.* – V. 3. – Berlin, 1894. – № 273. – P. 238; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae.* – V. 5. – P. 1 / Ed. G. Friedrich. – Prague, 1907. – № 20. – P. 57-58.

102 *ИСПИ.* – Т. 2. – Стб. 830.

найразлітійи: од прекомјерне аполігіје до ігноріранја, до пісанја кралјевске тітуле у наводніцїма ілі тврдње да тітула нїе імала нікакво значенје те да се Данїло Романовїч нјоме нїе служїо. Слїчні закључці протурјеће ізворїма чїја аутентїчност не ізазїва сумнје, стога іх не треба оповргаватї. Алї остaju проблемї кої заhtїејаву наставак дїкусїе коју су започелї українскї повјеснїчарї у еміграції¹⁰³: зашто се кронїдба ґалџ’ко-волын’кога kneза Данїла Романовїча догодїла баš 1253. і што се тада подразумїејало под појмом „кралјевства Русї“?

„Пресвїетлїм кралјем Русї“ – је рїмскї папа Іноцент ІV.¹⁰⁴ ословїо Данїла Романовїча, „пресвїетлом воđї Данїлу І., кралју Русына“ писао је 1254. вїсемеšтар Теутоноскога вїтешког реда Burkhard von Hornhausen¹⁰⁵. Је лї та тітула једноставно означавала прїелаз Ґалџ’ке државе із kneжевіне у кралјевство? Слїчан се закључак могао ізвестї на оснoви тітуле кралја Јурїја Лјвоџа: „кралј Русї (regis Russiae), kneз Лoдомерїе (principis Ladimiriae)“, дакле кралј ґалџ’кї kneз волoдџмырс’кї (volyns’ki)“, тїм вїше што су слїчну тітулу прїхватулї угарскї кралјеџ од коїх су је преузелї аустрїјскї careџ те су на оснoви тога 1772. прї првој подјелї Полјско-Лїтавске Унїе добулї то кралјевство. Но је лї оvdје све једнозначно разумлїиво?

Тїтулу кралја Ґалџ’ке државе (*rex Galiciae*) је, судеці по повелјї од 2. 5. 1189., носїо угарскї кралј Бeла ІІІ.¹⁰⁶ Не узїмајуці у обзїр мїшлїенје М. Ґрушев’ког о непouzданостї те чїнјенїце зато што тај документ нїе кралјевскї него епїскопскї, а осталї документї недостажу¹⁰⁷, судеці із далјнје угарске політїке према Ґалџ’кој државї тај је документ бїо і прїхвaчен.

103 *Вoїнар, М.М.* Корона Данїла в правно-полїтїчнїї структурї Сходу // *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. – Vol. 2 (8). – Fasc. 1-2. – Romae, 1954. – С. 105-118; *Камїнський, І.* Корона Данїла в правно-полїтїчнїї структурї Заходу // Там само. – С. 119-125; *Ждан, М.* До питання про залежнїсть Галїцко-Волинської Русї від Золотої Орди // *Український історик*. – 1967. – Ч. 1-2; – 1968. – Ч. 1-4.

104 *Тургенев, А.И.* Акты исторические, относящиеся к России. – Т. 1. – Санкт-Петербург, 1841. – № 62-65, 74, 76-77; *Большакова, С.А.* Папские послания галицкому князю как исторический источник // *Древнейшие государства на территории СРСР*. 1975 г. – Москва, 1976. – С. 122-129.

105 **Сїтїрано према:** *Даїшеџевїч, Я.* Проблема државностї на Галїцко-Волинських землях (кїнець Х – середїна ІV ст.) // *Король Данїло Романовїч і його мїсце в української історїї*. – Львїв, 2003. – С. 19.

106 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / Ed. G. Fejer. – Т. 2. – Buda, 1829. – P. 247.

107 *Ґрушевський, М.* Історїя України-Русї. – Т. 2. – Кїїв, 1992. – С. 449.

Dalje je Ugarska u svakoj prilici nastojala ujediniti Ćalyc'ku državu s Ugarskom na osnovi personalne unije koju je priznalo Ćalyc'ko boljarstvo, kao što im je uspelo s Hrvatskom¹⁰⁸. Kraljevima Galicije nazivali su se Andrija II. (1205.–1235.) te njegov sin Koloman (1215.–1241.), pri čemu je Koloman bio okrunjen u Ćalyc'u i Papa ga je priznao, te je *de facto* vladao Ćalyc'kim prijestoljem 1215.–1219. te 1220.–1221.¹⁰⁹ Da su u Rimu odlučili okruniti Danyla Romanovyča za Ćalyc'koga kralja, nazvali bi ga „rex Galiciae” ili „rex Galiciae et Lodomeriae”, kako se od 1206. nazivao Andrija II.¹¹⁰ Ludovik Anžvinac je, pretendirajući na Ćalyc'ko nasljedstvo nakon izumiranja Romanovyča kao prijestolonasljednika Arpadovića, najprije primio prvu titulu, zamijenivši je u tijeku rata s Ljubartom-Dmytrom Ćedyminovyčem titulom „kralja Galicije i Lodomerije” (1370.–1382.). Ugarski su kraljevi sačuvali tu titulu i s njih je prešla na austrijske careve. Ugarska nije priznala aneksiju Ćalyc'ke države Poljskoj 1387. (kada je Kazimir III. prema ugovoru iz 1350. priznao prava Anžvincima na Ćalyc'ko nasljedstvo) te se u poljskim sporazumima 1412., 1415. i 1423. rješavanje toga dogodilo za kasnije¹¹¹. Dakle, čini se da zbog raznih razloga ugarski kraljevi nisu naslijedili titulu Danyla Romanovyča i Jurija Ljvovyča. Titulu kraljeva Rusi prihvatio je Kazimir III., koji je također neuspješno pokušao unijom spojiti kraljevstvo Rusi s Poljskom, ali oporba poljskoga plemstva primorala ga je na upuštanje u aneksiju koju su završili njegovi nasljednici¹¹². Je li moguće da se poljska elita, protiveći se uniji, nije samo oslanjala na vlastite ambicije, nego je na neki način imala pravo što se bojala proglašenja postojanja *kraljevstva Rusi*, ne želeći zaoštriti odnose sa Zlatnom

108 Шушарин, В.П. Складывание и оформление феодальных отношений. Раннефеодальная монархия (XI – середина XIII вв.) // История Венгрии. – Т. 1. – Москва, 1971. – С. 143.

109 Крип'якевич, І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – С. 114-118; Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae... ex tabularis vaticanis / Ed. Theiner A. – Т. 1. – Romae, 1860. – № 65; Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Ed. G. Wenzel. – Т. 4. – Pest, 1864. – № 227; Wertner, M. Az Árpádok családi története. – Nagybecskerek, 1892.

110 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Т. 3. – V. 1. – Buda, 1829. – P. 31-32.

111 Исаевич, Я. Д. Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами // Торжество історичної справедливості. – Львів, 1968. – С. 78-79.

112 Исаевич, Я. Д. „Королевство Галиции и Володимирии“. – С. 63; Sieradzki, J. „Regnum Russiae“. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego: Krytyka dotychczasowych poglądów i zarys nowej konstrukcji // Kwartalnik Historyczny. – 1958. – № 2. – S. 498.

Hordom jer je titula *kralja Rusi* označavala nešto drugačije i veće od vladara Ćalyc'ke zemlje? Ta je tema problematična i traži daljnja istraživanja.

Kasnija historiografija uvela je pojmove „Kijevska Rus“, „Drevna Rus“ ili „Davna Rus“. Suvremenici su državu, s Kijevom kao središtem i prijestolnicom, nazivali Rus¹¹³ ili Rus'ka zemlja¹¹⁴. Uz to se posljednji naziv upotrebljavao i u širem značenju za cijelu državu i u užem značenju za teritorije Kyjiv'ske, Černiĝiv'ske i Perejaslav'ske države, ili zapravo Kijevske države¹¹⁵. Strani izvori daju nazive Rus, Rus(s)ia, Rucia. Ruscia, Ruzzi, Ruzziaar-Rus, Rutzeland, Ryscaland, Ryssland, Rusco, Rositd.

Od originalnih naziva izvorima su poznata samo tri: Mala Rus', prvi put spomenuta 1334. u tituli ĝalyc'ko-volyn'skoga kneza Boleslava-Jurija: „Dei gratia natus dux totius Russae Minoris“ („Božjom milošću prirodni knez cijele Male Rusi“)¹¹⁶, Velika Rus', prvi put spomenuta 1542.¹¹⁷ te Bijela Rus' (odnosno „Zapadna Rus“ po analogiji s Bijelom Hrvatskom i Bijelom Srbijom) 1305., no tako u kasnijem izvoru poput *Ĝustyn'skoga ljetopisa*¹¹⁸. Naziv „Crvena Rus“ (odnosno „Južna Rus“) prvi put se spominje u rukopisnom izdanju Kronike Ulricha von Richentala (oko 1366. – oko 1437.), posvećene povijesti sinoda u Konstanzu (napisana oko 1420.)¹¹⁹.

Naziv „Velika Rus“ izmislili su moskovski pisari kao osnovu za pretenzije na teritorije koji su nekad ulazili u sastav Rusi (Kyjiv'ske Rusi), što je odražavalo stvarnost moskovske politike u 16. st. i uskoro postalo osnovom službenog naziva moskovskih kneževa. Na taj je način u 13. st. naziv *kraljevstvo Rusi* mogao označavati samo cijelu federaciju ili konfederaciju rus'kyh kneževina, koju su suvremenici nazivali *Rus'*, a povjesničari kasnije Kyjiv'ska Rus'.

113 ПСРЛ. – Т. 1. – Москва, 1962. – Стб. 7, 11, 28-29, 31, 338, 341-345; – Т. 2. – Москва, 1962. – Стб. 6, 8, 20, 22-23, 36, 455; – Т. 4. – Ч. 1. – Вып. 1. – Петроград, 1915. – С. 4; – Т. 9. – Москва, 1965. – С. 3-4, 17.

114 ПСРЛ. – Т. 1. – Стб. 1, 17, 19-20; – Т. 2. – Стб. 2, 12; – Т. 4. – С. 11.

115 Vidjeti: Насонов, А.Н. „Русская земля“ и образование территории древнерусского государства. – Москва, 1951.

116 Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси / Сборник материалов и исследований, собр. О. Гонсиоровским, А.А. Куником, А.С. Лаппо-Данилевским, И.А. Линниченко, С.П. Пташицким и И. Режабком. – Санкт-Петербург, 1907. – С. 153-154.

117 ПСРЛ. – Т. 20. – Ч. 2. – Санкт-Петербург, 1914. – С. 460.

118 ПСРЛ. – Т. 2. – Санкт-Петербург, 1843. – С. 227, 236.

119 Schramm, G. Die Herkunft des Namens Rus'. – Wiesbaden-Berlin, 1982. – S. 51-52.

Dakle, primajući titulu *kralja Rusi* (a ne *kralja Galicije i Volodymyrije* kao što su prije toga bili ugarski kraljevi i princ Koloman), Danylo Romanovyč je nesumnjivo naglasio svoje pretenzije na cijelu Rus', što je također moglo biti izazov Zlatnoj Hordi¹²⁰. Sa sličnim zaključkom slaže se niz istraživača, prije svega srpski povjesničar Đura Hardi¹²¹. Takvo shvaćanje titule kralja Rusi smatrao je dopustivim i Jaroslav Isajevyč¹²². Tijekom cijeloga srednjovjekovlja i ranoga novog vijeka teritorijalna je komponenta titule vladara nesumnjivo odražavala njihove stvarne i imaginarne pretenzije na vladanje zemljama koje su proglasili u titulama. Na ondašnju politiku Danyla Romanovyča, usmjerenu protiv Horde, te na njegovo traženje saveznika i na Istoku, posebice u Niceji, pozornost je obratio slovački bizantolog Oleksandr Avenarius¹²³.

Primanje takve titule ili potvrda kraljevske titule (vrlo je vjerojatno da je Danylo Romanovyč već ranije primio tu titulu od cara) od rimskog Pape, i k tome s pretenzijama na cijelu Rus', bilo je neosporno izazov Zlatnoj Hordi, što Danylo Romanovyč kao vazal Batu-kana nije smio učiniti¹²⁴.

120 *Войтович, Л.* Нашадки Чингіз-хана. Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. – Львів, 2004. – С. 101-103.

121 *Гарді, Д.* „Rex Ruscie“ olim „rex Gallicie“ // Дрогичинь 1253. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 37-49.

122 *Исаевич, Я.Д.* „Королевство Галиции и Володимирии“ и „Королевство Руси“ // Древнейшие государства на территории СРСР. 1985 г. – Москва, 1986. – С. 62-63; *Його ж.* Галицько-Волинське князівство доби Данила Галицького та його нащадків (Замість передмови) // Історичні та культурологічні студії. – Львів, 2001. – С. 3-9; *Його ж.* До історії титулатури володарів у Східній Європі / Я. Ісаєвич // Княжа доба. – Вип. 2. – Львів, 2008. – С. 3-29.

123 *Vidjeti: Avenarius, A.* Tatari ako problem byzantskeje politiki a diplomacie // *Historicky časopis*. – Т. 32. – 1984. – Čs. 6. – S. 849-863.

124 *Войтович, Л.* Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. 7. – Дрогобич, 2003. – С. 63-71; *Його ж.* Король Данило Романович. Загадки і проблеми // Король Данило Романович і його місце в українській історії. – Львів, 2003. – С. 24-29; *Його ж.* Король Данило Романович: Загадки і проблеми // Засновник Львова король Данило та Українська держава в XIII столітті. – Львів, 2006. – С. 34-49; *Його ж.* Король Данило Романович // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Вип. 6. – Львів, 2007. – С. 7-44; *Його ж.* Король Данило Романович: Загадки та дискусії // Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук професора Валерія Степанкова. – Київ, 2007. – С. 383-403; *Його ж.* Галицько-Волинська держава і Королівство Русі: Реальність і міфи // Осмислення спадщини давньої Русі: Галицько-Волинське князівство в історіографії. – Львів, 2007. – С. 8-10; *Його ж.* Королівство Русі: факти і міфи // Дрогичинь 1253. Мате-

Takav postupak mogao je značiti samo jedno: potpuno odbijanje zavisnosti od Horde. Batu je bio kan (odnosno kralj) Zlatne Horde i vazal kana (cara) Mongolije. To što je njegov vazal primio kraljevsku krunu od rimskog Pape nije značilo samo raskid vazalnih odnosa, izjednačavajući nekadašnjeg vazala sa seniorom¹²⁵, nego i izazov senioru, jer je Danylo Romanovyč za pretenzije na druge države, osim Ćalyc'ke i Volyns'ke, morao dobiti *jarlyk* od kana kojem je prisegnuo na vjernost u vrijeme odlaska u njegov stožer.

Kada je riječ o pregovorima s rimskom kurijom o primanju krune¹²⁶, možemo se složiti s mišljenjem A. Majorova o važnom utjecaju Nicejskoga Carstva na pregovore te usklađivanju njihova tijeka s carem Ioanom Vatacom preko ugarskoga dvora; ondje se kraljica Marija, kći Fedora Laskarisa i supruga Bele IV., koja je podržavala bizantske snage, pokazala i nećakinjom majke Danyla Romanovyča, Jefrosynije-Anne, koja je također sudjelovala u tim događajima, uvjeravajući sina da prihvati krunu i uniju¹²⁷. Ali glavnim motivima nisu se pokazali bizantski interesi, nego vlastiti: ne želeći prihvatiti ulogu pokornoga mongolskog vazala, Danylo Romanovyč je učinio prevrat u politici: nastojao je ostvariti tijesne kontakte sa Zapadnom Europom u potrazi za pouzdanim saveznikom u borbi protiv mongolske nadmoći¹²⁸.

Danylo Romanovyč bio je dobro obaviješten o događajima u Hordi. Vrijeme nastupa bilo je uspješno odabrano. Batu-kan je bolovao, umro je 1255. s nepunih 48 godina. Predosjećajući smrt, uputio je sina Sartaka u Karakorum do Mengu-kana. Dugujući svoje prijestolje Batu-kanu, Mengu-kan je imenovao Sartaka čim je stigla vijest o smrti njegova oca. Ali Sartak nije uspio doći do prijestolnice, otrovan je 1256. godine. Za njegovu je

ріалі міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 4-17.

125 *Войнар, М.М.* Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу // *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. – Vol. 2 (8). – Fasc. 1-2. – Romae, 1954. – С. 105-118.

126 *Најновіја истраживања видјети.: Паславський, І.* Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст. – Львів, 2003; *Його ж.* Політика римської курії щодо Галицько-Волинської держави за понтифікатів Інокентія IV та Олександра IV. Порівняльний аналіз // *Апологет. Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво*. – Львів, 2010. – С. 18-24; *Майоров, О.* Між Нікеєю та Римом: коронація Данила романовича у світлі зовнішньої політики і династичних зв'язків галицько-волинських князів // *Княжа доба: історія і культура*. – Вип. 5. – Львів, 2011. – С. 189-198.

127 *Майоров, А.* Між Нікеєю та Римом. – С. 193-198.

128 *Крип'якевич, І.* Галицько-Волинське князівство. – Київ, 1999. – С. 128.

smrt odgovoran Berke, koji je nakon Orduove smrti bio najstariji među Džučydima¹²⁹. Nakon Sartakove smrti Mengu-kan je Ulakčija proglasio kanom, obvezavši Borakčyn-hatun, udovicu Batu-kana, da se brine za sina do njegove punoljetnosti. Ali je i taj kan umro 1257. uz Berkeovu pomoć.

Shvativši da takav korak Danyla Romanovyča mora izazvati neposredan rat sa Zlatnom Hordom, knez je oklijevao i prihvatio krunu tek kada je Batu-kan teško obolio i oko njega se rasplamsala borba za naslijeđe¹³⁰. Krunidba se obavila na dalekoj zapadnoj granici u Dorožyčyni, no kralj ju je nastojao što dulje zadržati u tajnosti od Mongola. Sovjetski povjesničari pokušali su izbor mjesta povezati s porazom križara, što je trebalo biti upozorenje protiv agresivnih planova kurije. Ali manje od deset dobžyn'skih vitezova, koji su se predali pri dolasku volyn'ske vojske, nije imalo nikakve veze s planovima kurije, a primajući kraljevsku krunu Danylo Romanovyč je pristao i na uniju s Rimom. Zbog toga je ta verzija točna, ona je bila danak ondašnje propagande.

Pokušaj crkvene unije. Povjesničari se ne slažu ni kada je riječ o crkvenim unijama. No analiza izvora i njihovih argumenata ne ostavlja sumnju da je do 1253. bila sklopljena unija između *kraljevstva Rusi* i papinskog prijestolja, uz iste uvjete kojima je sklopljena Rimsko-bugarska unija 1204., odnosno uz očuvanje zapadnog obreda¹³¹.

Pregovori o uniji počeli su znatno prije nego je papinski izaslanik Opizo okrunio kneza kraljevskom krunom u Dorožyčyni. Prvo izaslanstvo galyc'ko-volyn'skoga kneza Papi poslano je, čini se, u jesen 1244., s arhiepiskopom Petrom na čelu¹³². Drugo izaslanstvo vodio je Grgur, opat manastira sv. Danyla u Uğrov'sku¹³³. Već je 1246. kao odgovor knezu

129 Патканов, К.П. История монголов по армянским источникам. – Вып. 1. – Санкт-Петербург, 1874. – С. 87.

130 Патканов, К.П. История монголов по армянским источникам. – С. 87; Войтович, Л. Нащадки Чингіз-хана. – С. 101, 104, 113-114; Його ж. Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – № 13. – Луцьк, 2009. – С. 91.

131 Флоря, Б.Н. Древняя Русь, ее латинские соседи и монголо-татарская угроза (40–50-е гг. XIII в.) // Флоря Б.Н. Исследования по истории церкви. Древнерусское и славянское средневековье. – Москва, 2007. – С. 198-208.

132 Vidjeti: Паславський, І. Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). Дослідження з історії європейської політики Романовичів. – Львів, 2009.

133 Abraham, W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – T. 1. – Lwów, 1904. – S. 122.

Danylu Romanovyču došao papinski izaslanik opat Henrik. On je 1248. postao jatvjaski episkop (zaredio ga je arhiepiskop Henrik iz Rige uz pristanak kneza D. Romanovyča). Njegova djelatnost u jatvjaskim državama, koje su bile ovisne o D. Romanovyču, trajala je 1254.–1255.¹³⁴

Iz Papinih pisama sredinom 1247. postaje očito da je Ćalyc'ko-Volyns'ka država već bila pod patronatom sv. Petra¹³⁵, Rusyčima je bilo dopušteno zadržati svoj bizantski obred, a katolički su misionari bili upozoreni na prekomjernu latinizaciju¹³⁶.

Pokušaj crkvene unije, u koji je ušao Danylo, nije uspio. Papa Aleksandar IV., koji je potkraj 1254. zamijenio preminulog papu Inocenta IV., slabo se snalazio u istočnim poslovima. Više ga je zanimalo uvođenje rimske mise u Ćalyc'ke crkve (iz tog pregleda izuzeo je litavskoga kralja Mindaugasa, koji je dotad bio poganin i nije uvažavao oblik liturgije), nego organizacija stvarne pomoći kralju Danylu¹³⁷. Možemo se složiti s I. Paslavs'kim koji tvrdi da samo mišljenje pape Aleksandra IV. nije moglo ostvariti unijatske sporazume¹³⁸.

Pokušaj zbližavanja s Rimom nije bio jednoznačan ni za kneževu okolinu. Napustio ga je brat po oružju i čuvar državnoga pečata (kancelar) Kyrylo, koji je uz kneževu pomoć 1247. postao kijevski metropolit Kyryl II. Od jeseni 1250. taj se hijerarh premjestio sjeverno od Suzdalja. Istraživači povezuju čak prijenos zapisivanja ljetopisa zajedno s emigracijom Kyryla i njegovih bliskih pisara koji su ostali ortodoksni¹³⁹.

Prikrivanje unije i njezinih apologeta potpuno je neosnovano. U 13. stoljeću još nije bilo potpune zabrane brakova između katolika i pravoslavaca, nije bilo ni oštrog sukoba među crkvama. Kao i većina Rjurykoviča, kralj Danylo je u religijskim pitanjima ostao pragmatičan. Na kraju, tako su se ponašali i bizantski bazileji, koji su čak do sredine 15. st. tražili načine crkvene unije u zamjenu za vojnu pomoć.

134 *Latyszonek, O.* Pierwsze wzmianki o „Białej Rusi“ i „Białych Rusinach“ // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. – Z. 21. – 2004. – S. 11.

135 Dokumenta Pontificum Romanorum Historiam Ukrainae Illustrantia (1075–1953). – Vol. 1 / Col. A. G. Velykyj. – Romae, 1953. – № 25. – P. 38.

136 *Ibid.* – № 22. – P. 36-37.

137 *Vidjeti: Паславський, І.* Коронація Данила Галицького в контексті політичних та церковних подій XIII століття та ін.

138 *Ibid.*

139 *Лихачев, Д.С.* Галицкая литературная традиция в житии Александра Невского // *Лихачев Д.С. Исследования по древнерусской литературе*. – Ленинград, 1986. – С. 219.

Potruga za koalicijom. Pregovori o krunidbi i uniji bili su sastavni dio potrage za saveznicima. Počelo je i naglo utvrđivanje gradova i konačno preseljenje prijestolnice u Holm na zapadnoj granici. Politika Danyla Romanovyča je u tome bila slična politici pape Inocenta IV., koji je već od Lionskoga sabora 1245. počeo s državama uz frontu stvarati Antimongolsku ligu. Zbog toga je kuriji bio važan tijesan savez rus'kyh kneževa, gdje je glavni bio Danylo Romanovyč, s Litvom i poljskim kneževima¹⁴⁰, kojemu su se trebali pridružiti ugarski i češki kralj te Teutonski viteški red. Upravo se zato Papa priključio kompromisnom miru, zaustavivši rat za austrijsko nasljedstvo. Potkraj 1254. Lev Danylovyč je išao u Ugarsku k svomuncu Beli IV., najvjerojatnije da potvrdi savez¹⁴¹.

Prijetnja mongolskog osvajanja nije samo potaknula pregovore rimske kurije s pravoslavnim kneževima, nego i primorala na mobilizaciju vlastitih sila. U takvim uvjetima su i pruski pogani, s kojima je ratovao Teutonski viteški red, došli u zadnji plan. U studenome 1247. papa Inocent IV. je poslao svog izaslanika u Prusiju sa zadatkom sklapanja mira s pruskim čelnicima. Godine 1249. je nakon zajedničkih ustupaka sklopljen mir u Kristburžu¹⁴².

Već u siječnju 1248., na pregovorima s galyč'ko-volyns'kim knezom Danylom Romanovyčem i perejaslav-zalis'kim te novgorods'kim knezom Oleksandrom Jaroslavyčem, papinski su predstavnici zamolili da se upozori Teutonski viteški red na mogući mongolski napad¹⁴³.

Danylo Romanovyč je tražio saveznike protiv Horde među rus'kym kneževima.

Rat s Mongolima. Prva etapa (1253.–1258.). Iskoristivši borbu za vlast u Hordi, kralj Danylo Romanovyč je pristupio ostvarenju svojega programa. U proljeće 1256. počeo je prikupljati snage za pohod na Kijev. Pohod je trebao voditi Lev Danylovyč. U prvoj etapi sučeljavanja s Hordom,

140 *Halecki, O.* Diplomatie pontificale et activité missionnaire en Asie aux XIII-e – XIV-e siècle // Congrès international des sciences historiques. Rapports II: Histoire des continents. – Wien, 1965. – P. 5-32.

141 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 830.

142 *Масан, О.* Кристбурзький договір 1249 р. (Переклад і коментар) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. – Чернівці, 1996. – Т. 2. – С. 74-85.

143 *Preussisches Urkundenbuch /Ed. R.Philippi, A.Seraphim, M.Hein, E.Maschke, H.Koeppen, K.Conrad.* – Т. 1. – Königsberg, 1882. – № 204. – P. 142.

Danylo je pobijedio. Doista je ratovao sam. Saveznici su još uvijek samo promatrali. Čak se i papa Aleksandar IV. umiješao 1258., obrativši se Teutonskom viteškom redu¹⁴⁴.

Druga etapa (1258.–1260.). Godine 1258. Berke je napokon postao kan Zlatne Horde. Počeo je popis stanovništva u osvojenim rus'kym kneževinama, a za njihov nadzor Mongoli su odredili *baskake*¹⁴⁵, *temnyke*¹⁴⁶, *tysjacke*¹⁴⁷, satnike i desetnike. Prije nego što će pokazati svoju snagu, Berke-kan je u udaljenim teritorijama uvodio red među onima koji su se htjeli osloboditi nadzora. Pritom je vojnu operaciju morao provesti s minimalnim gubicima i u najkraćem roku.

Zbog toga je vojskovođa Kuremsa, poražen u ratu (1254.–1258.) s Danylom Romanovyčem, bio smijenjen. Na Volynj je poslan jedan od boljih vojskovođa *temnyka* Burundaj, s najboljim postrojbama. Godine 1258. „dolazi Burundaj sa silom velikom“¹⁴⁸. Kasniji događaji pokazali su da je mongolski vojskovođa dobio zadatak da s minimalnim troškovima obnovi ovisnost galyc'ko-volyns'kih zemalja o Hordi. Uz to su se Mongoli dobro snalazili u političkoj situaciji na Zapadu.

Burundajeva vojska pojavila se neočekivano. Danylo Romanovyč je znao da mu Berke-kan neće dopustiti kraljevsku krunu i savez s Rimom. Kako bi dobio na vremenu dok ne stigne pomoć saveznika, odlučeno je da će k Burundaju poslati kneza Vasyljka Romanovyča. Vasyljko se pripremao na najgore: bojeći se mongolskih represija, ostavio je ženu i sina s kraljem.

Ovaj put je zahtjev mongolskog emira bio veći. Burundaj je zahtijevao da se unište utvrde glavnih gradova, bez kojih bi se oni iz uporišta pretvorili u gnijezda lakog plijena za Hordu. Nije bilo izbora. Vasyljko Romanovyč i Lev Danylovyč bili su prisiljeni prihvatiti uvjete te su pod nadzorom mongolskih emisara srušene utvrde Volodymyra, Luc'ka, Krem'janca i Lavova¹⁴⁹. Učinivši bespomoćnima galyc'ke i volyns'ke gradove, Burundaj je u potpunosti obnovio prevlast Horde. Nakon toga je najavio smjenu kralja Danyla. Međutim, kralj je više proširio glasove o bijegu negoli je

144 Preussisches Urkundenbuch. – T. 2. – № 61. – P. 5-56.

145 Vojskovođe, službenici i namjesnici mongolskoga kana.

146 Tatarski vojni zapovjednici koji su zapovijedali vojskom od 10.000 vojnika.

147 Zapovjednik odreda od 1000 vojnika.

148 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 847.

149 Крип'якевич, І.П. Галицько-Волинське князівство. – Вид. 2. – С. 133-134.

pobjegao. Ni Mongoli nisu vjerovali u bijeg, nastavljajući pohod na Holm. Kralj Danylo je u iščekivanju pomoći živio u Zabuzži nedaleko od Holma¹⁵⁰. Nadao se dolasku Teutonskih vitezova. U ožujku 1260. sve su snage Teutonskog reda, s volonterima kojima je prišla i gomila ljudi iz reda Kalatravy¹⁵¹ iz dalekih španjolskih zemalja, bile okupljene na južnim granicama pod zapovjedništvom Hartmanna von Hrubacha. Brojnost im je bila mala¹⁵², a naponi Pape da poveća vojsku bili su slabi.

Burundaj je, za razliku od Danyla Romanovyča, dobro znao da kralju u pomoć neće doći ni Ugri ni Teutonski vitezovi. Mongolski emisari uspjeli su potaknuti i prusku aristokraciju te su njihove akcije usklađene s Burundajevim akcijama. Te podudarnosti nisu bile slučajne. Dana 22. 1. 1260. križari su pretrpjeli poraz kod Königsberga. Uskoro su bili opsjednuti Königsberg, Toruń, Kuljm i Eljbing. Teutonski viteški red imao je velike gubitke u ožujku 1260. godine¹⁵³. U takvim uvjetima nije moglo biti govora ni o kakvoj pomoći križara ili saveznika mazovskih kneževa.

Burundaj je primorao kneza Vasyljka Romanovyča na sudjelovanje u pohodu na Holm. Holm je bio dobro utvrđen i njegovi kameni tornjevi i zidovi bili su dovoljno snažni. Burundaj je obavio zadatak s najmanjim vojnim gubicima. Možda je i metalna artiljerija na zidovima Holma uvjerila mongolskoga vojskovođu da napusti grad.

Kako bi obeshrabrili poljske kneževe da priskoče u pomoć Danylu Romanovyču, Mongoli su opkolili Sandomyr. Nakon prodiranja vanjske obrambene linije, ostaci branitelja pobjegli su u kremlj i mnogo je ljudi poginulo na mostu. Požar je zahvatio grad, ljudi su se sklanjali u kamene crkve, predali se Mongolima i napustili grad. Mongoli su protjerali

150 *Войтович, Л.* Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного ун-ту імені Лесі Українки. Історичні науки. – № 13. – Луцьк, 2009. – С. 89-96.

151 **Katolički viteški red osnovan u Kastilji.**

152 *Sarnowsky, J.* The Teutonic Order confronts Mongols and Turks // // The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick / Ed. M. Barber. – Aldershot, 1994. – P. 258-260.

153 *Annales Mellicenses Continuatio Zwetlensis terra* // MGH SS. – T. 9. – Stuttgart, 1851. – P. 644; *Preussisches Urkundenbuch.* – T. 1. – № 98, 99, 109, 154. – S. 84-86, 98-99, 111, 128; *Sarnowsky, J.* The Teutonic Orden conforonts Mongols and Turks. – P. 253-262; *Maier, K. T.* Preaching the Crusades. Mendicant Friars and the Cross in the Thirteenth Century. – Cambridge, 1994. – P. 90-91; *Christiansen, E.* The Northern Cruades. – Harmondsworth, 1997. – P. 107.

zarobljenike u poplavna područja, zadržali ih ondje dva dana, a potom ubili¹⁵⁴. Nakon toga je mongolska vojska brzo napustila poljske države i, nigdje se ne zadržavajući, požurila na Donji tok Volge. Berke-kan se već odlučio za invaziju na Azerbajdžan.

Rat sa Zlatnom Hordom 1258.–1260. završio je porazom kralja Danyla Romanovyča. Berke-kan je uspio malim naporima vratiti prevlast Horde u Ćalyc'ko-Volyns'koj državi, a njegov vojskovođa Burundaj uspio je uništiti obrambenu sposobnost države te raskinuti političke saveze s najbližim susjedima. Horda je primorala volyns'ke kneževe da zajedno s njima podmuklo napadaju litavske zemlje, pokrenuli su veliki pruski ustanak, privezavši time snage Teutonskoga viteškog reda, te su žestokim napadom i masakrom u Sandomyru zaustavili poljske kneževe. Ni krakovski knez Boleslav Sorom''jazlyvyj, ni mazovski knez Zemovyt nisu stigli priskočiti u pomoć Sandomyru. Boleslav Sorom''jazlyvyj prepustio je obranu Krakova krakovskom vojskovođi i sakrio se u Ugarskoj ili kod kneza Lješka Čornog u Sjeradzju¹⁵⁵.

Berke-kan se pobrinuo prestrašiti sve kršćanske saveznike kralja Danyla, poslavši nakon pada Sandomyra izaslanstvo francuskom kralju Luju IX., zahtijevajući hitnu predaju¹⁵⁶. Mongolski kan domogao se očekivanih rezultata. Jedno vrijeme nakon Burundajeva pohoda europske su države očekivale ponovni mongolski napad. Nije slučajno Eudes de Châteauroux (1190.–1273.), kardinal-biskup Frascati, dekan Kolegija kardinala i profesor na Praškome sveučilištu, u propovijedi 1261. skrenuo pozornost na nedostatak jedinstva među kršćanskim državama, što Mongolima otvara put za nova osvajanja¹⁵⁷. Rimski papa Urban IV. pomogao je u sklapanju mira između češkog i ugarskoga kralja, sa zadovoljstvom napomenuvši 1262. da će taj mir pomoći u konsolidaciji protiv Mongola¹⁵⁸. Isti Papa

154 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 854-855.

155 *Karpiński, R.* Bolesław Wstydlivy // *Poczet krolów I kszążąt polskich.* – Warszawa, 1980. – S. 192.

156 *Chronica minor* autore Minorita Erphordiensi // *MGH. SS.* – Т. 24.– **Hannoverae, 1879.** – P. 202; *Jackson, P.* *Mongolowie i Zachód.* – Warszawa, 2007. – S. 166.

157 ... discordie inter christianos parent viam tartaris... (*Eudes de Châteauroux.* Sermo in consilio // *Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other.* – Helsinki, 2001. – P. 160).

158 *Monumenta Germaniae Historica. Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum Romanorum selecte* / Ed. C. Rodenberg. – V. 3. – Berlin, 1894. – № 518. – P. 482.

pisao je 27. 8. 1263. u pismu kralju Svetoga Rimskog Carstva Richardu von Cornwallu o opasnom stanju u kršćanskim državama, koje su napali Tatari i koje su uništili konflikti „prije instinktivni nego unutarnji“¹⁵⁹.

Posljednja emigracija kralja Danyla. Od početka 1260. do jeseni 1262. kralj Danylo Romanovyč nestaje sa stranica *Ġalyc'ko-volyns'koga ljetopisa*. U to vrijeme bio je u posljednjoj emigraciji; sklonište je našao kod prijatelja iz djetinjstva, nekadašnjeg suparnika i sadašnjeg prijatelja, ugarskoga kralja Bele IV.

Glavni Ġalyc'ko-volyns'ki gradovi ostali su bez zaštite, Europa je u strahu očekivala drugi napad horde Berke-kana, a kralj Danylo sudjelovao je u otvorenoj avanturi svojega prijatelja. No povjesničari nisu obratili pozornost na posljednju kraljevu emigraciju. Kralj Danylo vjerojatno je u Ugarsku otišao sa suprugom preko poljskih zemalja. Da bi mogao uzdržavati dvor i suprugu u Ugarskoj, morao je od kralja Bele IV. dobiti neki feud (slično kao što je njegov stari suparnik Rostyslav Myhajlovyč dobio kneževinu u Mačvi¹⁶⁰), što ga je i obvezalo na sudjelovanje u štajerskoj kampanji. Dokaz toga je sjećanje na tatarski odred. Već su 1253., nakon vojnih reformi Danyla Romanovyča, Ġalyc'ko-volyns'ke trupe pri pohodu na Češku bile slične mongolskima. Zsigurno je i 1260. dio njegove vojske, naoružan poput Horde, bio prihvaćen kao Tatari. Sami Tatari nisu mogli sudjelovati u toj bitci. Kralja Danyla smatrali su emigrantom koji je pobjegao od kazne.

Nakon te pobjede je, pod pritiskom Pape koji se bojavao novoga rata među državama uz frontu, uoči očekivanoga mongolskog napada sklopljen kompromisni mir između Pšemysla II. Ottokara i Bele IV., utvrđen 25. 10. 1261. brakom češkoga kralja s unukom ugarskoga kralja Kuneĝundom, kćerkom kneza Mačve Rostyslava Myhajlovyča i Anne Bejlivne¹⁶¹. Kuneĝunda je također bila nećakinja kralja Danyla, čija je starija sestra bila njezina majka. Sada su svi protivnici iz prošlosti postajali saveznici ili rođaci. Iskoristivši povoljnu strukturu nakon tog mira, Pšemysl II. Ottokar pripojio je i Štajersku, Korušku, Kranjsku, Vindyjs'ku marku te Friulj čak do Jadranskoga mora.

159 Ibid. – № 560/1. – P. 548.

160 *Гарді, Д.* Чи Ростислав Михайлович був баном Мачви? // *Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Вип. 20. – Львів, 201. – С. 197-203.

161 *Wertner, M.* Az Árpádok czaládi. – Nagybecskerek, 1892. – 527-536 old.

U to se vrijeme dramatično promijenila situacija u Mongolskome Carstvu. Smrt Mengu-kana 1260. dovela je do borbe za glavno mongolsko prijestolje među Hubilajem, bratom Hulagua, te Aryk-Bugom. Hulagu ne samo da Džučydima nije dao dio osvojenog teritorija, nego je i otrovao careviće Kulija i Tataara te oklevetao i pogubio carevića Balakana¹⁶². Berke-kan se dugo nadao pravednom i mirnom rješenju sukoba. Ujeseo se već o ratu velikih razmjera, koji je zahvatio mongolske *uluse*, znalo u rus'kym kneževinama te zasigurno i u europskim državama uz frontu.

Promjena situacije u Hordi, koja je zahtijevala koncentraciju snaga na Istoku, omogućila je kralju Danylu povratak u Ugarsku.

Ternavs'ki snem. Već nakon povratka kralja potkraj 1262., u Ternavi je održan *snem* kneževa uz nazočnost Danyla. To je značilo konačan povratak vladavini koju su priznali svi njegovi vazali. Nema sumnje da je Danylo Romanovyč, koji je nakon tolikih nedaća sačuvao optimizam i nastavio borbu, doživio uspon i sačuvao nadu da bi u savezu s drugim europskim kršćanskim državama oslobodio sve zemlje Rusi od Mongola. Na prijelazu iz 1262. u 1263. ispostavilo se da su Mongoli dugotrajno zapeli u uzajamnoj borbi te se kralj žurio iskoristiti situaciju. U emigraciji je pomno pratio vijesti s Istoka. Vijesti su bile nepotpune te je u takvim okolnostima trebalo prihvatiti želje umjesto stvarnosti. O problemima je morao porazgovarati s Belom IV. Europi je još uvijek prijetio napad Berkekanovih trupa. To je ipak zbližavalo i suzdržavalo od sukoba dojučerašnje protivnike. Savez Ugarske, Češke, Austrije, poljskih kneževa i *kraljevstva Rusi* vratio bi Danylu Romanovyču ideju oslobađanja Rusi od mongolske nadmoći, dodavši tome i borbu unutar raznih grana potomaka Džingis-kana. Žurio je s ostvarenjem planova, ne sumnjajući da će ih podržati i brat i stariji sin. No Ternavs'ki je skup krenuo u posve drugom smjeru; osnovno pitanje postala je preraspodjela prijestolja u kraljevstvu, koja je dovela do novoga sukoba sinova Danyla Romanovyča.

Najbliži suborac kralja Danyla u mnogobrojnim pohodima, stariji sin Lev Danylovyč, umalo se našao u opoziciji prema ocu, uz kojega su prva mjesta zauzeli Švarn te Mstyslav, koji su s njim bili u emigraciji i podržavali njegovu politiku¹⁶³. Od tada su volyns'ki ljetopisci počeli stvarati novi lik

162 Греков, Б. Д., Якубовский, А.Ю. Золотая Орда и ее падение. – Москва–Ленинград, 1950. – С. 76.

163 Vidjeti: *Dąbrowski, D.* O zgonie Daniela Romanowicza i jego następstwach dla Rusi

kneza Leva Danylovyča kao „nečasnoga kneza“¹⁶⁴.

Dakako da se Danylo Romanovyč nije želio odreći nastavka politike oslobođenja zemalja Rusi od nadzora Horde. Je li uspio ostvariti tu svoju odluku? Švarn je do očeve smrti ostao s njim u Holmu. Je li Lev mlađemu bratu predao Ćalyc'ku kneževinu, na koju je *jarlykom* Berke-kana imao neposredno pravo?¹⁶⁵ Do očeva povratka iz emigracije, resursi Leva Danylovyča bili su najveći od svih Romanovyča, s Mongolima se potpuno razumio, a hrabrosti i upornosti Ćalyc'kom knezu nije trebalo. On je jako dobro znao da ocu i bratu nedostaje snage kako bi ga prisilili da odmah provede tu odluku. U takvoj situaciji najprije bi trebalo kupiti vrijeme. A dalje bi se kralj sam uvjerio u neostvarivost svojih planova. Tako je Lev Danylovyč i učinio.

Kruna kralja Danyla. Gotovo odmah nakon povratka iz emigracije, kralj Danylo teško je obolio (“а король башеть тогда впаль в болеть великоу”¹⁶⁶). Posljednji mjeseci života prolazili su u Holmu, gdje je Švarn Danylovyč smišljao zavjeru protiv starijega brata. Vijesti s Istoka kao da su potvrđivale pravilnost njegovih djela. Berke-kan započeo je 12. 1. 1263. bitku na obali rijeke Terek. Gubici su s obje strane bili veliki. Između 1263. i 1264. Berke-kan je poslao izaslanstvo ugarskomu kralju¹⁶⁷, koje je normaliziralo odnose među Zlatnom Hordom i Ugarskom, što se moglo smatrati slabošću Horde. Sve je to ljutilo kralja Danyla i pogoršavalo odnose sa starijim sinom.

Datum smrti Danyla Romanovyča također je sporan. Nakon M. Ćruševs'kog¹⁶⁸, prihvaćeno je ljetno 1264. godine. Prema objašnjenjima D.

Halicko-Wołyńskij // Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 20. – Львів, 2011. – С. 299-300.

164 Bartnicki, M. Wizerunek „безчесного князя“ w Kronice Halicko-Wołyńskij // Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 20. – Львів, 2011. – С. 93-100.

165 Vidjeti: Войтович, Л. Чи був галицьким князем Шварн Данилович? // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць. – Вип. 2. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 51-58.

166 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 862.

167 Hazai okmánytár. Codex diplomaticus parties Hungaricus / Ed. I. Nagy, A. Ipolyi és D. Vághely. – V. 8. – Győr-Budapest, 1891. – № 89. – P. 96.

168 Грушевський, М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописі // Записки НТШ. – Т. 41. – Львів, 1901. – С. 44-45, 69.

Dombrovskog, s kojima se možemo složiti, bilo je to u proljeće potkraj svibnja, najkasnije početkom lipnja 1264.¹⁶⁹

Kralj Danylo Romanovyč pokopan je u Holmu, u svojoj prijestolnici, u katedrali sv. Bogorodice. Može se potvrditi da nije umro kao mongolski vazal, nego neovisni vladar koji je do kraja ostao vjeran politici oživljavanja neovisne Rusi.

Kriminalističke priče, vezane uz sudbinu kraljevske krune, i nadalje izazivaju zanimanje¹⁷⁰. Istražena je povijest mitre peremyšls'kih episkopa, u osnovi koje je navodno bila kruna kralja Danyla. Međutim, čini se da su to različite relikvije. Krunidbene insignije iznio je Kazimir III. iz Ljviva nakon pljačke riznice Romanovyča. Pojedinačni predmeti očuvali su se u krunidbenim relikvijarima poljskih kraljeva¹⁷¹. Kamo je nestao ostatak relikvija, zasigurno se nikada neće saznati.

Osnivač gradova. U književnosti prevladava verzija da je Ljviv osnovao kralj Danylo i nazvao ga u čast (najstarijeg u to vrijeme) sina Leva. Te se pretpostavke zasnivaju samo na fragmentima iz kratke pohvale kralju Danylu, u kojoj ljetopisac naznačuje da je on izgradio „gradove mnoge“. *Ljetopis* potvrđuje da je kralj Danylo osnovao i Holm i Uğroves'k (Uğrovs'k). Može se još govoriti o Danylima. Ali zašto *Ljetopis*, koji na svakoj stranici ruši apologetiku Danyla i Vasylja Romanovyča, a niti bilo koji drugi izvor ne navode kralja Danyla kao osnivača Ljviva? Dok svi kasniji izvori: kroničari (Martin Gruneweg, Martin Kromer, Johann Aljnpek, Simon Okoljskij, Bartolomej Zimorovič) te ljetopisci (ljetopisi Arheološkog društva, Račins'kog, Oljševs'kij, Jevrojinovs'kij i Rumjancevs'kij), pjesnici 16.–17. st. i jedan pravni dokument iz kraja 16. st., navode Leva kao osnivača grada. Latinski natpis na Ćalyc'koj kapiji: *Knez Lev položio mi je temelje. Potomci su dali ime Leontopolis* također potvrđuje to mišljenje. Na kraju, grad je postao prijestolnica Ćalyc'ke kneževine u posljednjem tromjesečju 13. st. u doba kneza Leva¹⁷². Zasigurno je ipak došlo vrijeme da se prevlada još jedan

169 *Dąbrowski, D.* Ozgonie Daniela Romanowicza. – C. 293-294.

170 *Бадяк, В.* Коронація Данила Галицького і доля його корони // Король Данило Романович і його місце в українській історії. – Львів, 2003. – С. 107-118.

171 *Dąbrowska, E.* Królów polskich relikwiarz koronacyjny Krzyża Świętego // *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej.* – Warszawa, 1991. – S. 81-83.

172 *Войтович, Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів. – С. 89-90; *Його ж.* Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // *До джерел.*

stereotip i prihvati činjenica da kralj Danylo nije osnivač Ljviva¹⁷³.

Obitelj kralja Danyla. Danylo Romanovyč ženio se dvaput: 1219. s Annom, kćerkom Mstyslava Udatnog (+ do 1252.)¹⁷⁴ te 1252. s kćerkom litavskoga kneza Dovsprunka, sestrom Tovtyvila, nećakinjom kralja Mindaugasa¹⁷⁵.

Prva supruga Danyla Romanovyča bila je njegov vjeran suborac; upravo su ga njezine rodbinske veze s Kumanima nekoliko puta spasile iz teške situacije kada su neprijatelji doveli sa sobom nomade da opustoše zemlje Romanovyča. Prema M. Gruševs'kom, posljednji spomen na kneginju Annu Mstyslavnu odnosi se na 1251. godinu¹⁷⁶.

Druga supruga kralja Danyla pomogla je u zbližavanju s Litvom, što je imalo veliko značenje. No ime i datum smrti kneginje ostali su nepoznati.

S prvom suprugom Danylo Romanovyč je imao osmero djece: Iraklija (oko 1221./1225.–1240.), Leva-Onufrija (oko 1225./1229. – oko 1301.), Romana (oko 1230. – oko 1261.), Perejaslavu (+ 12. 4. 1283.; udanu oko 1248. za mazovskoga kneza Zemovyta I.), Anastasiju (udanu 1251. za vladimiro-suzdaljs'koga kneza Andrija Jaroslavyča), Sofiju (udanu 1259. za Heinricha V. von Schwarzburg-Blankenburga, preko čije je obitelji došlo do zbližavanja Ćalyc'ko-Volyns'ke države s Teutonskim viteškim redom), Mstyslava (+ nakon 1292.; D. Dombrovs'kyj drži da su postojala dva Mstyslava: jedan je umro mlad, a drugog je rodila druga Danylova supruga¹⁷⁷, no osim općih razmatranja o šutnji *Ljetopisa* o Mstyslavovoj djelatnosti do 1260., druge činjenice on ne navodi) te Švarna (+ 1269.)¹⁷⁸.

Druga supruga rodila je sina i kćer, koji su umrli kao dojenčad oko 1253. godine¹⁷⁹.

Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Т. 1. – Київ–Львів, 2004. – С. 712-720.

173 Najnoviju literaturu o tom pitanju vidjeti: *Паславський, І.* Хто і коли заснував місто Львів? Вірогідні й невірогідні дати заснування столиці Галичини. – Львів, 2010; *Войтович, Л.* Князь Лев Данилович. – С. 37-41.

174 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 732.

175 ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 862.

176 *Грушевський, М.С.* Хронологія подій Галицько-волинської літописи // Записки НТШ. – Т. 41. – Львів 1901. – С. 35, 67; ПСРЛ. – Т. 2. – Стб. 815.

177 *Dąbrowski, D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – S. 153-155, 174-180.

178 Vidjeti: *Войтович, Л.* Княжа доба на Русі. – С. 496-502.

179 Ibid. – С. 503.

Lik kralja Danyla. Kralj Danylo Romanovyč bio je veliki vladar, izvrstan vojskovođa, vješt diplomat, osnivač i reformator koji je obnovio i ojačao Ćalyc'ko-Volyns'ku državu te je nastojao obnoviti neovisnu Rus'. Bio je političar europskih razmjera, bez ustručavanja je odabrao političke pravce koji su bili korisni za njegovu državu. Sva njegova djelatnost odvijala se u ekstremnim uvjetima borbe za vlast, unutarne oporbe i inozemne intervencije. Rezultat djelatnosti bila je snažna Ćalyc'ko-Volyns'ka država koja je postojala do 1387. i bila važna epizoda u povijesti državnosti Rus'-Ukrajine. Bez sumnje, bio je jedna od najistaknutijih ličnosti *knjažeg doba*¹⁸⁰.

S ukrajinskoga prevela Petra Kovačec

180 Razdoblje povijesnog razvoja Rusi i pojavu kneževina nad kojima su vladale razne dinastije iz doma Rjurykovyča neki ukrajinski povjesničari nazivaju „knjaža doba“.

Jaroslav Isajevyč

Lavov

Lavov (Ljviv)¹ je grad, administrativno središte Ljvivs'ke oblasti te gospodarsko i kulturno središte Zapadne Ukrajine. Smjestio se na području glavnog europskog međuriječja: dio gradskih četvrti pripada bazenu Zapadnoga Buga (pritoka Visle), a zapadne i južne regije pripadaju bazenu Dnjestra. Čvorište je međunarodnih željezničkih putova i autocesta. Godine 2008. imao je 735.000 stanovnika.

Najstariji su poznati tragovi čovjekova boravišta na području današnjega Lavova iz doba mezolitika. Davno je to bio pogodan prolaz iz gornje Naddnistrjanščyne u gornje Pobužžje, omeđen šumovitim visočjem Opillja i Roztoččja. Tijekom novijih iskapanja Instituta za znanost o Ukrajini I. Kryp''jakevyča Nacionalne akademije znanosti Ukrajine² u središtu grada, nedaleko od Kazališta M. Zanjkovec'kove, uočeni su slojevi ostataka nekoliko građevina. Građevine iz razdoblja od 19. do 20. st. prekrivaju temelje građevina iz razdoblja od 12. do 18. st. Niže se mogu uočiti ostaci građenja od 14. do 18. st., pod njima tragovi obitavališta iz 12. st., dok su još niže ostaci obitavališta iz 5. i 6. st. To svjedoči o davnom naseljavanju područja na kojemu je sredinom 13. st. nastao grad pod nazivom Lavov.

Prvi pisani spomen o Lavovu nalazi se u Ćalyc'ko-volyns'kom ljetopisu, u vezi s opisom požara u gradu Holmu 1256. Plamen je bio toliko jak da se mogao vidjeti čak u Lavovu. Sljedeći ljetopisni spomeni svjedoče o postojanju jakih utvrda u Lavovu, koje je, da ne bi izazvao neprijateljstvo Mongola, knez Danylo Ćalyc'kyj 1259. čak morao srušiti. Međutim, već 1287. vojska Zlatne Horde s hanom Telebugom na čelu nije ni nakon dvotjedne opsade uspjela pokoriti utvrđeni grad. Mjesni izvori o Lavovu iz 16. i 17. st. (M. Gruneveg, I. Aljnpek, V. Zymorovyč) jednodušno smatraju kneza Leva Danylovyča osnivačem grada; prema podacima iz 16. st., napis o

1 Львів – prema pravilima transliteracije Ljviv, zbog uvriježenosti u hrvatskome jeziku, u tekstu ostaje Lavov (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

2 Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України – ustanova povijesno-ga, sociokulturnog i književnojezičnoga znanstvenog istraživanja pri Nacionalnoj akademiji znanosti Ukrajine.

tome nalazio se na Ćalyc'kim vratima, glavnome ulazu u Lavov s juga. Ipak, većina povjesničara 19. i 20. st., umjesto tim poopćenijima, daju prednost ljetopisnom iskazu o Danylu Ćalyc'kome, koji je „mnoge gradove gradio protiv bezbožnih Tatara“. Na osnovi tih riječi obranili su tezu o Danylu kao osnivaču grada. U suvremenoj historiografiji prevladava shvaćanje koje objedinjuje oba gledišta: Danylo je organizirao djelatnost građenja širom cijele države, a Lev je neposredno upravljao izgradnjom grada, što mu se priznalo davanjem imena gradu po njemu. U vrijeme Jurija Ljvovyča (1301.–1308.), Lavov je bio prijestolnica ujedinjene Ćalyc'ko-Volyns'ke države. Nakon što je Jurij Ljvovyč preuzeo titulu kralja, upotrebljavao se i naziv „Ljvivs'ko kraljevstvo“, o čemu svjedoči španjolska *Knjiga znanja* iz 14. st. Brzom gospodarskom razvoju i izgradnji grada pridonijela je njegova uloga središta međunarodne trgovine na raskrižju putova od Srednje Europe do Crnomorskoga primorja, od Pribaltika do Ugarske, te prema Balkanu. Lavov su naseljavali trgovci iz raznih zemalja, pretežito Nijemci, Poljaci, Armenci i Židovi. Spomen na starješinu³ Bertoljda, koji je od kneza Leva dobio mlin Siljs'kyj Kut u Vynnykama (Винники, u današnje vrijeme gradić podređen Ljvivs'kom gradskom vijeću), svjedoči o samoupravnoj zajednici kao novim mještanima za vrijeme upravljanja toga kneza (ipak nije poznato radi li se o Levu Danylovyču ili Levu Jurijovyču).

Oslabljenošću Ćalyc'ko-Volyns'ke države u borbi s Mongolima okoristili su se susjedi, manje nastradavši u napadima vojske Zlatne horde. Poljski kralj Kazimir III. osvojio je Lavov 1340., ali se nije uspio zadržati u njemu, zadovoljivši se pljačkanjem kneževske riznice u Vysokom zamku (Високий замок). Godine 1340.–1349. gradom i cijelom Galicijom⁴ vladao je knez Ljubart, a u njegovo je ime upravljao Dmytro Ded'ko. Od 1349. gradom i Galicijom ponovo je ovladao poljski kralj Kazimir III., nastojeći ustrojiti svoju vlast u tome kraju kao personalnu uniju Kraljevstva Rusi i Poljske Krune. Međutim, nakon kratkoga prijelaznog razdoblja, Galicija je po zemaljskom pravu uključena u Poljsko kraljevstvo. Za Lavov i okolni teritorij politički su se i vojno nadmetale Poljska, Velika kneževina Litva i Ugarska. Godine 1349.–1370. pripadao je Poljskoj, 1370.–1372. i

3 вiйт – u srednjemu vijeku, u mjestima koja su se zasnivala na magdeburškom pravu na području Njemačke, Poljske, Litve, Ukrajine, Bjelorusije, to je upravitelj, osoba na čelu gradske samouprave, magistrata.

4 Галичина – prema pravilima transliteracije Ćalyc'yna, zbog uvriježenosti u hrvatskome jeziku, u tekstu ostaje Galicija.

1379.–1385. Ugarskoj, 1372.–1378. i 1385.–1387. u vlasti je ugarskoga vazala kneza Volodyslava Opoljskog (dao je u lavovsku monetu utisnuti lik lava, grba Lavova i Ćalyc'ke zemlje), a 1387.–1772. pripadao je Poljskoj Kruni, koja je nakon Lublinske unije 1569. postala dijelom Poljske (Reči Pospolyte); u tom je razdoblju od 1434. bio središte Rus'koga vojvodstva.

Lavov

Grad je od davnina posjedovao magdeburško pravo. Prema nekim povjesničarima, povelja poljskoga kralja Kazimira III. iz 1356. nije bila prva dodjela toga prava Lavovu, već samo njegova potvrda. Akt iz 1356. učvrstio je podjelu Lavova na grad i predgrađa, pri čemu su samo vlasnici nekretnina unutar gradskih zidina mogli imati status punopravnih građana. Pod pokroviteljstvom kraljevske vlade u drugoj polovici 14. st. glavno mjesto u gradskoj upravi imali su katolici, od kojih su većina bili Nijemci, dok su u prvoj polovici 16. st. to pretežito bili poljski doseljenici. U središnjem dijelu ograđenom zidinama i nasipima bile su odijeljene manje čestice, gdje su Rusyni (Ukrajinci), Armenci i Židovi mogli imati vlast nad zgradama. Takva omeđivanja nisu se širila na predgrađa, koja su se dijelila na sjeverna,

podređena kraljevskom starosti⁵ (kasnije Pidzamče) i južna, podređena gradskoj vlasti (kasnije Čalyč'ko predgrađe i dio Krakovskoga). Starostinsko predgrađe uključivalo je područje naseljeno već u kneževsko doba. Upravo se ovdje okupljao znatan dio ukrajinskoga stanovništava (u 16. i 17. st. u Lavovu je bilo 15 pravoslavnih crkvi, od kojih 12 u starostinske predgrađu, jedna u Rus'koj ulici unutar zidina, jedna u Čalyč'kome predgrađu). Najstariji manastiri bili su pravoslavni Onufrijivs'kyj i Svjatojurs'kyj, a katolički samostani dominikanski i franjevački.

Od 1364. Lavov je bio središte armensko-gregorijanskog episkopata.

Za razliku od drugih ukrajinskih gradova, tu su postojale dvije, umjesto jedne židovske zajednice: osim novoosnovane gradske u 14. st., ostala je zajednica u Krakovskome predgrađu, nastala već u kneževsko doba.

Godine 1412. u Lavov je premještena Rimokatolička mitropolija iz Čalyča. Pod njezinom jurisdikcijom bile su rimokatoličke župe svih ukrajinskih zemalja osim Zakarpatts'ke Ukrajine.

Godine 1539. osnovan je Ljvivs'ki pravoslavni episkopat. Gradska samouprava (okupljala je samo punopravne građane) sastojala se od vijeća (njegovi su članovi naizmjenično obnašali dužnost burmystra⁶), starješine i sudskog kolegija s njim na čelu – lave (u početku je *lavyka*, članova lave, bilo sedam, od 1385. devet, a od početka 17. st. 12). Ured starješine i položaji u vijeću i lavi pripadali su pripadnicima ograničenog kruga obitelji najbogatijih trgovaca koji su tvorili patricijat, a ostatak se smatrao građanstvom. Vijeće je kontroliralo djelatnost cehova koji su okupljali obrtnike. Cehovi su u Lavovu poznati iz 14. st.; godine 1425. bilo ih je devet, 1579. dvadeset, a u prvoj polovici 17. st. više od trideset. U većini cehova samo su katolici mogli biti cehovski starješine; u soboslikarskome cehu većina je bila pravoslavaca, koji su birali jednoga od dvojice cehovskih starješina. Krojači Ukrajinci imali su svoj poseban ceh, a postojali su i posebni židovski cehovi.

Nakon ustrajne borbe, 1577. građanstvo se domoglo kontrolnog organa, kolegija četrdesetero muškaraca (kvadragintavirat). Na zasjedanjima „stanja i nacija“ po redu su davali glasove predstavnici vijeća, armenske i ukrajinske zajednice.

Najvažniji činitelj gospodarskoga razvoja grada postala je tranzitna međunarodna trgovina. Lavovom je prolazio trgovački put s juga Njemačke

5 *срапоцта* – doživotno zvanje, davalo se kraljevima, plemstvu.

6 Viši upravitelj grada zasnovanog na magdeburškom pravu.

i sjevera Italije do talijanskih kolonija na Krimu, a nakon pada Bizanta do Istanbula i drugih turskih gradova. Lavov se služio pravom skladištenja, prema kojem se tranzitna roba nakon petnaest dana mogla u njemu prodavati. S Bliskog istoka stizali su preko Istanbula, Krima i Balkana začini, nakit, svila i druga istočna roba. S Krima, s otoka u Jonskom moru i iz Ugarske prevozila su se vina, a iz Zapadne i Srednje Europe te Poljske tkanine, metalni proizvodi i odjeća. U trgovini istočnim dobrima glavnu su ulogu imali armenski i grčki trgovci. S vremenom su znatan dio međunarodne trgovine uzeli židovski trgovci. Razvoj obrta i trgovine pratio je porast stanovništva u gradu: na početku 15. st. u Lavovu je živjelo oko 10.000, a u prvoj polovici 17. st. 20.000 do 25.000 ljudi. Po broju stanovnika i ekonomskom potencijalu, Lavov je bio najveći grad ukrajinskih zemalja od 14. st. do 30-ih godina 19. st., nakon kojih je, prema istim pokazateljima, prvo mjesto preuzela Odesa.

Lavov je postao središte razvoja ukrajinske, židovske i armenske kulture. Tu je od 1573. do 1574. djelovala prva tiskara na prostoru ukrajinskih zemalja, u kojoj je Ivan Fedorov objavio „*Apostol*“ *Ljvivs'kyj* i „*Bukvar*“ *Ljvivs'kyj*.

O njemu su se pisale povijesne knjige: Ivan Aljnpek priredio je na latinskome povijesni prikaz, Martin Gruneveg dao je opis grada na njemačkom jeziku, a Bartolomej Zymorovyč napisao je kroniku *Potrijnyj Ljviv* na latinskome. Ukrajinskim jezikom bili su napisani publicistički spomenici *Perestoroğa* i *Ljvivs'kyj litopys*. Tu su Sebastjan Fabian Kljonovyč i Šymon Šymonovyč pisali stihove i prozna djela na poljskome i latinskome, armenski pisac Symeon Dpir Lehaci tu je živio, a nekoliko židovskih književnika radilo.

Od 1580-ih vodeća društveno-politička i crkvena organizacija ukrajinskog stanovništva grada bilo je Ljvivs'ko bratstvo Svjato-uspens'ke crkve u Rus'koj ulici, koje je 1593. steklo pravo stavropigije⁷. Pri njemu su djelovale Ljvivs'ka bratska škola i Ljvivs'ka bratska tiskara. Osim glavnoga gradskog bratstva, stvarala su se bratstva u župama predgrađa (desetak), koja su zajedno istupala protiv nacionalno-religijskih ograničavanja ukrajinskog stanovništva.

7 Naziv koji se dodjeljuje onim pravoslavnim manastirima, lavrama i katedralama koji djeluju nezavisno od mjesne eparhijske vlasti i podčinjeni su neposredno patrijarhu ili sinodu.

U rimokatoličkim župama, kao i u armenskoj sabornoj crkvi, djelovale su škole za djecu tih vjeroispovijedi. Visokom razinom isticala se Katolička katedralna škola na latinskom jeziku. Godine 1608. osnovana je škola pri jezuitskom samostanu (od 1661. do ukidanja jezuitskog reda 1773., djelovala je kao akademija, tj. sveučilište).

Vojska Boğdana Hmeljnyč'kog zauzela je 9. listopada 1648. predgrađe Lavova, a nakon što je Maksym Kryvonis od 14. do 16. listopada osvojio Vysokyj zamok, građanstvo je platilo kontribuciju. Budući da se ubrzano kretala prema Zamostju (današnji Zamosc' u Poljskoj), kozačka je vojska prekinula opsadu. Od 20. do 27. rujna 1655. grad su opsjedale vojska Boğdana Hmeljnyč'kog i ruska vojska Vasilija Buturlina. Godine 1672. pokušala ga je osvojiti turska vojska poduprta vojskom Petra Dorošenka, koji je u ratu protiv Poljske bio na strani Turske. Švedska je vojska 6. rujna 1704. pod vodstvom Karla XII. osvojila Lavov i primorala magistrat da plati veliku otkupninu. Grad je više puta morao davati kontribuciju i odredima poljske vojske, koja nije primala plaću, nego se uzdržavala na račun stanovništva.

Druga polovica 17. st. i veći dio 18. st. razdoblje je nazadovanja Lavova. Gospodarska kriza uzrokovana politikom plemstva, ratovi i epidemije doveli su do stagnacije obrta. U međunarodnoj trgovini, Lavov je ustupio mjesto Brodyma. Središnja je vlast oslabjela, a u predgrađima su se raširili jurydyki (mali predjeli), čija je administrativna vlast pripadala feudalcima – magnatima ili crkvenim ustanovama. Unatoč tomu Lavov je ostao kulturno središte. Među stanovnicima bilo je mnogo obrazovanih ljudi, neki od njih bili su vlasnici velikih biblioteka, oni podrijetlom iz Lavova školovali su se na inozemnim sveučilištima. Osim Ljvivs'ke bratske tiskare, djelovale su i tiskare Myhajla Sljozke, Ljvivs'koga jezuitskog kolegija, tiskara Ivana Fylypovyča i druge. Od 16. do 18. stoljeća Lavov je bio središte likovne umjetnosti. U gradu su stvarali ukrajinski slikari ikona Fedir Senjkovyč i Mykola Petrahnovyč, talijanski arhitekti Pavlo Rymlyanyn, Petro Krasovs'kyj, Petro iz Barbone (sveukupno, u Lavovu su u različito vrijeme izgrađene, osobito crkva Sv. Mykolaja od 12. do 14. st., Armenska saborna crkva potkraj 14.st., Rimokatolička katedrala od 15. do 18. st., vrata Kornjakta, Svjato-uspens'ka crkva, koju je izgradila bratovština od 1590. do 1631., kapelica Kampjaniv potkraj 16. st. do 1609./29., kapelica Bojimiv od 1609. do 1617., crkva bernardinaca od 1600. do 1630., saborna

crkva Sv. Jura od 1744. do 1764., dominikanska crkva od 1749. do 1764., nebrojene stambene zgrade – Čorna kam”janycja 1577., zgrada Kostjantyna Kornjakta 1580.).

Od 1772. do listopada 1918. Lavov je bio prijestolnica Kraljevstva Galicije i Lodomerije, najveće austrijske provincije. Potkraj 18. st. i u prvoj polovici 19. st. grad se uglavnom razvijao kao administrativno središte. U tom je vremenu vlast pripadala austrijskim birokratskim strukturama. Prestali su postojati velikaški i jurydyki crkvenih ustanova, ukinuto je ograničenje prava nekatolika na kupnju zgrada u središtu grada. Za vrijeme vladavine Josipa II. ukinut je niz katoličkih samostana, a njihove građevine predane vladinim ustanovama, medicinskim i obrazovnim zavodima.

Od 1775. počinje djelovati njemačko kazalište, a kasnije nastaje i poljsko.

Godine 1776. izlaze prve novine na području ukrajinskih zemalja, *Gazette de Leopold* na francuskome.

Godine 1777. počelo je uklanjanje gradskih zidina. Iza rijeke Poltve, usporedo s nekadašnjim zapadnim (nižim) nasipima, oblikovala se središnja široka ulica. Izlazni putovi postali su glavne ulice novih gradskih jedinica. Stanovništvo je raslo zahvaljujući državnim službenicima, studentima, učenicima, obrtnicima, manufakturnim radnicima (1772. god. 25.000; 1816. god. 41.400; 1827. god. 55.500, a 1848. god. 70.300). Između 1807. i 1808. Lavov je postao središtem novoosnovane Ćalyc’ke grkokatoličke mitropolije.

Ljivis’ka bogoslovija osnovana je 1783., a 1784. Akademski gimnazij u Lavovu s predavanjima na latinskome (od 1849. bila su na njemačkome, a zatim, 1867.–1874. postupno se drže na ukrajinskome). Od 1784. do 1805. i od 1817. djelovalo je sveučilište na njemačkome (danas Ljivis’ko nacionalno sveučilište), a pri njemu od 1784. do 1809. Ukrajinski institut (*Studium Ruthenum*) za pripremu grkokatoličkoga duhovništva. Od 1818. djelovala je Druga gimnazija. Godine 1823. osnovan je Institut Ossolins’kih, koji je obuhvaćao izdavaštvo, biblioteku i muzej. Godine 1844. na zasadima austrijske realne gimnazije osnovana je Tehnička akademija (od 1872. Ljivis’ka viša politehnička škola). U gradu je izlazila periodika na poljskome i njemačkome (od 1811. *Gazeta Lwowska*), od 1848. prvi list na ukrajinskome *Zorja Ćalyc’ka*. Najveća tiskara bila je Pillera, knjige na crkvenoslavenskome i ukrajinskome objavljivao je Stavropigijjski institut iz

Lavova. Tu su djelovali umjetnici Luka Dolyns'kyj, Josef Svoboda, kipari Anton Šimzer i Ğartman Vitver.

Početak revolucija 1848./1849. u Europi potaknuo je građansko-politički pokret u Lavovu na djelovanje. Na čelu Poljskog oslobodilačkog pokreta bila je Nacionalna Rada (Rada narodowa). Prva ukrajinska politička organizacija bila je Glavna rus'ka rada, pod čijim se okriljem održao skup ukrajinskih prosvjetnih djelatnika (Sabor rus'kih intelektualaca, 1848.). Demonstracija protiv apsolutističkog režima Habsburgovaca 1. studenog 1848. prerasla je u revolucionarni ustanak, ugušen artiljerijskom paljbom u središtu grada.

Godine 1849. osnovana je Katedra ukrajinskog jezika i književnosti na sveučilištu. Glavni zahtjevi ukrajinskog društva i prosvjetnih djelatnika bili su povećanje prava Ukrajinaca i izdvajanje ukrajinskog dijela Galicije u posebnu provinciju.

Arhitektura Lavova razvijala se pod bečkim utjecajem: kazalište Skarbka (arhitekt Luigi Pichl, 1837.–1842.), Zgrada invalida (Theophil von Hansen, 1855.–1863.), zgrada Sejma (Juliusz Hochberger, 1877.–1881.), Gradsko kazalište (Zygmunt Gorgolewski, 1897.–1900.), hotel „Žorž“ (Hermann Helmer i Ferdinand Fellner, 1899.–1901.).

Godine 1861. Lavov je dobio željezničku vezu s Peremyšljem (Przemysł, Poljska), Krakovom i Bečom, 1866. s Černivcima, 1870. s Ternopiljom i Pidvoločys'kom, 1873. sa Stryjem, Zakarpattjem i Budimpeštom (današnjom prijestolnicom Mađarske).

Godine 1864. osnovano je ukrajinsko kazalište pri društvu „Rus'ka besida“, a 1868. lavovsko društvo „Prosvita“.

Zbog pretvaranja Austrijskoga Carstva u konstitutivnu Austro-Ugarsku Monarhiju i davanja pokrajinske autonomije Galiciji potkraj 1860-ih godina, Lavovu se izmijenio pravni status. Međutim, nedemokratsko izborno pravo uzrokovalo je prevlast poljskih veleposjednika u Ğalyc'kome pokrajinskome Sejmu, čije su političke interese predstavljali *podoljaky* i *stanjčyky*, od početka 20. st. endeky. Statut iz 1870., koji je ustanovio nove zasade samoupravljanja gradske zajednice, nije osiguravao povoljne uvjete nacionalno-kulturnom razvitku ukrajinskog i židovskog stanovništva. Zajedno s tim, konstitutivni poredak u Austro-Ugarskoj stvarao je uvjete za borbu za demokratizaciju društvenog poretka, omogućavao okupljanje predstavnika različitih nacionalnosti u građanske organizacije i političke

stranke radi zaštite nacionalnih prava te pridonosio borbi za proširenje predstavnštva u pokrajinskom sejmju i bečkom parlamentu.

Lavov postaje glavno gospodarsko središte Galicije. Niču nova poduzeća (pretežito prehrambene i lake industrije, kao i obrada metala), mnogobrojna komercijalna poduzeća, banke (1870. bilo je 16 poduzeća koja su se smatrala velikima, 1902. bilo ih je 25, od svih 278 poduzeća 1900., velikih je bilo 22, tj. oko 8% s više od 100 radnika; u njima je radilo 5580 radnika, oko 55% svih radnika u gradu; u Lavovu su niknule filijale velikih austrijskih banaka; od ukrajinskih financijskih ustanova najveće su bile osiguravajuće društvo „Dnister“, osnovano 1892., „Centrobank“, 1898., Zemaljska hipotekarna banka, 1910.).

Godine 1869. Lavov je imao 87.000 stanovnika.

Godine 1871. bio je podijeljen na okruge: središnji, galyc'ki, krakovski, žovkivs'ki, lyčakivs'ki. Pojava konjskog (1879.) i električnog tramvaja poticala je izgradnju novih mikročtvrti. Na kraju 19. st. gradu su dodana sela Klepariv, Zamarstyniv i Znesinnja. Na početku 20. st. u Lavovu se sastajalo devet željezničkih linija i grad je postao najveće prometno čvorište ukrajinskih zemalja.

Godine 1871. osnovan je prirodni muzej obitelji grofova Didušyc'kih.

Ljvivs'ki proces socijalista 1878., na kojemu se osuđeni Ivan Franko, Myhajlo Pavlyk, Ğ. Pavlyk, Ostap Terlec'kyj i dr., imao je političko obilježje. Od 1878. do 1892. izlazio je radnički list, na poljskom jeziku, *Praca*, urednik kojega bio je Josyp Danyljuk.

U Lavovu su se 1880. i 1881. dogodili ekonomski štrajkovi tiskara, 1886. štrajk stolara, 1881. štrajk pekara. Prva prvosvibanjska demonstracija na području ukrajinskih zemalja održana je 1. svibnja 1890. blizu vijećnice.

Godine 1880. održano je prvo veliko zasjedanje Ukrajinaca. U gradu su se okupili upravni organi društava, djelatnost kojih se širila po cijeloj Galiciji i imala općenacionalnu važnost.

U skladu s podacima popisa, Lavov je 1890. imao 128.000 stanovnika.

Godine 1892. Ševčenkovo društvo pretvorilo se u Naukove tovarystvo imeni Ševčenka⁸. Godine 1893. počeo je djelovati Povijesni muzej grada Lavova.

Poljsku kulturu predstavljali su Književno društvo Adama Mickieviča, Društvo pučke škole, Poljsko povijesno društvo.

8 Наукове товариство імені Шевченка – Znanstveno društvo Ševčenko (NTŠ).

Pripadnici različitih političkih usmjerenja okupljali su se oko gradskih novina. Isticale su se novine narodovaca – *Večernyci*, *Meta*, *Pravda*, od 1880. *Dilo*; izdanja moskvofila bila su *Slovo*, *Ġalyč'ka Rus'*, *Ġalyčany* i dr. Radikalno-demokratsko i socijalističko novinarstvo započeli su časopisi Ivana Franka i Myhajla Pavlyka *Ġromads'kyj druġ*, *Dzvin*, *Narod*.

Izlazile su novine poljskih istočnoġalyč'kih konzervativaca, nacionalnih demokrata (*Słowo Polskie*), pučana (novine *Kurjer Polski*, čiji je suradnik bio Ivan Franko).

S raznim tekovinama židovskoga političkog pokreta bili su povezani časopisi koje su objavljivali cionisti, te djelatnici usmjereni prema njemačkoj ili poljskoj kulturi.

Godine 1900. Lavova je imao 149.000 stanovnika (160.000 zajedno s vojskom).

Godine 1905. mitropolit Andrej Šeptyč'kyj osnovao je crkveni muzej, koji je 1909. pretvoren u Nacionalni muzej u Lavovu.

Godine 1910. u gradu je živjelo 206.000 ljudi (među njima 19,2% grkokatolika, pretežito Ukrajinaca, 50,2% rimokatolika, pretežito Poljaka, 27,8% Židova).

Od 410 knjiga na ukrajinskome i 83 periodičkih izdanja, objavljenih 1913. u cijelome svijetu, u Lavovu je tiskano 299 knjiga i 65 tiskovina.

Tu su djelovali pisci Ivan Franko, Myhajlo Pavlyk, Vasylj Ščurat, Vasylj Pačovs'kyj, Myhajlo Jackiv; velik utjecaj na tamošnji književni život imali su Myhajlo Draġomanov, Oleksandr Konys'kyj, Pantelejmon Kuliš.

Od poljskih književnika koji su živjeli u Lavovu najpoznatiji su Aleksander Fredro, Jan Kasprowicz, Maria Konopnicka, Gabriela Zapolska, Leopold Staff.

Razvoj povijesne znanosti u Lavovu povezan je s djelovanjem Myhajla Ġruševs'kog, Juliana Celevyča, Isydora Šaranevyča, Stepana Tomašivs'kog, Ivana Kryp''jakevyča, Myrona Kordube, Ivana Krevec'kog, Franciszeka Ksaweryja Liske, Władysława Łozińskog, Karola Szajnoche, Ludwika Kubale, Jana Ptaśnika, Oswalda Marjana Balzera, Majera Bałabana. Proučavanjem i popularizacijom lavovskih povijesnih i kulturnoumjetničkih spomenika osobito su se bavili poznavatelji kraja Anton Šnajder, Boġdan Januš, ravnatelj gradskoga arhiva Oleksandr Čolovs'kyj, gradonačelnik Tadeusz Rutowski.

Na sveučilištu su predavali zoolog Benedykt Dybovs'kyj, filozof Kazimierz Twardowski, matematičar Marian Smoluhovs'kyj, na politehnici

arhitekt Julian Zaharevyč, geolog Julian Medvec'kyj, kemičar Ignacy Mościcki.

U Lavovu su djelovala upravna tijela ukrajinskih političkih stranaka – Ukrajinske radikalne stranke (osnovane 1890.), Ukrajinske socijaldemokratske stranke (1899.), Nacionaldemokratske stranke (1899.), niz poljskih i židovskih stranaka te organizacija.

Od početka 20. st. vodeće položaje među poljskim političkim silama u Lavovu zauzeli su nacionaldemokrati, što je zaoštrilo poljsko-ukrajinska sukobljavanja. To se očitovalo ubojstvom namjesnika Galicije, Andrzeja Potockog, koje je počinio Myroslav Sičyns'kyj 12. 4. 1908. u Lavovu, kao i pogibijom Adama Kocka tijekom demonstracije za stvaranje ukrajinskoga sveučilišta (1. 7. 1910.). U to vrijeme odvijale su se masovne demonstracije za demokratizaciju biračkog prava. Prije Prvoga svjetskog rata u gradu su djelovale ukrajinske i poljske poluvojne organizacije. Ševčenkov skup – masovna manifestacija članova „Sokola“, Ukrajinskoga sičovog saveza⁹, „Plasta“ i sportskih društava održao se 28. 6. 1914.

Dana 3. 9. 1914., za vrijeme Ćalyc'ke bitke, Lavov su zauzele ruske vojske, te je postao središte Ćalyc'koga General-gubernatorstva. Carska je administracija zabranila ukrajinske stranke i organizacije, ukrajinski tisak, deportirala političke neistomišljenike. Nakon poraza ruskih vojski u Ćorlyc'koj bitki 1915., Lavov se 22. 9. 1915. vratio pod vlast Austro-Ugarske.

Od 18. do 19. 10. 1918. u Lavovu se održala Ukrajinska nacionalna rada, koja je proglasila nastanak ukrajinske države na području Galicije, Bukovyne i Zakarpattja (u skladu s privremenim temeljnim zakonom od 13. 11. 1918., nazvana je Zapadnoukrajinskom Narodnom Republikom). Dana 1. 11. 1918. iznad Ljivis'ke je vijećnice podignuta ukrajinska zastava. Ukrajinsko-poljski sukobi u gradu trajali su do 22. 11. 1918., a opsada grada ukrajinskom vojskom do travnja 1919.

Od 1919. do 1939. Lavov je bio pod kontrolom Poljske. U prosincu 1920. postao je administrativno središte Ljivis'koga vojvodstva. U to je vrijeme narušena povezanost Lavova s tradicionalnim tržištima na istoku i jugu, što se negativno odrazilo na stanje njegovoga gospodarstva. Međunarodni sajam „Istočne trgovine“ nije uspio aktivirati položaj Lavova u svjetskoj trgovini.

9 Український січовий союз – Savez ukrajinskih boraca.

Poljska je vlast na razne načine ograničavala razvoj ukrajinske kulture. Dvojezično sveučilište preobrazila je u poljsko sveučilište Jana-Kazimira (tu su djelovali matematičar Stefan Banach, filozof Roman Ingarden, biokemičar Jakub Parnas, lingvist Jerzy Kuryłowicz, bakteriolog Rudolf Weigl, povjesničar prava Przemysław Dąbkowski). U razdoblju od 1921. do 1925. djelovalo je Ljvivs'ko tajno ukrajinsko sveučilište, od 1922 do 1925. Ljvivs'ka tajna ukrajinska visoka politehnička škola. Godine 1920. osnovano je Ukrajinsko vojnopovijesno društvo, 1923. Ukrajinsko bogoslovno znanstveno društvo. Ukrajinska grkokatolička crkva utemeljila je Ljvivs'ku bogoslovnu akademiju 1927., čiji je rektor bio o. Josyf Slipyj. NTŠ je proširio istraživanja iz arheologije (Jaroslav Pasternak), povijesti (Ivan Kryp'jakevyč), znanosti o književnosti (Kyrylo Studyns'kyj, Vasylj Ščurat), jezikoslovlja (Vasylj Simovyč), folkloristike (Filaret Kolessa), znanosti o knjizi (Jevžen Pelens'kyj), medicine (Mar'jan Pančyšyn).

Osnovan je niz poljskih i židovskih stručnih društava. Svjetsku slavu doživjela je Ljvivs'ko-varšavska filozofska škola, koju je osnovao Kazimierz Twardowski pred Prvi svjetski rat.

Dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća, Lavov je bio središte borbe Ukrajinaca za pravo na samoodređenje. Oko 40.000 ljudi demonstriralo je 18. ožujka 1923. protiv toga što je savjet veleposlanika sila Antante priznao poljsku aneksiju Istočne Galicije. Najveći utjecaj na ukrajinsko društvo imali su Ukrajinska narodna radnička partija (1919.–1925.) i Ukrajinsko nacionalno-demokratsko ujedinjenje (1925.–1939.), koji su doslovno kontrolirali nepartijsku Organizaciju Ukrajinaca grada Lavova. U rujnu 1920. osnovan je privremeni Upravljački kolegij Ukrajinske vojne organizacije. Od 1929. djelovale su podzemne strukture Organizacije ukrajinskih nacionalista. Dogodili su se atentati ukrajinskog podzemlja na poljskog državnika Jozefa Piłsudskog (25. 9. 1921.) i predsjednika Poljske Stanisława Wojciechowskog (5. 9. 1924.). U znak protesta protiv golodomora '32. i '33. u Ukrajinskoj Sovjetskoj Socijalističkoj Republici, prema nalogu OUN-a, Mykola Lemyk ustrijelio je 21. 10. 1933. djelatnika generalnoga konzulata SSSR-a u Lavovu Alekseja Majlova. Tijekom svibnja/lipnja 1936. u Lavovu se odvijao Ljvivs'ki proces OUN-a 1936. protiv 23 člana OUN-a (među njima bili su Stepan Bandera, Jaroslav Stec'ko, Roman Šuhevyč).

U gradu su se nalazila upravljačka tijela ukrajinskih stranaka (Ukrajinskoga nacionalno-demokratskog ujedinjenja, Ukrajinske radikalne stranke, Ukrajinske socijal-demokratske stranke, Ukrajinske katoličke narodne stranke, podzemne Komunističke partije Zapadne Ukrajine), prosvjetnih društava (Ijvivs'ko društvo „Prosvita“, „Ridna škola“¹⁰ i dr.).

Lavov je ostao najveće središte izdavačke djelatnosti i tiska među zapadnoukrajinskim zemljama. Izdavačko društvo „Dilo“ objavljivalo je novine *Dilo*, tjednik *Nedilja*, seriju knjiga „Biblioteka Dila“. Ivan Tyktor osnovao je 1923. koncern „Ukrajins'ka presa“, koji je tiskao dnevne novine *Novyj čas*, tjednik za seljake *Narodna sprava* (*Narodna stvar*), „Istoryčnu biblioteku“. „Istoryčna biblioteka“ obuhvaćala je „Velyku istoriju Ukrajiny“, „Istoriju kuljture“, „Istoriju ukrajins'kožo vijs'ka“ („Povijest ukrajinske vojske“), „Vsesvitnju istoriju“ („Svjetska povijest“). Mjesečnik *Dzvony* (*Zvona*) izražavao je kršćanske i domoljubne ideale, težnje mjesečnika *Vistnyka* (*Vjesnika*, redaktor Dmytro Doncov) bile su nacionalističke, a dvotjednika *Nazustrič* (*Ususret*) liberalno-demokratske. Također su izlazili prosovjetski časopisi *Vikna* (*Okna*, redaktori Jaroslav Ğalan, Stepan Tudor), *Novi šljahy* (*Novi putovi*, redaktor Antin Krušeljnyc'kyj), poljski *Sygnaly*.

U Lavovu su stvarali ukrajinski pisci Boĝdan Antonyč, Oleksandr Ğavryljuk, Vasylj Bobyns'kyj, Svjatoslav Ğordyns'kyj, Petro Kozlanjuk, Ğavryjil Kosteljnyk, Boĝdan Kravciv, poljski pisci Ostap Ortwin, Jozef Wittlin, Maryla Wolska, T. Zbešhovski, ukrajinski slikari Ivan Truš, Oleksa Novakivs'kyj, Pavlo Kovžun, ukrajinski kipari Serĝij Lytvynenko, Andrij Koverko, poljska kiparica Ljuna Dreksleruvna¹¹.

Zabilježena su 6242 trgovačka poduzeća 1935. godine, među kojima su 3022 trgovala hranom, a 1340 odjećom. Veličina kapitala industrijskih zavoda iznosila je tek četvrtinu kapitala trgovačkih poduzeća. Većina poduzeća pripadala je židovskim i poljskim industrijalcima i trgovcima; među poduzecima u vlasništvu Ukrajinaca najpoznatija su građevinsko poduzeće Ivana Levyns'kog, tvornica slastica „Fortuna nova“, kemijska tvornica „Elegant“. U gospodarskom životu regije narasla je uloga ukrajinskih zadružnih zajednica, administrativno smještenih u Lavovu (Maslosojuz, Centrosojuz, Narodna torĝivlja, Revizijnyj sojuz ukrajins'kyh

10 Рідна школа – Zavičajna škola.

11 T. Zbešhovski, Ljuna Dreksleruvna – ukrajinska transliteracija poljskih imena.

kooperatyviv)¹², gdje su djelovali i Savez ukrajinskih trgovaca i industrijalaca, te obrtničko društvo „Zorja“.

Predstavnici lijevoradikalne i prosovjetske inteligencije održali su 1936. Antifašistički kongres kulturnih djelatnika u Lavovu.

Sovjetsko-njemački dogovor 23./24. 8. 1939. predviđao je ulazak Zapadne Ukrajine s gradom Lavovom u Sovjetski Savez. Sredinom rujna 1939., njemačka je vojska vodila bitke s poljskim garnizonom nadomak Lavova, a 19. rujna s istoka su se približile sovjetske postrojbe. Poljska je vojska 22. rujna predala oružje Crvenoj armiji, koja je istoga dana ušla u Lavov. Od 26. do 28. listopada u Lavovu su se održali Narodni zborovi Zapadne Ukrajine, čije je delegate prethodno odabrala nova vlada. Unatoč nedemokratskoj izbornoj proceduri, većina je Ukrajinaca odobravala ponovno sjedinjenje ukrajinskih zemalja. Židovsko stanovništvo pozdravljalo je dolazak sovjetske vlasti, dok ju je pretežni dio Poljaka smatrao okupacijskom. Sve su ukrajinske, poljske, židovske stranke i javne organizacije bile zabranjene, a nacionalizirana industrijska poduzeća podvrgnuta sovjetskim administrativnim tijelima. Ukrajinski jezik provodio se u visokim obrazovnim ustanovama, povećao se broj ukrajinskih škola, otvarale su se velike biblioteke, a glavnom zadaćom kulturno-obrazovnih ustanova smatrala se komunistička propaganda. Počele su masovne represije – otpuštanja nepodobnih, zatvaranja, deportacije, pogubljenja. Suradnici NKVD-a¹³ Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike potkraj lipnja 1941. po lavovskim zatvorima pogubili su više od 2000 Ukrajinaca, Poljaka, Židova, među kojima pretežno inteligenciju.

Od 30. 6. do 27. 7. 1944. trajala je okupacija grada; od 1. 8. 1941. Lavov je bio središte okruga „Galicija“ u sastavu Generalne gubernije. Za prvih dana okupacije pogubljeno je oko 7000 Židova, te skupina vodećih poljskih intelektualaca: Kazimierz Bartel, Roman Longchamps de Bérier, Tadeusz Boy-Żeleński, Antoni Łomnicki, Tadeusz Ostrowski i dr. U razdoblju od 1942. do 1943. u Lavovu je pogubljeno oko 236.000 Židova. U konclogoru „Cytadelf“ provodila su se masovna strijeljanja ratnih zarobljenika. Glavna mjesta pogubljenja bili su Janivs'kyj logor, geto, te konclogor Belžec', kamo su odvodili židovsko stanovništvo iz cijele Galicije. Pogubljenja vješanjem osumnjičenih za podupiranje Pokreta otpora,

12 Uljni savez, Središnji savez, Narodna trgovina, Revizijski savez ukrajinskih zadruga.

13 НКВД – Narodni komesarijat unutrašnjih poslova.

među ostalima članova i poklonika OUN-a, provodila su se na ulicama i trgovima Lavova. Nacionalni zborovi u Lavovu prihvatili su 30. lipnja 1941. deklaraciju o obnovi Ukrajinske države. Osnovan je ured Ukrajinsko državno rukovodstvo, na čelu s Jaroslavom Stec'kim. Međutim, već su 9. srpnja uhićeni glavni rukovoditelj i nekoliko ministara. Podzemne strukture OUN-a i grupe poljskoga podzemlja vodile su oružanu borbu protiv okupatora. Sovjetske podzemne organizacije u Lavovu bile su malobrojne.

Odmah nakon oslobođenja Lavova, počela je obnova tijela sovjetske vlasti, među kojima i kazneno-represivnog aparata. Otada (i do kraja 1980-ih) gospodarski i kulturni život Lavova odvijao se pod punom kontrolom oblasnog i gradskoga komiteta KP(b)U – KPU¹⁴, koji su koordinirali izvršenja direktiva CK VKP(b)¹⁵ – KPSS¹⁶ i CK KP(b)U – KPU. Prema odluci CK VKP(b)-a, Lavov je trebao postati glavno industrijsko središte zapadnih oblasti Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike. Industrijalizacija i kulturna preobrazba ogledale su se u načinu sovjeticizacije svih područja života, potpuno prekinuvši s dotadašnjim nacionalnim tradicijama.

Politički teror služio je provedbi totalitarnog sistema na svim područjima javnog života. Prvi izraz nepokornosti režimu bio je veliki sprovod mitropolita Andreja Šeptyc'kog 5. studenoga 1944.

U razdoblju od 8. do 10. 3. 1946. vlast je okupila probrane svećenike i laike, preplašene silovitim strukturama, koji su proglasili ukidanje UGKC-a (Ukrajinske grkokatoličke crkve) te stavljanje njezinih župa pod moskovski patrijarhat.

Odvijala su se brojna uhićivanja i izgnanstva u Sibir. Samo u noći s 20. na 21. 10. 1947. iz grada je prognano 287 obitelji. Ubojstvima Ğavryjila Kosteljnyka (20. 9. 1948.) i Jaroslava Ğalana (25. 10. 1949.) od strane sovjetskih specijalnih službi, nastavile su se zaoštrevati represije. Cenzurom i novim valom rusifikacije provodila se kampanja ocrnjivanja „ukrajinskoga buržuskoga nacionalizma“. Na visokoškolskim ustanovama provodile su se čistke među predavačima i studentima, u knjižnicama i muzejima uklanjale su se i djelomično uništavale „idejno štetne“ knjige i eksponati, od kojih se dio skrivao u posebne fondove. U bitkama sa specijalnim službama 31. 1. 1949. poginuo je šef štaba Ukrajinske ustaničke armije¹⁷ Oleksandr Ğasyn

14 Komunistička partija (boljševika) Ukrajine – Komunistička partija Ukrajine.

15 ЦК ВКП(б) – Organizacijski biro, bavio se kadrovskim i organizacijskim pitanjima.

16 ЦК КПРС – Centralni komitet komunističke partije Sovjetskog Saveza.

17 УПА – Nacionalnooslobodilačka ukrajinska vojska.

(u središtu Lavova), a 5. 3. 1950. glavni zapovjednik UPA-e R. Šuhevyč (u selu Biloğoršča, današnjem dijelu grada).

Prisilan odlazak poljskoga stanovništva iz Lavova, smanjenje broja Židova zbog njihova masovnog istrebljenja tijekom rata i deportacije dijela gradskog ljudstva doveli su do izmjene nacionalne i socijalne strukture stanovništva grada. Godine 1955. Ukrajinci su činili 44.2% stanovništva, Rusi 35.6%, Židovi 7.3%, Poljaci 2.3%. Brz gospodarski razvitak doveo je do priljeva seoskog stanovništva u grad, što je povećalo broj Ukrajinaca (1970. bilo ih je 69%, Rusa 27.7%, a 1989. – Ukrajinaca 79%, Rusa 15.8%). Unatoč tome, Rusi i oni koji su se služili ruskim imali su u tijelima vlasti i rukovodstvu poduzeća većinu. Metalobrađivačka i strojna industrija bile su od najvećeg značaja 1956. (potonja je u odnosu na 1945. porasla 55 puta). Međutim, nove su se tvornice gradile bez obzira na potrebe regije, bilo je prekomjerno mnogo poduzeća koja su opsluživala vojnu industriju (vojna elektronika i načini povezivanja, popravak tenkova, raketno-svemirska proizvodnja). Zajedno s njima su se gradile tvornice autobusa, teretnih vozila i poljoprivredne tehnike. Počele su raditi tvornice televizora i kineskopa, obučarsko poduzeće „Progres“, krojačka proizvodnja „Majak“, trikotажna proizvodnja „Prominj“, slastičarsko poduzeće „Svitoč“. Velika industrija i priljev seoskog stanovništva zaoštrili su socijalne probleme: opskrbu vodom i stanovanjem.

Mjestimična politička liberalizacija koja je obilježila pedesete stvorila je uvjete da Lavov postane središte obrazovanja, znanosti i stvaralaštva. Odolijevajući cenzuri, časopis *Žovtenj* (od 1990. *Dzvin*) i izdavaštvo „Kamenjar“ izborili su se za popularizaciju povijesne i kulturne baštine ukrajinskog naroda. Tu su djelovali književnici R. Bratunj, I. Vilde, R. Ivanyčuk, R. Lubkivs'kyj, D. Pavlyčko, R. Fedoriv, slikari K. Zviryns'kyj, S. Karaffa-Korbut, L. Levyc'kyj, J. Lysyk, R. Seljs'kyj, M. Seljs'kyj, kipari T. Bryž, J. Dzyndra, D. Krvavyč, E. Mys'ko, kompozitori M. Kolessa, S. Ljudkevvyč. Popularnost su uživale predstave dramskog kazališta M. Zanjkovec'ke (današnje Nacionalno akademsko ukrajinsko dramsko kazalište M. Zanjkovec'ke s vodećim glumcima L. Kryvyčkom, B. Romanyc'kim, O. Ğajem, L. Kadyrovom, O. Ğryn'kom, F. Strygunom, B. Stupkom), kazalište opere i baleta (današnje Ljvivs'ko državno akademsko kazalište opere i baleta S. Krušeljnyc'ke s dirigentom I. Voščakom i vodećim glumcima N. Ševčenkom, P. Karmaljukom, N. Slobodjanom).

Istodobno, potkraj pedesetih i kasnije, u Lavovu su se pojavile razne antisovjetske podzemne grupe. Od 1957. do 1961. djelovao je Ukrajinski nacionalni odbor (njegovu rukovoditelji B. Ćrycyna i I. Kovalj pogubljeni su 1962.). Godine 1961. odvijao se sudski proces protiv L. Luk''janenka i drugih članova Ukrajinskoga radničko-seoskog saveza. Godine 1963.–1965. djelovao je Klub stvaralačke mladeži „Prolisok“ (iako je klub bio zakonit, njegovo je djelovanje prekinuto zbog represija kaznenih tijela).

U gradu su djelovali sveučilište, politeznički institut (od 1993. Državno sveučilište „Ljvivs'ka politeznika“, od 2000. Nacionalno sveučilište „Ljvivs'ka politeznika“), Tiskarski institut (osnovan 1930. u Harkivu, 1945. premješten u Lavov, od 1994. Ukrajinska akademija tiskarstva), šumarski institut (od 1993. Ukrajinsko državno šumarsko sveučilište, od 2005. Nacionalno šumarsko sveučilište Ukrajine), medicinski institut (od 1996. Ljvivs'ko državno medicinsko sveučilište, od 1998. Danylo Ćalyc'kyj, od 2003. Ljvivs'ko nacionalno medicinsko sveučilište Danylo Ćalyc'kyj), zooveterinarski institut (1992. vraćen je prijašnji naziv Ljvivs'ka akademija veterinarske medicine, današnja Nacionalna akademija veterinarske medicine Stepan Ćžyc'kyj), Agronomski institut (od 1996. Ljvivs'ko državno agrarno sveučilište), trgovačko-ekonomski institut (od 1995. Ljvivs'ka trgovačka akademija), Institut primijenjene i dekorativne umjetnosti (osnovan 1946., od 2004. Nacionalna akademija umjetnosti), Institut tjelesne kulture (osnovan 1946.), Državni konzervatorij (osnovan 1939., od 1992. Visoki državni muzički institut Lysenko, od 2000. Ljvivs'ka državna muzička akademija Lysenko).

Godine 1971. osnovano je Zapadno znanstveno središte AN URSS¹⁸ (od 2001. Zapadno znanstveno središte NAN Ukrajine i Ministarstva obrazovanja Ukrajine). U različito vrijeme u Lavovu su djelovali akademici AN URSS-a Ćryĝorij Dolenko, Ć. Karpenko, Jaroslav Pidstryĝač, Ćurij Savin i dr. Izvori pripadnih grana znanosti i središta njihove popularizacije bili su Muzej etnografije i slikarske industrije, Ljvivs'ki povijesni muzej, Književno-memorijalni muzej I. Franko, Državni prirodoslovni muzej. Osnovani su Muzej narodne kulture i seoskog načina života, Muzičko-memorijalni muzej S. Krušeljnyc'ke, Muzej-ljekarna. Središnji državni povijesni arhiv Ukrajine u Lavovu i Državni arhiv Ljvivs'ke oblasti preuzeli su arhivistiku.

18 AH YPCP – Akademija znanosti Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike.

Lavov je postao jedno od glavnih središta *samvydava*¹⁹ u URSS-u. U političkim procesima koji su se provodili u Lavovu najčešće optužbe odnosile su se na „pripremanje, čuvanje i širenje antisovjetske literature“. Osuđeni su M. Masjutko, I. Ćelj i J. Menkuš (ožujak 1966.), M. Ćorynj, B. Ćorynj, M. Osadčyj i M. Zvaryčevs'ka (travanj 1966.), V. Ćornovil (1967.). Nove žrtve suđenja 1972. bili su Iryna Kalyneč', Iĝor Kalyneč', S. Šabatura, po drugi put I. Ćelji M. Osadčyj, 1973. V. Ćornovil (zbog publiciranja *samvydava Ukrajs'kyj vistnyk*), Z. Popadjuk, J. Mykytko. Otpuštena je nekolicina djelatnika Sveučilišta I. Franko, Instituta društvenih znanosti (današnji Institut I. Kryp"jakevyča NAN Ukrajine). Sahrana Volodymyra Ivasjuka 22. svibnja 1979. pretvorila se u protestni pothvat; članovi Ukrajinske društvene grupe za podršku izvršenju helsinških ugovora (UĜĜ) V. Sičko i P. Sičko bili su osuđeni zbog nastupa na sahrani u kojem su optužili vlast za ubojstvo kompozitora. Za sudjelovanje u aktivnostima UĜĜ-a 1981. kažnjen je I. Kandyba, a nakon njega M. Ćorynj 1982.

Od sredine osamdesetih težnja prema demokraciji postaje sve očitija. Oblasna organizacija Ukrajinskog društva za zaštitu povijesnih i kulturnih spomenika pokrenula je skupljanje sredstava za izgradnju spomenika T. Ševčenku. Grupa svećenika UGKC-a je 1987. izašla iz podzemlja i zatražila od Moskve ozakonjenje zabranjene crkve (isti su zahtjevi postavljeni 17. 9. 1989. tijekom demonstracije 250.000 ljudi). Društvo Lava, osnovano u listopadu 1987., iako službeno kulturno društvo, poprimilo je političko značenje. Pod pokroviteljstvom Društva, u razdoblju od ožujka 1989. do kolovoza 1990. izlazile su necenzurirane novine *Postup (Korak)*. Prvi miting na kojemu su se, kao i na onima koji će slijediti, isticale nacionalističke i demokratske poruke, održan je 13. 6. 1988. Proglašeno je obnavljanje NTŠ-a u Lavovu 21. 1. 1989., a na godišnjicu Ćornobyjske katastrofe 1986., na mitingu 26. 4. 1989. podignuti su nacionalni barjaci. Dana 7. svibnja osnovana je Ljivivs'ka regionalna organizacija Narodni pokret Ukrajine, a 19. listopada pojavila se prva župa Ukrajinske autokefalne pravoslavne crkve, što je značilo početak obnove te crkve u Ukrajini.

Kako bi se obilježio Dan ukrajinske samostalnosti i ujedinjenja, 21. 1. 1990. izveden je živi lanac Ivano-Frankivs'k–Lavov–Kijev. Na izborima za gradsko i oblasno vijeće u ožujku 1990. potpunu prevlast je dobio demokratski blok. Na čelo oblasnoga vijeća došao je V. Ćornovil; poglavar

¹⁹ самвидав – izvedenica, misli se na samostalno nezakonito izdavaštvo.

lavovskoga gradskog izvršnog odbora B. Kotyk bio je na demokratskom položaju još prije izbora. Nacionalna zastava postavljena je na vijećnici 3. 4. 1990., spomenik V. Lenjinu u središtu grada uklonjen je 19. rujna. Saborna crkva pod arhiepiskopom V. Sternjukom je 23. 1. 1990. proglasila ozakonjenje UGKC-a. Poglavar UGKC-a M.-I. Ljubačiv'skyj vratio se u sabornu crkvu sv. Jura 29. 3. 1991. Mitropolit i kardinal J. Slipyj ponovno je sahranjen 7. 9. 1992. u kripti saborne crkve sv. Jura.

Ljivis'ka oblasna i gradska rada i višetisućni mitinzi Lavovljana osudili su pokušaj državnog prevrata u Moskvi od 19. do 21. 8. 1991. U Lavovu je 26. 8. 1991. počeo djelovati stožer za stvaranje Nacionalne garde.

Posljednje godine uoči neovisnosti i prve godine neovisnosti Ukrajine obilježilo je stapanje procesa nacionalno-kulturnog preporoda i gospodarske krize, kada su se počeli širiti korupcija i sivi sektor. Potkradanja privatiziranih državnih poduzeća koja je započela već Komunistička partija Ukrajine, uzrokovala su gotovo potpuno gašenje najvažnijih grana industrije u Lavovu (izradu motornih vozila, osobito autobusa, te izradu elektronskih uređaja). To je uzrokovalo klizni rast nezaposlenosti, masovni odljev radne snage, odlaske u Poljsku zbog rada na tržnicama. Sitni biznis ograničavao se uglavnom na uslužne djelatnosti i sitnu trgovinu. Ključne pozicije u gospodarstvu zauzeli su predstavnici oligarhijskoga kapitala. Porasla je brojnost banaka i njihove međunarodne veze. Zahvaljujući inozemnim ulaganjima, razvile su se tvornica slatkiša „Svitoc“ („Velika svijeća“) i proizvodnja alkoholnih pića. Gradski kapital počeo je ulagati u izgradnju tržnica i supermarketa, restorana i mreža automat-klubova. Od 2000-te počeli su se povećavati opseg i snaga građevinarstva i modernizirala su se sredstva telekomunikacije. Tih su godina visoko obrazovanje obilježili promjena naziva znanstvenih ustanova, odabiranje pravnog i ekonomskog usmjerenja i porast dijela privatnog obrazovanja. Osnovane su nove visoke obrazovne ustanove, među kojima Ukrajinsko katoličko sveučilište, Ljivis'ki regionalni institut državnog upravljanja Nacionalne akademije državnog upravljanja pri Predsjedniku Ukrajine, Institut unutarnjih poslova pri Ukrajinskoj akademiji unutarnjih poslova, institut bankarstva, institut financija, akademija dizajna, institut menadžmenta i dr.

Demokratizacija političkog života i nestanak cenzure pogodovali su stvaralaštvu na području umjetnosti, književnosti i humanističkih znanosti. Pojavile su se nove kazališne skupine („Voskresinnja“), rock-grupe i vokalni

sastavi („Mertvyj pivenj“, „Plač Jeremiji“), književne skupine (AUP, Bu-babu, Luĝosad). Od 1994. se u gradu odvijao Međunarodni festival kazališne umjetnosti „Zolotyj Lev“. Širi se komercijalizacija kulture, što utječe na njezinu raznolikost.

Unatoč velikom porastu broja izdanja, naklada im se smanjila. Izdavaštva „Svit“ i „Kamenjar“ ponovno su se pokrenula, a nastala su nova („Misioner“, „Svičado“, „Piramida“, „Kaljvarija“, „Centr Jevropy“ i dr.). Znanstvenu literaturu izdaju NTŠ, više znanstvene ustanove, Institut za znanost o Ukrajini I. Kryp”jakevyča NAN Ukrajine, Institut znanosti o narodu NAN Ukrajine, Ljvivs’ka znanstvena biblioteka V. Stefanyka NAN Ukrajine. Od 1994. svake se godine održava Forum izdavača Ukrajine.

Godine 1996. otvorena je Palača umjetnosti. Galerija slika preinačena je u Ljvivs’ku galeriju umjetnosti, a Nacionalni muzej dobio je novi smještaj. Otvoreni su Memorijalni muzej M. Ćruševs’kog u Lavovu, arheološki muzej Instituta znanosti o Ukrajini, muzej povijesnih vrijednosti (odjel Ljvivs’koga povijesnog muzeja). Obnovljen je postav Ljvivs’koga muzeja povijesti religije. Godine 1998. UNESCO je uvrstio središnji dio Lavova u popis svjetske kulturne baštine.

U svibnju 1999. održao se susret predsjednika država Srednje i Istočne Europe.

Političko sukobljavanje osobito se zaoštrilo tijekom pripreme i odvijanja predsjedničkih izbora 2004., kada su stotine tisuća građana sudjelovale u građanskom neposluhu u Lavovu i na Trgu neovisnosti u Kijevu.

S ukrajinskoga prevela Vjera Peršić

Juryj Andruhovyč

Grad – brod

Malo je vjerojatno da je kralj Danylo Ćalyc'kyj, osnivač Lavova, znao da teren koji je odabrao kao mjesto za jedan od najneobičnijih budućih gradova europskog Istoka, ima vrlo zanimljivu geografsku osobitost. Sjećam se tog pobožnog i gotovo dječjeg oduševljenja koje me obuzelo u trenutku kada sam saznao za nju. Osobitost mi se učinila iznimno simboličkom, a nipošto slučajnom. Strijela, puštena s kraljevskoga luka sredinom 13. stoljeća, pogodila je u srž.

Bit spomenute osobitosti je u tome što kroz gradski prostor, koji je gotovo sav popločen i zacementiran njegovim brežuljcima, prolazi razvodnica dvaju morskih bazena – Baltičkoga i Crnoga Vrh danas nevidljive hridi nalazi se sto metara od glavnoga željezničkog kolodvora, ili kako se kaže ovdje, u Lavovu, dvircja¹. Sve vode, sjevernije od te točke, teku do Baltičkoga, a one južnije – do Crnoga mora. Mjesto sjecišta dviju osi, koje dijele bezimni prostor na istok–zapad i sjever–jug, postalo je mjesto neizbježnoga križanja trgovačkih putova, a u vezi s tim i predmet najrazličitijih invazija – duhovnih, političkih, vojnih, tradicionalnih, jezičnih. Njemački naziv grada – Lemberg – ne znači posve isto kao i latinski naziv Leopoldis ili sanskrtski Singapur. U tome se također može primijetiti znak „razvođa“ – pripadnosti toga grada mnogim kulturama istodobno, a ipak ni jednoj u potpunosti; izvrsni romanist međuratnoga razdoblja nazvao ga je „gradom izbrisanih granica“. Ja ću, međutim, pokušati izbjeći čisto publicističko iskušenje i nazvati ga sada „gradom izgrađenih granica“.

Umjesto toga usmjerit ćemo se na potpuno suprotnu metaforu – ne na razvodnicu (koja razdvaja), nego na nešto (ni sam još ne znam što), što spaja. Za političare bi to mogla biti još jedna prilika za razgovor o baltičko-crnomojskoj ideji². Ja, međutim, nisam baš političar, točnije, nisam uopće

1 Dvorec' – dijalektizam, željeznička stanica, kolodvor (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

2 Baltičko-crnomojska ideja – geopolitički projekt, čija osnova leži u ideji koja se javila 1919. godine, proteže se do danas. Tijekom godina su se pojavljivale različite varijante, a nje-

političar. Zbog toga bih želio razmišljati i govoriti o nečemu drugom. Na primjer o gradskoj kanalizaciji Lavova – rijeci Poltvi: prije tristo godina po njoj su plovili jedrenjaci iz Gdanjska i Lübecka, i u njnim se vodama moglo golim rukama loviti zmijolike atlantske jegulje. Prošlo je točno sto godina otkad su tu rijeku pokopali pod zemlju. U tom smislu Lavov je potpuna suprotnost Veneciji. Tu je toliko osjetan nedostatak vode da stanovnici najudaljenijih parcela štiju osobiti kult Nekoga Koji bi vino pretvorio u vodu. U kolovozu ta vruća drama doseže vrhunac. Jedini spas tada mogu biti okolne šume i parkovi s prastarom, zaista kraljevskom vegetacijom, ponegdje skrivenim jezerima, ljiljanima i tajanstvenim mineralnim izvorima, kojih je uostalom – šuma, jezera, ljiljana i izvora – sve manje i manje.

To je dah Juga, svakim korakom sve topliji. Arhitektonika Lavova je više latinska, više romanička, više barokna. Tijekom sovjetskoga razdoblja u Lavovu su se snimali filmovi, u kojima su trebali biti predstavljeni Pariz ili Rim. Kad bi se radilo o Londonu ili Stockholmu, filmovi su se snimali u Rigi ili Tallinu.

Lavov obiluje ugođajima mediteranske kulture – ako se prislite potražiti ju. Krilati lav sv. Marka na zgradi venecijanskoga konzula Bandinellia (trg Rynok³), kao i firentinsko dvorište ili besprijeckorna smaragdna kupola dominikanaca, nije nešto egzotično na karti grada. Počevši od 16. stoljeća, njezino lice su u velikoj mjeri stvarali različiti talijanski prognanici, varalice, lualice i avanturisti, inspirirani idejama renesansnog humanizma, imitatori kasnoga quattrocenta, svi vitezovi mača i ogrtača poput Pietra di Barbone⁴, Paola Rimljanina Dominičija⁵, Ambrozija Pryhylnog⁶, ili Kalimaha Buonakkorsi⁷, svi ti „kurtoazni maniristi“.

Romanski naglasci u velikoj mjeri dopunjavaju ili bolje reći uravnotežuju bizantsko-grčke naglaske. I ne samo u bizantskom obredu ukrajinskih crkvi. Stvar je u osobitom bizantskom mentalitetu, koji je,

gova bit je u spajanju Baltičkog i Crnog mora preko zemalja koje ih povezuju.

3 Trg Rynok – glavni trg u Lavovu.

4 Pietro Barbona (nepoznato – 1588.) – lavovski arhitekt, poznat po tornju Kornjatka.

5 Paolo Rimljanin Dominiči (nepoznato – 1618.) – lavovski arhitekt u doba renesanse, talijanskoga podrijetla.

6 Ambrozij Pryhylnyj (nepoznato – 1641.) – ukrajinski renesansni arhitekt, talijanskoga podrijetla.

7 Kalimah (310. pr. Kr. – 240. pr. Kr) – starogrčki pjesnik, kritičar i učenjak rodnom iz grada Cirene u današnjoj Libiji, knjižničar Aleksandrijske knjižnice.

možda, najvažnija prepreka našem ulasku u Europu, ali je, možda i najbitniji za našu obranu od tog ulaska. On je (bizantski mentalitet) kao katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije (u ukrajinskoj pravoslavnoj tradiciji Uspinnja Presvjatoji Bohorodyci) ⁸ s tornjem Kornjatka ⁹ – nikako se ne može izbrisati i prekriti taj mentalitet.

Lavov, katedrala, poč. XVII st.

Međutim, naš put na Jug ne završava ovdje. Budući da još nisam spomenuo Armence, koji su ponovno emigrirali u Lavov uglavnom s Krima, gdje im je militantni islam ostavio sve manje i manje prostora za hramove i trgovine. Oni su zaslužni za orijentalni početak primjetan u gradu. Perzijski tepisi lavovske proizvodnje smatrali su se ljepšima od izvorno perzijskih, da ne spominjem mirise i raznolikost aroma – đumbir, kardamon, šafran, paprika, mošus, cimet; upravo su Armenci zaslužni za nastanak mirisa gradskog života u Lavovu. Ipak, čini se da do danas nitko nije odgonetnuo

8 Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije (Lavov) – izgrađena u razdoblju 1591.–1629., prema nacrtu Paola Rimljanina, uz sudjelovanje Ambrozija Pryhlylnog. Danas je u nadležnosti Ukrajinske autokefalne pravoslavne crkve.

9 Toranj Kornjatka – spomenik nacionalne važnosti u Lavovu. Izgrađen u doba renesanse kao zvonik katedrale po nacrtima Pietra Barbone, uz pomoć Paola Rimljanina.

ni pročitao nadgrobne natpise na starom armenskom groblju, iako su, prema glasinama, ondje izrečene beskonačno mudre i nama apsolutno potrebne riječi. Krajem armenske zajednice u Lavovu može se smatrati 1946. godina, kada su boljševici uništili Armensko-katoličku nadbiskupiju.

Ukoliko se sjetimo Hebreja, oni su se pojavili u Lavovu još prije Armenaca, negdje potkraj 14. stoljeća. Među njima nije bilo samo krpara, krčmara i lihvara, koje je sa svetom indignacijom (bijes, gnjev, srdžba, gađenje, ogorčenost) osudio Sebast'jan Fabijan Kljonovyč¹⁰ u bujnim latinskim stihovima iz 16. stoljeća:

*Kao što ovdje hrđa nagriza željezo, a moljac odjeću,
Tako i lijeni Židov uništava, uništava sve.¹¹*

Među njima su bili i znanstvenici talmudisti i astrolozi, i čarobjaci, a vjerujem i stručnjaci kaldejske mudrosti, nositelji tajnih znanja. Posljednje su uništili nacisti 1940-ih godina, dok su oni, koji su nakon nekog vremena popunili njihovu nišu, već bili uobičajeni, sovjetski i denacionalizirani. Taj izumrli tip galicijskoga židovstva začeo je mnogo iznimnih književnih osobnosti, kojima je pripadao već citatom spomenuti Jozef Rot¹², nostalgični esejist Juzef Vittlin¹³ i, zasigurno, Bruno Šuljc¹⁴ – tajanstveno probujalih povrća s perverzno-slatkim okusom.

Tko je još plovio na tom brodu?

Nijemci, ili kako su ih tu nazivali „Švabe“, ostavili su trag u interpretaciji naziva predgrađa Lavova. Ono što je sada poznato kao Lyčakiv, zapravo dolazi od Luetzenhof, Zamarstyniv od Sommerstein, Klepariv od Klopper, Majorivka od Majer, Kuljparkiv od Goldberg i dr. Tu je također bio i vlasnik vinskog podruma u Zamarstynivu¹⁵, s vrlo izražajnim prezimenom Makoljondra, zatim Jozefa Kun, redovnica – benediktinka,

10 Sebast'jan Fabijan Kljonovyč (1545.–1602.) – poljski pjesnik, skladatelj, profesor. Dulje vrijeme živio je u Lavovu.

11 Slobodan prijevod.

12 Jozef Rot (1894.–1939.) – austrijski pisac židovskoga podrijetla, 1933. napušta Njemačku kada Hitler postaje kancelar. Pisao na njemačkom jeziku i u njegovim je djelima zastupljena židovska tematika.

13 Juzef Vittlin (1896.–1976.) – poljski pisac.

14 Bruno Šuljc (1892.–1942.) – poljski pisac židovskoga podrijetla i profesor crtanja.

Smatra ga se jednim od najvećih dometa poljske i europske proze između dva svjetska rata, pa i cijeloga 20. stoljeća.

15 Kvartovi grada Lavova.

autorica pjesničke zbirke *Lembergs Schöne Umgebungen*, odnosno *Prekrasne okolice Lavova*.

Tko je još bio tu, u tim kabinama i potpalublju, na palubama i jarbolima?

Možda je dovoljno nabrojiti?

Dakle: Srbi, Dalmatinci, Arnauti, Argonauti, Tatari, Turci, Arapi, Škoti, Česi, Mauri, Baski, Skiti, Karaimi, Hazari, Asirci, Etruščani, Hetiti, Goti, Bijeli i Crni Hrvati, Kelti, Anti, Alani, Huni, Kurdi, Etiopljani, Kiklopi, Agripi, Lestirgoni, Androgeni, Arijani, Cigani, Kinokefali, Elefantofagi, Afrikanci, mulati i mestici, malorusi, moskvoфиli i mazohisti. Franjevci, kapucini, boski karmelićani i – odnosno, ispričavam se – obučeni karmelićani, benediktinci, klarise, uršulinke, sakramentinke, cecilijanke. Dominikanci, bazilijanci, rastafarijani, redemptoristi, zatim isusovci, a još prije trinitarci, koji su se posvetili otkupljivanju robova iz istočnoga ropstva. Rozenkrojceri, studiti, templari, raskolnici, pravoslavci i ljevoslavci.

Uvjeren sam da su svi oni uspjeli biti ovdje. Međutim, sjetio sam se samo nekih, i moje nabranje nipošto nije potpuno.

Zbog toga što Lavov leži u središtu svijeta. Taj Stari Svijet, koji je bio ravan, držao se kitovima, ili, po drugim verzijama, na kornjači, a najudaljenija pokrajina bila mu je Indija, o čije obale su se razbijali valovi Dunava, Nila, ili, možda i Oceana.

Čak je i vegetacija Lavova sačuvala neporeciva obilježja te „obuhvatnosti“. Baltički bor i krimski čempres koegzistiraju bez problema u lavovskim vrtovima, od kojih se svaki može nazvati botanički.

Mi, ljudi, smo nerazumna i nezahvalna bića, osuđeni da uvijek nešto gubimo. Nikad ne cijenimo ono što imamo, što nam je dano odozgo.

Jedna od mojih najdražih knjiga, *Povijesni prolazi u Lavovu* Ivana Kryp''jakevyča¹⁶, sadržava tužnu podjelu o već nepostojećim svetim predmetima. Ponekad se pitam: da ova knjiga nije napisana 1931. godine nego danas – koliko bi duža i zabrinjavajuća bila ta podjela? Nedostaje mi u Lavovu Zlatna Ruža¹⁷. Nedostaje mi tatarska džamija i tatarsko groblje negdje ispod Vysokog Zamka¹⁸ – u 17. stoljeću se još pokazivao stranim

16 Ivan Kryp''jakevyč (1886.–1967.) – povjesničar, profesor na Lavovskome sveučilištu, autor mnogih znanstvenih istraživanja o kozacima i Bođdanu Hmeljnyč'kom.

17 Zlatna Ruža – sinagoga u Lavovu, spomenik renesanse kulture.

18 Vysokyj Zamok – dvorac, sagrađen pod nadzorom kneza Leva Danylovyča, na najvišoj

skupljačem dojmova. Nedostaje mi puno drugih stvari, među kojim bi bili i lavovski godišnji karnevali, i nedjeljni banketi za siromašne, i polufantastični zvjerinjak u okolici Poğuljanky.

Neki od nas teže njihovu spašavanju čak i pjesničkim retkom. Ali oni se obično ne daju i izmiču. Jer je Lavov zapravo brod – duh.

Idilično i bezbolno raslojavanje kulture je mit. I nisam uvjeren da taj mit nije štetan. Naposljetku, vjerujmo klasicima – evo kako je jedan on njih pisao o spomenutom raslojavanju: „Ako je netko u našem gradu patio noću od nesаницe, neka uroni u noćne glasove. Izražajno i teško otkucavaju sat zvona na katoličkoj katedrali: druga noć. Prolazi tek nešto više od minute... i tek onda odgovara slabo, ali prodorno zvono pravoslavne crkve, upravo tako najavljujući drugi sat. Nakon kratke pauze čuo se hrapav, dalek zvuk sata sa džamije, i tako on udara jedanaest, neko tajanstveno tursko vrijeme, podređeno dalekom, tuđem, čudnom vremenskom računanju. Hebreji nemaju toranj sa satom, i samo Bog zna koji sat označavaju njihovi satovi za sefardskim, a koji za aškenaskim vremenom.“

To je Ivo Andrić, a noćni grad, o kojemu je ovdje riječ, je Sarajevo. Više o njemu neću reći ni riječi.

Naslojavanje kultura nije samo praznik izbrisanih granica – to je također i krv, nečistoća, etnička čišćenja, kanibalizam, deportacije. Vjerojatno sam krivo rekao i trebao bi govoriti o „naslojavanju antikultura“. Uostalom, to je neizbježno u multietničkim sredinama.

Kad je sredinom 18. stoljeća na brdu sv. Juraja u Lavovu sagrađena impresivna barokna crkva, to je dalo gradu istaknutu arhitektonsku dominantu sa svih strana. Naravno, to je jako smetalo mnogim rimokatolicima, štoviše jer katedrala sv. Juraja¹⁹ pripada vjernicima istočnog obreda. Kazna se ostvarila kroz nepunih dvjesto godina, kada je na Pryvokzaljnyj plošči (Kolodvorskom trgu) poletjela pucnjavom u lavovsko nebo raketa, visoki toranj neogotičke crkve sv. Elizabete, stavljajući u drugi plan sv. Juraja sa strane željezničkoga kolodvora. Otada su lavovske pridošlice izgubile panoramu Svjatojurs'koje gore. Dojmovi kolekcionara su bili lišeni jednoga dojma. To je također primjer spomenutog naslojavanja. Kultura ili antikultura? Čega je tu više – religijske tvrdoglavosti, oholosti, kreativnoga suparništva, želje za vlasništvom?... Ja ne znam odgovor, iako

točki u Lavovu.

19 Sv. Jura – grkokatolička crkva u Lavovu, građena 1744.–1760. godine.

sam siguran da je današnji Lavov nemoguće zamisliti i bez te neogotičke kičaste „Elžbetke“²⁰.

U uličnim borbama za Lavov 1918. godine Poljaci su pobijedili Ukrajinke ponajprije jer je to bio njihov grad – i to ne u nekom apstraktno-izvanljudskom promjeru, nego u najkonkretnijem, osobnom – to su bila njihova vrata, dvorišta, ulice, znali su ih napamet makar zato što su tamo prvi put susreli svoje djevojke. Ukrajinci, podržani samo općedomoljubnom idejom o „kneževskoj slavi našeg Lavova“, velikom su većinom dolazili sa sela i teško su se snalazili u njima stranim uvjetima. Ali kada je nakon pobjede (koristim tu riječ sa svom relativnosti za koju sam sposoban) poljska administracija započela histerijom terora, represije i podcjenjivanja, doista se ponijela kao stranac, agresor, osvajač tuđeg mjesta, kao slijepi barbar, gluh na iskonske polifonije Lavova. I zbog toga je ona taj grad izgubila. Teško pobjednicima – evo neizbježne posljedice bilo koje pobjede.

Međutim, mi tu zadiremo na zabranjene teritorije, sve dalje od kulture.

Kao što se može vidjeti, nisam se držao obećanja da ću govoriti o tome što spaja. Možda da pokušam spasiti situaciju dostojnim završetkom?

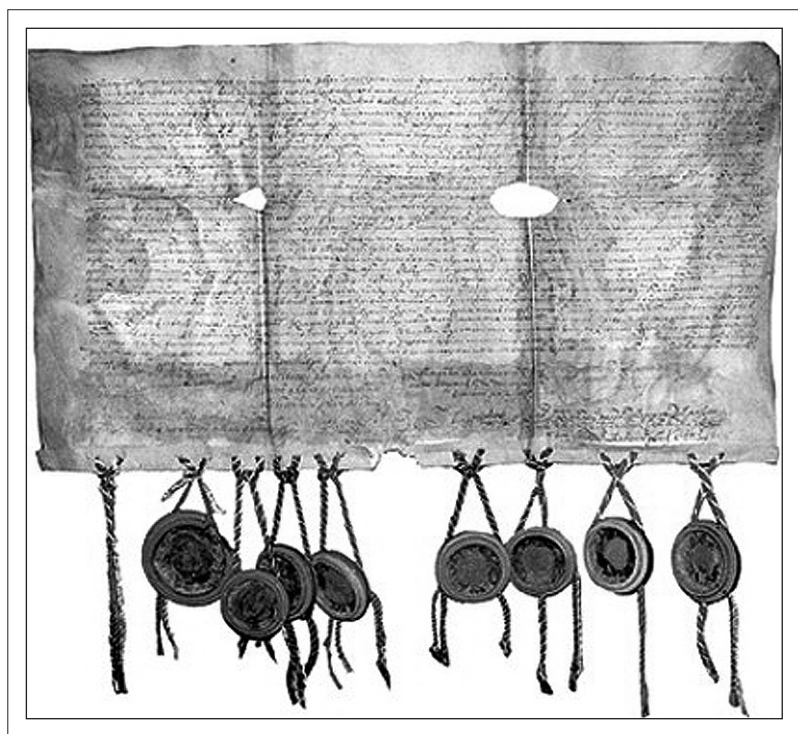
Teza o nedjeljivosti kultura ne izgleda uvijek uvjerljivo. Kultura Sjevera i kultura Juga, kultura Istoka i Zapada (spomenimo pritom da postoje također Sjeverni Istok i Južni Zapad, i oni imaju svoje suprotnosti, i sve to ima bezbroj nijansi) su pojmovi koji su u tolikoj mjeri neodređeni, koliko i nespojivi. I samo velikom milošću Onoga Koji Raspoređuje Zemljopis, ponekad se uspijeva nešto s nečim spojiti. Osim toga, na potpuno smiješnom temelju – na primjer razvodnici dvaju morskih bazena. No zahvaljujući tome što je tu i sada, na kraju stoljeća i tisućljeća, imamo dobru priliku biti putnicima jednog od brodova koji plovi, kako nam se čini, uglavnom u predvidljivu smjeru. Moguće da je to arka, gdje smo, kao u uvijek starom eklektičnom Lavovu, prikupljeni, da bi se spasilo svako stvorenje u paru. Postoje i druge metafore o brodovima – pijani brod, brod glupana, brod smrti. A možda, kao Roth – grad izbrisanih granica, graciozni Trst, lutajući Lavov, Ljvuv, Ljvov, Lemberg, Leopoldis, Singapur...

S ukrajinskoga prevela Zrinka Kordić

20 „Elžbetka“ – razgovorni naziv za crkvu sv. Elizabete.

II.

Sudbine Ukrajinske crkve

Orest Subteljnyj

Brestska unija 1596. godine

Već od početka raskola 1054. godine, Katolička i Pravoslavna crkva razmatrale su ideju ponovnog ujedinjenja. U Ukrajini su pokušaji udruživanja započeli već u 13. st., a nakon Sabora u Baselu–Ferrari–Firenci, koji je održan 1439., ta ideja bila je teško izvediva. Na putu privlačnoga koncepta kršćanskog jedinstva stajala su stoljeća uzajamnih sumnja i pakosti. Pravoslavci su se najviše bojali da će ih u slučaju ujedinjenja moćna Katolička crkva pokušati pokoriti. Taj strah nije bio bezrazložan, jer su u 16. st., uvjereni u svoj autoritet, poljski katolici zahtijevali uniju, nadajući se da će ona dovesti do asimilacije ukrajinskog pravoslavlja i daljnjeg širenja utjecaja poljskoga katoličanstva. Godine 1577. velik je odjek imao polemički traktat Piotra Skarge *O jedinstvu Crkve Božje*.¹ Istodobno su jezuiti uvjerali ukrajinske bogataše da podrže ideju unije. Čak je i knez Ostroz'kyj proglasio da se s njom uglavnomu slaže. A Sigismund III., gorljivi katolik, iskoristio je sav autoritet da tome pripomogne. Osim religijske iskre, u uniju su ga uvjerali neki politički pogledi; ako bi ona tješnje povezala Ukrajinu i Bjelorusiju s Reči Pospolytom, odijelila bi ih od nesigurnog utjecaja susjedne pravoslavne Moskovitije.

Doista je čudno da je neposredan zahtjev za stvaranje unije dolazio s pravoslavne strane. Godine 1590. pravoslavni episkop iz Ljiviva, Gedeon Balaban, nezadovoljan zbog beskonačnih sporova s bratstvom, a još više – zbog netaktičnih intervencija carigradskoga patrijarha, prekršio je pitanje o uniji s Rimom na tajnom susretu pravoslavničkih episkopa u Belzi. Osim Balabana, opširnije su to pitanje proučavala i trojica episkopa: Kyrilo Terlec'kyj iz Luc'ka, Dyonisij Zbyrus'kyj iz Holma i Leontij Pelčyc'kyj iz Turova. Zatim je urotnicima pristupio Ipatij Potij iz Volodymyra. Zajedno s Terlec'kim, taj energični, tek nedavno zaređeni feudalac i bivši kalvinist stao je na čelo urote episkopa za stvaranje unije.

Episkope su vodili vlastiti interesi i velika uznemirenost za sudbinu crkvi. Vjerovali su kako će ugledna i dobro organizirana Katolička crkva

1 Ukr. *Про єдність Церкви Божої* (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

uvesti među pravoslavce poredak i disciplinu. A posljedica toga bio bi prestiž episkopa među svećeništvom i laicima. Postavši dijelom Katoličke crkve, pravoslavci će, prema mišljenju episkopa, dobiti punu ravnopravnost u Reči Pospolytoj, ukrajinski stanovnici neće više osjećati diskriminaciju u gradovima, a pravoslavno plemstvo neće biti zanemareno pri podjeli službeničkih poslova. Više od svega, episkopi bi također imali koristi od unije, jer bi dobili ravnopravan status s katoličkim hijerarhijama. Postali bi članovi utjecajnoga Senata. Potaknuti privlačnim mogućnostima, nakon nekoliko tajnih susreta s kraljevskim službenicima, katoličkim episkopima i papinskim nuncijem, četiri pravoslavna episkopa dogovorila su se u lipnju 1595. stvoriti uniju između svoje Crkve i Rima. Pod uvjetom tradicionalne pravoslavne liturgije i bogoslužja, a također prava svećenika na ženidbu, priznavali bi vrhovni autoritet Rima u svim poslovima vjere i dogmi. Na kraju 1595. Terlec'kyj i Potij otišli su u Rim, gdje je papa Klement VIII. proglasio službeno priznanje Unije.

Kada se razglasila vijest o Uniji, pravoslavna je zajednica puknula od bijesa. Najznačajniji njihov predstavnik knez Ostroz'kyj razljutio se ne zbog same Unije, koliko zbog načina kako je dogovorena. U otvorenom pismu proglasio je četiri episkopa „vukovima u ovčjoj koži“, koji su izdali svoje stado, te je vjernike pozvao na protest. Poslavši kralju službeni prigovor, koji je ovaj ignorirao, Ostroz'kyj je stupio u protukatolički savez zajedno s protestantima, prijeteći podizanjem oružanog ustanka. Istodobno je po cijelom ukrajinskom i bjeloruskom teritoriju pravoslavno plemstvo izabralo svoju mjesnu vlast (*sejmyky*), gdje su gnjevno osuđivali Uniju. Uplašeni tim događajima, inicijatori svih poslova, episkopi Balaban i Kopystejs'kyj, odvojili su se od kolega i proglasili se formalnom opozicijom Unije.

Kako bi riješili sukob, u gradu Brest-Litovs'ku (danas Brest) zasjedao je 1596. crkveni sabor. Bilo je to najveće okupljanje duhovništva u Ukrajini i Bjelorusiji. Protivnike Unije predstavljala su dva spomenuta episkopa, pravoslavna hijerarha podržana iz inozemstva, deseci izabranih predstavnika plemstva, više od 200 svećenika i mnogobrojni laici. Istodobno je u središtu pristalica Unije bila šaćica katoličkih velikodostojnika, kraljevih dužnosnika i četvorica pravoslavnih episkopa. Odmah je bilo očito da protivnici ne mogu naći zajednički jezik. Shvativši kako pregovori nemaju nikakva smisla, pristalice Unije izrazili su namjere da ju odobre.

Ne obraćajući pozornost na proteste i prijetnje, pravoslavna strana nije ih uspjela prisiliti da se povuku, jer bi ih kralj lišio mjesta. Tako se ukrajinsko društvo podijelilo: s jedne strane – pravoslavni bogataši, većina duhovništva i narodne mase, a istodobno s druge – bivši hijerarši, potpomognuti kraljem i šaćicom pristalica. Kao posljedica nastala je situacija da je postojala crkvena hijerarhija bez vjernika i vjernika bez svoje hijerarhije. To što je počelo kao pokušaj okupljanja kršćanskih crkvi, završilo je daljnjom fragmentacijom, jer su sada umjesto dviju, postojale tri crkve: Katolička, Pravoslavna i Unijatska ili Grkokatolička, kako su je kasnije nazvali.

Religijska polemika. Protivnici Brestske unije pokrenuli su neviđen broj polemičkih tekstova. Prvi i cjelovit zalet u rat riječima izveo je neumorni jezuit Skarga djelom *U zaštitu Brestske unije*² (1597.). Središte pravoslavne znanosti poslalo mu je brz odgovor. Te je godine na poljskom (a 1598. na ukrajinskome) jeziku svoj *Apokrisys* objavio ostroški plemić Marcin Bronjevski, koji je pisao pod pseudonimom Hristofor Filalet. To polemičko djelo otkrilo je disidentstvo grkokatoličkih episkopa, podržavajući zakonitost Brestskoga sabora Pravoslavne crkve. Tipičnom plemićkom podmuklošću prema visokoj vlasti, zaokupljen protestantskim idejama, Bronjevski je odbacio objašnjenja episkopa na pravo da odlučuju o životu crkve. Nesmiljenoj satiri podvrgnuo je grkokatolike u svojim pamfletima još jedan predstavnik ostroške skupine – Kliryk Ostroz'kyj. Nešto kasnije, 1605., u žestokom pritisku pravoslavne polemike sudjelovao je i Ljviv. Traktat nepoznatog autora *Perestoroga*, koji je otkrio samovoljne motive grkokatoličkih episkopa. S grkokatoličke strane nastupio je tek jedan autor vrijedan pozornosti – Ipatij Potij. Godine 1599., koristeći se dobro kultiviranim recepcijama jezuita, objavio je na ukrajinskom jeziku svoj *Antiapokrisys*, pristran odgovor na polemički istup Bronjevskog.

Vjerojatno najznačajniji pravoslavni pisac toga razdoblja bio je Ivan Vyšens'kyj, Galyčanyn koji je proveo velik dio života (između 1550. i 1620.) kao monah-pustinjak u Grčkoj na planini Atos. Vyšens'kyj je bio gorljivi branitelj pravoslavnih tradicija. U jednostavnim i sjajnim proznim djelima kao što su „poslanice episkopima – otpadnicima pravoslavlja“³ i „kratak odgovor Piotru Skargi“⁴, nemilosrdno je prozivao grkokatolike. Također

2 „На захист Брестської унії“.

3 „Послання єпископами – відступниками від православ'я“.

4 „Короткослівна відповідь Пйотру Скарги“.

je kritizirao pravoslavce, pripisujući im egoizam, ljubav prema raskoši i dekadenciji njihova plemstva, bogate obrtnike i duhovništvo, odgovorne za žalosno stanje crkvi. Odano zastupajući svoj narod, Vyšens'kyj je jedini oplakivao porobljene seljake i neustrašivo opisivao njihove eksploatatore. Unatoč svim nedostacima društva, vidio je ipak jedno sredstvo: treba posve odbaciti sva nova strujanja, uključujući i „poganske trikove poput gramatike, retorike, dijalektike i ostalih sramotnih napasti“ te se vratiti staroj pravoslavnoj vjeri.

Književna proizvodnja polemičara nije bila opsežna. Tijekom nekoliko desetaka godina predstavnici oba neprijateljska tabora napisali su 20–30 djela. Ona su se pomno čitala i vatreno se o njima raspravljalo u kućama malobrojnih industrijalaca, koji su se još uvijek držali pravoslavlja, te u tijesnim zgradama bratstva po cijeloj Ukrajini. Uključujući društvo u tu prvu, za njih pravu ideološku polemiku, unaprijedili su društvo i pomogli da shvati svoju važnost i svoje mjesto u okolnom svijetu.

Religijska polemika s kraja 16. st. i na početku 17. st. otkrila je niz najbolnijih problema ukrajinskog društva te podignula napetost između Poljske i Ukrajine na visok ekonomski stupanj. Katolička Poljska postala je sada potpuna suprotnost ukrajinskom društvu. I Ukrajinci su skupo platili kulturni sukob s Poljacima: ukrajinska se vrhuška bila prisiljena odlučiti ili za vlastitu zaostalost i nerazvijenu kulturnu ostavštinu, ili za privlačnu poljsko-katoličku kulturu. Stoga nije neobično da je većina prihvaćala katoličanstvo i zatim se polonizirala. Kao posljedica, Ukrajinci su izgubili svoju elitu – plemstvo⁵. Te su pojave imale epohalno značenje u njihovoj daljnjoj povijesti.

Drugi slučajni ishod sukoba između pravoslavaca i katolika, koji je imao dalekosežne posljedice, bila je podjela Ukrajinaca na dvije konfesije. Bio je to početak mnogih isprekidanih promjena koje su se događale među istočnim i zapadnim Ukrajcima. To razdoblje nije donijelo samo nedaće ukrajinskom društvu; religijska polemika pridonijela je njegovu kulturnom opredjeljenju, a neprijateljstvo s Poljacima unaprijedilo je jasnije shvaćanje svoje ukrajinske izvornosti.

S ukrajinskoga preveo Mario Jurčec

5 ШЛЯХТИ.

Lev Skop

Ukrajinsko crkveno slikarstvo u Galiciji: tehnika i tehnologija od 15. do 18. stoljeća

Kratak pregled povijesnih etapa u razvoju ukrajinskoga crkvenog slikarstva

U vrijeme kada je 988. godine Rus' službeno prihvatila kršćanstvo bizantskog obreda, u mjesnu se kulturu ukrajinskog naroda počela uvoditi sakralna umjetnost, koja je odgovarala carigradskim kriterijima. Jasan primjer je katedrala sv. Sofije u Kijevu, izgrađena po uzoru na istoimeni patrijarhalni hram u Konstantinopolu, za čiju su gradnju i umjetničko uređenje pozvani bizantski majstori.

Ipak, mjesni su majstori, odgojeni na drugačijim estetskim načelima, težili očuvanju i razvoju vlastite kulturne i umjetničke tradicije. Postupno su stvorili vlastiti stvaralački izraz i u crkvenom slikarstvu. U toj se Sv. Sofiji slike iz kasnijega razdoblja u bočnim brodovima, koje nisu načinili bizantski nego ruski majstori, znatno razlikuju od zidnih slika i mozaika u središnjem dijelu hrama. Na njima se osjeća komornost, a nedostaju rafiniranost umjetničke izvedbe te pompoznost, karakteristična za dvorsku umjetnost Konstantinopola. Ovdje se pojavljuju mjesni etnografski motivi i ornamentika, bliža umjetnosti Zapadne i Sjeverne Europe.

Tendencije razvoja lokalne tradicije u najvećoj se mjeri javljaju u crkvenoj umjetnosti Ćalyc'ko-Volyns'koga Kraljevstva, čiji su vladari bili u tijesnoj dinastijskoj vezi s vladarima država na Zapadu. Ćalyc'ko-volyns'ki knezovi težili su, u skladu s europskom tradicijom, podržati i razviti lokalnu kulturu te su joj postali pokrovitelji. Na taj su se način u Ćalyc'ko-Volyns'kom Kraljevstvu već u 13. stoljeću, u okviru novog promišljanja pretkršćanskog sustava, stvorili uvjeti za formiranje nacionalne kulture.

Galicijski su slikari, kipari i graditelji, samostalno interpretirajući bliske im i razumljive simbole iz svoje pretkršćanske tradicije, razvijali paneuropske kršćanske religijsko-svjetonazorske temelje te su istodobno u svoja djela uvodili prihvatljiva im stvaralačka otkrića, kako istočne tako i zapadne kulture. Tako su ǧalyc'ko-volyns'ki majstori stvarali na isti način kao i umjetnici francuske i njemačke gotike, implementirajući u ukrašavanje zidova hramova i manuskripta prikaze zmajeva, grifona i simurga – božanstava koje su štovali europski narodi prije kristijanizacije.¹

Radeći u okviru lokalnih tradicija, sa željom da stvore vlastiti umjetnički identitet, galicijski su majstori otvoreno negirali ortodokсно „carigradsko bizantstvo“, koje su im nametnuli Rusi u prvim godinama službene kristijanizacije, pa je ukrajinsko crkveno slikarstvo izazvalo nezadovoljstvo grčkoga svećenstva. Ukrajinska se crkva pokoravala Konstantinopolskom patrijarhatu, koji je, posebnim povjerenstvima, nastojao kontrolirati razvoj kršćanske kulture u rus'kim zemljama. Poznato je da su se Grci, opisujući stanje u crkvenoj umjetnosti ǧalyc'ko-Volyns'koga Kraljevstva, žalili na to da Rusyni, umjesto da izrađuju ikone po konstantinopolskim primjerima, u svojim pravoslavnim svetištima prikazuju lik „rusalija“ – lik iz mjesne pretkršćanske mitologije.

No mjesni su galicijski umjetnici i svećenstvo takve kritike ignorirali. I premda se Pravoslavna crkva u Galiciji formalno pokoravala Konstantinopolskom patrijarhatu, grčko svećenstvo ovdje nikada nije imalo stvarnu vlast. Tomu su pridonijele neovisna politika ǧalyc'ko-volyns'kih knezova i tadašnje povijesne okolnosti. Utjecaj grčke kulture znatno je oslabio početkom 13. st., kada je Konstantinopol pao pod navalama kršćana.² Potpadanje galicijske Crkve pod Konstantinopolski patrijarhat

1 Vidi: Скоп-Друзюк, Г., Скоп, Л. *Традиції язичницької символіки у творах середньовічного християнського мистецтва*. // Матеріали IV міжнародної конференції студентів і молодих учених, Київ, 1996.: 235. Див. зобр.: Запаско, Я. П. *Українська рукописна книга*, Львів, Світ, 1995.: 262, 285.

2 Nakon pada Konstantinopola – prijestolnice Bizanta – imperij je izgubio utjecaj na pravoslavnom Istoku na pola stoljeća. Europski narodi, koji su bili pod utjecajem crkvene ideologije Bizanta, dobili su slobodu i priliku za izgradnju vlastite kršćanske kulture. Ti su se procesi događali kako na Balkanu, tako i u pojedinim gradovima na istoku Europe – u Novgorodu, Pskovu, Tveru, Vladimiru-na-Kljazmi i Suzdalu. Nakon toga se središte istočnokršćanske postbizantske kulture premjestilo iz Konstantinopola na Atos, otkud su se ideje postbizantskog ikonopisa u 15. i 16. st. aktivno širile po cijelome teritoriju Balkana i Rusije (Moskovije – op. ur.).

ili Moskovsku metropoliju u 16. je stoljeću također bilo samo formalno, jer su se galicijske zemlje našle u vrtlogu ratnih zbivanja i teritorijalne preraspodjele.

Politička se situacija stabilizirala tek početkom 15. st., kada je Galicija napokon postala dijelom Poljsko-Litavskoga Kraljevstva. Osamostaljivanje Kijevske metropolije sredinom 15. st. i formiranje autokefalne Pravoslavne crkve, nezavisne od Moskve i Konstantinopola, a u sklopu Poljsko-Litavskoga Kraljevstva, potaknulo je razvoj ukrajinske crkvene umjetnosti na našim prostorima.

Potkraj 16. st. daljnji organski razvoj ukrajinske crkvene umjetnosti našao se u opasnosti. Nakon smrti Stephena Báthoryja, Poljsko-Litavsko Kraljevstvo započelo je oštriju politiku širenja katoličanstva na galicijskom području, a ukrajinska je crkvena hijerarhija pronašla izlaz iz te situacije u Uniji. Do početka 17. st. većina je eparhija Kijevske metropolije obnovila savez s Rimskom crkvom. Uvjeti Brestske crkvene unije osigurali su očuvanje istočnog obreda i pridonijeli zaštiti nacionalnog identiteta ukrajinske crkvene kulture. Crkvena umjetnost u Galiciji sačuvala je istočnokršćanski svjetonazor, obogativši ga novijim europskim umjetničkim tendencijama.

Do danas se očувало malo primjera slikarstva iz 13. i 14. st., koji bi u potpunosti razotkrili specifičnosti galicijskog ikonopisa toga doba.³ Ipak, velika stvaralačka ostavština galicijskih majstora od 15. do 18. st. bogat je materijal za analizu specifičnosti nacionalnog ikonopisa i izučavanje tehnike i tehnologije ukrajinskog slikarstva. Upravo to razdoblje daje cjelovitu sliku razvoja fenomena ukrajinske umjetnosti u kontekstu europskih umjetničkih tendencija – gotike, renesanse, manirizma, baroka i rokoka. Tehničke i tehnološke metode bile su jedan od temeljnih čimbenika razlikovanja ukrajinskog slikarstva unutar europske i postbizantske umjetnosti.

Već u 19. st., u doba formiranja Austro-Ugarske Monarhije, ukrajinska je nacionalna tradicija crkvene umjetnosti doživjela novi val latinizacije na našim prostorima. Crkveno slikarstvo Galicije u tom razdoblju predstavlja velik broj kopija i interpretacija popularnih latinskih djela, među kojima je najveća potražnja bila za slikama: *Posljednja večera* Leonarda da Vinci; *Bezgrešno začće Blažene Djevice Marije* Estebana

3 Pojedini sačuvani primjeri zidnoga slikarstva – na primjer u Ruskoj kapelici u sklopu Vavela (Krakov) ili u Vislici – obnavljali su se u različitim razdobljima pa time ne daju potpunu sliku o karakteristikama tadašnjega galicijskog slikarstva.

Murilla, *Isusovo preobraženje* Raffaella Santija i dr. (vidi slike 9–10). Profesionalnu galicijsku umjetnost toga doba karakterizira napuštanje ukrajinskih slikarskih tradicija. Oslobodivši se ukrajinske ikonopisne tehnike, tehnologije i bogoslužja u korist realističnog uljnog slikarstva, umjetnici su se trudili u svemu slijediti zapadnoeuropsku umjetnost, iako su ponegdje u provincijalnim sredinama pojedini majstori sačuvali ukrajinsku ikonopisnu tradiciju. Na primjer: dok su galicijski slikari s akademskim obrazovanjem obično preslikavali zapadnoeuropska umjetnička djela (što je bez sumnje umanjivalo umjetničku kvalitetu njihovih radova), majstori, koje se smatra predstavnicima narodne umjetnosti, komunicirali su s klasičnim kompozicijama, obogaćujući ih elementima nacionalne kulture. Tako su takve slike dobile istinsku umjetničku kvalitetu. Iskreno govoreći, preslikavanje umjetničkih djela je posljedica tradicionalnoga galicijskog pristupa stvaranju slike (vidi slike 4, 5).

Kulturna politika Ruskog Imperija na kraju 19. st., s namjerom da ojača carsku vlast, usmjerila se na preporod „iskonsko ruskih“ tradicija, koje je najbolje vidjela u postbizantskom ikonopisu. Na valu širenja historicističkih tendencija u 19. st., popularizirala se tema formiranja Moskovskoga Carstva na kraju 15. st. te se idealizirala tadašnja ruska kultura. Kako u 15. st., tako se i u 19. st. Rusija usmjerila na bizantski „idealni“ model carstva. Nakon pobjede u Rusko-turskom ratu te progona Turaka s Balkana car je plaćao znanstvene ekspedicije na poluotoku za skupljanje primjeraka staroga grčkog ikonopisa. Stručnjaci su donosili pronađene srednjovjekovne ikone, stvarali i vodili kolekcije, izdavali znanstvene knjige i umjetničke albume. Također su obnavljali tehniku i tehnologiju grčko-moskovskoga slikarstva 15.–16. st., propagirajući ponovno rođenje bizantizma, ideje koja se u Rusiji nije razvijala od 17. st. nakon Smute⁴ i nakon provođenja proeuropske kulturne politike Petra I. U Rusiji se postepeno formiralo službeno povijesno-umjetničko mišljenje da je ruski ikonopis nakon 16. st. nazadovao, a djela nastala u 17. i 18. st. ponekad su se čak i pogrdno nazivala „prozapadnjačkima“. Kako su ukrajinski znanstvenici proučavali

4 Smuta – razdoblje propadanja Moskovskoga Carstva potkraj 16. st. i početkom 17. st., nakon dolaska samoproglašenoga cara Ljedmijarija na prijestolje, kao posljedice borbe zapadnih političkih zajednica za vlast na sjeveroistoku Europe. Intervencija poljske, litavske i kozačke vojske na rusku vladavinu u to je vrijeme izazvala moćan val utjecaja zapadne kulture u Moskovi.

ruske povijesno-umjetničke publikacije o crkvenom slikarstvu, isto se mišljenje proširilo i u kontekstu ukrajinskoga crkvenog slikarstva.

Izlaz iz krizne situacije i vraćanje istočnokršćanske tradicije na prostor Galicije dio je lokalne elite počeo tražiti u rusofilnim idejama koje su izjednačavale ukrajinsku i rusku kulturu. To se grkokatoličko svećenstvo, želeći obnoviti istočnokršćansku tradiciju Ukrajinske crkve, počelo ugledati na Moskvu te je propagiralo ponovno rađanje bizantskog fundamentalizma.

Treba reći da su tehnika i tehnologija ukrajinskoga postbizantskog slikarstva 15. i 16. st. u to doba bile zaboravljene, a povratak grčkoj i ruskoj ikonopisnoj tradiciji „prebacivalo“ je ukrajinsku sakralnu umjetnost iz jedne krajnosti u drugu. S najboljom namjerom da se ponovno uspostavi istočna tradicija slikanja ikona, u Galiciji su počeli umjetno uvoditi tehniku i tehnologiju grčko-ruskog ikonopisa, koji se do tada nije prakticirao.

Obnova bizantskih tradicija u crkvenoj umjetnosti Galicije u prvoj polovici 20. st. temeljila se na djelovanju radionice ikonopisa *Studion*.⁵ Kao predavača pozvali su V. Peščanskog,⁶ koji je, ne poznajući karakteristike ukrajinskog ikonopisanja, poučavao one koji su htjeli usvojiti osnove crkvene umjetnosti kako „pravilno“, na grčki ili ruski način, „slikati ikone“.⁷ Učenje Peščanskog utjecalo je na slikarstvo brojnih ukrajinskih umjetnika toga doba, koji su u svom radu iskreno branili nacionalnu ideju, iako su se služili metodama koje su bliže ruskoj i grčkoj kulturi.

5 U prvoj polovici 20. st., u manastiru svetog Jozafata u Lavovu djelovala je institucija *Studion*, koja je obuhvaćala niz ustanova: muzej, knjižnicu, restauratorske, ikonopisne radionice i dr. Nakon rata sovjetska je vlada uklonila manastir te sve religijsko-prosvjetiteljske ustanove. S neovisnošću se ponovno uspostavila i djelatnost *Studiona*. (Vidi: službenu internetsku stranicu Svjatouspens'ke Univ's'ke lavre: <http://studyty.org.ua/>)

6 Peščanskyj, Volodymyr (1873.–1926.) – inženjer arhitekture, pukovnik ruske vojske, restaurator i povjesničar umjetnosti rodom iz Perejaslava. Završio je Arhitektonski fakultet u St. Petersburgu, vodio restauratorske radove u crkvi Spasa na Berestovu i u samostanu sv. Mihovila (vojni samostan) u Kijevu (1913.) te radio u povijesno-arheološkom muzeju u Hersonu. Od 1920. živio je u Lavovu, gdje je od 1922. radio kao restaurator u Nacionalnom muzeju te muzeju Znanstvenog društva *Taras Ševčenko*. Njegova knjiga, *Ikonopisna tehnika i njeni izvori*, izdana je posmrtno (izdavač: Іларіон Свенціцький, Lavov, 1932.) te je jedna od, među knjigama iste tematike, najčešće citiranih knjiga među galicijskim umjetnicima. (Vidi: *Енциклопедія українознавства*, sv. VI. /ur. В. Кубійович/, Pariz; New York, Молоде життя, 1979.: 2044).

7 Prema riječima V. Peščanskog, on se oslanjao na naslijeđe Grka Dionizija Furnoagrafita te monaha Teofila, ruskih ikonopisaca iz Novgoroda i Moskve 15. i 16. st. te na vlastito iskustvo, koje je stekao radeći u radionicama koje su ostale vjerne starom obredu. (Vidi: Пещанський, В., Свенціцький, І. *Іконописна техніка та її джерела*, Lavov, 1932.: 5.)

Negativne posljedice rusofilne i bizantske politike u ukrajinskoj se sakralnoj umjetnosti Galicije osjećaju do danas. U želji da naglase istočnokršćansku tradiciju Ukrajinske crkve, svećenstvo je, kao u jednom trenutku i umjetnici, naglašavalo bizantsko podrijetlo ukrajinske ikone, pritom zaboravljajući na stoljećima razvijanu tradiciju galicijskog slikarstva. Zato je cilj našega rada podsjetiti kako su ukrajinski umjetnici prošlih razdoblja stvarali umjetnička djela te razotkriti tehničke i tehnološke karakteristike ukrajinskoga crkvenog slikarstva od 15. do 18. stoljeća.

Prije opisa tehnike i tehnologije ukrajinskoga crkvenog slikarstva treba obratiti pozornost da se, danas u Galiciji uobičajena riječ *ikona*, kao pojam grčkoga podrijetla (*εἰκών* – slika), raširila tek u 18. stoljeću. Do tada se u lokalnoj tradiciji obično upotrebljavala riječ *slika* (vidi slike 14, 15). Također, i izraz *pisati ikone* ima grčko-moskovsko podrijetlo. Kada je riječ o starome galicijskom ikonopisu, češće se upotrebljavala fraza *naslikao sam svoju sliku...* Sinonim za ruski *іконописець* (ikonopysec') i latinski *pinxit*⁸ u Galiciji je bila riječ *maljar* (slikar – op. prev.). Taj se pojam često javlja u autorskim potpisima na ikonama od 15. do 18. stoljeća. Umjetnici su se potpisivali, dodajući kraj svog imena i ime grada gdje su radili – Sambir, Rybotyči, Vyšnja ili Žovkva, što im je, u skladu s važnosti grada kao slikarskoga središta, davalo autoritet.⁹ Na primjer: „Fedusko, slikar iz Sambira“ – potpis na ikoni *Navještenje iz Ivanyčeva*, 1579. (ХМУМ),¹⁰ „Yjakov, slikar iz Vyšnje, iz grada“ – potpis na ikoni *Arhandel Mihael*, 1678., iz crkve sv. Paraskeve Petke u selu Iljnyk Zemljans'kyj u Turkivs'kom rajonu; „Jan Seredys'kij iz Rybotyča, slikar“ – potpis na ikoni s kraja 17. st. iz crkve sv. Zavadka, Skoljivski rajon¹¹ (vidi slike 16, 17). Tek su sredinom 18. st. ukrajinski majstori počeli upotrebljavati pojam *ikonopysec'* (ikonopisac – op. prev.). Na primjer drogobički slikar opat Vasylij Ğlibkevyč, slika *Svijećnica*, 1740. (vidi sliku 11), potpisao ju je kao: „Ikonopisac jerej Vasylij Ğlibkevyč“.

8 Pinxit (vidi: lat. *Pinxi* – *pingo* – crtati, slikati bojama, ukrašavati, predstavljati) – slikar, crtač.

9 O tome više u tekstovima ukrajinskih znanstvenika – Myhajla Dragana, Mykole Golubec'a, Pavla Žoltovskog, Volodymyra Jareme, Volodymyra Vujcyka, Vasylja Otkovyča, Volodymyra Aleksandrovyča i dr.

10 Vidi: Голубець, М. *Мистецтво, Середня доба // Історія української культури*, Кієв, Либідь, 1994.: 499.

11 Vidi: Откович, В. П. *Народна течія в українському живопису XVII–XVIII ст.*, Кієв, Наукова думка, 1990.: 60-62, 88-91.

Takva supstitucija u ukrajinskoj terminologiji grčkog podrijetla nije bila slučajnost. Ona je prodrla u Galiciju na valu procesa antilatinizacije. Ukrajinska crkva, koja je ušla u Uniju, na taj se način identificirala s istočnokršćanskom tradicijom.

U drugoj polovici 19. st., u značajnijim gradovima Galicije, pojmovi *ikona*, *ikonopis* i *ikonopisac* utvrdili su se kroz rusofilstvo. Ipak, na svakodnevnoj razini, u većini galicijskih sela nastavlja se uporaba fraze *maljuvaty obraz* (slikati sliku – op. prev.), odakle je danas u ukrajinskoj povijesti umjetnosti nastao pojam *maljar* i *maljarstvo* (slikar i slikarstvo – op. prev.). Kao posljedica navedenih složenih procesa u povijesti naše kulture, danas se u znanstvenoj i popularnoj literaturi, kao sinonimi, upotrebljavaju grčko-ruske posuđenice *ikonopis* i *ikonopisac* te posve ukrajinski izrazi *maljar* i *maljarstvo*. Također, riječ *obraz* (slika – op. prev.) pomalo je suzila značenje i gotovo se nikad ne upotrebljava za označavanje slikarskog djela istočnokršćanske kulture. U svijesti obrazovanog Ukrajinca pojam *ikona* i *obraz* nemaju isto značenje te se danas pojmom *obraz* označavaju samo djela latinskog ili prolatinskog slikarstva.

Kada je u 19. st. započeo proces formiranja ukrajinske moderne nacije, tada se pred našim narodom javio problem nužnosti stvaranja nacionalnog jezika i terminologije za sva područja društvenog života. Tada se nemali broj renomiranih znanstvenih i kulturnih djelatnika trudio osmisliti nove termine, kako u cjelokupnom ukrajinskom jeziku tako i u povijesno-umjetničkoj terminologiji. Upravo su tada u uporabu vraćene navedene stare ukrajinske riječi, a pojavile su se i nove, kao npr. *robitnja* (radionica, laboratorij – op. prev.), koja se javila kao posljedica doslovnog prijevoda latinske riječi *laboratorium* (od *laborare* – raditi /ukr. *robyty* – op. prev./). U ukrajinskom je jeziku taj pojam dobio značenje laboratorija u najširem smislu pa se pojam počeo upotrebljavati i za slikarski atelje, jer se on već od početka 20. st. doista pretvorio u svojevrsni umjetnički laboratorij s modernim metodama restauracije i proučavanja djela starog slikarstva te svojevrsnu tvornicu novih konceptualnih pristupa slikarskoj umjetnosti.

Važno je zapamtiti da se već početkom 90-ih godina 20. st. rijetko upotrebljavao pojam *maljarstvo*, koji je označavao nešto ne osobito kvalitetno. Dotada se u sovjetskoj literaturi javljao samo izvorni oblik ruskoga pojma živopis' /ukr.: *žyvopys* (slikarstvo – op. prev.). Za školovanja na akademiji naglašavalo se kako samo pravi umjetnik „piše“ slike, a slikaju

samo školarci na satovima likovne kulture. Ipak, danas se ukrajinska riječ *maljarstvo* ponovno počela upotrebljavati te se često susreće u znanstveno-popularnoj literaturi i govoru.

Organizacija umjetničkog procesa u Galiciji od 15. do 18. stoljeća

Stvaralačka načela i organizacija umjetničkog procesa zapadno-europske umjetnosti bili su znatno bliži galicijskim umjetnicima od bizantskog ikonopisnog kanona. U Galiciji, kao i u zapadnoeuropskim zemljama, crkvenim su se slikarstvom često bavili svjetski umjetnici, koji su se školovali kod starijih majstora i stjecali profesionalne navike radeći u municipalnim slikarskim cehovima i radionicama. U različitim gradovima u Galiciji nastajale su slikarske škole, a gradovi su postajali velika umjetnička središta. U demokračičnoj sredini galicijskih gradova, u kojima je djelovalo Magdeburško pravo, ukrajinska je crkvena umjetnost imala mogućnost slobodnog i neometanog razvoja, a umjetnici su uživali veliko poštovanje i povjerenje srednjovjekovnog društva, često zauzimajući važne municipalne položaje. Temeljito su izučavali *Sveto pismo* i bogoslužje te se usmjeravali prema suvremenim europskim umjetničkim tendencijama. Smatralo se da ako je slikar mudra osoba, on dobro zna što treba slikati. Tako ukrajinsko svećenstvo nije tražilo od umjetnika da prate grčke smjernice te im je dalo potpunu slobodu stvaranja.

Nakon „ujedinjenja ukrajinskog teritorija s Rusijom“ (dakle nakon Perejaslav'skog sporazuma 1654.), na ukrajinsko se crkveno slikarstvo obrušila navala kritika. Mjere kontrole ikonopisanja, koje su postojale u Moskoviiji, trebale su se proširiti i u Ukrajini.¹² U skladu s tim, za ukrajinske crkve koje nisu ušle u Uniju, formirale su se komisije za cenzuru, koje su činili moskovsko i kijevisko svećenstvo, a naređivale su uništavanje i preslikavanje „neprikladnih“ slika i dijelova fresaka. Tako je nalog kijeviskoga metropolita 1774. godine zahtijevao brisanje „različityh nepristojnih stvari, ljudi s krunama i u drugačijoj odjeći“, u sceni pakla s prikaza „Posljednjeg suda“ u crkvenom koru katedrale sv. Sofije.¹³ Ukrajinski ikonopis za široke

12 Vidi: Жолтовський, П. М. *Художнє життя в Україні XVI–XVIII ст.*, Кувјив, Мистецтво, 1983 : 48.

13 Vidi: Жолтовський, П. М. *Художнє життя в Україні XVI–XVIII ст.*, Кувјив,

javne mase na isto je mjesto pred Bogom stavio i cara, i prosjaka, i svećenika i razbojnika. Ukrajinski se umjetnici nisu bojali zajedno s krčmarom i pijanicom, te drugim grešnicima u paklu, naslikati i okrunjenu osobu, a takav se slobodan pristup nije svidio novoj imperijalnoj vladi. U Galiciji se konflikt oko crkvene umjetnosti još više zaoštrio zbog sukoba vezanih uz ulazak u Uniju (crkvena unija Istočne i Zapadne crkve 1596. – op. ur.). U to su doba galicijske umjetnike kritizirali kako pravoslavno vrhovno svećenstvo, tako i katolički kler, koji je želio maksimalno latinizirati Ukrajinsku crkvu. U okviru borbi, propaganda latinske crkvene umjetnosti vodila se tradicijom raskola, kao protutežom ukrajinskom slikarstvu koje je i dalje čuvalo postbizantski način slikanja. Stanje kakvo je bilo u Ukrajinskoj crkvi 17. i 18. st. daje mogućnost tvrdnji kako tadašnja kritika ukrajinskog slikarstva nikako nije rezultat slabe kvalitete ukrajinskoga crkvenog slikarstva, nego političkih razloga, želje za uspostavom vladavine i potiskivanjem slobodoumlja.

Umjetnička djelatnost pravoslavaca u Grčkoj koncentrirala se u manastirima, gdje je snažna centralistička vlada gurala crkveno slikarstvo u stroge okvire s vrlo specifičnim zahtjevima, koji su se prije svega odnosili na besprijeornu te rafiniranu tehničku izvedbu. Bilo kakvo umjetničko slobodoumlje odmah se zaustavljalo, a ikonopis je morao odgovarati konkretnim propisima opisanim u posebnim knjigama – vodičima za ikonopisce, gdje se davao primjer kompozicije ikone, te su se nabrajali svi propisi za prikazivanje tog ili nekog drugog sveca. Takve su se tendencije u bizantskoj crkvenoj umjetnosti razvijale od 11. st. te su najveće širenje doživjele u 15. i 16. st., kada je središte istočnokršćanske kulture postao Atos. Tu je tradiciju ikonopisa usvojila i srednjovjekovna Moskovija u doba formiranja Moskovskoga Carstva, koje je također težilo centralističkoj vlasti.

Kako bi „poboljšali“ i ubrzali proces stvaranja ikona u ateljeima Atosa i Moskve, uveli su svojevrsni lanac, s jasnom podjelom rada, koji se odnosio ne samo na pripreme radove, nego i na slikarsko stvaralaštvo. U taj „zanat ikonopisanja“ uključili su se i majstori koji su na pojedinim stadijima ikonopisnog procesa stvarali karakteristična djela.

Počevši od pripreme daske, rezbarenja i pozlaćivanja pozadine svaka je ikona do završetka prošla kroz ruke najmanje četvero umjetnika. Prvi je – *znamennščyk* – crtao konture crteža u gipsu metodom grebanja, najčešće

se služeći već gotovom kompozicijom iz ikonopisne „skripte“ – predložka. Drugi je slikao *pozem* (smeđa ili zelena traka koja simbolizira zemlju – op. prev.) i raslinje, pa se njegova specijalnost nazivala *travščyk*. Sljedeći – *dolyčnyk* – slikao je dijelove i detalje odjeće, a tek se posljednji, *lyčnyk*, smatrao glavnim majstorom, koji se mogao prihvatiti najvažnijeg dijela posla – slikanja lica i dijelova tijela. U izradu ikone mogli su se uključiti i drugi stručnjaci, koji su se specijalizirali za slikanje arhitekture, ornamentike i sl. Ikonu koja je nastala na taj način V. Peščans'kyj nazivao je „radionička ikona“.¹⁴

Unatoč tomu, zdrav stvaralački egoizam galicijskih umjetnika nije si mogao dopustiti prisutnost tuđeg rukopisa u vlastitom djelu. U ukrajinskim umjetničkim radionicama sva se stvaralačka djelatnost dijelila među rezbarima, koji su izrađivali ukrasni okvir ikonostasa, i ikonopiscima. Rezbari su također mogli biti zaduženi za reljefnu ornamentiku pozadine ikone, odnosno veliko praktično iskustvo rezbara davalo im je prednost u takvim radovima nad slikarima. Velik broj sačuvanih djela koja imaju identičnu ornamentiku pozadine, čak i kad su ih načinili različiti umjetnici, svjedoči da su oni prakticirali prepuštanje pripremnih radova drugim majstorima. Primjer toga su isti ornamentalni ukrasi na ikonama slikara Feduska i njegova kolege iz sambirske radionice. Takva je i pozadina u djelima Majstora *Mražničke Bogorodice* te Majstora ikona iz mjesta Plavje,¹⁵ koji su djelovali izvan granica Sambira, što dokazuje da su i tamo naručivali daske i reljefno ukrašavanje (vidi slike 25, 26, 27).

Bez obzira na praktičnu raspodjelu posla među slikarima i rezbarima, slikarski se proces u Galiciji nikada nije strogo regulirao pa je svaki umjetnik sâm odlučio hoće li cijelo osmišljeno djelo završiti vlastoručno ili će zatražiti pomoć rezbara ili majstora-šegrta. Ipak, postojali su i, kako kažu, svestrani majstori – umjetnici, koji su vlastoručno radili i rezbariju i slike ikonostasa. Tako natpis s ikonostasa iz 1688.–1691. u crkvi sv. Kuzme i Damjana u Kotanji svjedoči da je: „sav posao napravio Jacentij Rybotyc'kyj, koji je mnogo griješio, iz drva te oslikao svojom rukom“.¹⁶ Na ikonostasu iz

14 Vidi: Пещанський, В., Свенціцький, І. *Іконописна техніка та її джерела*, L'viv, 1932.: 9.

15 Vidi: Свенціцька, В., Откович, В. *Українське народне малярство XIII–XX століть*, Київ, Образотворче мистецтво, 1991. Slike: 49, 50, 52.

16 Vidi: *Giemza Jaroslaw. Ikony XV–XVIII wieku w zbiorach Muzeum – Zamku w Lancucie*

1645. u crkvi sv. Onofrija u Buz'ku autor se potpisao kao „Grygorij, slikar-rezbar sam“,¹⁷ a postoje i drugi slični slučajevi. Ipak, obično su toliki opseg pripremnih i slikarskih radova na sebe mogli preuzeti samo majstori koji su radili individualno i izvan ceha te su imali manje hitnih narudžbi.

Zlatarski poslovi su bili više tehnički nego stvaralački proces pa su ih slikari naručivali kod rezbara ili su ih povjeravali odgovarajućemu majstoru-šegrtu. Ipak, u slikarskom je poslu umjetnik bio odgovoran za svaki potez te je u nijansama, do samoga kraja, sačuvao vlastite stvaralačke manire, vodeći se vlastitom stvaralačkom inspiracijom.

U ukrajinskim su slikarskim cehovima svakog umjetnika smatrali samodostatnim. Ovdje je ulogu glavnog majstora imao vođa, koji je imao funkciju „majstora-učitelja“ oko kojeg su se okupljali i kojega su željeli naslijediti, a ne *lyčnyk* kao u ruskim i grčkim cehovima. Svaki je umjetnik, koristeći s kolegama odgovarajuće tehnološke i slikarske tehnike, tražio i vlastito plastično rješenje za formu i ukrase te tako stvarao individualni autorski rukopis. Takav stvaralački pristup galicijskih majstora pri izradi crkvenih narudžbi od svake je njihove naslikane ikone načinio samostalno umjetničko djelo.

O raspodjeli rada među umjetnicima raznih kvalifikacija piše Antin Radyvylovs'kyj u radu *Вінець Христовъ...*, iz 1688. godine.¹⁸ Ipak ta napomena ne može poslužiti kao uvjerljiv dokaz da su se galicijski umjetnici koristili istom tehnikom. Antin Radyvylovs'kyj je najprije bio arhidakon Černiživs'ke katedre, zatim namjesnik Kijevo-pečerske lavre (od 1671.), a nakon toga i opat kijevskega manastira sv. Nikole (od 1684.), baš u trenutku kad je nakon pokoravanja Ukrajinske crkve Moskvi započela velika propaganda moskovskih ikonopisnih tradicija na ukrajinskom teritoriju. Tako on, očigledno, opisuje vlastitu moskovsku umjetničku praksu, koju uopće nisu prihvatili galicijski majstori. Kolektivna organizacija ikonopisnog procesa počela se stvarati tek u drugoj polovici 18. st. u radionicama Kijevopečerske lavre, a u Galiciji su se tim načinom počeli služiti tek u 19. st. umjetnici *Riznice* – velike radionice u Sambiru, gdje su se bavili masovnom izradom kulturnih predmeta za crkve Zapadne Ukrajine.

// *Zachodnioukrainska sztuka cerkiewna*, sv. II., Lancut, 2004.: 23.

17 Александрович, В. *Українське малярство XIII–XV ст.*, Lavov, 1995.: 348.

18 Виді: Жолтовський, П. М. *Художнє життя в Україні XVI–XVIII ст.*, Кувів, Мистецтво, 1983.: 63.

Karakteristike i nacionalne specifičnosti galicijskoga sakralnog slikarstva

Povoljan geografski položaj Ukrajine u Srednjoj Europi, na križanju trgovačko-ekonomskih putova te kulturno-svjetonazorskih sustava Istoka i Zapada, potaknuli su ukrajinske umjetnike da sintetiziraju bolje utjecaje, kako europske tako i bizantske civilizacije. Istodobno, stalno natjecanje katoličke Poljske i pravoslavne Moskve u kontekstu utjecaja na Ukrajinsku crkvu, paradoksalno, donijelo je pozitivne promjene u ukrajinsku kršćansku kulturu, jer je pritisak sada dolazio samo iz jednoga smjera. Tako se ukrajinska umjetnost od 15. do 18. st. organički razvijala u kontekstu zapadnoeuropskoga kršćanstva na temeljima nacionalne kulturne tradicije. Dobro poznajući zapadnoeuropske i grčko-bizantske umjetničke procese, naši su umjetnici usvajali samo ono što je u potpunosti odgovaralo njihovu svjetonazoru.

Čalyčanima su bile bliske istočnokršćanske ideje slikanja lika. Na primjer, u ukrajinskom slikarstvu 15.–18. st. očuvala se natprirodna idealizacija svetaca, što je karakteristično istočnokršćanskom ikonopisu, dok se istodobno u zapadnoeuropskoj umjetnosti, počevši od 15. st., naglašavao realističan prikaz svetaca. U ukrajinskoj umjetnosti, čak i u 17. i 18. st., kada je tehniku plošno-dekorativnog ikonopisa zamijenilo realističnije oblikovanje forme, naši su umjetnici nastavili prikazivati skupni idealni lik kao protutežu realističnom, anatomskom portretiranju likova u zapadnoeuropskoj sakralnoj umjetnosti. U skladu s time, za razliku od strogo grčko-ruskog ikonopisa, koji se ne podređuje ljudskim osjećajima, ukrajinski su umjetnici likovima svetaca davali različite psihološko-emocionalne karakteristike. Raspeti se Krist na ukrajinskim ikonama blaženo smješka, opraštajući grijehе cijelom čovječanstvu, dok se istodobno u katoličkim zemljama grči od bola, a u Grčkoj hladno i bez osjećaja obavlja svoj božanski zadatak (vidi slike 29–31).

Osim u prikazivanju božanskog lika, ukrajinska je sakralna umjetnost imala posebnosti i u tehničkoj izvedbi djela. Za razliku od zapadnoeuropske umjetnosti, gdje je već u 15. st. postalo popularno realistično slikarstvo, u ukrajinskom se slikarstvu do početka 17. st. očuvao plošni prikaz, što je odgovaralo klasičnim primjerima postbizantskog ikonopisa. Ukrajinski umjetnici, baš kao i grčki majstori, slikali su dijelove odjeće ne glatkim

pridodavanjem volumena, nego uz pomoć kontrastne gradacije sjene, polutonova i svjetla, što je djelima davalo dojam dekorativnosti (vidi slike 23, 32).

U skladu s time, ukrajinski se ikonopis uvelike razlikovao od grčkoga u tehnici nanošenja slojeva boje. Atoski i ruski ikonopisci „pisali“ su ikone metodom razlijevanja.¹⁹ Ikonu su polagali u horizontalan položaj, kako bi se boja ravnomjerno razlila. Tehnika razlijevanja postala je iznimno popularna u radionicama Konstantinopola u 13. stoljeću. Ona je ostavljala mogućnost da ikona bude savršeno precizno izvedena. Nanošenje boje na podlogu ikone tehnikom razlijevanja u biti je isto kao tehnika emajla i u određenoj je mjeri štafelajnim slikarskim djelima davalo efekt emajl-slika, ali je istovremeno ikona izgubila živopisnost. Kako bi dosegнули ravnomjerno prekrivanje pojedinih slikanih dijelova, grčki su majstori ponavljali razlijevanje nekoliko puta, svaki put čekajući da se donji sloj osuši. Ponavljanje razlijevanja rezultiralo je jednim tonom boje, ali je i stvaralo dojam neprirodne statičnosti – „plastičnosti“ lika.

Izvrstan primjer je skupina ikona na *Novgorodskoj tabli*, koje su naslikane kao ogleđni, kanonski primjer u stilu najbolje moskovske škole ikonopisa 15.–16. stoljeća. Ruski poznavatelj crkvene umjetnosti, Valerij Lazarjev, upozorava na osjetno nazadovanje kvalitete crkvenog slikarstva grada-države Novgoroda od vremena kada je nasilno priključen Moskovskomu Carstvu.²⁰ U istraživanju novgorodskih tabli utvrđuje opadanje stvaralačke energije u novgorodskoj umjetnosti druge polovice 15. st. te opisuje „mlakopis“ kompozicija s mnogo likova, koji rezultira izlomljenošću, zagušenošću i gubitkom monumentalne jezgrovitosti. Zaključuje kako u to doba „postaje uobičajeno koketiranje s umjetničkom tehnikom kojoj je svojstvena izvjesna stereotipizacija. Unatoč majstorskoj izvedbi, na tablama više nema čudesne naivnosti i jasnoće osjećaja koji tako opčinjuju u novgorodskim ikonama prve polovice 15. stoljeća. U toj umjetnosti s kraja stoljeća jasno se osjeća približavanje nove epohe, a u skladu s tim i krize novgorodskog slikarstva, koja se javlja u 16. stoljeću.“²¹

19 Metoda razlijevanja je grčka tehnika ikonopisanja, u kojoj se „rumenilo stavlja u glatkom sloju, što je slično tehnici akvarela“. (Vidi: Пещанський, В., Свенціцький, І. *Иконописна техніка та її джерела*, Lavov, 1932.: 9.)

20 Vidi: Лазарев, В. *Страницы истории новгородской живописи. Двусторонние таблетки из собора Св. Софии в Новгороде*, Москва, Искусство, 1983.: 36.

21 Vidi: Лазарев, В. *Страницы истории новгородской живописи. Двусторонние*

Umjesto grčkog načina razlijevanjem, galicijski su umjetnici obično koristili tehniku slikanja namazima, baš kao i njihovi zapadnoeuropski suvremenici. Zato su pripremljenu dasku prije početka rada postavljali u vertikalni položaj, na štafelaj, a boju su nanosili u gotovo prozirnom, vrlo tankom sloju, kako bi maksimalno očuvali jasnoću i dubinu boje. Također, njihov način slikanja lica bitno se razlikovao. Dok su u grčko-ruskome postbizantskom ikonopisu volumen likova dobivali slikanjem prostora, ukrajinski su majstori usvojili tehniku karakterističnu za protorenesansno europsko slikarstvo, dobivajući volumen tankim linijama sve svjetlije boje, zamiješane na paleti. Takva je tehnika odgovarala kako estetskom ukusu Galičana, tako i posve pragmatičnim zahtjevima. Dakle izrada ikonopisa tehnikom razlijevanja s vremenom je u velikoj mjeri napuštena te je bila opravdana samo u slučaju džepnih ikona, koje nisu bile raširene u umjetničkoj sredini ukrajinskih gradova. Stoga nije čudno da su galicijski slikari ignorirali stručne upute monaha – ikonopisaca iz Atosa i Moskve, jer su ih smatrali nepraktičnim kompliciranjem ikonopisnog procesa.

Table – kopije ikona, oslikane s obje strane, malih dimenzija, koje su slikali na platnu. Platno je s dvije strane bilo učvršćeno debelim slojem gipsa. Naziv *table* očigledno ima etimološko podrijetlo u riječi *tabla*, *tablica* (usp. lat. riječ *tabula* – daska /daščica/ za pisanje, ploča, tablica i dr.). Table su se proširile Moskovijom u drugoj polovici 15. st., a stavljali su ih u hramove na tetrapod u središtu crkvenog broda, u vrijeme praznika da ih se ljubi i da im se klanja, zbog čega su ih nazivali i „ikonama za klanjanje“. Taj tip ikona nije bio raširen u Galiciji. Danas su poznate samo dvije galicijske oltarne ikone. Naslikane su na drvetu i znatno su kasnijeg postanka od novgorodskih tabli: slika s dva lica, s početka 17. st. – *Bogorodica Odigitrija // Kuzma i Damjan*, iz sela Medveža, te slika s kraja 17. st. iz kolekcije *Studion*.²² §

U monumentalnom su slikarstvu progrčki umjetnici primjenjivali iste principe kao i za ikonopis, stvarajući na zidovima crkava učinak koji su imale štafelajne ikone, načinjene tehnikom razlijevanja. Zato su nekoliko puta prekrivali sve obojane površine zidnih kompozicija, kako bi dosegli gust, ravnomjeran i istovjetan ton. Tako bijela podloga nije izbijala ispod debelog sloja boje, a djelo je izgubilo lakoću i monumentalnost. Od 15. do 18. st.

таблетки из собора Св. Софії в Новгороді, Москва, Искусство, 1983.: 35-40.

22 Скоп, Лев. *Маляр ікони Богородиця Одигітрія з Мражниця*, L'viv, Логос, 2004.: 195.

principi progrčkoga crkvenoga monumentalnog slikarstva bili su strani u Galiciji. Galicijski su majstori, stvarajući freske, istovremeno stavljali tanak sloj boje, obavezno čuvajući prozirnost premaza. Takva je tehnika slikanja bila slična fresko-slikarstvu, u kojem se ponovno premazivanje bojom nije dopuštalo. Tehnika nanošenja jednog sloja boje u fresko-slikarstvu sačuvala je prozračnost i efekt otvorenog prostora (vidi slike 33, 34). S druge strane, višekratno nanošenje boje u zidnoj je slici ostavljalo dojam plošnosti i zatvorenog prostora. Usvojivši tehniku slikanja temperom u štafelajnom slikarstvu, galicijski su majstori koristili istu tehniku kao u fresko-slikarstvu. Za taj lak i proziran bojani premaz odgovarajući boja i ton, koji će se harmonično uklopiti s ostatkom kolorita, morali su se unaprijed odabrati te nanijeti u gotovo prozirnem i jednom sloju.

Treba reći da tehničke vještine slične fresko-slikarstvu, koje su koristili galicijski majstori, ne svjedoče o usvajanju tehnologije fresko-slikarstva (slikanje na vlažnoj vapnenoj podlozi) u Galiciji. Freske su bile popularne u Italiji od 14. do 16. st. te u većini zapadnih i sjevernih europskih država, baš kao što je u postbizantskoj tradiciji bilo rašireno zidno slikarstvo s vezivom životinjskog podrijetla. Do kraja 17. st. sva su sačuvana djela u drvenim i zidanim hramovima načinjena uz pomoć te tehnologije. Zidno slikarstvo s vezivom životinjskog podrijetla vidi se u slikama 11. i 12. st. u katedrali sv. Sofije u Kijevu, u fragmentima slika iz druge polovice 14. do 16. st. iz Armenske katedrale u Lavovu, u slikama 14. i 15. st. u gorjanskoj rotondi, u slikama iz prve polovice 15. st. dvorske kapelice sv. Trojice u Lublinu, u freskama iz sredine 16. st. manastirske crkve sv. Onofrija u Lavovu²³ te zidnom slikarstvu 17. i 18. st. svih sačuvanih ukrajinskih drvenih crkava (vidi slike 34, 41).

Tek se u drugoj polovici 18. st. u Galiciji počinje usvajati tehnika fresko-slikarstva *al secco*. Takve su slike već izrađivali u istaknutoj latinskoj tradiciji – često preslikavajući slike galicijskih majstora iz ranijih stoljeća, koji su slikali freske s vezivom životinjskog podrijetla. Tako je i s freskama *al secco* iz druge polovice 18. st. u latinskoj katedrali Uznesenja Bogorodice u Lavovu, gdje su pod freskama pronađeni ostaci slika načinjenih vezivom životinjskog podrijetla iz 14./15. stoljeća.²⁴ Takve freske iz 17. st. sačuvane su i u bernardinskoj crkvi u Lavovu. Slično je i u drogobičkoj crkvi sv.

23 Скоп, Лев. *Фрески Лаврова*, Трускавец, Жива Вода, 1998., br. 4: 6.

24 Restauratorska istraživanja autora 1984. godine.

Bartolomeja i Djevice Marije, gdje se pod slojem vapna s freskama iz druge polovice 18. st. našlo zidno slikarstvo s vezivom životinjskog podrijetla iz 15./16. st., čiji su fragmenti otkriveni nedavno nakon snimanja²⁵ (vidi slike 35, 36). Treba reći da su te davno nastale freske s vezivom životinjskog podrijetla u latinskim crkvama u našim krajevima očigledno izradili, baš kao i u Lublinu te Sandomierzu, ukrajinski majstori.

Ukrajinska sakralna umjetnost dijeli niz općih karakteristika s postbizantskim ikonopisom, no čak i ako površno proučimo osobitosti galicijskih ikona, možemo ustvrditi da se one bitno razlikuju od grčkih, ruskih ili balkanskih, koje slijede bizantsku tradiciju. Pojavom ikonografskih šablonskih crteža, specifične ikonopisne tehnike „razlijevanja“ te podjele rada u ikonopisu među ikonopiscima koji su se specijalizirali za slikanje pojedinih elemenata i njihovim pomoćnicima, bizantska se sakralna umjetnost konačno pretvorila u radioničku proizvodnju visoke kvalitete, koja je gubila umjetničku vrijednost pri masovnoj proizvodnji manje zanimljivih radova istog tipa. Ipak, radionička izrada ikona nije samo umanjivala njihovu svetost, nego je znatno umanjivala i umjetničku kvalitetu rada. Pojedini majstor, na primjer, koji je besprijekorno obavljao svoj dio posla, nije vidio krajnji rezultat slike. Zato su na tim „džepnim“ ikonama često narušeni osnovni principi slikanja, nema harmonije među bojama, niti učenih tonskih usklađivanja. Višestruko zalijevanje uzrokuje gubitak čistoće kolorita, velik broj oštrih kontrasta, usklađuje, ali i razara kompoziciju. Povećanje broja pomoćnih detalja, uvijek izvrsno propisanih, odvlači pozornost od glavnog lika, odnosno naslikanog sveca, a u konačnici se propisani lik u potpunosti gubi u raznolikosti nabora, ukrasa i ostalih pomoćnih detalja.

Specifičnost ukrajinskog ikonopisa činilo je i to što su galicijski majstori uvijek naglašavali važnost likova, nastojeći da ostvare dojam produhovljenosti i vanzemaljske ljepote. Svaki je majstor istovremeno nanosio sve bojane dijelove na ikonu, ali je u daljnjem procesu davao prednost modeliranju likova, koje su umjetnici slikali tek nakon raspoređivanja bojanih površina. Nakon što su imali završen izgled, dorađivali su sitne detalje na likovima te dijelove odjeće, isključivo na mjestima gdje je bilo neophodno. Takav redoslijed izrade omogućavao je tolerantno i harmonično unošenje lika u slikarsko

25 Скоп, Лев. *Сакральне мистецтво середньовічного Дрогобича* (u kontekstu novih otkrića), Багатокультурний Дрогобич, Варшава, 2005.: 44-58.

okruženje kompozicije, organiziranje planiranog te jasan odabir osnovnih i pomoćnih elemenata kako bi se postigla maksimalna čitljivost dijelova rada koje su željeli naglasiti. Virtuozno korištenje svih tih umjetničkih tehnika i slikarskih nijansi u tradicionalno plošnom postbizantskom ikonopisu svjedoči da su galicijski majstori umjetnici visoke europske razine.

Specifični odnosi proporcija u izgradnji figura također se mogu pojasniti konceptualnom važnošću likova u ukrajinskom slikarstvu. Galicijski su majstori obično preuveličavali veličinu glave u odnosu na ostale dijelove tijela, što povjesničari umjetnosti ponekad pripisuju njihovu nepoznavanju slikanja anatomije čovjeka. Ipak takvi odnosi proporcija odgovaraju osnovnim principima monumentalnog slikarstva lica, a u renesansi i protorenesansi uvelike su se primjenjivali među europskim majstorima.²⁶ Treba reći da su galicijski umjetnici majstorski koristili taj princip. Nevješto narušavanje proporcija moglo je iskriviti prikaz, no u galicijskom se ikonopisu proporcije u likovima svetaca uvijek doživljavaju organički i cjelovito.

Stvaralačko slikarsko majstorstvo, bogoslovna znanja i intelekt galicijskih majstora visoko su cijenili i stranci. Poljski velikaši spremno su ih pozivali za oslikavanje svojih palača te izradu fresaka i štafelajnog slikarstva u rimokatoličkim crkvama. Kako naglašava M. Golubec', najstarije poljske crkve gradili su i oslikavali većinom na grčki način, „po konceptu rada jedinih, u to vrijeme na Istoku Europe, kvalificiranih, ukrajinskih majstora.“²⁷ Tako je Kazimir III. tek nastavio tu tradiciju, nakon osvajanja Lavova 1349., pozvavši ukrajinske umjetnike da oslikaju i urede kraljevsku palaču u Krakovu.

Nastankom Poljsko-Litavskoga Kraljevstva 1385., Jagajlo je još više pridonio popularizaciji i utvrđivanju ukrajinskog slikarstva u poljskim krajevima, izvršivši niz narudžbi za ruske umjetnike u crkvama u Liski, Krakovu, Vislici, Sandomiru, Lubinu i Gneznu.²⁸ Takvo zanimanje za rad ukrajinskih majstora svjedoči o visokoj razini kulturnog života Galicije toga doba te o autoritetu galicijskih umjetnika kao visokokvalificiranih stručnjaka u svome poslu.

26 Vidi: Скоп, Лев. *Майстер Пересопницького Євангелія – Федуско, маляр зі Сомбора*, Drogobyč, Коло, 2011.: 59.

27 Голубець, М. *Живопис // Українська культура*, Lavov, Каменярь, 1993.: 479-480.

28 Vidi: Жолтовський, П. *Художнє життя на Україні в XIV–XVIII. ст.*, Київ, Наукова думка, 1983.: 55.

Intelektualna i stvaralačka dostignuća svoje kulture Ukrajinci su širili i na sjeveroistok. Velik broj sličnosti nalazimo u ikonopisima 14. i 15. st. iz Pskova, Novgoroda i Tvera. Neki su povjesničari umjetnosti propustili reći da je niz tih ikona djelo kista doseljenika upravo iz naših krajeva.²⁹ U prvoj polovici 14. st., u vrijeme vladavine moskovskoga kneza Ivana Daniloviča (Kalite), koji je svoj prijestolni grad Moskvu uzdigao nad ostalim gradovima sjeveroistočne Rus', upravo su Galičani započeli formiranje kulture Moskovskoga Carstva. Taj je proces započeo djelovanjem ukrajinskoga Metropolita – ikonopisca Petra Ratens'kog, koji je 1308., na zahtjev galyč'ko-volyns'koga kralja Jurija I. Ljvovyča u Carigradu proglašen Metropolitom Kijeva i cijele Rus'. On se 1309. preselio iz Kijeva u Vladimir-na-Kljazmi, a zatim u Moskvu, gdje je 1325., prema želji Ivana Kalite, preseljena katedra metropolita. Po savjetu Petra Ratens'kog, Ivan Kalita je u lipnju 1326. dao izgraditi, prvi takav u Moskvi, kameni hram Uznesenja Bogorodice. Pred smrt, metropolit Petro Ratens'kyj je Moskvi prorekao veliku budućnost. Zahvaljujući njegovim organizacijskim sposobnostima, nedugo zatim kanoniziran je kao „Sveti Petar“. Već za života za njim su u Moskvu doputovali visokoprofesionalni zapadnoukrajinski majstori, kako bi izgradili i ukasili prve moskovske hramove. Ti su majstori nekim gradovima u okolici ruske prijestolnice dali galicijske nazive: Ćalyč, Zvenygorod i dr. Ipak, do kraja 14. st. u umjetnosti Moskovskoga Carstva, koje je bilo pogodno utjecajima Grka, utvrdio se probizantski utjecaj, koji je ideološki bio blizak imperijalnoj državi.

Specifičnost ukrajinskog ikonopisa je njegova, upravo nevjerojatna, raznolikost. U stvaralačkoj baštini galicijskih majstora gotovo da nema kopija za masovnu uporabu. Ikonografske kompozicije, klasične za sve postbizantske ikonopise, kod Ćalyčana se razlikuju svojom individualnom obradom. Ako je lik ili kompozicija „započeta“ po uzoru na neki klasični primjer, galicijski su majstori svojim ikonama dodavali tipične regionalne crte i etnografske motive, istaknuvši takva djela među ostalima (vidi slike 42, 43, 44, 46, 55, 56). Na primjer, klasičnu kompoziciju sadržaja imaju ikona *Božić Bogorodici* (sredina 15. st.), iz istoimene crkve (Nacionalni muzej u Lavovu)³⁰, te ikona nepoznata podrijetla iz posljednje četvrtine

29 Патріарх Дмитрій (Ярема). *Иконпис Західної України XII–XV ст.*, Lavov, Друкарські куншти, 2005.: 236-239.

30 Vidi sliku: Міляєва, Л., uz sudjelovanje Гелитович, М. *Українська ікона XI–XVIII*.

16. st. (Povijesni muzej, Sanok, Poljska).³¹ Njihovo rješenje kompozicije slično je odgovarajućim novgorodskim i tverskim ikonama 15. st., u ponavljanju sheme klasične bizantske ikonografije.³² Ipak, individualizacija lica, karakterna obrada pojedinih i skupina likova, te koloristička rješenja imaju sva obilježja regionalnoga galicijskog slikarstva.

Raznovrsnost kompozicije, slobodno oblikovanje vanjskog izgleda svetaca te odsutnost kopija galicijskih ikona daju mogućnost tvrditi kako u Galiciji nisu koristili, na Balkanu i u Moskovijski raširene, knjige ikonopisnih pravila i knjige primjera. Upravo u njima su se nabrajali temeljni uvjeti „kanonske“ ikonografije likova, predlagali su se programi monumentalnih slika te davale gotove kompozicijske sheme koje je trebalo slijediti – originali, s točnim smjernicama za korištenje boja (vidi slika 45).

Ukupni pregledni „priručnik“ takvih ikonopisnih savjeta je *Jerminija ili stajalište o slikarskoj umjetnosti*, koji je napisao jeromonah i slikar Dionisije Furnoagrafiot početkom 18. st. za ikonopisce s Atosa.³³ U njemu je, osim strogih ikonografskih stavova, navedeno i nekoliko posve tehničkih pravila za štafelajno i monumentalno slikarstvo. Uspoređujući ta pravila sa stvaralačkim primjerima ukrajinskih majstora, vidljivo je da galicijski umjetnici nisu uzimali u obzir slična pravila. U tehnici i tehnologiji oslanjali su se na vlastita umjetnička znanja, a u radu su se vodili tek razumijevanjem bogoslovnog programa, koje se temeljilo na sadržaju liturgije, *Svetoga pisma*, hagiografija, često nadopunjavanih apokrifnim sadržajima, te crkvenih propovijedi svećenika.

Zbog toga su galicijski ikonopisi tako bogati kompozicijskim različitostima naspram klasičnih sadržaja te se razlikuju od bizantskih ikonografskih rješenja, uvijek otkrivajući osobitosti ukrajinskog bogoslužja te odgovarajući aktualnim zahtjevima društva. Ogledni primjeri specifične ikonografije u galicijskom crkvenom slikarstvu niz je ukrajinskih ikona od

столить, Kyjiv, Духовна спадщина України, 2007.: 129.

31 Vidi sliku: Dab-Kalinowska, B. *Naipiekniejsze ikony w zbiorach polskich*, Olszanica, BOSZ, 2001.: 63.

32 Na primjer ikona *Božić Bogorodici* iz sela Vasiljevske (МДМІАР). (Vidi: Попов, Г., Риндина, А. *Живопись и прикладное искусство Твери XIV–XVI вв.*, Moskva, Nauka, 1979.: 273.

33 *Rukopis Jerminije...*, koji se na grčkom jeziku pojavio 1839. među ikonopiscima na Atosu, francuski je znanstvenik Adolphe Napoléon Didron uveo u znanstvene krugove izdajući ga na francuskom jeziku. Godine 1865. objavljen je i njemački prijevod *Jerminije...*, a 1868. djelo je na ruski jezik preveo i izdao episkop Porfirij (Uspenskiij).

15. do 18. stoljeća. Među njima, duboko su intelektualni i mistični prikazi *Posljednjeg suda* (vidi slike 19, 42). Svaki je majstor na svoj način tumačio te, sadržajem bogate, kompozicije, prikazivao svoje razumijevanje apokalipse i paklenih muka, inspirirano apokrifnim pričama, te je obogaćivao sadržaj etnografskim motivima i detaljima koje je uočio u svojoj okolini. Na primjer, galicijski su majstori na vrlo zanimljiv način prikazivali temu *Mojsija koji vodi narod pred sud*, u kojoj su slikali predstavnike različitih nacija i modernu odjeću toga doba (vidi sliku 20). Treba reći da se kompozicija *Posljednji sud* nalazila gotovo u svakoj ukrajinskoj crkvi od 15. do 18. stoljeća. Takva ikonografija nije bila tako raširena ni u europskoj niti u postbizantskoj tradiciji, iako je u Europi bila nešto popularnija, nego u, recimo, Grčkoj ili Rusiji.

U 17. i 18. st. u Ukrajini se raširila posebna kompozicija, *Bogorodica – zaštitnica svih stradajućih*, gdje su pod velom Bogorodice okupljene sve vrste tadašnjeg ukrajinskog društva – od crkvene preko svjetovne vlasti, pa sve do prosjaka (vidi sliku 48).³⁴ Takva se ikonografija razvila iz popularne latinske teme *Mizerikordije* te je u Galiciji zamijenila klasični postbizantski prikaz *Pokrova*, koji je ilustrirao čudo u Vlahernama.³⁵ Zapadna tradicija s praznikom Svete Euharistije u Ukrajini se javlja u ikonografiji *Krist – Vinova loza* (vidi sliku 28). Jedinstven primjer ukrajinskog bogoslovlja u okviru istočnokršćanske tradicije je ikona *Sofija – Premudrost Božja* iz Busoviska (Nacionalni muzej u Lavovu), a izradio ju je, u posljednjoj četvrtini 16. st., sambirski umjetnik, poznat kao Majstor ikona iz Vovčija. Taj se prikaz svojim teološkim sadržajem i kompozicijskim rješenjem bitno razlikuje od ruskog ikonopisa, gdje je ta tema bila nevjerovatno popularna.³⁶

Osobitim ikonografskim rješenjem razlikuju se i galicijske ikone u katedrali Joakima i Ane. Kult Svete Obitelji organski se uklopio u ukrajinski pogled na svijet. Istodobno, na Zapadu se taj kult javio u ikonama *Svetog Josipa i Bogorodice s djecom*. Ukrajinskom duhu jasnije je bilo viđenje Svete

34 Na primjer ikone *Bogorodice – zaštitnice svih stradajućih* iz Galicije. (Vidi slike: Biskupski, R. *Ikony ze zbiorow Muzeum Historycznego w Sanoku*, Warszawa, KSAT, 1991.: 89; Dab-Kalinowska, B. *Najpiękniejsze ikony w zbiorach polskich*, Olszanica, BOSZ, 2001.: 89.)

35 U vlahernskoj crkvi (okolica Konstantinopola) ukazala se *Bogorodica*, koja je svojim plaštem prekrila sve župljane, a vidio ju je Andrej Jurodivi. To čudo ilustrira klasična ikonografija *Pokrova*, gdje je *Bogorodica* prikazana u hramu s plaštem kojim pokriva prisutne.

36 Патріярх Дмитрій (Ярема). *Іконопис Західної України XII–XV ст.*, Lavov, Друкарські куншти, 2005.: 407-410.

Obitelji Joakima i Ane, pod čiju su zaštitu stavljali mladence pa su se prikazi tih svetaca popularizirali u Ukrajini već u 15. st. (primjer su dvije ikone iz Stanile: *Katedrala Joakima i Ane*, 1466. i djelo slikara Feduska *Život Joakima i Ane* iz druge polovice 16. st. (obje u Nacionalnom muzeju u Lavovu)³⁷ (vidi slike 50, 51). S ukorjenjivanjem latinskih dogmi u Ukrajinskoj grkokatoličkoj crkvi o Aninu bezgrešnom začecu, formirala se vrlo romantična ikonografija *Katedrale Joakima i Ane*, gdje sveti par stoji zajedno u molitvi, a iz njihovih srca raste grančica s „cvijetom ljubavi koji ne vene“ i koji simbolizira „Prečistu Djevu Mariju“ (vidi sliku 52).

Stvaralaštvo, oslobođeno stereotipa, jasno je razlikovalo galicijsko crkveno slikarstvo od ruskoga, gdje su ikonografske inovacije – „pervojavlennyje ikony“ (prvo javljanje nekog tipa ikone – op. prev.) dopuštali samo odabranim ikonopiscima, koji su obično bili duhovne osobe. Ostatak majstora samo je proizvodio modele, koje je crkva već dopustila.³⁸

Treba također spomenuti i poštovanje koje su iskazivali kako ukrajinski vjernici i svećenstvo, tako i sami slikari, prema radovima crkvene umjetnosti iz davnine. U Galiciji se od 15. do 18. st. gotovo da i nije prakticiralo preslikavanje ikona. Velika većina radova ukrajinskoga srednjovjekovnog slikarstva, koji su završili u muzejskim zbirkama početkom 20. st., pod potamnjelim su lakom u potpunosti sačuvali autentičan izgled. To svjedoči o velikom poštovanju Galičana prema stvaralačkoj baštini predaka. Tek je neki ekstremni slučaj mogao prisiliti ukrajinskog umjetnika da preslika ranije napravljenu ikonu.

Primjer toga je ikona *Krist Pantokrator s apostolima* s ikonostasa Vozdviženske crkve u Droğobyču, koju je izradio Majstor *Mražnicke Bogorodice* 1636. godine. U prvoj je polovici 17. st. taj prikaz unakažen. Nepoznata je osoba (možda nevjernik ili zločinac) nožem izrezao lik Krista. Iz tog ju je razloga 1660. drogobički umjetnik Stefan, popov sin, Medyc'kyj, preslikao, uzevši u obzir nanesenu štetu.³⁹ Iz istog su razloga preslikane i ikone Mykole Petrahnovyča Morahov'skog (prva četvrtina 17. st.). U njegovima prikazima *Krista Pantokratora* i *Bogorodice Odigitrije* (iz

37 Vidi sliku: Міляєва, Л., uz sudjelovanje Гелитович, М. *Українська ікона XI–XVIII століть*, Кувів, Духовна спадщина України, 2007.: 115, 209.

38 Vidi: Флоренский, П. *Иконостас / Флоренский, П. Избранные труды по искусству*, Москва, Изобразительное искусство, 1996.: 52.

39 Vidi: Скоп, Лев. *Маляр ікони Богородиця Одигітрія з Мражниці*, Lavov, Логос, 2004.: 204-212.

crkve u selu Korčyn, u blizini Červonograda) bile su izrezane oči, pa je nepoznati majstor na početku 18. st. ponovio prikaz.

Naknadno je tradicija očuvanja nacionalne kulturne baštine zaboravljena. To je, prije svega, izazvala nasilna cenzura ukrajinskog ikonopisa od strane latinske i ruske crkve u 18. st. (vidi str. 15). U 19. st. su poštovanje prema crkvenoj umjetnosti predaka potpuno zatrlje austrijska imperijalna i poljska politika, koja je prezirala sve ukrajinsko. U 20. st. je pak represivna i antireligijska propaganda Sovjeta produbila propadanje nacionalne kršćanske kulture.⁴⁰ Iz tog je razloga od kraja 18. st. do 20. st. u Galiciji grubo preslikavano crkveno slikarstvo ranijih razdoblja.⁴¹

Za razliku od Galicije, u Moskoviji je preslikavanje ikona bilo gotovo obavezno. Preslikavanje starih ikona tamo se smatralo normom i često se događalo u okviru priprema hrama za kakve svetkovine ili svečanosti. Objekt takvih stalnih promjena često su bila najcjenjenija djela. Tako je na poznatoj ikoni iz zagorskog manastira sv. Trojstva, s kraja 15. st., koju neosnovano pripisuju Andreju Rubljovu, pronađeno gotovo deset slojeva iz različitih razdoblja. Više puta je preslikavana i ikona *Bogorodica Volodymyrs'ka* (Višgorodska). Slična volodymyrs'koj ikoni, *Holmska Bogorodica*, koja se sačuvala na ukrajinskom prostoru do danas, također je više puta preslikavana. U Ukrajini se preslikavanje moglo opravdati samo u slučaju „izvanrednog“ stanja slike. Razloge očigledno treba tražiti u načinu izrade ikone (možda je i djelo grčkog umjetnika) klasičnom grčkom tehnologijom, koja ne odgovara ovdašnjim klimatskim uvjetima. Takva su djela u našim krajevima bila podložnija propadanju nego ukrajinsko slikarstvo, pa su i zahtijevala dodatne intervencije.

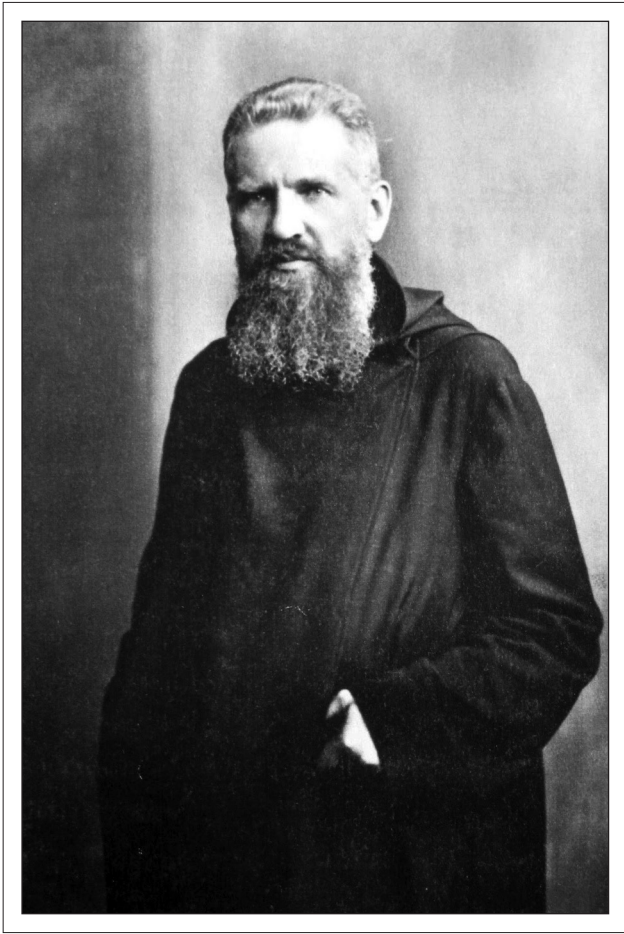
40 Za vrijeme sovjetske vlasti velik je broj spomenika crkvene kulture u Galiciji uništen te pretvoren u kulturne građevine muzeja ateizma i svjetovne objekte. Među njima, u drogobyčkoj je župnoj crkvi Djevice Marije i sv. Bartolomeja, 80-ih godina 20. st. do temelja uništeno više od 40 m gotičkih fresaka iz 15. st., a razbijeni su i oltari te prijestolja.

41 Takvu praksu i danas nastavljaju majstori-amateri te profesionalni umjetnici. Na primjer početkom 2000-ih do temelja su uništene freske i ikonostas A. Manastyr'skog u crkvi Božića Bogorodici u Stebnyku kraj Drohobyča. Početkom 1980-ih stavljena je nova pozlata na rezbariju i preslikane su pozadine na ikonostasu iz 1691. godine u crkvi sv. Nikole u Sasovi. Nedavno je grubo preslikan dio fresaka enciklopedijskog primjerka fresko-slikarstva 17. st. u crkvi sv. Nikole u selu Srednjyj Vodjanyj u Zakarpattju, a također su za restauratorskih radova i u Gorjans'koj rotondi preslikani dijelovi fresaka.

Možda je i pomalo čudna ruska tradicija čestog preslikavanja slika proizišla iz činjenice da su slike bile podložne propadanju zbog neodgovarajuće tehnike izrade ikona, koja nije prilagođena ovdašnjim klimatskim uvjetima. Vremenski uvjeti u Moskovskome Carstvu, više nego od ukrajinske, razlikovali su se od tople i suhe klime u Grčkoj i na Balkanu općenito. Tehnička i tehnološka ikonopisna pravila, koja su izradili grčki umjetnici, nisu bila prilagođena lokalnim uvjetima, iako su ih ruski ikonopisci uzimali kao smjernice.

Galicijski su se majstori pri izboru slikarskih tehnika i tehnologija pak koristili majstorskom praksom klimatski sličnih zapadnoeuropskih zemalja. Pritom su, vodeći se vlastitim umjetničkim znanjima, slobodno usvajali tehniku koja je odgovarala lokalnim klimatskim uvjetima i dostupnosti neophodnih materijala. Zato je ukrajinsko slikarstvo imalo tehničke i tehnološke specifičnosti koje se bitno razlikuju od, prije svega, klasičnih postbizantskih primjera.

S ukrajinskoga prevela Nika Šimičić

Oksana Sajko

Mitropolit Andrej Šeptyc'kyj

Ime Andreja Šeptyc'kog već je davno postalo simbol ukrajinske Crkve, simbol duhovnosti nacije, simbol nacionalnog i crkvenog ujedinjenja naroda. Svakom Ukrajinцу je taj neobični karizmatični lik sveti primjer vrijedan nasljedovanja. Njegove su zapovijedi – učenje prave vjere i ljubavi prema bližnjemu, svjesnoga kršćanstva i nacionalnoga domoljublja – zapovijedi za sva vremena i za sve buduće naraštaje.

Dječje i mladenačke godine

Mitropolit Andrej Šeptyc'kyj rodio se 29. srpnja 1865. godine u slikovitu selu Prylbyči, na Javoriščynji, nedaleko od Lavova, u obitelji grofova Ivana i Sofije (rođ. Fredro) Šeptyc'kyj. Pri krštenju nazvali su ga Roman Maria Aleksander. Njegov otac, Ivan Šeptyc'kyj, potječe iz staroga viteškog roda Sasa, koji je titulu plemića dobio od Danyla Čalyc'kog zbog osobitih zasluga prema kneževini. Doista, kroz 17. i 18. stoljeće taj se rod, zbog brakova s Poljacima, sve više polonizirao. U obitelji Šeptyc'kih govorilo se poljskim jezikom, iako je otac pamtio ukrajinske korijene, slavne pretke, među kojima je bilo mnogo društvenih djelatnika i crkvenih osoba, pamtio je povijest i narodne tradicije. Majka Sofija bila je kći poljskoga pisca Aleksandra Fredra, visokoobrazovana i vrlo pobožna. Znala je nekoliko jezika, slikala i bila nadarena za pisanje. Sama je odgajala djecu i brinula se za njihov razvoj bolje od nekoga kućnog učitelja. Petogodišnjega Romana učila je čitanju i pisanju, stranim jezicima, osnovama crtanja. Iznimno religiozna, posebnu pozornost posvetila je njegovu religioznom odgoju, usađujući ljubav prema Bogu. Zahvaljujući majci, mali je Roman poznao molitve, učio katekizam, s oduševljenjem je slušao priče o Kristu, čitao *Bibliju*... Majka ga je odgajala u skromnosti, svojevrsnoj askezi, u strahu pred grijehom, ali se brinula o njegovu svestranom razvoju. Šeptyc'ki su često putovali u inozemstvo i uzimali sobom djecu kako bi upoznala svijet, učila jezike i, boraveći u tamošnjim muzejima i crkvama, estetski se obrazovala i duhovno obogatila...

Kada je Romanu bilo 11 godina, roditelji su krenuli u Lavov da bi prisustvovali velikotjednim svetim misama i poslali na ispovijed prije Uskrsa. Roman je izrazio želju ispovjediti se, kako bi u svoje srce mogao primiti Isusa. Prva ispovijed i pričest dogodili su se kod oca Manuela, monaha bernardinca, majčina duhovnika. O tom važnom događaju iz Romanova života sačuvano je pismo Sofije Šeptyc'ke prijateljici: „Ako se može zamisliti anđeo u punom sjaju čistoće i svetosti koji je pristupio svom Gospodinu – to je onda ovaj dječak kojeg je Gospodin ispunio posebnom svojom ljubavlju. Osjećam da Bog ovo dijete želi imati za Sebe, na koji način, ne znam...“. Tada Sofija još nije bila svjesna da je nagovijestila sinovu sudbinu. Majčinsko srce je osjećalo...

Gimnazijsko obrazovanje Roman je započeo s deset godina u roditeljskom domu, a ispite je polagao u gimnaziji Franje Josipa u Lavovu. S odličnim uspjehom završio je četiri razreda, a nakon nekog vremena roditelji su ga odveli u Krakov, u gimnaziju sv. Ane, koju je završio 1883., također s odličnim uspjehom. Svojevrсна nagrada za uspjeh bilo je putovanje u Veneciju, gdje se upoznao s talijanskom kulturom. U listopadu iste godine Roman je izrazio želju da ode na služenje jednogodišnjega vojnog roka, koji je trebao odslužiti u prvoj dragunskoj pukovniji, priključenoj ulanima u Krakovu. Budući da vojna služba disciplinira, fizički razvija i daje određena znanja i umijeće obrane, Roman je to smatrao obvezom svakog muškarca. Ali odslužio je samo nekoliko mjeseci. Oko Božića obolio je od šarlaha. Bolest se pogoršala – došlo je do kronične upale zglobova, zbog čega su ga oslobodili vojne službe.

Godine 1884. upisao se na Pravni fakultet Sveučilišta u Krakovu, a u trećem semestru prešao u Breslau (danas Wrocław), gdje je pohađao predavanja iz filozofije, slavistike i teologije. Već je tada među studentima stekao glas gorljiva Rusina, sljedbenika grkokatoličkog obreda, iako tada još nije službeno promijenio obred. Godine 1885. osnovao je intelektualno-duhovno društvo „Societas Gozijana“, u kojemu se okupljala katolička mladež. Studij prava završio je 1887. u Krakovu i stekao stupanj doktora. Ali nije ostao samo na tome; u Münchenu je počeo studirati pravo, a u Beču filozofiju. Tijekom svih studentskih godina, Roman je nagovarao roditelje da mu dopuste otići u manastir, što su oni uporno odbijali. U travnju 1886. otišao je u Rim. Roditelji su mislili da će se mladić na putovanju razviti te će prestati razmišljati o redovništvu jer ga je čekala lijepa karijera, djevojka

plemkinja koja ga je voljela... U Rimu je uz pomoć kardinala poznanika dospio na audijenciju kod pape Lava XIII. Mladić je rekao o svojoj namjeri da se pridruži manastiru bazilijanskog reda. Papa je, zagrlivši ga, rekao: „Sine, izaberi najljepši dio, koji se neće moći oduzeti od tebe...“. Papa je imao velike planove za Ukrajinu grkokatoličku crkvu. Namjeravao je reformirati red sv. Bazilija, koji je u to vrijeme propao i polonizirao se, te stvoriti patrijarhat sa sjedištem u Lavovu. Prigodom druge Romanove audijencije, Papa je blagoslovio njegovu namjeru da pristupi manastiru.

Kada je osjetio svoj poziv života u Bogu? Možda još kao dječak, kada je tiho razgovarao s Bogom i trudio se što više saznati o njemu i Kristu, te ga se toliko dojmilo učenje i život Sina Gospodnjeg da mu se htio što više približiti... Možda je osjetio nešto posebno kada je primio Prvu svetu pričest? Možda se i tada javila želja da se vrati svojim korijenima, svojoj Crkvi? Jer njegovi su preci vjekovima bili Ukrajinci, grkokatolici... Selo Prylbyči, gdje je odrastao, gdje je bio očev posjed, također je bilo ukrajinsko, taj jezik je čuo od kućne posluge, od seljaka, i volio ga svim srcem, kao materinski, jer bio je materinski... Pod svaku cijenu je htio bolje upoznati Ukrajinu pa je u jesen 1887. otputovao u Kijev. Ondje je upoznao povjesničara, profesora Volodymyra Antonovyča, koji mu je rado pokazivao povijesne i kulturne spomenike glavnoga grada. Druženje s poznatim povjesničarem imalo je velik utjecaj na Romana, što nije bilo slučajno, jer je Antonovyč također potjecao iz poloniziranog ukrajinskog roda, također je nekad bio rimokatolik, ali vrativši se rodnom korijenu, promijenio je obred i otad predvodio ukrajinski pokret te stvorio povijesnu školu iz koje je izišao Myhajlo Ćruševs'kyj¹. Romanu je poklonio svoju knjigu *Povijesne pjesme ukrajinskog naroda*.

Iz Kijeva je Roman otišao u Moskvu, kako bi se upoznao s ruskom kulturom. Tamo je susreo filozofa Vladimira Solovjova, koji je bio pristaša ujedinjenja crkava i prešao na katolicizam, što je također snažno utjecalo na mladića. Poznanstva s tim zanimljivim, neobičnim ljudima, samo su ga učvrstila u odluci posvetiti svoj život Bogu.

1 Myhajlo Ćruševs'kyj (Михайло Грушевський) – ukrajinski povjesničar, političar i prvi predsjednik Ukrajinske Narodne Republike (neovisne ukrajinske države 1917.–1921.). Bio je zaslužan za tiskanje golemog opusa povijesnih knjiga iz ukrajinske povijesti, u kojima pojašnjava povezanost Kijevske Rusi i Ukrajine kao cjeline. Njegova djela su jedan od temeljnih dijelova ukrajinske nacionalne ideje suvremenog doba (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

Godine 1888. ponovno je otputovao u Italiju, boravio u Napulju, Monte Cassinu, Pompejima, odakle je donio vrijedna platna i ikone koji su kasnije činili muzejsku zbirku. Vrativši se kući, Roman je roditeljima objavio konačnu želju da se pridruži manastiru. Rođacima i roditeljima bilo se teško pomiriti da sin, od kojega se mnogo očekivalo, ostavi svjetovni život. Imao je odlično obrazovanje, plemićko podrijetlo, a to je jamčilo sjajnu karijeru. Naočit, visok mladić, dubokih očiju i blaga lica, mogao se oženiti, imati djecu, produžiti slavni rod Šeptyc'kyh... Ali baš tada ih je netko od svećeništva, duhovništva uvjerio da je Romanova odluka Božja volja i njegov poziv. Roditeljska upornost imala je smisao. Ona je snažila Romanovu odluku i težnju, iskušavala ga i očvršćivala više godina.

Od monaha do mitropolita

Datum 28. svibnja 1888. bio je neobičan za obitelj Šeptyc'kyj. Dan ispunjen radošću i tugom, suzama i molitvom. Roman se pridružio manastiru u Dobromylju.

Romanovo srce bilo je ispunjeno osjećajem sreće i čudne lakoće. Njegova se težnja ispunila. Molio se žarko i sa suzama bezgranične radosti – odsada će biti s Gospodinom. U manastiru je živio surovim asketskim životom. Pokazao se kao jako ponizan, skroman, pobožan, savjestan i odgovoran. Zahvaljujući brzom prilagodbi manastirskim uvjetima, moralnim i visokim duhovnim osobinama njegova karaktera, težnji da dosegne savršeno monaštvo, upravitelji manastira skratili su mu vrijeme formacije sa šest mjeseci na jedan mjesec. Prvi srpnja 1888. Roman Šeptyc'kyj primio je bazilijanski habit i promijenio svjetovno ime u monaško – Andrej. Ceremonija se održala u nedjelju nakon redovite mise i prije svete mise u crkvi. Nakon preodijevanja u habit, počelo je vrijeme još jedne formacije koje je trebalo trajati godinu i pol. Brat Andrej, ne osvrćući se na grofovsko podrijetlo, nastojao je ne razlikovati se od druge braće, pridržavao se principa siromaštva i skromnosti. Spavao je na tvrdom krevetu, pokrivač se starom tkaninom, hranio se jednostavnom hranom, mnogo je vremena provodio u molitvi i meditaciji, u manastiru je uvijek birao najteže, najnapornije poslove. To su primijetili upravitelji samostana i dopustili mu polagati prve zavjete. Dogodilo se to 13. kolovoza 1889., nakon trodnevnih rekolekcija.

Upravo je tada položio prisegu bazilijanskog reda: „Ja, Andrej, Aleksandar Roman Šeptyc'kyj, redu Sv. Bazilija Velikog, prisežem Gospodinu Bogu, Jednome u Trojstvu, čuvati siromaštvo, čistoću, poslušnost, a također prisežem stalno, čak do smrti, živjeti u ovoj svetoj kongregaciji...“.

Godine 1890. brat Andrej Šeptyc'kyj odlazi u Krakov na bogoslovni studij, gdje je osim filozofije i bogoslovlja ovladao grčkim i latinskim jezikom, završivši ga doktoratom. Smatrao je da je potrebno učiti kako bi se moglo i duhovno usavršavati. Nakon ispita odlazi u Krystynopolj (danas Červonohrad), gdje se priprema za vječne zavjete; položio ih je 13. kolovoza. Za vrijeme misnog obreda brat Andrej mijenja obred, što mu daje pravo na zaredenje. Zaredenje se odvijalo tjedan dana u Peremyšlju, a obavio ga je 22. kolovoza episkop, učenjak, bogoslov Julian Peleš. Te je godine otac Andrej doktorirao filozofiju i bogoslovlje na Isusovačkom kolegiju u Krakovu. Godine 1895. odredili su ga za zamjenika upravitelja manastira, bibliotekara i predavača pristupnicima manastiru. Osim toga je u manastiru držao predavanja klasičnih jezika za redovnike i bavio se misionarskim radom.

Njegov napredak u crkvenim službama bio je značajan i brz. Godine 1896. određuju ga za igumana manastira sv. Onofrija u Lavovu. To mu je omogućilo da pokaže sposobnosti ne samo u bitnim crkvenim, nego i u svjetovnim stvarima. Novi iguman je započeo veliku misijsku djelatnost. Slava čudesnog propovjednika širila se u najudaljenije kutke Ljvivščyne. Ljudi su dolazili izdaleka samo da ga čuju, pogledaju. Njegove su duboke mudre oči sjale čudesnim svjetlom, gledale su svakome u dušu. Njegova je karizma bila tako jaka da su se ljudi, koji se godinama nisu ispovjedili i nisu bili previše religiozni, u vrijeme tih propovijedi kajali, padali na koljena sa suzama u očima, pristupali ispovijedi i pričešćivali se iz njegovih ruku. Ali o. Andrej je znao da propovijedi nisu dovoljne kako bi se među narodom širila Riječ Božja; ona mora biti dostupna svima u nekom drugom obliku. Na njegovu inicijativu je osnovana tiskara u kojoj su se počele izdavati religiozne i crkvene knjige. Zahvaljujući Šeptyc'kom, 19. svibnja 1897. izlazi prvi broj religioznog časopisa *Misionar*, u nakladi od 10.000 primjeraka. Osim toga je predavao moralnu dogmatiku i teologiju na višoj školi otaca bazilijanaca u Krystynopolju. U Lavovu je ponekad organizirao rekolekcije, konferencije za crkvene osobe. Šeptyc'kyj je postao vrlo popularan, kako u crkvenim krugovima tako i među narodom. To nije ostalo neprimijećeno.

Nakon kraćeg vremena, na igumanov zahtjev, pristaje postati episkopom. Za stanislavskog episkopa nominirao ga je 18. lipnja 1899. papa Lav XIII. Hirotonija se odvijala u katedrali sv. Jurja u Lavovu. Već je 24. rujna novi vladika došao do Stanislava i održao arhiepiskopsku Službu Božju. Kako bi upoznao vjernike, susretao se s ljudima, ispovijedao, putovao eparhijom. Bio je u Ćuculjščyni, Bukovyni. U Stanislavu je posjećivao škole, burse², zatvorenike u zatvorima, davao im crkveni nauk, osnovao knjižnicu za svećenstvo. U tom je gradu namjeravao nasuprot katedrali sagraditi sjemenište... Želio je što više uraditi za svoju pastvu, za svoj narod...

Nakon smrti mitropolita Juliaana Kujilovs'kog, 4. svibnja 1900., bilo je jasno tko je vrijedan te službe i tko će postati novi mitropolit. U listopadu je vladika Andrej Šeptyc'kyj otputovao s hodočasnici u Rim i bio na audijenciji kod Pape, na kojoj mu je Sveti otac rekao za nominaciju i blagoslovio ga. Kanonski proces s nominiranim održao se u kapelici papinskog nuncija, gdje se Šeptyc'kyj zavjetovao na vjernost Papi. Posebnu je prisegu položio caru Franji Josipu 17. prosinca 1900. Na taj način je i službeno prozvan arhiepiskopom, galicijskim mitropolitom.

Održavši Svetu misu u stanislavskoj katedrali, Šeptyc'kyj se oprostio od svoje pastve sa suzama u očima. Bilo mu je žao ostaviti vjernike, ali čekale su ga nove važne obveze vezane uz Crkvu i narod. Iz crkve su župljani pratili omiljenog vladiku do željezničkog kolodvora. Na svakoj željezničkoj postaji novog su mitropolita pozdravljale gomile ljudi, vjernici, svećeništvo, Židovi... A kada je vlak došao u Lavov, svečano su se oglasila zvona svih crkava. Svečano ustoličenje održano je 17. siječnja 1901. u katedrali sv. Jurja. Primajući čestitke vjernika i svećenstva, mitropolit je uzbuđeno rekao da ga je samo velika ljubav prema narodu potaknula da prihvati taj težak teret.

Veliki političar, društveni djelatnik, mecena

U pastirskim poslanicama Andrej Šeptyc'kyj je pozivao vjernike da vole svoj narod, da budu domoljubi svoje zemlje, da se prisjećaju i njeguju svoje ukrajinsko korijenje, da se njime ponose. „Jer Krist koji je plakao nad Jeruzalemom, predviđajući njegovu propast, i sv. Pavao koji je bio spreman

2 Muška duhovna škola u Ukrajini (18.–19. st.).

dati svoj život za svoju braću po krvi, uistinu su voljeli svoj narod. Oni nisu zabranjivali domoljublje, nego su ga usađivali u ljude“ – ponavljao je mitropolit. Uz to, poučavao je poštivati i voljeti druge nacije, i to vlastitim primjerom. Na primjer, za posjeta malim mjestima Galicije, često se susretao s predstavnicima židovske zajednice. Oni su mu nosili Toru kako bi je poljubio i on se klanjao pred starim Mojsijevim zakonom, a na rabinove pozdrave odgovarao je ivritom. Poznat je slučaj kada se za vrijeme odmora na blagdan Uznesenja Blažene Djevice Marije u Unevu, kraj manastira, pojavio zbor iz sinagoge i počeo pjevati pod prozorom mitropolitova boravišta, čestitajući mu blagdan. Mitropolit Andrej je u znak zahvalnosti bogato nagradio pjevače vinom. „To su naša braća po vjeri“, često je ponavljao. Pomagao je židovskoj zajednici u Lavovu. Židovski stacionar sv. Lazara nastao je zahvaljujući mitropolitovim donacijama. Kasnije su se u njemu liječili i Ukrajinci, vojnici Ukrajinske galicijske armije. Mitropolit Šeptyc'kyj imao je namjeru organizirati židovsko-kršćansku zajednicu. Mnogo je Židova pod utjecajem Šeptyc'kove duhovne karizme i djelovanja željelo primiti kršćanstvo. Mitropolit je čak uredio statut prema kojem su Židovi, primajući Krista, trebali očuvati osjećaj svoje nacionalne pripadnosti, običaje i tradicije predaka, svoju kulturu. Mitropolit Andrej je želio proširiti tu ideju na cijelu Istočnu Europu, gdje je tada živjelo mnogo Židova, ali su to onemogućili Drugi svjetski rat i boljševička okupacija.

Mitropolit Andrej Šeptyc'kyj bio je odličan političar, strateg, diplomat. Jedan od njegovih prvih političko-domoljubnih činova bilo je zatvaranje sjemeništa kao znak solidarnosti s ukrajinskim studentima Sveučilišta u Lavovu, koji su dolazili u svoju ukrajinsku obrazovnu instituciju, a ne u poljsku, i tražili da im se predaje na ukrajinskom jeziku. Godine 1906. vodio je delegaciju k caru Franji Josipu, zahtijevajući da se prema Ukrajincima u Galiciji odnosi kao prema drugim narodima Monarhije, ne umanjujući njihovo nacionalno i ljudsko dostojanstvo. Tada se u parlamentu provodila izborna reforma i mitropolit se borio za ukrajinska izborna prava, kako bi Ukrajinci dobili broj mandata koji bi odgovarao broju stanovništva. Najvažniji bio je njegov nastup u Domu gospode, u vezi s osnivanjem ukrajinskoga sveučilišta u Lavovu. Godine 1913. car je izdao dekret prema kojemu se ukrajinsko sveučilište u Lavovu trebalo otvoriti 1. rujna 1916. Međutim, nakon ubojstva prijestolonasljednika u Sarajevu 1914., buknuo je Prvi svjetski rat. Rusija, koja se pripremala osvojiti

Galiciju, brzo je saznala za taj dekret i doživjela ga kao izraz nepoštovanja. Protiv dekreta protestirao je ruski veleposlanik u Beču. Rusi su već znali da je Šeptyc'kyj bio ukrajinski domoljub i da je čak blagoslovio barjak Ukrajinskih sičovyh striljcih koji su se formirali zbog borbe za nezavisnu ukrajinsku državu. Zbog toga je, stigavši u Galiciju, ruska vojska uhitila mitropolita Andreja i odvela ga daleko u Rusiju.

Nekoliko godina, čak do 1917., Šeptyc'kyj je boravio u Novgorodu, Suzdalju, Kursku, i tek se nakon revolucije mogao vratiti u Ukrajinu. Bilo je to vrijeme nesigurnosti, ali i velikih očekivanja. Bog je davao Ukrajinu mogućnost stjecanja nezavisnosti. Boraveći u Kijevu, mitropolit je iskoristio priliku i sastao se s članovima Centraljne Rade³, s predstavnicima nove vlade. Htio je prisustvovati sjednici vlade, ali Myhajlo Gruševs'kyj se bojavao za svoj ugled i nije to dopustio. Stoga je mitropolit Andrej bio samo na privatnoj sjednici nekolicine članova Centraljne Rade. Političari su se prema njemu odnosili s podcjenjivanjem. Svjedoci se prisjećaju kako je Volodymyr Vynnyčenko, demonstrativno sjeo kraj Šeptyc'kog okrenut leđima i zapalio cigaru. Iz Centraljne Rade je mitropolit Andrej otišao na sastanak kooperanata⁴ Kyjivščyne. Tamo su ga primili posve drukčije. Kada se pojavio u dvorani, pozdravili su ga snažnim pljeskom i uzvicima oduševljenja. Među prisutnima bili su poznati djelatnici iz znanosti i kulture, političari: Symon Petljura, Sofija Rusova, Mykola Mihnovs'kyj, Serhij Jefremov... Svi su posebno pamtili Jefremljovljejev nastup: „Kijev je unutar svojih zidina mnogo puta ugostio značajne ljude, vođe nacije i borce za neovisnost, ali Vaš dolazak u Kijev, visokodostojni oče, vladiko, može se usporediti s dolaskom hetmana Hmeljnyc'kog u Kijev poslije pobjeda...“. Nakon takva čudesnog pozdrava, Šeptyc'kyj je uzvratilo govorom koji je i danas aktualan: „Kakva god bila Rusija, ona se nikada neće dobrovoljno odreći svoje vlasti nad Ukrajinom. Ako Ukrajina želi živjeti slobodnim životom, mora se obavezno odijeliti od Moskve, mora postati nezavisna država, tražiti svoje saveznike među drugim slobodnim narodima.“

Vrativši se u Lavov 28. veljače 1918., mitropolit Andrej održao je govor u Domu gospode koji se odnosio na brestlitovske pregovore, a koji

3 Centraljna Rada (Центральна Рада) – ukrajinski parlament za vrijeme Ukrajinske Narodne Republike.

4 Kooperacija – demokratske građanske organizacije osnovane potkraj 19. st. za pomoć i razvoj ukrajinskog sela.

su određivali i sudbinu Holmsčyne. Dokazivao je da je to stari ukrajinski teritorij, ne samo etnografski, nego i povijesno, da je dao Ukrajini svoje najljepše kulturne tradicije i vjerske mučenike. Upravo zahvaljujući mitropolitu, Ukrajinska Narodna Republika je potpisala sporazum prema kojemu je Holmsčyna priznata kao dio Ukrajinske Narodne Republike.

Šeptyc'kyj je uvijek pomagao ukrajinskoj diplomaciji svojim autoritetom i utjecajem. Godine 1919. otišao je iz Lavova u Rim i zahvaljujući njemu Vatikan je na čelu s papom Benediktom XV. priznao Ukrajinsku Narodnu Republiku. Iz Rima je otišao u Pariz, gdje se susreo s francuskim predsjednikom Millerandom. Zatim je krenuo u Belgiju i ondje također dobio potporu i priznanje za svoju državu. Posjećivao je svoje vjernike u Sjevernoj i Južnoj Americi, Kanadi. Vratio se u Beč, gdje je s političarima Jevženom Petruševyčem, Kostom Levyc'kym i Stepanom Vitvyc'kym razgovarao o budućnosti Ukrajine. Tada se na Pariškoj konferenciji odlučivalo hoće li Galicija biti slobodna. Nadali su se boljemu, ali je Konferencija, ne uzimajući u obzir mitropolitova obećanja, dala Galiciju Poljskoj. Razočarane ukrajinske političare, među kojima su mnogi htjeli počiniti samoubojstvo kada su saznali za odluku Konferencije, Šeptyc'kyj je uvjerio da ne smiju pasti u očaj i izgubiti vjeru. Ukrajina je jednostavno postala žrtva vremena, ali pred njoj je budućnost, doći će vrijeme kada će biti slobodna.

Mitropolit Andrej, koji je pridonosio razvoju gotovo svih društvenih područja, imao je velik utjecaj na duhovnost svojega naroda. Godine 1906. organizirao je u Ukrajini prvo hodočašće u Svetu zemlju – Jeruzalem, u kojem je sudjelovalo više od 500 muškaraca. Posebno se brinuo za obrazovanje naroda. Pomagao je mnogim srednjim školama, „Prosvjeti“, „Domaćoj školi“⁵. Vlastitim troškom osigurao je zgradu djevojačke gimnazije, a u katedrali sv. Jurja organizirao je Narodnu školu Borysa Ćrynčenka za siromašnu djecu. Dao je svoje posjede vrtlarskoj školi u Lypovannju, a ratarskoj u Koršovu. Podržavao je dječju domoljubnu organizaciju „Plast“, poklonivši joj za ljetne kampove svoj posjed u Pidljutomu. Godine 1903. osnovao je narodno lječilište, gdje su se mogli besplatno liječiti siromašni ljudi, medicinske sestre bile su časne sestre.

5 „Prosvjeta“ („Просвіта“) i „Domaća škola“ („Рідна школа“) – obrazovno-kulturne udruge u Ukrajini.

Nadarenoj djeci i mladim perspektivnim bogoslovima pomagao je kako bi se mogli obrazovati na visokim učilištima i u sjemeništima. Pomagao je nadarenim umjetnicima. Bio je mecena poznatih umjetnika poput Oleksa Novakivs'kog, Modesta Sosenska, Osypa Kurylasa. Također je pomogao pjevaču Myhajlu Popelju da stekne obrazovanje na konzervatoriju, a kasnije je on postao vodeći bas lavovske Opere.

Osnovao je Studyts'kyj znanstveni institut, kojemu je darovao veliku knjižnicu. Godine 1919. osnovao je Bogoslovni fakultet pri sjemeništu u Lavovu, koji je 1928. pretvoren u Bogoslovnu akademiju s filozofskim i teološkim fakultetom. Rektor je u to doba bio otac dr. Josyf Sljipyj. Godine 1939. planiralo se otvaranje Pravnog fakulteta na Akademiji, što je trebalo biti početak stvaranja Ukrajinskoga katoličkog sveučilišta. Mitropolit Šeptyc'kyj predavao je na Bogoslovnoj akademiji ascetiku Zapadne i Istočne Crkve, zalagao se kako bi u njoj osim poljskih učenjaka predavali i ukrajinski profesori. Godine 1923. osnovao je Bogoslovno znanstveno društvo, koje je izdavalo časopise *Bogoslovija* i *Radovi Bogoslovnog znanstvenog društva*. Osnovao je 1939. Ukrajinski katolički institut za crkveno ujedinjenje mitropolita Ryts'kog, kojemu je na čelu bio njegov brat, arhimandrit Klymentij Šeptyc'kyj.

Osnivao je redovničke redove. Godine 1904. osnovao je red sv. Teodora Studyta u Sknylovu, nedaleko od Lavova. Sastavio je monaška pravila *Typikon*. U Galiciju je 1913. pozvao red redemptorista, koji su primili istočni obred, među kojima su bili Nizozemci i Belgijanci. Oni su naučili ukrajinski jezik i radili za našu Crkvu, odgojivši vrijedne Ukrajince monahe, među kojima treba spomenuti Mykolaja Čarnec'koğ. Osnivao je i ženske redove sestara Studytki, Milosrđa, Presvete Obitelji, sv. Josipa, sv. Jozafata. Godine 1919. objavio je Unijski Ustav, u kojemu je naglašavao da treba postojati jedno stado i jedan pastir, pisao je o crkvenom jedinstvu naroda na primjeru redovništva. Želio je preporoditi stari ukrajinski monaški duh, i to mu je na Slavu Božju uspjelo.

Mitropolit Šeptyc'kyj i ukrajinska kultura

Šeptyc'kyj je bio veliki esteta. Volio je umjetnost. Koliko je samo puta u mladosti putovao u inozemstvo samo s jednim ciljem – proučavati slikarstvo, arhitekturu, upoznati se s kulturom ove ili one države. Također

je s jednakim zanimanjem proučavao ukrajinsku umjetnost, skupljajući sve vrijedno, spašavajući od propasti. Dok je još boravio u dobromyljs'kom manastiru, mitropolit Andrej je često posjećivao crkvicu u okolici uz šumu. Ondje je uvijek dugo meditirao uz stari ikonostas, koji je načinio nepoznati seoski slikar. Kada je već bio episkop, Šeptyc'kyj je čudom spasio te ikone od propasti. Crkvu su uništili namjeravajući na tom mjestu napraviti novu, a ikone su htjeli spaliti jer su bile nepotrebne. Šeptyc'kyj se uspio pravodobno dogovoriti i doslovno ih je izvukao iz vatre. Kasnije su one činile sakralnu kolekciju koju je mitropolit počeo skupljati baš u katedrali sv. Jurja, a čuvala se u pet soba. To je bio i prvi muzej. U zbirci su se nalazile i vrijedne stare ikone koje je mitropolit donio sa svojih putovanja Italijom. Kasnije je pronašao mjesto za muzej, zgradu poljskog slikara Jana Styka, nedaleko od katedrale sv. Jurja. Godine 1905. mitropolit Andrej pozvao je na suradnju doktora umjetnosti Ilariona Svjencic'kog. On je postao prvi upravitelj muzeja. Te je godine Svjencic'kyj bio u Počajevu, Berdyčevu, Žytomyru, Kijevu, na Lemkivščyni, Ćuculjščyni, a također i u Moskvi, Petersburgu, Minsku, Vilniusu, odakle je dovezio ikone i druge vrijedne crkvene predmete za muzej. Na suradnju je pozvan također i poznavatelj stare ukrajinske ikonografije slikar Modest Sosenko, koji je skupio mnogo starih ikona iz Dolynščyne. Šeptyc'kyj se brinuo da se sačuva što je moguće više spomenika naše vrijedne starine. Najljepši, najvredniji primjerci stare umjetnosti mogli su mnogo toga naučiti i slikare i obične ljude, a nevjernike, možda, približiti vjeri, Bogu, otkriti nešto svijetlo i dobro... Nakon kratkog vremena su se u muzeju pojavili i inkunabule, rukopisi. Za suradnika je pozvao i poznatog znanstvenika, istraživača crkvene i narodne arhitekture Vadyma Ščerbakivs'kog. Muzejske zbirke postale su zanimljiv izvor istraživanja ne samo ukrajinskih, nego i inozemnih znanstvenika. Ukrajinska inteligencija pokušavala je na razne načine podržati prvi takav važan muzej u Zapadnoj Ukrajini. Vrijedne arhive predali su mu profesori Ivan Puljaj i Volodymyr Šuhevyč. Kako bi se pomoglo muzeju, osnovano je Društvo za očuvanje ukrajinske starine. Mitropolit je pozvao osviještene crkvene osobe, slikare i inteligenciju da se prema toj sakralnoj stečevini odnose s najvećom brigom i pažnjom, ako postoji mogućnost da skupe i spase te vrijednosti, jer to nije samo kulturno blago, nije samo blago iz prošlosti, nego i blago vjere. Oni su pozvani otkrivati nama i našim potomcima ne samo najljepše tradicije sakralnog slikarstva, nego i darovati otkrivenje ljudskoj duši, otkrivenje kršćanske biti svog naroda.

Godine 1911. mitropolit Andrej odlučio je pronaći veći prostor za muzej. Postala je to zgrada profesora Dunjikovs'kog, gdje se i danas nalazi taj muzej (Prospekt Svobody 41), a nekadašnju zgradu Styke je dao genijalnom slikaru kojemu je materijalno pomagao, Oleksi Novakivs'kom, koji je u njoj uredio svoju radnju i slikarsku školu. S njim su radila još dvojica slikara koje je podržavao mitropolit – Osyp Kurylas i Modest Sosenko. S vremenom su iz škole Novakivs'kog izišli čudesni poznati slikari – M. Moroz, S. Ćordyns'kyj, M. Levyc'kyj, V. Ćavryljuk, koji su snažno obogatili ukrajinsku umjetnost.

Kuratorij muzeja predložio je 13. prosinca 1913. nazvati ga imenom mitropolita Andreja Šeptyc'kog. Ali mitropolit je to skromno odbio, i predložio ga nazvati nacionalnim. Već iste godine je Nacionalni muzej otvoren za sve posjetitelje i otada postaje poznat ne samo u Ukrajini, nego i daleko izvan granica. Ovdje se obnavljaju tradicije, provode se restauracije i znanstvenoistraživački radovi. Tiskaju se zanimljivi znanstveni radovi...

Stvaranje Nacionalnog muzeja bio je velik čin naše kulture. Njegovi fondovi su danas jedni od najvećih na svijetu. Očuvani starodavni sakralni spomenici pokazali su se najljepšim primjercima ne samo ukrajinske, nego i svjetske umjetnosti. Njihovo izučavanje pomoglo je razumijevanju najljepših tradicija slikarstva, odredilo smjer razvoja suvremene, moderne ukrajinske sakralne umjetnosti, u kojoj se sačuvala stara prvotna osnova poznatih i nepoznatih starih slikara, „žive“ boje s ikona koje se javljaju i danas. I raduje činjenica da veliki mitropolit danas ima nasljednike koji nastavljaju s njegov sveti rad.

Mitropolit Šeptyc'kyj u vrijeme boljševičke i njemačke okupacije

Sovjetska je vojska 17. rujna 1939. prešla poljsko-sovjetsku granicu i okupirala Galiciju. U samo nekoliko dana nova vlast je likvidirala sjemeništa, manastire, katoličke izdavače, škole... Boljševici su provodili aktivnu ateističku propagandu, silom okupljajući ljude na komunističkim sastancima gdje su propovijedali bezbožne ideje. Zbog njegova velikog autoriteta, mitropolita Šeptyc'kog nisu dirali, ali su tražili nešto kompromitirajuće kako bi mu mogli „prišiti“ neku stvar pa su organizirali uhićenja i žestoka

ispitivanja redovnika i svećenika. Baš tada počinju represije ne samo protiv Ukrajinske grkokatoličke crkve, nego i protiv cijelog ukrajinskog naroda.

U to vrijeme mitropolit izdaje niz pastirskih poslanica. Svećeništvu, kojeg podsjeća na najvažniju obvezu – podučavati mladež katekizam, redovnicima i redovnicama koje poziva na širenje Evandjelja među ljudima, davati im primjer kršćanskog života i učiti katekizam. Također se obraća ukrajinskoj mladeži i moli da budu pravedni kršćani, ženama-majkama, koje moraju brinuti da odgoje djecu u kršćanskom duhu, učeći ih istinama svete vjere. Kada je bilo zabranjeno u školama predavati religiju, Šeptyc'kyj je odmah svećenicima preporučio nastaviti s nastavom u crkvama. Pozivao je vjernike da se brinu za svog svećenika, štiteći njega i obitelj, ukrajinske kršćane da pokažu ljubav prema neprijateljima i bezbožnicima, da se mole za njihovo prosvjetljenje i spas. Posebno se obraćao đakonima da uvedu u svim crkvama opće narodno pjevanje, jer tko pjeva, moli se dvaput. Na taj je način mitropolit Andrej nastojao u narodu podići religijski duh i spriječiti propast njegove duhovnosti. Napisao je esej „Kako izgraditi rodnu kuću“, o idealu domovine, o kršćanskim vrijednostima, koliko važnu ulogu u izgradnji države ima upravo Crkva.

Kada se nakon 22 mjeseca Galicija oslobodila boljševičke vlasti, pisao je Papi da su, bez obzira na velike gubitke, ukrajinski kršćani izišli iz ovog teškog iskušenja očišćeni i ojačani u vjeri. U jednoj pastirskoj poslanici pokazao se prorokom: „Mi vjerujemo i nadamo se da će sada Krist-Car, pobijediti svoje protivnike-bezbožnike, da će oni pasti pod Njegove noge, kao izgubljena djeca, i predat će Mu sebe i sve svoje, kako bi on nad njima carevao i vodio ih do vječnog spasenja. Mi vjerujemo da će doći vrijeme trijumfa Krista-Spasitelja i Njegove Svete Crkve, da se ono približava, da ono, možda, nije daleko...“.

Kada je 22. lipnja 1941. počeo rat, boljševici su bježali, napuštajući Zapadnu Ukrajinu, nakon čega su Ukrajinci odahnuli – završio je teror, represije, nasilje, žestoka politika nametanja bezboštva i nekulturalnosti. Na početku je mitropolit Andrej pozdravljao dolazak Nijemaca u Galiciju. S tim su bile povezane nade u oslobođenje od boljševičke vlasti i ponovno vraćanje neovisne države. Godine 1941. (1. srpnja) objavio je čak pastirsku poslanicu u kojoj je podržavao Jaroslava Stec'kog⁶ u proglašenju neovisnosti

6 Jaroslav Stec'ko (Ярослав Стецько) – političar, član Organizacije ukrajinskih nacionalista i obnašatelj visokih dužnosti u istoj organizaciji.

Ukrajinske države, a Nijemce je predstavljao kao osloboditelje. Ali ubrzo su sve iluzije bile razbijene. Nova se vlast pokazala žešćom i strašnijom od prethodne. Prema mišljenju Šeptyc'kog, zabrana vjerskih sloboda i nastavak ateizma sovjetske vlasti nisu bila tako velika zla kao što su bila ubojstva ljudi i njemačko uništavanje Židova. Zapadna Ukrajina bila je priključena njemačkomu Generalnom gubernatorstvu, mnogi ukrajinski političari bili su uhićeni... Još do priključenja Galicije Generalnom gubernatorstvu, mitropolit se trudio spriječiti to i zadržati njezinu autonomiju, poslaviš telegram Hitleru i Himmleru uz molbu da se ne uništi ideal slobodne Ukrajine i da se Ukrajince ostavi na miru. Ali to nije postiglo nikakav rezultat. Otada Šeptyc'kyj počinje svoj protest. Godine 1942. objavljuje nove pastirske poslanice „O milosrđu“ i „Ne ubij“, u kojima govori o vrijednosti ljudskoga života i sve oblike ubijanja osuđuje kao najteži grijeh. Također istupa protiv njemačke politike koja ne poštuje Božje zakone. Te su pastirske poslanice označile službeno odbijanje Ukrajinske grkokatoličke crkve da prizna njemačku vlast. U pismu papi Piju XII. mitropolit je okupatore nazvao čoporom divljih vukova koji su potpuno uništili Ukrajinu.

Posebno je mitropolita iznenadila Hitlerova politika prema Židovima. Nakon masakra Židova u Rožatynu u veljači 1942., pismom se obratio Himmleru istupajući protiv uništenja tog naroda i iskorištavanja ukrajinske policije za tu svrhu. Kurir, koji je iz Himmlerova stožera donio pismo s odgovorom, rekao je Šeptyc'kom mišljenje njemačke vlade da kada ne bi bilo njegovih visokih godina i autoriteta, obvezno bi ga strijeljali zbog zastupanja Židova. Unatoč tome, mitropolit je nastavio iskazivati svoju poziciju njemačkoj vladi. Kada je u travnju 1943. uhićen glavni vikar Armenske crkve u Lavovu zato jer je Židovima izdavao lažne potvrde o krštenju, Šeptyc'kyj se obratio načelniku Gestapoa i zahvaljujući njegovim molbama, vikara su oslobodili. U Lavovu je već 1941. bilo ubijeno više od 4000 osoba samo u prvom tjednu okupacije! A 2000 u srpnju. Židove su hvatali, zatvarali u geta, a kasnije odvozili u koncentracijske logore. U kolovožu 1942., u samo četiri dana, odvezeno je više od 50.000 Židova. Prije rata je u Zapadnoj Ukrajini živjelo više od 870.000 Židova, a 1944. ostalo ih je samo 17.000.

Ukrajinci su također dosta aktivno sudjelovali u masakriranju Židova. Nijemci su u tu svrhu stvarali cijele policijske ukrajinske poddivizije. Nakon jednog masakra mitropolitu je tajno došao rabin Ezekijil Levin i ispričao

mu što se dogodilo. Mitropolit Andrej Šeptyc'kyj mu je pružio utočište i obratio se vjernicima da ne čine takav strašan grijeh koji se ne može oprostiti. Također je poslao pastirske poslanice svojim svećenicima u kojima ih je obvezao da podsjećaju ljude na Božju zapovijed – ne ubij!, u kojima osuđuje samovlađe.

Između 20. i 23. kolovoza 1942. iz Lavova su odvozili Židove u koncentracijske logore. U pismu rimskome kardinalu Tisseranu, mitropolit je pisao: „U protekla dva mjeseca u Lavovu je bez suda na smrt osuđeno više od 70.000 Židova.“ Trebalo je nešto učiniti. Potkraj ljeta 1942. Šeptyc'kyj je organizirao kampanju spašavanja Židova. Ponajviše su to bili ljudi koji su pobjegli iz geta ili iz Janjiv'skog tabora. Godine 1944. (14. kolovoza) dvije tisuće djece je tajno odvezeno u razne manastire. Skrivali su ih u kriptama, u manastirskim školama, u sirotištima Lavova i okolice, dane su im lažne potvrde o krštenju. Rabin David Kažane se prisjećao kako je po noći, bježeći od pretresa, stigao do katedrale sv. Jurja, pokucao na vrata s vjerom da će mu samo ovdje pomoći. Šeptyc'kyj mu je pružio utočište. Kakvo je samo bilo čuđenje kada je doznao da ovdje već skrivaju i njegovu suprugu. Kažane se skrivao u mitropolitovoj palači tri godine radeći u knjižnici. O mitropolitu Andreju sačuvao je osobita sjećanja, ispunjena toplinom i iskrenim divljenjem njegovoj velikoj osobnosti: “Moj susret s mitropolitom Šeptyc'kym vratio mi je snagu sve preživjeti i gledati u budućnost s vjerom da će dobro uvijek pobijediti zlo. Kad kažem da je Andrej Šeptyc'kyj bio svetac, ne pretjerujem. Ja sam časnik zrakoplovstva, rabin, doktor filozofije i teologije. Znam da su osobine koje čine pravog sveca toliko rijetke, gotovo i ne postoje. Ali grof Šeptyc'kyj imao ih je sve.“

Mitropolit Andrej organizirao je tajne skupine ljudi koje su pomagale oslobađati i skrivati Židove. To su bili dobrovoljci, a također i monasi Studyty pod vodstvom igumana Unjiv'skog manastira, Klymentija, mitropolitova brata. Razrađene su bile posebne rute kojima su Židove tajno otpremali u karpatsku, mađarsku Ukrajinu, gdje su bili zaštićeni. Mitropolit Andrej se obraćao cijeloj ukrajinskoj zajednici da na sve načine pomognu Židovima, da to čine u ime Kristove vjere i pravednosti. Nakon ukidanja geta u Lavovu 1943., Šeptyc'kyj je održavao veze s bjeguncima, zanimao se za njihovo stanje, a nakon povratka boljševika 1944. sam je kontrolirao da se židovska djeca vrate svojoj zajednici.

Mitropolit Andrej Šeptyc'kyj je iznad svega cijenio ljudski život, poštivao je svaku vjeroispovijest, ljubio svaku naciju. Ugrožavajući vlastiti život, živio je prema Kristovim principima, i, kao i on, bio je spreman dati se razapeti za vlastiti narod.

Smrt mitropolita Andreja

Već u rujnu 1944. zdravstveno stanje mitropolita Andreja Šeptyc'kog znatno se pogoršalo. Bio je paraliziran, u kolicima, nije mogao služiti svetu misu bez pomoći svećenika jer su mu ruke bile posve nepokretne. Važne dokumente je potpisivao uzimajući pero u usta. Patio je od snažne boli, često padajući u nesvijest. Ali od njega se nije čuo nijedan jecaj, nijedan krik. Od listopada je bolest toliko uznapredovala da više nije ustajao iz kreveta. Predosjećajući da je kraj blizu, primio je sveto bolesničko pomazanje od svojega brata arhimandrita Klymentija. Kraj njegova kreveta su se svake noći redali njemu bliski svećenici, monasi. Jedan od njih, otac Kladočnyj, prisjeća se kako je 31. listopada 1944. u 9:30 sati ušao u mitropolitovu sobu. Šeptyc'kyj je ležao teško dišući. Tiho je rekao na francuskome: „Moj dragi Bože“, počeo se moliti na francuskom, a potom na crkvenoslavenskom jeziku. Primio je svećenika za ruku i rekao: „Ja umirem“. Otac Kladočnyj je u taj tren osjetio veliku žalost i strah: „Što će biti s našom Crkvom i svima nama nakon mitropolitove smrti?“. Jer samo je on, mitropolit, mogao spasiti i Crkvu i narod od propasti. Poput djece nitko nije vjerovao da mitropolit može umrijeti. Uvijek se činio tako snažan, velik, besmrtn... Kada je Šeptyc'kyj stisnuo njegovu ruku, on je pomislio, a u toj misli je tinjala nada: „Ne može mitropolit još umrijeti kada ima tako veliku snagu u ruci.“ Ali za svaki je slučaj pozvonio električnim zvonom. U sobu su ušli arhimandrit Klymentij Šeptyc'kyj, brat Atanazij, otac Ćrycaj i otac Kotiv. Mitropolit je opet molio, a malo kasnije im je rekao: „Našu Crkvu će uništiti boljševici. Ali držite se, ne odstupajte od vjere, od svete Katoličke crkve. Ona će biti ljepša, veličanstvenija od stare, obuhvaćat će cijeli naš narod. Ukrajina će se osloboditi svoje pošasti, i postat će moćna država, ujedinjena, značajna, jednaka drugim visokorazvijenim državama. Mir, blagostanje, sreća, visoka kultura, uzajamna ljubav i sloga vladat će u njoj. Svega toga će biti, kako se kaže, samo se treba moliti da se Gospodin Bog i Majka Božja uvijek brinu za naš siromašni, izmučeni narod, koji je toliko trpio, i da ta briga

traje vječno. Opraštam se s vama. Budite jaki i postojani u vjeri, izdržljivi, revni u služenju Gospodinu Bogu. Moj glas više nećete čuti do posljednjeg suda.“ Mitropolit je zašutio i više nije rekao nijednu riječ. Mitropolitovo srce prestalo je kucati 1. studenoga u 1:30 sati.

Odjenuli su mu arhiepiskopsku odjeću, na glavu stavili mitru, na prsa skroman drveni križ. Lijes ukrašen cvijećem stavili su u mitropolitovu kapelicu, okolo su postavili deset svijeća, na vrh križ i Evanđelje. Tisuće ljudi je išlo u nizu bez kraja kako bi se oprostili od omiljenog mitropolita. Molili su se, plakali, u lijes stavljali pisma s molbama. Vjerovali su da ih i nakon svoje smrti neće napustiti, da neće izgubiti svoju duhovnu snagu i da će se i dalje moliti za nas Gospodinu. Stavili su ga u hrastov lijes 3. studenoga, a 4. studenoga počeli su pogrebni obredi. Nakon obreda, je lijes je stavljen u kriptu katedrale sv. Jurja.

Smrt Andreja Šeptyc'kog kao da i nije bila smrt. Samo svečana molitvena procesija. Procesija do Gospodina Boga. Procesija do tog ljepšeg, savršenog svijeta gdje nastavlja neumorno moliti Gospodina za svoju griješnu djecu Ukrajince. Tijekom cijeloga života mitropolit Andrej Šeptyc'kyj je toliko toga učinio za Crkvu i cijelu ukrajinsku naciju koliko dosad nije učinio nijedan crkveni djelatnik. Njegov je život bio jedinstvena pojava, cijela duhovna epoha.

S ukrajinskoga preveo Josip Kranjčec

III.

Nacija i književnost
u okviru Monarhije

Orest Subteljnyj

Istočna Galicija: utvrda ukrajinstva

Kakvu su korist ekonomsko zaostalom, društveno nerazvijenom, kulturno nepokretnom i politički slabom društvu mogle donijeti reforme zakonodavstva, konkretnije: kakav su utjecaj na Ukrajince Habsburške Monarhije imale ustavne reforme 19. stoljeća? Do kraja 19. st. zapadni Ukrajinci¹ su već imali velike uspjehe zahvaljujući novim mogućnostima koje je stvorio ustav. Shvatili su također da su zakoni i ustav dužni jamčiti društveno-ekonomsku i nacionalnu pravdu tek do određenih granica. U konačnom rezultatu, austrijski ustavi iz 1848., a osobito iz 1867. godine, imali su pozitivan utjecaj i dali su poticaj velikoj političkoj aktivnosti u zapadnoukrajinskom društvu i njegovu organizacijskom rastu. Novi bljesak bio je tako jak da je gurnuo Ukrajince Galicije, pogođene teškim društvenim nedaćama, na prvu liniju sveukrajinskoga nacionalnog pokreta. S obzirom da je novi ustavni ustroj dao nove mogućnosti i za društvenu djelatnost, osnovni poticaj postala je još oštrija konkurencija s Poljacima. Način na koji su ukrajinska i poljska zajednica mobilizirale svoje snage, samo je još produbio njihov sukob.

Društveno-ekonomski uvjeti

Nakon 1848. godine Galicija, Zakarpattje i Bukovyna, kao i ranije, bili su jedan od najbjeđnijih krajeva u Europi, što je potaknulo neke povjesničare da ih nazovu „komorom ekonomskih apsurdna“. Jedna od najvećih ekonomskih poteškoća tih provincija bila je odsutnost osnovnih izvoznih proizvoda kao što su pšenica ili šećerna repa, koji su poticali ekonomski

1 Na kraju 19. st. i na početku 20. st. nacionalno osviješteni zapadni Ukrajinci počeli su se nazivati „Ukrajincima“ – vlastito imenovanje koje su ranije počeli koristiti ukrajinski intelektualci na istoku. Odricanje od tradicionalnoga naziva „Rusyn“ objašnjavalo se dvama osnovnim razlozima: riječ „Rusyn“ koristila se suviše sličnom riječju „русский“, i upotrebljavajući ime svojih sunarodnjaka u Ruskome Carstvu, zapadni Ukrajinci su nastojali istaknuti svoje jedinstvo s njima (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

razvoj u ruskome dijelu Ukrajine. Najveću štetu razvitku industrije, čak i u skromnom opsegu, činila je konkurencija visokoindustrijaliziranih provincija kao što su Bohemija, Donja Austrija i Moravska, koje su bez problema uništile nekoliko pokušaja industrijalizacije Galicije. Politika Beča je čak pogoršala situaciju. Monarhistička vlada je pokazala malu zainteresiranost za poboljšanje situacije u Galiciji, promovirala je zapadne provincije, uvodeći neuravnotežene tarife. Zemlje naseljene zapadnim Ukrajincima, čak i u većoj mjeri nego Ruska Ukrajina, bile su unutrašnje kolonije Austrijskoga Carstva.

Osim toga, najveći zemljoposjednici provincije nisu se žurili provoditi ekonomske reforme, bojeći se da zbog razvoja industrije ne ostanu bez jeftinije i brojne radne snage. Od tada su Galicija, Bukovyna i od Mađara pripojeno Zakarpattje ostali i nadalje agrarno društvo s malom akumulacijom kapitala, slabo razvijenom unutrašnjom trgovinom, niskom razinom urbanizacije, gotovo neprimjetnom industrijom, najnižim nadnicama i najvećim postotkom viška radne snage u Carstvu. Tek su se u posljednjem desetljeću 19. st. javili jedva vidljivi znakovi poboljšanja.

Zanemarivanje Galicije od strane Beča nije moralo stvoriti dojam da ta provincija nema veliko značenje za Carstvo. Godine 1919. u njoj je živjelo 15% podanika Monarhije. U zemljama gdje su živjeli zapadni Ukrajinci, oni su bili jedni od ne mnogih koji su pridonijeli porastu stanovništva. Njihova brojnost u Galiciji je s 5.2 milijuna 1849. godine narasla do gotovo 8 milijuna 1910. No taj doseg krio je sumnjive pogodnosti, jer je porast gustoće stanovništva na selu – s 32 osobe na četvorni km 1780. godine na 102 osobe 1910. – samo produbio društveno-ekonomske probleme.

U etničkom sastavu Galicije također su se dogodile velike promjene, iako su se na prvi pogled činile dramatičnijima nego su zapravo bile. Ako su 1849. Ukrajinci činili polovicu stanovništva provincije, 1910. bilo je zabilježeno iznad 58% stanovništva poljske nacionalnosti i tek 40% Ukrajinaca. Čak se u Istočnoj Galiciji dio Ukrajinaca smanjio na 62%. Te se promjene, u određenoj mjeri, objašnjavaju preseljenjem Poljaka iz zapadnih u istočne dijelove provincija, a također polonizacijom ne poljskoga stanovništva, posebno Nijemaca. Osnovni uzrok bila je rastuća sklonost Židova (postotak kojih je u provinciji od 6 osoba 1831. godine porastao na gotovo 12 osoba 1910.) da se poistovjete, makar u jeziku, s Poljacima.

U strukovnim poslovima stanovništva provincije dogodile su se međutim neznačajne promjene. Ukrajinci su ostajali pretežito agrarni narod. Godine 1900. približno 95% ih se bavio seoskom poljoprivredom. Tek približno 1% radio je u industriji (koliko god ona bila bijedna) i 0.2% – u trgovini. Ukrajinski intelektualci, uključujući svećenike, bili su nevelika skupina koja je imala od 12 do 15 tisuća ljudi (prema izračunu Volodymyra Navrockoga – približno 5 tisuća, uključujući svećenike, a kod Poljaka – 38 tisuća, ne računajući svećenike). Za usporedbu: 80% stanovništva Poljske bavilo se seoskom poljoprivredom, 6.5% radilo je u industriji i 2% u trgovini. Godine 1914. u provinciji je bilo 300 visoko postavljenih vladinih činovnika – Poljaka, u isto vrijeme Ukrajinaca – tek 25. Dakle, unatoč habsburškim reformama, Ukrajinci su malo što uspjeli u svladavanju društveno-ekonomskih problema koji su ih stoljećima pratili.

Sudbina seljaštva. Kao i u Rusiji 1861. godine, oslobađanje kmetova u Habsburškoj Monarhiji 1848., uzdižući njihov pravni status i politička prava, nije olakšalo ekonomski položaj. Suština problema bila je u povećanju troškova života i smanjenju dobiti. Osnovni teret, koji je visio nad seljacima, bio je dug za zemlju dobivenu 1848. Na početku je bečka vlada obećala vlastitim novcem pokriti troškove, vezano uz prijenos zemlje, ali je 1853., nakon obnove poretka, prenijela na seljake veći dio troškova. Dodatno, seljaci su podliježali pod direktno i indirektno oporezivanje, uključujući održavanje škola, putova i sl.

Ali je najveću ljutnju seljaka izazvalo pitanje o takozvanom *servitutu*. Pod uvjetima oslobađanja kmetova, zemljoposjednici su zadržali pravo posjedovanja šuma, pašnjacima (odnosno *servitutima*), kojima su se ranije mogli koristiti seljaci. To je značilo da su sada seljaci za pripremu drva, za građevinske materijale ili za ispašu stoke morali platiti cijenu koju je odredio zemljoposjednik. Uglavnom su zemljoposjedničke cijene bile tako visoke da je, kako se ispostavilo, legalno kmetstvo iz 1848. jednostavno zamijenjeno ekonomskim kmetstvom. Namjeravajući se osloboditi ekonomske omče zemljoposjednika, tisuće seljaka se obraćalo sudovima zbog *servituta*. Prema svjedočenju Ivana Franka, od 32.000 sudskih postupaka koji su bili pokrenuti 1848.–1881., zbog zemljoposjednika je pokrenuto 30.000. Rezultati tih procesa nisu ostavili sumnje koga je štitio habsburški sustav.

Porastom cijena, smanjili su se razmjeri udjela seljaka na zemlji, a time i dobiti. Godine 1859. prosječan seljački udjel u Istočnoj Galiciji iznosio je

12 akra: 1880. smanjio se na 7, a 1902. na 6 akra. Drugim riječima, postotak siromašnih seljaka, koji su posjedovali manje od 12 akra zemlje, narastao je od 66 u 1859. godini na 80 godine 1902. Osnovni razlog smanjenja udjela bila je podjela zemlje svakog seljaka među svojom djecom, a njih je u obitelji bilo prosječno 3–4. Smanjenjem seljačkog zemljišta narasli su veliki posjedi, budući da su bogatiji pokupovali od onih koji nisu mogli živjeti od sićušnih parcela. Tako je u istočnoj Galiciji više od 40% obradive zemlje posjedovalo oko 2400 velikih zemljoposjednika, a 60% svih kultiviranih zemljišta podijeljeno je na stotinama tisuća sićušnih seoskih udjela.

Tužna budućnost otkrivala se pred seljacima koji su nastojali pronaći bilo kakve dodatne izvore prihoda. Ako su bili primljeni kao težaci kod veleposjednika, mogli su se nadati najnižoj zaradi u Monarhiji, što je bilo oko četvrtine onoga što su zarađivali u samoj Austriji. A oni koji su se od očaja zaduživali kod mjesnih lihvara (a to su bili pretežito Židovi – krčmari na selu i trgovci u gradu, budući da banaka nije bilo), riskirali su gospodarsku propast. S obzirom na godišnji postotak kamate – od 150 do 250 (još jedan razlog zašto se kapital akumulirao kod lihvara te nije bio investiran u gospodarstvo), ispočetka mali dug koji je morao pomoći seljaku izdržati do narednog uroda, tijekom kratkog vremena je narastao u nepodnošljivi teret. Naivni i nespretni seljaci mogli su zbog vlastite neobazrivosti podnijeti ogromne gubitke. Mjesni lihvari često su ih poticali na pijančevanje ili kupovanje u zajam, a kroz određeno vrijeme, kada je kamata porasla, ispostavljali su im ogroman račun. Ako seljaci nisu isplaćivali dug, lihvari bi im oduzimali zemlju i prodavali ih na dražbama.

Istini za volju seljake nije ni trebalo posebno poticati na pijanstvo – već je njihovo besperspektivno ekonomsko stanje uzrokovalo alkoholizam opasnih razmjera. Tome su također vodili zemljoposjednici koji su imali monopol na proizvodnju alkohola i na krčme koje su trgovale alkoholom. Jedan od načina da prisile seljake piti bio je produljenje kredita; drugi je bio plaćanje težacima zarade u bonovima, koji su se realizirali jedino u krčmama. Godine 1900. u Istočnoj Galiciji je jedna krčma dolazila na svakih 220 stanovnika. (ali samo jedna osnovna škola na svakih 1500).

Stoga nije čudo što je od svih podanika Carstva zdravstveno stanje Ukrajinaca bilo najviše zanemareno. Ako je 1900. godine na 295 stanovnika Austrije bila jedna bolnica, u Galiciji je jednu bolnicu imalo 1200 stanovnika. Više od polovice djece nije doživjelo ni petu godinu

– u pravili zbog epidemije i pothranjenosti. Ali najužasnije bilo je što je svake godine od gladi umrlo 50.000 ljudi. U poznatoj knjizi *Siromaštvo Galicije u brojevima*, poljski pisac Stanislav Ščepanovski je utvrdio da je produktivnost rada Galyčana činila tek četvrtinu produktivnosti rada Srednjeg Europljanina, a potrošnja hrane – polovicu. Stoga je razumljivo što je na prijelomu stoljeća trajanje života zapadnoukrajinskih muškaraca bilo šest godina kraće od Čeha, i 13 od Engleza.

Kao agraran i ukorijenjen narod, Ukrajinci su osjećali jaku privrženost za rodnu grudu i prisiliti seljake na napuštanje, mogli su jedino jako teški uvjeti. Na kraju 19. st. postalo je očigledno da su dani takvih teškoća došli i da je mnogima neizbježna emigracija. Slično kao njihova braća u Ruskoj Ukrajini, zapadni Ukrajinci su bili prisiljeni obići pola svijeta u potrazi za boljim mogućnostima. Ali za razliku od istočnih Ukrajinaca, koji su se preseljavali na Istok, na obale Tihog Oceana, zapadni Ukrajinci su išli na Zapad – preko Atlantika do Brazila, Kanade i najčešće – do Sjedinjenih Država.

Gradovi i trgovina. U velikim i malim gradovima živjelo je približno 10% stanovništva Galicije. Kao što se moglo očekivati, postotak Ukrajinaca u gradskim sredinama bio je nevelik: 1900. godine više od 75% mjesnih žitelja provincije govorilo je poljskim jezikom, 14% – ukrajinskim, a preostali – njemačkim. U Istočnoj Galiciji Ukrajinci su činili tek 25–30% mjesnog stanovništva – gotovo jednako kao i Poljaci. No u istočnim dijelovima provincije 40–45% mjesnog stanovništva bili su Židovi, a u ponekim mjestima, kao na primjer Brody, više od 70% stanovnika bili su Židovi. Porast gradskog stanovništva događao se nejednako. Ako je u Ljvivu – kulturnom, administrativnom i ekonomskom središtu Istočne Galicije – ono naraslo od 70.000 godine 1857. na više od 200.000 godine 1910., u većini ostalih gradova te provincije taj se proces razvijao usporenije.

Kao i u drugim zemljama, osnovna ekonomska funkcija grada bila je u trgovini i komercijalnim djelatnostima. A govoriti o trgovini u zapadnoukrajinskim zemljama, značilo je govoriti o Židovima, budući da su oni u potpunosti vladali tim područjem gospodarstva. Upravo su Židovi nastupali kao posrednici između sela i grada. Mali židovski trgovci donosili su u zapuštena sela modernu robu (šibice, plin), a židovski uvoznici otkupljivali su od seljaka žito i prodavali ga u gradovima. U tim su gradovima gotovo sve trgovine i male trgovine, gdje su seljaci mogli nabaviti

gotovu robu, poput tkanine, obuće, metalnih posuda, koju su proizvodili židovski obrtnici, posjedovali Židovi. Ako je seljacima nedostajalo gotovine za kupovinu tih proizvoda, trgovac-Židov predložio bi ih prodati ih na dug. Ukratko, samo preko Židova seljaci su ulazili u novčane odnose, koji su se utvrđivali u gradovima.

Za svoje usluge židovski trgovci pokušavali su dobiti što je moguće veće zarade. Mnogim predstavnicima ostalih nacionalnosti činilo se kako su te zarade bile ne samo prevelike, nego i nepravedne. Tako je, razmatrajući ekonomske veze između Židova i Ukrajinaca na Zakarpatju, mađarski ekonomist irskoga podrijetla Edmund Egan izvijestio vladu kako administracija, suci i zemljoposjednici nose svoj udio odgovornosti za jadno stanje seljaka, ali glavna krivnja leži na Židovima – njihovi lihvari, trgovci i krčmari „lišili su Rusyne i novaca i posjeda“. Eksploatatorske metode mnogih židovskih trgovaca izazvale su kod seljaka mržnju, ali je shvatio da bez sudjelovanja Židova nije bila moguća bilo koja ekonomska djelatnost. To mišljenje je izneseno u tajnom izvješću habsburškoj policiji o odnosima ukrajinskog seljaštva prema Židovima, poslanom u Beč 1890.: „Izuzevši svakidašnji kruh, seljaci na svakom koraku ovise o Židovima. Oni su za njih i naručitelji, i savjetnici, i posrednici i osobe od povjerenja. I ako bismo ih odlučili prognati, tada bi seljaci prvi tražili njihov povratak. Iako Židovi u punoj mjeri koriste prednosti toga stanja, dajući rate kredita, kontrolirajući ne samo seljake nego i svećeništvo, pogrešno bi bilo govoriti o prevladavanju antisemitizma u značenju rasne netrpeljivosti.“

Treba naglasiti da je većina Židova trpjela siromaštvo i nije imala bolje načine za preživljavanje. Na kraju 19 st. njihov profil zanimanja bio je sljedeći: 15% bili su lihvari, 35 – trgovci, 30 – obrtnici, 20 – predstavnici različitih profesija. Većina židovskih trgovaca bili su mali trgovci, a sićušnu manjinu činila je neobično velika i utjecajna grupa koja se bavila veleprodajom u Galiciji.

Industrija. S obzirom na konkurenciju visokoindustrijaliziranih zapadnih provincija, štetnu politiku vlade i ograničenost unutarnjega tržišta, jasno je da za razvoj industrije u Galiciji nije bilo velikih mogućnosti. Osim toga, osjetio se nedostatak kapitala. Do 1890-ih godina nisu postojale komercijalne banke, židovski kapital se obrtao u trgovini i lihvarstvu, a bogati Poljaci ulagali su novac u zemlju. Paradoksalno, izgradnja željeznica, koja je započela 1852., nije unaprijedila industrijski razvoj Galicije, već ga je kočila.

Malu industriju, koja je postojala do pojave željeznice, posebno staklarsku, tekstilnu i kožno prerađivačku, od vanjske konkurencije je štitila relativna izoliranost provincija. Ali kad je sa željeznicom došao protok zapadne robe, mnogo je mjesnih tvrtki bankrotiralo. A velik broj onih koje su opstale, bile su obrtničke, njihovi tipični predstavnici bili su brojni židovski krojači i postolari. Velike tvrtke glavnim su se dijelom usredotočile na krčenje šuma; uvjeti njihova razvoja bili su dostupnost velikih šumskih masiva i potreba za građevnim materijalima na zapadu, a specijalizirale su se i u proizvodnji alkohola.

Ipak, u 90-im godinama 19. st. pojavili su se znakovi promjena. U prethodnom desetljeću osnovane su tri banke, koje su postale izvor financiranja velikih industrijskih projekata. Poljski magnati, na primjer Andžej Ljubomirski, dobili su od bečke vlade potporu za razvoj industrije te je 1901. osnovano udruženje tvorničara. Brzim tempom razvili su se 70-ih i 80-ih godina 19. st. naftni obrti u rajonima Droğobyč i Boryslav, koji su se financirali uglavnom austrijskim i engleskim kapitalom. Do početka Prvoga svjetskog rata oni su davali približno 5% svjetske proizvodnje nafte.

Polagano ali stalno rastao je broj proletera: 1902. bilo je 230.000 potpuno i dijelom zaposlenih radnika, od kojih 18% Ukrajinaca, 24% Židova i ostalo – Poljaci. Kao i u ruskome dijelu Ukrajine, ta „mlada“ klasa očuvala je tijesne veze sa selom, i mnogo se ukrajinskih i poljskih radnika vraćalo seoskom domaćinstvu, odradivši dio godine u industriji. Te su se promjene kretale postupno i imale su relativno neznatne razmjere. Zbog toga su zapadnoukrajinske zemlje u odnosu na gospodarstvo ostale iza ostalih provincija Imperija.

Novi politički sustav

Nakon gušenja ustanka 1848., Habsburzi su pokušali poništiti revolucionarne reforme i obnoviti apsolutnu carsku vlast. Raspustili su parlament i ukinuli ustav – bio je to početak desetljeća zagušljivog neoapsolutizma. U Galiciji, gdje se ukrajinsko svećenstvo vratilo crkvenim poslovima, dobrovoljno se 1851. raspustila Glavna rus'ka vijećnica. Jedna od inicijativa Ukrajinaca, kojom bi se oporavio život u provinciji na kraju 1850-ih godina, bila je da se u Ljvivu izgradi Rus'ki narodni dom – kulturni centar koji se gradio doprinosima zajednice. Međutim, gotovo su svugdje

umjesto pokreta i aktivizacije, 1848. godine vladali pasivnost i inercija. Duhoviti Ukrajinac napisao je: „Što više raste naš Narodni dom, to niže pada naša kulturna djelatnost.“

Međutim, ipak su se dogodile važne promjene. Godine 1849. namjesnikom Galicije postao je Agenor Goluhovski – bogati poljski zemljoposjednik i povjerljiva osoba Franje Josipa I. To proglašenje imalo je dva važna aspekta: prvo, novi namjesnik je, u skladu s autokratskom politikom Beča, dobio široke ovlasti, uključujući nadzor nad izvršavanjem zakona, poslovima industrije, obrazovanja i religije u provinciji; drugo, smatrao je da će postizanje nevelikih, ali konkretnih ciljeva brže poboljšati stanje Poljaka nego herojski, ali neuspješni ustanci. Tijekom sljedećih 25 godina Goluhovski, koji je triput postavljan namjesnikom Galicije, i dvaput ministrom u Beču, odigrat će presudnu ulogu u stvaranju novoga političkog ustrojstva u provinciji.

Porast poljskih utjecaja. Demonstrativno naglašavajući odanost Habsburgovcima i namjere da se pravedno odnosi prema Ukrajinacima, Goluhovski je sustavno u vladi provincije proširio poljske utjecaje. Prema njegovu prijedlogu, Beč je odustao od plana podjele Galicije na poljski i ukrajinski dio. Njegovi izvještaji, u kojima je prenaplašavao simpatije Ukrajinaca prema Rusiji, uzdrmali su povjerenje carske vlade prema „Tirolcima Istoka“. S povećanjem utjecaja, Goluhovski je postao još očitiji u svojoj propoljskoj, antiukrajinskoj politici. Nadajući se ukloniti Ukrajince s Ljvivs’koga sveučilišta, prisilio je Golovac’koga dati ostavku na mjesto profesora ukrajinske književnosti. Uvjeren u nužnost polonizacije Ukrajinaca, pokušao je čak u Grkokatoličku crkvu uvesti rimski kalendar, a 1859. – latinični alfabet za ukrajinska izdanja. Tu je otišao predaleko. Njegovi projekti izazvali su ogorčenost ukrajinskih intelektualaca. Rasprave oko su se pretvorile u pravi „rat alfabetom“ s namjesnikom i prisile su ga da odstupi. Ali je Goluhovski nastavio ofenzivu na drugim frontama, sustavno zamjenjujući njemačke činovnike Poljacima i šireći uporabu poljskog jezika u školama. Tako je pripremao teren za naglo povećanje poljskih utjecaja u Galiciji.

Godine 1859. dogodio se još jedan presudan prijelom u povijesti Habsburške Monarhije, kada su joj Francuzi i Sardinci nanijeli žestoke poraze u Italiji. Oslabljeni izvana, Habsburzi su bili prisiljeni ići i na unutrašnje ustupke. Kao posljedica likvidiran je neoapsolutistički režim i

obnovljeno je ustavno parlamentarno uređenje, ovaj put na dulje vrijeme. U Beču je sazvan središnji parlament, a svaka provincija je dobila vlastitu asemblu. Do 1873. godine, zastupnici središnjega parlamenta birali su se od broja zastupnika asemble.

Kako bi dobio potporu viših klasa, Beč je stvorio izborni sustav koji je odgovarao njihovim interesima. Članovi provincijskih asembla birali su se po četiri kategorije, ili kurije birača: veliki zemljoposjednici, trgovačke komore, miješani i seoske zajednice, od kojih je svaku predstavljala određena grupa delegata. Od 150 delegata galicijskoga Sejma, interese velikih zemljoposjednika zastupala su 44 delegata, trgovačke komore tri, gradske zajednice – 28, seoske organizacije (u kojima su se također mogli birati i zemljoposjednici) – 74. Koliko su malo seljaci bili predstavljeni u Sejmu, pokazuju pravila izbora: ako su za izbor zastupnika za kuriju bila potrebna 52 glasača, zastupnika iz seoskih organizacija birala su 8764 glasača. Za Ukrajince, narod uglavnom seljački, bilo je to iznimno nepovoljno. Kao posljedica toga, u izborima za galicijski Sejm udio Ukrajinaca obično se ograničavao na 15%. Oni su također imali neproporcionalno malo zastupnika u bečkome parlamentu. Nema sumnje, u parlamentarnom sustavu Galicije prevladavalo je poljsko plemstvo.

Ali Poljake su čekali još veći uspjesi. Poznati model ponovljen je 1867. godine. Doživjevši poraze u ratu s Pruskom, Habsburgovci su bili prisiljeni dati dalekosežne ustupke Mađarima – najjačem narodu Imperija. Rezultat toga bila je Austro-Ugarska nagodba 1867. godine, u kojoj je u izravnu podređenost Mađara došla približno polovica Imperija, uključujući Zakarpattje. Habsburška Monarhija je sada postala Austro-Ugarska Monarhija. Uspjeh Mađara potaknuo je Poljake domoći se pune kontrole nad Galicijom. Formalno odbivši zadovoljiti te zahtjeve, Beč je već prihvatio neslužbeni politički kompromis: u zamjenu za potporu koju će Poljaci dati Habsburgovcima, obećao je ne miješati se u politiku Poljaka u Galiciji. Zapravo se Galicija trebala pretvoriti u poljsku „državu u državi“.

Neočekivano širenje utjecaja Poljaka na galicijske poslove znatno je prekoračilo mogućnosti koje im je jamčila većina u Sejmu. Do 1916. godine samo su Poljaci mogli biti postavljeni na mjesto namjesnika. Kada se u centralnoj vladi birao ministar poslova Galicije, i tada je također biran Poljak. Brzo se oslobađao Nijemaca i polonizirao se činovnički aparat. Školski poslovi su gotovo u cijelosti bili u rukama Poljaka, te je 1869. godine

poljski jezik postao službeni u obrazovanju i administraciji provincije. Na društveno-ekonomskoj i kulturnoj razini Poljaci su bili znatno snažniji nego Ukrajinci. Njihovi aristokrati su vladali velikom zemljom, njihova inteligencija bila je brojnija, obrazovanija i svestranija; njihov udio u gradskom stanovništvu je ubrzo porastao, a njihova kulturna postignuća još do 1867. godine bila su impresivna. Nije čudno što su se Poljaci nadali prokrciti put do vlasti u Galiciji.

Ciljevi Poljaka u Galiciji. Kako bi zadovoljili Poljake raspolagati dobivanjem vlasti? Kako bi se razumjela poljska politika u razdoblju 1868.–1914. godine, treba pogledati događanja iz poljske perspektive. Poljaci, u prvom redu plemstvo i inteligencija, jer poljski seljaci bili su politički naivni kao i Ukrajinci – bili su narod izdanih nada. Na kraju 18. st. izgubili su državnost, a ustanci 1830. i 1863. godine s namjerom da se povrati državnost doživjeli su velike prepreke. Ukrajinci su ih, vjerojatno, doživljavali kao nadmene i nadmoćne protivnike, ali mnogim Poljacima nije dao mira osjećaj vlastite nemoći pred Nijemcima i Rusima. Nakon katastrofe 1863., u načinu razmišljanja Poljaka dogodila se velika promjena, a glavni izvođač toga procesa bio je Goluhovski. Odbacujući revolucionarnu djelatnost kao neučinkovitu, poljski lideri branili su politiku „organičkog rada“: konkretno, gotovo svakodnevne djelatnosti za ojačanje poljskoga društva njegovom modernizacijom. Iznimno povoljni uvjeti za ostvarenje toga pristupa postojali su u Galiciji, pa su je počeli gledati kao poljski Pijemont, tj. odskočnu dasku s koje počinje preporod poljskoga naroda.

A kako se postaviti prema Ukrajincima, tim odanim Habsburgovcima, „Tirolcima Istoka“? Pozicija Beča u tim pitanjima našla je odraz u ciničnim riječima austrijskog političara: „Pitanje o tome da li će postojati Rusyni i u kojoj mjeri, ostaje na odluci galicijskog Sejma.“ Drugim riječima, Ukrajinci su pali na milost Poljacima. Planovi što su ih za Galiciju stvarali poljski domoljubi (mnogi od njih demokratski nastrojeni), nametnuli su na prirodan način negativan stav prema nacionalnim težnjama Ukrajinaca. Još većim protivnicima Ukrajinaca bili su „podoljani“ – arhikonzervativni poljski zemljoposjednici iz Istočne Galicije (regija Podillja na sjevero-istočnoj granici s Poljskom – op. ur.), koji su nastupali protiv Ukrajinaca ne više iz političkih, nego iz društveno-ekonomskih razloga: potvrditi prava Ukrajincima, bilo je jednako kao ići ususret zahtjevu seljaka. Na taj način, osim davnog neprijateljstva između poljskoga plemstva i ukrajinskoga seljaštva pojavio se nov i još eksplozivniji sukob nacionalnih interesa. Takva

kombinacija dala je konfrontaciji između Poljaka i Ukrajinaca u Galiciji posebnu oštrinu.

Od početka se stav Poljaka prema Ukrajincima (posebno kod konzervativnih „podoljana“) svodio na osporavanje činjenice postojanja Ukrajinaca kao posebne nacije; oni su tobože – tek podgrupa Poljaka. To pojašnjava izjava jednog poljskog lidera: „Ne postoje nikakvi Rusyni, tek Poljska i Moskovščyna.“ Kada se zbog snažne aktivizacije Ukrajinaca 1848. godine postalo teško održati na takvim pozicijama, „podoljany“ su počeli provoditi novi smjer, kojeg je formirao Goluhovski. On je predvidio mjere usmjerene na diskreditaciju Ukrajinaca u Beču, na kočenje njihova nacionalnog i društvenog pokreta na bilo koji način i na svim razinama te na njihovu ubrzanu polonizaciju.

S posebnom se odlučnošću ta politika provodila u obrazovnim poslovima. Nakon 1867. godine poljski jezik je kao jezik obrazovanja zamijenio njemački u Ljvovskom sveučilištu te u svim profesionalno-tehničkim ustanovama. Cjelovita polonizacija zaživjela je također u srednjim školama, ili gimnazijama: 1914. bilo je u provinciji 96 poljskih i tek šest ukrajinskih gimnazija, dakle jedna na svakih 42.000 Poljaka i 520.000 Ukrajinaca. U osnovnim školama poljskih razreda je bilo trostruko više nego ukrajinskih.

Diskriminacija Ukrajinaca proširila se na svim razinama. Tako su 1907. poljske kulturne ustanove dobile deset puta veću financijsku pomoć nego ukrajinske. Investicije su, naravno, išle u zapadni, poljski dio provincije. Na svakom koraku Ukrajinci su nailazili ne samo na ravnodušnost, veći i na aktivni otpor vlade. Oni su bili prisiljeni voditi oštru, upornu borbu za svaku instituciju, svaku funkciju, svako imenovanje i, uostalom, za svaku ukrajinsku riječ.

To sveobuhvatno i često sitničavo neprijateljstvo zaoštrevale su duboke razlike u psihologiji poljskih i ukrajinskih vođa. Ako je u svjetonazoru poljskih intelektualaca bilo nešto plemenitaškoga, onda je ideologija ukrajinske inteligencije bila očigledno plebejska. Prema riječima Ivana Lysjaka-Rudynockoga, „svaki obrazovani Ukrajinac tek bi se nakon jedne ili dvije generacije udaljio od pastorata, ili iz seoskih kuća“. Jedina zajednička crta svjetonazora obrazovanih Poljaka i Ukrajinaca bila je, prema njegovu mišljenju, što su „obje zajednice smatrale svoj sukob analognim velikom ratu u 17. stoljeću, između poljskoga plemstva i ukrajinskih kozaka“.

Reakcija Ukrajinaca

Ako je 1848. godina bila kulminacija ukrajinskoga pokreta u Galiciji, tada su 1860-te godine postale, bez sumnje, njihovim padom. Postupci Beča s Poljacima zaprepastili su i iznenadili Ukrajince. Za vrijeme revolucije 1848. natjecali su se s Poljacima kao s politički sebi ravnima, a sada su Ukrajinci postali potpuno podređeni njima. Iz generacije u generaciju vjerovali su kako nepokolebljiva odanost Habsburgovcima jamči potporu dinastije, ali 1867. su bolno shvatili kako su to bile pogrešne pretpostavke. Nova politička situacija u Galiciji pokazala je da je pred predstavnicima ukrajinske vrhuške iz sredine svećenika, koje su obično nazivali „starim Rusynima“, bila sumorna budućnost. Osim toga, kako se Beč javljao nepouzdanim, njegova snaga i prestiž znatno su oslabili kao posljedica nedavnih političkih poraza. Poljaci su bili jači nego ikad. A u vlastitom narod ukrajinski vođe vidjeli su tek mase ubogih i nepismenih seljaka. Preživljavajući duboku krizu vjere u vlastite snage, počeli su tražiti nove izvore potpore.

Rusofili. Od 1860-ih godina interesi i nade mnogih obrazovanih Ukrajinaca usredotočili su se prema Rusiji.² U tome nije bilo ništa neočekivanog: jer upravo su u tom trenutku razni slavenski narodi, poput Čeha, Srba i Bugara, koji su osjetili težak pritisak Nijemaca i Turaka, također usmjerili svoje poglede na bliski slavenski narod – Ruse – u traženju pomoći. Brinući se o vlastitim ciljevima, Rusija je promicala slavenofilske tendencije, uspostavljajući s tim „srodnim“ narodima kulturne odnose i podržavajući ih financijski. Jednim od prvih i najvatrenijih ruskih kulturnih misionara bio je Mihajil Pogodin – poznati povjesničar konzervativnih pogleda, koji je 1835. posjetio Ljviv i uspostavio kontakte s ukrajinskom inteligencijom. Iako u to vrijeme njegova proruska agitacija nije imala značajnije posljedice, počela je prinositi plodove u ozračju 1860-ih godina.

Prvi u Galiciji preobraćeni rusofil bio je Denys Zubryč'kyj – povjesničar, jedan od nebrojenih ukrajinskih plemića. Zahvaljujući njegovim osobnim nastojanjima i težnjama neumornog Pogodina, u tu struju uspjeli su uključiti druge obrazovane Ukrajince i pored njih – Jakova Ćolovac'koga, jednog od članova „Rus'ke Trijce“. Ali odlučujući proboj u

2 O nastanku naziva Rusija od ukr. Rus' vidi: *Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija - identitet*. Zagreb: Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Udruga hrvatskih ukrajinjista, Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2013.

Galiciju rusofilstvo je postiglo pred kraj 1860-ih godina, kada se njegove dogme prihvatio takozvani „Krug sv. Jurija“, odnosno grkokatoličko više svećenstvo. Na taj se način rusofilstvo brzo proširilo na većinu svećenstva, i do kraja 19. st. svećenici su činili njegovu osnovnu društvenu bazu. Koristeći se potporom znatnog dijela zapadnoukrajinske vrhuške, rusofilstvo je počelo igrati najveću ulogu u kulturnom i političkom životu Istočne Galicije, Bukovyne i Zakarpattja.

Rusofilstvo je privlačilo „stare Rusyne“ ne samo zahvaljujući slavenofilskoj propagandi i razočaranju u Habsburgovce, nego i zato što su mnogi sudionici događaja iz 1848. godine smatrali kao je opstati u natjecanju s Poljacima moguće tek usmjeravajući se prema Rusiji. Važnu ulogu imala je također i društvena psihologija. Čak i slučajni promatrač jasno je vidio kako je ukrajinska duhovna elita patila od kompleksa etničke i socijalne inferiornosti. Kao i svaka elita, ona je težila priznanju i prestižu. Ipak, poljsko je plemstvo rijetko propuštalo mogućnost izraziti svoju društvenu superiornost pred grkokatoličkim svećenstvom. Jasno je da seljačka priroda ukrajinskog društva i kultura nije dala nikakva prestiža, a nakon nedaća 1860-ih godina ukrajinstvo je postalo još manje privlačno. Time je mogućnost identifikacije s moćnim ruskim carem, mnogobrojnim ruskim narodom i njihovom cvjetajućom kulturom odgovala duboko potisnutim potrebama svećenstva. Postojale su također i pragmatične namjere: računajući na oslabljenost Austrije i na snagu Rusije, potpuno je realna bila mogućnost kako će Rusi prije ili kasnije osvojiti Galiciju; mnogi obrazovani Ukrajinci smatrali su da je nužno što prije „zauzeti mjesto na ruskim kočijama“.

U svojem rusofilstvu Ukrajinci su se razlikovali od Čeha i drugih Slavena po tome što su išli znatno dalje, naglašavajući sličnost i čak identičnost Ukrajinaca i Rusa. Prema mišljenju vodećih rusofila, poput Bogdana Didyc'kog, Ivana Naumovyča, Myhajla Kačkovs'koga, a također Adolfa Dobrjans'kog u Zakarpattju, Ukrajinci su tek poseban ogranak trojednoga ruskog naroda, a ostala dva bili su Velikorusi i Bjelorusi. Prvi su put ti pogledi objavljeni 1866. u novinama „starih Rusyna“ *Slovo*, tajno financiranima od ruske vlade: „Mi se ne možemo više kineskim zidom dijeliti od naše braće, odbacujući jezične, književne, religijske i etničke veze, što nas povezuju s cijelim ruskim svijetom. Mi više nismo Rusyni iz 1848. godine, mi smo pravi Rusi.“

U potpunosti napuštajući stajališta iz 1848., „stari Rusyni“ su pokazali svoju nepouzdanost u mogućnost da vlastitim snagama opstanu u kulturnim, i posebno važno, u političkim natjecanjima. Suštinu te pozicije isticala je tada popularna poslovice: „Ako nam je sudbina potonuti, onda je bolje u ruskom moru, nego u poljskoj močvari.“ Taj pristup je imao također i druge posljedice: stavljajući sve svoje nade u potporu Rusa, rusofili su došli do zaključka o uzaludnosti mobiliziranja ukrajinske mase. Zato su njihov politički kurs počeli obilježavati pasivnost i inercija.

„Stari Rusyni“ nisu imali smjelosti da se otvoreno otkinu od Habsburgovaca. Naglašavajući svoje kulturne veze s Rusijom, bili su obazrivi te su u istom članku u *Slovu* izjavljivali: „Mi smo i uvijek smo bili nepokolebljivo vjerni našoj augustinskoj austrijskoj monarhiji i slavnoj dinastiji Habsburga.“ Poneki, posebno više svećenstvo, išli su još dalje, uvjeravajući, kako oni – nisu ni Rusi ni Ukrajinci, već poseban galicijski narod. Zbunjujuća samoidentifikacija, naglašavanje lokalne posebnosti, puzanje pred vlastodržcima i težnja da se poistovjete s moćnim Ruskim Carstvom i istodobno tvrdnjama o sigurnim regionalnim razlikama – sve to, naravno, nije bilo ništa novo u ukrajinskoj povijesti. U suštini je tu bila riječ o zapadnoukrajinskoj varijanti „maloruskog“ mentaliteta, proširenog u Istočnoj Ukrajini.

Utjecaj rusofilstva među Ukrajincima najjače se osjetio u području jezika. Nastupajući s elitnih pozicija, „stari Rusyni“ žestoko su odustali od uzimanja za osnovu ukrajinskoga književnog jezika mjesni dijalekt (ili kako su ga oni nazvali „jezik svinjara i pastira“). Htjeli su da njihov jezik ima priznatu književnu tradiciju i prestiž, i zato su se u izdanjima koristili crkvenoslavenskim jezikom religijskih tekstova s primjesama poljskih, ruskih i ukrajinskih riječi.

Možda je ta nespretna i umjetna mješavina, ili *jazyčije*, kako su je zvali, bila prestižna, ali istina je i to da ju je bilo teško razumjeti, posebno seljacima. Čak su i obrazovani Ukrajinci, koji su njome pisali, svaki sa svojim nesređenim pravilima, rijetko kad razgovarali na tom jeziku, služeći se radije poljskim jezikom. Na pitanje zašto baš poljski, „stari Rusyni“ su odgovarali: „Jer maloruski – to je jezik seljaka, a ruski ne znamo, zato se koristimo civiliziranim jezikom Poljaka.“ Stajališta „starih Rusyna“ predstavljala su negiranje književnih principa, kojima su se vodili „Rus’ka Trijčja“ i otvoreni pobornici mjesnog dijalekta. Rusofili koji su se javili 1848. bili

su tako uporni protivnici narodnog dijalekta da su čak pozdravili zabranu ukrajinskih publikacija u Rusiji 1876. godine. I upravo oko pitanja o jeziku u sredini ukrajinskih studenata počela se razvijati opozicija galicijskim rusofilima.

Nije bilo lako mlađim generacijama stupiti u rat sa starijima, koji su bili snažna većina. Rusofili su vladali u gotovo svim ukrajinskim ustanovama. U njihovim su se rukama nalazili Narodni dom, dobro financirani Stavropigij'skyj institut, izdavaštvo „Galicijsko-rus'ka matica“, a također velik dio tiska, uključujući najveće novine *Slovo*. Osim toga, 1870. su rusofili osnovali političku organizaciju – Rus'ku Radu, koja je pretendirala na ulogu glavnog sljedbenika poslova Glavne Rus'ke Rade iz 1848. godine i koju su nastojali pretvoriti u jedinog predstavnika svih Ukrajinaca u Galiciji. Na takav način je, čak među vlastitom elitom, ukrajinski pokret imao odlučnog i jakog protivnika.

Narodovci. U razdoblju do revolucije 1848. upravo se mladež na čelu s „Rus'kom Trijcmom“ zalagala za uporabu narodnog jezika, i unatoč poteškoćama od strane starije generacije, nitko drugi kao mladež nije stao u zaštitu razgovornog jezika u 60-im godinama 19. stoljeća. Slično kao „stari Rusyni“, mnoštvo mladih zapadnih Ukrajinaca usmjeravalo je poglede na Istok. Ali ako su se starije generacije udvarale caru, nadahnuće mladeži bio je Ševčenko.³ Ona se nije tek oduševljavala ljepotom, energijom i snagom, koju je otkrio u narodnom jeziku, nego je prihvaćala orijentaciju pjesnika i mnogih istočnih Ukrajinaca na narod. Stoga su te zapadne Ukrajinke počeli nazivati narodovcima.

Osim generacijskih i ideoloških razlika, rusofili su se razlikovali od narodovaca i društvenim položajem. Među prvima, po pravilu, bili su dobro situirani crkveni i građanski činovnici i ostali „solidni građani“; drugi su uglavnom bili studenti, mladi svećenici, predstavnici svjetovne inteligencije, koji su tek nastajali. Ipak ne treba preuveličavati različitosti koje su dijelile ta dva tabora koja su se formirala u tankim slojevima obrazovanih zapadnih Ukrajinaca. Otpočetak su se sporovi među njima vodili gotovo isključivo oko pitanja jezika i književnosti. U drugim pitanjima pristaše obiju skupina imali su slične vrijednosti (pa i podrijetlo, često svećeničko) i gledali su na te nesuglasice kao na razilaženje starijih i mlađih članova jedne obitelji.

3 O tome: Jevgenij Paščenko. *Taras Ševčenko*. Pogovor u knjizi: Taras Ševčenko. Izabrane pjesme. Zagreb, Matica hrvatska, 2014, str. 155-187.

Ali vanjski utjecaji postupno su produbljavali rascjep između dviju frakcija. Ako su rusofili bili upoznati s djelima ruskih konzervativnih književnika – slavenofila, narodovci su žedno čitali Ševčenka, Kuliša i Kostomarova. Ta književnost ih je zblížila s kijevskim ukrajinofilima. Osobito nakon provođenja antiukrajinskih mjera 1863. i 1876. godine: istočnoukrajinski autori počeli su češće objavljivati u časopisima galicijskih narodnjaka. Ti kontakti ojačali su nakon što su Antonovyč, Konys'kyj i Kuliš posjetili Galiciju, i bez obzira na sve, postali su pripadnici zapadnoukrajinske politike. Pod utjecajem liberalno usmjerenih istočnih Ukrajinaca pomalo su se proširili intelektualni vidici provincijskih i s crkvom povezanih zapadnih Ukrajinaca. U početku su jačanjem tih veza jačale i demokratske i građanske tendencije. Ali je svejedno intelektualni i ideološki utjecaj istočnih Ukrajinaca na zapadne imao svoje granice. Kada im je na kraju 1870-ih godina Dragomanov, boraveći u progonstvu, pokušao usaditi svoje kozmopolitske, socijalističke i antiklerikalne poglede, njegov „bezbožni anarhizam“ izazivao je zgražavanje. Mnogi narodovci su bili mladi seoski svećenici, koji su težili proširiti kontakte sa selom. Tako da ponekad nisu mogli i nisu željeli napustiti te želje.

Dogovor, koji je su postigli narodovci, oslanjao se prije svega na priznavanje činjenice da su Ukrajinci – zasebna nacija, koja živi na prostoru od Kavkaza do Karpata i kojoj je najbolji način vlastitog izražavanja - narodni govor. Došli su do zaključka da je najefektivniji način razlikovanja i razvoja nacionalnog identiteta u tome kako njegovati i promicati ukrajinski jezik. Stoga je za njih osnovno nacionalno pitanje bilo pitanje jezika i književnosti. Takav uzak pristup isključivao je mogućnost postavljati društvene probleme, istupati protiv vlade, uopće cjelovito se baviti politikom. U tom pogledu, narodovci su bili zapadnoukrajinskom vrstom ukrajinofila Ruskog Imperija. Sljedeća je zajednička crta bila što narodovci, kao i ukrajinofilo, za razliku od rusofila, nisu imali inozemnu potporu. Oslanjajući se na „vlastiti narod“, bili su (barem u teoriji) demokratskiji nego njihovi konzervativni protivnici – rusofili.

Gotovo sve postojeće ukrajinske ustanove, uključujući tisak, bile su pod kontrolom rusofila, narodovci nisu imali širok pristup do njih. Jedino što im je ostalo bilo je – stvoriti nove. Narodovci su osnovali nekoliko tajnih skupina (nakon što je rusofilska vrhuška zabranila sjemeništarcima ulaziti u skupinu narodovaca i čitati njihove časopise), od kojih je najvažnija bila „Moloda Rus“, stvorena 1861. u Ljvivu. Te su se skupine uglavnom

bavile izdavanjem časopisa, cjelokupnom raznolikošću koja se javila 1860-ih godina. Posebno su *Večernici* (1862.) popularizirali Ševčenka i bili pod utjecajem peterburške *Osnovy; Meta* (1863.–1865.) su proglasili svojom zadaćom širenje znanja među svjetskom inteligencijom, *Nyva* (1865.) i *Rusalka* usredotočili su se na književnost. *Pravda* su bile novine u kojima su često tiskali svoja djela istočni Ukrajinci i bila je nešto poput nacionalnog foruma. S iznimkom *Pravde*, izdanja koja su uređivali neiskusni mladi entuzijasti imala su ograničen broj čitatelja, malo sredstava i brzo su se gasila.

Međutim, niz ukrajinskih narodovaca razvio je ukrajinsku gramatiku i rječnike. Druga vrsta njihove djelatnosti bilo je ukrajinsko kazalište. Osnovano 1868. u Ljvivu ono se, kao i u ruskom djelu Ukrajine, pretvorilo u posebno učinkovito sredstvo produbljivanja nacionalne svijesti. Godine 1868. skupina od oko 60 studenata, na čelu s Anatolom Vahnjaninom, osnovala je društvo „Prosvita“, koje se bavilo „učenjem i obrazovanjem naroda“. A 1873. godine uz financijsku i moralnu pomoć istočnih Ukrajinaca u Ljvivu je osnovano Društvo T. G. Ševčenka.

Unatoč eksploziji književne i kulturne djelatnosti, uskoro je postati razvidno da su veze narodovaca s narodom slabe. Isto tako su ih prisilili ponovno razmotriti svoje pozicije i niz drugih čimbenika. Nakon Emskog ukaza 1876. godine⁴ odjednom su povećali kontakte s obrazovanim istočnim Ukrajinacima. Dramatičan dokaz političke slabosti Ukrajinaca u Galiciji bila je 1879. godina, kada su, predvođeni rusofilima, uspjeli poslati samo tri zastupnika u pokrajinski Sejm. Godine 1880. došli su novi vođe, koji su pripadali građanskoj inteligenciji – profesori i pravnici poput Juliana Romančuka, Oleksandra Ogonovs'kog i braće Barvins'kyj.

Pod utjecajem tih događaja narodovci su željeli poslušati barem jedan poziv Dragomanova: „Poljaci su vas istisnuli iz galicijskog Sejma: rusofili su vas prognali iz vaših ustanova... mi vas molimo odustanite od politike kompromisa i uzajamnih optuživanja, a umjesto toga idite među narod i organizirajte se.“ Što se tiče rusofila, Dragomanov je općenito savjetovao da ga ne uznemiravaju. Te savjete su narodovci prihvatili. Oni koji su pripadali rusofilskim ustanovama i studentskim klubovima, napuštali su ih. Godine 1880. pokrenuli su, orijentirane na masu, novine, demonstrativno ih nazvavši *Dilo*, kao protutežu rusofilskom *Slovu*. Iste godine s namjerom raspravljanja o situaciji i potrebama ukrajinskoga društva sazvali su prve

4 O zabranama ukrajinskog jezika: Jevgenij Paščenko. *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe*. Split: Književni krug, 2010.

ukrajinske masovne skupove, ili više. Na njima se okupilo oko 2 tisuće ljudi, uključujući mnoštvo seljaka. Godine 1885. osnovano je predstavničko tijelo – Narodna Rada.

Radikali. Prema mišljenju nekih suvremenika, čak i najaktivnijih djelatnika narodovaca bilo je malo; kako im osigurati konstruktivnu i progresivnu ulogu u ukrajinskome društvu? Što se tiče rusofila, njihova su uvjerenja do te mjere bila reakcionarna da nisu izdržali nikakve kritike. Barem je tako mislio Dragomanov. Kao predstavnik većine intelektualno razvijene istočnoukrajinske inteligencije, tog emigranta, koji je živio u Ženevi, šokirali su niska kulturna razina, provincijalizam i sitničavost Ćalyčana. On je oštro istupao protiv malograđana i, po njegovu mišljenju, negativnog utjecaja svećeništva na ukrajinski život (u Istočnoj Ukrajini, gdje se svećeništvo u velikoj mjeri rusificiralo, njihov je utjecaj na ukrajinski pokret bio minimalan). Tog uvjerenog socijalista ljutio je često ponavljani propovjedni argument galicijskih svećenika, da je siromaštvo seljaka prije svega posljedica njihova pijanstva i lijenosti. Uvjerivši se da je starija generacija zapadnih Ukrajinaca (u koje je između 1870. i 1880. uračunao i narodovce) u svojoj nazadnosti otišla predaleko, Dragomanov se usredotočio na kontakte s galicijskim studentima.

U mnogobrojnim pismima objavljenima u galicijskom studentskom časopisu *Drug*, pozivao je mladež na odbacivanje pogleda starije generacije i širenje intelektualnih vidika, na upoznavanje najvećih postignuća europske i ruske kulture i znanosti, kako bi se posvetili služenju potlačenim masama, ne samo riječima i djelom. Njegov poziv svidio se maloj skupini zapadnoukrajinske mladeži i zapalio iskru koja bi se mogla nazvati intelektualnom revolucijom. Pozvao je članove te skupine u potragu trećeg i socijalno pravednijeg puta Ukrajinaca.

Porast organiziranosti

U to doba Ukrajinci Galicije stekli su ugled visoko organiziranih i društveno discipliniranih ljudi, posebno u usporedbi sa sunarodnjacima na istoku. Jedan od razloga bio je što su galicijski Ukrajinci ne samo razvili te osobitosti, nego su ih imali priliku i primijeniti. Unatoč njihovu nepovoljnom položaju u odnosu na Poljake, nakon 1861. godine Ukrajinci u Austriji živjeli su u uvjetima ustavne monarhije, koja im je dala mnogo

veću slobodu govora i udruživanja nego što bi to bilo moguće u Ruskom Imperiju.

Porastu organizacijske djelatnosti, koji se dogodio u istočnoj Galiciji potkraj 19. st. i na početku 20. st., pridonio je i niz drugih čimbenika. Zapadni Ukrajinci pretrpjeli su izravan utjecaj društveno vrlo discipliniranih naroda poput Nijemaca i Čeha. Još izravnije su na njih utjecali Poljaci, koji su stali na put politike „organičkog rada“, usmjerene na pojačanje njihove sličnosti mobilizacijom i razvojem ekonomskih i kulturnih resursa. Ukoliko su se zapadni Ukrajinci htjeli natjecati s Poljacima, očito su morali primjenjivati sličan pristup. Otuda i slogan „osloni se na vlastite snage“. Na kraju, u 1880-im godinama među Ukrajincima se formirao novi tip vodstva, personifikacijom koje je postao društveni djelatnik. To su vodstvo uglavnom činili pedagozi i posebno pravnici – kako idealisti, svim srcem odani poslovima narodne dobrobiti, tako i pragmatici, koji su težili prilagoditi ukrajinskog seljaka zahtjevima društva toga doba.

Dostignuće obrazovanja i kulture. Predikatur te nove struje bilo je društvo „Prosvita“, koje su 1868. osnovali narodovci. Posvećujući se poslovima podizanja kulturnog i obrazovnog stupnja seljaštva, to lživs’ko društvo je pomoću seoskih učitelja i župnika postupno proširilo po cijeloj istočnoj Galiciji mrežu čitaonica i biblioteka. Poticali su seljake čitati novine (često je jedan obrazovan seljak čitao cijeloj skupini nepismenih susjeda) i razglabati politička i društvena pitanja. Popularnost čitaonica je porasla kada su s vremenom počeli djelovati zborovi, kazališne kuće, gimnastička društva i kooperative. Pred kraj stoljeća gotovo su se počeli sukobljavati s crkvom i gostionicama. To je bio velik doprinos porastu političkog i nacionalno svjesnog seljaštva.

Galicijски vođe su s malim zakašnjenjem shvatili da pored kulturnih potreba seljaštva treba razmatrati i njihova gospodarska pitanja. Zbog socijalnog položaja i psihologije, seljaci nisu pokazivali velik interes za revolucionarne metode, koje su postale popularne u Ruskom Imperiju, i umjesto toga su se zalagali za samopomoć, odnosno poboljšanje sudbine poljoprivrednika i zadruga. Prvi pokušaj mobilizacije seljaka za njihovu vlastitu korist dogodio se 1870., kada su svećenici počeli kampanju protiv alkoholizma na selu. Masovni skupovi i obećanja koji su proglašavani njihovim zajedničkim naporima pomogli su smanjiti potrošnju alkohola, a sama kampanja je postala za crkvu jedno od prvih najvećih dotadašnjih postignuća.

Važan aspekt zadružnog pokreta, a također djelatnosti društva „Prosvita“, bilo je promicanje tijesnih skladnih veza između seljaštva i inteligencije, što nije uspjelo inteligenciji ruskoga dijela Ukrajine. Uspjesi narodovaca u ujedinjavanju masa osigurali su im konačnu pobjedu nad rusofilima, pristašama kojih je među članovima zadruga bilo samo oko jedne petine broja ukrajinofila. Na kraju, porast zadruga imao je ozbiljne negativne posljedice za židovsku zajednicu: bojkot alkohola, kreditnih udruga, potrošačke zadruge nanijeli su težak udarac židovskim gostioničarima, lihvarima i trgovcima – i zaoštrili trenje između Ukrajinaca i Židova, često tjerajući potonje na iseljavanje.

Gradski kulturni život. Ohrabreni organizatorskim postignućima kod seljaka, intelektualci su željeli ojačati svoju poziciju i u gradskom središtu. Predmet pozornosti postalo je obrazovanje, posebno srednje i sveučilišno; kao što se moglo i očekivati, Ukrajinci su bili vrlo malo zastupljeni na svim obrazovnim razinama. Konkretno, u osnovnim školama imali su dvostruko manji broj učionica i učitelja nego Poljaci.

Budući da je za otvorenje gimnazija bila potrebna suglasnost vlade, Poljaci i Ukrajinci su se borili za svaku školu na političkoj razini. Do 1914. godine Ukrajincima je uspjelo prisiliti vladu da otvori još četiri gimnazije, koje je financirala država. Istodobno su Poljaci za sebe izborili nekoliko srednjih i obrtničkih škola. Shvativši kako vlada neće zadovoljiti njihove potrebe, Ukrajinci su se okrenuli zajednicama i zahvaljujući privatnim doprinosima osnovali još osam gimnazija. Kako bi pomogli studentima, posebno onima koji su dolazili sa sela, u gimnazijama i sveučilištima su otvarali brojne domove, podržane privatnim novcem.

Sve većom odlučnošću, Poljaci su nastojali sačuvati „poljskost“ obrazovanja na Ljivivskom sveučilištu. Međutim, s vremena na vrijeme bili su primorani ići na ustupke. Tako su 1894. pod pritiskom Beča nerado pristajali na uvođenje (za Ukrajince) još jedne profesorske dužnosti (za povijest), svjesni da je to jedino radno mjesto koje će zbog svojih rezultata imati brojne posljedice. Budući da u Galiciji nije bilo kvalificiranih kandidata za tu dužnost, pozvan je 28 godišnji Antonovyčev učenik – Myhajlo Gruševs'kyj iz Kyjiva. Njegovim dolaskom u Ljviv počelo je novo razdoblje ukrajinske znanosti.

Taj najveći ukrajinski povjesničar počeo je izdavati svoje najznačajnije djelo *Povijest Ukrajine-Rus*⁵, postavljanjem jasnog cilja: dati povijesno utemeljenu potporu ideji ukrajinske državnosti. Gotovo bez ikakve pomoći izvana, Gruševs'kyj je reorganizirao znanstveno društvo Taras Ševčenko⁶ u pravu akademiju znanosti. Ubrzo je Udruženje okupilo gotovo sve vodeće istočno i zapadnoukrajinske, a također mnoge slavne europske znanstvenike. Do 1913. godine, osim brojnih drugih publikacija, objavljeno je 120 tomova njegovih *Zapysok*⁷, koji su imali velik učinak. Njegova velika knjižnica i brojne podsekcije bili su pripremna škola nove generacije nadarenih znanstvenika. Impresivan napredak postignut je u književnosti; on je najprije povezan s Ivanom Frankom – jednim od vodećih ukrajinskih pisaca. Spajajući nespojivo, gotovo fotografsku percepciju stvarnosti s optimističnom vjerom idealista u najbolje ljudske osobine, Franko je stvarao u iznimno raznolikim žanrovima – romani, priče, psihološki i socijalni eseji, satire, poezija i drame – te širokom rasponu tema. Zajedno s obveznim tada opisima seljačkog siromaštva, u romanima *Boa Constrictor* i *Boryslav se smije*⁸ on opisuje težak život radnika naftne industrije. Osim psihološko suptilnih i toplih priča o djeci, javljaju se pomno opisane slike zatvorskog života. A njegovi eseji o degradirajućoj aristokraciji i inteligenciji, koja je preživljavala svoje stvaranje, nastaje duboko razumijevanje sociologije. Franko je bio također briljantan znanstvenik, odvažan polemičar, istaknuti političar, kojega često nije razumjela i stvarala mu probleme vlastita zajednica.

Sljedeći istaknuti zapadnoukrajinski pisci bili su Vasyly Stefanyk i Oljga Kobyljans'ka. Prvi se proslavio kratkim ali brojnim pripovijetkama o tragičnom životu seljaka; u radovima Kobyljans'ke ogledala se vječna „želja ljepote“ i „plemenitost duha“. U području umjetnosti stvarali su izvrsni umjetnici kao Oleksandar Novakivs'kyj, Ivan Truš i mnogi njihovi učenici, koji su se služili potporom novog mitropolita Andreja Šeptyc'koga, i zahvaljujući njegovim subvencijama često su putovali u inozemstvo. Operni svijet zadivili su svojim nastupima svjetski poznata pjevačica Solomija Krušeljnyc'ka; konkretno, njezino pjevanje je osiguralo uspjeh Puccinijeve opere *Madam Buterfly*.

5 Грушевський М. С. *Історія України-Руси*. Т. 1-10. Київ, 1913.–1936.

6 Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка.

7 Записки Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка (Записки НТШ).

8 *Борислав сміється*.

Sljedećom potvrdom razvitka ukrajinskih kulturnih ustanova u Galiciji bio je brz razvoj tiska. Pod vještim uredničkim vodstvom Oleksandra Barvins'kog osnovan je 1880. list *Dilo*, koji je prekinuo monopol rusofila u tisku i postao najutjecajnijim i popularnim ukrajinskim listom. Kako ne bi bili posljednji, radikali i njihovi protivnici narodovci stvorili su vlastita izdanja, raznovrsna obrazovna društva, profesionalne sindikate, religijske i mladeške skupine. Godine 1913. zapadni Ukrajinci su već imali 80 tiskovina, od kojih 66 u Galiciji, a ostatak – u Bukovyni i na Zakarpattju.

Istočna Galicija: ukrajinska utvrda. Godine 1907. istaknuti poljsko-židovski liberal Wilhelm Feldman je napisao: „U 20. stoljeću mnogo naroda se uzdiglo iz pepela, ali preporod nekih bio je tako brz i energičan, poput preporoda Ukrajinaca u Austriji... njihov nagli i brzi rast bio je uglavnom zahvaljujući tome jer su naučili pomagati samima sebi i gorko se boriti za svako svoje postignuće.“ Iako Feldman nije smatrao da su zapadni Ukrajinci svladali sve prepreke (jer su oni još uvijek, kao i prije pripadali najbrojnijim i najviše politički diskriminiranim narodima Monarhije), on je, međutim, naglasio da stoje na nogama, da se pretvaraju u veliku snagu. Širenjem ukrajinskih organizacija, zapadni Ukrajinci su napokon uzimali stvari u svoje ruke, a njihov se nacionalni pokret pokazivao višeslojnim fenomenom i društvenom bazom. Ukratko, ako bi se u budućnosti javila mogućnost za osamostaljivanje, zapadni bi ga Ukrajinci bili spremni koristiti.

Porast nacionalnoga pokreta u Galiciji imao je velik utjecaj na odnos između istočnih i zapadnih Ukrajinaca. Ustvari, istočnjaci poput Antonovyča, Kony's'ki, Kuliš, a poslije Dragomanov i Grušev's'kyj prvi su shvatili da je Galicija spremna igrati ulogu Pijemonta ili baze nacionalnog preporoda.

Još 1860-ih godina oni su surađivali u galicijskim časopisima i davali financijsku pomoć zapadnoukrajinskim kulturnim ustanovama. Povećanjem broja časopisa i ustanova, aktualizirala se suradnja istočnjaka.

Na početku 20. st. istočni Ukrajinci su često bili suradnici i pretplatnici galicijskog tiska, znanstvenici i pisci obje regije nerijetko su zajedno radili u NTŠ⁹, studenti iz ruskoga dijela Ukrajine više puta su slušali ljetne tečajeve u Galiciji, a ukrajinska emigracija, posebno nakon 1905., našla je svoje utočište i osnovala svoj glavni stožer u Ljvivu. Promatrajući život Ukrajinaca na zapadu, potisnuta carizmom, ukrajinska inteligencija je

9 Наукове товариство імені Шевченка.

u Ruskome Carstvu vidjela da je ono što su mogli sanjati postalo stvarnost u Galiciji. S druge strane, pozitivan utjecaj na Ukrajince Galicije činio je pritek prvoklasnih intelektualaca s istoka, a zadivljujuće je da oni nisu mala izolirana nacija, samo 4 milijuna, već dio 20 milijunske nacije. Na taj način, zahvaljujući zajamčenim pravima u austrijskom ustavu, potrebi preživjeti u konkurenciji s Poljacima, nevelikoj moralnoj i intelektualnoj potpori istočnih Ukrajinaca, bijedna i nazadna Galicija formirala se kao utvrda nacionalnog pokreta.

Poljsko-ukrajinski sukob

Jačanjem političkog i nacionalnog razvoja Ukrajinaca, pogoršali su se odnosi između njih i Poljaka. Interesi tih dviju nacija, barem s točke gledišta njihovih vođa, razilazili su se gotovo u svakom pitanju: ako su se Poljaci tvrdoglavo zalagali za očuvanje jedinstva Galicije, da bi ona mogla služiti kao temelj njihove buduće države, Ukrajinci su zahtijevali podjelu kako bi imali u istočnome djelu provincije svoju bazu; ako su u istočnoj Galiciji Poljaci činili više slojeve društva, tada su se Ukrajinci poistovjećivali s njegovim nižim staležima. Ukrajinci su zahtijevali promjene i reforme ondje gdje je većina poljskih čelnika zahtijevala *status quo*. Ukratko, Poljaci su bili „imućni“, a Ukrajinci „siromašni“, koji se nisu htjeli više miriti sa svojim položajem.

Zbog aktivizacije organizacija civilnoga društva u političkoj djelatnosti, u sukob je uvučeno sve više predstavnika obaju naroda. Za razliku od situacije 1848. godine, Poljaci se nisu više mogli identificirati s nevelikom grupom aristokrata, a Ukrajinci – sa šaćicom svećenika i intelektualca. Na početku 20. st. poljsko-ukrajinski sukob među dvjema nacionalnim elitama prerastao je u sukob između dvaju naroda, koji je dobivao alarmantne razmjere.

Naravno, pokušao se postići kompromis. Ukrajinski i poljski socijalisti, npr. Ivan Franko i Feliks Dašinski, kritizirali su šovinizam s obje strane, pozivajući seljake i radnike obiju nacionalnosti na suradnju u ime zajedničkih interesa. U ulozi posrednika između protivnika pokušavali su nastupati istočni Ukrajinci poput Antonovyča i Kuliša, koji su se bojali da će to neprijateljstvo ugroziti njihov boravak u Galiciji. S vremena na

vrijeme Beč je pokušao riješiti sukobe, nadajući se ohladiti napetosti na njezinim osjetljivim istočnim granicama. Najviše se promovirala tzv. nova era političkog mira, koja je morala početi 1890. godine. Kao rezultat dogovora, postignut između narodovaca pod vodstvom Juliana Romančuka i Oleksandra Barvins'kog s jedne strane, i general-gubernatora Kazimira Badena, koji je predstavljao galicijsku vladu – s druge strane, Ukrajincima su činili ustupke (pretežito u području kulture i obrazovanja), zauzvrat su morali priznati politički *status-quo*. Ali kad su vidjeli da se ti ustupci ograničavaju s nekoliko novih gimnazija i da vlada provincije nastavlja manipulirati izborima, ugovor je bio prekinut i obje strane su obnovile politički rat. Sljedeća nastojanja (npr. 1908.) da se postigne sporazum završila su na isti način.

U posljednjem desetljeću prije Prvoga svjetskog rata poljsko-ukrajinski sukob rasporedio se oko tri glavne točke: seosko pitanje, sukobi oko sveučilišta i zahtjevi provođenja izbornih reformi. U vezi s iznimno niskim plaćama, koje su ih primali na velikim imanjima seoski radnici, osobito je akutno i oštro bilo seosko pitanje. Na početku stoljeća, mnogi seljaci više nisu gledali na emigraciju kao na jedini način rješavanja svojih problema. Godine 1902. seljaci (koje su poticali radikali, s malim zakašnjenjem i nacionaldemokrati, a u isto vrijeme ih odgovarali rusofili) pokrenuli su velik bojkot žetve, u koji se uključilo više od 100.000 seoskih radnika na velikim posjedima Istočne Galicije. Koordinirati štrajk, održavati disciplinu i mir među svojim članovima pomagali su brojni lokalni odbori.

Uplašeni tim neočekivano uspješnim pokazivanjem seljačke solidarnosti, zemljoposjednici su pozivali vladu na „uspostavljanje reda“. Unatoč stotinama uhićenja, štrajk se nastavljao. Tada su zemljoposjednici apelirali na poljsku građansku misao, tvrdeći da štrajk nije ništa drugo nego pokušaj Ukrajinaca da potisnu Poljake sa zemalja svojih predaka. Dakle, pitanje koje bi moglo ujediniti ukrajinske seljake s istim potlačenim poljskim seljacima bilo je sa znatnim uspjehom korišteno u produbljanju nacionalnog neprijateljstva među njima. Na kraju je štrajk kulminirao pobjedom seljaka. Zemljoposjednici su morali povećati plaće i dati druge ustupke. Ipak, šire značenje štrajka bilo je u tome što je on uključivao mnogo seljaka, dovodeći ih u političku borbu.

Još žešći, iako ne tako raširen, bio je sukob na Sveučilištu u Ljvivu. Nakon 1848. godine Beč je planirao učiniti Sveučilište dvojezičnim, ali kad

su Poljaci došli na vlast, brzo su počeli polonizirati tu ustanovu. Postupno se ograničavala uporaba ukrajinskog jezika, pa čak i profesorima, i na kraju se pretvorila u stalnu praksu „poljskost“ sveučilišta. Tijekom 1890-ih godina ukrajinski studenti organizirali su niz protesta. Vidjevši da ih ignoriraju, zahtijevali su stvaranje odvojenog ukrajinskog sveučilišta. Tu ideju prihvatilo je ukrajinsko društvo, čak i seljaci, te su uz potporu studentskih zahtjeva sazivali masovne mitinge. U isto su vrijeme ukrajinski zastupnici u galicijskome Sejmu i u bečkome parlamentu više puta nadahnuto pozivali vladu da riješi ta pitanja.

Poljaci su i dalje uporno vodili svoju politiku i u prvom desetljeću 20. st. situacija na Ljvivs'kome sveučilištu postala je alarmantna. Naoružani palicama, ukrajinski i poljski studenti borili su se međusobno u učionicama; 1901. ukrajinski su studenti počeli masovno napuštati Sveučilište; 1907. su protiv sveučilišnih vlasti organizirane masovne demonstracije, a 1910. je u velikoj tučnjavi ubijen ukrajinski student Adam Koc'ka. Tada je Beč shvatio što treba raditi i 1912. godine su obećali da će u sljedećih pet godina otvoriti posebno ukrajinsko sveučilište. Međutim, rat je oduzeo Ukrajincima tu teško izborenu nagradu.

I, prema mišljenju ukrajinskih vođa, najveći problem bila je izborna reforma. Kad bi Ukrajincima uspjelo postići pravedniji stupanj zastupanja u galicijskome Sejmu i bečkom parlamentu, mogućnost da unaprijede svoju sudbinu bila bi znatno veća. Sustav kurija je znatno ograničio utjecaj ukrajinskih izbora, a provincijska vlada je nesporno manipulirala rezultatima izbora, osiguravajući si skandaloznu slavu. Te manipulacije provedene su na različite načine: krivotvorenjem popisa; tek nekoliko sati prije izbora mijenjali su mjesto i vrijeme njihova provođenja; krali su kutije s listićima (što nije bilo teško, jer među Ukrajincima nije bilo ljudi koji bi brojili glasove); kako bi se spriječile predizborne kampanje, ukrajinski kandidati su bili zatvarani u zatvore zbog sitnih prekršaja. Kršenje izborne procedure doseglo je vrhunac tijekom „krvavih izbora“ 1895. i 1897. godine – za vladavine gubernatora Badena, kojega su zvali „željeznim gubernatorom“. Kad su ukrajinski seljaci počeli prosvjedovati zbog prijevara i nepravilnosti, Baden je poslao policiju, a kao rezultat 10 je ljudi bilo ubijeno bajunetama, 30 teško ozlijeđeno i više od 800 pritvoreno.

Počele su se ipak događati promjene. Na početku u Beču, a potom 1907., unatoč upornom otporu poljske vrhuške, u Galiciji je ukinut sustav

kurija i uveden opći sustav glasovanja. Iako je provincijska vlada nastavila krivotvoriti rezultate izbora, broj ukrajinskih zastupnika, kako u bečkome tako i u galicijskome parlamentu, postupno je rastao. Godine 1879. Ukrajinci su imali tri svoja predstavnika u Beču, a nakon izbora 1907.–1927. godine – 27; u galicijskome Sejmu 1901. godine bilo je 13, a 1913. godine 32 Ukrajinca. Ipak su oni ostali neproporcionalno zastupljeni, zbog prevara na izborima za galicijskoga gubernatora.

U znak prosvjeda protiv tih prekršaja, mladi ukrajinski student Miroslav Sičyns'ki je 12. 4. 1908. ubio guvernera Andžeja Potockoga. Bila je to potvrda da su ukrajinsko-poljski odnosi dosegli opasne granice. Međutim, napetost je imala dublje korijene. Poljaci su međutim brzo proširili svoj ultranacionalistički pokret na čelu s Poljskom nacionaldemokratskom strankom Romana Dmowskog. Poljski nacionaldemokrati, slično kao i ukrajinski, osnovali su mrežu seljačkih organizacija i stekli veliku popularnost među urbanom srednjom klasom, intelektualcima i studentima. Osnovna im je briga bila rastuća prijetnja dominaciji Poljaka u Istočnoj Galiciji od strane Ukrajinaca. Iščekivanje te prijetnje odzvanjalo je u riječima poljskoga povjesničara Franciška Bujaka: „Naša budućnost u Istočnoj Galiciji ne sluti na dobro. Sudbina Engleza u Irskoj ili Nijemaca u Češkim zemljama nije ohrabrujuća za nas.“ Stoga je osnovni cilj poljskih nacionalista u Galiciji bio očuvanje onoga što je pripadalo Poljacima u istočnom dijelu provincije. To je značilo da su protiv Ukrajinaca sada nastupali već „podoljani“, odnosno ne više ograničeno istočnogalicijsko plemstvo, već poljski pokret sa širokom društvenom bazom, koji je tvrdoglavo odbijao bilo kakve ustupke.

Vođeni vlastitom nacionaldemokratskom partijom, Ukrajinci nisu bili manje militantni. Energično su nastavili organizacijske djelatnosti, u svakoj prilici su napadali Poljake u parlamentu i Sejmu, često organizirajući masovna okupljanja kako bi pokazali svoju moć. Dana 28. 6. 1914. se na masovnom skupu u Ljvivu, gdje je pred mnogobrojnom dobro raspoloženom publikom gimnastičku vještinu pokazalo tisuće članova društava „Sič“ i „Sokil“, na tribine, popunjene visokim dužnosnicima, popeo glasnik obavijestivši o atentatu u Sarajevu na nadvojvodu Ferdinanda Habsburškog. Europa je svaki čas bila spremna zaroniti u strašan rat i sukobiti se s međusobnim nacionalizmima.

S ukrajinskoga preveo Mario Jurčec

Roman Ğolyk

Anima Galiciana i/ili fatamorgana: realna i imaginarna Ğalyčyna u knjiŹevnosti i svijesti

Slika Ğalyčyne, oko koje se svaki put zaoštavaju sve Źivlje diskusije, ima već određenu tradiciju istraŹivanja u raznim humanističkim znanostima [16, 18]. Poznavatelji knjiŹevnosti usredotočuju se na promjene te ideologeme u zrcalu umjetničke misli. Povjesničari skreću pozornost na njezine mentalne projekcije i reminiscencije u memoarima i dokumentima. Kulturolozi se pak trude povezati mentalno s knjiŹevnim, jer je često teŹko povući granicu između njih. Na kraju svi zajedno (svjesno ili nesvjesno) stvaraju još jednu sliku regije, iza koje se proteŹe dugi trag mitova, ukorijenjenih u masovnoj svijesti. Opisati tu sliku nije jednostavno. Razumijevanje Ğalyčyne podložno je mijeni, i u povijesno-geografskom i u umjetničko-knjiŹevnom smislu. Granice pojma čas se suŹavaju, čas proširuju. Pomalo su nejasne čak i na kronološkoj mreŹi/crti povijesnog procesa te se znatno razlikuju u prihvaćanju migranata raznih etnokulturnih skupina koji su naseljavali ili naseljavaju taj kraj. Na kraju, Ğalyčyna se pokazuje vrlo različitom kroz perspektivu individualne percepcije, obojane emocijama. Zato je njezino lice slično postmodernističkom „različitom“, impresionističkom i ekspresionističkom „toku svijesti“, zamršenoj konstrukciji ili fenomenu, koji je samo djelomično podložan sistematizaciji i racionalnoj interpretaciji. Pokušat ćemo ocrtati samo neke dimenzije u kojima postoji „problem slike Ğalyčyne“ [vidi: 4, 5].

Ğalyčyna: imaginarna i realna geografija. Prije svega, posao oteŹava složena povijest konstrukcije mentalne i realne administrativne geografije Ğalyčyne u 19. i 20. stoljeću. Izdvojene austrijskim drŹavnim čimbenicima iz nekadašnjega prostora Poljske na kraju 70-ih godina 18. st., Galicija i Lodomerija su kronološki bile sljedbenice ranoga srednjovjekovnog doba Rus'koga vojvodstva (Rusi, Crvene Rusi). Međutim, imaginarno (s političkoga stajališta), one postaju produŹetkom srednjovjekovne Ğalyč'ko-

Volyns'ke kneževine¹. Ujedinjenje etnički raznolikog stanovništva u jedinstvenu granicu uvjetovalo je i mentalni raskol u ideji gotovo unitarne Ćalyčyne. Već sredinom 19. st. pojavio se zahtjev za odvajanjem zapadne (poljske) Ćalyčyne od istočne (ukrajinske), koji, međutim, nije ostvaren. Na svaki način, nova raspodjela teritorija potkraj 18. st. i na početku 20. st. postala je mentalnom krizom koja definira viziju prošlosti i budućnosti kraja. Retrospektivno, Ćalyčyna i Volodymyrija nisu samo aktualizirale, nego i stvorile sliku o kneževskoj Ćalyčyni i Volynju. S druge strane, slika suvremene Ćalyčyne odredila je sliku Rusi i Crvene Rusi (Rus'kog i Belz'kog vojvodstva) kasnoga srednjovjekovlja i ranoga novog doba. Do raspada Habsburške Monarhije 1918. godine Ukrajinci su, nastavljajući se na kneževsku tradiciju, pretendirali na Ćalyčynu kao na vlastiti teritorij. S druge strane, Poljaci su u njoj vidjeli nekadašnju Crvenu Rus' – dio davne Reči Pospolyte, koju su međusobno podijelile susjedne države, dakle fragment „Poljske Irredente“. Istodobno, već 1840.–1850-ih godina razmjerno cjelovita „rus'ka“ slika Ćalyčyne postupno se počinje raspadati na onu koja je kroz fazu „mekog rusynstva“ na kraju postala ukrajinskom, i onu koja je kroz etapu rusofilstva / starorusynstva / „tvrđog“ rusynstva postala moskvofilskom. U ideološkoj geografiji narodovaca² / ukrajinofila Ćalyčyna je, zajedno s Bukovynom i Zakarpattjem, bila dio Podaurijske Rusi, a ona, s druge strane, dijelom neujedinjene Ukrajine („Ukrajine Irredente“). S druge strane, u geografiji moskvofila Ćalyč'ka Rus' bila je dijelom „Rusi Pid'jaremnoj“³, koja se u najboljem slučaju ponovno trebala ujediniti sa „slobodnima“ Malom, Velikom i Bijelom Rusi, u formi Ruskog Imperija. Međutim, Židovi koji su naseljavali većinu malih gradova gotovo se nisu posebno deklarirali, no ipak su imali pravo smatrati Ćalyčynu svojim teritorijem. Konstrukcija imidža međuratne Małopolski

1 Ustvari, naziv pripojenih posjeda (Ćalyčyna i Volodymyrija) bio je primjer semiotičke simulacije: realno, u sastav Austro-Ugarske Monarhije ulazila je samo srednjovjekovna Ćalyčyna (prije svega, Ćalyč'ka i Peremyšls'ka zemlja), no sjećanje na davnu Volynj (Volodymyriju) bilo je prije povijesni fantom, danak tradiciji i primjer dinastijskih pretenzija. Ono je bilo prisutno pretežito u službenom klišeju, dok je u svakodnevnoj komunikaciji mjesto zauzimala Ćalyčyna (Galicija). Geografski opseg tog pojma fluktuirao je sve do 1847., kada u sastav Ćalyčyne ulazi Krakov / Veliko Krakovsko kraljevstvo (dakle ne dio kneževske Ćalyčyne, nego povijesne Malopoljske).

2 Narodovec' – sudionik političkog pokreta ukrajinske buržoasko-liberalne nacionalističke inteligencije Ćalyčyne (nastao u 60-im godinama 19. st.) – op. prev.

3 Rus' Pid'jaremna – Podčinjena Rus' – op. prev.

Wschodniej i Ziemi Czerweńskiej nakon 1918. godine trebala je postati protuotrov – zamjenik slike Ćalyčyne kao austrijske ideologeme s „rus’kim“ (ukrajinskim) povijesnim reminiscencijama⁴. Ukrajinci su se već od početka 20. st. dvoumili između slika Ćalyčyne i Zapadne Ukrajine: upravo je ideologija kolektivizma diktirala naziv njihove države – ZUNR – 1918.–1919. godine. Istodobno su ukrajinski i poljski etnografi i dijalektolozi 19. i 20. st. vidjeli u Ćalyčyni / Istočnoj Malopoljskoj / Zapadnoj Ukrajini još nekoliko imaginarnih zajednica: Bojkivščynu, Naddnistrijanščynu, Nadsjannje, Ćuculjščynu, Lemkivščynu, Opillje, Podillje i dr. To je, u određenoj mjeri, kompliciralo sliku. Likvidacija međuratne Poljske 1939. i pripojenje Istočne Ćalyčyne USSR-u podijelilo ju je između Zapadne Ukrajine, koja je ušla u SSSR, i njemačkoga General-gubernatorstva, sa sjedištem u Krakovu. Godine 1941. početak nacističke okupacije donio je nove izmjene u imaginarnoj i realnoj geografiji toga područja. Izdvojili su ga u distrikt „Ćalyčyna“, izdvajajući ga od Reichkomessariata „Ukrajina“, ističući na taj način austrijsku (njemačku) epohu u povijesti regije. Na kraju je 1944. Istočna Ćalyčyna ponovno postala „Zapadna Ukrajina“ ili „Sovjetsko Prikarpatje“; s druge strane, Zapadna Ćalyčyna postala je dijelom istočnih vojvodstava NRP-a. Današnji žitelji regije i nezavisne Ukrajine nisu sigurni s kojom je slikom najpouzdanije korelirati svoj kraj: s „Ćalyčynom“ koja ima austrijsku mitologiju, ali podsjeća na doba kneževa, ili sa „Zapadnom Ukrajinom“, koja odgovara težnjama zajedništva (soborna Ukrajina – op. prev.) i poslijeratnoj stvarnosti.

Književnost / književnosti u Ćalyčyni i Ćalyčyna u književnosti: etnokulturne mitologije i estetske tradicije. Različite su osnove za nejednaku interpretaciju područja Ćalyčine. S jedne strane – politička povijest Istočne Europe, s druge – varijabilna „etnodemografija“ Ćalyčyne [3], koja se odražavala u polikulturalnosti područja, prije svega njezinih gradova. Nalazeći se u okruženju svojih nacionalnih zajednica, stanovnici Ćalyčyne su živjeli zapravo u raznim mentalnim dimenzijama i to se djelomično odrazilo u njihovim memoarima i beletristici. Istodobno, nacionalne zajednice, koje su naseljavale kraj, bile su heterogene; njihova

4 Smatrali su je posljedicom okupacije od strane druge države, iako austrijsku Galiciju, posebice u vrijeme njezine autonomije, u poljskom okruženju doživljavaju s nostalgijom, kao zametak kasnije državnosti. Osim toga, lokalnim Poljacima imponirao je status Ljviva kao prijestolnice, a ne provincije. Novo ime kraja, podijeljenog na Ljvivs’ko, Ternopiljs’ko i Stanislavivs’ko vojvodstvo, trebalo je označavati njegovu povezanost s povijesnom Poljskom.

ideologija mijenjala se kroz vrijeme, a književne tradicije izmjenjivale su se u kanalu prevladavajućih estetskih stilova i pravaca. Zato se može govoriti o ġalyc'koj književnosti 19.–20. st. sa stajališta posebnosti oblikovanja (također i jezične forme, svjetonazora, životne stvarnosti) ne samo ukrajinske, nego i poljske i židovske književnosti toga područja [za raspravu o ovoj temi vidi: 6]. Pritom činjenica Ģalyc'ynne kao raskrižja kultura stvara teškoće u nacionalnoj klasifikaciji književnih tradicija. Na primjer nije uvijek jednostavno svrstati tekstove ġalyc'kih pisaca rusofilskog ili moskvoofilskog usmjerenja [vidi: 1, 2, 8]⁵. Posebno mjesto zauzima i dio židovske književne regije⁶. S jedne strane je na taj način Ģalyc'yna postala područje na kojem se isprepleću i funkcioniraju razne književnosti Istočne i Srednje Europe, a s druge mjesto nastanka tekstova koji odražavaju njezinu povijesnu specifičnost. Zato se lokalne književne tradicije (ukrajinska, poljska, židovska) s jedne strane mogu promatrati kao varijante odgovarajućih nacionalnih književnosti, a s druge kao razmjerno autonomne „ġalyc'ke književnosti“ koja je nastala na granici različitih kultura. Na taj način se književna povijest kraja dijeli na nekoliko odvojenih povijesti.

Slika Ģalyc'ynne u različitim književnim i memoarskim tradicijama područja u isto je vrijeme slična i različita. Neobično je da Ģalyc'ynu kao cjelinu opisuju prije svega oni koji se ondje nisu rodili, nego su došli izvana. Prije svega Austrijanci i Nijemci, za koje ta regija često nije dovoljno razvijena i nije etnički višeslojna. Ona je zanimljiva kao egzotičan kraj,

5 Tekstovi poput *Kalynyn srub* V. Vavryka, jezikom i motivima teže prema ruskoj književnosti (konkretnije, prema ruskim emigrantskim piscima). Međutim ti su autori pisali na ukrajinskome, prema motivima ukrajinskoga folkloru. Isto tako se dio tekstova J. Ģolovac'kog i većina „djela za narod“ I. Naumovyča, unatoč ideološkoj usmjerenosti, također može svrstati u ukrajinsku književnost. Djelomično se to odnosi i na memoaristiku B. Didyc'kog, štoviše i na djela onih koji su se držali „tvrdog“ usmjerenja, međutim, nisu u potpunosti dijelili „općerusk“ ideju (A. Dobrjans'kyj, V. Hyljak / Jeronim Anonim) i dr. Istodobno, bar na dio tih tekstova pretendira ruska književna tradicija, svrstavajući ih u odvojenu „karpatorusskuju literaturu“ / „Ģalyc'ko-russkoe obščestvenno-lyteraturnoe dvyžennye“ [1,2], ili dodjeljujući ulogu popularizacije ruske književnosti među lokalnim stanovništvom [8].

6 Djela pisana na jidišu doslovno su hermetički zatvorena među židovskom ġalyc'kom tradicijom, ograđena od ostatka tekstova grafikom i jezikom. Međutim čak i njih ubrajaju u tzv. europsko-poljsku književnost – prije svega zato što je znatan dio Židova Ģalyc'ynne bio asimiliran i inkorporiran u poljsko društvo. Istodobno djela na poljskom jeziku B. Šuljca ostaju među dvjema kulturama, a tekstovi S. Vincenza čak među trima: poljskom, ukrajinskom i židovskom. Njih se, naravno, može povezati samo s jednom tradicijom, ali takva identifikacija neće biti potpuna.

iako jako udaljen od izvora civilizacije. Za jedne je takva udaljenost simbol gotovo rousseauovske povezanosti s prirodom, koja čini čovjeka sretnim, a za druge upravo obrnuto, ljuti ih, čak i plaši, jer označava omalovaŹavanje i nesretnu sudbinu regije [13, 15]. Te se tendencije također mogu pratiti u memoarima predstavnika drugih nacija Austrijskoga Carstva, npr. Čeha K. Zapa [7]. Utopija „ġalyc’kog Eldorada“ i antiutopija „nędzy galicyjskiej“ također je razdvojila na dva dijela poljsku knjiŹevnu i memoarsku tradiciju. Djelomično je to ovisilo o vremenu u kojem su autori pisali svoja sjećanja ili/i umjetničke tekstove⁷. Istodobno je i za poljsku i za ukrajinsku tradiciju bila vaŹna mitologija Ćalyčyne kao Pijemonta – područja koje stvara nacionalni duh. No i ta je slika imala svoj antipod: sliku vrlo konzervativne provincije koja, stvarajući napredne ideje, iste monopolizira i ne dopušta im slobodan razvoj. Otuda slika o „onima uskog čela“ (slabe pameti – op. prev.) te o malograđanskim intrigama Ćalyčana i „ġalyčanstva“ kao jednog oblika provincijalnosti [12]. Dakle pokraj „dobre“ Ćalyčyne, u knjiŹevnosti i memoarima postoji i „loša“ Ćalyčyna.

Pritom autori nisu stvarali opću sliku regije, nego slike konkretnih gradova i sela, odnosno uopćene slike ġalyc’koga grada i sela. Na taj naćin je u poljskim i Źidovskim tekstovima pozornost uglavnom posvećena gradovima i provincijama⁸. Nije slućajno da upravo gradovi i njihove okolice stvaraju mitsku Atlantidu i Mjesećevu zemlju A. Hćjuka: izvangradska podrućja postaju u prozi poljskoga pisca prostor „noćne“ prirode i ukrajinskih sela [10]. Ukrajinci su, s druge strane, stvarali svoju sliku Ljviva i okolnih gradova⁹. Istodobno su pozornost ukrajinskih autora plijenila prije svega sela: od onih koja su se postupno pretvarala u gradiće (poput Boryslava I. Franka i S. Kovaliva, ili Truskavec’ O. Prystaja) do udaljenih gorskih

7 Na primjer Ljvivs’ki lijećnik S. Ljaskovnyćkyj je na poćetku 20. st. gledao na Ćalyčynu kao na kraj koji se brzo razvija i finansijski obogaćuje. S druge strane je vodnik i pisac K. Hlendovs’kyj, imajući na umu 80–90-te godine 19. st., prije istaknuo provincijalnost podrućja koje je htio pod svaku cijenu ostaviti u korist carske prijestolnice – Beća.

8 Otuda između ostalog: Ljviv B. Gregorovyća, M. Rocko-Bogdanovića, K. Hlendovs’kog, K. Makušyns’kog, S. Lema, M. Opalka. S. Vasylevs’kog, A. Baumgartena, K. Šlejena ili V. Šoljgine; Droġobyć B. Šuljca, Ć. Grynberga i A. Hćjuka; Staryj Sambir Z. Stšeteljs’ke-Grynbergove, Novyj Sambir A. Kućery i dr.

9 Otuda slika prijestolnice Ćalyčyne, Ljviva, u memoarima O. Zaklyns’kog i O. Bravins’kog, esejima M. Ćolubćja, I. Kryp’jakevyća, S. Šaha, O. Nadarġy, prozi I. Franka, I. Kernyc’kog, Z. Tarnavs’kog, B. NyŹankivs’kog, BereŹan – u sjećanjima B. Lepkoġ, Stryja – u memoarima E. Olesnyćkog, Stanislavova u eseuju V. Makara i dr.

naselja u slikama V. Stefanyka ili M. Čeremšyny i, poslije, B.-I. Antonyča. Rustikalizacija i etnografizacija književne slike Ćalyčyne nije zaobišla ni poljsku književnost¹⁰.

Sliku Ćalyčyne u raznim memoarskim i književnim tradicijama stvarali su i etnički i politički stereotipi. Mnogi memoari i umjetnički tekstovi zasnovani su na transformaciji slike područja prije i nakon Prvoga svjetskog rata, suprotstavljajući „poljsku“ Ćalyčynu „austrijskoj“. Ta opozicija u tekstovima Ukrajinaca i Poljaka ima najčešće smisao suprotstavljanja. Obje strane pokušavale su propagirati vlastitu povijesnu filozofiju događaja. Ćalyc’ki Ukrajinci dijelili su vremensku crtu na razmjerno blagonaklonu epohu podređenosti Austriji (iako su i u njoj vidjeli prikrivenu poljsku aroganciju), kulminaciju i poraz svojih emancipatorskih težnji u doba postojanja ZUNR-a („Studentski slom“)¹¹, nakon kojega je iznova počinjalo neblagonaklono razdoblje nacionalnog ugnjetavanja od strane susjeda, tj. Poljaka. U emocionalnoj dimenziji takva recepcija bila je više pesimistična nego optimistična. Poljaci su točno opisivali stanje stvari, ali katkad i suprotno: austrijsko razdoblje, s iznimkom doba Ćalyc’ke autonomije, činilo im se kao doba nacionalnog omalovažavanja; bitke za Ljviv i Ćalyčynu 1918.–1919. godine kao trenutak herojske obrane starih granica Poljske pred novim „potopom“, a međuratno doba kao razdoblje obnove u doba podjele Poljske. U skladu s tim, poljski memoari i umjetnički tekstovi, koji su opisivali Ćalyčynu prve polovice 20. st., bili su pretežno optimistični. Drugi granični događaj, koji je označio memoarske i književne kanone slike Ćalyčyne, je Drugi svjetski rat. Za Ukrajince on je postao rubikon koji je s jedne strane izdvojio „Ćalyčynu okupiranu od strane Poljske“ od sovjetske „ponovno ujedinjene Ukrajine“. Pritom se prikaz područja mijenjao u ovisnosti o političkoj sudbini autora. Oni koji su postali sovjetski pisci, morali su se držati ustaljenih obrazaca te prikazivati sretan život Sovjetskog Prykarpattja, na tlu koje je godinama ugnjetavala „buržoasko-plemička Poljska“, i užase nacističke okupacije. S druge strane, autori u emigraciji dvoumili su se između pozitivne i negativne slike „ukrajinskog života“ u Ćalyčyni, ne samo „za vrijeme Poljske“, nego i „pod Nijemcima“. Istodobno

10 Može se reći da su umjetnička djela S. Vincezna i esej F. Ossendovs’kog poetizirali Ćuculjščynu, istodobno ju prikazujući kao multikulturalnu etnografsku regiju, a Ćucule ne samo kao Ukrajince, nego kao tajanstvene žitelje gora, u čijim žilama teče krv raznih naroda.

11 Lystopadovyj zryv (Studentski slom) – vojni prevrat u Ćalyčyni, dogodio se 1. studenog 1918. Kao rezultat prevrata, Ukrajinci su preuzeli vlast na većini područja Ćalyčyne (op. prev.).

su mnogi od njih (s iznimkom prosovjetski prilagođenih pisaca i memoarista) odbacivali sliku radosne i obnovljene Zapadne Ukrajine, opisujući sovjetsko doba kao novu okupaciju. Osim toga u književnosti dijaspore i sjećanjima pojavila se slika oduzetih zapadnih zemalja ukrajinske Ćalyčyne (Lemkivščyna i Nadsjannje), s motivom tuge za izgubljenom domovinom. Za većinu Ćalyč'kih Poljaka rujana 1939. postao je početak inozemne okupacije, a 1946.–1947. – trenutak gubitka Istočne Ćalyčyne kao područja koje su smatrali svojim. Pritom je u književnom diskursu socijalističke NRP bila prisutna slika poljske Ćalyčyne, s izrazitom nostalgijom za Ljvivom ili Stanislavovom, iako bez motiva „nepravедno oduzetoga“ kraja: to nije dopuštala lojalnost SSSR-u. S druge strane, među piscima zapadne poljske dijaspore, socijalistički ideologemi nisu bile rašireni. Otuda i pojava velike količine tekstova posvećenih „istočnim crtama“ – gradovima i selima „otrgnutima od poljske grude“¹². U židovskoj književnoj i memoarskoj tradiciji može se izdvojiti osnovna shema prikazivanja suvremene Ćalyčyne: sretan kraj *štota*¹³ i *šetla*¹⁴ u austrijskom razdoblju; Prvi svjetski rat; ljvivski i peremyšlski masakri 1918.; razmjerno sretno postojanje Ćalyčyne 20–30 godina na području javnog i prikriivenog antisemitizma. Međutim taj „raj“ je vrlo brzo bio zamijenjen paklom: vrijeme geta i koncentracijskih logora, uništavanje židovskoga Ćalyč'kog društva za vrijeme nacističke okupacije, tj. katastrofe (Šoa) [10, 17]¹⁵. Bilo kako bilo, slika Ćalyčyne je trajno prisutna i na površini konstatacije/fiksacije njezine današnje „imaginarne realnosti“ i u retrospektivnim i futurolozičnim razmjerima.

U biti, tijekom cijeloga 19. i 20. st. ta je slika bila komplicirana i kontradiktorna: Ćalyčynu su smatrali siromašnom i bogatom, gostoljubivom i ksenofobičnom. Oslikavali su je kao jedno od ognjišta kulturnog života Istočne Europe, istodobno ju prekoravajući za provincijalizam, tehnološku i intelektualnu zaostalost. Do toga da se ta slika nije samo jedanput mijenjala

12 S jedne strane je u tekstovima poljskih pisaca i memoarista prisutan motiv budućega povratka u izgubljenu zemlju, a s druge strane mu je suprotstavljeno uklonjeno viđenje teritorija Istočne Ćalyčyne kao povijesno povezanih, ali već gotovo potpuno stranih za današnju Poljsku. Slična namjera može se primijetiti i u tekstovima ukrajinskih autora: želja za povratkom u zemlju „iza Sjana“ povezana je sa shvaćanjem da se prošlost ne može ponoviti.

13 jidd. – naselje.

14 jidd. – mali gradić (op. prev.).

15 U recepciji S. Lema (*Visoka tvrđava*), prijatni Ljviv mjesto je njegova sretnog djetinjstva. S druge strane, poslijeratni grad nije previše privlačio pisca, bio je za njega mrtav, jer se povezivao s tragedijom Holokausta i kasnijom repatrijacijom Poljskoj.

do suprotnosti. Na taj način je bijeg od *realne*, ne odviše primamljive *Ġalyčyne* (koja se djelomice vidi u diskursu Brune Šuljca) u razdoblju prije Drugoga svjetskog rata, nakon njezine perturbacije postao za memoariste i pisce upravo suprotno – bijeg u utopijsku sretnu prijeratnu *Ġalyčynu*. Na kraju, današnji postmoderni diskurs, za koji je paradoksalnost norma, trudi se kombinirati negativne i pozitivne slike područja u kaleidoskopskoj slici¹⁶. Tu shemu brani dio suvremenih ukrajinskih intelektualaca na kraju 20. st. i u prvim desetljećima 21. st.: čak udaljavajući se od *ġalyc'ke* tradicije 19. i 20. st. kao one koja ne odgovara zahtjevima postmoderne situacije, oni ostaju njezini nasljednici.

Pojam *Ġalyčyne* su tijekom 19. i 20. st. preplavile različite asocijacije, mitovi i stereotipi te se pretvorio u proturječnu kategoriju: s jedne strane razmjerno bistru, a s druge prilično ispranu i amorfnu. To je nešto poput Barthesova leksika, razlivenog u cijelom kompleksu tekstova koji se pozivaju na različite tradicije. Istodobno, istražujući metamorfoze slike *Ġalyčyne*, treba se sjetiti teze R. Barthesa o „praznini“ znaka koji se postupno, u procesu komunikacije i interpretacije puni značenjem i smislom. S te strane je književna i memoarska „*Ġalyčyna*“ – jedan od poluispunjenih, a istodobno polupraznih znakova. S druge strane, njegovo korištenje kao da je definirano već u stadiju stvaranja austrijske provincije s odgovarajućim nazivom već na kraju 18. st. i na početku 19. st. Zatim su razne književne, kulturne i ideološke tradicije (ukrajinska, poljska, židovska, ruska) ispunile (i dopunile) termin „*Ġalyčyna*“ toliko različitim predodžbama da je postao zastor koji skriva nekoliko „paralelnih realnosti“. (Otuda i formula „zajedno, ali odvojeno“, kojom se sve češće opisuje supostojanje nacionalnih kultura u *Ġalyčyni* /9,10/.) Međutim, unatoč znatnim razlikama, ti mentalni svjetovi su genetski povezani svojim podrijetlom i kulturnom atmosferom u kojoj su nastali.

Proizvodom *ġalyc'ke* polikulturalnosti početka i prve trećine 20. st. nisu postali samo književni i memoarski tekstovi stvoreni u njezinu kontekstu, nego i znanstvene koncepcije, odnosno interpretacija tih

16 Jedan od primjera – uistinu kontradiktorna *Ġalyčyna* iz tekstova J. Andruhovyča. S jedne strane on kao da se distancira od konzervativne, zamrznute u tradicionalizmu, prožete praznovjerjem intelektualne ostavštine *ġalyc'ke* inteligencije 19. st. i prve polovice 20. st., a s druge strane brani pozitivan imidž *Ġalyčyne* kao „svojega“ područja, predzida europejskosti na granici s euroazijskom civilizacijom.

tekstova¹⁷. Prema tim idejama, kao i prema književnoj tradiciji kraja, stoji mit Ljviva i Ćalyčyne – vjera u njihov poseban „duh“ ili „dušu“, iza kojih je skrivena sama „Duša svijeta“, koja određuje sudbinu, ponašanje i način razmišljanja ljudi: *Anima Leopolitana – Anima Galiciana – Anima Mundi*. Duša je toliko realna i emocionalno osjetljiva, koliko i imaginarna, umjetno konstruirana i fantazmagorijska – gotovo poput fatamorgane.

S ukrajinskoga preveo Josip Ralašić

17 U duhovnoj klimi bečke secesije na prijelomu 19. i 20. st već su navikli gledati amalgam razgranatih asocijativnih veza, elementima kojeg su postali estetika „art nuovo“ u vizualnoj interpretaciji G. Klimta i O. Kokošky, arhitekturnim projektima O. Vagnera i A. Loosa, glazbenom modernizmu A. Schönberga, književna neoantropologija *Čovjeka bez svojstava* R. Musila, logički atomizam *Traktata* L. Vitgenštajna, radovi R. Karnapa i dr. [14]. Međutim, u tadašnjoj prijestolnici Ćalyčyne, Ljvivu, također se mogu vidjeti određene semantičke poveznice diskursa I. Franka, J. Kasprovyča, L. Staffa, ljvivs'kih dekadencata iz „Mlade muze“, glazbenih eksperimenata S. Ljudkevyča s psihološkim teorijama J. Oxorovyča i S. Baleja, koncepcijama K. Tvardov'skog i analitikom Ljvivs'ke matematičke i filozofske škole. Na kraju i imaginarni prostori S. Banaha, i filozofija mašte K. Tvardov'skog, i studije L. Hvisteka oko granica znanstvene spoznaje i teorije avangarde, i sustav interpretacije (faza primitka) književnog djela R. Ingardena, i semiotika i pragmatička logika K. Ajdukevyča, i logika izričaja J. Lukasevyča imaju zajedničko ne samo to što se vrte oko zamišljenih predmeta i svjetova – kategorija, nastalih fenomenologijskom i analitičkom mišlju kraja 19. st. i početka 20. st. Oni su nastali na konkretnom mjestu i u naznačeno vrijeme kao posljedica evolucije ljvivs'kog (i šire, Ćalyč'kog) poljsko-ukrajinsko-židovskoga (a također i austrijsko-njemačkoga) znanstvenog okruženja sredine 20.st.

Literatura

Аристовъ, Ф. Карпато-русские писатели. Исследование по неизданнымъ источникамъ. В трехъ томахъ. / Федор Аристов. – Москва, 1916. – Т. 1. – С. 304.

Аристовъ, Ф. Карпато-русская библиография (Аннотированная библиотека) / Федор Аристов // *Временникъ*. Научно-литературные записки Львовскаго Ставропігіона / под. ред. В. Р. Ваврика.– Львовъ, 1931. – С. 49-74.

Галичина: етнічна історія / Під ред. С. Макарчука. – Львів: видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2008. – С. 216.

Голик, Р. „Галичина“ як семіотична проблема: до археології образів та стереотипів / Роман Голик // *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича./ Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006.–2007. – Вип. 15. – С. 708-719.

Голик, Р. Місто і його душа: образ Львова у польській та українській мемуаристиці XIX – початку XX ст. / Роман Голик // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX ст. – Львів, 2008. – С. 609-617.

Історії літератури: Збірник статей / Упорядники Олена Галета, Євген Гулевич, Зоряна Рибчинська (Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка). – Київ: Смолоскип; Львів: Літопис, 2010. – С. 184+184.

Кость, С. „Стежки і прогулянки по галицькій землі“ К. Запа як джерело досліджень з української етнографії / Соломія Кость // *Проблеми слов'янознавства*. – Львів, 2009. – Вип. 58. – С. 151-157.

Малкин, В. Русская литература в Галиции. / В. А. Малкин. – Львов, 1957. – С. 167.

Монолатій, І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ: „Лілея-НВ“, 2010. – С. 736.

Редліх, Ш. Разом і нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці, 1919.–1945. Вид.2. / Шимон Редліх. – Київ: Дух і літера, 2007. – С. 304.

Хцюк, А. Атлантида. Розповідь про Велике Князівство Балаку. Місяцева земля. Друга розповідь про Велике Князівство Балаку. / пер з пол. Н. Римської / Анджей Хцюк. – Київ: Критика, 2011. – С. 544.

Шлемкевич, М. Галичанство / Микола Шлемкевич. – Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1956. – С. 120.

Cybenko, L. Galicia Miserabilis und / oder Galicia Felix? Ostgalizien in der österreichischen Literatur. / Larissa Cybenko. – Lwiw: VNTL-Klasyka – Wien: Praesens Verlag, 2008. – S. 220.

Janik, A., Toulmin, S. Wittgenstein's Vienna. / Allan Janik. – New York: A Touchtone Book, 1973. – p. 321.

Kłańska, M. Daleko od Wiednia: Galicia w oczach pisarzy niemieckojęzycznych 1772–1918 / Maria Kłańska. – Kraków: Towarzystwo autorów i wydawców prac naukowych „Universitas“, 1991. – S. 277.

Magocsi, P. R. Galicia: A Historical Survey and Bibliographic Guide. / Paul Robert Magocsi. – Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 1983. – p. 299.

Sefer zikaron le-kehilat Turka al nehar Stryj ve-ha-seviva (Memorial Book of the Community of Turka on the Stryj and Vicinity) /Ed. J. Siegelman. – Tel Aviv, 1966. – p. 472.

Wolff, L. The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture. / Larry Wolff. – Stanford: Stanford University Press, 2010. – p. 486.

Roman Kyrčiv

„Rus’ka Trijčja“¹ u kontekstu društveno-kulturnog života Ukrajine u prvoj polovici 19. stoljeća

Potkraj 18. stoljeća cijela je Ukrajina bila pod jarmom kmetstva, ali su uvjeti i način društveno-političkog i socioekonomskog života u pojedinim dijelovima Ukrajine bili različiti. Dio koji se nalazio u sklopu Rusije, unatoč centraliziranoj i apsolutističkoj politici carizma, bio je bogatiji i aktivniji od drugih dijelova Ukrajine. Tome su uvelike pridonijeli: utjecaj Zaporiz’ke Siči i donedavno postojeće Get’manščyne (*Ukrajinska kozačka republika* koja je nastala 1649. na prostoru današnje središnje Ukrajine i manjih zapadnih dijelova Ruske Federacije, prostoru koji se prethodno nalazio pod vlašću Poljsko-Litavske Unije – op. prev.); sudjelovanje velikog dijela populacije, koja je bila dio kozačkih formacija, u ratovima Rusije s Turskom, tatarima, Švedskom i Poljskom; prisutnost znatnog sloja kozaštva u seoskom okružju lijeve obale Dnjepra i Slovobožanščyne (povijesna, geografska regija u istočnim dijelovima Ukrajine – op. prev.); nadmoć ukrajinskog stanovništva u gradovima; određena uloga kozačkog vodstva i bogatih kozaka u političkom i ekonomskom životu; djelovanje važnih kulturno-obrazovnih središta (Kyjivs’ke akademije, Perejaslavs’kog, Černiživs’kog i Harkivs’kog kolegijuma) te drugih².

Upravo su u tom dijelu Ukrajine napredne ideje europskog prosvjetiteljstva najprije pronašle plodno tlo. Tu su se stvarali javni opozicijski stavovi, razvijala se, za ono doba, napredna filozofija (G.. S. Skovoroda, J. P. Kozeljs’kyj), započeo proces stvaranja novog ukrajinskoga književnog jezika i prijelaz na novu književnost, obilježenu pojavom prvih triju dijelova *Enejide* I. P. Kotljarevs’kog 1798. godine.

1 *Rus’ka Trijeja* je naziv za tri ugledna intelektualca – Markijan Šaškevyč, Jakiv Ćolovac’kyj i Ivan Vağylevyč, koji su, osim književnih postignuća, podupirali istraživanje ukrajinske povijesti, kulture i jezika (op. prev.).

2 Vidi: *Kryp’jakevyč, I. P.* Istorija Ukrajiny. – Ljviv: Svit, 1990. – S. 253-266; *Subteljnyj, O.* Ukrajina. Istorija. – Kyjiv: Lybid’, 1991. – S. 159-199.

Znatno teže bilo je stanje na desnoj obali Dnjepra, odnosno području Ukrajine koje je 1793.–1795. bilo pripojeno Rusiji, a osobito u zapadnoukrajinskim zemljama koje su, u skladu s međunarodnim odnosima u zadnjoj trećini 18. st., postale 1772. godine dio Austrijske Monarhije. U tom su području ukrajinske zemlje bile podijeljene na ukrajinsko Zakarpattje, koje je bilo u sklopu Kraljevine Ugarske, te na Bukovynu, koja je u početku bila zasebna administrativna jedinica, 1786. ušla u sastav Galicije, a 1849. ponovno postala zasebna provincija Austrije. Ostale zapadnoukrajinske zemlje, koje su bile dio Monarhije zajedno s dijelom Istočne Poljske, činile su tzv. Kraljevinu Galiciju i Lodomeriju, skraćeno nazvanu Galicija. U svim dijelovima vladali su iznimno teški feudalni odnosi, seljake je nemilosrdno ugnjetavalo plemstvo, poljski, ugarski i rumunjski feudanci, kojima je austrijska vlada omogućavala takav položaj. Promjeni nisu pridonijele ni agrarne reforme, koje su 1770-ih i 1780-ih godina proveli austrijski monarsi Marija Terezija i Josip II.; reforme su provedene polovično, neodlučno i već su u početku 1790-ih godina bile posve neučinkovite³.

Stanje Ukrajinaca Istočne Galicije, sjeverne Bukovyne i Zakarpattja bilo je teško i zbog toga što je narod bio u potpunosti odvojen od političkog života, eksploatacija društva pojačavala se i nedostatkom prava i sustavom državnih legislativa usmjerenih na odvajanje starosjedilaca tih zemalja od osnovnog dijela ukrajinskog naroda, kako bi ih se denacionaliziralo i nasilno asimiliralo. Ukrajinski jezik nije bio dopušten u ustanovama, uredima i školama, koji su predani katoličkom kleru i tako postali jednom od metoda polonizacije. Ukrajinsko plemstvo se odvojilo od svojega naroda i bilo je gotovo bez iznimke polonizirano, mađarizirano ili rumunjizirano. Nije bilo svjetovnih intelektualnih krugova. Ivan Franko je naglašavao: „Govoriti o inteligenciji prije ukidanja plemstva kod nas, znači govoriti o kleru, jer kod nas nije bilo nikakve druge inteligencije.“⁴ Većina seoskog svećenstva nije bila obrazovana i smatralo ih se feudalnim kmetovima. Austrijski autor Krater napisao je 1786.: „Seoski pop malo se razlikovao od seljaka, kako obrazovanjem tako i običajima. Živi u siromašnoj kolibi – kao seljak ore,

3 *Steblij, F. I.* Borot'ba seljan shidnoji Čalyčyny proty feodaljnoho ģnjitu v peršij polovynji XIX st.n – Ljviv, 1961.; *Ševčenko, F. L.* Luk'jan Kobylycja: z istoriji antyfeodalnoji borot'by seljanstva Bukovyny v peršij polovynji XIX st. – Kyjiv, 1958.; *Šuljġa, I. Ģ.* Socialjno-ekonomični vidnosyny i klasova borot'ba na Zakarpatti v kinci XVIII – peršij polovynji XIX st. – Ljviv, 1965.

4 *Franko, I.* Zibrannja tvoriv: u 50 t. – Kyjiv, 1980. – T. 26. – C. 87.

pije i živi u siromaštvu – kao seljak... Na selu se često moglo vidjeti kako svećenik u poderanom habitu, s kolarom na vratu, lulom u ustima, s bičem u ruci ide pokraj svojih konja ili volova.“⁵

U Ljvivu je 1783. osnovan grkokatolički Bogoslovni fakultet, koji je podignuo obrazovnu razinu novog naraštaja svećenstva, ali ga nije mnogo približio puku. Seoski svećenici, orijentirajući se na svoje nadređene, i dalje su se malo brinuli za narod, bili su od njega odvojeni, a velik dio klera nije znao narodni jezik.

Potkraj 18. st. i na početku 19. st. ukrajinski etnos zapadnoukrajinskih zemalja sastojao se uglavnom od seljaštva. Ono je čuvalo materinski jezik i etnički identitet, tradicijsku kulturu i svakidašnjicu, pokazalo se kao aktivna društvena sila koja svjedoči karpatsko opryškivstvo (narodnooslobodilačka borba u Galiciji, Zakarpattju i Bukovyni protiv feudalizma, od 16. st. do prve polovice 19. st. – op. prev.): brojne pobune protiv feudalnih obveza, sudski procesi između seoskih i građanskih zajednica protiv zemljoposjednika, kolektivni apeli administrativnim organima, masovni bijeg seljaštva, spaljivanje plemićkih posjeda, seoski ustanci koji su više puta buknuili velikom snagom na raznim mjestima u Galiciji, sjevernoj Bukovyni, Zakarpattju i bili ugušeni tek uz pomoć vojske i posebnih kaznenih zakona⁶.

Najvažnije je što se u tim borbama pokazala solidarnost seljaštva, kako unutar jedne zajednice tako i među zajednicama, te su se javili seoski vođe⁷. Plemstvu je posebice bio problem nepokorivi duh naroda. Opisujući stanje u Poddnistrovlju, između rijeka Stryj i Limnycja u Pidkarpattju (regija u zapadnom dijelu – op. prev.), potkraj 18. st. i na početku 19. st., poljski publicist i etnograf I. Czerwiński, vlasnik feudalnog posjeda u tom dijelu, zaključio je da nema sela koje se ne bi žalilo na „neizdrživi pritisak i jaram“, da stalno čekaju slobodu, da bi „bili sretni da mogu zauvijek izbaciti prisilni rad s popisa svojih obveza“, da je on (seljak) „uvijek najveći

5 *Zanevyč, I.* Ljiteraturnji stremljinnja ġalyc’kyh rusynjiv biv 1772 do 1872 // Žutje i slovo. – 1894. – T. 1. Kn. 2. – S. 211.

6 *Steblij, F. I.* Borot’ba seljan shidnoji Ģalyčyny proty feodaljnoġo ġnitu v peršij polovynji XIX st. – Ljviv, 1961.; *Ševčenko, F. L.* Luk’jan Kobylcya: z istoriji antyfeodaljnoji borot’by seljanstva Bukovyny v peršij polovynji XIX st. – Kyjiv, 1958.; *Šuljġa, I. Ģ.* Socialjno-ekonomični vidnosny i klasova borot’ba na Zakarpatti v kinci XVIII – peršij polovyni XIX st. – Ljviv, 1965.

7 *Steblij, F. I.* Borot’ba seljan shidnoji Ģalyčyny proty feodaljnoġo ġnitu v peršij polovyni XIX st. – S. 56-57.

neprijatelj gospodara“ i smatra ga (zemljoposjednika) glavnim krivcem za svoje sramotno stanje te nesretnu situaciju i prisilni rad itd.⁸

Nezadovoljstvo radnog naroda zapadnoukrajinskih zemalja postojećim društvenim uređenjem očitivalo se i kroz usmeno stvaralaštvo. Protivno službenoj politici, galicijsko, bukovinsko i zakarpatsko seljaštvo je svojom tradicionalnom kulturom i samoidentifikacijskim etnonimom „Rusyn“, „Rusnak“ svjedočilo osjećaj duhovne povezanosti s cijelim ukrajinskim narodom, praiskonske težnje prema slavenskom svijetu⁹.

Time se, usput rečeno, protuslovi i tvrdnjama poljskog znanstvenika J. Kozika da ukrajinski narod u Galiciji u prvoj polovici 19. st. nije imao etničku svijest¹⁰.

Očito je da su percepcija vlastite etničke osebnosti, socijalni angažman i antifeudalni svjetonazor narodnih masa imali utjecaj na stvaranje javnog mišljenja u zapadnoukrajinskim zemljama, uključujući i denacionalizirane ukrajinske intelektualne krugove. Ti svjetonazori, naravno, nisu izazivali simpatije ukrajinskog plemstva i crkvenoga grkokatoličkog vrha. Isto tako trebalo je uzeti u obzir da je asimilacija ukrajinskog naroda, osporavanje autohtonosti njegove povijesti, kulture i jezika – gubitak tla pod vlastitim nogama. To je posebice osjećalo niže svećenstvo koje je bilo u svakodnevnom doticaju s pukom.

Nažalost, do pojave „Rus’ke Trijcie“ nedovoljno je istražen porast zanimanja za narod i njegovu kulturu u zapadnoukrajinskim zemljama. Činjenice upućuju da se već potkraj 18. st. postavilo pitanje o neophodnosti obrazovanja na narodnom jeziku¹¹ i organizaciji seoskih škola. U Peremyšlju je 1816. osnovano društvo ukrajinskih svećenika s namjerom otvaranja župnih škola te priređivanja knjiga sakralnog i profanog sadržaja za potrebe naroda. Pokretači aktivnosti bili su biskup iz Peremyšlja, a od 1816. galicijski metropolit Grkokatoličke crkve Myhajlo Levyc’kyj (1774.–1858.) i suradnik biskupskoga kapitula u Peremyšlju Ivan Moğyljnyč’kyj (1777.–1831.).

8 Okolica zadniesterska między Stryjem i Łomnicą... Przez Ignacego Lubicz-Gzerwińskiego. – Lwów, 1811. – S. 101, 143, 144, 145, 148-149.

9 *Ġerbiljs’kyj, Ġ. J.* Rozvytok proğresyvnyh idej v Ġalyčyni u peršij polovyni XIX st. (do 1848 r.). – Ljviv, 1964. – S. 22-52

10 *Kozik, J.* Ukrański ruch narodowy w Galicyi w latach 1830–1848. – Kraków, 1973. – S. 26.

11 *Zanevyč, I.* Ljiteraturni stremlijnija ġalyc’kyh rusyniv biv 1772 do 1872 // *Žytje i slovo.* – 1894. – T. 2. Kn. 4. – S.72

Godine 1817. metropolit M. Levyc’kyj obratio se austrijskoj vladi s molbom da dopusti učenje ukrajinskog jezika u pučkim školama u Galiciji i ozakoni prava ukrajinskog jezika u školstvu. Lavovsko provincijsko školsko vijeće odbilo je taj prijedlog, naglašavajući da je jedini obvezni predmet u seoskim školama poljski jezik. Ukrajinski jezik bio je dozvoljen samo u bogoslužju i u privatnim crkvenim školama, gdje se učilo čitati i pisati – u tzv. župnim školama. Tom ograničenom mogućnošću služili su se M. Levyc’kyj i njegov suradnik, razvijajući obrazovnu djelatnost među pukom. U listopadu 1817. u Peremyšlju je otvoren tzv. Djako-učiteljs’kyj institut za obuku učitelja seoskih župnih škola. Godine 1818. metropolit M. Levyc’kyj je pripremio nadbiskupsku sinodu i proveo odluku o osnivanju župnih škola u kojima će se učiti ukrajinski narodni jezik¹². Ti pothvati izazvali su mnogobrojne prepreke službenih vlasti, a posebno su žestok otpor pružili zemljoposjednici. Davali su u regrute đakone-učitelje, žestoko raspravljali sa seljacima koji su podržavali školu i slali u nju svoju djecu. Ivan Franko je upozorio na dokument koji svjedoči da je zemljoposjednik proganjao školu, osnovanu 1825. u selu Zaluččja kraj Snjatyna te poslao u vojsku trojicu đakona koji su odlučili da seosku mladež poduče čitanju i pisanju¹³.

Istodobno su počeci obrazovanja u Peremyšlju naišli na velik odjek u Galiciji. Pozitivno ih je ocijenio istražitelj i skupljač slavenskih starina i narodne kulture, Poljak Zoryan Dołęga Chodakowski (pravo ime Adam Čarnockij, 1784.–1825.). Boraveći na početku 1818. u Peremyšlju te saznavši za tamošnje lokalne entuzijaste u obrazovanju i etnološkom radu, uputio je 2. ožujka iste godine pismo prijatelju u Kremenci Franciszku Rudzkom: „Metropolit ovdašnje unije Levyc’kyj i svećenik Moğyljnyč’kyj preuzeli su brigu o lokalnom rus’kom jeziku; to je već dovoljan razlog da ih upoznate.“¹⁴

Pozitivno je o tome pisao i poljski povjesničar i filolog, profesor Krakovskoga sveučilišta Samuel Bandtkie (1768.–1835.), u pismu od 20. svibnja 1818.: „Svećenik Moğyljnyč’kyj s metropolitom unijatskog obreda čini važnu uslugu rus’kom jeziku. Osnovavši škole za seljake, te nakon dobivanja tražene dozvole od austrougarskog imperatora, izdali su knjige

12 Za detalje pogledati: *Čnatjuk, V.* Nacionaljne vidrodžennja avstro-uğors’kyh ukrajinciv (1772–1880). – Ljviv: Biblioteka Šaškevyčiany, 2006. – S. 45–46.

13 *Franko, I.* Pedagožični statti i vyslovljuvannja. – Kyjiv, 1960. – S. 88–92.

14 *Dołęga Chodakowski, Z.* O sławiańszczyzie przed Chrześcijaństwem. Oraz inne pisam i listy. – Warszawa, 1967. – S. 200.

na rus'kom dijalektu, pri čemu se pažljivo ograđuju od usputnih poljskih izraza.¹⁵ Nakon nekoliko dana (28. svibnja), Z. Dołęga Chodakowski je uputio pismo nekadašnjem generalu vojske Varšavskoga vojvodstva Ludwiku Kropińskom; pisao je o poznanstvu s metropolitom M. Levyc'kym i priložio nekoliko knjižica tiskanih u Peremyšlju te naglasio: „Njegova (metropolitova – P. K.) će nastojanja u svezi župnih škola koje je izmolio u vladi i koje su već na mnogim mjestima osnovane, biti jasna plemenitom generalu kad pogleda u nekoliko knjižica, ovdje priloženih, koje ću pokloniti Kremenec'koj knjižnici. One su dokaz o obrazovanju seljaka u toj okolici i istodobno o podršci jeziku, kojemu sve više prijete propast.“¹⁶

Ivan Franko je slično opisao djelovanje peremyšls'koga prosvjetiteljskog društva „kao jedan od prvih značajnijih bljeskova nacionalnih osjećaja galicijskih Ukrajinaca“¹⁷. A suvremeni ukrajinski povjesničar F. Steblij s razlogom je Društvo iz Peremyšlja nazvao „pretečom 'Rus'ke Trijcije“.¹⁸

Na interes za život naroda, za njegovo obrazovanje i tradicijsko-svakodnevnu kulturu utjecale su ideje iz doba prosvjetiteljstva, napoleonskih ratova, poljskoga revolucionarnog pokreta, postulati narodnosti koje je popularizirao romantizam te intenzivan razvoj etnološkog rada u slavenskim zemljama. Francuska revolucija potkraj 18. st. ubrzala je opće nereda i krizu feudalnokmetskog sustava te dala poticaj demokratskim pokretima u svim europskim zemljama i društveno-političkom mišljenju.

Odjek svih događaja i idejnih tendencija došao je i do zapadnoukrajinskih zemalja, očitujući se u načinu razmišljanja i djelovanja jednog dijela intelektualnih krugova. Na to upućuje J. Ćolovac'kyj u pismu O. Bodjans'kom (u studenom 1844.), kada govori o okolnostima nastanka etnološkog pokreta u Galiciji: „Ni genij nije probudio uspavanu narodnost, ni jedna veća nesreća nije protresla narod, jedino grom, koji je u susjedstvu zagrmio ili primjer drugih slavenskih naroda koji je i nas naučio pameti.“¹⁹

15 *Dołęga Chodakowski, Z. O sławiańszczyźnie przed Chrześcijaństwem. Oraz inne pisam i listy.* – Warszawa, 1967. – S. 208.

16 *Dołęga Chodakowski, Z. O sławiańszczyźnie przed Chrześcijaństwem. Oraz inne pisam i listy.* – Warszawa, 1967. – S. 210.

17 *Franko, I. Narys istoriji ukrajins'ko-rus'koj literatury do 1890 p.* – Ljviv, 1910. – S. 83.

18 *Steblij, F. Predeteča „Rus'koj trijci“ Peremyšls'kyj kulturno-osvitnij oseredok peršojoj polovyny XIX. st.* – Ljviv: Biblioteka Šaškevyčiany, 2003.

19 *Savčenko, F. Lystuvannja Jakova Ćolovac'kožo z Osypom Bodjans'kym (1843–1876*

Primjer kulturnog samopotvrđivanja slavenskih naroda posebno je potaknuo znanstvena istraživanja ukrajinskog jezika, pisanje gramatika, sastavljanje rječnika; rezultat rada koji se razvijao 1820-ih godina bili su filološki radovi Ivana Moğyljnyč'kog²⁰ i veličanstven, za ono doba, rječnik u šest knjiga Ivana Lavrivs'kog (1773.–1846.), očuvan u rukopisu iz 1826. godine²¹.

Ne priznavajući poljsku vlast, izazvan tvrdnjama o neprikladnosti uporabe ukrajinskog jezika u pučkim školama, budući da je on (jezik) „neobrazovano narječje“, a ne zaseban jezik, da je samo narječje ruskog ili poljskog jezika, I. Moğyljnyč'kyj je u traktatu *Vidomist' o rus'kom jazyci* znanstveno argumentirano prikazao povijesnu dubinu i originalnost ukrajinskog jezika. Napisao je da je to zajednički jezik zapadnoukrajinskih zemalja i dijela Ukrajine u sastavu Ruskog Carstva, prikladan za književnu uporabu. Na taj način on promatra Istočnu Galiciju kao „važan dio Male Rusi“, objašnjava ravnopravnost ukrajinskog jezika u porodici slavenskih jezika, prikazuje jezik kao jednu od najvažnijih etničkih oznaka, upućuje na *Enejidu* I. Kotljarevs'kog kao primjer „rus'kog jezika u rus'kim zemljama“²².

Traktat I. Moğyljnyč'kog bio je poznat i kao rukopis. Skraćena verzija objavljena je 1829. u poljskom prijevodu²³, stoga je zasigurno utjecao na stvaranje etničke svijesti i etnoloških težnji novog (mladog) naraštaja zapadnoukrajinskih intelektualnih krugova. M. Šaškevyč je već 1830-ih zahtijevao da se iz konzistorskih arhiva izvuče i objavi *Gramatika* I. Moğyljnyč'kog. I. Franko ga nije slučajno nazvao „prvim mužem na galicijskoj Rusi, koji je nastojao raspršiti vladajuću, u smislu nacionalnog pitanja, egipatsku maglu uz pomoć svjetla znanosti“²⁴.

Potkraj 18. st. znanstvenici sve više proučavaju etnografiju naseljavanja zapadnoukrajinskih zemalja. Na stranicama poljskog i njemačkog tiska sve se češće pojavljuju članci, eseji, putopisi i bilješke o svakidašnjici, običajima

rr.) // Za sto ljit. – Harkiv; Kyjiv, 1930. – Kn. 5. – S. 131.

20 *Filološki praci Ivana Moğyljnyč'koğo*. – Ljviv, 1910.

21 Ljvivs'ka naukova biblioteka im. V. Stefanyka NAN Ukrajiny. – Vidil rukopysiv. – Fond Narodnoğo domu. – No. 331/1, 331/2, 331/3, 331/5, 331/6 (Dalje: LNB).

22 *Ğerbiljs'kyj, Ğ. J.* Rozvytok progresyvnyh idej v Ğalyčynji u peršij polovyni XIX st. (do 1848 r.). – S. 53-60.

23 *Mogilnicki, J.* Rozprawa o języku ruskim // *Czasopismo Naukowe księgozbioru im. Ossolińskich*. – Lwów, 1829. – Zesz. 3. – S. 56-88.

24 *Franko, I.* Zibrannja tvoriv: u 50 t. – Kyjiv, 1980. – T. 27. – S. 136.

i raznim dijelovima tradicijske kulture naroda. Najvažniji su bili putopisi o Galiciji i Bukovyni 1788.–1795. lavovskoga profesora Baltazara Ćakea²⁵ i knjiga o naddnjestarskoj okolici I. Červins'kog²⁶.

Svi su autori svakidašnjicu i kulturu naroda opisivali s ideoloških pozicija gospodarsko-feudalnog i buržujsko-prosvjetiteljskog staleža. Istodobno su se javile i demokratske težnje. Posebice je pozitivno u Galiciji bilo djelovanje Zoriana Doleđe Hodakov'skog, njegova etnološka putovanja te članak „Pro Slov”janščynu pered hrystyjanstvom“ („O Slavenstvu prije kršćanstva“, tiskan 1818.). Njegova visoka ocjena usmenoga pučkog pjesništva pridonijela je jačanju pozornosti prema folkloru u Galiciji.

Osim toga, Dođeđa Chodakowski je utvrdio da je u peremyšljs'kome krugu „rus'kyh svećenika“ osim prosvjetnoga rada bilo i etnološkog zanimanja. U citiranu pismu S. Bandtkieu 1818. upozorio je da članovi kruga namjeravaju „skupiti drevne napjeve iz tih krajeva“²⁷. Namjera se vjerojatno nije javila bez utjecaja ljudi poput Dođeđe Chodakowskog. U istom pismu izrazio je i sumnju u mogućnost uspjeha takve djelatnosti, jer je prepreka duhovno stanje svećenika: oni izazivaju sramežljivost kod „seoskih baba“ te „one dosad još ništa nisu otkrile župnicima, stoga su namjere duhovnika uzaludne“. Pritom naglašava prednost svog načina skupljanja radova: „Moja ruka, držeći bocu i novčani prilog, skuplja bogatiju berbu.“²⁸

Nema konkretnih podataka dokle se širila i čemu je pridonijela etnološko-skupljačka djelatnost članova peremyšljs'koga društva, ali sumnju Z. Dođeđe Chodakowskog u sposobnost „duhovnjaka“ za taj rad uskoro je opovrgnula stvarnost. Već u sljedećim godinama duhovnog odgoja u Peremyšlju (Josif Levyc'kyj, Josif Lozyc'kyj), seminaristi i svećenici iz kruga „Rus'ke Trijce“ te mnogi predstavnici ukrajinskoga svećenstva pokazat će u posljednjim desetljećima 19. st. i na početku 20. st. veliku i produktivnu snagu na području etnologije .

25 *Hacgiets Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren (1788–1795) durch die Dacischen und Sarmatischen der Nördlichen Karpaten.* – Teile I-IV. – Nürnberg, 1790–96.

26 *Kyrčiv, R. F.* Etnoġrafične doslidžennja Bojkivščyny. – Kyjiv, 1978. – S. 11-34.

27 *Dođeđa Chodakowski, Z.* O sławiańszczyżie przed Chrześcijaństwem. Oraz inne pisam i listy. – Warszawa, 1967. – S. 208.

28 Vidi pod 27† Detaljnije o toj nezamijećenoj činjenici u našoj folkloristici govori se u mojemu članku: „Pryčynok do studij nad počatkamy narodoznavčoji roboty v Ćalyčyni“ // *Mystectvoznavstvo* '08. – Ljviv: Društvo kritičara i povjesničara umjetnosti, Instytut narodoznavstva NAN Ukrajiny, 2008. – S. 27-36.

Godine 1822–23. na stranicama dvaju izdanja poljsko-njemačkog almanaha *Ljvivs'kyj piliğrym* tiskani su najprije fragmenti ukrajinskih i poljskih pjesama te članci o narodnim pjesmama profesora Ljvivs'koga sveučilišta Karla Gjutnera i budućega galicijskog povjesničara Denisa Zubryc'kog²⁹. Folklorni materijal spominje i I. Moğyljnyč'kyj³⁰ u gramatici, koja je već na početku 1820. bila spremna za tisak, a I. Lavrivs'kyj služi se narodnim poslovicama i izrekama da bi pojasnio značenje riječi.

O zanimanju za folklor (osobito pjesme) u Galiciji 1820-ih svjedoče rukopisi pjesmarica i zbirki u kojima se, osim poljskih, nalaze i ukrajinske pjesme³¹. Zanimljiv je članak „Pro poljs'ki j ukrajins'ki narodni pisni“, anonimno tiskan u lavovskom almanahu *Nacionaljnyj piliğrym 1827.*, s napomenom da će u sljedećem izdanju (koje se nije pojavilo) biti tiskana i velika zbirka narodnih pjesama³². Uostalom objavljivanje zbirke poljskih i ukrajinskih pjesama galicijskog puka³³ – događaj važan za tadašnju folkloristiku i osobito za zapadnoukrajinske zemlje – Vaclava z Oles'ka (Vaclav Zales'kyj) u Lavovu 1833., bilo je rezultat prethodnoga skupljačkog rada, kojemu su velik doprinos dali Ukrajinci.

Bez obzira što su vlada i vrh plemstva u Galiciji zabranjivali uporabu ukrajinskog jezika u školstvu i književnosti, priznanje jezika i usmenoga narodnog stvaralaštva probijalo je put ponajprije u krugove nižega klera i srednjeg sloja građanstva. Širenje folklornih i polufolklornih zbirki te prisutnost znatnog broja autorskih pjesama i stihova dokaz su priklanjanja

29 *Śpiewy ludu // Pielgrzym Lwowski.* – Lwów, 1822. – S. 86-95; *O śpiewach ludu pospolitego // Pielgrzym Lwowski.* – Lwów, 1823. – S. 49-50.

30 Kao primjer narodnog jezika I. Moğyljnyč'kyj je objavio zbirku narodnih izreka („So-branie pryповідok ruskyh“), složenih prema azbuci (Filoloğičnji praci Ivana Moğyljnyč'koğo, s. 210-215). Služio se knjigom *Ğrammatyka malorossyjskoğo narečyja* O. Pavlovs'koğo (Spb., 1818.), koju je poznao i na koju se pozivao.

31 Jedna od njih je, na primjer, pjesmarica pod naslovom *Pieśni ex anno, 1820*, koja potječe iz 1820. godine (LNB.- odjel rukopisa. – Fond. A. Petruševyča. – ASP. 1018. – P. 119); u njoj se, osim poljskih, pojavljuje više od petnaest zapisanih pjesama (što je posebno zanimljivo), *Гражданка* (naziv pisma).

32 *O pieśniach ludu polskiego i ruskiego // Pątnik narodowy.* – Lwów, 1827. – S. 90-128. Detaljnije o autoru i sadržaju te publikacije može se naći u istraživanju: Kyrčiv, R. Jedan od ranijih folklorističnih radova Galicije // *Zapysky Naukovoğo tovarystva im. Ševčenka.* – T. 230. Praci sekciji etnoğrafiji ta foljkloristyky. – Ljviv, 1995. – S. 367-384.

33 *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego.* Zebrał i wydał Waclaw z Oleska. – Lwów, 1833.

pisaca narodnom jeziku i folkloru. U zbirci Vaclava z Oles'ka većina autorskih pjesama je anonimna. Jedan od autora pjesama s kraja 18. st. i na početku 19. st. je Julian Dobrylovs'kyj³⁴. Općenito je sva „građanska“ „pučka“ književnost u zapadnoukrajinskim zemljama ostala neistražena.

Već prije pojave „Rus'ke Trijce“ neki predstavnici zapadno-ukrajinskih intelektualaca pokazivali su veliko zanimanje za razvoj nove ukrajinske književnosti u Naddnprjansčyni (geografsko područje oko Kyjiva – op. prev.), za književnost i proučavanje slavenskih naroda, uspostavljali su i podržavali osobne veze s poljskim, češkim, ruskim i ostalim slavenskim znanstvenicima i kulturnjacima.³⁵ Dokaz je to da područje na koje je početkom 1830-ih stupila „Rus'ka Trijca“ nije bilo netaknuto i neobrazovano. Može se reći da je njezin početak uvelike povezan s prethodnim dostignućima kulturnog pokreta u Galiciji. Širenjem svoje djelatnosti, „Trijca“ ih je postavila na čvrste temelje te obogatila i produbila sadržaj spojem važnih i aktualnih pitanja, u okviru društveno-političkog i kulturnog mišljenja toga doba.

* * *

Organizator kruga, prema svjedočenju članova i potvrdi istraživača, bio je Markijan Šaškevyč (1811.–1842.). Pjesnički nadaren, već u mladosti je pokazivao zanimanje za narodnu poeziju; prenio ga je i u lavovsko sjemenište, u koje je ušao 1829. U Lavovu je postao jedan od utemeljitelja skupljačkoga folkornog pokreta od 1820-ih do početka 1830-ih godina; osobno se upoznao s Vaclavom z Oles'ka i njegovom zbirkom narodnih pjesama u kojoj ima i nekoliko mladenačkih zapisa M. Šaškevyča³⁶. Već na početku boravka u sjemeništu posebno se upoznao s vršnjakom Ivanom Vağylyvyčem (1811.–1866.), koji je zanos za pjesničku narodnu riječ ponio iz rodnoga sela u Karpatima. Spajali su ih zajedničko zanimanje za narodni jezik i samouki rad na širenju znanja o povijesti i kulturi slavenskih naroda.

34 *Šuram, V.* Vybrani praci z istoriji literatury. – Kyjiv, 1963. – S. 109-111; Pisnji ta romansy ukrajins'kyh poetiv. – Kyjiv, 1956. – T. 1. – S. 233-234, 327-328.

35 *Svenycykyj, Y. S.* Materyaly po istoryy vozroždenyja Karpatskoj Rusy. – S. 22-141; *Ğerbilys'kyj, Ğ. J.* Rozvytok proğresyvnyh idej v Ğalyčynji u peršij polovynji XIX st. (do 1848 g.). – S. 53-71.

36 *Voznyak M.* Markijan Šaškevyč kao folklorist. – Ljviv, 1911. – S. 11; *Šalata, M.* Talent, roden pjesmom // Narodne pjesme u zapisima Markijana Šaškevyča // Usporedi s., vctup. Statija i prymitky M. J. Šalaty. – Kyjiv, 1973. – S. 7.

Šaškevyč i Vağylevyč su gotovo posve razradili idejnu osnovu budućega kruga. Godine 1831. u sjemenište je došao Jakiv Ćolovackyj (1814.–1888), koji je već kao gimnazijalac skupljao narodne pjesme, priče i poslovice „iz usta seljana i seljanki“.³⁷ U knjižnicama je čitao djela iz slavenske filologije i povijesti, folklorna izdanja, prepisao je zbirku M. Maksymovyča *Malorossyjskye pesny* (Moskva, 1827.), načinio opširne ispise iz zbirke Kirša Danylova *Drevnye rossyjskye styhotvorenyja* (Moskva, 1818.) i dr. Uočivši njegov rad, M. Šaškevyč mu je, prema sjećanju J. Ćolovackog, „izravno“ dao uvid u svoje misli i upoznao ga s I. Vağylevyčem. O toga trenutka postali su prijatelji, često se susretali kod kuće, u predavaonicama i na šetnjama³⁸. Nastala je jezgra kruga koja se na tlu tadašnjega poljskoga govornog sjemenišnog okružja isticala narodnim ukrajinskim (kako su ga tada nazivali rus’kym) usmjerenjem te je među prijateljima nazvana „Rus’ka Trijčja“. Trijumvirat mladih zanesenjaka objedinjavao je ne samo zanos za folklor, koji su donijeli u sjemenište, nego i zanimanje za povijest i kulture slavenskih naroda. J. Ćolovackyj se prisjetio da je Šaškevyč već na početku, otkrivajući mu svoje misli, spomenuo da je rusyn, da je „odlučno izjavio da se mi, mladi rusyni, trebamo udružiti u društvo, poboljšati u rus’kom i slavenskim jezicima, uvesti u rus’ke krugove razgovorni rus’ki jezik, podići narodni duh, školovati narod i suprotstavljajući se polonizaciji, oživjeti rus’ku pismenost u Galiciji“³⁹. Njihovi razgovori, misli, prepirke i rasprave odnosili su se na pitanja književnosti, narodnosti, materinskog jezika, politike i dr.⁴⁰

Sve je to bilo, na prvi pogled, uobičajeno u kulturnom životu raznih naroda i tipično za razdoblje romantizma. Raširena pojava postali su književni i znanstveni krugovi, a predstavljali su ih ljudi s kojima se povezuju oblikovanje i razvoj novoga smjera u nacionalnim književnostima, borba protiv prevladavanja klasicizma i sentimentalizma, suprotstavljanje tim ili drugim društvenim i idejnomjetničkim tendencijama i dr.⁴¹ Primjer su Heidelberški krug njemačkih romantičara, krug „Arzamas“ kojemu je pripadao mladi A. S. Puškin, poljska društva filomata i filareta

37 *Voznjak M.* U stolittja „Zori“ Markijana Šaškevyča. – L’viv, 1936. – Č. 2. – S. 235.

38 *Ćolovackyj, J.* Vospomynanye o Markijane Šaškevyče y Ivane Vağylevyče. // Lyteratur-nij sbornyk. – Ljviv, 1885. – V’ip. 1/3. – S. 11.

39 Vidi po 38↑

40 Vidi po 39↑

41 *Aroncon, M., Rejser, S.* Literaturnye kružki... – Leningrad, 1929.

s A. Mickiewiczem potkraj drugog i na početku trećeg desetljeća 19. st., kulturnoznanstvena društva Srpska matica (1826.) i Češka matica (1831.) i dr.

Upravo je na lavovskome području potkraj 1820-ih i na početku 1830-ih došlo do podjele starijega naraštaja poljskih pisaca i znanstvenika te kruga mladih romantičara, koji su objavili almanah *Ziewonia* (Ljviv, 1834., potom Prag, 1837.; Strasbourg, 1839.) i prema njemu dobili ime „zjevončiki“⁴² (Avġustu Beljovs'ki, Ljucijan Semens'ki, braća Juzef i Lešek Borkovs'ki i dr.). S njima su Šaškevyč i njegovi prijatelji održavali prijateljske odnose, kao i s lavovskim Česima Karelom Zapom i Pravoslavom Koubekom, koji su također bili posrednici između „Rus'ke Trijcje“ te P. Šafařika i Václava Hanke.

Važnu ulogu u stvaranju „Rus'ke Trijcje“ imalo je jačanje demokratskog pokreta u Istočnoj Galiciji 1820-ih i 1830-ih godina, pojava i širenje tajnih organizacija koje su pokrenule propagandu protiv kmetstva i apsolutističkih ideja. Poljski društveno-politički tajni pokret je u velikoj mjeri zahvatio i ukrajinski kler u Galiciji, sudionik kojega bila je i ukrajinska mladež iz lavovskoga sjemeništa, uključujući i Šaškevyčev krug.⁴³

Te i druge činjenice omogućuju da se nastajanje Šaškevyčeva kruga i obilježje njegova djelovanja promatraju u kontekstu europskoga, i posebice slavenskoga oslobodilačkog pokreta, romantizma, ideala slavenske uzajamnosti i nacionalno-kulturnog identiteta. Najveće značenje u genezi kruga imao je razvoj nove ukrajinske književnosti u Rusiji.

Već u početku su M. Šaškevyč i njegovi istomišljenici vezali svoju djelatnost u prvom redu sa svakodnevnim potrebama i uvjetima vlastitog naroda, osobito stanovništva zapadnoukrajinskoga kraja.

Jedna od najvažnijih zadaća bila je utvrđivanje etničkog identiteta, kako u zapadnoukrajinskim intelektualnim krugovima tako i u narodnom okružju, stvaranje ukrajinske književnosti i utvrđivanje vlastitoga kulturnog pokreta koji bi postao jedan od čimbenika opozicije asimilacijskim pokušajima okupatora. Za razliku od prethodne zainteresiranosti za narodnost bez narodne mase, M. Šaškevyč i istomišljenici aktivno su djelovali među

42 Kyrčiv, R. F. Ukrajinka v poljs'kyh aljmanahah doby romantyzmu. – Kyjiv. – S. 18-23.

43 *Studyns'kyj, K.* Poljs'ki koncepciji sered rus'kyh pytomciv i duhovenstva v Ėalyčynji v rokah 1831–46 // ZNTŠ. – 1908. – T. 82. – S. 87-177; „Rus'ka Trijcja“ v istoriji suspiljno-poljityčnoġo ruhu i kuljтуры Ukrajiny. – Kyjiv, 1987. – S. 7-40.

narodom i sudjelovali u stvaranju samostalne nacionalne kulture. Novo u zapadnoukrajinskome kulturnom životu bilo je i postavljanje pitanja o ujedinjenju snaga mladih i napredno usmjerenih intelektualaca. Odnosno, cjelovito institucionaliziranje rada.

Po svom obilježju, osnovna načela djelovanja Šaškevyčeva kruga tipološki su najbliža Harkivs'koj grupi romantičara – pisaca, skupljača i istraživača narodnih starina i poezije, koja je osnovana potkraj 1820-ih i na početku 1830-ih godina⁴⁴. Obje grupe su primjer rane etape razvitka romantičarskog smjera u ukrajinskom kulturnom životu⁴⁵. No uvjeti u kojima su djelovale i zadaci koje su rješavale nisu bili jednaki.

Šaškevyčev krug, tipičan u pogledu zapadnoga konteksta kulturnog procesa svojega doba i srodan u smislu općeslavenskoga i ukrajinskoga romantizma, nastupa i kao originalna, istaknuta pojava, posebice sa stajališta iznimno važne uloge koju je imao u razvoju društvenog i kulturnog života zapadnoukrajinskoga kraja.

O njegovoj organizacijskoj strukturi nema detaljnijih podataka. Osnovan je početkom 1830-ih godina⁴⁶. Oko trojice osnivača okupilo se mnogo istomišljenika. Duša grupe bio je M. Šaškevyč, koji se izdvajao obrazovanjem, pjesničkim talentom, prijateljskim odnosom, organizacijskim sposobnostima i posebnom karizmom. U članku „Sjećanje na Markijana-Ruslana Šaškevyča“ (1846.) J. Ğolovac'kyj piše: „Što je našeg Markijana zanimalo, o tome se glasno raspravljalo među subraćom i suučenicima – i ne čudi što se, imajući dobre argumente i sposobnost dotaknuti srca riječima, među mladom subraćom našlo istomišljenika i simpatizera koji su osjećali njegove ideje: Markijan je imao dar poučiti, uvjeriti, duh rasplamsati, potaknuti, imao je dar otkrivati zamrle talente.“⁴⁷

Šaškevyča opisuje kao najhrabrijeg u grupi, spremnog na svaki podvig, ističe njegov snažan autoritet i važnu ulogu u privlačenju mnogobrojnih

44 *Harkivs'ka škola romantykiv*. – Harkiv, 1930. – T. 1-3.

45 *Komarynec', T. I. Idejno-estetyčni osnovy ukrajins'koĝo romatyzmu*. – Ljviv, 1983. – S. 29-37, 61-80.

46 Kao vrijeme osnivanja kruga u književnosti navedene su 1831. godina (*Kocovs'kyj, V. Vvedenye // Rus'ka biblioteka*. – T. 3. – Pysannja Markijana Šaškevyča, Ivana Vaĝylevyča i Jakova Ğolovac'kog. – Ljviv, 1884. – S. XXIII) te 1833–34. godina (*Ğolovac'kyj, J. Sud'ba odnogo galicko-rysskogo učenogo / K biografii Ivana Nikolaeviča Vaĝylevyča // Kijevskaja starina*. – 1883. – T. 6. Kn. 7. – S. 457).

47 *Šaškevyč, M., Vaĝylevyč, I., Ğolovac'kyj J. Tvory*. – Kyjiv, 1982. – S. 266.

simpatizera za svoje ideje: „Imao je mnoštvo poznanika u sjemeništu i njegov utjecaj na prijatelje bio je velik.“⁴⁸ M. Ustyjanovyč govori o velikom iznenađenju koje su među mladima izazvale rane Šaškevyčeve pjesme na ukrajinskom jeziku: „Kao lualice u pustinji skupili su se mladi prijatelji oko Markijana kao oko zelene oaze, osvježivši željna prsa živom vodom, povežavši se u jedno zbog ideje.“⁴⁹

Drugi podaci svjedoče o pojavi određenih ustavotvornih propisa (očigledno nenapisanih), koji su formalno ocrtavali postojanje i funkcioniranje kruga. J. Ćolovac'kyj pojašnjava, u skladu sa zajedničkim dogovorom, da se svatko tko je želio priključiti se grupi, morao rukovati sa svim članovima i dati riječ da će cijeloga života raditi u korist naroda i na obnovi ukrajinske književnosti⁵⁰. Jedan od načina utvrđivanja i učvršćivanja veze bilo je i uzimanje slavenskih, to jest starorus'kyh imena: Šaškevyč je uzeo ime Ruslan, Vağylevyč – Daljibor, Ćolovac'kyj – Jaroslav, njegov brat Ivan – Boğdan, Lopatyns'kyj – Velymyr, Iljkevyč – Myroslav, Buljvyns'kyj – Rostyslav; napominje da je bilo i Vsevoloda, Mstyslava, Voldara i dr⁵¹.

Jedan od načina ulaska u krug, koji je predložio Šaškevyč, bilo je pisanje stihova i izreka njegovih članova – isključivo „rus'kym pismom“ i „rus'kym“ (ukrajinskim) jezikom u zajedničkom albumu⁵². U književnosti je poznat rukopis albuma *Syn Rusi* iz 1833.⁵³, s nizom pjesama članova kruga u kojima je Šaškevyč, prema riječima J. Ćolovac'kog, „probudio svijest o rus'kom identitetu i nadahnuo ih duhom rus'kog patriotizma, dajući im svojim pjesmama primjer i uzorak pisanog jezika⁵⁴. U albumu je i poezija M. Šaškevyča „Potjera“ (pod naslovom „Duma“) te poznata pjesma „Slovo do čytatelej rus'koğo jazyka“ („Riječ štovateljima rus'kog jezika“):
Дайте руки, юні други,(Dajte ruke, mladi druzi)

48 *Golovackij, J.* Vospomynanye o Markijane Šaškevyče y Ivane Vağylevyče. – S. 11; *Golovackij, J.* Pervency galicko-russkoj pis'mennosti s 1840-h godov // Beseda. – Ljviv, 1887. – No. 5. – S. 56.

49 *Voznjak, M.* U stoljittja „Zori“ Markijana Šaškevyča. – Č. 2. – S. 248.

50 *Golovackij J.* Vospomynanye o Markijane Šaškevyče y Ivane Vağylevyče. – S. 11.

51 Vidi pod 49↑ S. 12.

52 Vidi pod 50↑

53 *M[ončalovac'kyj], O. A.* Obrazec galicko-russkoj pis'mennosty yz 1833 goda // Beseda. – 1887. – No. 1. – S. 8-9; No. 2. – S. 18-19; *Stydyns'kyj, K.* Korespondencija Jakova Ćolovac'koğo v litah 1835–49. – S. IV-IX, CXIV-CXXV.

54 *Ćolovac'kyj, J.* Pervenci... – S. 56.

Серце к серцю най припаде, (Srce srcu nek' pripadne,)
 Най щезають тяжкі туги, (Neka nestane teške tuge,)
 Ум охота най засяде. (Nek' um želja zapodjene.)

Разом, разом, хто сил має, (Skupa, skupa, ko snage ima,)
 Гонить з Русі мраки тьмаві; (Izgonite iz Rusi mrak mrkli;)
 Зависть най нас не спиняє, – (Zavist nek' nas se ne prima, –)
 Разом к світлу, други жваві! (Skupa do svjetla, druzi vrli!).

J. Ćolovac'kyj spominje i album *Ruskaja zorja*, u kojemu je sam napisao: „Upoznaj sebe i to ti je dovoljno“; Šaškevyč je u istom album objavio stihove *vesnjanke* „Svijetlite zvijezde po čitavom polju kad mjesec zađe“, nadahnute zbirkom narodnih pjesama M. Maksymovyča (1827.), Ostražyns'kyj je pisao: „Došlo je vrijeme da Poljaci stanu, a mi Rusyni krenemo.“, a zapise su ostavili i studenti filozofije i bogoslovije – Pokins'kyj, Uryc'kyj, Minčakevyč, Kuljčyc'kyj, Ohraymovyč, Bilyns'kyj i dr.⁵⁵ Daljnji podaci J. Ćolovac'kog otkrivaju da taj album nije bio isti kao almanah *Zorja*, rukopis kojega je M. Šaškevyč 4. svibnja 1834. u Ljvivu dao provjeriti i koji zbog zabrane vlade nije mogao u tisak⁵⁶. Opisujući da je nakon tih događaja njihov književni krug izazvao pozornost policije i da je stan M. Šaškevyča pretražen, J. Ćolovac'kyj naglašava da su policijski službenici pretresli sve stvari, ali nisu pronašli ništa sumnjivo. Na sreću – nastavlja – album *Zorja* bio je u njegovu džepu, a osobno ga nisu pregledavali. No da su našli popis imena s idejama, bili bi uvjereni da su razotkrili rušku zavjeru i Šaškevyč bi zbog nesmotrenosti izgubio mnogo mladih članova⁵⁷.

Možda je album sadržavao nešto važnije i opasnije nego almanah *Zorja*. Rukopis almanaha nije mogao dovesti članove kruga u opasnost i dospjeti u ruke vlasti. Usporedno postojanje albuma *Zorja* i istoimenog almanaha⁵⁸ potvrđuje i svjedočenje J. Ćolovac'kog da je odmah nakon pretrage Šaškevyč uništio album⁵⁹, a drugi je upotrijebio pri stvaranju *Rusalky Dnjistrovoji*: „Prepisao sam sve dijelove iz rukopisa 'Zorja' (dio o

55 Ćolovac'kyj, J. *Vospomynanye o Markijane Šaškevyče y Ivane Vağylevyče*. – S. 12.

56 *Studyns'kyj, K.* Korespondencija Jakova Ćolovac'koğo v ljitah 1835–49. – C. X–XVIII.

57 Ćolovac'kyj, J. *Vospomynanye o Markijane Šaškevyče*... – S. 13. O uništenju rukopisa albuma nakon policijske pretrage M. Šaškevyča piše J. Ćolovac'kyj i u članku „Pervenci...“.

58 Pojam albuma i almanaha različito upotrebljava u danom slučaju i J. Ćolovac'kyj.

59 Ćolovac'kyj, J. *Vospomynanye*... – S. 13.

Hmeljnyč'kom se negdje kod Šaškevyča izgubio), dodali smo neke nove dijelove i nazvali našu zbirku 'Rusalka Dnjistrovaja'.⁶⁰

Te podatke treba dublje istražiti jer su dokaz društvene aktivnosti Šaškevyčeva kruga već na početku postojanja. O učinkovitosti i organiziranosti kruga govori i činjenica da su sredinom 1830-ih godina, kada je trebalo odgovoriti na prijedlog J. Lozyns'kog o uvođenju poljske abecede u ukrajinsku književnost, članovi kruga skupili novac i otpremili Jakova Ćolovac'kog u Peremyšlj zbog tiskanja polemičkog članka M. Šaškevyča „Azbuca i abeceda“ kao zasebne brošure (1836.).

Sve upućuje da je krug okupljao brojnu mladež, a neprestano su dolazili novi članovi i simpatizeri. Godine 1835. pristupili su mu M. Ustyjanovyč, S. Pleškevyč, S. Verb''jans'kyj, K. Šeleĝa, M. Romanovs'kyj, M. Hryzostom. Područje odnosa i utjecaja nije se ograničilo samo na sjemenište, fakultet i lavovsko okruĝje. Ć. Iljkevyč radio je kao učitelj u Kolomyji, kasnije – u Ćorodenci, no bio je usko povezan s krugom M. Šaškevyča (uzeo je i ime Myroslav). Odnose s krugom održavao je i 20 godina od svih članova stariji ravnatelj škole u Kolomyji – M. Verščyns'kyj. Većina članova, koji su završili obrazovanje i otputovali na rad u provinciju, ostala je u vezi s krugom. „Rus'ka Trijca“ nije se držala strogo naznačenog organizacijskog ustroja. Imala je prihvaćenog vođu, M. Šaškevyča, čije se djelovanje odlikovalo idejnim usmjerenjima i konkretnim zadacima. Pod njegovim utjecajem bio je dio galicijskog intelektualnog kruga, koji je donekle dijelio ideje kruga i sudjelovao u ostvarenju postavljenih zadataka. Bili su to predstavnici studentske mladeži, nižega klera, učitelji odnosno intelektualci, koji se mogu nazvati demokratima.

S te je strane krug M. Šaškevyča bio mnogo veći od obične grupe. Započeo je i postao temelj razvitka cijele struje društveno-kulturnog pokreta u zapadnoukrajinskim zemljama, koja se odupirala zastarjelim tendencijama. Ta je struja bila antifeudalna po društvenoj orijentaciji, a demokratska i napredna u kulturno-obrazovnom djelovanju. Pod utjecajem „Rus'ke Trijce“ nastavila je djelovati i nakon formalnog raspuštanja grupe, nakon smrti M. Šaškevyča (1843.). Njezinom djelatnošću označava se sve što je napredno, sve što se odvijalo u društveno-kulturnom pokretu u zapadnoukrajinskim zemljama do kraja 1840-ih, tj. do trenutka kada se

60 Vidi pod 58↑. – S. 32.

nakon revolucijskih događanja 1848. javljaju sve više djela novih (autora) i nove tendencije i kada među Šaškevyčevim suradnicima i sljedbenicima dolazi do idejnog razilaženja.

* * *

Osnivanje kruga potaknulo je pokret mladih u sjemeništu i probudilo njihovu građansku svijest. Tema čestih razgovora i rasprava bili su narod, obrazovanje i književnost. J. Ćolovac’kyj napominje da nije postojao jasan i specifičan program: „Svatko je na svoj način shvaćao taj posao.“⁶¹ Ali tako je bilo možda samo na početku. U središtu „Rus’ke Trijčje“ razvijao se cijeli sustav pogleda, prilično jasno usmjerenje i struktura djelatnosti.

Objašnjenje osnovnih idejnih načela i proces stvaranja programa „Rus’ke Trijčje“ uvjetovala je ponajprije njezina demokratska orijentacija, zasnovana na čvrstim osnovama etničke svijesti i etnokulturnog jedinstva zapadnoukrajinskih zemalja, s Ukrajinčima iz pridnjeparskog područja (geografsko područje oko rijeke Dnjepar – op. prev.). Bilo je opasno to izgovoriti u postojećim političkim uvjetima. No M. Šaškevyč je jasno naglašavao tu ideju već u prvim stihovima *Rusalky Dnjistrovoji*, nazvavši u uvod „našymy“, tj. zajedničkom, za Ukrajinčine Naddniprovanščyne i zapadnih zemalja, pojavu nove ukrajinske književnosti, folkloristike i jezikoslovlja: to su u prvome redu *Enejida* I. Kotljarevs’kog, zbirke pjesama M. Certeljeva, M. Maksymovyča, I. Sreznevs’kog, *Malorossyjskye povesty* Ć. Kvitky-Osnov’janenko, djela J. Ćrebinke i P. Ćulak-Artemovs’kog, *Malorossyjskyj slovar* Vojcehovyča, *Ćrammatyku malorossyjs’koĝo narečyja* O. Pavlovs’kog, izjednačujući s njom slaveno-rus’ku gramatiku Zakarpaćanina M. Lućkaja, *Ruskoje vesilje* Ćalyčanyna J. Lozyns’kog, zbornik galicijskih, ukrajinskih i poljskih pjesama Vaclava z Oles’ka⁶². U tu skupinu ubrajaju i *Rusalku Dnjistrovoju*, smatrajući sve te pojave „značajnim djelom“, „zdravim i energičnim rastom (prvi rast žita)“, o kojima je neophodno „cijelom dušom skrbiti, grijati, njegovati i uzgajati, dok pod okriljem vremena i dobrih skrbnika ne zasjaju boljom i kreposnijom veličinom“.⁶³ U pismu M. Maksymovyču 7. ožujka 1837. I. Vaĝylevyč je napisao: „Ми єсьмо

61 Ćolovac’kyj, J. *Vospomynanye...* – S. 12.

62 *Rusalka Dnistrovaja* – U Budymi, 1837. – S. III-VI.

63 *Rusalka Dnistrovaja*. – U Budymi, 1837. – S. III-IV.

южнорусини... О це ж ми всі – із-за велико Безкиду, від Тиси, з-поза Сяну і по Серету – з братією нашою задніпорвою скалдаємо одне существо, де взаїмна перейма, лиш очутівші душевні замітність, грає повною жизню така-то жузн, мимо регороди господарственної, і наші серцям плекала любезними струями содригління. Геть перегороди, бо не їм псувати существо народу.“⁶⁴ („Mi smo južnorusynu... Eto, svi mi – iza Bezkyda, od Tise, iza Sjana i niz Seret – činimo jedno biće s našom braćom iza Dnjepra, tamo gdje nas zajedništvo prožima, i samo osjećanje naše duhovne osebnosti ispunjava nas punim životom. Takav život, unatoč gospodarskim teškoćama, ispunjava naša srca dragim težnjama. Dalje s podjelama, da ne kvarimo postojanje naroda.“)

Stvaranju idejnih načela „Rus’ke Trijcje“ pridonijela je, osim toga, usredotočenost njihova djelovanja na progon iz rodne zemlje „mraky tmavi“ (tame neznanja – op. prev.), na utvrđivanje etnokulturne osebnosti svojega naroda obrazovanjem i buđenjem aktivnijeg života u skladu s ostalim slavenskim i europskim narodima. Taj program nije bio ograničen samo na kulturne tendencije, nego je uključivao društveno-političke elemente obilježene utjecajem prethodnih ideja i djelovanja tajnih organizacija.

I. Vağylevyč je uspio spojiti etnološki rad s propagandom, s buđenjem samosvijesti kod običnog puka⁶⁵. Jedino Vağylevyč nije bio zadovoljan, nazivao je svoju misiju nedovoljnom (riječ je o etnološkom putovanju J. Ćolovac’kog – R. K.), ukazujući da je bilo potrebno *buditi samosvijest naroda i pripremati ga na ustanak koji se sprema*.⁶⁶

No osnovni naglasak u Šaškevyčevu krugu bio je na legalnoj literaturi i kulturno-obrazovnom radu, pomoću kojega, kako je smatrao Vağylevyč, „žitelji našega kraja stupaju u europski život kao narod, civiliziran u duhovnom smislu i potrebama vremena“.⁶⁷

Takvi pogledi i upute razvijali su se na osnovi ideja prosvjetiteljstva i romantizma, pod utjecajem iskustva proučavanja naroda u slavenskoj znanosti. Kada bismo iz objavljenih uspomena članova „Rus’ke Trijcje“, osobito njezinih glavnih predstavnika, sastavili popis literature koju su poznavali i proučavali, za koju su u pismima molili da im se pošalje, kojom

64 Šaškevyč, M., Vağylevyč, I., Ćolovac’kyj, J. Tvorj. – S. 194-195.

65 Ćolovac’kyj, J. Vospomyname... – S. 22-23.

66 Instytut ljiteratury im. T. Ć. Ševčenska NAN Ukrajinjy. – Viddil rukopysiv. – Fond J. Ćolovac’koğo. – No 104. – Od. zb. 128. – Ark. IX/ zb. (Dali: IL).

67 Šaškevyč, M., Vağylevyč, I., Ćolovac’kyj, J. Tvorj. – S. 206.

su se služili u radu, tada popis ne bi obuhvaćao samo važnije tekstove koje su u prvoj polovici 19. st. dale slavenska historiografija, arheologija, filologija, etnografija i folkloristika, nego i manje primjetne pojave. Osim već spomenutih imena i izdanja, tu su radovi Karamzina, Poğodina, Bantyš-Kamens’kog, Markevyča, Dolenĝy-Hodakovs’kog, Kalajdovyča, Ğreča, Ševyr’ova, Venelina, Sopikova, Vostokova, Bodjans’kog, Ğolembjovs’kog, Bandtke, Narbuta, Šafaryka, Dobrovs’kog, Ćelakovs’kog, Kollara, Ğanky, Karadžyča, Lučkaja i mnogih drugih.

Šaškevyč i njegovi prijatelji pratili su i slavensku književnu periodiku, poznavali su i dopisivali se s mnogim znanstvenim i kulturnim djelatnicima slavenskih zemalja, podržavali su tijesne veze sa slavenskim znanstvenim i književnim središtima u Ljvivu, Moskvi, Kyjivu, Pragu, Budimpešti, Krakowu, Beču.

Često su njihovi znanstveni i književni interesi prelazili slavenske okvire. Nije to bilo samo usvajanje i korištenje znanstvenog iskustva, nego kreativna transformacija i aktivan kritički stav prema njemu, s iznošenjem vlastitoga faktografskog i interpretacijskoga rada. Zato već s te strane družina i njezina osnovna trijada nisu samo romantici-entuzijasti, nego talentirani, obrazovani ljudi svojega doba, djelatnici ne provincijskoga, regionalnog plana, nego široke općeučajinske, slavenske i europske orijentacije, sa znanstvenim pristupom rješenu problema i zadataka koje su nastojali obuhvatiti. Tu široku idejnu usmjerenost djelatnosti „Rus’ke Trijce“ primijetili su već strani suvremenici, isticali su je i vrlo cijenili, među ostalima, P. Šafařík, J. Kollár. Razmatrajući djelo „Rus’ke Trijce“ kao pojavu jedinstvene nove ukrajinske književnosti, M. Maksymovyč je isticao: „Između pjesničkog stvaralaštva Crvene Rus’ i ovog općeslavenskog usmjerenja prema vlastitom narodu posebice se ističe *Rusalka Dnjistrova*.“⁶⁸

Jedan od osnovnih zadataka „Rus’ke Trijce“ bilo je, što je naglašavao I. Vaĝylevyč u pismu M. Poğodinu 8. ožujka 1836.: „obnavljanje narodne pismenosti“ (književnosti) u Galiciji⁶⁹. J. Ğolovac’kyj je upozorio da je M. Šaškevyč „predlagao veliku ideju – stvoriti čistu narodnu južnorus’ku pismenost – i toj ideji ostao je vjeran do kraja“⁷⁰. Međutim, sadržaj njegova

68 *Maksymovyč, M.* O stihotvorenijah červonoruskich // Kijevljanin. – 1841. – Kn. 2. – S. 141-142.

69 *Svencyckyj, Y. S.* Materialy po istorii vozrođenija Karpatskoj Rusi. – S. 146.

70 *Šaškevyč, M., Vaĝylevyč, I., Ğolovac’kyj, J.* Tvory. – S. 266.

zadatka, u smislu Šaškevyča i njegovih prijatelja, nije se ograničavao samo na književno područje u suvremenom smislu, nego je obuhvaćao i cijeli kompleks drugih, vrlo živih problema i pitanja.

Daljnje riječi u citiranu članku J. Ćolovac'kog opisuju taj kompleks: „Gorljivo je pristupao svojem radu: počeo je skupljati narodne pjesme, ispitivati o narodnim običajima i obredima, tražiti, pitati o prastarim rukopisima i drugim spomenicima starine, analizirati narodni jezik, uspoređujući ga sa slavenskim jezicima, sam bez učitelja, učio se svojem jeziku, svojoj povijesti i slično.“⁷¹ Svi zadaci – izučavanje naroda, njegove povijesti, upotreba njegove kulture, jezika, folkloru u pisanoj književnosti i, općenito, u profesionalnoj nacionalnoj kulturi – bili su i osnovni postulati romantizma. Članovi „Rus'ke Trijce“ prihvaćali su ih, dijelili, te je to najveći dokaz njihove pripadnosti romantizmu.

Međutim, sve te sastavnice poimanja narodnosti nisu bile mehanički prenesene u Šaškevyčev krug, nego su dobile svoje teoretske temelje i praktično usmjerenje. Izučavanje povijesti rodnoga kraja, pronalazak i istraživanje njegovih arheoloških i pisanih spomenika, nametala je ne toliko romantička sklonost starini, koliko, u tadašnjim uvjetima, nasušna potreba da se znanstveno potvrdi autohtonost ukrajinskoga stanovništva toga kraja, da se kaže, kao što je pisao J. Ćolovac'kyj u pismu O. Bodjans'komu 1844., da Rusyni u njemu „žive na svojoj pitomoj zemlji, na svojoj otadžbini – oni sami prvi su stanovnici, prvi žitelji te zemlje“⁷² i pokaže dubina njihove povijesne i kulturne tradicije.

U istraživanjima i pogledima članova „Rus'ke Trijce“ osjeća se povezanost prošloga s potrebama suvremenosti. I. Vağylevyč naznačio je u pismu M. Maksymovyču 7. ožujka 1837. da „prošlost i sadašnjost uzajamnim prožimanjem stopljeni i povezani obuhvaćaju život naroda.“⁷³ Solidarizirajući se s pozivom P. J. Šafárika na istraživanje slavenske starine, I. Vağylevyč je isticao: „Jerbo za južnorosina nema ničega ugodnijeg od istraživanja vlastite prošlosti zajedno s utvrđivanjem sadašnjosti.“⁷⁴ Na toj osnovi zauzeli su stav prema povijesnoj prošlosti M. Šaškevyč i J. Ćolovac'kyj.

71 Vidi pod 70↑

72 *Savčrńko, F., Lystuvannja, J. Ćolovac'koĝo z O. Bodjans'kym (1843–1876 pp.) // Za sto lit. – Harkiv, Kyjiv, 1930. – Kn. 5. – S. 130.*

73 *Šaškevyč, M., Vağylevyč, I., Ćolovac'kyj, J. Tvory. – S. 195.*

74 Vidi pod 73. – S.199-200.

Okretanje M. Šaškevyča i njegovih prijatelja povijesnim i kulturnim tradicijama Kyjiv'ske Rusi vrijedno je pozornosti. Oni su, doslovno, nastavili i razvili iskustvo korištenja duhovne ostavštine starorus'ke države za obranu od zajedničkog istočnoslavenskoga korijenja povijesne prošlosti i kao etničkog obilježja kulture ukrajinskog i bjeloruskog naroda. Važni su bili njihovi prijevodi i istraživanja *Slova o polku Iğorevu*, izučavanje ljetopisnih i drugih pisanih spomenika Kyjiv'ske Rusi, potraga za materijalima kasnijeg doba koji su svjedočili povijesni kontinuitet te etnogenetsku i kulturnu vezu zapadnoukrajinskoga kraja sa starorus'kom tradicijom.

Pojava i dopunjavanje spomenika povijesne prošlosti naroda treba poslužiti, prema mišljenju „Trijcje“, kao osnova za razvitak njegove nove kulture. Više puta je to naglašavao M. Šaškevyč. Već teško bolestan, pisao je 1842. prijatelju Myhajlu Kozlovskom: „Nekada, možda, netko je našao bisere, što je mati naša Rus' izronila, sakrij ih, ili daj nama; sve to skupa nanizano činit će skupocjen nakit za vrat ponosne carice.“⁷⁵

Osim povijesnih studija, Šaškevyčev krug davao je veliku važnost filološkim istraživanjima – izučavanju narodnog jezika, skupljanju leksičkog materijala, sastavljanju rječnika, obradi gramatike i dr. Tim radom bavili su se svi članovi „Trijcje“. I. Vağylevyč radio je na rječniku narodnog jezika, po uzoru na *Srpski rječnik* (*Srpski rječnik* Vuka Karadžića, 1818.), s osnovnim naglaskom na tumačenju slova na etnografskom i folklornom materijalu. To je tip etnolingvističkog rječnika, a na potrebu za njim upozorava i suvremena znanost⁷⁶. I. Vağylevyč je prikupio ogromne materijale, ali je nažalost posao ostao nedovršen.

M. Šaškevyč je radio na etimološkom rječniku crkvenoslavenskog jezika, koji je namjeravao staviti u osnovu svojih jezikoslovnih istraživanja. Međutim, shvativši da bi ga to odvratilo od važnijih zadataka, ostavio se toga posla⁷⁷.

Skupljanjem materijala za rječnik ukrajinskog jezika bavili su se i J. Ćolovac'kyj, Ć. Iljkevyč, M. Buljvins'kyj, M. Ustyjanovyč, a posebno aktivno član Šaškevyčeva kruga – Josyf Skomorovs'kyj. Taj velik i važan leksikografski rad Šaškevyčeva kruga, kao i njegovih prethodnika u

75 Šaškevyč, M., Vağylevyč, I., Ćolovac'kyj, J. Tvory. – S. 129.

76 *Poleskij etnolingvističeskij sbornik: Materialy i issledovanija*. – Moskva, 1983. – S. 15-16.

77 Šaškevyč, M., Vağylevyč, I., Ćolovac'kyj, J. Tvory. – S. 267.

Ġalyčyni, među ostalima i spomenuti rječnik I. Lavrivs'kog, dosad je još uvijek malo proučen i brojne su činjenice ostale neistražene u esejima iz povijesti ukrajinske leksikografije⁷⁸.

Članovi „Rus'ke Trijce“ proučavali su lokalne osobitosti govora narodnog jezika, njegove arhaične elemente i jezične novotvorenice, skupljali su toponimski materijal. Uspješno su nastavili i utvrdili na bazi narodnog jezika i iskustva nove ukrajinske literature rad prethodnika (I. Moğyl'nyč'kog, I. Lavrivs'kog, M. Lučkaja, J. Levyc'kog, J. Lozyns'kog) na gramatičkoj normalizaciji književnog jezika u zapadnoukrajinskim zemljama. Njihovi radovi, među ostalima *Gramatyka jazyka ruskiego w Galicyi* I. Vağylevyča (1845.) i *Ġramatyka rus'koğo jazyka* J. Ġolovac'kog (1849.), postali su vrijedan prinos tadašnje ukrajinske znanosti.

Velika pozornost posvećena jezičnom pitanju s jedne strane ulazi u tipološki red ideja razvitka nacionalnih književnih jezika na narodnoj osnovi, stvaranja nacionalne filološke nauke, karakterističnih za to doba – ideja koje su osobito podržavali vodeći predstavnici kulture slavenskih zemalja i romantici. S druge strane, u uvjetima zapadnoukrajinske stvarnosti, to ima i vlastiti, vrlo živ cjelovit sadržaj. „Rus'ka Trijca“ stavila si je u zadatak ne samo obogaćivanje književnog jezika iz izvora narodnog jezika, postavljajući pitanja koja su se doticala tadašnjih, npr. ruskog, poljskog i češkog jezika, nego i utvrđivanje narodnog jezika u smjeru književnoga.

Bilo je potrebno obraniti taj jezik kako od službenih vladinih zabrana, jednoznačnih asimilatorskih tendencija poljsko-plemičkih ideologa, tako i od vlastite konzervativno usmjerene inteligencije. Tu se članovi „Rus'ke Trijce“ nisu ograničavali samo zapadnoukrajinskim okvirima, nego su nastupali s pozicije općeučajinskoga jezičnog jedinstva, suprotstavljali su se ne samo neprijateljskim tendencijama, nego i pogrešnim tvrdnjama ljudi koje su smatrali svojim autoritetima. Na taj način su se s poštovanjem postavljali prema J. Kolláru, ali nisu dijelili njegove misli o četiri glavna slavenska jezika i podređenom stanju drugih slavenskih jezika, među ostalima i ukrajinskoga⁷⁹.

78 Ġorec'kyj, P. J. Istorija ukrajins'koji leksykoğrafiji. – Kyjiv, 1965.; Moskalkenko, A. A. Narys istoriji ukrajins'koji leksykoğrafiji. – Kyjiv, 1968.

79 Panjkevyč, I. Zahidnoukrajins'ke literaturne vidrodžennja i Jan Kollar // Z istoriji čehoslovac'ko-ukrajins'kyh zv'jazkiv. – Bratyslava, 1959. – S. 267.

Jezično pitanje imalo je za „Rus’ku Trijčju“ općekulturalno i političko značenje⁸⁰. Radilo se o tome da se pravno utvrdi narodni jezik kao jednu od glavnih oznaka etnosa, osnovu njegove samostalnosti, važan čimbenik razvitka samosvijesti i nacionalne kulture. U pismu P. J. Šafářiku 3. listopada 1836. I. Vağylevyč je naglašavao da radi na stvaranju rječnika ukrajinskog jezika, u nadi da „je istina da će naš jezik, koji je dugo zaboravljan i podcjenjivan, uskrsnuti nov i preporođen u nizu svojih bratskih narječja, te će kao u staro doba žuboriti veličanstveno u svom sjaju i veličini.“⁸¹

Obrazlažući osnovno polazište da „kod nas pismenost ne može biti druga, osim narodne“⁸², i upozoravajući na neophodnost temeljitog izučavanja narodnog jezika iz njegovih iskonskih izvora, članovi „Rus’ke Trijčje“ pozivali su se na postojanje narodnog jezika zapadnoukrajinskih zemalja, istodobno se u velikoj mjeri orijentirajući i na proces stvaranja općekrajinskoga književnog jezika. U tom smjeru tražili su i rješenje problema na alfabetnom, gramatičkom i pravopisnom planu.

Sva su ta pitanja u uvjetima Galicije pored općekulturalnog, imala i političko značenje. Zato je važno da se „Rus’ka Trijčja“ spremala sustavno ih rješavati, imajući u vidu osnovno – potrebu jedinstva jezičnoga, književnog i općenito etnokulturnog razvitka Ukrajinaca zapadnih zemalja s istočnima. Pritom je pokazivala iznimnu pokretljivost, smjelost i sposobnost djelovati na legalan način u složenim uvjetima. Na primjer „Rus’ka Trijčja“ odlučno postaje zaštitnica ćirilice od pokušaja zamjene latinicom, što bi bilo velika smetnja na putu jedinstva sveopćekrajinske pismenosti (članak M. Šaškevyča „Azbuka i abeceda“, 1836.), i u to doba propagira oblu ćirilicu, kojom se služe Rusi i Srbi, tj. *Гражданку* (vrsta pisma – op. prev.), hrabro ju primjenjuje zajedno s fonetskim pravilima u *Rusalki Dnjistrovoj* (1837.). Da je „Trijčja“ svjesno postavila cilj uvođenja građans’ke abecede u Galiciji, otvoreno se govori u pismu I. Vağylevyča M. Poğodinu 8. ožujka 1836.; napominje da se oko tog pitanja vodi borba s konzervativcima koji ne vide „potrebu uvođenja građans’kog pisma u našu književnost“.⁸³

80 *Fedčenko, P. M.* Literaturna krytyka na Ukrajinji peršoji polovyny 19 st. – Kyjiv, 1982. – S. 283.

81 *Bryk, I.* Materialy do istoriji ukrajins’ko-čes’kyh vzajemyn v peršij polovynji 19. st. – S. 7-8.

82 *Šaškevyč, M., Vağylevyč, I., Ćolovac’kyj, J.* Tvory. – S. 21.

83 *Svencyckyj, Y. S.* Materialy po istorii vozroždenija Karpatskoj Rusi. – S. 146.

Posebno je važno bilo stajalište M. Šaškevyča da gramatika „ne treba biti zakonodavac jezika, nego njezina najvjernija slika, zato treba učiti svoj jezik ne iz gramatika, nego iz živog jezika i njezine književnosti, treba pokazati sve karakteristike i posebnosti njezinih zakona i njezina razvoja, sukladno kojima se – ovisno o karakteristikama koje na njega utječu – jezik razvijao i razvija se“⁸⁴. Tim stavom su se kategorički suprotstavili dotadašnjim skolastičnim nametanjima umjetnih gramatičkih pravila književnom jeziku i na prvo mjesto postavili zakon živoga narodnog jezika. U koncepciji pravopisa članovi „Rus’ke Trijcije“ odupirali su se također ponajprije praksi nove ukrajinske književnosti, bili su pod velikim utjecajem pravopisnih načela koja je objavio M. Maksymovyč u predgovoru zbirke ukrajinskih pjesama 1827. godine. I. Važylevyč je napomenuo u pismu Šafáriku 2. travnja 1837. da se drži pravopisa I. Kotljarev’skog.⁸⁵

„Trijcija“ je uzela u obzir i pravopisnu nedosljednost ondašnje ukrajinske književnosti, zato se u vlastitoj praksi trudila riješiti to pitanje u skladu s „duhom i potrebama jezika našega“⁸⁶, strogo, koliko god je to moguće jednostavnije. Ukoliko je, npr., M. Maksymovyč oprezno upozorio da „bi se trebali usuglasiti i pisati na malorossijs’kom isto tako kako se govori“⁸⁷, utoliko su Šaškevyč i njegovi prijatelji bespogovorno definirali krajnje jednostavno pravilo „piši kako čuješ, a čitaj kako vidiš“⁸⁸.

Važan čimbenik u rješavanju abecednog i pravopisnog pitanja bila je demokratska namjera „Rus’ke Trijcije“ približiti rus’ku pismenost običnom narodu i s knjigama na njihovu narječju pomoći „da mu se otvori cijeli svijet, da upozna svoje dostojanstvo i snagu“⁸⁹, te osvijestiti neophodnost jedinstvenoga književnog razvoja na cijelom teritoriju ukrajinskog naroda. Pritom su djelatnici „Trijcije“ došli do zaključka da se povijesno središte kulturnog života Ukrajinaca nalazi u Naddniprovanščyni. U suprotstavljanju prijedlogu I. Ćolovac’kog o tiskanju radova galicijskih Ukrajinaca na latinici, J. Ćolovac’kyj je naglasio da bi taj korak bio još jedan čimbenik

84 Šaškevyč, M. Tvory. – Kyjiv, 1973. – S. 130.

85 Bryk, I. Materialy do istoriji ukrajins’ko-čes’kyh vzajemyn v peršij polovynji 19. st. – S. 21.

86 Bryk, I. Materialy do istoriji ukrajins’ko-čes’kyh vzajemyn v peršij polovynji 19. st. – S. 21.

87 Maksymovyč, M. Predislovije // Malorossijskie pesni. – Moskva, 1827. – S. XXVI.

88 Šaškevyč, M. Peredslovije // Rusalka Dnjistrovaja. – S. V.

89 Voznjak, M. Do istoriji vydannja Iljkevyčevyh pryovydok // ZNTŠ. – T. 106. – S. 176.

u duhovnom razdvajanju zapadnih Ukrajinaca od prirodnog središta – Istočne Ukrajine. U svibnju 1840. pisao je bratu: „Što bi proizašlo iz toga kada bismo se mi, šaćica marginalaca, odvojili od zajednice Rusi? Što ti misliš, hoće li stari Kyjiv primiti – grad davnih sjećanja, centar Južne Rusi, za koji *zadnjiprjanci* (stanovnici Naddniprjanščyne – op. prev.) kažu da se u njemu nalazi sva naša fizička i moralna snaga, gdje postoji sjećanje na davnu Kozaččyny (doba kozačke slave – op. prev.) ... Što će nam oni kazati, da smo se ponjemčili!“⁹⁰

* * *

Djelujući u teškim uvjetima zapadnoukrajinske stvarnosti i rješavajući hitne društvene i kulturne probleme, „Rus’ka Trijca“ u svojim svjetonazorima i kulturološkoj orijentaciji nije bila ograničena regionalnim okvirima, a nastupala je sa stajališta općekrajinsko-etničkog i kulturnog jedinstva. Svoj osnovni zadatak – stvaranje književnosti na narodnoj osnovi, buđenje i obrazovanje puka – nastojala je ostvariti na kompleksan način, na razini tadašnje znanosti i naprednih idejnih načela. S te je strane njezino djelovanje određeno kao važna komponenta općekrajinskoga društveno-kulturnog života prve polovice 19. stoljeća.

U temelj svojega rada Šaškevyčev krug je položio poznavanje naroda, njegove povijesti, života, kulture i jezika. Ta etnološka nastojanja imala su praktično usmjeren program i teorijski osmišljen koncept. U njima su posebno važno mjesto zauzeli entografija i folklor.

S ukrajinskoga preveli Zrinka Suk i Branimir Suk

90 Vidi 89↑ – S. 184-185. Na temelju originalne verzije otkrivene u arhivi ovo pismo tiskano je u izdanju: *Rusalka Dnjistrova: Dokumenti i materialy*. – Kyjiv, 1989. – S. 161-169.

Jaroslav Ğrycak

Prorok u svojoj domovini. Franko i njegova zajednica

Austrijska Galicija:
kretanje bez promjena, promjene bez kretanja

Na karti svijeta postoje mjesta u kojima se gubi već time što si se baš u njima rodio. U 19. st. austrijska je Galicija bila jedno od njih. Onaj tko je želio bogatstvo i slavu, ili jednostavno miran i barem malo imućan život za sebe i svoju obitelj, najprije je morao otići iz nje. Kada bi galicijski preci Karla Marxa i Sigmunda Freuda, ograničimo li se na samo dva primjera, zauvijek ostali u tome kraju, teško da bi svijet išta čuo o njihovu genijalnom naslijeđu.

Galicija je pripadala onim istočnoeuropskim pokrajinama kod kojih se ni veliki teritorij¹ niti prirodna bogatstva nisu pretvorili u društveno bogatstvo. Najveća pokrajina austrijskoga dijela Habsburške Monarhije bila je istodobno i najbjeđnija: 1880. je na 26,1% njezina teritorija s 26,9% stanovništva bilo tek 9,2% industrijskih postrojenja. Potkraj 19. st. samo je osam osoba na 1000 stanovnika Galicije imalo primanja od 600 i više zlatnika (radi usporedbe: u Bohemiji je taj pokazatelj iznosio 28, a u Donjoj Austriji 99). Većina stanovništva (oko 80%) živjela je od ekstenzivne i neproduktivne poljoprivrede – tvrde da je to bio jedan od najvećih pokazatelja u Europi. Galicija je zaostajala i u dva najvažnija pokazatelja civilizacijskog razvoja: smrtnosti (36,4 godine 1882.) i nepismenosti (76,79% godine 1880.; u tome je dijelila tužnu slavu sa susjednom Bukovynom i balkanskim krajevima Austro-Ugarskoga Carstva).

Poljski ekonomist i poduzetnik Stanisław Szczepanowski objavio je 1888. knjigu pod naslovom *Galicijski jadi* (ukr. *Галицькі злидні*) – pravila Galicije za vizitkartu cijele Europe. Izračunao je da prosječni Ğalyčanyn¹

1 Ukrajinci Galicije nazivaju se prema nazivu regije: *Ğalyčany* (ukr. галичани). Po doseljenu u Bosnu, tamošnje stanovništvo nazivalo ih je *Galicijani*; ovdje koristimo njihov autentičan naziv (op. ur.).

radi za četvrt, a jede za polovicu Europljanina. Osim „galicijskih siromaha“, poznati su bili „galicijski izbori“ kao simbol političke korupcije i zloupotrebe od strane vlade, „ternopiljski moral“² kao eufemizam za označavanje obmane, i „galicijski grof“ kao sinonim za samozvanca. Izraz „ein typischer Galizianer“ (tipični Galyčanyn) bio je možda i najveća uvreda koju je zapadni Židov mogao uputiti istočnoeuropskome Židovu; smatralo se da su svi galicijski Židovi prljavi, slabo obrazovani i oholi. U očima Beča i obrazovane njemačke govorne publike Galicija je bila „napola Azija“, „zemlja medvjeda“, „austrijski Sibir“.

Međutim, Galicija nije bila simbol zaostalosti samo za Zapad, nego i za Istok. Ukrajinski su socijalisti u Ruskome Carstvu krivili „galicijsko barbarstvo“ ili, drukčije rečeno, civilizaciju nastalu u poljskim lakejskim kućama i svećeničkim kuhinjama. Poljak je u Vilniusu ili Varšavi u svojim galicijskim sunarodnjacima vidio „galileuše“ zaostale u usporedbi s Poljacima, koji su živjeli pod Rusijom ili Pruskom i koji zaslužuju svaki prezir. Intelektualni guru varšavskoga pozitivizma Aleksander Świątochowski pisao je: „Ova naša Galicija je nekakva fatalna hrid u oceanu civilizacije na kojoj se lome svi njezini brodovi i na kojoj si samo ptice grabljivice prave gnijezda.“

Svaki od glavnih autohtonih aktera galicijske scene bio je utjelovljenje zaostalosti civilizacije – maloposjednički i većinom nepismeni rus'ko-ukrajinski i poljski seljaci; također galicijski Židovi, siromašni i ustrajni u svojoj vjeri; svećenstvo istočnoga (grkokatoličkoga) i zapadnoga (rimokatoličkoga) obreda; sitno plemstvo i veliki poljski zemljoposjednici. Na potonjima je ležala glavna odgovornost za nepovoljno stanje u provinciji. U njihovim rukama bio je koncentriran najveći dio ekonomske, a od posljednje trećine 19. st. i političke vlade u kraju u tolikoj mjeri da su Galiciju nazivali velikim „filjvarkom (kompleks zemljišta u feudalnoj Poljskoj, Litvi, Bjelorusiji i Ukrajini – op. prev.) poljskoga plemstva“. Potkraj 1880-ih godina površina imanja jednoga velikog zemljoposjednika u prosjeku je odgovarala površini stotinjak malih gospodarstava, a njegov je glas na izborima za parlament, regionalni (galicijskoga Sejma) ili carski (Državni savjet), imao vrijednost 180 glasova seljaka. Beč je nastojao ugroziti dominaciju poljske aristokracije od trenutka aneksije Galicije u sastav

2 Vidi: Ivan Franko, *Zibrannja tvoriv u p'jatdesjaty tomah*. T. 44, knjiga 1, str. 508-509. Daljnje pozivanje na izdanje označeno je u tekstu upućivanjem na odgovarajući svezak i stranici u uglatim zagradama, npr. [44/1: 508-509].

Habsburške Monarhije (1772.). Najprije je ukinuo osobnu ovisnost seljaka, a 1848. kuluk, odnosno pravo vlastelina da se besplatno koriste radom seljaka. Međutim, druge su povlastice aristokracije ostale na snazi. Godine 1885. formalno je ukinut monopol u proizvodnji i prodaji alkoholnih pića koji je bio glavni izvor prihoda vlastelina te moralne i financijske degradacije ostatka Galyčana. Međutim, neformalno je ta povlastica i dalje vrijedila, sve do 1910. godine. Monopolska prava vlastele na imenovanje svećenika u župu (pravo prezenti), posjedovanje oružja, lov i ribolov ostala su nepovrediva do samoga kraja Habsburške Monarhije (1918.). Politički su se galicijska vlastela dijelila na dvije partije – zapadnogalicijske „stanjčyke“ i istočnogalicijske „podoljake“. Zli su jezici tvrdili da su „podoljaky“ isti kao i „stanjčyky“, samo gluplji. Podoljaky su bili manje spremni na kompromise glede seljačkoga i rus’koga pitanja. Za svoje političko geslo izabrali su riječi rus’koga seljaka-ambasadora u galicijskome Sejmu Kovbasjuka: „Neka bude kako je bilo.“

Za vrijeme dinamične socijalno-ekonomske i političke modernizacije galicijski stil života izgledao je suviše zastarjelo. Smatra se da se austrijska Galicija mimoišla sa svojom epohom. Nije čudo što ju istraživači uzimaju za etalon tradicionalnog/agrarnog društva². Ipak, mnogima je promaklo da „siromasi“ nisu bili isključivo galicijsko obilježje. Oni su prije odražavali stanje cijeloga predindustrijskog društva Istočne i Srednje Europe, a u širem kontekstu i cijele europske periferije zajedno s Balkanom, jugom Apeninskoga i Pirinejskoga poluotoka i Skandinavijom. Pitanje zašto je upravo austrijska Galicija, a ne rusko Polissje ili mađarska Karpats’ka Rus’ (današnje Zakarpattje), postala utjelovljenje zaostalosti civilizacije zahtijeva posebno istraživanje, ali moguće je pretpostaviti da ni jedna druga povijesna regija nije iskusila tako dramatičan i intenzivan sukob sila modernizacije i sila tradicije.

Izdvaja se nekoliko smjerova i nekoliko „otočića“ modernizacije. Prva i najranija bila je tzv. modernizacija putem birokratizacije, kada glavni pokretač promjena nije bio bankar ili poduzetnik, nego državni činovnik. Taj se oblik posebno isticao u Ljvivu, prijestolnici, a prema tome i mjestu koncentracije organa administracije te činovništva. Zahvaljujući statusu prijestolnice najveće austrijske pokrajine, Ljviv je akumulirao velik dio državnih poreza i državnih investicija, a uvođenje gradske samouprave 1870. pružilo je mogućnost ulaganja tih sredstava u razvoj gradske infrastrukture. Primijeni li se kao kriterij modernosti maksimalno korištenje

tih infrastruktura za svakodnevne potrebe stanovnika grada, tada je Ljviv posljednjih desetljeća 19. st. i na početku 20. st. bio moderan grad, možda i jedini uistinu moderan grad u zemljama nekadašnje Poljske. Primjer (iako, u skladu s galicijskim uvjetima, prilično čudan) brze industrijalizacije postala je rudarska industrija u Prykarpattju Zahvaljujući njoj, Galicija je na početku 20. st. postala treće najveće središte eksploatacije nafte na svijetu.

Izvan tih „otočnih“ modernizacija, austrijska je Galicija polako, ali sigurno padala pod utjecaj promjena koje su utjecale na stanje života svih društvenih slojeva i vjeroispovijesti. Gradnja željeznica uvjetovala je masovni uvoz robe iz središnjih i industrijski razvijenih provincija. Ta roba bila je bolje kvalitete i, što je bitno, jeftinija od lokalnih proizvoda. To je dovelo do, među ostalim, pojave dotad neviđenoga namještaja, moderne odjeće i novih prehrambenih proizvoda (poput riže, čaja i kave), i to ne samo kod vlastele i činovnika, nego i u obiteljima svećenika, seljaka pa čak i Židova. Potrošačko raspoloženje povećavalo je polako, ali sigurno rast obrazovanja gradskoga stanovništva, rasle su potrebe ne samo u pogledu količine, nego i u pogledu kvalitete, dakle postajale su znatno raznovrsnije. U posljednjim desetljećima 19. st. tim se čimbenicima dodaje još jedan – masovna radnička emigracija seljaka, prije svega u Ameriku. Mnogi od njih slali su svoju zaradu kući, što je značilo pojavu slobodnoga novca u prirodnim seljačkim gospodarstvima, neki su se vraćali obogaćeni novim običajima, potrebama i svjetonazorom.

Zajedno s uvozom robe i novca odvijao se i uvoz novih ideja i novih riječi: nihilizam, materijalizam, asimilacija, socijalizam, nacionalizam, liberalizam, antisemitizam, dekadencija. Te su se ideje imale gdje ukorijeniti zahvaljujući nastanku u posljednjoj trećini 19. st. dobro izgrađenoga javnog prostora s brojnim društvenim institucijama, kulturnim centrima, izdavačkim kućama, knjižnicama, čitaonicama, i u gradovima, i u selima. Širenje javnoga prostora bilo je rezultat političkih reformi na koje su Habsburgovce primorali ratni porazi u Italiji (1859.) te od Pruske (1866.); kako bi obnovili svoj autoritet, morali su ići na povećanje prava podanika. Slična je bila i logika promjena u susjednome Ruskom Carstvu nakon poraza u Krimskom ratu. Međutim, tamo je širenje nacionalnih i revolucionarnih pokreta primoralo vladu da ukine liberalne reforme; ipak takve reforme u Habsburškoj Monarhiji nisu nikada obustavljene. Glavni koraci bili su prelazak centraliziranog Austrijskog Carstva u dualističku Austro-Ugarsku Monarhiju (1867.), dodjeljivanje političke autonomije pokrajinama (1869.),

uvođenje biračkoga prava za radnike (1897.) i općega (1905.) biračkog prava. Politička i gospodarska dominacija veleposjedničke aristokracije postupno je slabila pod pritiskom socijalističkih i nacionalističkih pokreta. U posljednjim desetljećima 19. st. i na početku 20. st. Galicija, kao i drugi krajevi, postaju svjedoci rađanja masovne politike s političkim partijama, manifestacijama i oštrom borbom za glasače.

Razmjeri promjena najbolje se vide na primjeru demografskoga razvoja koji je u 19. st. bio uvjetom *sine qua non* socijalno-ekonomske transformacije. Broj stanovnika Galicije za habsburške vladavine stalno je rastao: s 3,3 mil. 1785. god. na 7,9 mil. 1910. god.; počeci kvalitativne prekretnice odnose se na sredinu 19. st.; ako je broj stanovnika od 1785. do 1851. godine narastao za 39%, tada je od 1851. do 1910. taj pokazatelj iznosio već 72%. Priraštaj je prije svega bio rezultat odlaska u prošlost maltuzijanskih mehanizama kontrole broja stanovnika – epidemija i gladi. Posljednje veliko razdoblje prirodnih katastrofa, tzv. tiješne godine (1840.–1850.), obavijene tamom nerodice i epidemijom kolere, može se smatrati svojevrsnom prekretnicom u povijesti pokrajine; bolesti i glad javljali su se i kasnije, ali nikada više s tako snažnim posljedicama. Mijenjala se struktura reprodukcije stanovništva prijelazom s visokih na niske pokazatelje reprodukcije (nataliteta i mortaliteta). Glavni izvor prirodnoga priraštaja postalo je smanjenje smrtnosti zahvaljujući poboljšanju sanitarnih uvjeta i prehrane te širenju obrazovanja – svih promjena koje se mogu nazvati civilizacijskima.

Spajanje demografske eksplozije s poreznim opterećenjem i širenjem potrošačke klime vodilo je prema neizbježnim promjenama u seoskome gospodarstvu. Nesklad između broja stanovnika i njegovih potreba s jedne, i mogućnosti da se one zadovolje s druge strane, ugrožavao je stari način ekstenzivnoga gospodarstva, primoravajući ga da ustupi pred intenzivnim metodama. Taj novi oblik seljačkoga društva, u kojemu je tradicija supostojala (ponekad konkurirajući, ponekad međusobno djelujući) s promjenama, povjesničari odlučuju zvati „posttradicionalnim“.

U posljednjim je desetljećima 19. st. glavne slojeve galicijskoga društva moguće uvrstiti u tabor „tradicije“, samo s posebnim oprezom jer su i kršćansko selo i židovski *šetli* daleko više podliježali utjecaju modernizacije. Može se pokušati tvrdnjom da su Galicija sredine 19. stoljeća i Galicija na prijelomu 19. i 20. st. predstavljale dva različita lika, možda čak i dva

različita društva. Stari se svijet u mašti mnogih Ćalyčana poljuljao. U 1870-ima i 1880-ima javljaju se tekstovi čiji autori, neki od njih zabrinuto, a poneki radosno, pišu o perspektivi nestanka jednoga ili dvaju naraštaja osnovnih društvenih skupina galicijskoga društva: lokalne vlastele, rus'kyh seljaka i galicijskih Židova. Čak i ako ta predviđanja nisu bila točna, ona govore mnogo o društvenom stanju. Otrgnuta od uobičajenog uređenja, masa Ćalyčana morala je ovladati novim društvenim ulogama.

Galicija kao izvor sukoba

Ćalyčany su tražili odgovore na teška pitanja, a igra povijesnih okolnosti činila je to traganje tragičnim za stanovnike Austro-Ugarskog i 'kog Carstva. U njihovim međuodnosima Galicija je poprimila posebno značenje, prije svega zahvaljujući trojnome pograničnom statusu: političkom, etničkom i vjerskom. S gledišta političke povijesti, pokrajine Galicije su tijekom različitih razdoblja bile granično područje različitih velikih država. U ranome srednjem vijeku bila je zapadna periferija Kyjivs'ke Rusi, sjeverna periferija Kraljevine Ugarske te (vjerojatno) istočna periferija Velikomoravske kneževine. Od 15. st. pripojena je Poljskomu kraljevstvu kao „Rus'ka zemlja“. Galicijske pokrajine ostale su pod vladavinom poljske krune sve do 1772., kada su ih anektirali Habsburgovci.

Njihov pogranični status dvaput je prekinut, i to kada su bile središtem Galicijske (11.–12. st.) te kasnije (u 13. i 14. st.) Ćalyc'ko-Volyns'ke države. Službeni austrijski naziv pokrajine „Kraljevstvo Galicije i Lodomerije“ bio je latinska varijanta Ćalyc'ko-Volyns'ke kneževine, koje je nastalo ujedinjenjem zapadnih i južnih periferija Kyjivs'ke Rusi. U trenutku najveće moći, vlast Ćalyc'ko-volyns'kih kneževa sezala je do juga Crnoga mora, a neko su vrijeme čak zadržali kontrolu nad Kyjivom. Lokalni su kneževi bili bliski s poljskim i ugarskim kraljevima. Zbog toga je, kada se 1340. ugasila galicijska dinastija, Galicija postala predmet ratova za vladavinu između jednih i drugih. Pobijedili su poljski kraljevi. Ali je činjenica da je Galicija jedno vrijeme bila pod ugarskom krunom sv. Stjepana i dala Habsburgovcima kao nasljednicima te krune pravo da 1772. traže pripajanje Galicije svojim posjedima. Zapadni dio Kraljevstva Galicije i Lodomerije činila je Malopoljska, koja je bila jezgra Poljskoga kraljevstva, ali formalno nikada nije bila dio Ćalic'ko-Volyns'ke kneževine.

Nepodudarnosti između povijesnog prava i novonastalih granica nisu se na tome zaustavile; Volynj, druga polovica Poljske (tajanstvena „Lodomerija“ u službenom nazivu pokrajine), pao je nakon podjele Poljske pod vladavinu Peterburga, nakon čega Beč nikada nije za nj pokazao posebno zanimanje.

Sudbina novopripojenih zemalja bila je neko vrijeme neizvjesna. Uoči podjele Poljske postojala je mogućnost da padne pod vlast Ruskoga Carstva. Ljviv je 1767. okupirala ruska vojska, a od 1769. u gradu je boravio stalni ruski garnizon. Ruska carica Katarina II. pružala je otpor pretenzijama Beča na te pokrajine, smatrajući da sa svojom titulom „autokrata svih ruskih pokrajina“ nema ništa manja prava na njih od austrijske carice Marije Terezije. A ona nije iskazivala posebno zanimanje za ostavštinu Poljske. Interesi Habsburške Monarhije bili su usmjereni na zapad i jug; na njemačke pokrajine, Italiju i Balkan. Marija Terezija pripojila je Svetome Rimskom Carstvu (tadašnji naziv Habsburške Monarhije) buduću Galiciju u nadi da će taj teritorij moći mijenjati kod pruskoga kralja Fridrika za, na početku 18. st., izgubljeni Šlesku. To se nije dogodilo. Međutim, vlast Habsburgovaca nad Galicijom nosila je tijekom cijeloga 19. st. stigmom prolaznosti; svaki put, u trenutku nastanka međunarodne krize, dolazilo bi do privida ponovne ruske aneksije.

U početku su ratovi s revolucionarnom Francuskom nakratko zbližili tri monarhije, sudionice podjele Poljske. Njihova Sveta alijansa postala je 1815. garancija stabilnosti sustava monarhija cijele Europe. Kada je u vrijeme „proljeća naroda“ 1848.–1849. u Ugarskoj izbila revolucija protiv Habsburgovaca, ruski car Nikola I. pružio je mladomu Franji Josipu pomoć te je poslana vojska prošla kroz Galiciju. U drugoj polovici 19. st. takvu situaciju prolaza vojske jednoga saveznika teritorijem drugoga nije se moglo zamisliti: Beč je čak i vojne manevre u ruskim gubernijama susjednima s Galicijom smatrao demonstracijama neprijateljskih namjera. Odnosi između Habsburgovaca i Romanovih uspjeli su se normalizirati, ali u okviru „hladnog mira“ obilježenoga međusobnim nepovjerenjem i međusobnim sumnjama.

Početkom 20. st. Galicija je, nakon Balkana, bila drugi izvor napetosti između Beča i Peterburga. Za razliku od Balkana, gdje je došlo do sukoba geopolitičkih ambicija, Galicija je postala problematičan teritorij mješavine vanjskih i unutarnjih političkih čimbenika. Neuspjesi poljskih ustanaka 1830.–1831. i 1863.–1864. te val antipoljskih represija u Ruskome Carstvu,

primorali su poljske domoljube prenijeti središte svojeg djelovanja u austrijsku Galiciju. Tu su odnosi između obrazovanih slojeva i Beča prolazili značajnu evoluciju od konflikta do suradnje. Nakon niza protuhabsburških ustanaka za Napoleonskih ratova 1846. godine te revolucije 1848., galicijske su poljske elite u 1860-ima iskazale odanost austrijskomu caru. Do primirja je došlo 1867. kada je Galiciji dodijeljen status autonomne pokrajine. U uvjetima dominacije poljskoga plemstva, autonomija Galicije automatski je značila i poljsku autonomiju. Otada su Poljaci bili većina u lokalnom administracijskom aparatu, a u samom su Beču uveli dužnost ministra Galicije (bez portfelja). Također, nova konstitucija iz 1867. jamčila je svim službeno priznatim narodima Carstva jednaka prava, prije svega pravo korištenja materinskog jezika u školama, državnim ustanovama i javnom životu, a podanicima je, potičući ih na građansku aktivnost, dodijelila velike individualne slobode. U tim novim okolnostima poljski je narodni pokret gledao na Galiciju kao na svoj „narodni Pijemont“ – teritorij s kojega će jednom početi ujedinjenje svih etničkih zemalja u jednu nacionalnu državu.

Ukrajinski je pokret u Ruskome Carstvu slijedio upravo taj primjer. Ruska vlast, uočivši u tome „poljsku intrigu“, posebnim je naredbama 1863. i 1876. svela na minimum javnu upotrebu ukrajinskog jezika. Te su naredbe na dulje vrijeme zaustavile ukrajinsko stvaranje nacije u Ruskome Carstvu, a istodobno su prouzročile pomicanje središta nacionalnog života u austrijsku Galiciju kao u „ukrajinski Pijemont“.

Razdoblje autonomije u povijesti Galicije (1867.–1914.) bilo je doba aktivnog stvaranja poljskih i ukrajinskih političkih i kulturnih organizacija, masovne pojave publikacija na nacionalnim jezicima – svega onoga što je u Ruskome Carstvu bilo zabranjeno ili strogo ograničeno. Također, susjedstvo Galicije s ruskim teritorijima učinilo ju je pogodnom za tranzit novca, oružja i tiskovina za ruske revolucionare. Ruska je vlast na razvoj događaja u Galiciji gledala kao na zlonamjerno njegovanje neprijateljskih i političkih pokreta. A Beč se s tom istom sumnjom odnosio prema lokalnom rusofilskom pokretu, primjećujući u njemu rusku podmuklost. Napetost u odnosima između dvaju carstava dosegla je vrhunac u predratnim desetljećima. U ozračju međusobnih sumnji i nepovjerenja čak je i nevino pitanje poput otvaranja ukrajinskoga sveučilišta u Ljvivu Peterburg smatrao za *casus belli*. Nije čudno što je na početku Prvoga svjetskog rata rusko zapovjedništvo izabralo Galiciju za prvu metu svojega napada.

Austrijsko-ruskome sukobu dodano je neprijateljstvo između lokalnih Poljaka i Rusyna. Dva su ključna trenutka činila razliku između rus'koga i poljskoga tabora. Kao prvo, politički se utjecaj galicijskih Rusyna nije ni blizu mogao mjeriti s utjecajem galicijskih Poljaka. Dovoljno je reći da sve do pada Habsburške Monarhije ni jedan Rusyn nije zauzeo visok položaj u administraciji pokrajine. Kao drugo, za razliku od poljske elite, obrazovani su Rusyni bili pogođeni krizom nacionalnog identiteta. Bili su međusobno podijeljeni na ukrajinofilsku, rusofilsku i poljskofilsku orijentaciju. Suparništvo među njima predstavlja važan dio povijesti nacionalnoga preporoda galicijskih Rusyna 1830.–1914. godine. Ukrajinški pokret pobijedio je u tome sukobu. Uoči Prvoga svjetskog rata, njegovi su politički suparnici iz poljskoga nacionalnog tabora govorili o „ukrajinskome osvajanju“ Galicije te su galicijskim Poljacima proricali sudbinu Engleza u Irskoj i Nijemaca u češkim pokrajinama i Šleskoj.

Stoga su kraj Prvoga svjetskog rata i raspad Austro-Ugarskoga Carstva bili početak poljsko-ukrajinskoga rata (1918.–1919.). Galicija je 1920. postala jedno od glavnih bojišta u poljsko-sovjetskom ratu, tijekom kojega je nastala ukrajinska Galicijska Sovjetska Socijalistička Republika. Pariška mirovna konferencija 1923. odlučila je o sudbini toga kraja, predavši ga pod vlast preporođene Poljske države.

Primjer Galicije kao izvora sukoba između suprotstavljenih imperijalizama i nacionalizama može poslužiti kao ilustracija dugotrajne povijesne tendencije koja se u istoj mjeri ticala kako istočnih periferija Austro-Ugarske, tako i zapadnih periferija Ruskoga Carstva, a u širem kontekstu i cijeloga euroazijskog prostora. Geografska obilježja Euroazije, golemoga teritorija bez jasnih unutrašnjih podjela, uzrokovala su stalne rasprave i sukobe oko političkih i etničkih granica. Smatra se da na svijetu nema mnogo područja u kojima je stvaranje carstava, država i nacija bilo tako snažno označeno ambivalentnošću kao ovdje.

Galicijska kao etničko i civilizacijsko pogranično područje

Austrijska je Galicija bila umjetna tvorevina Habsburgovaca, koja nije ukorijenjena ni u povijesti, niti u geografiji. Nije bila ni otok, niti poluotok odvojen od ostatka svijeta oceanom ili morem. Ono što bi bilo moguće nazvati prirodnim granicama, rijeke Vislu, Bug, Prut i Zbruč, predstavljalo

je tek mali dio njezine granice. Na jugu su ju od Panonske nizine dijelili Karpati, južna granica Kyjivs'ke Rusi, Ćalyc'ko-Volyns'ke kneževine, a kasnije Poljskoga kraljevstva i Poljske iza kojih su počinjale zemlje Krune sv. Stjepana. No te pitoreskne, ali ne i strme gore nisu mogle poslužiti kao čvrsta linija obrane od neprijatelja. Njima su još od prapovijesnih vremena pa sve do dva svjetska rata prolazile brojne vojske, a u mirnijim vremenima trgovci i krijumčari koji su preko Karpata prevozili robu, nadničari ili jednostavno glađu gonjeni seljaci. Povjesničari govore o postojanju pojasa nenaseljenoga područja šuma i šipražja u zapadnome graničnom području Ćalyc'ko-Volyns'ke kneževine, koje je služilo kao prirodna i stabilna etnička granica između zapadnih i istočnih Slavena, kasnije Poljaka i Ukrajinaca. Ironija je što je ta linija šuma, ili barem ono što je od nje ostalo u 19. st., prolazila točno sredinom austrijske Galicije. U svakom slučaju, ta šumska linija nije mogla u prošlosti zaustaviti masovnu migraciju Poljaka, Nijemaca i Židova sa Zapada.

Stanovništvo pokrajine činile su dvije veće skupine, Poljaci i Rusyni (približno 40–45% svaka), te židovska manjina (oko 10–12%). U istočnome su dijelu Rusyno-Ukrajinci bili izrazita većina od 65%, dok je Poljaka bilo oko 20%, a Židova oko 10%. Etničke razlike podudarale su se s društvenima. U Istočnoj Galiciji vlastela su gotovo bez iznimke bili Poljaci, seljaci – pretežito Rusyni, dok su Židovi bili posrednici između jednih i drugih u ulozi krčmara, trgovaca, zakupaca. Tom je trokutu dodana figura njemačkoga govornog (uglavnom češkoga podrijetla) činovnika. Potrebno je spomenuti i naselja njemačkih kolonista razbacana po cijeloj Galiciji, a u Ljvivu je postojala i nevelika manjina Armenaca, koja je u 19. st. gotovo posve nestala u poljskoj zajednici.

Razumljivo je da podudaranje etničkih i socijalnih razlika nije moglo biti potpuno. Uzme li se u obzir cijelu Galiciju, a ne samo istočni dio, tada su većina poljskoga stanovništva bili seljaci. Međutim, Poljacima ih se moglo smatrati samo uvjetno: oni su sami sebe nazivali „Mazurima“ te su za poljskog ustanka 1846. zauzeli stranu habsburške vlasti, pomažući uhititi, a često i uništavati poljske ustanike. Poljaka je također bilo mnogo u skupinama lokalnoga stanovništva poput obrtnika, kupaca, radnika, predstavnika slobodnih profesija i činovnika. Rusyni su, osim seljaka, imali veliki sloj grkokatoličkoga svećenstva. To je dulje razdoblje bila jedina obrazovana skupina te su stoga o Rusynima govorili kao o narodu „seljaka

i svećenika“. Situacija se počela mijenjati posljednjih desetljeća 19. st. pojavom građanske inteligencije. Nevelik dio rus'koga stanovništva činili su mještani. Karakteristično naslijeđe Poljske bilo je brojno sitno plemstvo, čiji je sastavni dio u Istočnoj Galiciji imao rus'ko podrijetlo.

Židovska zajednica počela se brzo razlikovati pod utjecajem reformi 1860-ih godina te su joj, među ostalim, ukinuta stara feudalna ograničenja i zabrane vezane za Židove. Većina Židova i dalje su bili lokalni siromasi čak ako su se bavili trgovinom i obrtom. Najviši sloj bile su obitelji rabina ortodoksnih Židova te cadika među hasidima. Bogatiji i obrazovani Židovi našli su se u novim ulogama: zemljoposjednika, poduzetnika, predstavnika slobodnih profesija. Znatno dio asimilirao se u lokalnoj njemačkoj ili poljskoj, a znatno rjeđe, u rus'koj sredini.

Odnos između različitih društvenih i etničkih skupina odvijao se u svakome kraju na svoj način. U pravilu je stanovništvo bilo homogenije u selima i na zapadu, a manje u gradovima te na istoku. Teritorij koji se prostirao uzduž kontinentalnoga trgovačkog puta od Zapada prema Istoku preko Krakova, Peremyšlja (polj. Przemyśla), Ljviva i dalje do austrijsko-ruske granice bio je najgušće i najšarolikije naseljen. U srednjem i ranome novom vijeku, taj je put bio os oko koje se vrtio cijeli europski gospodarski kompleks, a za austrijske se vladavine njegov galicijski ogranak pretvorio u glavni trgovački lanac koji je povezivao velike gradove monarhija Habsburgovaca i Romanova. Njime su se u Galiciju slijevali potoci migranata sa zapada i istoka. Područja s obje strane toga puta razvijala su se na račun lokalnih ljudskih resursa te je zbog toga tamošnje stanovništvo bilo homogenije.

Prisutnost Židova bila je znatno veća u Istočnoj Galiciji, 1881. njihov je udio u lokalnome stanovništvu iznosio 13,4% u odnosu na 8% u Zapadnoj Galiciji. Osim toga, zapadnogalicijski su se Židovi koncentrirali u kotarima (ukr. повіт – teritorijalno-administrativna jedinica u Rusiji, sastavni dio gubernije – op. prev.) koji su graničili s istočnim dijelom te su gotovo svi živjeli u gradovima, dok su se istočnogalicijski naseljavali više-manje ravnomjerno po svim kotarima te su mnogi od njih živjeli na selu. Još jedna karakteristična crta bila je prisutnost gradova u istočnome dijelu, u kojima su Židovi činili većinu stanovništva, kao npr. u gradu Kolomyja ili u graničnome mjestu Brody. Gradovi i područje Prykarpattja bili su osnovno sjedište njemačke kolonizacije (tzv. karpatskih Nijemaca).

Kada je riječ o autohtonom stanovništvu, postojala je „mazurska kolonizacija Rusi“, ali rus'ke kolonizacije nije bilo, službena statistika pokazuje prisutnost nekoliko zapadnih kotara u kojima 1881. nije bio niti jedan rus'ki govorni Galyčanyn i gdje je živjelo manje od 10 grkokatolika; istodobno u istočnome dijelu nije bilo kotara u kojemu je broj poljskih govornih Galyčana ili rimokatolika bio manji od 1000 ljudi.

Galiciju su, osobito njezin istočni dio, uspoređivali s Babilonskom kulom. Njemački je bio službeni jezik do posljednje trećine 19. stoljeća. Poznavanje njemačkoga bilo je uvjet za karijeru. Osim toga, smatrao se jezikom „visoke kulture“, najprikladnijim za kontakte među obrazovanim ljudima. Poljski je 1869. godine postao službeni jezik pokrajine te je počeo sve jače prodirati u područja gdje je prije vladao njemački. Uvjet za činovnike bilo je znanje jednoga slavenskog jezika kako bi mogli razgovarati s lokalnim stanovništvom. Stoga su znatan dio habsburške birokracije bili Česi; njima je bilo lakše sporazumjeti se s tamošnjim Poljacima i Rusynima. Kao posljedica toga, Galicija je „bila poput mravinjaka puna Čeha“.

Obilježje dobrih običaja bilo je znanje francuskoga ili engleskoga. Francuskim su se jezikom, osobito u prvim desetljećima austrijske vlasti, poljski obrazovani slojevi branili od germanizacije, a engleskim se služila lokalna aristokracija kada je htjela istaknuti društvenu superiornost ne samo nad njemačkim činovnicima, nego i nad sunarodnjačkim poljskim malograđanima ili sitnim plemstvom. Kako je zaključio lživs'ki publicist Jan Lam, osim četiriju glavnih jezika – njemačkoga te triju lokalnih jezika (rus'ko-ukrajinskoga, poljskoga i jidiša), Galyčani su se služili posuđenicama iz još dvanaest jezika: latinskoga, rumunjskoga, mađarskoga, armenskoga, francuskoga, češkoga, crkvenoslavenskoga, ruskoga, talijanskoga, engleskoga te čak turskoga i arapskoga. Ruske riječi upotrebljavala je lokalna rus'ka inteligencija kada je bilo potrebno nadoknaditi nedostatak apstraktnih i modernih termina u slaborazvijenom rus'kom književnom jeziku. To je dovodilo do još veće pomutnje. Sin poznatoga rus'kog pjesnika Nykolaja Ustyjanovyča upitao je 1850-ih oca: „Reci mi, oče, što smo mi zapravo? Razmišljamo na njemačkome, pričamo poljski, a pišemo kako? – ruski!“

Činilo se da bi galicijska sela s homogenim rus'ko-ukrajinskim ili poljskim stanovništvom trebala biti oslobođena te jezične mješavine. Međutim, strane su riječi prodirale i u selo, zahvaljujući prije svega vojnicima koji su se, vrativši se iz vojske, hvalili pred sumještanima svojom

„cymbalizacijom“ (dakle civiliziranošću), pričajući kako su ih pozivali na „бефель“ (njem. *Befehl* – zapovijed), davali im novce za „клянігкайти“ (njem. *Kleinigkeit* – sitnica), kako su imali „рошток“ (njem. *Rasttag* – dan odmora), kako su stajali na „шалъваху“ (njem. *Schildwach* – straža) i kako su im nekoga паздерніка (polj. *pazdiernik* – listopad) davali „фляйш із Knoхами“ (njem. *Fleisch mit Knochen* – meso s kostima).

Istraživači Galicije kao pograničnoga područja različitih kultura pretežito se usredotočuju na jezično i etničko bogatstvo. Međutim, ne uspijevaju uvidjeti da je Galicija bila također, a možda i na prvome mjestu, civilizacijsko pogranično područje, ako se pod civilizacijskim granicama misli na razlike između najvećih svjetskih religija. Još je u srednjemu vijeku granica između Poljske i Rusi odigrala posebnu ulogu u tada podijeljenoj Europi, bila je to granica ne samo između susjednih država, nego i između zapadnoga i istočnoga kršćanstva. U srednjovjekovnoj Europi nije postojalo mnogo teritorija s takvim uređenjem. Takvo je uređenje te zemlje svrstavalo u velike religijske prostore. Jedan prostor spajao je Galiciju, kao i susjedne poljske, češke i ugarske pokrajine s katoličkom Europom. Drugi ju je uvodio u svijet istočnoga kršćanstva, čije su se krajnje granice nakon pada Bizantskoga Carstva dinamično kretale na istok i sjever zajedno s teritorijalnom ekspanzijom Moskovske kneževine i Ruskoga Carstva. Osjećaj pripadanja velikom religijskom području utjecao je na identitet lokalnog stanovništva. Taj osjećaj dao je stanovništvu povod da se promatra u kategorijama većima od regionalnoga, nacionalnoga ili čak carskoga identiteta.

Još jedna posljedica civilizacijskoga pograničnog područja bila je razlika u načinu i brzini modernizacije različitih etničko-religijskih skupina. Taj pokazatelj zaslužuje posebnu raspravu. Istraživači nacionalizma slažu se u tome da su tiskanje knjiga i nastanak čitateljskog tržišta bili važni za formiranje modernoga identiteta. Slaba produkcija knjiga dugo je bila karakteristična crta istočnoga kršćanskog svijeta. Čitateljski krug obrazovanoga istočnog kršćanina u 16. st. bio je gotovo isti kao i tri stoljeća prije te je neznatnim opsegom predstavljao biblioteku prosječnog samostana, snažno kontrastirajući bogatoj produkciji knjiga zapadnoga kršćanskog svijeta. Usporedba dvaju kršćanskih svjetova na pragu moderne izgradnje nacije pokazuje kako su razlike među njima bile veće od razlike u količini: ako je početkom 17. st. na Zapadu tiskano oko 200 milijuna primjeraka

raznih knjiga, tada taj pokazatelj u Moskovskome Carstvu u boljim uvjetima nije mogao prijeći 40 000–60 000³. Situacija se bitno promijenila u 19. stoljeću. Posebice iznenađuje brzina rasta tržišta knjiga i časopisa u Ruskome Carstvu za vladavine Aleksandra II. (1855.–1881.). No čak ni 1880. ruska knjižna produkcija nije dostigla opseg njemačke produkcije iz razdoblja prije 1848. te je Rusko Carstvo po broju knjižara 1870. zaostajalo za Nizozemcima. U Carstvu su 1881., prema izračunima broja časopisa po stanovniku, Rusi zaostajali za lokalnim Šveđanima, Fincima, Nijemcima i Poljacima (statistika nije ubrajala Ukrajinke i Bjeloruske koji zbog cenzure nisu imali vlastita nacionalna izdanja, premda je njihov obrazovani sloj čitao na ruskome). Velik dio odgovornosti za zaostajanje u tisku može se pripisati ruskoj vlasti, prije svega oštroj politici cenzure. Međutim, i u Austro-Ugarskome Carstvu, gdje je cenzura bila blaža a političke slobode veće, istočni su kršćanski Rusyni, Rumunji i Srbi također zaostajali za zapadnim kršćanskim Nijemcima, Mađarima, Česima, Hrvatima i Slovencima (ta je dvostruka podjela narušena u slučaju Slovaka, koji su bili bliži prvoj skupini).

Niska razina pismenosti stanovništva bila je inhibitorni faktor razvoja izdavanja knjiga i čitateljskog tržišta. No ta je razina među istočnim kršćanskim narodima ponovno bila jednako niska i u Ruskome, i u Austro-Ugarskome Carstvu; tu i tamo oni su znatno zaostajali za protestantima, Židovima i katolicima. U Galiciji je broj nepismenih rastao sa Zapada na Istok te je bio najveći među rus'kym stanovništvom. Glavna je tendencija bila: što je veći udio rus'koga stanovništva, to je viša razina nepismenosti; u pojedinim istočnim kotarima ona je dosegala čak 90%.

Razlike između Zapadne i Istočne Galicije te poljskoga i rus'koga stanovništva bile su vidljive i u brzini demografskih promjena. Općenito, galicijski su Rusyni kasnije započeli veliku demografsku transformaciju; prema brojnim pokazateljima, karakterističnima za tradicionalnu reprodukciju (natprosječno niska razina neoženjenih među odraslom populacijom te rano stupanje u brak, izrazito visoka razina rodosti i smrtnosti), oni su bili bliži stanovništvu Balkana, Rumunjske te ukrajinskih gubernija Ruskoga Carstva nego galicijskim Poljacima.

Prilično je lako uočiti „opipljive“ razlike na razini statistike među istočnim i zapadnim kršćanskim stanovništvom. Međutim, teško ih je objasniti i konceptualizirati. Uza sve to, statistika pokazuje s kakvim su se

poteškoćama susretali rus'ko-ukrajinski i drugi istočni kršćanski nacionalni domoljubi pri stvaranju moderne nacije od slabo obrazovanih seljaka. Neki su tvrdili da razlika između rus'koga i nerus'koga stanovništva nije na manje „opipljivoj“ razini od obrazovanosti ili smrtnosti na razini mentaliteta (taj se termin ovdje vrlo dobro uklapa; najmanje je polovica galicijskih Rusyna bila nepismena te je živjela u svijetu usmene tradicije). Metropolit Andrej Šeptyc'kyj pisao je početkom 20. st. na osnovi dvadesetogodišnjeg promatranja:

„...Pratiti struju“ – iako teško, istočnjački je mentalitet, rusynski pogotovo, mogao povjerovati u to. To je vjerojatno jedna od osobina ili jedan od nedostataka rase, još uvijek slabo razvijene i previše primitivne da bi mogla imati vlastite rasne koncepcije, gotovo urođene ideje ili mentalitet u potpunosti individualne u svojem kontekstu, u potpunosti različite od svih drugih i toliko raširene među čitavim narodom da među tisućama nećete pronaći osobnost koja je u stanju uzdignuti se iznad tih ideja; unatoč tome, po mojem mišljenju, to je jedno od glavnih obilježja naroda koje su formirale i razvile civilizacije Istoka. U svim je oblicima tih civilizacija prisutno nešto pasivno. Čak i u svojem djelovanju narodi Istoka postupaju kao jedinstvena cjelina te zasebne osobe gotovo nikada nisu u stanju razmišljati ili postupati na način različit od te cjeline“.

Riječi Šeptyc'koga imaju tim veću vrijednost jer ih je moguće kvalificirati kao „svjedočenje svjedoka protiv sebe“; kao prvo, on se prema svojoj pastvi odnosio s iskrenom simpatijom, kao drugo, izvodi mentalitet Rusyna iz ritualnih praksi crkve kojoj je sam bio na čelu. Tezu o postojanju zasebne „istočne kršćanske kulturne zajednice“ zastupali su mnogi istraživači Istočne Europe. Ona je u 19. st. bila najvidljivija među istočnoslavenskim (kasnije ukrajinskim, bjeloruskim i ruskim) seljacima. Njihova je tradicionalna kultura bila genetski povezana s istočnom kršćanskom eshatologijom. U mnogočemu je bila tuđa ili čak neprijateljska prema modernoj kulturi onoga dijela istočnoslavenske elite koja je osjetila utjecaj pozapađivanja.

Na globalnoj razini, ona se očitovala u živosti u svijesti milijuna stanovnika Srednje i Istočne Europe pojma Rus', nejasnoga razgraničenja

istočnoslavenske zajednice čiji su članovi u crkvenoj praksi upotrebljavali staroslavenski jezik, sporazumijevali se međusobno razumljivim govorima, imali rudimentarno povijesno sjećanje na zajedničko podrijetlo te bili svjesni svoje različitosti od zapadnih kršćana i Židova. Tek su se postupno, pokoravajući se centripetalnim utjecajima velikih kulturnih središta kao što su Kyjiv, Ljviv i Vilnius, iz toga velikog područja počeli rađati zasebni narodni identiteti. U skladu s jezično-kulturnim sličnostima i razlikama, postojalo je nekoliko varijanti: stvaranje jedinstvene istočnoslavenske nacije; pobjeda projekata asimilacije podupiranih snagom državnog (ruskog ili poljskog) aparata; utvrđivanje pojedinačnih nacionalnih identiteta za veće etničke skupine (ukrajinsku, bjelorusku i rusku) ili pojava miješanih identiteta (poput zajedničkoga „rus’kog“ identiteta za Ukrajince i Bjelorusce).

Na teritoriju velikoga polietničkog pograničnog područja, koji su činile istočne provincije Austro-Ugarskoga te zapadne provincije Ruskoga Carstva, formiranje jedne nacije neizbježno je značilo uništavanje drugih. To prije svega dokazuje povijesno iskustvo formiranja moderne ukrajinske nacije koja je istodobno uništavala i ruske, i poljske nacionalne projekte. Većini istraživača promiče činjenica da je neizbježan uvjet pri stvaranju modernih nacija na tom području bilo uništavanje starih vjerskih zajednica poput „svete“ Rusi. Kako je pisao anonimni ukrajinski socijalist 1881., „osim tri plemena: veliko-malo-Bjelorusa, postoji i četvrto: općerusko, nešto neutješno, gusti sloj koji je prekrrio narodnu Rus’, nacionalnu Rus’, plemensku Rus’“.

Kao i druga pogranična područja, Galicija je imala posebnu povlasticu, imala je veliku ulogu u stvaranju novih identiteta. Pri izboru jedne ili druge varijante nije se radilo samo o jeziku ili povijesnome pamćenju kao glavnim elementima nacionalnog identiteta. Šanse za pobjedu svakoga nacionalnog projekta određivao je njegov, ništa manje važan, socijalni program koji je nudio rus’kome seljaštvu, najbrojnijemu sloju potencijalne nacije, sukladno novim uvjetima nastalima pod utjecajem pritiska modernizacije na tradicionalno društvo. Uspjeh je, na kraju, trebao ostvariti onaj tko uspije nadvladati kulturni ponor koji je udaljavao većinom nepismeno istočno kršćansko stanovništvo od sekularizirane i pozapađene elite. Bio je to poziv rus’kym domoljubima koji, za razliku od onih koji su tražili lakši i sigurniji život, nisu emigrirali iz kraja nego su ostali u njemu. Takvima poput Ivana Franka.

Zagonetke oko rođenja Ivana Franka

Gotovo svaka biografija Ivana Franka počinje činjenicom da je rođen 27. kolovoza 1856. u selu Nađujevyči Sambirs'kog okruga (od 1867. Droğobyc'koga kotara) u ukrajinskoj seljačkoj obitelji. Većina sastavnica te tvrdnje tumači se na različite načine. Nije problem što je rođenje Franka obavijeno velom tajni, nego je od datuma dolaska na svijet (1856.) i pojave njegovih prvih biografija (početak 20. st.) cijeli ponor između tzv. tradicionalnih i modernih društava. I sam je Franko, u sjećanjima na djetinjstvo, 1902. primijetio da „od gotovo svega što je tada bilo osnova tihoga, patrijarhalnoga života u našem zakutku nije ostalo gotovo ni traga“.

Tradicionalno i moderno društvo imaju vlastite kulturne kodove te je teško, a s vremenom i nemoguće, izraziti tradicionalne pojmove sredstvima modernog jezika. Mnogo toga nestaje pri prevođenju. Između ostaloga, „moderno“ zapisani glavni elementi njegova identiteta – „Ivan“, „Franko“, „27. kolovoza 1856.“, „selo Nađujevyči“, „ukrajinska obitelj“, „seljačka obitelj“ – ne reproduciraju bitne okolnosti Frankova rođenja.

O razlici između dva svijeta dobro govori izreka „na selu je doktor peć, a svinja astronom“, koju je Franko protumačio: „Izreka se temelji na anegdoti o astronomu koji je, prenoćivši kod seljaka, vidio kako se taj liječi liježući stomakom na vrelu peć te je, pročitavši iz zvijezda da će po noći biti lijepo vrijeme, zamolio da mu se na dvorištu prostre postelja iako ga je seljak upozorio da 'njegove svinje predviđaju kišu', i uistinu, kiša ga je zatekla.“⁴

Kada bi došlo do toga da Franko u ulozi „seljaka“ odgovara „astronomu“ na pitanje o vremenu i mjestu rođenja, odgovor bi glasio otprilike ovako: „Rodio sam se u Slobodi (ili na Vjrtivs'koj gori)⁵, na ljetnoga Ivana, odmah nakon teških vremena.“ Takav će odgovor imati smisao te će prenositi najvažnije trenutke iz Frankove biografije. Da bi ih se razumjelo, treba se nakratko udaljiti od perspektive astronoma te prijeći na gledište žitelja sela galicijskoga Prykarpattja A. D. 1856.

Između sela i grada

Franko je rođen u Nađujevyčima te je tamo i u susjednome mjestu Jasenycja Siljna proveo prvih osam godina. Poslije se često vraćao u rodno

selo, a neko se vrijeme, početkom 1880-ih godina, mislio i preseliti za stalno. Međutim, kako je bio obrazovan, najveći je dio života proveo u gradskoj sredini, na početku u susjednome mjestu Drogobyč, a od dvadesete godine sve do smrti 1916. u Ljvivu, glavnome gradu Galicije. Ipak, u pjesmama, pripovijetkama, pripovijestima, znanstvenim istraživanjima, publicistici i sjećanjima Franko se stalno vraća slici seoskoga svijeta. Taj mu je svijet pružao bogat materijal za književnu fantaziju te oblikovanje svjetonazora, rezultat čega je, među ostalim, nastojanje da se selo i grad zbliže te da jezik prvoga bude razumljiv drugome.

Dihotomija „grad–selo“ temelj je modernističkih teorija. Razvoj gradova smatra se kvintesencijom procesa modernizacije, te obrnuto, uspjeh projekta modernizacije vrednuje se time koliko je duboko prodrla urbanizacija.

Međutim, takvo suprotstavljanje grada i sela nije imalo veliko značenje u agrarnome društvu. Može se to vidjeti na primjeru broja stanovnika. Sredinom 19. st. kriterij osnove klasifikacije prema kojoj se neko naseljeno mjesto smatralo gradom varirao je od 2000 ljudi u Njemačkoj, Austriji, Francuskoj i Irskoj do 20.000 u Nizozemskoj. Prema općem trendu, taj je pokazatelj bio veći u zemljama s višom razinom urbanizacije. Do sredine 1850-ih agrarna je Istočna Europa, jednako kao i Švedska na sjeveru, Portugal na jugozapadu Europe i Srbija na Balkanu, imala najniži stupanj urbanizacije. Stoga je tamo taj kriterij bio niži. Broj stanovnika bio je nužan, ali i nedovoljan uvjet da bi se naselje smatralo gradom: mjesto Boryslav, susjedno Nağujevyčima, imalo je, postavši u drugoj polovici 19. st. jedno od najvećih industrijskih središta Galicije s populacijom od 10.000 do 12.000, obilježja grada, ali se prema službenoj nomenklaturi i dalje smatralo „selom“.

Do 20. st. urbanizaciju se ne može zamisliti kao nezaustavljiv uzlazni pokret prema formuli „više, i više, i više, dalje, i dalje, i dalje“ (Up and Up and On and On and On). Taj je pokret imao „uspone i padove“ koji su činili cikluse demografskih promjena i ekonomskog razvoja. Ulogu su odigrali i neekonomski čimbenici: ratovi, epidemije, promjena granica, administrativne reforme i dr. Osobitost istočnoeuropske urbanizacije 19. st. bila je njezina slaba povezanost s industrijalizacijom. Gradovi su se prije svega razvijali i nastajali kao administrativna i trgovačka, ali rijetko kada kao industrijska središta. S druge strane, seljacima se, unatoč što ih je industrijski

razvoj privlačio u grad, nije žurilo prilagoditi se gradskoj sredini te zbog toga gradovi nisu „urbanizirali“ pridošlice sa sela, već su oni „ruralizirali“ gradove.

Austrijska se Galicija odlikovala niskom razinom industrijalizacije čak i prema centralno- i istočnoeuropskim standardima. Neka od administrativnih (kotarskih) središta u prošlosti nisu imala gradska prava i povlastice, a bila su tek sajamska naselja, dok su se gradovima smatrala samo zato što su bila sjedište kotarskoga suda ili nekoga drugog administrativnog tijela. Drugi kriterij bila je brojnost židovske zajednice; Židovi nisu živjeli pretežito od poljoprivrede, već od trgovine i industrije te se naseljeno područje u kojemu je njihov udio dosezao jednu trećinu smatralo gradom.

Ne treba zaboraviti ni visok stupanj „agrarizacije“ galicijskoga grada. Broj gradskoga stanovništva u 15 najvećih galicijskih gradova koje je zadržalo vezu s poljoprivredom varirao je 1880. od 0,4% do 40%. Taj je pokazatelj bio viši u istočnom nego u zapadnom dijelu, dosegnuvši u Drohobyču, susjednom Nağujevyčima, 15%, u mjestu Stryj 25%, a u Sambiru čak 40%. Zbog toga je potrebno precizirati o kakvu se dijelu grada radi: o središtu s izgrađenim kamenjarama i popločenim nogostupom ili o naizgled potpuno seoskome predgrađu sa zelenim parcelama i kućama sa slamnatim krovovima.

Uzevši u obzir sve okolnosti, moguće je bolje shvatiti slučaj Nağujevyča. U vrijeme Frankova rođenja, selo je bilo relativno veliko; 1850. u njemu je živjelo 2238 ljudi, gotovo dvostruko više nego u najbližim velikim selima Popeli (1307.) i Tustanovyči (1102.). Dakle, barem ga je kriterij brojnosti stanovništva približavao gradu. Osim veličine, bitna je i povijest koja je u rijetko kojem galicijskom selu bila tako duga i tako dobro zabilježena kao u Nağujevyčima. Selo se sastojalo od tri dijela: Nyžni Nağujevyči (1240 stanovnika), Verhni Nağujevyči (912 stanovnika) i mali zaselak Sloboda (86 stanovnika), u kojemu se rodio Franko. Verhni Nağujevyči su u 17. st. imali magdeburško pravo koje se dodjeljivalo gradovima. Kao i u velikim gradovima, postojao je starješina, doživotan, zastupan od strane plemića. Naziv jednoga dijela sela, npr. Bazar – svjedoči da je to bilo mjesto stalnih sajмова. Ostala imena – Valy (Nasipi – op. prev.) i Vorota (Vrata – op. prev.) – upućuju da su pristup Nağujevyčima čuvalе utvrde. Dokumenti i mnogobrojne mjesne priče, dio kojih je zapisao Ivan Franko, također svjedoče o prisutnosti utvrđene fortifikacije. Kuća Frankove obitelji nalazila

se u dijelu u kojem je vjerojatno bila smještena utvrda. Tragovi su se očuvali do Frankova vremena; njegov očuh je već 1870-ih na mjestu nekadašnjega nasipa iskopao mnogobrojne cigle.

U slučaju Nağujevyča djelovalo je nekoliko bitnih čimbenika za stvaranje grada. Prvi je bio komunikacijski. Grad je dužan povezivati stanovništvo određenoga područja s okolnim svijetom, kako bi lokalnome stanovništvu pružio mogućnost korištenja pogodnosti koje predviđa ekonomska specijalizacija regije. Zbog toga su gradovi ključne točke u mreži trgovine, informacija i utjecaja koji se protezao daleko izvan granica okruga ili zemlje. Nağujevyči su se nalazili na putu, odnosno na utabanoj cesti koja je bila dio staroga trgovačkog pravca. Tom su cestom vozili lokalnu sol, glavnu srednjovjekovnu robu. Nağujevyči su bili gotovo na sredini između dvaju povijesnih gradova, 16 km od Droğobyča i 24 km od Sambira. To je standardna udaljenost između dvaju srednjovjekovnih gradova te ujedno i dužina jednodnevnog pješačenja. Seljaci iz okolnih sela mogli su u jednome danu otići do grada te se vratiti kući, a mještani ili trgovci do drugoga grada prije nego padne noć.

U Nağujevyčima se nalazio jedan od najstarijih rudnika soli (solana) na području Podkarpattja. Bio je ondje od ranih vremena Poljske, a možda čak i razdoblja Āalic'ke (Āalic'ko-Volyns'ke) kneževine. Industrija soli je kao čimbenik urbanizacije razvijala industrijsko-trgovačku djelatnost u starim gradovima, ili je omogućavala početak novim gradovima. Nağujevyči su činili logičan niz: sloboda industrijskih djelatnosti nije se podrazumijevala izvan okvira grada, a grad izvan okvira magdeburškoga prava. Smatra se da Nağujevyči na kraju nisu postali grad zbog protivljenja dijela njihovih stanovnika širenju gradskoga (magdeburškoga prava na cijelo selo, jer bi to podrazumijevalo nametanje kuluka i drugih obveza glede starješine. Iz toga se razloga vlast zadovoljila stvaranjem pseudomagdeburgije.

Dolaskom novih vremena smanjena je uloga solana kao čimbenika za stvaranje grada. U doba pripajanja ruskih područja Poljske Habsburškoj Monarhiji propala je lokalna industrija soli, 1818. zaustavljeno je službeno vađenje soli, međutim lokalni su seljaci sve do Drugoga svjetskog rata ilegalno proizvodili sol za vlastite potrebe te prodaju. U doba propadanja solana u Nağujevyčima se počela razvijati druga vrsta zanata – eksploatacija nafte. Naftna industrija svugdje je bitan čimbenik u stvaranju grada. Austrijska Galicija postala je jedno od najvećih središta eksploatacije nafte

na svijetu. Nađujevčiči su bili poznati po naftnim poljima te su potkraj 18. st. bili središte eksploatacije nafte. Prema pričama, lokalni seljak Bajtala (nepoznato ime) otkrio je način za destilaciju nafte. Međutim, eksploatirana i prerađena nafta sve do sredine 19. st. nije postizala masovan promet na tržištu. Zbog toga lokalna eksploatacija nafte nikada nije prerasla u veliku proizvodnju, a Nađujevčiči u grad. Kada su se promijenile ekonomske prilike te je eksploatacija nafte postala unosan zanat, druga su okolna sela – Boryslav, Tustanovyčiči, Shidnycja – preuzela prvo mjesto. Pokušaj eksploatacije nafte u Nađujevčičima 1890-ih godina naišao je na otpor lokalnih seljaka, uplašeni primjerom stanovnika Boryslava; oni su gotovo svi izgubili zemlju i „otišli s torbama“, dakle postali ili prosjaci ili radnici u naftnoj industriji.

Niti jedan od spomenutih čimbenika urbanizacije, dobar geografski položaj te lokalni zanati, nije se mogao ostvariti u Nađujevčičima. U vrijeme Frankova rođenja nestalo je sjećanje na njihov polugradski status. Franko ga nikada nije spominjao, iako je detaljno reproducirao prošlost sela. Također, u geografskom opisu iz 1858., koji donosi informaciju o najvažnijim gradovima i selima Galicije, nema ni riječi o Nađujevčičima.

Igrom slučaja, a ne posljedicom nekoga čvrstog pravila Nađujevčiči nisu postali grad. Pravilom se može smatrati da je 1850-ih godina, u vrijeme Frankova rođenja, u Galiciji, kao i svugdje u Europi, započeo nov, i to neviđen val urbanizacije. Različito se odvijala te je zauzela gotovo cijelo stoljeće (do sredine 1950-ih), sve dok se nije ujednačila na zapadu i istoku Europe. Udio gradskoga stanovništva u austrijskoj Galiciji iznosio je 1910. godine. 19,8%, što je više-manje odgovaralo stupnju urbanizacije većine zapadnih država prije 1850-ih godina. O vidljivim promjenama može se govoriti tek potkraj 19. st., no i one su se odnosile na velike gradove poput Ljviva, Krakova te Peremyšlja.

Većina galicijskih gradova bili su tzv. gradići, koje neki istražitelji smatraju posebnim povijesno-kulturnim tipom: „Takav galicijski gradić bilo je poluselo uklopljeno, što je bitno, u gradski pejzaž. Taj oblik lokalne zajednice nije mogao nastati bez mjesta javnih okupljanja koje nudi grad, kao ni bez kontakta sa zemljom i pejzažom, koloritom prirode kojim veliki, pa čak i srednje veliki grad odvaja svog stanovnika.“

Razlike između grada i sela u austrijskoj Galiciji nisu nužno označavale razlike između modernosti i tradicije. To se, u određenoj mjeri, odnosilo čak

i na glavni grad Ljviv, u kojemu za Frankove mladosti velik dio stanovništva (42,8% god. 1880.) nije znao čitati i pisati, dakle, živio je u svijetu usmene tradicije, što se smatra jednim od glavnih obilježja tradicionalnoga društva. Pridošlica sa sela mogao je doći u grad te ostati u okvirima tradicionalnoga svijeta, ne mijenjajući radikalno način života i razmišljanja.

To je kočilo društvenu modernizaciju jer je protivljenje tradicionalnoga društva pozivima modernoga svijeta bilo potrebno slomiti ne samo u selima, nego i u gradovima. S druge strane to je mijenjalo način modernizacijskih promjena, preusmjeravajući ih s objektivnih procesa (industrijalizacije, gotovo odsutne u Galiciji, te urbanizacije, ovdje izrazito zakašnjele) na subjektivne: promjenu mentalnih struktura koje je bilo moguće proživjeti ne izlazeći iz sela, zahvaljujući uključivanju u čitaonice, kooperacije i druge seoske organizacije.

Seljački sin?

Ivan Franko rodio se na selu. Ali to ga nije činilo seljakom. Isus Krist je također rođen na selu, i car Dioklecijan, i prvi čehoslovački predsjednik Tomáš Masaryk, međutim nazvati bilo koga od njih seljakom bio bi velik nesporazum. Jer na selu ne žive samo seljaci. Na galicijskome selu moguće je izdvojiti još najmanje sedam slojeva: vlastelu, sitno plemstvo, seoske zanatlije, Židove, njemačke koloniste, državne službenike, svećenike. Društvena raznolikost seoskoga svijeta dobro se odrazila na folkloru, koji je Franko za mladih dana prikupljao u Nağujevyčima i okolici: među likovima mogu se pronaći predstavnici plemstva (gospodar, plemić), vlasti (mandator, starješina, pisar), slobodnih profesija (odvjetnik, liječnik-„frizer“), a također obrtnici (kovač, postolar, soboslikar, mlinar), svećenici, Židovi, Cigani, seoski banditi (pobunjenici), vojnici (žovniry i regruti), prosjaci.

Ivanov otac Jakiv bio je kovač, dakle seoski obrtnik. Kolektivna svijest jasno je razlikovala kovača od seljaka-poljoprivrednika. „Nema li plug, nije orač, nema li čekić, nije kovač“, kaže narodna mudrost. Druga je tema poslovice o kovaču bila bolje osiguravanje njegova postojanja. U društvu su se mogli naći i obrtnici svih struka sposobni u slučaju potrebe obaviti i posao kovača („I kovač, i postolar, i krojač, i svirač frule“). No postojale su posebne vrste posla u kojima kovača nitko nije mogao zamijeniti, poput potkivanja konja („Neznalica kuje, konje oštećuje“). Samo kovač koji je

stekao posebno obrtničko zvanje imao je pravo potkivati konja. Franko je uključio svojega oca u mnoga djela: u jednome spominje da je Jakiv, ili točnije glavni junak njegovih osobina, imao pravo potkivati konje, u drugome da je on „šegrtovao (dakle bio učenik) tri godine u Drovobyču kod slavnoga kovača i dugogodišnjega ceh-majstora Moroza“.

Obitelj Franko bila je imućna zahvaljujući očevu obrtu. Njihovo je domaćinstvo imalo 24 morge (mjera zemlje, 0,56 ha – op. prev.), dok je najveće vlasništvo nad zemljom u Nağujevyčima rijetko dosezalo 20 morga. Obitelj je unajmljivala nekoliko sluga. Bogatstvo su pokazivali veličina i izgled kuće. Tko god ih je posjećivao, pamtio je veliku, čistu kuću, kao u imućnih seljaka u Droğobyččyni: prekrivenu slamom, s prozorima okrenutima prema velikom dvorištu s gospodarskim objektima – špyhlirom (smočnicom za žito), velikim štagljem te kovačnicom.

Kuća Frankove obitelji nalazila se na salašu (zaseoku) Sloboda, koji je nastao 1779. u neposrednoj blizini Nağujevyča. Obitelj Franko (Jakivovi roditelji, dakle Ivanovi djed i baka) preselila se 1824. iz susjednoga sela Ozymyna u Slobodu, kupivši kuću s imanjem od lokalnoga gazde. Ivan je vjerovao da njegova obitelj po očevoj strani vuče korijene od ukrajiniziranih njemačkih kolonista te je stoga i u njemu „trunčica Nijemca“. To su smatrali i njegovi mnogobrojni poznanici. S njemačkim podrijetlom dobronamjerni su ljudi povezivali Frankove osobine poput slobodoumlja, urednosti, sistematičnosti, a zlonamjerni – uzvišen stav prema Ukrajinčima i njihovoj kulturi („taj potomak njemačkog emigranta ne voli rus'ku rasu“, to „nije običan Rusyn, već 'höhere deutsche Kultur“)

U jednoj od pripovijesti Ivan Franko kaže da je pradjed njegova oca (točnije, njegov umjetnički lik, kovač Ivan Gerder) bio čistokrvni Nijemac, otpremljen u Galiciju u prvim godinama austrijske vladavine. Prihvati li se taj detalj kao potvrda njegova njemačkoga podrijetla, tada je Franko pogriješio barem glede datuma. Zahtjevan istražitelj Frankova podrijetla, Roman Ğorak, dokazao je da je u vrijeme dolaska Habsburgovaca u Galiciju obitelj Franko ondje već dugo živjela te su se smatrali Rusynima. Zapisi iz matičnih knjiga sela Ozymyna svjedoče kako Ivanov pradjed, Teodor (Fed') Franko, nije krstio svu svoju djecu u Katoličkoj crkvi, kao što bi priličilo njemačkom kolonistu, već u Grkokatoličkoj. Obitelj Franko snabdijevala je selo kumovima i kumama, što je jasan znak da ih od sumještana nisu odvajale religijske ili kulturne barijere.

Međutim, to ne znači da se Frankovu obitelj bezuvjetno može smatrati rus'kym seljacima. Obitelj je navodno pripadala seoskoj aristokraciji, bili su slobodni seljaci, nisu kulučili te su stalno osiguravali selu starješine i javne povjerenike. O neautohtonu podrijetlu obitelji Franko govori prezime. Anonimni dopisnik glavnih rus'kyh novina *Slovo* pisao je 1860-ih godina kako se nacionalnost bilo koje osobe može utvrditi iz prezimena. „Tako se sa sigurnošću može povijesno dokazati da oni koji u Galiciji imaju njemačka prezimena podrijetlom i narodnošću pripadaju Njemačkoj, premda kažu da pripadaju drugim narodnostima iz vlastitih interesa.“

Etimologija prezimena *Franko* je neslavenska: potječe od latinskoga „Francus<Franciscus“, što je rimski naziv za jedno germansko pleme; kasnije se pretvorilo u ime „Franc/Frank“, a ime je, kao što to često biva, postalo osnova za prezime. Svi poznati članovi obitelji Franko su u povijesti (uključujući španjolskoga kaudilja) potjecali iz njemačkoga ili romanskoga govornog područja⁶. Budući da se romanski jezici u austrijskoj Galiciji nisu previše upotrebljavali, ne preostaje drugo nego metodom eliminacije prihvatiti verziju o njemačkome podrijetlu imena Franko. U Galiciji je bilo izrazito popularno među seljacima Latinima, odnosno katolicima koji su se asimilirali u lokalnu rus'ku sredinu, ne odrekavši se svoje vjere. Naravno, preuzevši rus'ky jezik, obično nisu primali i rus'ka imena. Zbog toga su se rijetko javljali Myhajli i Ivani, ali zato često Franky, Vojtehy, Kazmyry, Vladyslavy.

Njemačka kolonizacija Galicije započela je najranije u 13. st. te je potrajala sve do Drugoga svjetskog rata. Do 1772. glavna središta njemačkoga jezika u Galiciji bila su Ljviv i selo Pidgir'ja. Po običaju, njemački su se kolonisti u Galiciji naseljavali kompaktno te su živjeli prilično izolirano od stanovnika okolnih sela, tvoreći među nenjemačkom većinom zasebne *otočiće* koji su se razlikovali ne samo jezikom i religijom, nego i običajima. O doseljenicima se pričalo kao o dobrim i marljivim gospodarima koji su, međutim, lišeni „normalnih“ ljudskih osobina: veselosti, velikodušnosti i gostoprimstva. Sami sebe su nazivali „gospodarima“ ili „kolonistima“, a naziv „seljaci“ su, smatrajući ga omalovažavajućim i oholim, pripisali Rusynima i Poljacima. Ponekad je međusobna otuđenost dovodila do nasilja: na primjer 1880-ih godina u okolici Droğobyča, kada su kolonisti iz Neuerdorfa palicama pretukli skupinu rus'kyh seljaka koja im je na Božić došla pjevati kolede.

Međutim, ukoliko su se obitelji kolonista naseljavale među rus'ke i poljske obitelji, tada su se oni brzo prilagođavali, ženili se s autohtonim stanovništvom, preuzimajući njihov jezik i običaje. Također, nije neobično što je obitelj Franko, koja je u Nađujevčima (kao i prije toga u Ozymyni) bila očigledna manjina, izgubila sva, osim vlastitoga prezimena, obilježja tuđinštine. „Srednjovjekovni“ su se valovi kolonizacije lakše asimilirali: Nijemci koji su dolazili u Galiciju nakon 1772. često se nisu mogli uklopiti u grkokatoličku ili rimokatoličku sredinu jer su bili protestanti, a osim toga već su imali razvijenu mrežu kulturnih društava, škola, seoskogospodarskih društava i izdanja, dakle svega što je zadržavalo njihovu njemačku istovjetnost.

U svakom slučaju, primjer prezimena Ivana Franka ne dopušta nagle zaključke da je obitelj bila isključivo ukrajinskoga (rus'kog) i seljačkoga roda. Bila je seoska, a ne seljačka, rus'ka, ali (vjerojatno) neautohtonoga podrijetla, rezultat dugotrajne asimilacije s lokalnom istočnom kršćanskom sredinom.

Obitelj Frankove majke također nije bila seljačka. Proizašla je iz staroga i brojnoga plemićkog roda Kuljčyc'ky. Iz toga je roda potjecao Jurij Kuljčyc'kyj, junak opsade Beča 1683. te osnivač jedne od prvih – ali ne i prve! – kavana u Europi⁷. O Frankovu podrijetlu po majčinoj strani zna se znatno manje nego o podrijetlu oca. Frankov je djed umro prije nego se rodio njegov unuk. Frankova baka bila je Ljudvika Kuljčyc'ka iz mjesta Jasenycja Siljna, udovica i imućna plemkinja sa šestero djece.

Mogućnosti da se netko rodi u plemićkoj, a ne u seljačkoj obitelji bile su u Galiciji dosta velike. Poljska je bila poznata po izvan svake mjere brojnome plemstvu. Njihov je udio oscilirao između 5% i 10% stanovništva, dok je prije podjele dosegao 16% (taj je pokazatelj u malo kojoj zemlji prelazio 1%–2%). Većinu je (u austrijskoj Galiciji sredinom 19. st. oko 75%) činilo sitno (maloposjedničko) plemstvo. Sitno je plemstvo bilo posebno brojno u Karpatskome Pidgir'ju, gdje je izbrojeno oko 700 njegovih „ograda“ – posebnih naselja u okvirima sela.

Osnovne tendencije u razvoju toga sloja bile su gospodarski pad i deklasiranje. Njegov je instrument nerijetko bilo obrazovanje: roditelji plemići nastojali su sredstvima osigurati opstanak svoje djece te ih slali u škole, otvarajući im put prema novim profesijama. Međutim, pad nije značio i potpuni nestanak. Već je 1930-ih godina broj galicijskoga plemstva, po ocjeni tadašnjeg istraživača, iznosio gotovo pola milijuna.

Lokalno je plemstvo većinom bilo autohtono. Svjedoče to prezimena plemićkih rodova, najčešće povezana sa selima u kojima su živjele obitelji: Berežnyc'ki (iz mjesta Berežnycja), Vysočans'ki (iz mjesta Vysoc'ke), Zubryc'ki (iz mjesta Zubrycja), Iljnyc'ki (iz mjesta Iljnyk). Korčyns'ki (iz Korčyna), Krušeljnyc'ki (iz mjesta Krušeljnycja), Čajkovs'ki (iz mjesta Čajkovyči) i dr. Rod Frankove majke, Kuljčyc'ki, dolazio je iz sela Kuljčyci, Sambirs'kog okruga, osim spomenutoga Jurija Kuljčić'kog; od njega je potekao i kozački hetman Petro Konaševyč-Sagajdačnyj.

Sitno plemstvo poznato je pod raznim imenima: „malozemeljne“, „hodačkove“ (od hodakiv, koje je često morao obuvati siromašni plemić), „okolyšnje“, „zagonove“, „zaborodove“, „zaguminkove“, „zascjankove“. Njegovo podrijetlo bilo je raznovrsno. Netko je bio potomak nekada bogatih, a sada osiromašenih lokalnih (rus'kyh) plemićkih obitelji, a netko poljskoga sitnog plemstva koje se zajedno s poljskim prodorom na istok selilo u područje Podkarpattja. Poneki plemićki rodovi bili su potomci seljaka kojima su rus'ki i litavski kneževi te poljski kraljevi dali plemićki status za posebne zasluge. Drugi su si jednostavno kupovali taj status ili su ga ostvarivali istinama i lažima.

De iure ono je imalo određene privilegije te plemićku titulu istovjetnu magnatima („Plemić iz predgrađa jednak je vojvodi“). *De facto* sitno je plemstvo predstavljalo klijentelu bogatih magnata te je ne jednom iskusilo njihov pritisak i rujanje. Plemićka titula nije bila istovjetna bogatstvu: lokalno se seosko plemstvo razmjerom svoje imovine nije znatno razlikovalo od seljaka. U Načujevyčima se o plemstvu govorilo: „Imam, kaže plemić, tri puna štaglja: u jednome je mak, u drugome tako tak', a u trećemu se miš u glavu zavukao ne bi li zrno našao.“

Međutim, plemstvo je njegovalo ideju različitosti od prostoga seljaštva izvodeći svoje podrijetlo od Jafeta, a seljačko od Hama. Nekada je tu razliku prije svega opovrgavao pravni status: plemići nisu odrađivali kuluk niti druge obveze za vlastelu. Nakon ukidanja kulučenja 1848., plemstvo je zadržalo različitost u običajima, odjeći, manirama držanja kod kuće i u javnosti, čak i u jeziku, upotrebljavajući poljske tuđice i one posuđene posredništvom poljskog jezika. U mjestu Jasenycja Siljna postojala je priča o udovici plemkinji, prosjakinji Bačyns'koj: „Događalo se da prosi. Prekrivena dronjcima, krpama. Gospodske osobine se ne vide. Ušla bi u kuću, ali ne kao druga baba, koja bi stala i 'pac'yr' govorila – već sjedne na klupu. I svako

malo bi joj neka gazdarica rekla: 'I što sad gospođo Bačyns'ka?' – eh, eh, i onda tako tu gospođu prodrma da ni svijet božji ne vidi. 'A ti, što ti meni sad pričaš, ne znaš tko sam ja? Mada sam ja u dronjcima, ja sam gospođa!' I nemoj joj davati kao drugoj babi komad kruha ili nešto drugo, strijeljat će te očima. Ali kad je pred njom zdjelica nekakva toplog jela ili brašna ili zrno u torbi, tada će pričati, pričati i otići.“

Razlika između seoskoga plemstva i seljaka javljala se, prije svega, u oholosti, s vremenom u neprijateljstvu prema prostom seljaštvu. Godine 1863. opančarsko je plemstvo obuzeo nemir izazvan vijestima o novome poljskom ustanku u Ruskome Carstvu. „Pričekajte“, govorio je jedan plemić iz mjesta Jasenyci, „neće još dugo biti ovako, vratit će se stara vremena, ponovno će seljaci orati, a žene vući.“ Kružila je tada selom pjesma kojom je plemstvo prijetilo seljacima da se ne osvećuju za „mazurski masakr“ 1846. „Brzo ćemo“, pisalo je u posljednjoj strofi pjesme, „mi vas vješati za grla na kuku, a za vašu ćemo dušu zapaliti lampaš.“

Nije jasno zašto je Ljudvika Kuljčyc'ka odlučila svoju 20-godišnju kćer Mariju udati za Jakiva Franka, 53-godišnjeg seljaka udovca. Zbog razlike u godinama i u socijalnome statusu taj brak izgleda poput „mezalijanse“. O ponašanju seoskoga plemstva u braku postoje dva bitno različita pogleda. Ivan Franko je na osnovi sjećanja te prikupljenoga etnografskog materijala tvrdio „da razlika između plemstva i kmetova u poslovima života nema: kmetovi se žene plemkinjama, plemići (rjeđe) kmeticama“. Suprotno stajalište zagovaraju suvremeni proučavatelji sitnoga plemstva: plemićka je tradicija, tvrde, strogo branila brakove sa seljacima i seljankama. Takvi su se brakovi smatrali velikom nesrećom i sramotom za plemića ili plemkinju.

Istina je negdje između. Općenito, plemići su nastojali sklapati brakove između sebe, ali kako bi strogo poštivanje toga pravila neizbježno dovelo do brakova među bliskim rođacima, dopuštane su iznimke, ipak, strogo regulirane. Tu shemu dobro prikazuju zapisi iz matične knjige mjesta Jasenycja Siljna iz 1785.–1855., dakle do godine kada je sklopljen brak između Jakiva Franka i Marije Kuljčyc'ke. Svi detalji o statusu zaručnika i zaručnice zabilježeni su u 216 zapisa tijekom tih godina. U 183 slučaja radilo se o braku između seljaka, u 19 između plemića i plemkinja te je samo u tri slučaja (1830., 1831. i 1845.) zasnovan brak između pripadnika plemićkih i neplemićkih obitelji (ostali zapisi odnosili su se na brakove između svećeničkih, vojničkih, malograđanskih i prosjačkih obitelji). Od

tri plemićko-seljačka braka jedan se slučaj odnosio na brak između plemića i kćeri seoskoga starješine, o obiteljskome statusu drugih dviju seljanki nema podataka. Može se pretpostaviti da je takvih slučajeva bilo više, jer ponekad u zapisima nije bio zabilježen socijalni status barem jedne strane. Tako, prije svega, izgleda i zapis o ženidbi Jakiva i Marije: socijalni status zaručnice naveden je kao „plemkinja“, dok o Jakivu Franku nije ništa zapisano.

Opančarsko plemstvo moglo se ženiti i izvan svoje skupine, ali s obiteljima koje je smatralo sebi ravnima. Ravnopravnost se nije mjerila bogatstvom ili povlasticama; plemstvo je među bliske ljude po statusu uvrštavalo one koji su se, zahvaljujući svojim umijećima, isticali u masi. Jakiv Franko bio je bogat kovač, poznat i cijenjen u cijeloj okolici, dakle „bio je jednak“ plemićima. Očigledno je Ljudvika Kuljčyc'ka imala dovoljno osnova da ga odabere za zeta.

Istražitelji rus'koga plemstva izdvajaju u njegovu zajedničkom portretu obilježja poput snažnoga individualizma, tvrdoglavosti, samostalnosti, otpora prema vanjskim utjecajima, primjetnoga u karakteru obitelji Franko. Oni koji su ga poznavali, prisjećaju se njemu svojstvenoga duhovnog aristokratizma, uvjerenosti, odvažnosti, osjećaja vlastitoga „ja“, on kao da je govorio drugima: „Ustranu, ja prolazim“. To su, po njihovu mišljenju, karakteristike čovjeka koji nije iskusio kulučenje. Ta obilježja Franko je naslijedio od majke, naglasivši u jednoj od njoj posvećenih pjesama da ga je nadarila ponosnom dušom.

Desetljećima nakon što je Franko napustio svoj kraj i stekao slavu, lokalno ga je plemstvo smatralo „svojim“ plemićem, osjećalo je zajednički ponos na njegove uspjehe te ga je izbjegavalo priznati „seljačkim pjesnikom“: „Vrag mu je tu riđokosu glavu napunio svim tim. E kad bi stara (Ljudvika) ustala i poslušala!“

Postoji još jedan nepobitan dokaz njegova neseljačkog podrijetla. Nakon smrti oca (1865.) i majke (1874.), siročić Ivan Franko je kao sposoban učenik dobio prilično visoku stipendiju iz fonda Ğlovins'koga; dodjeljivala se djeci sitnoga plemstva te ju Franko nikada ne bi dobio da je bio seljak.

Proučavatelji se prepiru oko nacionalnosti njegove majke. Jedni njezinu obitelj proglašavaju poljskom, drugi govore o njezinu ukrajinskom (rus'kom) karakteru. Detaljan pregled povijesti obitelji Kuljčyc'kyj sprječava donošenje jednoznačnih zaključaka. Sa sigurnošću se jedino može reći da je identitet potomaka te obitelji bio situacijski, dakle ovisio je o okolnostima.

Kuljčyc'ki koji su ostali na selu, asimilirali su se s lokalnom rus'kom sredinom. Govorili su rus'kym jezikom, pjevali rus'ke pjesme (o tome govori Franko u uspomenama na majku), čitali rus'ko-ukrajinska izdanja, postajali (poput brata njegove bake, Ivana Gvozdec'kog) grkokatolički svećenici i sl. Neki su se toliko poistovjećivali sa „starom“ Poljskom da su se pridruživali poljskim ustanicima, poput npr. Frankova strica Ivana Kuljčyc'kog, koji je poginuo kao 21-godišnji mladić u poljskome ustanku 1863. Drugi su preuzimali elemente poljske kulture, ali bez ikakvih političkih posljedica. Daljnja rođakinja Frankove majke, tetka („c'ocja“) Košyc'ka, kod koje je živio za vrijeme obrazovanja u Droğobyču, išla je i u Grkokatoličku i u Katoličku crkvu, pjevala je poljske i rus'ke pjesme, ali se sa suprugom svadala samo na poljskome.

Potomci sitnoga plemstva su od trenutka ukidanja kuluka pa sve do Prvoga svjetskog rata punili redove različitih političkih i nacionalnih pokreta u Austrijskom i Ruskom Carstvu. Velik se dio njih poistovjećivao i s Ukrajincima. Godine 1907. u mjestu Sambir osnovano je „Društvo rus'koga plemstva u Galiciji“, koje je imalo za cilj uzdizanje obrazovne i ekonomske situacije odrednoga plemstva u kraju. Međutim, s ukrajinskom se nacijom nije poistovjećivalo puno plemića, ukrajinski im se pokret činio pretjerano „demokratski“ (seljački), dok su sebe smatrali aristokracijom.

Bez obzira na sve, mišljenje da je „Ivana Franka od krvi i mesa, s mislima i idealima stvorila ukrajinska stihija“ nema veze sa stvarnošću. Frankov identitet, socijalni i nacionalni („seljak“ i „Ukrajinc“), nije rezultat njegove okoline, nego svjesnog izbora koji je učinio nakon što je napustio Nağujevyče.

Datum i ime

U matičnoj knjizi rođenih zabilježen je datum 27. kolovoza 1856. Franko je priznao školskom prijatelju Karlu Bandrivs'kom da se zapravo rodio dva dana ranije. Kršten je 27. kolovoza te je svećenik zabilježio upravo taj datum; otad je on prelazio u kasnije službene dokumente i biografije. Brkanje datuma rođenja nije neobično za tradicionalno društvo – sve do kraja njegova postojanja (približno do kraja Drugoga svjetskog rata), većina rođenih u selu tek je približno znala svoju dob. Nisu znali točan datum rođenja, a nerijetko čak niti godinu. Bilo je tako i s Frankovim ocem;

osobni dokumenti Jakiva Franka navode ih čak tri: 1798., 1802. i 1810. Uzrok treba tražiti u jednome od ključnih elemenata arhaičnog svjetonazora – u prevladavanju koncepta cikličnoga vremena nad linearnim. Mjerilo takva vremena nisu bili sat i zidni kalendari, nego prirodni orijentiri (sunce, zvijezde, promjene godišnjih doba, pjev pijetla) ili izmjenjivanje crkvenih blagdana i posta. Crkveni je kalendar bio važan za obilježavanje dolaska čovjeka na svijet; na selu se nije obilježavao dan rođenja, nego imendana, dan svetoga zaštitnika. Tako je i u dokumentima Franka pod datumom rođenja zapisan dan krštenja. No to nije jedini problem Frankovih biografa.

Potkraj 1870-ih te na početku 1880-ih Franko je napisao niz autobiografskih pripovijedaka u kojima se javlja u liku seoskog dječaka Myrona. Vidljivo je iz pripovijedaka da su ga upravo tako, Myronom, a ne Ivanom, zvali kod kuće. Običaj davanja dvaju imena nije bio rijetkost, postojao je u istočnoj kršćanskoj tradiciji od samoga prihvaćanja kršćanstva. Imena dvaju različitih svetaca trebala su djetetu osigurati dvostruku zaštitu⁸. Međutim, iako je dan velikomučenika Myrona 17. kolovoza po starome (30. kolovoza po novome) kalendaru vrlo blizu vremena Frankova krštenja, Franko je, kao što svjedoči i zapis u matičnoj knjizi Nağujevyča, bio kršten kao Ivan i nisu mu dali drugo ime. Problem je i u tome što je prema lokalnoj tradiciji ime Myron bilo *prirodno*, ali *neuobičajeno*. U matičnoj se knjizi do 1864. (dakle do razdoblja sačuvanih zapisa) spominje samo jedno dijete kršteno kao Myron; tako su 1844. nazvali nezakonitoga sina Eve Myskyn. Iako je odabir imena mogao biti predmet dogovora između roditelja i svećenika (koji je, dobivši mito, mogao nezakonitome djetetu dati „normalno“ ime, ili obrnuto, nazvati zakonito dijete rijetko korištenim imenom ukoliko se posvađao s roditeljima ili nije od njih dobio očekivan iznos), taj konkretan primjer prikazuje opće pravilo – ime je „obilježavalo“ rođeno dijete, upućivalo je na njegov status. Zakonitu se djecu nazvalo imenima glavnih kršćanskih svetaca, dok su nezakonita djeca dobivala imena manje poznatih svetaca. Velikomučenik Myron nije pripadao poznatim svecima te je „dopao“ nezakonitoj djeci⁹.

Zbog čega je Franko mogao dobiti takvo ime? Ništa ne bi bilo neobično da se radilo o izvanbračnom djetetu. Na kraju krajeva, prijevračni i izvanbračni odnosi u Galiciji u vrijeme Frankova rođenja nisu bili rijetki. Crkva ih je branila, društvo oštro osuđivalo, ali je ljudska priroda učinila svoje. Proračuni načinjeni na osnovi matičnih knjiga od druge

polovice 1840-ih do početka 1870-ih pokazuju da je svako 10–15. dijete u Nađujevyčima bilo nezakonito. Taj je pokazatelj bio osjetno veći u velikim mjestima, u grkokatoličkim župama Ljviva oscilirao je od 15% do 45% sve djece rođene u tom razdoblju. Na mišljenje o „nezakonitosti“ djeteta može navesti i velika dobna razlika supružnika, a ona se kod Frankovih roditelja mjerila cijelim naraštajem; Jakiv Franko bio je godinu dana stariji od svojega pokojnog tasta! Običaj udavanja mladih djevojaka za mnogo starije muškarce mogao je imati razne motive, no jedan od njih bila je i predbračna „okaljanost“ djevojke. A kada je Ivan Franko već bio poznat pjesnik i javna osoba, Ljvivom su kružile priče da je tobože nezakoniti sin Židova („starozakonika“). Kao dokaz su navodili njegovu naklonost prema Židovima te kričavu riđu kosu.

Iako rasprava o nezakonitosti ima nekoliko argumenata, potrebno ju je odbaciti iz nekoliko razloga. Prvi je biološki – Franko se rodio čak godinu dana nakon braka zasnovanog 1855., a nakon njega su se rodila još dvojica braće s istom takvom, kričavo crvenom kosom. Kao drugo, Frankova sjećanja svjedoče kako se njegov otac prema njemu odnosio s puno ljubavi i nježnosti, a to bi bilo teško moguće da Ivan nije bio zakonito dijete. Čak i kada bi nedostajalo argumenata „protiv“, tu je pretpostavku potrebno odbaciti uzme li se u obzir pretpostavku o nevinosti kojoj nedostaju izričiti i nepobitni dokazi „za“.

Vjerojatnija je obiteljska priča: Ivana Franka nazvali su Myron ne bi li ga spasili od smrti u ranoj dobi. Prva Jakivova supruga i njegova kći, jedino dijete iz prvoga braka, umrle su. I kada mu se u kasnim godinama rodio sin prvijenac, bojao se da ga ne izgubi. Zbog toga je obitelj izvela trik raširen među istočnim kršćanima, pokušaj da se „prevari smrt“; sina su kod kuće zvali drukčije nego je zapisano u matičnoj knjizi, vjerujući da smrt neće moći pronaći dijete kada dođe po njega.

Dokaz da je u obitelji Frankovih roditelja postojala takva tradicija može biti podatak da su Frankova mlađega brata Zahara kod kuće zvali Myhajlo. O Ivanu Franku dosad nisu pronađeni potvrđeni dokazi. Umjesto toga postoje priče da su ga u obitelji i na selu od milja zvali „Ivanec“, Ivančyk“ ili „Jas“. Ta svjedočenja ne opovrgavaju u potpunosti verziju o „Myronu“, jer se odnose na Franka u starijoj dobi, kada je najveća opasnost od smrti već prošla. No zašto su njegova starijega brata Zahara u odrasloj dobi i dalje zvali „Myhajlo“?

Zagonetka o Frankovu drugom imenu sigurno neće nikada biti odgonetnuta. Ali u toj je priči od motiva njegovih roditelja važnija odluka samoga Franka da u odrasloj dobi odabere ime „Myron“ za svoj glavni književni pseudonim. Odabir je bio duboko simboličan; ne srameći se nazvati imenom „izvanbračnog djeteta“, Franko je izazvao tradicionalno društvo. Bio je to dio njegova programa modernizacije Galicije, u skladu sa stavovima koje je stekao napustivši selo, dakle kada je prestao razmišljati kao „seljak“ te postao „astronom“.

Sila književnoga genija

Bilo bi primjereno završiti ovu priču mišljenjem o mogućim dugoročnim posljedicama djelovanja i stvaralaštva mladoga Franka. Kako bi se izbjegla nagađanja, treba se osvrnuti na tadašnje izvore, prije svega na pisma, dnevnike i memoare, dokumente vremena koji predviđaju najveću mjeru otvorenosti. Valja početi od uspomena Kornyla Ustyjanovyča, tiskanih 1884. U njima govori kako je u prvim godinama nakon uvođenja autonomije i polonizacije kraja, u galicijsko-rus'kom taboru zavladao pesimizam: „Nemamo snage, nemamo snage“, „Nemamo snage, spašavajmo se.“ Pod utjecajem takva raspoloženja, Ustyjanovyč je otišao u provinciju te je s istim osjećajem nakon devet godina, sredinom 1880-ih, došao u Ljviv. Tu su ga prijatelji ismijali: „Pa ti pojma nemaš što se dogodilo u tih devet godina dok te nije bilo ovdje!“

Upravo sam se u Ljvivu, kao u sjedištu, uvjerio da je naš slučaj na svim razinama krenuo nabolje. Napredovao je legalnim putem, napredovao je ne uzaludnim demonstracijama, ne neprijateljstvom prema Ljahyma (ukr. Ляхи – pov. Poljaci) ili vladi, nego upornim radom talentiranih i požrtvovnih ljudi. Trudom naših ljudi došli smo do toga da gotovo sve učenje svijeta možemo primati na materinskom jeziku. Odgojeni su novi književni talenti, pojavile su se pripovijetke kakvih kod nas još nije bilo („Boa Constrictor“ I. Franka), razvila se dramska književnost, obogatila se naša glazba, rječnik Jevgenija Želehivskog pokazuje bogatstvo našeg jezika. (...) Uvjerio sam se da se imamo čime pohvaliti, imamo se čime ponositi, imamo koga poštovati.

O sličnim je pozitivnim promjenama pričao Oleksandr Konys'kyj 1886. Kao i Ustyjanovyč mlađi, on primjenjuje vremensku perspektivu pri ocjeni promjena:

U 1860-im godinama bilo je teško, bilo je nemoguće snaći se u Ljvivu s jednim rusynskim jezikom pridošlici koji ne zna poljski ili njemački jezik, na pitanje kojim biste se obratili Poljaku ili Židovu na rusynskome umjesto odgovora bi vam okrenuli leđa, a kada biste i čuli: „nic nie rozumiem po rusku“, to bi već bila iznimna ljubaznost. U kućama ruskoga svećenstva u Ljvivu razgovor se vodio isključivo na poljskom jeziku. U 15 godina sve se promijenilo, cijelom istočnom Galicijom možete proći s jednim maloruskim jezikom. U glavnome gradu Galicije u kućama i na javnim mjestima, u restoranima, vrtovima, na klupama, čut ćete rusynski jezik. Svatko će vam pokazati prostorije najboljih rusynskih redakcija časopisa, klubova (razgovora) itd. U saboru ćete umjesto povika „niema Rusi“, iz usta Poljaka, istina ne mnogih, čuti „Rus żyje“ i savjetovat će vam priznati i učiti književnost Rusyna te ju smatrati pravom potrebom Rusyna.

Putopis putnika iz Ruskoga Carstva utvrđuje ono čega nema u sjećanjima Ustyjanovyča mlađeg, upravo promjene na galicijskome selu:

Cijela je Galicija poljoprivredna zemlja, a posebno njezin istočni dio, susjedan našem jugozapadnome dijelu. Ne možete ne zamijetiti na prvom koraku da je poljoprivredna kultura negdje znatno veća nego kod nas, sela grade urednije, čišće, bolje, slobodnije. Uđete li u kuću i porazgovarate s kršćanima, primijetit ćete u obiteljskom životu neka elementarna obilježja europske kulture i obrazovanja, svaki će vam „seljak“ jasno i namjerno reći koje je vjere i nacionalnosti, on zna svoje ljvivs'ke borce za prava naroda, on zna čak i dva-tri najbolja rusynska pisca.

Sada je Galicija pokrivena čitaonicama, unatoč sveopćemu protivljenju i ugnjetavanju od strane nižih poljskih činovnika i policije. Morate vidjeti čitaonicu u mjestu, morate proboraviti u njoj kako biste shvatili i ocijenili njezino značenje u smislu protivljenja poloniziranju i katoliziranju Rusyna. Za vrijeme praznika čitaonica je

puna ljudi, dolaze i nepismeni. Poštujući čitaoca usred potpune tišine, jedan čita i komentira. Nakon čitanja kreće razgovor o pročitanoj, i, na kraju, zbornsko pjevanje „Još ne umre Ukrajina“, „Mir s vama, braćo“ i „Molitva“. „Molitva“ se pojavila tek 1885., to je zapravo kratka pjesma. (prev. s ruskoga. – M. D.)

„Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Воли і світу промінням
Ти її осіни.“

Čak i ako ovi zapisi s putovanja griješe i preuveličavaju (nije sigurno da je *svaki* „seljak“ znao koje je vjere i nacionalnosti), slažu se s Ustyjanovyčevim sjećanjima u dijelu o velikoj prekretnici sredinom 1880-ih godina. Kao i Ustyjanovyč, Konys'kyj povezuje pozitivne promjene s činjenicom da su rus'ki jezik i književnost dosegнули jednaku vrijednost kao i njemačka i poljska, oni su posebno ušli u javni prostor grada i sela. Franko je prisutan u tim svjedočenjima manje ili više implicitno: u sjećanjima Ustyjanovyča kao jedna od „talentiranih i požrtvovnih“ osoba čijim je „upornim radom“ postignuta odlučujuća prekretnica te kao autor pripovijedaka „kojih kod nas još nije bilo“; u zapisima Konys'koga kao jedan od „ljvivskih boraca za prava naroda“ te „najboljih rusynskih pisaca“ za koje znaju rus'ki seljaci.

Sredinom 1880-ih ukrajnofilska orijentacija u Galiciji počela je dobivati prevagu nad rusofilskom. To još uvijek nije bila konačna pobjeda. No bio je to početak promjena u osnovnoj ravnoteži sila različitih nacionalnih orijentacija u rus'kome taboru. U znanstvenoj literaturi postoji nekoliko interpretacija. Prema mišljenju Ivana-Pavla Hymke³, vanjskopolitički čimbenik odigrao je odlučujuću ulogu; nakon sudskoga postupka 1882. vlada je počela progoniti rusofile. To se objašnjenje ne može omalovažavati. Zapravo, rusofili se ionako nisu mogli oporaviti od teškoga moralnog i fizičkog udara koji im je zadan početkom 1880-ih, iako se ponegdje (kao npr. u širenju mreže čitatelja) njihova nadmoć sačuvala sve do početka 20. stoljeća. Međutim, kao protuargument moguće je navesti priču o Franku. On je sredinom 1880-ih doživio više represija nego Ivan Naumovyč ili bilo

3 Kanadski povjesničar. Profesor povijesti Istočne Europe. Istražitelj povijesti Ukrajine 19. i 20. st.

koji od rusofilskih lidera; dvaput su ga zatvorili, bio je podvrgnut javnom ostracizmu, njegova su djela redovito zapljenjivana, dok je sam dulje vrijeme bio pod nadzorom policije. Međutim, pravac koji je on predstavljao nije izgubio dinamičnost.

Pavlo Mağočij nudi drugo objašnjenje. Razlog pobjede ukrajino-filske orijentacije vidi u tome što su ukrajino-fili na svojoj strani imali „silu književnoga genija“ Ivana Franka. Franko je svojim stvaralaštvom uspio pokazati da je ukrajinski jezik vitalno oruđe izražavanja svih aspekata nacionalnog pokreta „nedržavnih naroda“, gdje jezično pitanje ima bitnu ulogu faktora integracije. Ipak, ta interpretacija ne uzima u obzir da se pojam „genij“ u to vrijeme određivao ne samo količinom i kvalitetom književne produkcije, nego i subjektivnim faktorima. U skladu s time, književnim se genijem mogao smatrati ne samo iznimno plodotvoran i vrlo talentiran Ivan Franko, nego i Ivan Naumovyč, koji je za Frankom zaostajao i u jednom, i u drugom.

Što su dobili intelektualni krugovi?

Usporedba Franka i Naumovyča u prethodnome poglavlju upućuje na još jedan čimbenik; bitno je bilo ne samo kojim su jezikom pisana ova ili ona djela, već i koja je bila njihova poruka. Razlika između mladoga Franka i njegovih prethodnika vidljiva je u parodiji koju je napisao na pjesmu Ivana Ćušalevyča „Де естѣ Руска Вітчина?“

Mladi Ivan Franko

Іван Гушалевич

Де єсть Руска Вітчина?

Де єсть Руска Вітчина?

Де пшениці, ячміна

И де жита єсть досить

Куди голод не гостить

На на на на на на

Ои там руска Вітчина!

Де молоко, медь тече

Ліс, діброва, луг цвіте

Там де гори, долини

И тучний скот пасе

На на на на на на

Ой там руска Вітчина!

Там єсть з чого шаблочки

Уклепати на врага,

Ой там і сіль єсть своя

Нею солить чужина

На на на на на на

Ой там руска Вітчина!

Де Сян, Дністер і Буг реке,

Порогами Дніпро трясє,

Де широкі суть степи,

Де лугають козаки

На на на на на на

Ой там руска Вітчина!

Іван Франко

Де єсть руська вітчина?

„Де єсть руська вітчина?

Де пшениці, ячмена?

І де жита єсть досить,

Куди голод не гостить?“

Ой, ні-ні! Ой, ні-ні!

Зовсім в іншій стороні.

„Там, де воля, власний суд,

Де науки все цвітуть,

Де в достатку кожний стан,

Кожний в своїй хаті пан?“

Ой, ні-ні! Ой, ні-ні!

Зовсім в іншій стороні.

„Де ж та руська вітчина?“

„Де всі п'яні без вина,

Де голоден оре хлоп,

Де всі смирно хияють лоб“.

Ой на-на! Ой на-на!

Там-то руська вітчина.

„Де плює на правду лож,

Де пророком стати мож

Без знання і без ума,

Хоч ще і видержки нема“.

Ой на-на! Ой на-на!

Там-то руська вітчина.

„Де незгода з давніх пор,

Б'ються лиш за 'ь' та 'ъ'

Де безладний блудить мир

А хто сліп, той проводир.

Ой на-на! Ой на-на!

Там-то руська вітчина“.

U ovoj parodiji „Rus“ je simbol zaostalosti, siromaštva i socijalne nepravde. Franko u potpunosti desakralizira „Rus“, izvrgavajući ruglu njezino prividno bogatstvo i veličinu te čak pišući naziv „rus’ka vitčyna“ malim slovom. Franko je toj slici suprotstavio „Ukrajinu“ kao sliku buduće domovine. To se suprotstavljanje ne mora nužno iščitati u kontekstu opreke između ukrajnofilske i rusofilske orijentacije. Ćušalevyč je svoju pjesmu napisao kada je bio blizak ukrajnofilstvu te je njegova „Rus“ sukladna s „Ukrajinom“ (napominjemo da je upravo on autor pojma „Rus’-Ukrajina“). S druge strane, slika Ukrajine kao konzervativne utopije nije bila strana ukrajnofilskom pokretu. Razvijao ju je jedan od najvećih ukrajnofilskih autoriteta Pantelejmon Kuliš, koji je 1880-ih godina nastojao utjecati na razvoj događanja u galicijsko-rus’kom taboru te čak podrediti sebi Beleja i druge radikale. Kritizirajući Naumovyča i Ćušalevyča, Frankova oštra kritika nije zaobišla ni Kuliša, zbog njegove slike „salaške Ukrajine“.

Originalan Frankov doprinos ukrajnofilskom pokretu je u širenju njegova ideološkog repertoara, posebno u stvaranju slike Ukrajine u skladu s novim trendovima toga doba. Franko ostavlja dojam kako je pobjeda te slike neizbježna. S tim ju ciljem opisuje u gotovo prirodnim kategorijama, uspoređujući ju sad s proljećem, sad s burom, sad s moćnim hrastom. Ona je simbol najveće lojalnosti. No lojalnost prema njoj je razmjerna univerzalnim vrijednostima, borbi *svih* potlačenih protiv *svakog* ugnjetavanja:

Її пізнавши, чи ж я міг
Не полюбить її сердечно,
Не відректися власних втіх,
Щоб їй віддатись доконечно?

А полюбивши, чи ж би міг
Я божую її подобу
Згрубити з серця, мимо всіх
Терпінь і горя аж до гробу?

І чи ж перечить ся любов
Тій другій а святий любові
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окуви?

Ні, хто не любить всіх братів,
Йак сонце боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, кохана Вкраїно!

Slika Ukrajine u rus'ko-ukrajinskoj književnosti je prije pojave Franka najizražajnije prikazana u stvaralaštvu Tarasa Ševčenka. Međutim na paradoksalan način, jer kod Ševčenka postoji Ukrajina, ali nema Ukrajinaca. Njegova ideološka domovina ostaje slabo naseljena, ulogu stanovništva imali su, kao i u narodnoj umjetnosti, mitologizirani kozaci. Frankova je koncepcija Ukrajine gusto naseljena „novim ljudima od posla“, promišljenim seljacima, inteligencijom, ženama, radnicima. Ona je prije socijalna, nego etnička kategorija. Njegovi povremeni izrazi vezani za tu temu pokazuju da su u određenim okolnostima „građaninom kraja“ mogli biti čak i galicijski Židovi. Osnovni kriterij pripadnosti Domovini po Franku nije činjenica o rođenju ili vlasništvo nad zemljom, već „samo osjećaj solidarnosti s narodnim idealima te rad na njihovu ostvarenju“. Zahtjev za „solidarnošću s narodnim idealima“ toliko je nejasan da ga je nemoguće primijeniti kao razuman kriterij. On implicitno pretpostavlja postojanje javnog autoriteta koji će odlučivati o primjeni toga kriterija u svakom pojedinačnom slučaju. Očito je da bi autoritet trebali biti ljudi koji predlažu takav kriterij, dakle „progresivna“ inteligencija.

Frankova slika Ukrajine izrazito je slična kršćanskomu Carstvu Božjem; kako bi se dospjelo u njega, potrebno je doživjeti preobraćenje, djelima dokazati iskrenost svojih uvjerenja te proći Strašni sud – revoluciju koja će u konačnici odvojiti pravednike od grešnika. Taj sud mogu proći i rusofili pod uvjetom da se pokaju i počnu uistinu voljeti „svoje ljude“. Međutim, Frankov prijedlog nije imao odjeka među rusofilima. Tu nije riječ o nacionalnoj orijentaciji. Kao što je već rečeno, rusofili u načelu nisu tjeroali ukrajinofile od sebe te su i stariji, pragmatično nastrojani ukrajinofili, nerijetko izbjegavali oštre kritike rusofila. Na kraju krajeva, Ğušalevyčeva se domovina u njegovoj pjesmi shvaća kao „Rus'-Ukrajina“. Pretočena u glazbu kao jedna od neslužbenih rus'kyh himni, bila je jednako popularna i u rusofilskim i u ukrajinofilskim domovima. Ako je vjerovati citiranu Konys'kom, njegovu su drugu pjesmu „Mir s vama, braćo“ pjevali u seoskim čitaonicama zajedno s „Još ne umre Ukrajina“. Ono što je

razlikovalo Frankovu domovinu od domovine rusofila i dijela ukrajinofila jest njezino radikalno socijalno usmjerenje. Indikativan je primjer Filipa Svystuna, jednoga od čelnih rusofilskih ideologa; on je bio spreman priznati Ševčenka kao narodnoga pjesnika, a istodobno bio je protiv nihilizma koji je povezivao s Dražomanovom i njegovim učenicima:

Još ćemo ne jednom čuti o pokušajima ustoličenja njega kod nas, ali, dao Bog, mi ćemo čvrsto stojeći uz crkvu i narod, odbiti svaki napad ljudi koji su izgubili svaki osjećaj za dobronamjernost i koji maštaju o (...) ubojstvima.

Prema zapisima Filipa Svystuna, može se shvatiti zašto je ukrajinofilstvo u Frankovu obliku bilo principijelno neprihvatljivo za ideologe rusofilstva. Mogli su ga podnijeti kao književni pokret u okvirima općega sveslavenskog nacionalnog buđenja, pokušaj pisanja jezikom prostoga puka mogao se smatrati kuriozitetom ili pogreškom, ali na kraju krajeva, ukrajinofilstvo je obogaćivalo opću rus'ku kulturu. U konačnici, sličan oblik – ukrajinska književnost kao dio opće rus'ke književnosti, zajedno s bjeloruskom i ruskom – predlagao je i Dražomanov 1870-ih godina u djelima tiskanima u Galiciji. Za njega je odvajanje „rus'kyh“ (Ukrajinaca) od „russkyh“ (Rusa) bilo jednako besmisleno kao odvajanje „Franaka“ od „Francuza“ u Francuskoj. Ipak, tadašnjim rusofilima nikako nije odgovarala Dražomanova formula: spajanje „toplih osjećaja prema narodu“ s propagandom „europskih naprednih ideja“, što je bilo karakteristično za „progresivnu“ rusku književnost. Iz njihove je perspektive širenje realizma i pozitivizma bilo istovjetno atentatu na temelje rusofilstva koje se smatralo konzervativnim pokretom, s čvrstom religijskom bazom.

To je mišljenje, ali u pjesničkom obliku, prenio Ivan Ćušalevyč 1879. Pošavši za mladim „lažnim prorocima“, pravedni bi Rusyn, tvrdio je on,

Нав'рно б несчастливимъ стался,
Из знанникомъ земли родитой,
Стоя над пропастью глубиной.

Navedena pjesma objavljena je u drugom svesku Ćušalevyčeve zbirke 1879., odmah nakon procesa protiv rus'ko-ukrajinskih socijalista. Njegove su filipike bile usmjerene protiv Franka, Pavlyka, Terlec'kog i drugih radikala-ukrajnofila; nazivao ih je „izdajnicima“ koji siju „mržnju, zlo i laži mračne / i sporove među narodnim slugama“, te je pozvao na njih „gladne zmiје, štetočine škorpione“, „gromove“, „vatre“, „sve muke pakla“.

Kako bismo pokazali da izrazi Svystuna i Ćušalevyča nisu bili jedini slučaj, već su izražavali određenu tendenciju, navest ćemo još jedan citat, ovaj put rusofilskog pjesnika „Vladimira iz tjesnaca Karpata“ (Jevĝenija Fencyka). On je nijekao nihilistima pravo da se smatraju „sinovima Rusi“:

Нет, Вы не сыны народа
Русского, он чужд для вас.
Росс забыть не мог бы Бога.
Русским свят небесный глас.

Растерзать иль изувечить
Хочете вы мать свою,
И сделать калекой вечной
Сто миллионную семью.

Вы требуете свободы,
И съ револьвером в руках.
На своих, на мать - уроды!
Смерть наводите и страх.

Русь свята и все Славянство,
Вся родимая семья
Изъявила громко, гласно,
Что вы все враги ея.

Usporedba Svystuna, Ćušalevyča i Fencyka pokazuje još jednu, najradikalniju točku razilaženja između njih i mladih ljevičarskih ukrajnofila. Ta je točka teror revolucije („sloboda s revolverom u rukama“), koji ne preže ni od ubojstva cara. Domovina rusofila bila je loše geografski

obilježena. Ali je bila jasno personificirana u liku „dobroga monarha“, austrijskoga ili ruskoga cara. Revolucionari su, pripremajući atentat na krizmanoga monarha, ciljali u samo srce rusofilske domovine. Ipak, za mlade je socijaliste ubojstvo cara bilo ne samo u potpunosti opravdan, nego i poželjan čin, bez njega se nije moguće približiti carstvu slobode. U svojim „Zatvoreničkim sonetima“, Franko je slavio najpoznatije ruske ubojice cara – Karakozova, Sonju (Sof’ju Pjetrovs’ku) – te pozivao čitatelje da osvete njihovu patnju:

„Не м’якніть без часу! Гартуйте сили!
Гоніте звіра, бийте, рвіть зубами!“

Jedan od Frankovih epigona, Ivan Maksym’jak, obraćao se svojoj pjesničkoj muzi ovakvim tonom:

Ти та свята, мов бог єдиний,
Огненим словом неупинно
За правду гукаєш: Бий, ріж
Мордуй побожних кровопивців
Зривай престоли! І царевбійців
Що жизнь свою за волю посвящали
Ти щирим словом восхваляєш!

Što je dobilo seljaštvo?

Što je Franko mogao ponuditi seljacima? Iskreno rečeno, osim socijalne demagogije, ne mnogo. On se u pjesmama služi jednom od omiljenih slika u ukrajinskoj književnosti nakon Ševčenkove smrti – usporedbom Ukrajine, velike domovine, s poljem na kojem radi seljak. Kod Franka je taj seljak najamnik koji „tužnim pjevom ore / Та polje ne ore sebi“, „što potoke znoja lije / Iznad tuđe njive“. Ali ta će njiva postati njegova kada dođe bura – revolucija.

Він побідить, порве шкарлуці пересуду –
І вольний, власний лан
Ти знов оратимеш – властивець свого труда,
І в власнім краї сам свій пан!

Slika Ukrajine kao polja kod Franka je socijalistički obojena, to polje je stečeno solidarnim naporom i obrađeno kolektivnim radom.

Я думав про людське братерство нове,
І думав, чи в світ воно швидко прийде?
І бачив я в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудом, та рілля
Народ годувала щасливий, свободний.
Чи се ж Україна, чи се край мій рідний,
Обдертий чужими і світом забутий?
Так, се Україна, свободна нова!
І б мойому серці більш втишувався лютий.

Teško da je ta pjesnička slika mogla pobuditi maštu seljaka. Povezivanje nove domovine s revolucijskim promjenama moglo je izazvati zdravu seljačku skepsu. Franko se kasnije prisjećao kako je starijem gazdi Jacku Zaparnjuku, jednom od najaktivnijih seljaka-radikalista, pričao o teoriji kolektivnoga zakupa zemlje. „Stari se duboko zamislio“, pisao je Franko, „slušajući moje riječi, a zatim je, lagano se osmjehujući, rekao: ‚Da, gospodičiču, bilo bi to jako dobro za lijene ljude!‘“

Galicijski su se radikalisti u to uvjerali 1890-ih godina, kada su dobili mogućnost da svoju propagandu vode otvoreno i legalnim metodama. Nakon kratka vremena njihove popularnosti u određenim kotarima, došlo je do povratka na staro. „... Zaostali seljaci uključeni su u nacionalno pitanje s nadom u materijalni interes. Bila je to demagogija velikih razmjera...“, pisao je Vjačeslav Budzynovs'kyj. „Pridobivši seljake na stranu nacionalne zastave jer će im ona donijeti materijalnu korist, propagandisti nacionalne ideje su istodobno seljaku dali pravo da se te zastave odrekne u trenutku kada bi počela donositi materijalne gubitke te ako bi koristi imao samo od *brunivtva* (prelaska na stranu neprijatelja zbog materijalnih interesa – Jaroslav Ćrycak).“ Takav je preokret u razvoju događaja primorao

radikaliste da potraže novi način argumentiranja svojih nazora, pozivajući se na povijesnu tradiciju. Savjet im je dao rusofil Osyp Markov: „Agitiranjem pomoću vašeg ekonomskog programa istodobno popularizirajte povijest. Tada vatra koju ste rasplamsali neće biti od slame.“

U tom je pogledu jedno djelo mladoga Franka vrijedno posebne pozornosti – povijesna pripovijest *Zahar Berkut* (1882.). Nije slučajna njezina popularnost među seljacima; bila je to pripovijest o povijesti tamošnjih krajeva i događanja, „sjećanje“ na povijest živjelo je u usmenoj tradiciji. U sadržaju su isprepletene narodne priče o utapanju mongolske horde u Karpatima sa stvarnim događanjima (pohod mongolske vojske pod vodstvom Pety, 1241.). No Franko ne bi bio Franko kada ne bi iskoristio povijesne činjenice „radi utjelovljenja određene ideje u konkretnim živim, tipičnim likovima“.

Ideja „gromadstvo“ (zajednica – M. D.) – je novotvorenica, koja u kontekstu djela zvuči poput sinonima za zapadnoeuropski „socijalizam“ (napomenimo da su Dragomanov i Pavlyk povezivali naziv časopisa *Ġromads'kyj druġ* s Pariškom komunom). Pripovijest govori o pohodu mongolske vojske preko galicijskog područja. Tek jedno jedino gorsko selo, Tuhlja, pruža otpor osvajačima. Mještani Tuhlja pobjeđuju, namamivši Mongole u udolinu te ih zatim potopivši, pobjeđuju ne toliko lukavošću koliko zahvaljujući organiziranosti. U njima živi duh bunta i nepokornosti bilo kojoj vladi. Oni priznaju samo jednu vladu, vladu vlastitoga društva. Utjelovljenje te vlade je lokalni vrač Zahar Berkut, sjedokosi 90-godišnji starac, najveći autoritet među seljacima i građanski vođa kojega svi cijene. U mladosti je godinama išao od jednog do drugog vrača „preko mora i planina“, sve dok nije izučio liječničko zvanje. Bio je i u Ġalyču, tadašnjoj prijestolnici Crvene Rusi, bio je čak i u Kyjivu i svugdje je vidio isto, rus'ke kneževe i boljare kako narušavaju javni red po selima ne bi li kasnije pretvorili razjedinjene seljake u svoje robove i slugе. No na tim je putovanjima Zahar Berkut slušao mnogo o javnom redu u sjevernoj Rusi, u Novgorodu i Pskovu, gdje nema vladavine kneževina, te o dobrobiti i procvatu lokalnih ljudi. Te su priče rasplamsale jednu želju – „predati cijeli svoj život ispravljanju i učvršćivanju dobrog javnog reda u rodnoj Tuholjščyni“.

Glavni antagonisti Zahara Berkuta nisu mongolski zapovjednici, nego lokalni boljar Tuġar Vovk. Pod izgovorom obrane kraja od tuđih plemena, on preuzima okolna područja pod svoju vlast i u svoje vlasništvo

te ugrožava slobodu i blagostanje stanovnika Tuhlja. Kad dođe vrijeme da se suprotstavi Mongolima, Tužar Vovk prelazi na protivničku stranu u nadi da će njihovom snagom slomiti otpor seljaka. Intrigu sadržaja čini ljubav između sina Zahara Berkuta Maksima i kćeri Tužara Vovka Miroslave. Miroslava se opredjeljuje za voljenoga i njegova oca, uči seljake vojnim lukavštinama te bitno pridonosi njihovoj pobjedi.

Na kraju mongolska vojska gine zajedno s izdajicom Tužarom Vovkom, a Zahar Berkut blagoslovi brak Miroslave i Maksima. Veselje kvari jedino nagovještaj bliske smrti 90-godišnjeg starca. On se na smrtnoj postelji obraća sumještanima, a njegove oprostajne riječi su očigledno Frankova programska tvrdnja o tome kakva seljacima treba domovina:

A sada, djeco, ustanite i lagano me podignite! Htio bih prije odlaska reći ponešto društvu kojemu sam se trudio služiti čitava svojega vijeka. Očevi i braćo! Naša je današnja pobjeda velika stvar za nas. Čime smo pobijedili? Samo našim oružjem? Ne. Našom lukavošću? Ne. Pobijedili smo našim društvenim poretkom, našom slogom i zajedništvom. Dobro razmislite o tome! Sve dok budete živjeli u društvenom skladu, složno se držali na okupu, ustrajno stajali svi za jednoga, jedan za sve, dotle vas nikakva neprijateljska sila neće pobijediti. Ali znam, braćo, i moja duša osjeća da ovo nije bio posljednji udar na našu snagu društva, da će na nju krenuti i drugi i na kraju će zgaziti naše društvo. Nastupit će loša vremena za naš narod. Otuđit će se brat od brata, odvojiti sin od oca i početak će velike svađe i razdori na rus'koj zemlji, uništiti će silu naroda, a tada će sav narod pasti u ropstvo tuđih i svojih napadača, i oni će od njega načiniti pokornog slugu svojih hirova i radnoga vola. Ali, narod će se ponovno usred toga siromaštva prisjetiti svojega davnog ģromadstva i blago njemu kada ga se ubrzo i živo sjeti: to će ga poštedjeti čitavog mora suza i krvi, cijelih stoljeća ropstva. No, prije ili kasnije sjetit će se života svojih predaka te će poželjeti ići njihovim tragom. Sretan je onaj kome je suđeno živjeti u tim danima. Bit će to prekrasni dani, dani proljeća, dani narodnog preporoda! Prenosite svojoj djeci i unucima vijesti o davnome životu i davnom uređenju. Pustite da u uvjetima nadolazećeg siromaštva među njima živi sjećanje tako kao što iskra ne gasne u pepelu. Doći će čas kada će se iskra rasplamsati u novi plamen! Zbogom!

Na prvi pogled je predsmrtna vizija Zahara Berkuta još jedna ideološka utopija intelektualca napisana za intelektualce. Govori ju čovjek koji se može smatrati prototipom intelektualca 19. st.; bio je učena osoba jer je zvanje izučio putujući velikim mjestima, njegova vlast u društvu ne temelji se na višem društvenom statusu, nego na znanju. Osim toga, osjetiti u njegovu monologu odjek citata iz suvremene revolucijske književnosti i opće intelektualne odrednice „Voljeti svoju domovinu“ znači žarku želju vidjeti u njoj ostvarenje ideala čovječanstva te koliko god može tome i pridonijeti (Vissarion Bjelins'kyj).

Ali u monologu Zahara Berkuta, kao i u glavnoj ideji pripovijesti, morali su postojati dijelovi koji su se posebno obraćali seljacima. Prenošnje svoje vizije-utopije u budućnost normalno je za intelektualca-modernizatora. Takvo prenošenje zasniva se na vjeri u povijesni napredak te ne treba dodatnu iskaznicu. U tradicionalnom je društvu drukčije. U njemu svaka radnja ima ili dobiva smisao samo ako je postojala i ponavljala se u prošlosti. Glavna iskaznica je „tako su radili naši preci pa ćemo tako raditi i mi“. Nikakvo drugo objašnjenje nije potrebno. Prošlost služi gotovo kao matrica ljudskog ponašanja. Franko, pišući *Zahara Berkuta*, projicira socijalizam u prošlost te ga prikazuje duboko ukorijenjenog u stari ruski poredak, kada je „društvo bilo samo sebi i sudac, i savjetnik u svemu“.

Također, bitno je i što viziju novoga poretka kod Franka iznosi 90-godišnji starac, a ne sin-mladić ili njegova ljubljena. Tradicionalni svjetonazor s nepovjerenjem gleda na svakovrsne inovacije i na „nove ljude“ koji ih žele uvesti. Inovacija može postojati ako imitira tradiciju. A tradiciju je predstavljao čin koji je nekada prvi izveo bog, heroj, predak. Sva su ta tri lika utjelovljena u liku starca svećenika koji je glavni junak Frankove pripovijesti. Preko lika Zahara Berkuta Franko legitimizira brojne nove ideje: korisnost strojeva (Miroslava uči mještane Tuhlja izrađivati strojeve za obranu), slobodnu ljubav kao temelj braka (kći boljara ženi se s običnim seljakom bez očeva dopuštenja) te čak i ateizmu blizak panteizam (kršćanstvo je prikazano kao „nova religija s Istoka“, religija pokore čije uvođenje pomaže kneževima boljarima pokoravati narod; mještani Tuhlja klanjaju se „staroj, slobodnoj, čisto društvenoj religiji“, koja „nije plašila ljude kaznama i mukama nakon smrti, nego je najvećom kaznom smatrala zapravo samu smrt, smrt tijela i duše nepravednih ljudi“). Zahar Berkut odobrava i blagoslivlja sve te akte i postupke, čak i više: nastupa kao glavni

i posljednji svećenik te „društvene religije“. Najveća vrijednost je društveno dobro i njemu treba biti podređeno sve ostalo, uključujući čak iskrenu i duboku ljubav. „Ti misliš samo na crne oči i dobar struk“, odgovara Zahar Berkut Mirosłavi na njezinu molbu da spasi svojega sina i njezina voljenog, „a ja gledam na dobrobit svih. Tu nema izbora, kćeri!“

Franko društveno dobro stavlja čak i iznad odanosti monarhu, jer je tako navodno bilo u „davna vremena“. Suprotstavljanje republike monarhiji (riječima Franka: „borba vijećničko-savezničkog protiv destruktivnog kneževno-boljarskog“) pojavljuje se na dva mjesta; u već spomenutom slavljenju gradova-republika u Novgorodu i Pskovu, kao u primjernom političkom modelu, te u negativnoj ocjeni kneza Danyla Ğalyc'kog. Knez je neizravno i izravno kriv za opasnost u kojoj su se našli stanovnici Tuhlja, neizravno jer ih kao ni drugi rus'ki kneževi nije uspio zaštititi od mongolske horde, izravno jer je predao javna zemljišta Tuhlja u vlasništvo Tuĝaru Vovka. Danylo Ğalyc'kyj se ni jednom ne pojavljuje u pripovijesti, on tek figurira u replikama glavnih junaka, no svako je njegovo spominjanje obojeno negativnim značenjem. Najodlučniju kaznu iznosi mu Zahar Berkut, rekavši Tuĝaru Vovku:

Tvojega kneza ne smatramo ocem ni skrbnikom, već kaznom božjom, poslanom na nas za naše grijehе, za koju se moramo iskupljivati godišnjim porezima. Što manje znamo mi o njemu i on o nama, tim bolje za nas. I kada bi se cijela naša Rus' mogla osloboditi od njega sa svim njegovim teretima, sigurno bi još bila radosna i velika!

Takvo tumačenje najpoznatijega galicijskoga kneza postalo je jedan od razloga zbog kojega je uredništvo časopisa *Zorja*, koje je predvodio Omeljan Partyc'kyj, odugovlačilo s objavljivanjem pripovijesti. Za Partyc'kog se, kao i za druge rus'ke domoljube, bili oni ukrajnofili ili rusofili, lik Danyla „svjetlo predstavlja u našoj prošlosti (...)“. Danylo je, prema povijesnom svjedočanstvu, bio pravedan „kralj seljaka“. Franko nije prihvaćao takvu interpretaciju, ali je pristao posebno se naći s urednikom ne bi li porazgovarali o mogućim promjenama. Na kraju je riječima Zahara Berkuta o Danylu Ğalyc'kom dodao napomenu koja je ponešto ublažila oštrinu ocjene, ali ju je u cjelini opravdavala ponovno se pozivajući na povijesnu tradiciju – Franko je kao svjedočenje „nazora tadašnjega naroda“

naveo ljetopisnu pripovijetku o buntu pjevača Mytusa⁴ protiv galicijskoga kneza.

U pripovijesti *Zahar Berkut* Franko se ponovno služi metodom prvotno upotrijebljenom u pripovijetki *Boryslav se smije* – „predstaviti realno nepostojeće usred postojećeg i u bojama postojećeg“. Samo što, ukoliko u boryslavskom ciklusu opisuje suvremena događanja kako bi dokazao primjenjivost socijalizma u tadašnjoj Galiciji, u *Zaharu Berkutu* se okreće galicijskoj prošlosti ne bi li pokazao ukorijenjenost socijalizma u lokalnoj povijesnoj tradiciji.

Zahar Berkut bio je gotovo jedino djelo mladoga Franka, popularno među inteligencijom i među seljacima. Čitajući ga, i jedni i drugi su se mogli slagati, iako na dijametralno suprotnim pozicijama, u zajedničkoj domovini izgrađenoj na principima „zajednice“.

Patria kao progres

Franko je svoju pripovijest završio proročanstvom:

Puno se promijenilo iz toga vremena. Proricanje staroga građanina obistinilo se suviše detaljno. Velika bijeda prešla je iznad rus'koga područja u oblacima tuče. Davno gromadstvo davno je zaboravljeno i, činilo se, sahranjeno. Ali ne! Nije li u našim danima suđena njegova obnova? Ne živimo li mi u sretnom vremenu preporoda o kojemu je, umirući, govorio Zahar ili barem u osvitu toga sretnog vremena?

Kada bi ova knjiga bila napisana u hagiografskom žanru, završavala bi slavljenjem mladoga Franka kao istinskog proroka. I uistinu, on je previdio ono što se dogodilo godinu-dvije nakon njegove smrti, ali još uvijek za života njegova naraštaja – pad Ruskoga (1917.) i Austro-Ugarskoga (1919.) Carstva te nastanak ukrajinskih država iz njihovih ruševina s više (Ukrajinska Narodna Republika i Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika na istoku) ili manje izraženom (Zapadnoukrajinska Narodna Republika na zapadu) socijalističkom orijentacijom. Stoga se kritički nastrojen povjesničar treba postaviti blaže prema Frankovim proročkim

4 ukr. Митуса – dvorski crkveni pjevač episkopa.

sposobnostima, percipirati ga ne kao još jedan dokaz genijalnosti, nego radije kao izraz određenog *Zeitgeista*. Istraživač povijesti kraja 19. st. zna da su tadašnji povjesničari ili političari, od kojih ni izbliza svaki nije bio genij, izrekli nemalo više ili manje točnih proročanstava. Na primjer Oleksandr Kistjakivs'kyj je, sudeći po zapisu iz dnevnika 1885., bio uvjeren da:

Ukrajnofilstvu predstoji velika budućnost u južnoj Rusiji. Ono će tako i tako postati društvena snaga na koju će snažno računati. Ono je bilo počelo odigravati svoju ulogu. Ponekad je zbog svoje slabosti i malodušnosti i taštine svojih vođa i njihovih pristaša, ponekad zbog mržnje prema njemu okruženom mirom, pretrpjelo jake potrese, ali će bez sumnje uskrsnuti.

S druge strane postoji neostvareno proročanstvo „genija“ Ivana Naumovyča iz 1881. da u Galiciji nikada neće doći vrijeme kada će se reći: „Ja nisam Rus, ja sam Ukrajinac“, a pogotovo da će u Zakarpattju kad-tad biti Ukrajina.

Prema teoriji vjerojatnosti, mogućnost da se pogodi koja će od dviju suprotnih političkih strana prevladati vrlo je visoka – 50%. Jednom kad vjerojatnost postane stvarnost, uvijek postoji kušnja da se pristaše jednoga tabora nazove predvidljivim vidovnjacima. Međutim, ne treba se ograničavati trivijalnim tvrdnjama da su svi akteri imali jednake mogućnosti i da se u određenim okolnostima povijest mogla drukčije odvijati. Zadatak povjesničara je pokazati koje su okolnosti bile više, a koje manje relevantne. Razumljivo je da se ta relevantnost može mijenjati tijekom vremena. Na primjer Naumovyčevo bi proročanstvo izgledalo mnogo vjerojatnije 1860-ih godina te bi imalo veću mogućnost ostvarenja da nije bilo promjena u kasnijim desetljećima. Je li postojalo nešto slično u posljednjoj trećini 19. st. do prvih desetljeća 20. st. što je proročanstvu izrečenom na kraju *Zahara Berkuta* davalo veću mogućnost nego Naumovyčevo predviđanje?

Među povjesničarima postoji uvjerenje da su se upravo između 1867. i 1914. formirali pokreti i ideologije koji su se u punom zamahu manifestirali nakon Prvoga svjetskog rata. Tvrdi se da veza između prošlosti i budućnosti nije bila nikad očitija nego u tom razdoblju. Bilo je to klasično doba napretka, kada se Europa mijenjala brže nego ikada prije. Drugi oblik transformacije velikih razmjera bila je duboka kriza identiteta. Zbog toga su

tada predloženi raspleti krize imali dugotrajan učinak tijekom 20. stoljeća.

Bismarck, jedan od najpragmatičnijih političara toga doba, bio je uvjeren da se Europa neće smiriti sve dok svi njezini narodi ne postanu nacije ili, kako ih je on omalovažavajući nazivao, „plemena“. Ta razlika u korištenju termina, tvrdi Bismarckov biograf, nije bila slučajnost. Branitelji nacionalizma tvrdili su da oni propovijedaju visoki moralni princip, Mazzini, koji je nacionalizam uspoređivao s kršćanstvom, doveo je taj argument do krajnosti. Bismarck nije smatrao nacionalizam visokim ili moralnim, on ga je prihvatio kao nešto neizbježno te nastojao biti na strani koja pobjeđuje.

U drugoj polovici 19. st. nacionalizam ulazi u natjecanje s novim snažnim suparnikom, marksizmom. *Manifest komunističke partije* Marxa i Engelsa može se čitati i kao antikapitalistički, i kao antinacionalistički manifest. Obje su ideologije predlagale dva konkurentna načina stvaranja modernoga društva – vertikalnu integraciju (nacionalizam) nasuprot horizontalnoj (marksizmu). Na kraju se radilo o tome tko će biti glavna izvršna povijesna ličnost – nacija ili klasa.

Premoć Frankove formule bila je u tome što je predlagala da se u osnovu izgradnje novoga društva postavi i naciju i klasu. Na kraju je ta formula spajala koncepciju *patrije* s pojmom progresa, a smatra se kako je upravo takav spoj uspješna formula u stvaranju nacije. Sredinom 1880-ih godina ukrajinfilstvo u Galiciji bilo je suglasno s novim tendencijama društvenog razvoja. Smatrao je to i rusofil Filip Svystun:

Ukrajinizam je posljedica novoga smjera u duhovnome životu Europe koji od druge polovice osamnaestoga stoljeća polako raste, širi se od Zapada prema Istoku te je, stigavši do Rusije, napravio preokret u stavovima obrazovanih staleža ruskoga naroda. Na polju znanosti stvorio je empirizam, na polju beletristike pismenosti romantizam, na polju umjetnosti realizam, u političkim i društvenim odnosima stvorio je ideju o osobnoj slobodi i ravnopravnosti svih ljudi.

Slično mišljenje izrazio je Frankov vršnjak o. Fylymon Tarnavs'kyj:

Moskvofilska je ideja u prvom planu imala rusifikaciju narodne mase, a ne socijalno pitanje. Kod Ukrajinaca se istodobno radilo o nacionalnim, ekonomskim i socijalnim pitanjima. Ukrajinska je

ideja bila idealna, puštala je dublje korijene u narodnu masu te je uzimala predane radnike, govoreći pri tome o idealnim karakterima.

Navedeni iskazi pripadaju ljudima koji su bili strani ili čak neprijateljski za Franka i njegov radikalni pokret; Kistjakovs'kyj je pripadao umjerenom krilu Ćromady te ga je razdraživao Draĝomanov „kao general revolucije“, dok je Franko razdraživao Svystuna propovijedanjem nihilizma, a Tarnavs'kog propovijedanjem ateizma. Doda li se tim iskazima opsežan Frankov citat kako su se njegovi prijatelji u mladosti zbog socijalističkih ideala zagrijavali za „fanatizam“ i da su sanjali o „velikom socijalističkom prevratu“, može se steći dojam da je predložena formula ideološke domovine u *Zaharu Berkutu* odgovarala predodžbi znatnog dijela inteligencije, neovisno kojoj je nacionalnoj orijentaciji (Svystun je bio rusofil), području (Kystjakovs'kyj je živio u Ruskome Carstvu) ili ideološkoj grupi (Tarnavs'kyj je bio narodovec') pripadala.

Međutim, ostao je veliki problem u ostvarenju te formule. Bila je to životnost tradicionalnog društva. Istina je da se Europa od posljednjih desetljeća 19. st. do prvih desetljeća 20. st. brzo modernizirala. Međutim, stupanj modernizacije uoči 1914. ne bi trebalo preuveličavati. Kako napominje Arno Mayer, od šest velesila koje su se susrele u Prvome svjetskom ratu, Austro-Ugarske, Britanije, Italije, Njemačke, Rusije i Francuske, samo Francuska nije bila monarhija (republika je postala relativno nedavno, 1875.), niti u jednoj od njih (uključujući Francusku i Britaniju) industrijska buržoazija i srednja klasa nisu imale političku vlast; uz iznimku Britanije, svugdje je u gospodarstvu prevladavao agrarni sektor, a velika su industrijska središta bila okružena morem seoskih gospodarstava i tradicionalnih manufaktura, nove klase su svojim ponašanjem nastojale imitirati aristokraciju, klasični obrasci prevladavali su u kulturnoj proizvodnji te su se pristaše te kulture radovali boljoj dostupnosti karijere i službenih nagrada. Bila su potrebna dva svjetska rata ne bi li se iz Europe potpuno iskorijenio *ancien régime*.

Zamišljena zajednica mladoga Franka bila je „nacija progresivista“. Definira li se po njezinim čitateljima, ne može se oteti dojmu da je sredinom 1880-ih godina bila izrazito malobrojna, ekonomski slaba i politički marginalizirana. Situacija se mogla promijeniti kada bi se uspjelo doprijeti do srca najmasovnije skupine – seljaka. Franko je seljake smjestio

u središte svoje domovine. Međutim, seljaci su, podjednako rus'ki i poljski, bili pod utjecajem struktura tradicionalnog društva. Jezik „progres“ bio im je stran, čak neprijateljski. Između seljaka i inteligencije stajao je društveni ponor koji se mogao svladati jedino širenjem obrazovanja te postupnom promjenom mentalne strukture.

U takvim je uvjetima konzervativna utopija rusofila i dalje zadržala snažan utjecaj. Uspjeh rusofila u širenju svoje institucijske mreže u galicijskim gradovima i selima bio je činjenica koju se ne može objasniti tek utjecajem „ruskog rublja“. Učinkovitost njihove ideologije i prakse bila je u vještom spajanju tradicije i modernosti. Rusofili su bili „modernizatori“, ali u konzervativnom smislu bili su pristaše zakašnjele verzije jozefinizma, koja je imala za cilj uvođenje tradicije prosvjetiteljstva i racionalizma u javni diskurs i javnu praksu. U svakom slučaju, imali su pravo postojati sve dok je postojao *ancien régime*.

Povijesna konjunktura korjenito se promijenila padom monarhija. U austrijskome dijelu nikada nije došlo do ostvarenja rusofilske utopije. Konzervativno krilo rus'ko-ukrajinskoga tabora priliku je dobilo u Ukrajini pod Rusijom. Bili su tu predstavljeni tzv. Malorusima koji su, kao i „rusofili“, većinom potjecali od neimućnog plemstva (ukoliko se grkokatoličko svećenstvo u Galiciji može smatrati kvaziplemstvom), spajali su svoj lokalpatriotizam (*Landpatriotismus*) s lojalnošću vladajućoj dinastiji te su se izdvajali svojim konzervativnim stavom. U proljeće 1918. su, uz potporu njemačkog okupatorskog režima, svrgnuli vladu Ukrajinske Narodne Republike, utemeljili Ukrajinsku državu pod vodstvom hetmana Pavla Skoropads'kog te upravljali ukrajinskim gubernijama nekadašnjega Ruskog Carstva sve do povlačenja njemačke vojske. Ipak, ukrajinsko se seljaštvo snažno radikaliziralo u vrijeme rata i dviju ruskih revolucija. Stoga su odnosi između konzervativnoga „maloruskog“ režima i seljaka bili krajnje napeti, do te mjere da je Ukrajinska država postala teritorij masovnih antivladinih ustanaka seljaka.

Razdoblje između 1914. i 1923. postalo je test za konkurentne ideološke domovine. Rat i revolucija snažno su aktivizirali prelazak „seljaka u naciju“. Ako je stvaranje modernih nacija bilo rezultat procesa modernizacije, tada je upravo taj rat, zahvaljujući masovnoj mobilizaciji seljaka, postao najmasovnija invazija modernog svijeta na tradicionalni seoski život. Također, rat je „nacionalizirao“ seljaštvo, suočavajući ga s masovnom

nacionalnom propagandom neprijateljskih strana, primoravajući ga da prijeđe velike udaljenosti u sastavu bojne armije ili u gomili ratnih izbjeglica te je time širio njegove geografske vidike (do prvih masovnih dodira između „rus’kyh“ seljaka obaju carstava došlo je u vrijeme ruske okupacije Galicije te austrijske okupacije ukrajinskih gubernija) i sl. Seljaci su postupno shvaćali da pripadaju većoj domovini. Ipak, to nije pomoglo u smanjivanju njihove otuđenosti od obrazovanih klasa; koliko su samo različite bile slike ideološke domovine koje su njegovali različiti slojevi?

Međutim, to ne znači da je razina uzajamne otuđenosti bila jednaka u svim slučajevima. Pojedini su revolucijski režimi postigli uspjeh barem u kratkotrajnoj mobilizaciji seljaka. U tom je pogledu zanimljiv primjer bila pobjeda socijalističkih partija ukrajinskih gubernija u vrijeme izbora za Sverusku ustavotvornu skupštinu potkraj 1917. Osigurale su se potporom seljaštva, zahvaljujući, u velikoj mjeri, demagoškom spajanju socijalnih i nacionalnih načela. Osjetljivost seljaka na takvo spajanje javila se za antinjemackih i antiboljševičkih ustanaka 1918.–1920. Ukrajinski pokret seljaka je u revoluciji u bivšem Ruskom Carstvu bio posebna pojava. Kao što tvrdi njegov istraživač:

Možda se, uz iznimku tadašnje Meksičke revolucije, ovdje razvio prvi seljački nacionalno- i socijalnooslobodilački pokret u stoljeću koje je kasnije svjedočilo brojnim takvim pokretima. Očigledno da upravo zato što je bio prvi takav pokret te zbog svojih ukrajinskih karakteristika njegova obilježja s vremenom prestaju biti toliko izražena, ali ih je moguće bez greške prepoznati.

U konačnici je učinkovitost vojnopolitičke kontrole nad Ukrajinom ovisila o tome koliko se svaka od suprotstavljenih strana mogla nositi s lokalnim seljaštvom koje su probudili rat i revolucija. Boljševici, glavni pobjednici, bili su primorani pristati na dalekosežan kompromis s ukrajinskim seljacima. Na Lenjina je izrazito snažan dojam ostavila masovna potpora koju su seljaci u ukrajinskim gubernijama dali ukrajinskim socijalističkim partijama 1917. „U takvim uvjetima“, pisao je, „podcjenjivati važnost nacionalnog pitanja u Ukrajini (...) je velika i opasna pogreška“. Podjela između ruskih i ukrajinskih socijalista već 1917. nije mogla biti slučajna.

Boljševici su uvođenje nove ekonomske politike („ekonomskog Bresta“) dopunili stvaranjem SSSR-a („nacionalnim Brestom“), u kojem je autonomna Ukrajinska SSR postala najveća neruska republika. Uzme li se u obzir da je prelazak Ruskoga Carstva u federaciju bio glavni programski zahtjev ukrajinskoga nacionalnog pokreta prije 1917., a da je većina ruskih partija, uključujući boljševike, bila za očuvanje unitarne države, dolazi se do paradoksalnoga zaključka da je stvaranje SSSR-a bilo, barem djelomice, ostvarenje ukrajinskih zahtjeva.

Na naše poimanje SSSR-a i Ukrajinske SSR u prvome poslijerevolucijskom desetljeću fatalno utječe kasnija perspektiva 1930.–1980-ih godina, kada taj kompromis nije ispoštovan zbog uvođenja sovjetskoga centraliziranog režima. Međutim, Myhajlo Ćruševs'kyj je 1920-ih godina drukčije gledao na fenomen Ukrajinske SSR. Godine 1925. prihvatio se dopunjavanja svoje nacionalne povijesne sheme događajima iz 19. stoljeća. Imao je namjeru prikazati „stogodišnji proces koji je sovjetsko građanstvo, naš radničko-seljački narod doveo u današnju poziciju“. U osnovnim crtama Ćruševs'kyj je taj proces poimao kao splet narodne ukrajinske tradicije i novog oslobodilačkog pokreta koji ima korijene u Francuskoj revoluciji. Posebno je isticao zasluge ukrajinskih djelatnika 1870.–1880-ih godina. Među njima je Ćruševs'kyj na prvo mjesto stavio Draĝomanova. Franka nije bilo u toj shemi. Međutim, godinu dana kasnije, za obilježavanja 70. obljetnice njegova rođenja i 10. godišnjice smrti, Ćruševs'kyj je napisao veliku eulogiju „Apostolu rada“. U njoj je izravno i bez dvosmislenosti objavio povezanost između Ukrajinske SSR i Frankove vizije: „Ujedinjenje nerazdvojive Ukrajine od Sjana do Kubana, samostalne države radnog ukrajinskog naroda, naoružanoga čvrstim željezom europske kulture.“

Dovoditi u vezu stajališta mladoga Franka i ono što se dogodilo dvije godine nakon njegove smrti u oba susjedna carstva suviše je rizična zamisao. Upustimo li se svjesno u taj rizik, tada to nije zbog dokazivanja postojanja široke povijesne magistrale između jednoga i drugoga, nego jer je Frankova formula domovine, ma kako se naivna danas činila, u vrijeme njegova naraštaja imala velik mobilizacijski potencijal. Na kraju nije morala prevladati nad konkurentnim koncepcijama, ali su šanse za njezinu pobjedu bile veće od prosječnih.

Post scriptum

Te su šanse u velikoj mjeri ovisile o tome koliki su uspjeh i potporu Frankova djela i djelatnost mogli pronaći među čitateljima. Naviknuti smo da književnost prikazuje stvarnost. Teza da književnost može sama stvarati tu stvarnost može se činiti neobičnom, čak i divljom. No prihvatimo li tu tezu, tada fokusiranje na uspješnost Frankova proročanstva postaje jasnije, on je sam kao hipnotizer izazvao svoju pobjedu.

Umjesto da nagađamo što se *moglo* dogoditi, pogledajmo što se zapravo *dogodilo*. Učinimo to na primjeru zajedničke biografije ljudi koji su se formirali pod utjecajem mladoga Franka. Ograničit ćemo se na primjer grupe gimnazijalaca, čiji je član bio Osyp Makovej. On je 1912. tiskao svoje memoare napisane na temelju dnevnika. Od 34 mladića koji su u lipnju 1887. zajedno s Makovejem položili maturu, do tog ih je vremena ostalo 28. Neki od njih uspjeli su se i proslaviti. Julijan Bačyns'kyj postao je marksist i autor knjige *Ukrajina iredenta* (1895.), u kojoj je prvi put proglašen postulat političke samostalnosti Ukrajine. Njegov kolega Vjačeslav Budzynovs'kyj i on snažno su pridonijeli osnivanju prvih ukrajinskih partija – Rus'ko-ukrajinsko radikalne (1890.), Ukrajinske nacionalno-demokratske (1899.) te Ukrajinske socijalno-demokratske partije. Kyrlyo Studyns'kyj ostvario je karijeru znanstvenika te je u međuratnom razdoblju bio na čelu Znanstvenoga društva Taras Ševčenko. On i od njega mlađi Vasylyj Ščurat postali su prvi proučavatelji Frankova stvaralaštva. Ščurat je stekao slavu jednog od najboljih poznavatelja književnosti te bi s vremena na vrijeme i sam „zgriješio“ pišući književna djela. Dirigent zbora gimnazijalaca-„ilegalaca“ Osyp Nyžankivs'kyj postao je poznati ukrajinski skladatelj. Poljski vojnici su ga za ukrajinsko-poljskoga rata 1918.–1919. strijeljali bez suđenja i istrage, isto tako je bez suđenja i istrage poginuo od ruku NKVD-ovaca u prvim mjesecima sovjetsko-njemačkoga rata 1941.–1945. Kyrlyo Studyns'kyj. Autor memoara Osyp Makovej okušao se u radu u redakcijama nekoliko rus'ko-ukrajinskih periodičnih izdanja u Galiciji i Bukovyni te je neko vrijeme zajedno s Frankom uređivao najprestižniji *Književno-znanstveni vjesnik*. Njegova su se književna djela tiskala i ponovno tiskala u svim režimima tijekom cijeloga 20. stoljeća.

Niti jedan od nekadašnjih članova ukrajinske grupe gimnazijalaca nije postao najveća zvijezda. Ipak, zadržavali su ključne položaje u ukrajinskim

političkim, znanstvenim i umjetničkim institucijama tijekom prva dva-tri desetljeća 20. stoljeća. Snaga ukrajinskoga pokreta u Galiciji bila je prisutnost velikog broja drugorazrednih, ali discipliniranih djelatnika. Članovi grupe s nostalgijom pamte svoj *Sturm und Drang* period, ali svi se s lagodom ne prisjećaju samoga Franka. Posebice u objavljenim memoarima Makoveja nema ni spomena o Franku. U vrijeme objavljivanja memoara Franko je bio teško bolestan. Bolest je ostavila traga na njegovu karakteru. Nije postojala osoba u njegovoj nekadašnjoj okolini s kojom se barem jednom nije posvađao ili s kojom nije prekinuo odnos. Makovej, Budzynovs'kyj, Ščurat nisu bili iznimke. Međutim, činjenica ostaje činjenicom; svojim radom Franko je stvorio društveni i kulturni prostor u kojemu su oni mogli ostvariti karijere, imajući pred sobom Frankov primjer kao model. Kao i Frankov junak Opanas Morymuha, stvarni su ljvivs'ki gimnazijalci pronašli „domovinu u svojem srcu“.

Međutim, tko je još, osim inteligencije, trebao živjeti u domovini, ostalo je predmet diskusije. Otprilike u vrijeme kada je Makovej objavio memoare, započela je priprema obilježavanja 40. obljetnice Frankove književne djelatnosti, koja se obilježavala 1913. U mjestu Droğobyč je zato osnovan komitet predstavnika svih ukrajinskih partija. Njegovi članovi nisu se mogli složiti u organizaciji manifestacijske povorke. Socijaldemokrati su tvrdili da je Franko socijalni, a ne nacionalni pisac. Zbog toga bi manifestaciju trebali predvoditi boryslavski radnici. Oponenti su rekli kako bi to suzbilo nacionalno obilježje praznika, jer su većina tadašnjih boryslavskih radnika bili Poljaci. Zato bi bilo logično da u prvim redovima bude ukrajinska inteligencija, ukrajinski seljaci i ukrajinski radnici. Neslogu je odlučio riješiti profesor droğobyč'ke gimnazije Volodymyr Byrčak. On je priznao pravo socijaldemokrata. Nakon boryslavskih radnika trebali bi ići Židovi, jer je Franko i njih opisao u svojim boryslavskim pripovijetkama. Iza Židova su mogli stupati droğobyč'ki bazilijanci, iza njih žene laka moralna koje je Franko opisao u pripovijetki *Za domaće ognjište* itd. Istup Byrčaka bio je šala koja je trebala ugasiti sukob između dviju strana. No u svakoj šali ima pola istine. Kada su to pitanjem postavili Franku, odgovorio im je: „Ja nisam pjesnik jednog sloja, nego cijelog naroda.“

Tim je odgovorom poništio stajalište svoje mladosti kada je socijalno postavio ako ne iznad, tada barem na istu razinu s nacionalnim. Međutim, mnogo je toga od Frankova rada iz mladih dana i dalje funkcioniralo na

kraju njegova života. I to ne samo u Austro-Ugarskome Carstvu. U Kyjivu je 1912. izišla knjiga lokalnog cenzora S. Ščeđolja o ukrajinskom separatizmu u Ruskome Carstvu. Pojavila se nakon ukidanja legalnih ograničenja publikacija na ukrajinskom jeziku kao posljedica revolucije 1905.–1907., ali su u vrijeme postrevolucijske reakcije kao i prije smatrali ukrajinstvo jednom od prijetnji integritetu Carstva. Ščeđoljev je Franka nazivao liderom ukrajinskih iredentista-rusofoba, čija „tendenciozna“ djela, šireći se po knjižnicama, slabe temelj Ruskoga Carstva. Među njima je izdvojio himnu „Nije vrijeme“, napisanu u ranim godinama. Popis ostalih Frankovih djela koja su se širila po Ruskome Carstvu može se sastaviti na osnovi indeksa popularnih izdanja; to su pripovijetke *Na dnu*, *Lesyhova posluga*, *Mali Myron*, zbirke *Domovina i druge pripovijetke*, pretisci pojedinih pjesama „S vrhova i iz nizina“ i dr. – dakle sve što je napisao u ranim godinama.

U svakom slučaju, čak i da je Franko umro mlad, dao bi ukrajinskome nacionalnom pokretu izbor raznovrsnih književnih likova iz kojih proizlaze obrisi nove domovine, njegova bi biografija bila dobar materijal za kult nacionalnog pjesnika koji je trebao utjeloviti tu domovinu, a njime odgojen naraštaj pobrinuo bi se za širenje djela i popularizaciju njegova kulta. Drugim riječima, Franko je ipak postao prorok. Prorok u svojoj domovini.

Zaključci

U posljednjoj trećini 19. st. u austrijskoj Galiciji jedan je događaj bio predodređen da promijeni buduću geopolitičku kartu Istočne Europe. Nigdje stari „rus’ki“ religijsko-protonacionalni identitet nije bio tako radikalno dekonstruiran modernim nacionalnim (u ovom slučaju rus’ko-ukrajinskim) identitetom kao ovdje. Po običaju, zasluga za dekonstrukciju pripisuje se ukrajinskome nacionalnom pokretu koji je u Galiciji, za razliku od Ruskoga Carstva, poprimio snažno antirusko usmjerenje. Ova knjiga nastoji pomaknuti fokus i potvrditi tezu da je transformacija identiteta, odnosno ukrajinskoga nacionalnog pokreta, bila rezultat pojave radikalne političke kulture izgrađene na posuđenim modernim zapadnoeuropskim obrascima.

Ta se teza argumentira primjerom biografije mladoga Franka. Njegov životopis pokazuje dvije paralelne, ali međusobno povezane priče; s jedne strane kako se razvija Franko do glavnog stvaratelja i središnjeg simbola

moderne kulture, te s druge kako pojava takva društvenoga glumca mijenja stvarni i zamišljeni prostor oko njega.

Sama terminologija (glumac, prostor) nameće metaforu igre, predloženu na početku knjige. Za razumijevanje logike te igre ključno je pitanje uloga/nagrada. Drugim riječima, zbog čega su Franko i njegovi prijatelji bili spremni ulagati tolike napore u stvaranje nove kulture? Primjer njegove biografije opovrgava često ponavljano mišljenje da su to lideri nacionalnih pokreta tobože činili iz računa za vlastitu bližu ili dalju korist. Svjestan ideološki izbor učinjen u ranim godinama donio je Franku brojne neugodnosti u obliku uhićenja, zatvora i zapljene izdanja od strane vlasti, ostracizma od strane društva te elementarne materijalne nesigurnosti. Može se sa sigurnošću reći da bi, imajući takav talent i marljivost, Franko ostvario dobru karijeru te bi si omogućio siguran život kada bi se držao što dalje od javne djelatnosti.

U slučaju Franka ne vrijedi ni druga teza; navodno je inteligencija „naroda seljaka“ težila stvoriti vlastitu naciju jer nije mogla konkurirati obrazovanim klasama vladajuće nacionalnosti. Franko se osjećao sigurno na tri kulturna područja – rus’ko-ukrajinskom, poljskom i njemačkom, postavši primjerom dovoljno uspješnoga trojezičnog pjesnika.

Predodžbu o „nagradi igre“ može se steći na osnovi toga koliko su često Franko i njegovi prijatelji izražavali iskustvo svojih mladih godina pomoću kvazireligijskih termina; sebe su nazivali „kršćanima“, s trepetom su čitali Ševčenka, Marxa, Černyševs’kog zabranjena su izdanja skrivali poput relikvija, prema pozitivizmu su se odnosili kao prema modernoj religiji i dr. Takva je kvazireligioznost bila karakteristična i za njihove prethodnike, mlade ljude koji su se 1830.–1860-ih godina aktivno uključivali u ukrajnofilski ili rusofilski pokret. Frankova se zajednica isticala među njima time što se pretežito sastojala od agnostika ili čak ateista. U tome je pokazivala veću sličnost s naraštajem ruskih *raznočinnaca* (progresivno nastrojen predstavnik inteligencije u Rusiji potkraj 19. st. neplemičkoga podrijetla – op. prev.) 1840.–1860-ih godina, i nije riječ o formalnom slaganju, nego o svjesnom nasljeđivanju obrazaca ruske radikalne kulture. Prije svega, slična su bila pitanja koja su si postavljali – u čemu leži istina te kako treba živjeti? Nije se radilo o konkretnim dobicima i dostignućima, nego o rješavanju problema ljudske egzistencije. Razlog koji ih je ponukao da se toga prihvate bio je u dubokoj društvenoj transformaciji kao posljedica reformi 1850.–1860-

ih godina u Austro-Ugarskom i Ruskom Carstvu, a također i u globalnim procesima – širenju novih tehnologija i ideologija. Te su se promjene dogodile za formativnih godina njihova života. Mladi su ljudi vidjeli znakove umiranja staroga svijeta i prijetnju za postojanje društvenih skupina i društvenih institucija u kojima su izrastali. Izbor je postao „moderniziraj se ili umri!“, „organiziraj se ili iskusi gorki okus poraza!“

Bio je to glavni ulog u igri. Formula pobjede bila je u uvjerenju da postoji samo jedan put do pobjede – modernizacija putem priključivanja progresu. Ostalo je pitanje kako te tobože univerzalne formule prilagoditi uvjetima svojega kraja, u kojemu su nedostajali brojni osnovni elementi modernizacije sve do najvažnijega – industrijalizacije? Bilo je potrebno pronaći formulu koja bi istodobno u sebi sadržavala elemente nove stvarnosti i krčila put do onoga što se nalazilo u zametku.

Područje traženja te formule bila je književnost, ne u užem smislu kao korpus umjetničkih djela, već i s dodatkom novinske i časopisne publicistike, memoara, korespondencije, putopisa. Tekstovi nastali u toj sredini nalikovali su na pisanja novih apostola. No tek su se neki od njih mogli uzdići na razinu Evanđelja u pozitivističkom stilu. Mogli su nastati u različitim žanrovima književnoga stvaralaštva. Ipak, najveće šanse za pojavu novog Evanđelja davala je poezija, ona je, zahvaljujući *licenciatia poetae*, najviše predviđala suprotstavljanje stvarnosti, a radikalna je transformacija društvene slike pjesnika podizala njegovo pisanje do statusa proročanstva. U svakom slučaju, književnici, a prije svega pjesnici, postaju glavni igrači, čime se, među ostalim, može objasniti zašto je tako mnogo mladih obrazovanih ljudi oboljelo od pošasti „poeziomanije“.

Transformacija polja igre u doba Frankove mladosti postavila je Galiciju u središte istočno i srednjoeuropske politike. Ironija galicijske situacije bila je u tome što je većina zapadnoeuropskih ideja došla s Istoka, iz Ruskoga Carstva, posredništvom varšavske i kijevske inteligencije. Istočni uvoz zapadnih ideja pokazao je činjenicu da je austrijska Galicija do Frankova sazrijevanja bila dio njemačkoga govornog područja, a u okviru tog prostora ostala je drugorazredna periferija u odnosu na glavna središta vladajuće njemačke govorne kulture, Berlina i Beča, te su velike kulturne inovacije bile nemoguće. Uvođenje autonomije kraja te slijedeća polonizacija uvelike su promijenili situaciju. Galicija se iz zabačene njemačke govorne provincije pretvorila u središte poljske kulture. Ljviv je svojim statusom metropole

kulture zaostajao iza Sankt Peterburga, Budimpešte, Beča i Varšave, ali je bio jednak Moskvi i Kijevu, a po nekim ih je pokazateljima nadmašivao početkom 1880-ih godina, ostavljajući iza sebe velika administrativna središta. Na istočno- i srednjoeuropskome polju Galicija i Ljviv su u posljednjoj trećini 19. st. postali jedna od središnjih područja na kojima se odlučivala sudbina velike igre.

Objektivno su Franko i njegovi prijatelji imali velike koristi od promjene. Učinila je da se njihovi glasovi znatno jače čuju izvan granica provincije u kojoj su se rodili. Subjektivno su se morali opredijeliti glede vladajuće poljske kulture. Poljska je asimilacija otkrivala mogućnosti brzog pristupa modernoj kulturi, ali odricanjem od skupnog identiteta. Frankovu naraštaju takav rasplet nije odgovarao. Primjereno je ovdje upotrijebiti kvazireligijsku metaforu: osobno spasenje nemoguće je bez pokušaja da se spase svi drugi. Mladoj je inteligenciji bila potrebna formula koja bi omogućila pristup modernizaciji njima samima, a i društvu čijim su glasnogovornikom nastojali postati.

Ta je formula stigla s Istoka, zajedno s ukrajinskim *narodnyctvom* (društveni i politički pokret sitne buržoazijske inteligencije druge polovice 19. st. koji je idealizirao zajednicu seljaka te negirao vodeću ulogu radne klase u revoluciji – op. prev.), koje je nakon vala antiukrajinskih represija 1860.–1870-ih u Ruskome Carstvu preselilo središte djelatnosti u Habsburšku Monarhiju. Ideologija ukrajinskoga *narodnyctva* predlagala je inteligenciji i individualno i kolektivno spasenje idejom „služenja narodu“, što je istodobno bila i nacionalna i socijalna kategorija.

Ukrajinsko se *narodnyctvo* u velikoj mjeri formiralo kao posljedica radikalne intelektualne modernizacije ruskoga društva 1860-ih godina. Međutim, na galicijskome području ono nije pronašlo ruski ekvivalent. Među obrazovanim galicijskim Rusynima prevladavao je rusofilski pokret koji je predvodio stariji naraštaj te je predlagao antizapadnu konzervativnu utopiju. Širenje zapadne radikalne kulture s jedne strane snažno je distanciralo rusofile i ukrajinofile, a s druge proširilo ideološki repertoar ukrajinskoga nacionalnog pokreta te povećalo njegove šanse za pobjedu.

Biografiju mladoga Franka, njegov put prema uspjehu i slavi, ne može se razmatrati izvan konteksta tih promjena. Većina ih se dogodila bez njegova sudjelovanja i ne njegovom voljom. Ipak, mogao je iskoristiti nove prilike maksimalno učinkovito. Franko je uspio akumulirati golem kulturni

kapital kao najproduktivniji i najzanimljiviji tadašnji književnik. Kada je u pitanju društveni kapital, stvar je bila drukčija – ograničeni prostor rus'ko-ukrajinskoga javnog prostora (što se pokazalo prije svega u usporedbi s nevelikim brojem čitatelja) i društveni ostracizam koji je Franko iskusio u mladosti smetali su širenju njegova utjecaja na suvremenike. Najveća prepreka bilo je postojanje velikih segmenata u društvu, ravnodušnih prema modernizacijskom diskursu nacionalizma i socijalizma. Javila se prijetnja da će, kao i u ruskom slučaju, između pozapadne radikalne elite te tradicionalnog i patrijarhalnog društva nastati ponor.

Svladavanje tih strukturnih ograničenja nije bio zadatak samo Franka ili njegova naraštaja. Tradicionalna slabost institucionalne baze istočnoeuropskih intelektualaca bila je opća tendencija. Franko je uspio kompenzirati siromaštvo društvenoga kapitala akumulacijom simboličnoga kapitala „nacionalnog pjesnika-genija-proroka“. U uvjetima posttradicionalnoga, a zapravo ne pretjerano tradicionalnoga društva svaki je politički projekt zahtijevao personifikaciju. Franko je postao simbol dinamične moderne kulture. Taj je status stekao u mladim godinama te se on može smatrati njegovim najvećim postignućem.

Izniman Frankov uspjeh simbolizirao je prekretnicu u sveopćoj ravnoteži sila između ukrajnofilskih i rusofilskih pokreta sredinom 1880-ih godina. Razmjere tog uspjeha ne bi se trebalo preuveličavati jer je ukrajinsko stvaranje nacije i dalje ostalo projekt čiji utjecaj nije prelazio granicu od nekoliko tisuća, ako ne i nekoliko stotina intelektualaca. Imao je znatne probleme s etabliranjem ne samo u multietničkoj sredini, nego i među seljacima, u čije su ime nastupali ukrajinski radikali. No Frankovom pojavom i njime predstavljenom radikalnom kulturom ukrajinski je pokret prešao određenu kritičnu točku. Otada je mogao odgovarati na izazove modernosti. Mogućnosti za ukrajinsko stvaranje nacije rasle su proporcionalno s načinom kako je *ancien régime* gubio svoj ideološki legitimitet te su naglo porasle kada je kao posljedica Prvoga svjetskog rata on doživio potpuni slom.

Budući da je ova knjiga napisana u stilu mikropriče, neizbježno je morala prepisati vladajuće sheme. Ipak, ne može ponuditi novu metanaraciju. Jedini valjani univerzalni zaključak istraživanja Frankova života, uz to tek polovice njegova života, može se naći u pozivu na maksimalnu diferencijaciju i problematizaciju dosadašnjih istraživanja nacionalizma i nastojanju da ih se

izvede iz ustaljenih paradigmi. No što ono može ponuditi frankoznanstvu? Prijedlog bi mogao biti poziv na određivanje težišta u istraživanju Frankova stvaralaštva. Čak i na promjenu samoga pojma koji predstavlja njegovo stvaralaštvo, kao i koje kriterije primijeniti pri njegovu vrednovanju. Franko sebe nikada nije smatrao vodećim stvarateljem i stvaralačkim genijem. Svrstavao se u skupinu pisaca-radnika i obrtnika, „više ili manje marljivih, utjecajnih, popularnih, zaslužnih koji, međutim, nisu dorasli tim majstorima“. Razlika između tih dviju skupina bila je u tome što je životopis genijalnih pisaca „zanimljiviji od njihovih djela“, a njihova su djela „tek materijal za njihovu karakteristiku, sastavni dijelovi njihova životopisa“. „To su geniji, izabranici sudbine, veliki i originalni u dobrom i lošem, u sreći i mucu. To su korifeji književnosti, tvorci novih smjerova. Može ih se nazvati predstavnicima vremena u kojemu su živjeli, a njihov životopis će u svakom slučaju dati mogućnost više-manje dubokoga prodiranja u tajne duha njihova vremena jer se upravo u njima nalazi taj duh, on kao da se reproducira u njima i nalazi najizražajnije utjelovljenje. Čini mi se da samo takvi pisci zaslužuju opširne biografije obrađene svim izvornim aparatom, jer je njihov život sam po sebi arhidjelo poput njihovih djela, te čak i neuspješno ispričan obogaćuje riznicu ljudskoga duha.“

Ova knjiga pokazuje i dokazuje da Franko nije imao pravo pri takvu samoocjenjivanju. Ipak je pripadao genijalnim stvarateljima. Empirijski dokaz toga je njegova biografija, zanimljivija od njegovih djela. Možemo se u potpunosti složiti s jednim od najobjektivnijih Frankovih kritičara, Myhajlom Rudnyc'kym, koji je napisao da je „jedino djelo, veće od svih drugih, zanimljivije od brojnih prvorazrednih umjetničkih djela naše književnosti kojima Franko nije imao vremena ili mogućnosti parirati, nedovršeno djelo o kojemu se može razmišljati i sporiti raznim hipotezama i tezama, on sam“.

Napomene

¹ Galicija je bila najveća provincija Austrijskoga (od 1867. – Austro-Ugarskoga) Carstva: njezin teritorij, 78,5 tisuća km², bio je gotovo jednak ukupnoj površini dviju sljedećih – Bohemije (51,9) i Tirola (29,3); po broju stanovnika (6,3 mil.) nadmašivala je Bohemiju (5,9 mil.) te je u tim

dvjema provincijama živjelo onoliko ljudi koliko ih je bilo u ostalih 12 pokrajina austrijskoga dijela Habsburške Monarhije. Vidi: *A. L. Hickmann's Geographisch-statistischer Taschen-Atlas von Österreich-Ungarn*. Wien, karta № 5. Današnjem će čitatelju više reći usporedba sa suvremenim državama; tadašnja austrijska Galicija bila je površinom jednaka današnjoj Austriji ili Češkoj te je dvaput premašivala suvremenu Belgiju, Armeniju ili Gruziju.

² Važno je što je čak i termin „tradicionalno društvo“ nastao na osnovi etnografskih istraživanja provedenih u Galiciji. Vidi: Kazimierz Dobrowolski, „Peasant Traditional Culture“, u: Theodor Shanin (red.), *Peasants and Peasant Societies*. Middlesex. Engl., Baltimore, M.D./US Ringwood, V.I./Australia, 1971., str. 277-298. Možda je Ernest Gellner, stvarajući sliku Ruritanije, mislio na rusyns'ko stanovništvo Galicije te susjedne Slovačke – vidi: Chris Hann, „Nationalism and civil society in central Europe: from Ruritania to the Carpathian Euroregion“, u: John A. Hall (red.), *The State of the Nation*. Str. 244.

³ Navodim podatke za: Markus Osterrieder, „Von der Sakralgemeinschaft zur Modernen Nation. Die Entstehung eines Nationalbewusstseins unter Russen, Ukrainern und Weissruthenen im Lichte der Thesen Benedict Anderson“, u: Eva Schmidt-Hartman (red.), *Formen der nationalen Bewusstseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien*. München, 1994., str. 207. Navodeći statistiku izdanja u Moskovskome Carstvu, autor pogrešno iznosi količinu tiskanih knjiga (20) kao nakladu. Tu je pogrešku moguće ispraviti uzme li se u obzir da je maksimalna naklada tada tiskanih knjiga u Rusiji iznosila 2000–3000 primjeraka; to zajedno čini 40.000–60.000 tiskanih kopija. U skladu s tim, želim se zahvaliti Jaroslavu Isajevyču te Borysu Ćudjaku koji su me upozorili na pogrešku.

⁴ *Galicijsko rus'ke narodne poslovice. Prikupio, uredio i pojasnio Ivan Franko*. T. 2., knj. 1, *Dity-Kpyty*. Ljviv, 1907., str. 25 [= Etnografski zbornik. Izdaje etnografska komisija Znanstvenog društva imena Ševčenka, t. 23]. Sličan sadržaj upotrijebio je u autobiografskoj pripovijetki *Seoski astrolozi* galicijski pisac Stefan Kovaliv (1848.–1920.), opisujući vrijeme svojega djetinjstva u droğobyc'kom selu; stoga se ona može povezati s vremenom i prostorom Frankova rođenja. U pripovijetki se dvojica susjeda – seoski gospodar i Nijemac-kovač – natječu tko će preciznije odrediti vrijeme. Seljak to čini prema zvijezdama te dužinom sunčeve sjene, kovač – pomoću mehaničkog sata koji visi na zidu kuće. Kovač je neprestano gubio te je

svaki put morao popravljati težište na satu. Detaljno su prikazani seoski načini orijentiranja u vremenu, a kada već odrastao autor priča o tome profesionalnom astronomu, priznaje njihovu neprikladnost. Vidi: Stefan Kovaliv, *Tvory*. Kyjiv, 1958., str. 270-328.

⁵ Franko je u autobiografiji pisao da su njegova oca zvali Jac' (Jakiv), „kovač iz Ćory (naziv zaseoka ili sela u kojemu sam se rodio)“ [49: 240]. U poemi „Povijest prikupljanja soli“ Frankov junak, koji utjelovljuje njega samoga, na pitanje starog seljaka odakle je, odgovara: „Ja sam izdaleka. U Sambirščyni, u Pidĝir'ju (nalazi se Sloboda, zaselak. Dulje vrijeme), tamo je živio otac moj, tamo je i umro“ [4: 401]. Naziv „Sloboda“ ili „Vijtivs'ka gora“ upotrebljavao se u okolici Naĝujevyča i nakon Frankove smrti – vidi: Volodymyr Kuz'movyč, „Iz mladih dana Franka“. *Novyj čas*, 2. 5. 1928., № 30 (239), str. 8-9.

⁶ Jedan od prvih njemačkih kompozitora, magistar Franko Tevtons'kyj (Franco Teutonicus), podrijetlom iz Kölna, jedno vrijeme živio u Parizu, glazbenom središtu (12.–13. st.) – čime je i zaslužio prezime „Franco“, dakle Francuz (Friedrich Genmeich (red.), *Magistri Franconis Ars Cantus Mensurabilis. Ausgabe von E. de Coussemaker nebst Zwei Handschriftlichen Fassungen*. Darmstadt, 1957., str. 7). Oba Franka poznata u poljskoj povijesti – poznanski episkop u 11. st. te astronom u 13. st. – bili su podrijetlom iz njemačkih krajeva (odnosno iz područja Rajne i Šleske): Zofia Kozłowska-Budkowa, „Franko, biskup polski“. *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, Krakow, 1948.–1958., str. 82; Alexander Birkenmajer, „Franko z Polski“, *ibid.*, str. 93. U Hrvatskoj je rod Franka ili Frankopana (na hrvatskome – Franov) bio podrijetlom iz Italije (Zvonimir Turina Křevan, *Liber roda Turinskog i Franko od nastanjivanja u primorskom kraju, te od 1673.–1969*. Rijeka, 1971., str. 85-88). Govorilo se i o europskome podrijetlu španjolskoga kaudilja generala Franka – zbog izgleda i jer je imao jedno od najraširenijih europskih prezimena u Španjolskoj (Paul Preston, *Franko. A Biography*. New York, 1994., str. 1).

⁷ Prema legendi, kada je nakon završetka opsade Beča Jurij Kuljčyc'kyj (Georg Franz Koltschitzky) odlikovan za hrabrost vrećama kave, on je zarobljenima u turskome konvoju otvorio u Beču – i, kako se smatralo, u Europi – prvu kavanu te uveo suvremeni način ispijanja kave sa šlagom i šećerom (Turci su pili gorku kavu). Prva kavana zapravo je otvorena u Veneciji, vjerojatno 1647.; poslije su se pojavile kavane u Londonu

(1652.), Marseillesu (1654.) i Hamburgu (1677.) Presudnu ulogu u širenju kave i kavana u Europi imali su Turci. Vidi: Etienne François, „Das Kaffehaus“, u: Heinz-Gerhard Haupt (red.), *Orte des Alltages. Miniaturen aus der europäischen Kulturgeschichte*. München, 1994., str. 111. Poljski i ukrajinski povjesničari dugo i bez rezultata raspravljaju je li Jurij Kuljčyc'kyj bio poljskog ili ukrajinskog podrijetla. O rodu Kuljčyc'kyh vidi: Ivan Voločko Kuljčyc'kyj, *Istorija sela Kuljčyc' i sela Drado-Sasiv (700-littja sela i 1000-littja rodu)*. Droğobyč, 1995.; knjižica sadrđava biogram Ivana Franka kao najslavnijeg predstavnika roda; *Polska Encyklopedia Szlachecka*. t. 7, Varšava, 1937., str. 217-218.

⁸ Drugo ime je moglo biti i nekršćansko, pogansko (dakle nepostojeće u crkvenu kalendaru). Postoje brojne zabilježene potvrde tog običaja (npr. kozački hetman Hmeljnyc'kyj nije poznat po kršćanskom imenu Zynovij, nego po slavenskom Bogdan), takav se običaj i danas zadržao u etničkim skupinama koje su kasno preuzele kršćanstvo (npr. među Jakutima) – vidi: M. O. Demčuk, *Slov'jans'ki avtohtonni osobovi vlasni imena v pobuti ukrajinciv XVI–XVIII st.* Kijev, 1988., str. 13-33; V. K. Čyčagov, *Iz istorii russkih iměn, otečestv i familij*. Moskva, 1959., str. 11-28; Daniel H. Kaiser, „Naming Cultures in Early Modern Russia“, u: Nancy Shields Kollman, Donald Ostrowski, Andrei Pliguzov, Daniel Rowland (red.), *Камень Кра'гъл'нъ. Essays presented to Edward Keenan on his sixtieth birthday by his colleagues and students*. Cambridge, 1995. [= Harvard Ukrainian Studies 19], str. 271-291.

⁹ Širenje moderne svjetske kulture na galicijskome selu donijelo je običaj da djeca ne dobivaju ime prema imenima svetaca, nego nacionalnih heroja. Drugo ime Ivana Franka Myron je jedno od njih. Jedan od prvih Myrona na Droğobyčcyni bio je Myron Šmerdjak, kojemu je ime dao otac, klasno i nacionalno osviješten radnik, poslije i član Komunističke partije Zapadne Ukrajine (usmena informacija Romana Ćoraka, 13. 5. 2002.).

S ukrajinskoga prevela Mihaela Dokuš

Mykola Ležkyj

„Radovi apostola“: univerzalizam Frankova genija

Myhajlo Ćruševs'kyj je u memoarsko-psihološkoj studiji *Radovi apostola*, koju je napisao u povodu desete obljetnice smrti Ivana Franka (1926.), istaknuo njegovu sklonost intelektualnom radu kao jedan od osnovnih elemenata psihofizičkog postojanja: „S titanskom izdržljivošću, grozničavom marljivošću, s nevjerovatnom raznolikošću i mnogostranošću (...) on je radio, prikupljajući u ukrajinsku narodnu riznicu plodove općeljudske kulture – poetske, znanstvene, publicističke, u prijevodima, izvacima, popularizacijama, trudeći se iz ukrajinske književne, folklorne te svakodnevne tradicije izdvojiti ono što može služiti spoznaji dinamike narodnog života, njegovu kodificiranju i obnavljanju koherentnosti i solidarnosti dijelova ukrajinskog naroda.“ On je „dao svome narodu takvo nepresušno blago, iskovao mu je takvo oružje da se njegovo značenje objektivno može ocijeniti tek u dalekoj budućnosti, iz daleke perspektive povijesti“¹.

Širokoobuhvatnom djelatnošću Franko je formirao „dogmat rada kao vodeći princip svoje generacije i svoj“². „Raznolikost njegovih interesa, sklonosti i tema radova bila je neobična“, govori dalje Ćruševs'kyj, „i nije postojala sfera kojoj nije želio priložiti svoj rad. Nije se zanemario nijedan rad koji je u svojoj koncepciji bio povezan s općenitijim problemima ekonomskog, kulturnog ili političkog razvoja ukrajinskog naroda“. Prema Ćruševs'kom, Franko je „fizički radnik duha“ koji se nije suzdržavao od nikakva rada. „Franko je bio genijalni ģalyc'kyj momak, ne impulzivan, ali beskonačno izdržljiv i sposoban za rad. U njegovim radovima ostvarila se ostavština radničkih generacija, za koje rad nije bio kategorički imperativ, nego fiziološka funkcija, koja je automatski pretvarala dušik hrane i kisik pića u radnu energiju, koja je zahtijevala trenutno pražnjenje. Ona se očitovala

1 *Ґрушевський, М. Апостолові праці // Спогади про Івана Франка. – Л'вів, 1997. – С. 201.*

2 *Ibid.*, str. 215.

u neutaživoj potrebi za radom: kreativnim, konstruktivnim – umjetničkim, znanstvenim, publicističkim, ili pak za onim svakodnevnim, mehaničkim radom te u intelektualnom činu, vodećoj ideji širokoga radnog plana³.

U govoru prigodom 25-te obljetnice autorskog rada (1898.) Franko je ponešto rekao o motivima svojega rada: „Upravo je to bilo izraz moje želje – biti čovjek, prosvijećen čovjek, ne ostati stran u tako gorućem pitanju koje se postavlja u samoj biti ljudskog života. [...] Tu se očitava moja priroda, ta goruća želja – obuhvatiti cijeli krug ljudskih interesa. Možda mi je taj manjak koncentracije naškodilo kao piscu, ali će nam još dugo biti potrebni takvi poput mene, koji će probuditi interes za duhovni život i skupljati materijal, istesan čak i iz grubljeg materijala. Temelji se tako grade, a samo na takvim temeljima, na takvim zidovima s vremenom se može izdići veličanstven, smjeli svod.“ [t. 31., str. 309]⁴.

Golema ljubav prema radu i radna sposobnost, energija dostojna čuđenja, kombinirana s težnjom da se „obuhvati cijeli krug ljudskih interesa“, veličanstveni talenti, Bogom darovani i umnoženi sustavnim i sistematičnim radom nad sobom, intelektualizam, blistava karizmatičnost, ljubav prema okruženju i zdrav genofond – najvažniji su čimbenici čije je istodobno djelovanje oblikovalo univerzalizam kreativne osobe Ivana Franka.

U ukupnosti Frankovih ideja i ideala, potpuno se organskom doima ona nacionalna, točnije naciotvorna i državotvorna ideja. U radu *Izvan granica mogućeg* (1900.) iznio je naciocentrični imperativ: „Sve što se nalazi izvan granica nacije, to je ili licemjerje ljudi koji bi internacionalnim idealima htjeli prikriti svoje želje za gospodarenjem jedne nacije nad drugom, ili morbidan sentimentalizam vizionara, koji bi širokim 'općeljudskim' frazama htjeli prikriti svoje duhovno otuđenje od vlastite nacije“ [t. 45., str. 284]. U poznatom *Otvorenom pismu galyc'koj – ukrajinskoj mladeži* (1905.) postavio je pred ukrajinsku inteligenciju zadatak „stvoriti iz goleme etničke mase ukrajinskog naroda ukrajinsku naciju, čvrst kulturni organizam, sposoban za samostalni kulturni i politički život, otporan na asimilacijsku djelatnost drugih nacija, otkud god dolazila“ [t. 45., str. 404].

Kroz usta besmrtnoga kozaka u poemi *Velike obljetnice* (1898.) pozvao je na djelovanje i spremnost na veliki trenutak:

3 Ibid., str. 216.

4 Франко, І. Зібрання творів: у 50 томах. – Київ, 1976–1986. Позивајући се на ово издање, у заградama упућујемо на сvezak і на stranicu.

Кождий може стать Богданом, Як настане слухний час. Мовиш: нині інші війни. Ну, то іншу зброю куй, Ум остри, насталою волю, Лиш воюй, а не тоскуй! Лиш борися, не мирися, Радше впадь, а сил не трать, Гордо стій і не корися, Хоч пропадь, але не зрадь! Кождий думай, що на тобі Міліонів стан стоїть, Що за долю міліонів Мушиш дати ти одвіт. Чи побіди довго ждати? Ждати – довго! То й не жди ж! Нині вчися побіджати, Завтра певно побідиш. Таж не даром іскри грають У очах тих молодих! Чей нові мечі засяють У правицях у твердих ⁵ .	Svaki Bogdan može postat, kada dođe pravi čas. Kažeš: danas drugi ratovi su. Eto, drugo iskuj oružje, oštri um, slobodu podupri, samo ratuj, ne tuguj! Samo se bori, ne miri se, Prije padni, ne gubi sile, gordo stoj i ne pokoravaj se, ako treba i propadni, al' nikad ne izdaj! Svaki neka misli da na njemu milijuni stoje ljudi, da za sudbu milijuna moraš dati odgovor. Jel' pobjede dugo čekat? Čekat – dugo! Al' ne čekaj! Danas učiš pobjeđivat, sutra već pobjednik ćeš bit. Ne svjetlucaju uzalud iskre u očima svih tih mladih! Možda novi mačevi će zasjat u desnicama tvrdim. ⁶
---	---

Na takav način, pečat Frankova duha vidljiv je u mnogim područjima duhovne djelatnosti te se može govoriti o njegovoj sveobuhvatnosti i sveprisutnosti.

On – pisac čijim se kreativnim radom, govoreći riječima samoga Franka, možemo podičiti pred svijetom. Inovator (i to ne samo u kontekstu ukrajinskog autorstva) u području književnog sadržaja i forme, u korištenju tema, motiva i fabula, iza kojih se kristaliziraju suvremene ideje, koje imaju neposrednu vezu s nacionalnim, sociopolitičkim, ekonomskim potrebama i pitanjima tadašnje i suvremene Ukrajine. Neću se upuštati u detaljno nabranje, navest ću samo da je već sredinom 80-ih godina 19. st. Franko

5 Франко, І. Додаткові томи до Зібрання творів у 50 томах / Іван Франко. – Київ, 2008. – Т. 52. – С. 162-163.

6 Slobodan prijevod.

pozivao: „Vrijeme nam je živjeti za Ukrajinu“ i „Ujedinimo se pod zastavom Ukrajine“ (pjesma „Nije vrijeme!“), a početkom 20. st. predvidio je današnjicu: „Zasijat ćeš u naroda slobodnih kolu / I vidjet ćeš, kao gazda brižni, / Po svojoj kući i svome polju“ (poema „Mojsej“). Ustvari, proročke pjesnikove vizije ne odnose se samo na nacionalno-političku budućnost Ukrajine. Općeljudski napredak nije zamišljao bez individualne slobode čovjeka, bez obraćanja pozornosti na elementarna ljudska prava. Nije stoga slučajno da je čak i degradirane likove, koje je hrabro uvodio u svoje umjetničke tekstove, uvijek obogatio barem trunkom ljudskosti. Ljubav prema čovjeku, prije svega obespravljenom i potlačenom, je, bez pretjerivanja, vodeća megaideja Frankova opusa. Književnost je, prema njegovu mišljenju, pozvana prikazati čitatelju „ne romantične fantazmagorije“, nego „život, kojim svi živimo“, stvarni svijet; ljubiti ljude takve kakvi uistinu jesu; zagledati „u dubinu duše zemaljskih ljudi“ i izvlačiti „njihove dobre, blage, idealne strane“; tražiti u njihovim dušama „iskru božanstva“ [t. 26., str. 398-399]. Nije slučajno Bovdur, u pripovjetci *Na dnu*, ubivši Andrija Temeru, sa suzama u očima dlanom podijelio ranu na njegovu tijelu na dva dijela i korio stražare: „Ovo je moja polovica, a ovo – vaša“ [t. 15., str. 163]. Upravo društvo nerijetko dovodi čovjeka do počinjenja zločina, prema tome je jedan od zadataka književnosti Franko vidio u tome da „pokaže u samom korijenu dobre i zle strane postojećeg poretka“, a potom da stvori među čitateljskom publikom novu inteligenciju, spremnu „služiti svom silom podržavanju dobrih i eliminaciji zlih strana života – dakle zblížiti inteligenciju s narodom i zainteresirati ju za službu njihova dobra“ [t. 26., str. 12]. Univerzalizam pisca, kao što se vidi, tijesno je povezan s njegovim čovjekoljubljem.

Već u mladim godinama Franko je osjetio neodgodivu potrebu obrazovanja nacionalno svjesne ukrajinske inteligencije, koja bi uzela ulogu duhovnog vođe nacije, otvarala narodu nove perspektive, vodila ga prema rješenju osnovnih zadataka u nacionalnom pitanju. „Imali smo samo jedan alat – živu rodnu riječ. I možemo reći da ju nismo protratili, nismo ju zakopali u zemlju, ali smo ju savjesno i pošteno upotrijebili za veliku stvar. I kada danas ta naša rodna riječ sjaji bogatstvom, ljepotom i snagom i pronalazi odgovor u srcima stotina tisuća sinova Ukrajine-Rus', rasutih hirom sudbine na obje polutke zemlje, kada ona osvaja za sebe, a također i za cijelu našu naciju, pravo građanstva među civiliziranim narodima, kada se nered u našem društvu smanjuje u izravnom odnosu sa smanjenjem

broja nepismenih, sve je to lijep dokaz da je riječ, ta uzaludna, leteća riječ, u početku kratkotrajan i slabašan plod ljudskog duha, pokazala najveću čudotvornu silu, ona počinje micati s paše tu masu za koju se činilo da joj nema spasa“ – pisao je Franko [t. 41., str. 527-528].

U radu „[Plan izlaganja rus’ke povijesti književnosti. Posebne škole. Motivi]“ tvrdio je da su „gotovo svi djelatnici ukrajinske književnosti svjesno prihvaćali i u svom pisanju provodili misao, koja je odjednom postala mišlju svih vodećih i revolucionarnih umova civiliziranog svijeta, da je glavna zadaća književnosti služiti podizanju narodnih masa na viši stupanj civilizacije, bilo dajući im neposredna postignuća općeljudskoga kulturnog rada, ili pak primamljujući najgore krugove inteligencije takvim narodoljubnim mislima, budeći u njima simpatiju prema siromašnima i neukima te želju za radom za njihovo dobro. Hrabro se može ustvrditi da je sve što je uistinu kvalitetno i postojano u rus’ko-ukrajinskoj književnosti 19. st. protkano upravo takvim idejama“ [t. 41., str. 46].

„Što je čovjek čovjeku? I krvnik i Bog! S njim živiš – mučiš se, a bez njega još je gore! Okrutna, bezizlazna zagonetka!“ – meditirao je jedan od njegovih likova [t. 22., str. 92]. Majstor umjetničke riječi, suptilan poznavatelj ljudske psihe i psihologije te pritom analitičar koji je znao utonuti u najdublja skrovišta ljudskoga „ja“, umjetnik koji je znao promotriti i predložiti čitatelju „komplicirani paralelogram sila“ međuljudskih, međudruštvenih i međunacionalnih odnosa – sve su to obrisi univerzalnoga kreativnog talenta I. Franka. Talenta koji je bio sposoban ujediniti precizna promatranja okolne stvarnosti s uvjetovanošću i fantastikom, kreativno obraditi književne i imaginarne fabule, epizode iz stvarnog i transcendentnog postojanja. Dar demijurga, koji je iz atoma vidljivog i prosječnim okom nevidljivog svemira stvarao bogat i elegantan umjetnički svijet, u kojemu među ostalim djelima „za nadolazeće generacije“ blijeste *S visina i nizina* i *Uvelo lišće*, *Iz dana tuge* i *Semper tiro*, *Ivan Vyšens’kyj* i *Mojsej*, *Wilhelm Tell* i *Ukršteni putići*, *Trn u nozi* i *Kako je Jura Šykamanjuk prešao Čeremoš*, *Poput sna* i *Ukradena sreća*.

Na kraju 19. st. i na početku 20. st. važnu ulogu u kreativnom procesu I. Franka nije odigrala činjenica sama po sebi, već njezino duboko uzajamno djelovanje s psihologijom lika, s njegovim svjesnim i nesvjesnim dijelovima; s psihologijom koja je sposobna presložiti čak i ključne faktore egzistencije i izmijeniti sliku svijeta. *Zahar Berkut*, *Mavka*⁷, *Wilhelm Tell*, *Pantalaha* i

Pod štagljem, Za domaće ognjište, Osnove društva – ta i druga djela svjedoče o odvajanju Franka od naturalizma i potrazi za novim formama izgovora složenih veza među psihikom pojedinca i svemira.

Tim više, slušajući priče Miriama (Z. Pšesmyc'kog), polemizirajući s „Mladom Muzom“, čitajući djela mlađih pisaca (V. Stefanyka, Marka Čeremšyny, L. Martovyča i dr.) i diveći im se, Franko je u svojoj kreativnoj biti osjetio napetost između starog i novog u književnosti (njegova *Seljačka komisija* je stara u usporedbi sa *Zlotvorom* V. Stefanyka!), htio je „ići s vremenom“, ići ukorak s mlađim, „modernijim“ piscima, zato je tražio nove načine „obrade“ tema i fabula, trudio se pogledati u „tamne dijelove“ ljudske duše, u tu „nižu svijest“, koja je, pokazalo se, bitno dublja, bogatija u očuvanju dojmova nego „gornja“ svijest (prava svijest). Posve opravdano može se govoriti o izrazitim crtama modernizma u Frankovim djelima, među ostalim i o stilskim varijacijama poput dekadencije (njezini elementi vidljivi su u lirskoj drami *Uvelo lišće*, pripovjetcima *Odi profanum vulgus* te u nekim drugim djelima), simbolizma (*Trn u nozi*, *Kako je Jura Šykmanjuk prešao Čeremoš*), surrealizma (*Poput sna*, *Ostapov sin*). Postoji i nekoliko potpuno impresionističkih pripovijedaka, novela i pjesama (njihov „ciklus“ započeo je već „starim“ *Lesyšynim slugama*, a dopunjen *Polujkom*, *Pod štagljem*, *Driadom*). Poznato je da se mnogim karakteristikama modernizam naizgled vraća (na drugoj razini razvitka) „starome“ romantizmu, među ostalim oslobođenjem individue od društvenih uvjeta njezina postojanja, apstrahiranjem individue od cjeline, neuobičajenošću i neobičnošću te individue, odstupanjem od imitacije i kopiranja, korištenjem nerealnog i mističnog itd. Frankova djela zasigurno prolaze isti put. S druge strane, duboko sondiranje u psihologiju lika, studija motiva njegova ponašanja, što je zahtijevao Frankov „znanstveni realizam“, logično je natjerao pisca na potragu za novim načinima izricanja psihičkih procesa. Nije slučajno da je Franko naturalizam nazivao „ocem svih tih [modernističkih – M. L.] pravaca“ [t. 35., str. 373].

Drugim riječima, stari program „znanstvenog realizma“ također je postao temelj za nastanak potpuno modernih djela. Takav primjer je rana pripovijetka *Na poslu* (iz ciklusa *Boryslav*, 1877.). Franko je primijenio potpuno novu (pri čemu ne samo za ukrajinsku književnost) tehniku „struje svijesti“, koja se također „kreće vlastitom silom“ u pripovijetkama *Iz zapisa bolesnog*, *Odi profanum vulgus*, *Pastir*, romanu *Ukršteni putići*).

U konačnici, Franko je na prijelomu stoljeća svojim prijašnjim djelima pristupao izrazito kritički: „Još jedna stvar, taj vječni govor o analizi života, karaktera, duša, pa čak i ekonomskih odnosa, koji kao da mora biti cilj, čak najviši cilj poeta-beletriste. Vrijeme bi bilo, na kraju, dati sebi mir u toj zloupotrebi znanstvenog termina tamo gdje mu nikako nije mjesto. Kemičar, psiholog, statističar, ekonom analizira, to jest razlaže pojavu na jednostavnije elemente, ali ne i pjesnik. Upravo suprotno, zadaća pjesnika je sasvim suprotna analizi: iz različitih pojava, koje pripadaju našem poimanju, izgraditi cjelinu, prožetu jednim duhom, oživljenu novom idejom, izgraditi novu, besmrtnu oživljenost. To je s i n t e z a u punom smislu te riječi.“ [t. 35., str. 110, istaknuo autor – M. L.]

Vidljivim oznakama sinteze u Frankovu opusu postala je moćna filozofska struja, sklonost korištenju globalnih apstraktnih kategorija (dobro – zlo), parabolizaciji umjetničke strukture, smjeljoj primjeni sredstava umjetničkih konvencija, fantastike, nerealnoga, lirizaciji i dramtizaciji epskoga teksta, što je karakteristično za djela poput *Hmeljnyč'kyj i vrač*, *Trn u nozi*, *Pod štagljem*, *Otažbina*, *Kako je Jura Šykmanjuk prešao Čeremoš*, *Šojkino krilo*, *Veliki šum*, *Ostapov sin*, *Poput sna*, *Čuculjs'kyj kralj* i dr.

Naravno, razvitak individualnog stila pisca nije bio izravan i progresivan, u njemu se može promatrati istodobno djelovanje nekoliko tendencija koje se kreću u različitim smjerovima; evolucija njegova opusa je složena, proturječna i ne može se jednomjerno procijeniti. Umjetničke metode nisu mijenjale jedna drugu u skladu sa svjesnim, unaprijed definiranim autorskim namjerama. Očito su tu svoju ulogu odigrali kreativni impulsi poput vremena i mjesta pisanja konkretnog djela, lektura i unutrašnja polemika s drugim djelom, viđeno i slušano, i na kraju – narav, temperament, okolnosti privatnog života. Unatoč logici povijesnoknjiževnoga procesa, ulogu je imala i logika kreativne egzistencije umjetnika.

Može se tvrditi da je opus I. Franka svojevrsna umjetnička noosfera, u kojoj se promatra kretanje od globalnih problema čovjeka i društva kroz rješenje tih problema prema harmonizaciji odnosa u razmjerima „čovjek – čovjek“, „čovjek – društvo“, „čovjek – priroda“, „čovjek – Bog“, o čemu svjedoče tekstovi s početka 20. st.: *Hmeljnyč'kyj i vrač*, *Trn u nozi*, *Kako je Jura Šykmanjuk prešao Čeremoš*, *Poput sna*, *Pod štagljem*, *Driada* i dr.

Težnju umjetnika prema sveobuhvatnosti u modeliranju umjetničkog postojanja pojašnjava prije svega bogata imagografija Frankova opusa. U njoj su pokazani predstavnici svih društvenih slojeva, skupina, zanata: seljaci, između ostalog, proletarizirani, „plemići“ – zemljoposjednici, srednja klasa, radnici i vlasnici poduzeća, obrtnici, najamni radnici raznih vrsta; ljudi s „dna“; inteligencija (svećenici; učitelji; liječnici; odvjetnici, suci, javni tužitelji, istražitelji i drugi zaposlenici u pravosuđu; pisci i novinari); službenici; žandari; vojna lica; prostitutke; profesionalni zločinci, krčmari, razbojnici, varalice i dr.

U njoj se mogu pronaći likovi raznih nacionalnosti: Ukrajinke (Rusyne), Poljake, Nijemce, Austrijance, Židove, Ruse, Čehe, Mađare, Talijane, Rome, pa čak i Kineze. Tu djeluju razne dobne skupine: od djeteta (dječji svijet prikazan je osobito čitko i bogato, često samoprezentacijom) do zrela muškarca i čovjeka poodmakle dobi.

Nerijetko se susreću akcentuirani likovi i psihološki tipovi: Ćotlib i Ryfka (*Boa constrictor*, *Boryslav se smije*), Bovdur (*Na dnu*), epileptičar Baran, sadist Staljs'kyj (*Ukršteni putići*), Napuda (*Mykytyčiv hrast*) i dr. Franko se pokazao kao majstor i u oslikavanju koloritnih ženskih likova, među njima i fatalnih žena: Reĝine Kysilevs'ke (*Lelj i Polelj*), Reĝine Tvardovs'ke i njezine „c'oci“ (tetke – op. prev.) Anĝele Armaševs'ke (*Ukršteni putići*), Kycen'ke (*Otađzbina*), Mane (*Šojkino krilo*), Anele Anĝarovyč (*Za domaće ognjište*), Olimpije Tors'ke (*Osnove društva*) te mnogih drugih, koje obogaćuju žensku imagografiju ukrajinske književnosti.

„Sve umjetničko je simbol“, govorio je J. W. Goethe. Važnu ulogu u procesu karakterizacije likova u poetici teksta i njegovoj strukturi ima semantika imena i uopće vlastitih naziva. Staljs'kyj, Reĝina Kysilevs'ka i Reĝina Tvardovs'ka, neokrunjena kraljica, Rafalovyč (arhanĝeo Rafael pomaže, iscjeljuje), Anelja (polj. anioł – anĝeo, ovdje – pali anĝeo), Dumjak, Subora – Svoboda, Olimpija Tors'ka (zločinka s olimpijskom mirnoćom), Napuda, Švarc, Ćerder (filozof-kovač u *Osnovama društva*), Homa-Massino i Manja – ta i druga imena imaju simboličan smisao. Bitnu ulogu u fabularno-kompozicijskoj organizaciji djela često imaju slike iz faune (šojka, glavasta riba, guja), flore (hrast, trn, čiĉak, ĉempres), mrtve prirode (zemlja, rijeka, nafta), stvari i predmeti koje je načinio čovjek (olovka, bijela bračna haljina), koji su često mitologizirani, ispunjavaju ulogu sokola⁸, jasnih

8 Usporedba s alegorijskim likovima u pripovijetci *Zahar Berku* – op. prev.

detalja, čak simbola. Prema tome dijamantna kruna koju traži Ređina u *Ukrštenim putićima* simbol je ljubavi. Često su simbolične i slike iz naturfilozofskog segmenta Frankove imagografije: šuma, jezero, rijeka, gora i dr.

Frankov opus obilježavaju široka geografija i bogata toponimija. Obuhvaćeni su razni dijelovi kraja (Ġuculjščyna, Bojkivščyna, Podillje), a uz stvarne topomnime, postoje i nestvarni, često simbolični i indikatori (Deryhlopy, Storonybaby i dr.) toponimi. Oslikanim toposima geografija izlazi daleko izvan granica Ukrajine – u Bosnu, Austriju, Mađarsku, Italiju, Rusiju (u Sibir i na Daleki istok), Kinu, obuhvaćajući vrlo široke prostore od Venecije do Port Arthura.

Europeizacija ukrajinske književnosti – još je jedan od važnih zadataka koje je Franko uvijek imao u vidu. Ipak „iz političkog i geografskog pogleda“, pisao je, „ukrajinsko-rus'kyj narod živi na pograničju plemena velikorus'kog, bjeloruskog, poljskog i slovačkog, zatim gruzinskog, rumunjskog i mađarskog – taj narod bi mogao biti prirodan posrednik između Istoka i Zapada, između Sjevera i Juga; iako lišen državne samostalnosti, morao je na svom organizmu osjetiti i u svom životnom programu povezivati i iskušavati raznolike državne sustave, zauzimati određeno stajalište glede raznih političkih smjerova, imati riječ u raznolikim institucijama. Književnost, koja se izrodila u takvim okolnostima, mora imati širi interes od onog provincijalnog, kako ne bi postala jednolikim sljedbenikom stranih primjera, a da bi bila organski prikaz duhovnih potreba i kulturnih interesa“ [t. 41., str. 89].

Ivan Franko – prevoditelj koji je smatrao da je civilizacijski korak ukrajinskog društva nezamisliv bez organskog usvajanja vrijednoga blaga duha drugih nacija. Kao erudit, enciklopedist i poliglot presađivao je na ukrajinsko kulturno polje ostvarenja poznatih majstora riječi i folklorne bisere, pri čemu njihovo geografsko podrijetlo ne poznaje ograničenja i granice: u njegov vidokrug ulaze tekstovi koji potječu iz gotovo svih kutova Europe, a također iz Amerike, Azije, Afrike, Australije. Obuhvatiti duhovnim okom cijeli svijet, potaknuti kulturno i kulturološko zbližavanje Ukrajine sa svijetom, samo je jedna u nizu oznaka univerzalizma Frankova genija. S druge strane, Franko je prevodio na strane jezike kvalitetna ostvarenja ukrajinske književnosti. Pisao je na stranim jezicima (poljskom, njemačkom, ruskom, češkom, bugarskom, mađarskom) eseje, članke i brošure o ukrajinskoj književnosti za inozemna izdanja, šireći kulturnu ontologiju Ukrajine i izvan njezinih granica.

Drugim riječima, vodio je širok dijalog s kulturama raznih epoha i naroda. I. Franko je, valja primijetiti, prevoditelj ne samo umjetničkih, nego i znanstvenih tekstova (njih je, usput rečeno, vrijedno vratiti u znanstveni krug u obliku barem manjega sveska) u kojima se razmatraju bitni problemi iz raznih područja ljudskog znanja i koja su trebala upoznati najširi krug čitatelja s tim problemima. Cijeli Frankov opus (ne samo umjetnički) prožima ideja kulturnog integriteta i kulturne specifičnosti Ukrajine.

On je znanstvenik mnogobrojnih usmjerenja: poznavatelj književnosti i umjetnosti, lingvist, povjesničar, psiholog, kulturolog, politolog i sociolog, ekonomist i statističar. Nabranjenje se može nastaviti, ali i ovako ono svjedoči o svojevrsnom općeznanstvenom univerzalizmu znanstvenika Franka, svjedoči o pojavi kolosalnog intelekta s jedne strane, a s druge o snažnoj intelektualizaciji ukrajinske kulture.

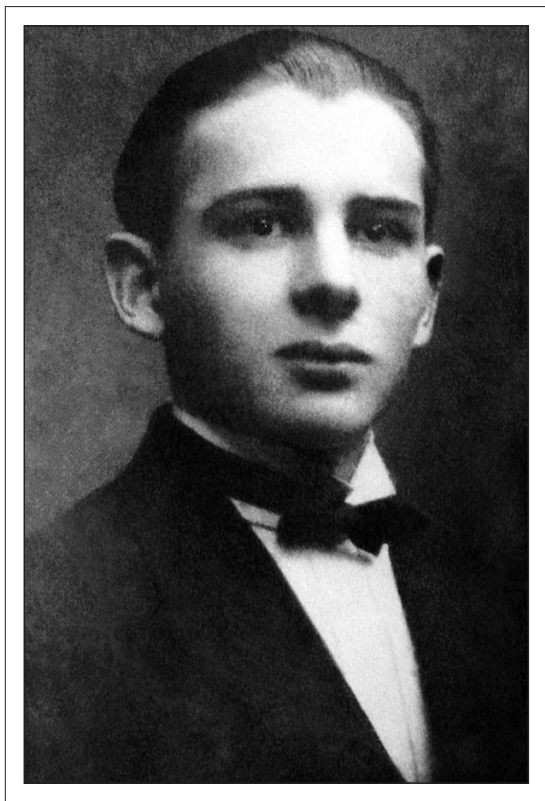
Nadalje, on je posebice filozof znanosti i ljubitelj filozofije općenito: isprva pozitivist s čvrstom vjerom u znanstvenu empirijsku činjenicu, u istraživanje, iskustvo i eksperiment, u uzročno-posljedičnu vezu između pojava vidljivog i nevidljivog svijeta. Naposljetku, znanstvenik je ostao do kraja života; ipak su analiza, potraga za uzročnim vezama, baratanje empirijskim činjenicama, prioritet općeg znanstvenog pogleda na svijet. Ostao je nemilosrdni analitik-racionalist, čak i kada je proučavao i stavljao na papir vlastita priviđenja i halucinacije, pojave koje su same po sebi nestvarne. Međutim, Franko-umjetnik, na prijelomu 19. i 20. stoljeća, ponešto se udaljio od pozitivizma, shvativši da se ne objašnjava sve racionalnom sferom percepcije, da su nestvarno i nevidljivo ne samo paralelni s pravom stvarnošću, nego i samodostatni, pa čak i prethode toj „stvarnosti“. Prema tome, kao ključne izvore spoznaje prihvatio je intuiciju, osjećaje, mistično isijavanje, slobodu, emociju, maštu, podsvjesno i nesvjesno, pa čak i instinkt. Gotovo u isto vrijeme s Freudom, Franko je došao do zaključka o slojevitosti ljudske psihe, o tome da je osnovna bit karaktera prikrivena u dubinama „niže svijesti“, to jest u njegovu podsvjesnom i nesvjesnom.

Udaljavanju od pozitivizma svjedoči Frankov interes za globalne probleme, za pojašnjenje prirode Dobra i Zla u svijetu, kao i njihovih međusobnih veza. A oni su često tako složeni, tako tijesno međusobno povezani i antinomični, ponekad relativni, da je čovjeku teško pronaći sebe u sustavu koordinata vlastitog života. Franko je mislilac i umjetnik, jedan od prvih koji je na duhovnom prostoru Ukrajine progovorio o problemu teodiceje i

antropodiceje (makar i na stranicama umjetničkih djela), o potrebi potrage za Bogom i njegovim prepoznavanjem, o mogućnosti sjedinjenja duhovne stvari čovjeka s Apsolutnim putem moralnog usavršavanja i katarze. Prema tome, može se govoriti o Franku-teologu (u širem smislu te riječi). Na raznim dionicama njegova životnog puta, njegov stav o Bogu bio je različit, iako, čak ni kada je u mladim godinama bio sklon marksizmu, nije bio ateist. Druga je stvar što se uvijek isticao strogim i ujedno kritičnim stavom prema biblijskim i filozofsko-teološkim tekstovima te njihovu čitanju u širokom kulturnom kontekstu.

Ukrajinski nacionalni kulturni prostor u Frankovoj svijesti i opusu tijesno je i organski povezan sa svjetskim prostorom i neodvojiv je njegov dio.

S ukrajinskoga preveo Josip Ralašić

Jevžen Nahlik

Do „praiskona“: mitopoetski vektor lirske svijesti Boğdana Iğora Antonyča

Mitski svijet B. I. Antonyča¹ predstavlja poetski vektor koji je najčešće usmjeren u prošlost, lirska svijest ne prati evoluciju nežive i žive prirode od početka prema naprijed (kao u genetskom sustavu J. Słowackog), nego unatrag. Antonyčeva poezija izražava evolucijsko pamćenje kolektivne nesvjesnosti, u njoj skrivenu informaciju pretpovijesne, životinjske, biljne, čak i neorganske etape o samima sebi. Na prošlim etapama evolucijskih ljestava pjesnik se osjeća kao životinja, kukac, biljka, čak i kao dio neorganskog svijeta – kamen. Rijetki prikazi budućnosti su u Antonyčevoj lirici pretežito zloslutni, dani su kao upozorenje, ponekad imaju apokaliptično obilježje i dosežu eshatološka vremena, proriču ponajviše katastrofalni povratak urbanističke civilizacije do prvotnog nepostojanja i samo u jednoj pjesmi – njezin preporod u harmoniji s biljnim svijetom.

U poetskom razumijevanju svijeta tok autorske svijesti može se kretati unaprijed – prema budućnosti, ali i unatrag – prema prošlosti. Smjer *kretanja prema budućnosti* utvrdila je već antička poezija s u njoj proširenim toposom sudbine, motivima proročanstva, predviđanja, naviještanja, predosjećaja, a posebno ga je upečatljivo obilježila *Biblija*, ponajviše *Novi zavjet*, zamijenivši ciklični poganski svjetonazor linearnim

1 Boğdan Iğor Antonyč (1909.–1937.) – jedan od najvećih ukrajinskih pjesnika; rođen u selu Nowica u današnjoj Poljskoj, umro u Ljvivu. Gimnaziju je završio u Sanoku, studij polonistike i slavistike na Sveučilištu u Ljvivu. Pisao je publicističke i književnoteorijske članke, književne kritike i recenzije, bio je suradnik ukrajinskoga književnog časopisa *Dažbog* i urednik časopisa *Karby*. Mnogo je prevodio (npr. Rilkea i Falkea), slikao, svirao violinu, komponirao. Za života su mu objavljene zbirke pjesama: *Pozdrav životu* (*Привітання життя*, 1931.); *Tri prstena* (*Три перстені*, 1934.); *Knjiga lava* (*Книга Лева*, 1936.). Posmrtno su mu, 1938., objavljene zbirke *Zelena Evanđelja* (*Зелена Євангелія*) i *Rotacije* (*Ротації*). Ostavio je neobjavlјenu zbirku poezije *Veliki sklad* (*Велика гармонія*) i nedovršen roman *Na drugoj obali* (*На другому березі*). Više o Antonyču u: Bogdan Igor Antonyč, (2011.), *Most iznad vremena*. Prejev s ukrajinskoga Dubravka Dorotić Sesar. Zagreb: Udruga hrvatskih ukrajinjista.

kršćanskim. Navještaj o nadolazećem Božjem kraljevstvu postao je osnova kršćanske religije, utvrdio je model prema kojem su se od razdoblja renesanse u europskoj filozofskoj misli i književnosti počele javljati brojne utopije. Poriv prema budućnosti zaokupio je sanjarske glave romantičara, što se izražava u sklonosti prema povijesno-filozofskim promišljanjima (Mickiewicz, Krasiński, Słowacki, Ševčenko, Kuliš) i u stvaranju milenarističke vizije „tisućugodišnjeg Božjega kraljevstva“ na zemlji (Mickiewicz, Krasiński, Ševčenko). Kretanje poetske svijesti prema budućnosti bilo je posebno izraženo u prvoj trećini 20. st. zbog revolucionarnih promjena i pokušaja praktičnog utjelovljenja socijalnih utopija. U književnosti, ponajprije u poeziji, to se odrazilo i u pojavi zasebnog avangardnog pravca usmjerenog prema budućem – futurizma. Sovjetski pjesnici su morali sugerirati, približavati „svijetlu budućnost“ komunizma, osobito od trenutka kad se službeno očitovao „pravac socijalističkog realizma“.

S druge strane se u razvoju europske poezije može primijetiti **kretnja autorske svijesti prema prošlosti**. Takva se tendencija također jasno očitala u romantizmu i romantičarskoj pozornosti na nacionalnu povijest, folklor, mitologiju, biblijsku povijest i početke kršćanstva. Kasnije se obraćanje raznim mitologijama javilo i u modernizmu. U vrijeme Antonyča se u ukrajinskoj poeziji prema prošlosti vraća autorska svijest takozvanih neoklasičara i pjesnika Praške škole. Parafrazirajući Henria Bergsona, Ivan Fizer je istaknuo: „Tok poetske svijesti Stefanovyča (...) teče unatrag, a ne unaprijed, teče u svijet očuvanog sjećanja“ [3, str. 7]. Tako se stvara zakonomjerna retrospektivna protuteža prekomjernim futurističkim poletima poetske misli.

S tog je gledišta posebno zanimljiva lirika Boğdana Iğora Antonyča. On je pisao uobičajenu pejzažnu liriku u kojoj se lirski subjekt javlja kao zasebna ljudska individua usred prirode, na primjer u ciklusu *Vitraži i pejsaži* (ne nakon 1931.): *Poći ću ja do bora, bora, / pogledat ću na vjetar kroz granje²* („Pod krovom šume“), *Tamo na obali milujem ja panj breze ljepljivi / i sam bacam u vodu svoje snove i stihove* („Nad vodom“), *u šumu ću poći i pod vrbu*

2 Većina prijevoda pjesama i dijelova pjesama u ovome tekstu nisu pjesnički prijevodi, nego samo služe lakšem razumijevanju teksta. Prepjev Antonyčevih izabranih pjesama pogledati u: Bogdan Igor Antonyč, (2011.), *Most iznad vremena*. Prepjev s ukrajinskoga Dubravka Dorotić Sesar. Zagreb: Udruga hrvatskih ukrajinista (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

sjesti, / a oko mene / moja samoća („Druŝba“)³. U tim oĉovjeĉenim pejzaŝnim pjesmama priroda postoji istodobno s pjesnikovom sadašnjaošću. Kod kasnog Antonyĉa javljaju se takoĊer takve pjesme, na primjer „Povratak“ (1935.): *Vratio sam se, gdje su joha i ribe, gdje je metvica, ive, gdje su cvjetne stijene; / (...) / Ovdje sam od kovrĉavog svibnja / pod johama i suncem narodeen*. Poetika te pjesme nije mitocentriĉna, prije mimetiĉna; pjesnik opisuje svoj povratak u rodne krajeve. U nizu drugih pjesama ostvaruje on drugaĉiji, mitopoetski „povratak“ – povratak do ljudskih, bioloŝkih i uglavnom materijalnih praosnova, ili, sluŝeći se njegovim izrazom, „praiskona“.

Već se u *Elegijama o prstenu mladosti* (1933.) stvarnost u pjesnikovoj mašti razlaŝe u vremenu na razne oblike lirskoga „ja“: tjelesno biće vraća se natrag prirodi, u prah, „ususret mrtvoj tiŝini“, „kada će pepeo sna zasipati oĉi“, a produkt stvaralaĉkog duha, poezija, mora ostati u svijesti budućih naraŝtaja:

*Спочине серце під крилатим кленом,
порине в море трав зелене.
і тільки пісня вільна, спіла,
жива, нестримна, горда, сміла
ітима далі вже без мене⁴.*

Tako se u pjesnikovu lirskom doŝivljaju kretnje unatrag i unaprijed ambivalentno spajaju.

No u ovom se stihu povratak unatrag, prirodi, shvaća kao takav koji se moŝe ostvariti samo fiziĉkom smrću. Sasvim drugaĉije je dana ljudska kretnja prema spajanju s prirodom u diptihu s originalnim i istodobno slikovitim mitoloŝkim nazivom *Praljeto* (1934.), gdje priroda nije samo srediŝte bivanja suvremenog ĉovjeka, kao u uobiĉajenim pejzaŝnim pjesmama, nego „praiskonska tama“, „pradavna dubina“, u koje se ŝeli „pasti“. Ovdje ne treba umrijeti kako bi se spojili s prirodom, dovoljno je iskusiti svojevrsnu mitopoetsku metamorfozu – pretvoriti se u biljku:

3 Djela pjesnika citirana su prema izdanju: [1, str. 968]. Prema tom izdanju napisani su i datumi nastanka djela.

4 Odmorit će srce pod krilatim javorom, zaronit će u moru zelene trave. I samo pjesma slobodna, zrela, ŝiva, nesuzdrŝana, gorđa, hrabra, ići će dalje bez mene.

*Вростем у землю, наче сосни
(...)
Налетється в наші жили млосний
рослиний сік – зелена кров.*

*Корінням вгрузнуть ноги в глину,
долоні лістям обростуть.
А бджоли до очей прилितуть
і мед, мов з квітів, питимуть.*

*Уже не кров – важка олія –
в затвердлх ядрах набряка.
(...)
Кущем черленим край дороги
ростеш у шумі тишини.⁵*

A u pjesmi „Zmija“ iz iste godine Antonyč po prvi put *vrти kotač evolucije žive i nežive materije u smjeru unazad*, osjećajući se na prošlim letvama evolucijskih ljestava još samo kao biljka, čak i kao dio neorganskoga svijeta – kamen:

*Мов папороть, перед очами
стає прапервісність твоя:
ти ще рослина, ти ще камінь,
тебе обкручує змія.⁶*

U *Baladama o proroku Joni* (ne nakon 1936.) Antonyč izravno govori da preokreće Zemljinu evoluciju unatrag:

*Земля в орбіті завертається назад
у молодість свою, в примарний сон праречі.*

5 Uraști ćemo u zemlju, kao borovi (...). Nalit će se u naše žile opojan biljni sok – zelena krv. Korijenjem će noge zaglibiti u glinu, dlanovi će obrasti lišćem. A pčele će do očiju doletjeti i med, kao iz cvijeća, piti. I nije već krv, nego gusto ulje u otvrdnulim jezgrama otekline. (...) U crveni grm rasteš kraj ceste u šumu tišine.

6 Kao paprat se pred očima javlja praiskon tvoj: ti si još biljka, ti si još kamen, tebe okružuje zmija.

*Щаблями пройденими повертаю дні
природи в мряковиння й первнів перші шуми:
мов Божий стовп, стоїть мільйонолітня ніч,
в прадавньому хаосі землі й води всуміи⁷.⁸*

Genezi Zemlje autor se vraća poetskom misli i u *Šest strofa mistike* (1936.):

*Земля, немов народжена ні з чого вперше,
виточується з-поза гір хаосу мрячних.⁹*

Njegov dalekosežni pogled prodire u morske dubine – „carstvo tame“, gdje je nastao život:

*Життя колиска перша тут, стихій кубло
(коли ще Дух Святий ширяв понад водою) (...).¹⁰
(„Balada o proroku Joni“, 1936.)*

Ponekad mitogena svijest autora ne seže tako daleko, on se ograničuje starim *povijesnim epohama* čovječanstva. U mislima se obraća tom vremenu „Kad letjele su zmije i kamen pjevao / i lišćem trešnje Eva odijevala se sva“ i „s jabuke je Eva i mjesec ubrala“¹¹ („Prva glava Biblije“, 1935.). On osjeća nalete „sinajskoga vjetra“ („Znak lava“, 1936.). Kroz tamu tisućljeća njemu „sjaje daleka carstva“, do njega dopire „glas Danijela“ („Danijel u lavljoj jami, 1936.). Poetu-poganinu čini se da iz njegovih usta govori Spasitelj:

7 Na tu kretnju unatrag u Antonyčevoj poeziji, posebice u upravo citiranu ulomku, već je upozorio Boğdan Rubčak, ali on je govorio o toku vremena, a ne o evolucijskom razvoju: „Energija poetske misli okreće vrijeme unatrag, sežući znatno daleko, čak u davninu rituala – do načela zemlje i ‘prvih šumova praiskona’ (...)“ [2, str. 278].

8 Zemlja se u orbiti okreće unatrag u mladost svoju, u duhovni san prastvari. Prijedenim ljestvama vraćam dane prirode u mrak i iskon prvih šumova: kao stup Božji stoji milijunogodišnja noć, u zbrci pradavnoga kaosa zemlje i vode.

9 Zemlja, kao da je na početku rođena iz ničega, postaje sve jasnija iza zvijezda mutnoga kaosa.

10 Ovdje je kolijevka života prva, stihija leglo (kad je još Duh sveti lebdio nad vodom) ().

11 Prepjev Dubravke Dorotić Sesar u: Bogdan Igor Antonyč, (2011.), str. 65.

*Из уст моїх поганських спів тече Христовий,
немов вино з води у Галилейській Кані.¹²*

(„Pjesma o prijevremenom svjetlu“;
usporedi sličnu izreku i u pjesmi
„Promjene“, 1936.)

Pjesnik također čuje kako u „praarijskim knjigama“ „šume sanskrske riječi“, („Mit“, 1934.), kako se „bude pradavni gradovi pod pijescima“ („Pijesci“, 1936.), on prisluškuje „nerazumljiv jezik pradavnih ljudi“ („Noći idola“). U njegovoj stvaralačkoj mašti nastaje koloritna scena obavljanja magičnoga poganskog rituala, među čijim sudionicima vidi i sebe:

*Танцюють татуйовані дівчата на майдані мрії
пісок палючий під стопою, мов смола червона, тане
і я з-перед ста сочень літ різьблю на бубні сонця танець,
лопочуть два кийки, мов крила птахи, що з похмілля мліє.¹³*
(„Kolo“, 1935.)

U pjesmi „Zametení tragovi“, napisanoj ne nakon 1936., njezin naziv upućuje na retrospektivnu kretnju autorove svijesti, pjesnik ushićeno viče: „Naprijed!“, ali to u kontekstu pjesme znači zapravo unatrag, prema prošlim vremenima:

*Одне на одному сплять століття.
(...)
Я вже тут. В неоліті... може, ще давніше...
Мої малюнки буйволів замазав місяць.¹⁴*

Antonyč okreće svoj pogled prema prvim počecima čovjeka kao biološke vrste, do antropološke evolucije: *Gdje je pitekanthrop? – tvoj stariji*

12 Iz usta mojih poganskih teče pjev Kristov, kao vino iz vode u Kani Galilejskoj.

13 Plešu tetovirane djevojke na trgu snova, goreći pijesak pod nogama, kao smola crvena se topi, i ja od prije sto stotina godina rezbarim na bubnju sunca ples, udaraju dva štapa, kao krila ptice, koja od pijanstva pada u nesvijest.

14 Jedna na drugima naslagana spavaju stoljeća. (...) Živio sam ovdje. U neolitiku... možda, još i ranije... Moje crteže bivola zaprljao je mjesec.

brat (fragment „Ptice venu od ekstaze...“, 1936.; *pitekantrop* – doslovno: čovjek-majmun /iz grčkoga/).

Najčešće se Antonyčeva „mitotvorna muza“, služeći se njegovim izrazom („Grad čari, ili kako se rađaju mitovi“, ne nakon 1936.), može čuti u „praiskonskoj grmljavini“ („Epska večer“, 1935.), „religiji jesenskih noći, / kad je praiskon kipio, / u vječnoj promjeni vječito nepromjenjiv“ („Zelena vjera“, 1936.).

Nije bitno da li je Antonyč volio *životinje* (premda ih je, sudeći prema nekim njegovim pjesmama, ipak volio) – njegov lirski heroj ih ne želi milovati, ne želi se igrati s njima, ne želi se brinuti za njih, dakle ne želi se baviti njima kao ljudsko biće, nego želi organski ući u njihov svijet, on se osjeća kao jedan od njih:

*Я розумію вас, звірята і рослини,
я чую, як шумлять комети і зростають трави.
Антонич теж звіря сумне і кучеряве.¹⁵*
(„Bićima zelene zore“, 1935.)

Antonyč se poistovjećivao i s kukcima: *Antonyč bijaše hrušt i nekada je živio na višnjama (...)* („Višnje“, 1935.). On sve ribe – stanovnike „slatkih i slanah voda“, naziva „braćom“ ljudi („Propovijed ribama“, 1935.).

Ali on ne želi biti samo organski dio svijeta životinja, nego i *biljaka*: *Urasti ću, kao korijen, u tebe (...)*; *Nas dvoje – dva gusta i zapletena grma* [„Vrt (Biološka pjesma u dvije deklinacije)“, 1935.]; *Stol zarašće bujnim lišćem / i zajedno s foteljom već sam grm* („Sremzova pjesma“, 1935.). On se rado uspoređuje s biljkama: *Raste Antonyč i raste trava* („Proljeće“, 1935.), *Biljko ponosna, koja / pjevaš, a ne znaš čemu, / jednom ćeš se kao panj, odvojen od tla, / otkotrljati na plave grudi zemlje* („Ponosnoj biljci, dakle sebi samome“, 1936.). On uči od njih: *Naučite me bilje, rasti, / bujati i kipjeti, i opijati* („Molitva“, 1936.). U Antonyčevim pjesničkim ulomcima pod naslovom „Iz zelenih misli jednog lisca“ pojavljuju se stihovi: *Ne čovjek, biljka ja sam, / a ponekad mala lisica; Sestra Antonyča – lisca...; Životinje i zvijezde, ljudi i biljke – u svima je jedna pranamjera, / priroda vječna, neiscrpna, neumorna (...)*. U duhu metamorfoza, karakterističnih za antičku mitologiju i poeziju

15 Razumijem ja vas, životinje i biljke, čujem kako šume kometi i rastu trave. Antonyč je isto životinja tužna i kovčava.

i ukrajinski folklor, Antonyč se upušta u križanje ljudi i biljaka: *Sad raste, kudrav kao mama / k'o grm – sin javorov i njen*¹⁶ („Javorova priča“, 1935.) Pjesnika je u njegovu tadašnjem vremenu privlačila prvobitna, **bezljudna** živa priroda, kamo još „nisu dopuzali riđi ljudi crvi...“, – polarni krugovi, Arktik („Poljarija“, „Arktik“, oba iz 1935.) Zbog toga ne prihvaća tehnološku civilizaciju koja je neprijatelj žive prirode (zbirka *Rotacije*). Istina je da se lirski subjekt poistovjetio s produktom tehnike – puškom, ali je promijenio njezinu namjeru iz smrtonosne u vitalnu: *Ja sam puška napunjena radošću, / koju ću ispaliti u čast života* („Sreća“).

Pjesnik se ipak ne zaustavlja na počecima žive materije, nego ide i dalje – prema neživoj, u svijet kamenja, minerala, osjećajući se i njihovim neizostavnim, istovjetnim dijelom. Prema istraživanju Boždana Rubčaka, u „Pjesmi o neuništivosti materije“ autor „sam sebe vidi kao tekućinu pod površinom zemlje – sam postupno postaje tekućina, na taj se način pridružuje materijalnoj vječnosti prirode“ [2, str. 279].

Pjesnik, dakle, na prošlim letvama evolucijskih ljestava ne pokazuje samo sklonost gledati u pitekanthropu „starijeg brata“, „braću“ u ribama, nego se i sam osjeća kao životinja, kukac, biljka, čak i kao dio neorganskoga svijeta – kamen.

Taj pokret prema prvotnim osnovama temelji se na poganstvu, s kojim se Antonyč bavio: kršćanstvo vodi čovjeka prema budućnosti, prema nebesima (do Carstva Božjeg, Carstva nebeskog), a poganstvo prema prirodi, zemlji, do toga odakle čovjek dolazi.

Iako kasni Antonyč okreće svoj pogled prema nebu, on kao poganin tamo vidi zvijezde, od kojih „ovisi naša sudbina“ („Duet“, 1936.). Nebo i zvijezde su u njegovu poganskom svjetonazoru neodjeljivi od zemlje (*Tiho se vraćamo zemlji – kolijevci što nas vabi*); jer zemlja također na neki nepoznat način određuje ljudsku sudbinu: *Vjetrovi novi spavaju negdje za morem neba / i zvijezde – sudbine naše čekaju onkraj mora, / da se na Zemlji ispune*¹⁷ (također „Duet“).

Zemaljsko i kozmičko (biljke i zvijezde) spojeni su i u pjesmi „Dom iza zvijezde“ (7. ožujka 1936.). Ovdje pjesnik po tko zna koji put opisuje kružni ciklus u živoj i neživoj prirodi („Korijenje u lubanjama mrtvacu je sukovito i sočno, / život usaduje svrdla vijugava u legla smrti“), ali zbog nečeg

16 Prepjev Dubravke Dorotić Sesar u: Bogdan Igor Antonyč, (2011.), str. 69.

17 Prepjev Dubravke Dorotić Sesar u: Bogdan Igor Antonyč, (2011.), str. 73.

nalazi posmrtno poćivalište ne u zemlji i cvjetanju biljaka, kao prije, nego negdje daleko na nebu:

*Живу коротку мить. Чи довше житиму, не знаю,
тож вчусь в рослин сп'яніння, зросту і буяння соків.
Мабуть, мій дім не тут.
Мабуть, аж за зорею.¹⁸*

Zagonetka je što je Antonyč mislio kada je rekao da je njegov „dom za zvijezdom“. Pristanište duše nakon smrti tijela? On o duši ne govori ništa u toj pjesmi (općenito se čini da on namjerno izbjegava riječ *duša* u prirodno-filozofskim, poganskim pjesmama). Pretežitо je pisao o razgradnji svojega fizičkog bića u „pramajci“-prirodi, zemlji; tome motivu vratio se i u pjesmi napisanoj tjedan dana kasnije:

*Зелений бог буяння й зросту
зітре на попіл мої кості,
щоб виростало, щоб кипіло
п'янкнх рослин зелене тіло.¹⁹
(„Zelena vjera“, 14. ožujka 1936.).*

U „Domu za zvijezdom“ se Antonyč pita da li je njegov „dom“ ovdje, na Zemlji (a nakon nekoliko mjeseci je pisao u nikad završenoj „Adamovoj molitvi“, koja datira od 1. rujna 1936.: „Na ovome svijetu, Gospode, tijesno je. (...) / *moğda, da me preneseš na jednu od Tvojih zvijezda*“). Kakva bi se metamorfoza morala dogoditi s pjesnikovim bićem da bi dospjelo na drugi svijet „ćak iza zvijezda“? To nije objašnjeno. Vjerojatno je pjesnik izrekao predosjećaj privremenosti svojega boravka na ovome (zemaljskom) svijetu i skori odlazak na onaj svijet kojeg je metaforično opisao kao nebesku sferu:

18 Živim kratak tren. Hoću li dulje, ne znam, zato učim od biljaka uspinjanje, rast i bujanje sokova. Moğda, moj dom nije ovdje. Moğda, negdje je za zvijezdom.

19 Zeleni bog bujanja i rasta izmljeti će u pepeo moje kosti, da bi raslo, da bi kipjelo opojnih biljaka zeleno tijelo.

*Струмус гімн рослин, що кличуть про нестримність зросту,
і серцю, мов на сьйомій чарці, невисловно п'янку.
Від'їду вже. Тут був я тільки принагідним гостем.*²⁰

Originalnost Antonyčeve poezije je u tome da ona izražava evolucijsko sjećanje kolektivne nesvjesnosti, kodiranu u njoj informaciju o iskonskom stanju svemira, postojanju pramaterije, osnovnim etapama koje su prethodile pojavi čovjeka, a također i o najznačajnijim kulturnopovijesnim epohama njegova razvoja. Svojim poetskim vidom, umjetničkom intuicijom on je dosegnuo početke evolucije prirode i samog života („biosis“). Istodobno, kao da je kroz Antonyčeva usta progovorila neorganska materija koja se ispunjena duhom htjela vratiti svom prvotnom obliku postojanja. Antonyč **ide svaki put sve dalje u prošlost:**

- Do novozavjetne „radosne vijesti“ i starozavjetnih prapočetaka bivstva,
- Do pretkršćanske, poganske mitologije,
- Do najstarije, slabo poznate povijesti čovječanstva,
- Do najbližih predaka modernog čovjeka,
- Do životinjskog svijeta koji je prethodio ljudskom,
- Do carstva biljaka,
- Na kraju – čak do neorganske prirode – praiskonskih zemaljskih i vodenih elemenata

Ljudski duh se u Antonyčevoj poeziji prisjeća ranijih etapa svojega postojanja, svoje evolucije – čak od početka svijeta.

To sve nije izraženo apstraktnim razmišljanjima, nego intuitivno, na podsvjesnoj razini – takvo poetsko mišljenje je bilo karakteristično za Antonyča, iako je on istovremeno i svojim radoznalim, pronicljivim razumom prihvaćao ideju evolucije svemira i žive prirode i zaokupio se tom idejom. Očito je bio upoznat sa znanstvenim kozmogonijskim teorijama svog vremena i na njih se oslanjao prilikom poetskog spoznavanja svijeta, jer je u jednoj pjesmi – već citiranoj „Baladi o proroku Joni“ – iznio hipotezu da je prvotni kaos neorganske materije trajao milijune godina.

Jedinstvenost i važnost Antonyča kao pjesnika globalnog, univerzalnog mišljenja zasniva se na tome da je on opisao tugu duha za njegovom pretpovijesnom, biološkom, čak i predživotnom, neorganskom prošlošću.

²⁰ Teče himna biljaka, koje kliču o nesuzdržanosti rasta, i srce je, kao nakon sedme čaše, neizrecivo pijano. Idem napokon. Ovdje bijah samo slučajan gost.

Priroda je kroz vrhunac svog razvoja – ljudski duh – progovorila pjesniĉkim jezikom o vlastitoj tuzi za nekadašnjim pradavnim bivstvom. Antonyĉeva poezija kao da je izmeĝu ostaloga glas (sjećanje) pretpovijesne, ŝivotinjske, biljne, ĉak i neorganske etape evolucije o samome sebi. Lirski subjekt se ŝeli otopiti u tom prošlom svijetu, u ŝto ranijim etapama evolucije koje ga tako snaŝno mame. Ako neki pjesnici lete mislima prema naprijed, prema bliŝoj ili daljoj budućnosti, tada je Antonyĉ zaĉaran kretnjom unatrag.

Kod Antonyĉa se dakako javljaju i pojedinaĉne, postmodernistiĉkim terminom nazvano, *decentracije*, ili odmaci od magistralnoga retrospektivnog vektora. Pjesnik se okreće *budućnosti*. Semantika prikaza te slike je priliĉno demonstrativna. Antonyĉ je obraćao manje pozornosti na znakove budućega, nego na pulsaciju pretpovijesnog i prapovijesnoga prošlog, pa je zbog toga vjerojatno namjerno sam sebi uputio prijekor:

*Чи ти чуєш, чи спии,
як епоха вдаря
у майбутнього стиж [бронзу – С. Н.].²¹
(„Već izgorjele misli“, 1933.)*

Ponekad se u njegovoj poeziji topos budućega javlja formalno, kao uopćeno mjesto: *Tuguješ, ili se raduješ, ili sanjaš / o boljem sutra*, knjiga – *ona je uvijek vjeran (...) naš drug* („Knjiga“, 1936).

Ako prema prošlosti pjesnik pokazuje odreĝeno ili ĉak puno povjerenje, prema budućnosti izraŝava zabrinutost. Plaši ga „kao tamna sjena, / nejasna budućnost“ – sigurno ne samo vlastita, nego i univerzalna – povijesna, kozmiĉka („Noć na Jurjevu trgu“²², 1933.). Budućnost ĉovjeĉanstva je u Antonyĉevoj poeziji preteŝito zloslutna, prikaz neprivlaĉne budućnosti zvuĉi kao upozorenje protiv nje, pjesnik ne prihvaća revolucionarne socijalne eksperimente, nasilnu gradnju totalitaristiĉkoga druŝtvenog ureĝenja, ni bolŝeviĉkoga, niti nacistiĉkoga, o ĉemu zabrinuto piše u „Mraĉnoj himni“ (1933.):

21 Ćuješ li, ili spavaš, kad epoha udara u buduću [broncu].

22 Prepjev Dubravke Dorotiĉ Sesar u: Bogdan Igor Antonyĉ, (2011.), str. 45.

Надходять роки,
 суворі роки,
 незламні кроки
 вже на нову прямують путь,
 нове
 майбутнє
 молотом
 кують.²³

Ta pjesma, iako napisana pod utjecajem Majakovskoga, zapravo je **antifuturistička**: humanistički nastrojena pjesnika brine što se „budućnost / čekićem / kuje“.

U „Himni pred svitanjem“ (1933.) budućnost Europe uznemirene revolucijama postaje zabrinjavajuća, nesigurna, zloslutna: „Oblačni dani, surovi dani (...) / *zabrinjavajućim pitanjima liježu na usta* (...) / *Vrućicom zapaljene šapću usne: / što će biti?* / (...) / *Zloslutna sjena nesigurnosti ne otkriva lice* (...). / *U porođajnim bolovima tuče se svijet, / da izrodi iz pepela novu epohu, / Do neba / polijeće oblačna himna prije jasnog svitanja*“.

Kod Antonyča postoji i nešto „krajnjesvijetno“, koristeći se nazivom zadnje zbirke pjesama Olekse Stefanovyča – to je pjesma „Kraj svijeta“ (1936.). **Eshatološki motiv se ovdje razvija u apokaliptičnom smislu kao uništenje grješne urbanističke civilizacije**, njezin katastrofalni povratak do iskonskog ništavila, dakle u neorgansku prošlost. **Budućnost se ovdje razvija u retrospektivnom planu – povratak u iskonski kaos:**

Мов стріл дванадцять, з неба праці
 вітрів дванадцять шле до долу,
 й Земля розкрила зворів паці,
 й розбите в кусні сонця коло.

Гремить підземний лоскіт здаля,
 вдаряє в мури буря дзвонів,
 і місто котиться в провалля
 під лопіт крил і мегафонів.²⁴

23 Dolaze godine, surove godine, neslomive godine, već na novi ukazuju put, novo, buduće, čekićem kuju.

24 Kao dvanaest strijela, s neba pračke dvanaest vjetrova šalju prema dolje, i Zemlja je

Apokaliptična je i pjesma „Trube posljednjeg dana“ (1936.), gdje sliku katastrofalne budućnosti gradske civilizacije autor modelira uz pomoć biblijske slike potopa: *O kad će te, pustinjo kamena, potop pomesti novi?*²⁵

U pjesmi „Apokalipsa“ (1935.), koja je aluzija na Otkrivenje sv. Ivana, Antonyč je stvorio svoju apokaliptičnu sliku budućnosti, gdje nakon prirodne katastrofe čovječanstvo čeka **preporod u povoljnom biljnom okruženju**, sigurno u harmoniji sa živom prirodom koju među ostalim simbolizira „purpurno lišće mandragore“:

*Сто днів і сто ночей ідуть руди дощі і вітер віє,
вода підноситься і зорі й тюрми заливає.*

*Де не оставсь на каменю ні камінь, де зрівнялись гори,
знов муляри нови тюрму будують з брил квітчастих.*²⁶

U pjesmi „Sivi mitovi“, koju pjesnik nije objavio za života niti ju je dodao ni u jednu zbirku, vizija budućnosti je zamišljena kao polemika prema Ivanovu Otkrivenju, posebice prema njegovu proricanju vladavine Antikrista pred kraj svijeta, kojeg onda Bog pobjeđuje: *tu ga Bog odjednom sruši gromom / do dna provalije bez dna* – piše Antonyč. Prikazavši to novozavjetno proročanstvo u pjesničkoj parafrazi kao „bajku“, Antonyč nadalje predlaže i njezin „drugačiji završetak“: njegova „duša“ *u bajci o Antikristu pozdravlja / samo tebe – duhu čovječji!* Pjesnik uzdiže zanesen, aktivan, kako se njemu čini – samodostatan, svemoguć „duh čovjeka“ koji podčinjava prirodu na zemlji i čak je sposoban podčiniti svemir: *Što sve ti u prirodi nisi pokorio? / Moć tvoja nema granica! (...) / Zar let tvoj ne grli svijet? (...) / cijeli svemir domovina je tvoja! / I na nebo ćeš uzletjeti!* Autor čak djelomice daje čovjeku božansku bit i osobine: „Gdje je zakon, koji bi nam branio / dio Boga naći u svojoj duši.“ Najvažnije je da će Bog, prema pjesnikovu uvjerenju, pozdraviti, pohvaliti i proslaviti čovjekov „duh“ i „čin“, koji su usmjereni na osvajanje svemirskih prostranstava:

otvorila usta zvijeri, i razbijeno je u komade Sunca kolo. Grmi podzemni šum iz daljine, udara u zidine nevrjeme zvona, i grad se okreće prema provaliji pod udarcem krila i magnetofona.

25 Prepjev Dubravke Dorotić Sesar u: Antonyč, Boğdan Iğor (2011.), str. 80.

26 Prepjev Dubravke Dorotić Sesar u: Antonyč, Boğdan Iğor (2011.), str. 55.

*не зіпхне тебе громом з неба Бог,
батька рукою вознесе,
на вік віків одесную себе
посадить тебе на слави трон!*²⁷

Na taj način Antonyč *stvara svoje proročko „otkrivenje“*, koje također doseže eshatološka vremena. U duhu svoje epohe, koja je njegovala voluntarizam, aktivnost čovjeka i čak njegovo samopouzdanje obožavanje, Antonyč *počinje – barem djelomično – s deifikacijom čovjekove duše, ali to povezuje s vjerom u Božju sklonost ljudskom djelovanju i postignućima.*

U „Pjesmi o neuništivosti materije“ (1935.) budućnost – sudbina umjetničke ostavštine pjesnika, njezina recepcija nakon njegove smrti – na metaforički se način prikazuje kao duga prošlost evolucije života na Zemlji: sve to što je odumrlo, fosiliziralo se, pretvorilo se u ugljen i služi svemu živome kao materijal ili ruda:

*лежу, мов мудрий лис, під папороті квітом
і стигну, і холону, й твердну в білий камінь.*

*Рослинних рік підноситься зелена повінь,
(...)
Залле мене потоп, розчавить білим сонцем,
і тіло стане вуглем, з пісні буде попіл.*

*Прокояться, як лява, тисячні століття,
де ми жили, ростимуть без наймення пальми
і вугіль з наших тіл цвістиме чорним квіттям,
задзвонять в моє серце джатани в копавльні.*²⁸

27 Neće te gromom skinuti s neba Bog, otac će rukom uznijeti, na vijeke vjekova bit ćeš mu zdesna, postavljen na tron slave!

28 Ležim kao mudra lisica pod cvijetom paprati i dozrijevam, hladim se, i stvrdnujem se u bijeli kamen. Diže se zelena poplava biljnih rijeka, (...) Zaliti će me potop, izdrobiti bijelim suncem, i tijelo postat će ugljen, od pjesme nastat će pepeo. Kretat će se kao lava tisuće stoljeća, gdje smo mi živjeli, rasti će palme bez naziva i ugljen od naših tijela cvasti će crnim cvijećem, pozvoniti će u moje srce krampovi u rudniku.

Antonyč je pokušavao pisati i socijalnu liriku, budnice, i u njima je, u skladu sa zahtjevima žanra, okretao vektor svoje lirske svijesti prema bližoj društvenoj budućnosti, ali su glasne „futurističke“ intonacije ispadale deklarativno, neprirodno za njega, više su zvučale kao danak odgovarajućim tendencijama u tadašnjoj ukrajinskoj poeziji, kao primjerice u pjesmi „Prosvjeta“ (1936.): „*Gradimo, gradimo, gradimo mostove / u budućnost koji vode do cilja*“; *mi budimo / nadu u bolje sutra; da bi „prosvjeta“ postala kamen, / cement u budućoj obnovi*. Ili u još jednoj pjesmi posvećenoj „Prosvjeti“: *Mi, vjesnici svjetlijih dana! Slika budućnosti postaje nejasna u „Pjesmi o pohodu pješadije“ (1935.): U prašini na plavom nebu sjaji / buduće Republike planeta.*

Aforistični izrazi u „Krutjans’koj pjesmi“, u koju su također ugrađeni „futuristički“ motivi, nisu puni ushićenja, nego djeluju već poznatima:

*Спом’янімо в пісні славу Крутів²⁹,
найсвятіше з наших бойовищ!
Крути! Крути! – смолоскип в майбутнє.
Підіймімо наші душі ввиш!
(...)
Крути! Крути! Вічне бойовисько
за майбутній, за світліший день.³⁰*

Antonyčev prethodnik u kretnji poetske svijesti prema „praiskonu“ djelomično je bio poljski pjesnik romantičar **Juliusz Słowacki**, stvaralaštvo kojega je Antonyč dobro poznao jer je o njemu učio za studija na Lavovskom sveučilištu, a povijest poljske književnosti, posebno romantizma, predavao mu je nitko drugi nego Juliuš Kljajner, veliki istraživač ostavštine „trojice proroka“, koji je čak u prvom i drugom trimestru 1928./29. držao zaseban kolegij „Król-Duch“ (to je naslov mitske epepeje Słowackog)³¹. Upravo

29 Bitka kod željezničke stanice Kruty, gdje su se u siječnju 1918. sukobili boljševička vojska i skupine kijevskih studenata i boraca slobodnoga kozaštva. Bitka se pamti zbog iznimnog heroizma ukrajinske mladeži u borbi za slobodu.

30 Spomenimo u pjesmi slavu Kruta, najsvetije naše bojišnice! Kruty! Kruty! – baklja u budućnost. Dignimo naše duše u visinu! (...) Kruty! Kruty! Vječna bojišnica za budući, svjetliji dan.

31 Usporedi popis kolegija koje je pohađao Antonyč za vrijeme studiranja na Lavovskome sveučilištu: [1, str. 734, 736, 738, 739]. Za Antonyčevo sudjelovanje u seminarima J. Kljajnera, posebno posvećenih stvaralaštvu Słowackog, također usp.: [1, str. 929-934].

je taj pjesnik od svih slavenskih romantičara pronicao u dubinu vjekova, vjerojatno, najdalje – do početaka stvaranja svijeta, kozmičke evolucije. Za Słowackog, tvorca originalnih mitova o genezi, kozmos i individua su jedna cjelina, ne suprotstavljaju se jedno drugome, jer, kako je naglasio Stanisław Makowski, „bit prirode i čovjeka je prema filozofiji geneze jedna te ista: aktualno 'ja' je na nižim ljestvama razvitka bilo kamen, drvo, cvijet, leptir, ptica... Razlika između 'ja' i 'ne-ja' je izbrisana. Čovjek je postao najviša forma duha koja se stalno usavršava i ostao je utopljen u kozmičku cjelinu. U toj situaciji čovjek je najbolji primjer (...) za najtočnije 'povjeravanje', 'izražavanje' i 'objašnjavanje' genezijske biti postojanja i pravila svog razvoja. Samo na taj način čovjek može bolje spoznati sebe i izraziti se, a također i aktivirati svoj duh“ [4, str. 310]. Može se reći da je u 20. st. sličnim putem pošao, među ostalima, i Antonyč; za njegovu je poeziju karakteristično izražavanje univerzalne cjelovitosti i bivstva svemirskog postojanja, u kojemu se otopljeno ljudsko „ja“ zahvaljujući toj supstancionalnoj jedinstvenosti može jednostavno identificirati sa životinjama, kukcima, biljkama i mineralima.

Słowacki je svoj pogled, vraćajući ga što dalje u prošlost, istodobno usmjeravao i prema eshatološkoj budućnosti, spiritualno-panteističko razumijevanje svemira on objašnjava kao migraciju duhova, koji se sami rađaju iz Apsoluta i vlastitim zaslugama dolaze do savršenstva i božanstvenosti, postaju anđeli, ujedinjuju se s Bogom. Kod Antonyča nema takva konceptualnog jedinstva praiskonske prošlosti i najdalje budućnosti. **Ako je Słowacki trebao pogled u pravjekove da bi pokazao kretnju duhova od početka svijeta do njegova kraja, dakle kod tog romantičara je kretnja autorske svijesti ipak usmjerena iz prošlosti u budućnost i u istom se smjeru kod njega razvija evolucija prirode i ljudska povijest, tada je u Antonyčevu mitskome svijetu poetski vektor usmjeren u prošlost, evolucionjski tijek se okreće naopačke, lirska svijest ne prati evoluciju neorganske i organske prirode prema naprijed, nego u suprotnom smjeru.**

Postoji još jedna velika razlika između Antonyča i Słowackog u mitopoetskom razmišljanju: **Słowacki je opjevao besmrtnost duha, Antonyč – „neuništivost materije“, u zemaljskom pretvaranju neživog u živo Słowacki je vidio migraciju duhova (pojavu metempsihoze), a Antonyč materijalne metamorfoze.** U poeziji Słowackog ključni su

pojmovi duh i rjeĉe, iako takoĉer ĉesto, duša; kod Antonyĉa se te rijeĉi javljaju rijetko, umjesto toga semantiku pjesniĉkih slika odreĉuju prije svega biološki pojmovi, osobito iz svijeta flore.

S ukrajinskoga preveo Josip Kranjĉec

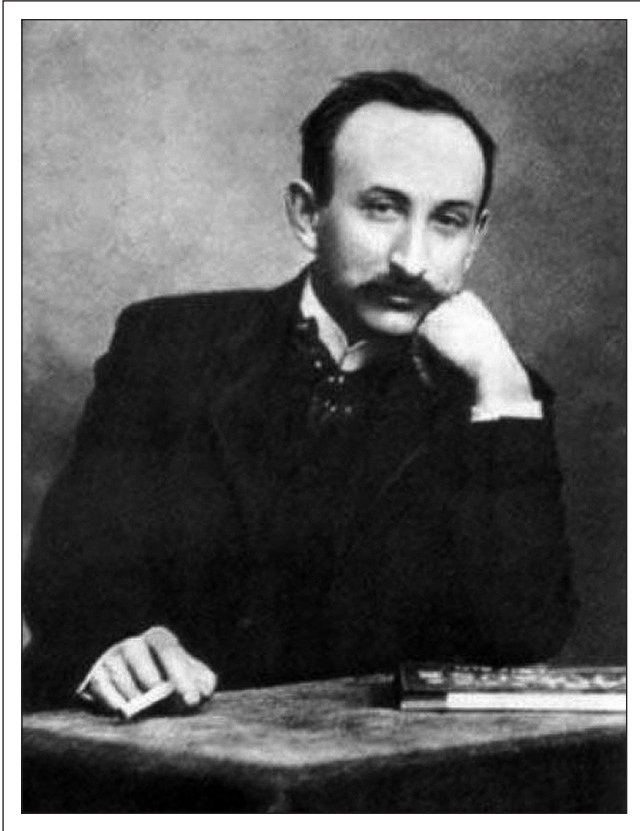
Literatura

Антонич, Б. І. Повне зібрання творів / Богдан Ігор Антонич / Упоряд. і комент. Д. Ільницького. – Львів, 2009.

Рубчак, Б. Поетичне бачення землі: три слов'янські варіанти / Богдан Рубчак // Весни розспіваної князь. Слово про Антонича: Статті, есе, спогади, листи, поезії / Упоряд. М. М. Ільницький, Р. М. Лубківський. – Львів, 1989.

Фізер, І. Вступна стаття / Іван Фізер // Стефанович, О. Зібрані твори. – Торонто, 1975.

Makowski, S. Romantyzm / Stanisław Makowski. – Wyd. II zmienione. – Warszawa, 1995.

Oksana Meljnyk

Myhajlo Jackiv: kanon i interpretacija

Poznavanje modernističkog fenomena Myhajla Jackiva¹ na presjeku dviju sfera – autorske subjektivne ontologije i traganja za novim jezičnim kodom – omogućuje shvatiti ulogu pisca u oblikovanju umjetničkoga kanona ranog modernizma. Na konceptualnom polju individualnoga ljudskog bitka likova Jackivljevih djela posebno značenje imaju fundamentalni pojmovi za osobnost: Bog, sudbina, duša, duh, tijelo, smrt. Balansiranje između stalnog udubljanja u ljudsko jastvo i poriva za transcendentnim, izvaniskustvenim područjem stvara antropologijsko-metafizičku perspektivu subjektivne ontologije autora, karakterističnu za modernizam

Bog se pojavljuje u Jackivljevim tekstovima u nekoliko hipostaza. Spontanost, emocionalna iskrenost, moleći položaj individue označuju lik *Boga u kojeg su položene nade*. U tom se diskursu kršćanska paradigma isprepleće s pretkršćanskom, osjeća se Božja prisutnost. Sljedeći je korak pojam *Boga-suca*, *Boga koji kažnjava*: aluzija na *Stari zavjet* odgovara modernističkim raspoloženjima pisca i traganjima njegovih likova. Pojavljuju se motivi *potpune usamljenosti individue; odsutnosti ili čak nepostojanja Boga kao takvog ili njegove smrti zbog gomile; Boga lišenog božanskog (posebno u varijanti izmišljenosti), vlastite autentičnosti; dolaska novoga Boga; izbora bogova; stvaranja Boga i sotone u sebi; suprotstavljanja vjere i institucije crkve*, što označuju stanja očaja i bunta likova. Modernistička ideja o otuđenju čovjeka od Boga reaktualizira biblijski siže o nespoznatljivosti Boga za gomilu. S motivom *prenošenja Apsoluta unutar individue* povezana je tendencija prema nestajanju Božjeg mjesta (hrama) u Jackivljevim djelima. U semantičkom polju leksema „bog“ prebiva pojam *grijeha*. Razvijajući osnovne tendencije ranog ukrajinskog modernizma u shvaćanju kršćanstva, djela „molodomuzivca“² odražavaju utjecaj F. Nietzschea, posebno

1 Myhajlo Jackiv (1873.–1961.) – ukrajinski modernistički pisac, pisao pod utjecajem zapadnih modernista, Poea i Baudelairea, pripadnik modernističke književne skupine *Moloda muza*, Lavov, 1906.–1909. (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

2 *Molodomuzivci* – pripadnici ukrajinske književne skupine *Moloda muza*.

njegova djela *Tako je govorio Zaratustra*, a na sadržajnoj i poetskoj razini sadrže tipološke sličnosti s tekstovima Lesje Ukrajinke, O. Kobyljans'ke, M. Kocjubyn'skog, O. Pljušča, P. Karmans'kog, V. Pačovs'kog, S. Przybyszewskog.

Aktualizirajući u svojoj prozi pojam *sudbine*, pisac spoznaje njegovu povezanost s Bogom, međutim semantika toga koncepta usmjerena je prema neslobodi likova. Motivi *bogodane sudbine* i *pokornosti pred njom* kontrastiraju s drugima – motivom *straha*, pa čak i *prokletstva sudbine*. Sudbinu i negativan pojam sudbine obilježava bezuvjetna predodređenost, nepovratnost. U autorskoj paradigmi toga koncepta prisutna je svojevrсна „figura predosjećaja“, kad likovni detalj predviđa razvoj događaja koji se zbivaju. U stalnim predosjećajima likova iščitavaju se narodne predodžbe o *Sudbini kao duši čovjeka* ili *njegovu dvojniku*. Osim te varijante, u tekstovima se pojavljuje hipostaza *sudbine-slučaja*. Aluzije na likove-karakterе iz antičke mitologije i slavenskih mitologija, reminiscencije iz folklorа, služe većoj izražajnosti i obogaćivanju semantike koncepta sudbine. Pojam *sudbine-fatuma* povezuje Jackivljevu prozu s poezijom Bogdana Lepkog, pripovijetkom O. Kobyljans'ke „U nedjelju rano (čarobno) bilje kopala“.

Dvojbe o postojanju natprirodnih silа onkraj svijesti, pokušaji traganja za njima, navode likove da se udubljuju u vlastitu suštinu, spoznaju njezinu podjelu na *dušu, duh* i *tijelo*. Središnje mjesto u strukturi individue zauzima *duša* – sjedinjenje materijalnog i idealnog, intelektualnog i emocionalnog. Upravo se ona pojavljuje kao znak potpune osobnosti ili njezina zamjena, stječe samostalnost, posebno u varijanti antropomorfizacije. Pisac naglašava temu povezanosti umjetnosti s „najdubljom dušom“, u kojoj su prisutni znakovi prostora onkraj svijesti. Natprirodne sposobnosti duše (čuti i vidjeti ono što je nedostupno ljudskim osjetima, prognostičke mogućnosti) govore, s jedne strane o njezinu tumačenju kao posredniku u komunikaciji s Bogom, sa sakralnim segmentom bitka, a s druge o udubljivanju u tamni, demonski dio duše. Organsko obraćanje motivu *duševnog putovanja* u tom kontekstu: produbljujući neovisnost duše od tijela, on objašnjava jednu od varijanti izlaska likova iz uobičajenih okvira ljudskoga bitka. U tom trenutku odvija se međudjelovanje pojmova *duša / vječnost*, pri čemu život-u-svijetu zauzima neprijateljsku poziciju u odnosu na dušu. Mogućnost za izbjegavanje njegova negativnog utjecaja na likove je odmor u prirodi, san ili nesvijest. Iako suprotna tijelu, duša je ponekad povezana u tekstovima s

fizičkim osjećajima, posebno s osjećajima boli, pa nije slučajno konceptualni sinonim tom leksemu drugi – „srce“ („grudi“). Tu je izražena suglasnost s gledištima P. Jurkevyča o ulozi srca, sa starogrčkom predodžbom duše koja se nalazi u srcu. Koncept *duše-organa* postaje korak do stvaranja lika materijalno-oboljele duše.

Pojam *duha*, nadopunjujući u djelima modernista opoziciju *duša / tijelo*, ulazi u suprotstavljene odnose s *tijelom, gradom*. Taj element u sastavu osobnosti likova koncentrira u sebi učinkovite intelektualne mogućnosti. Ponegdje koncept duha ne dobiva individualne, nego međuljudske razmjere, a potom i oznake iskonskoga. Takva semantika pogoduje njegovim korelacijama s likom *svjetla*. Osjeća se dijalog pisca s kršćanskim idejama, prema kojima je kroz Duh u svijetu i povijesti prisutan Bog. U evoluciji Jackivljeva stvaralaštva jača uloga i duše i duha, iako konceptualna dominantna u duhovno-materijalnoj strukturi individue ostaje *duša*.

Pojam *tijela* kod pisca često se pojavljuje na granici realnosti. Odatle motiv *nerealnog tijela, tijela-čahure* i povezan s njim motiv *tijela kao djela umjetnosti*. Likovi ženske tjelesnosti su, u usporedbi s muškom tjelesnošću, razrađeniji, ekspresivniji, što je uvjetovano i pozicijom autora-muškarca i modernističkim idejama. Nisu neuobičajeni slučajevi fetišizma, demonizacije i mitologizacije ženskih likova. Opći koncept tijela ostvaruje se kod Jackiva prije svega putem meronima *očiju, ramena, usta, grudi, ruku*. Primjetan utjecaj na njega imalo je slikarstvo preraphaelita; posebno se to odnosi na prikaz očiju i elemenata idealnog tipa ženske ljepote na prijelazu iz 19. u 20. st. Kao posljedica pridavanja veće pozornosti očima, razlikuje se motiv *sljepoće* i semantički simbol *sljepog*. Mišljenja muških likova u diskursu istraživanja ženske tjelesnosti tipološki su slična filozofskim nazorima A. Schopenhauera, F. Nietzschea, O. Weiningera. Može se govoriti o redukciji oduševljenja tijelom u mnogim Jackivljevim tekstovima: likovi se kreću od neutralno ili pozitivno obojenih (kad se promatra utjecaj folklornih toposa ili kad se radi o majčinu tijelu) prema spoznaji njegove odvratnosti ili varljivosti. Antinomiju viđenja ljudske tjelesnosti izražava opozicija *tijela privlačnog* i *tijela izmučenog, bolesnog; tijela živog* i *tijela mrtvog*.

Ontologizirajući temu **smrti**, pisac apelira na ideje A. Schopenhauera, F. Nietzschea, E. A. Poea, Ch. Baudelairea, Z. Krasnińskog, M. Maeterlincka. Njegovi „saveznici“ u ukrajinskoj književnosti su posebno V. Stefanyk, M. Kocjubyns'kyj, O. Avdykovič. Međutim na kulturno, i uže, književno

shvaćanje koncepta smrti nataložili su se autobiografski poticaji. U Jackivljevim djelima nema neprelazne granice između svijeta živih i svijeta mrtvih, odakle slijedi sjedinjenje ženskoga jastva s likom smrti, pojavljivanje autorske varijante Anđela smrti. Vlastiti kraj ne plaši Jackivljeve likove, jer je to danost, mogućnost slobode, međutim smrt bližnjih je za njih tragična. Autorovo gledište usredotočuje se na situacije dječje smrti, smrti mladih ljudi, prikazuje i pojave anomalija, poput ubojstva i samoubojstva. U tom aspektu primjetan je stalni dijalog autora s djelima E. A. Poea. Modernistički pisac povezuje fenomen ljudske smrti sa stihijama: utapanje žena što realiziraju „Ofelijin kompleks“ (G. Bachelard), samospaljivanje („Samotni oganj“). Prodor smrti u bitak individue odrazio se na sadržajno-kompozicijsku razinu tekstova (dominantna uloga završetka u djelima), na semantiku genetski različitih likova-simbola (puta, mjeseca, čizama, kukavice, harfe, vatre).

Unutarnja Jackivljeva smjernica prema ontologiziranju pokazala se i u prikazu **prostora**. O tome svjedoči njegovo strukturiranje po vertikalnoj osi s diferenciranim tumačenjem opozicije *vrh / dno*, eksperimenti s delimitacijom, međudjelovanje likova vanjskog i unutarnjeg prostora karaktera. Težnja za visinom je egzistencijalna potreba središnjih likova, njezina svojevrsna emanacija kolektivni lik planine, što signalizira raspadanje materijalnosti u prostoru, i zato je povezan s oslobađanjem od taštine, poletom duha, usamljenošću, slobodom. Autor češće prikazuje put prema gore, pridajući mu egzistencijalnu težinu. Koncept *dna* ostvaren je u varijantama *jame*, *sela* ili *grada u dolini*, povezano s ropstvom, nasiljem, duhovnom pasivnošću, depersonalizacijom čovjeka (najpotpuniji izraz – pojam *gomile* negativan za modernizam). Postoji veza između nižeg vektora prostorne vertikale i većine samoubojstava ili namjera samoubojstava u djelima „molodomuzivca“. Likovi vodene stihije (*rijeke*, *mora*, *bezdana-oceana*) kod njege se odnose na smrt ili utjelovljuju tamnu, nepoznatu stranu ljudske psihe. Zatvoreni prostor se više puta pojavljuje kod Jackiva kao neodgovarajući, prijeteći; njegove likove više privlači beskonačnost, odakle slijede ključne riječi „dubina“, „daljina“ („udaljenost“), „beskraj“. Dubini bića ljudske duše izomorfni su likovi *podzemlja*, *tamnica*. Opasnosti uranjanja u vlastito jastvo i upadanje nerealnog arhitekturno su izraženi lokusom *labirinta*, predstavljeni likovima *prozora*, „*ponora*“. Topos *bezdana* povezuje tekstove pisca s poezijom „Mlade Poljske“.

Tematizacija **riječi**, **šutnje** i **tišine** te međudjelovanje različitih vrsta umjetnosti pojavili su se kod autora s jedne strane kao izrazi iskustva pomanjkanja jezika, a s druge kao posljedica njegova sinkretičkog poimanja svijeta: budući pisac je slikao, glumio u kazalištu (a već je to sintetička vrsta umjetnosti), skupljao narodne pjesme.

Jackiv razvija motiv *fiziološke nijemosti (afazije) ženskog lika*, pridajući šutnji dva značenja: 1) izražavanja esencijalnog značenja, koje ne čini prepreku u razumijevanju („Ljepotica“); 2) tajne čija traumatična recepcija uzrokuje graničnu šutnju (termin R. Zaborovs'kog) drugog lika („Portret“). U toj varijanti osmišljena je tema nerazvijenosti ljubavnog diskursa u ranom ukrajinskom modernizmu.

Drugi motivi su *šutnja-čuđenje; govor o drugome kao šutnja; šutnja kao egzistencijalna nemogućnost glasa* (u njegovim okvirima – tema *nesvjesne šutnje-zaštite*); *zabrana govorenja; šutnja kao neizrecivost* (termin T. Suhodub), „*šutnja u zastarjelom jeziku*“ (A. Krajevs'ka), *izjednačavanje tišine i šutnje sa smrću* (šutnja živih u trenutku smrti drugoga, šutnja pokojnika, šutnja marginalnih likova). Motiv *odbijanja riječi* ostvaruje se u varijantama: 1) *šutnje kao odgovora* na fizičko nasilje – uglavnom u ranoj prozi („U najmu“); 2) *šutnje kao posljedice dehumanizacije osobnosti žene i otuđenja* u izgradnji odnosa („Ognji gore“); 3) *šutnja kao znak odsutnosti dubine i tajne* („Munje“). U Jackivljevoj prozi, suglasno s idejama Ch. Baudelairea, M. Maeterlincka, S. Mallarméa i F. Nietzschea, uvjerljivo se ustvrđuje tendencija semantičke prednosti šutnje nad svakodnevnom riječju. Sakralnu tišinu pisac suprotstavlja profanoj riječi („Samotni oganj“, „Večernjice Romana Nyčajenka“). Njegov motiv *stvaralačke riječi* („Adagio consolante“) tipološki je sličan motivu „*meta-riječi*“³ S. Przybyszewskog, vizijom modernističkoga kritičara i pjesnika-simbolista A. Langea, viđenjem autentičnog jezika R. M. Rilkea, T. Micins'kog, B. Leśmiana. „Ženska“ šutnja u djelima pisca razlikuje se od „muške“: u pogledu ženskih likova odsutan je motiv *prirodne šutnje kao karakterne crte* (tu je prihvatljiva samo nijemost). Prema tome, šutnja žene kod Jackiva uvijek je semantička (retorička) (termin J. Faryno). Za razliku od muške, ona se nikad ne povezuje s osjećajem tajanstvenog naslijeđa.

3 Prema Przybyszewskom, kategorija „čistog oblika“ odvojenog od materije, najsavršenije objektivizacije slobode u kojoj se očuvala neposrednost i osjetilnost jezika; izvorni jezik koji je kasnije izgubio čistoću svog oblika.

Veliku važnost kod modernističkog autora dobiva *osjetilo sluha*, o čemu svjedoče motivi *buke kao pratnje trajanju svemira; međudjelovanja buke i sluha; oštrog sluha likova; sluha kao dara koji je sredstvo spoznaje smisla u dubini pojava*. Izrazi **muzikalnosti** prisutni su kod Jackiva na različitim tekstualnim razinama: semantike naslova; konstrukcije tropa pomoću leksika iz područja glazbe; tematizacije ritma kao sredstva vraćanja harmonije riječima; izražavanja ideje odgovarajućeg u poimanju svijeta (primjetna podudarnost s refleksijama B. Leśmiana); muzikalnog poimanja vremena („Nova osnova“, „Borba s glavom“); verbalne glazbe stvorene na sugestiji glazbenih dojmova semantikom i zvučanjem riječi. Služeći se riječima-ključevima „glazba“ i „pjesma“, autor u „Munjama“ preispituje wagnerovsku metaforu *glazbe kao žene* („Opera i drama“).

Važni su likovi glazbenih instrumenata, ponajprije **violine** i **harfe**. Zvučanje prvog od njih kod Jackiva prerasta u simbol psihičkog stanja čovjeka, rezonira s bićem umjetnika. Taj motiv ima kod pisca biografske preduvjete (poznanstvo s I. Kosininom, oduševljenje sviranjem violinista W. Burmestera), tipološki se podudara s likom „dječjeg plača u violini“ V. Stefanyka („Pismo“). *Violina* stvara glazbu u schopenhauerovskom smislu – utjelovljenu slobodu (pripovijest „Munje“, pripovijetka „Večernjice Romana Nyčajenka“ i sačuvani ulomak „Počeo je čardaš...“). Metaforizacija toga glazbenog instrumenta u novelama „Dječje grudi u violini“, „Adagio consolante“ preklapaju se s idejama R. Wagnera („Djelo umjetnosti buduće“) o glazbi kao „srcu čovjeka“, umjetničkom jeziku srca. Strukturna sličnost navedenih Jackivljevih tekstova sonatnoj formi u glazbi vodi jačanju sugestije, pogoduje dojmu cjelovitosti djela i organskom u njihovu likovnom sadržaju, služi kao argument u korist prisutnosti sinteze umjetnosti u njima.

Harfa kao lik-simbol označava kod modernističkog pisca prijelaz ili distancu (vanjsku, vremensko-prostornu i unutarnju, distancu razumijevanja). Taj se lik kod Jackiva često nalazi u semantičkom polju *smrti* („Adagio consolante“, „Arhidjelo“, „Goturidy“, „Iz dnevnika“, „Samotni oganj“), on je povezan s transcendentnim čimbenicima, s predviđanjem ili predosjećajem sudbine. U oblikovanju lika korištene su antičke aluzije. Simbol harfe u varijanti koju je razvio Jackiv potvrđuje veze s romantizmom i upisanost u modernistički kanon, a također dijalogizira s budućim naraštajima pisaca (G. G. Byron, F. Hölderlin, E. A. Poe, L. Andrejev, J. Kasprowicz, I. Franko, Lesja Ukrajinka, O. Kobyljans'ka, V. Pačovs'kyj, P. Tyčyna, J. Andruhovyč).

Prijelazna od zvukovnih do vizualnih umjetnosti, kojom se aktivno bavio „molodomuzivec“, bila je sinkretička umjetnost plesa. O važnosti motiva *plesa* u autorskom viđenju moguće sintetičke umjetnosti svjedoči nekoliko primjera: on postoji, čak i kada se ne čuje glazba („Djevojka iz XVIII. stoljeća“); metafora plesa koja prenosi zvučanje glazbe („Dječje grudi u violini“); ovaj lik je najavljen u naslovima („Ples sjena“, „Božićni menuet“). Pri tome je njegova funkcija stvaranja strukture i sadržaja uvjetovana dubokim podtekstom.

Naglašavanje, prije svega, vizualnosti plesa pojačano je korelacijama sa slikarstvom („Adonaj i Berbera“, „Večernjice Romana Nyčajenka“). Međutim, ta vizualnost je izvan realne stvarnosti: autor nije zainteresiran za predstavljanje realnog plesa. Služeći se širokom metaforom, pisac izražava druga značenja, jer nema osjetilnosti, užitka u harmoničnom pokretu tijela. Tako u „Večernjicama Romana Nyčajenka“ ples treba riješiti budućnost, pa se važnost sadašnjosti s njezinom osjetilnom stranom podređuje prognostičkoj funkciji. U drugoj noveli – „Božićni menuet“ – radi se o plesu s vragom, to jest o zamišljenom plesu čiji lik izlazi iz okvira realnosti. *Ples kao pokret dvaju tijela* uglavnom se kod Jackiva tumači negativno („Ognji gore“, „Za gorom“), pojavljuju se motivi *odbijanja plesa*, izgovorene *njegove odsutnosti*. Tako se svadba bez plesa mladoženje transformira u simboličan lik smrti, izgrađen na suprotstavljanju statike i dinamike. Pisac koristi plesni leksik u tropima za lik plesa-asocijacije. Motiv *čovjeka kojim „plešu“*, tipološki je sličan kod njega motivu *plesa-fatuma* u noveli V. Stefanyka „Kameni križ“. Kao protutežu običnome, ljudskome, Jackiv prikazuje motive *plesa s nečistom silom* i *plesa sa smrću*. Ako se u prvom primjeru osjećaju folklorne inspiracije, u drugom su moguće usporedbe s djelima O. Olesja „Ples života“ i O. Turjans’kog „Izvan granica boli“. Prozaik koristi zanimljivo sredstvo u noveli „Arhidjelo“: motiv *plesa kao dijaloga* tu je povezan s oblikovanjem sadržaja po uzoru na ples.

Pridavanje pozornosti *osjetilu vida* u tekstovima „molodomuzivca“ temeljilo se na osobnim interesima i pojačavalo se poznanstvima pisca sa slikarima i kiparima (A. Manastyrs’kim, M. Paraščukom, I. Severynom, J. Panjkevyčem, O. Novakivs’kim, T. Vacykom). Autor ekstrapolira u književna djela ona značenja koja su u vizualnim umjetnostima povezana sa sredstvima boje, svjetla, oblika. U tehnici korištenja *boje* izražene su tipološke sličnosti između Jackiva i E. A. Poea, C. Norwida, Ch. Baudelairea, S. Mallarméa,

F. M. Dostojevskog, L. Andrejeva, O. Avdykovyča, V. Stefanyka, O. Kobyljans'ke, sa slikarima F. Goyom, O. Redonom. Pisac se najviše okretao akromatskoj skali, kontrastu crne i bijele boje. Bez obzira na to što od druge knjige upravo bjelina zauzima mjesto dominantne boje, u umjetnički svijet Jackiva duboko prodire crna boja. Ona (i to se osobito ističe u slučaju zbirke „Crna krila“) odražava potišteno psihološko stanje autora u vrijeme pisanja djela. Leksem za označavanje bijele boje u naslovima novela „Bijele ovce“, „Bijeli cvijet“, „Bijeli konjić“ izražava uopćeno značenje početka u psihičko-duševnoj dimenziji: novi pristup likova u poimanju stvarnosti. S vizualnom kategorijom boje neposredno je povezana kod pisca kategorija *svjetla*, što omogućuje vidjeti umjetničku realnost u koordinatama djela dodirne umjetnosti, a također pogoduje nastanku magijske realnosti.

Pojava **sinestezijske**, značajna za moderniste, promatra se kod Jackiva na sadržajnoj („Munje“, „Portret“) i fabularnoj razini (npr. spajanje zvučnih i vizualnih elemenata u likovnim detaljima novela „Poštylion“, „Srp“), pri čemu se u prvom slučaju ona preklapa s estetskim traganjima Lesje Ukrajinke (novela „Slijepac“). Boje kod „molodomuzivca“ izazivaju zvučne asocijacije, sukladne teoriji boje V. Kandinskog. Možda je najbolji primjer novela „Bijele ovce“, tipološki srodna slikovitosti eseja C. Norwida (zbirka „Bijelo cvijeće“), novele E. A. Poea „A Descent into the Maelström“, pjesme Ch. Baudelairea „Putovanje na Kiteru“.

Želja za vizualiziranjem tajne bića potiče književnika otvoreno ili prikriveno apelirati na **slikarska i kiparska djela**. Veliko značenje ima za njega slikarski žanr **portreta**, pa upravo portretiranje postaje sredstvo suprotstavljanja entropiji individue u djelima pisca („Portret“, „Borba s glavom“, „Grlica“). Umjetnicima, čije je elemente biografija autor koristio za životopis likova, pripadaju L. Benedyktovyč, A. Beardsley, J. Panjkevyč, J. Stanisławski, I. Truš. Kritika (riječima likova) slikarske tehnike I. Truša za odsutnost individualizacije prikazanih ljudi, višak jarkih boja, nedostatak pokreta odražava estetske nazore samog Jackiva. U slikarskim i kiparskim djelima on se usredotočuje prije svega na čovjeka. Pri ograničavanju vanjskog opisa motivi *artefakata* služe piscu za podizanje problematike proze na egzistencijalnu razinu.

Priznanja prozaika i istraživanje njegovih umjetničkih tekstova omogućuju da kod njega primijetimo tipološke sličnosti sa stvaralaštvom umjetnika različitih epoha: Pietera Brueghela „paklenog“, Mathisa

Nithardta, G. Arcimboldoa, F. J. Goye, E. Delacroixa, O. Redona. Neki od njih (A. Böcklin, A. Beardsley, M. Klinger, I. Kosynin), kao i pisac „molodomuzivec“, pokazivali su vlastite tendencije prema sintezi. Ch. Baudelaire, jedan od uzora piscima, divio se umjetnicima E. Delacroixu i F. Goyi. Djela dodirnih umjetnosti postoje za Jackiva i njegove likove u jedinstvenom semantičkom prostoru i njihova sredstva daju autoru mogućnost uhvatiti likove u nastajanju, prenositi njihovu dinamiku. Motivi zasebnih umjetničkih djela povezani su s motivima likova-umjetnika, pri čemu su i ostvarena djela i umjetnici realni i izmišljeni. U Jackivljevoj prozi pojavljuju se otvorene i prikrivene aluzije na djela slikarstva i skulpture što kronološki obuhvaćaju umjetnost od antičke Grčke, srednjega vijeka, renesanse, klasicizma, romantizma sve do autorove suvremenosti. One su prisutne (prema teorijskoj klasifikaciji J. Bjeljs'ke-Kravčyk) na razini opisa (ponegdje), ocjena, recenzija i prikaza, interpretacija. Funkcije slikarskih i skulpturnih artefakata u Jackivljevoj su prozi različite. To su očiti, naslovni („Grlica“, „Hermes Praksitelja“, „Afrodita Knidska“) ili prikriiveni likovi („Ognji gore“, „Djevojka na crnom konju“); dodatni potez u prikazu vanjštine, poze, gesta ili psihičkog stanja lika, čak njegova simbolizacija. Kompozicijski, djela drugih vrsta umjetnosti signaliziraju početak pripovijesti o prošlosti („Grlica“), oblikuju uokvirivanje, odigravaju ulogu teksta u tekstu, inspiriraju ili kataliziraju razvoj radnji. Često se događa prijelaz onoga što postoji u slikama u književnu stvarnost („Ognji gore“, „Djevojka na crnom konju“, „Djevojka iz XVIII. stoljeća“, „Munje“, „Grlica“). Ta pojava otvara vrijeme i prostor događaja, čemu je Jackiv, kao modernist, preostalo težio.

U prikazu prirode i portretiranju likova autor sugerira dojam statične skulpturalnosti pomoću metafora, epiteta, usporedbi. Sudbina skulpture upućuje na razvoj fabule u Jackivljevoj noveli „Hermes Praksitelja“, što pokazuje tipološku sličnost s pjesmom L. Staffa „Pani z Milo“. Okretanje *skulpturi* kao riječi-ključu, motiv *veze književnog stvaralaštva s tom vrstom umjetnosti* tipološki približava ukrajinskog modernista i pjesnike „Mlade Poljske“ T. Micins'kog, A. Langea, rusku književnu sredinu toga doba (I. Annenskij, V. Brjusov, M. Vološyn, V. Ivanov). U „eseju“ „Smrt boga: Studija čekićem“ semantika podnaslova prenosi na verbalno djelo oznake trajnosti i dugovječnosti, uvjerljive očitosti skulpture, a motiv stvaralačkog napora, svojstven književnosti europskog simbolizma, tipološki sličan

konceptiji umjetnosti-zanata V. Ivanova. Razvijajući taj motiv, Jackiv spoznaje razliku između originalnosti i kopiranja u umjetnosti.

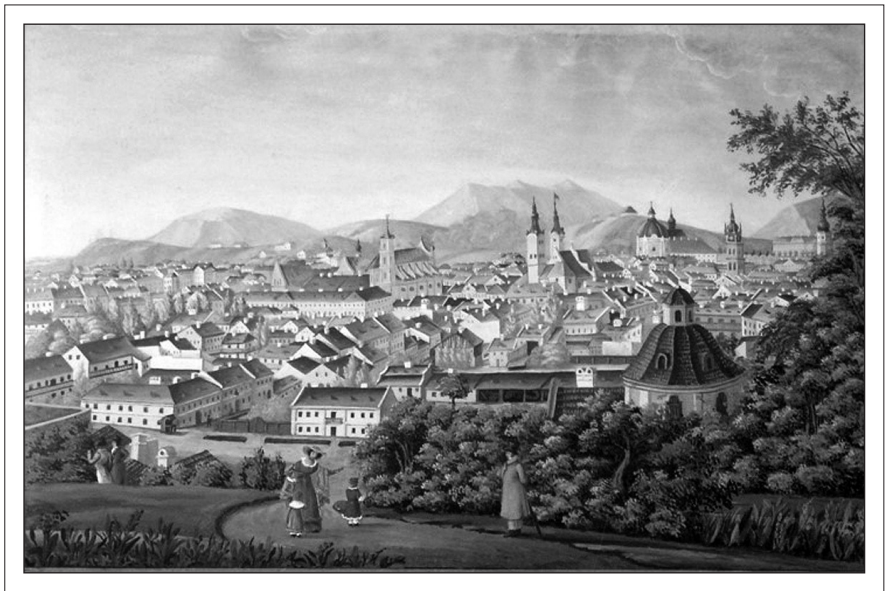
Rekonstruirali smo poetsku i filozofsko-estetsku modifikaciju modernizma u umjetničkoj prozi Myhajla Jackiva. Prešli smo put od konkretnih tekstova do pregleda ustaljenih književnih gledišta. Usvajajući, razvijajući i preispitujući iskustvo najbližih preteča u nacionalnoj književnosti, vodeći stvaralački dijalog sa suvremenima, jednako se tako organski obraćajući dostignućima europskog modernizma i ukrajinskog folklor, „molodomuzivec“ je postao jedan od najboljih tvoraca modernističkoga kanona naše književnosti. Način pisanja ovog autora potvrđuje dominaciju simbolizacije kao sredstva umjetničkog uopćavanja, uvjetovanog stavom umjetnika. Upravo ona neprekidno stvara metafizičku projekciju ljudske, antropološke dimenzije slike svijeta u književnim tekstovima Jackiva. Simbolistička se dominantna odrazila u stapanju semantike sa sugestivnošću, u koncentraciji i intenziviranju slikovitosti, estetiziranju ružnog. U njegovoj je prozi važno mjesto zauzela intertekstualnost, utemeljena na nepobjedivoj želji za dijalogiziranjem s drugim djelima lijepe književnosti, ali ne uvijek domaće. Ta crta poetike, izazvavši osudu pristaša stare tradicije među Jackivljevim suvremenima, sad smješta pisca u prednji plan umjetničkih traganja toga doba. Povremeno ona rađa fantastičnost karakterističnu za modernizam. Međutim, Jackiv se odvaja od ideja o disonanci folklornih klišeja i stranih elemenata likovnosti, asociiranoj s „molodomuzivskim“ tekstovima. Zahvaljujući erudiciji i istančanu vladanju formom, takvi se spojevi kod njega shvaćaju organski, oni iziskuju samo odgovarajuće iščitavanje smisla. Modernistička usmjerenost na neprirodnost, „napravljenost“, proširuje se kod njega na semantiku ženske tjelesnosti (kao tvorevine umjetnosti) i sastavni je dio autorove varijante erotizma. Između ostalih crta modernizma, kod Jackiva je ostvaren intelektualizam koji graniči s deklarativnošću, težnja za dionizijsko-glazbenim elementom, reflektivnost, izdvajanje iz mase, subjektivnost, osjećaj usamljenosti i prijetnje za osobni svijet. Prvi javni nastup pisca dogodio se u vrijeme prve etape formiranja ukrajinskoga modernističkog diskursa – *fin de siècle*, kad je u umjetnosti Zapadne Europe vladala secesija, a „molodomuzivsko“ razdoblje Jackivljeva stvaralaštva pripada srednjoj fazi (V. Morenec), ili drugom valu modernističkog pokreta, modernizmu kao estetizmu (S. Pavlyčko). Njegova proza predstavlja međudjelovanje različitih stilskih pravaca i struja i njihovu

odsutnost u neposrednom izgledu u okvirima zajedničkoga modernističkog pokreta. Simbolističko-secesijska usmjerenost na svjesnu sintezu umjetnosti, obzir prema jeziku u aspektu njegove izražajnosti, dekorativnost, estetizam, dominacija ženskih likova, traganja u polju duhovnosti i religioznosti, inspiracija problematikom smrti, ambivalentnost prikaza spajali su se kod pisca s gotovo ekspresionističkim korištenjem kontrasta crne i bijele boje, izražavanjem graničnih stanja ljudske psihe motivom *krika*. Mnogim sadržajno-poetskim crtama pisanja Jackiv je pretjecao rani modernizam. Tako shvaćanje simboličkog lika harfe izlazi iz okvira njegova korištenja u dekorativnu svrhu; svojstveno prozaiku uzastopno izjednačavanje bijele boje sa svjetlom podudarno je s takvom tendencijom kod drugog naraštaja ruskih simbolista. Suvremene se stilske tendencije tijekom cjelokupnoga stvaralaštva spajaju kod autora s realizmom, neorealizmom (posebno u tekstovima ratnog i poratnog razdoblja). Nailazimo kod Jackiva i na impresionističke elemente, posebno na interpolaciju svjetlosti (kao slikarskog postupka) u književne tekstove, nastojanje da se pomoću slikarskih reminiscencija uhvati lik u pokretu (akcentira izmjene gesta, nijanse poza). Izbor sižea koji graniče s makabrističnima, uranjanje u svijet onkraj realnog otkrivaju u piscu preteču nadrealizma, dok okretanje ozbiljnim egzistencijalnim temama (odnosu likova i Boga, predodređenosti sudbine, fatumu) upućuje na mogućnost da ga se naziva pretečom egzistencijalizma.

S ukrajinskoga prevela Mateja Hrgovan

IV.

Na putovima prema
Hrvatskoj

Myhajlo Krilj

Lavov u povijesti ukrajinsko-hrvatskih veza (kraj 18. st. – 60-ih godina 19. st.)

Na studijima u srednjim i višim obrazovnim ustanovama. Više i srednje obrazovne ustanove Galicije, stručne škole, pohađala je prije svega lokalna mladež. Uz nju se na upisnim listovima tih ustanova pojavljuju mnoga prezimena podrijetlom iz drugih slavenskih zemalja Habsburške Monarhije. Ta je mladež na ukrajinske teritorije došla na različite načine.

Središnja bečka vlada je, smatrajući da u strukturu upravljanja moraju ući dužnosnici i vojna lica, slala svoje službenike u udaljene dijelove Monarhije, uključujući i ukrajinska područja. Često je slavenska mladež dolazila ovamo zbog premještanja dijelova austrijskih vojski. Tamo su njihovi roditelji boravili ne samo kao vojni službenici, nego su radili i kao obrtnici (kovači, limari, stolari i dr.), glazbenici vojnih orkestrara, liječnici i dr.

Austrijske vlasti bile su zainteresirane da službenici budu osobe koje su razumjele lokalni jezik. Zbog toga prema posebnoj vladinoj rezoluciji iz 1827. godine nitko nije mogao dobiti posao u državnoj službi na području slavenskih zemalja bez znanja barem jednoga slavenskog jezika kojim su se služili u Austriji. S obzirom na to, nije slučajno da su mnogi službenici u Galiciji bili upravo podrijetlom iz slavenskih zemalja. Među njima najviše je bilo Čeha, koji su „zauzeli sve položaje, od savjetnika do zemaljskog poštara koji je kolima s jednim konjem razvozio zapovijedi seoskih starješina“¹. Galicija je Čehe privlačila i mogućnošću da naprave karijeru u državnoj službi. No u njihovoj okolini bilo je mnogo takvih koji nisu u dovoljnoj mjeri vladali jezikom širokih narodnih masa. Zbog toga se u siječnju 1827. galicijski guverner obratio austrijskomu caru s molbom da dozvoli da se u Praškom sveučilištu otvori Katedra za poljski jezik.²

1 *Zawadsk,i W.* Literatura w Galicji. 1772–1848. – Lwyw, 1878. – S. 11.

2 ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 6, од. зб. 32, арк. 651-652.

Razumljivo je da su djeca onih koji su bili podrijetlom iz slavenskih zemalja osnovnu školu uglavnom pohađala u mjestu u kojem su radili njihovi roditelji. S vremenom su mnogi od njih nastavili školovanje u drugim obrazovnim ustanovama, između ostalog u gimnazijama Lavova, Peremyšlja, Ternopilja, Berežana te u drugim gradovima Galicije. Normalno da su često nakon školovanja ostali ovdje na službi.

Teško je u potpunosti okarakterizirati nacionalni sastav gimnazijalaca te studenata zbog nedostatka odgovarajućih izvora. Pri navođenju mjesta rođenja učenika, izvori se pretežito ograničavaju općim nazivima zemalja. Djelomično se navode određeni geografski podaci: Prag, Brno, Olomouc, Litomyšlj, Krale-Gradec, Nitra, Agram (Zagreb), Zara (Zadar) i dr.

Da bi se odredila slavenska etnička pripadnost, treba uzeti u obzir niz značajki: mjesto rođenja, vjeroispovijest, zvučanje prezimena i dr. U odgovarajućim dokumentima, koji su se do sredine 19. st. vodili na njemačkom i latinskom jeziku, upotrebljavali su se takvi povijesno-geografski nazivi: Bohemija (njemačko ime Češke), Moravska, Šlezija, austrijska Šlezija, Ugarska, Koruška, Dalmacija, Hrvatska, Slavonija (Sklavonija), Galicija, poljska Galicija, Rusija, Kraljevstvo Poljske i dr. Ponekad su se za označavanje nacionalnosti upotrebljavali pojmovi „bečki Austrijanac“, „češki Nijemac“, „njemački Čeh“ i dr. U mnogim je slučajevima kao mjesto rođenja naveden samo grad – Beč, Prag, Olomouc, Brno, Presburg (Bratislava), Novi Sad, Zagreb, Lemberg (Lavov), Lajbah (Ljubljana), Ofen (Budim), Graz, Krakov i dr.

Nakon revolucije 1848. austrijska je vlada sve više pozornosti počela obraćati na nacionalni sastav učeničke i studentske mladeži. U posebnim anketama se, među ostalim podacima, navodio i materinski jezik (Muttersprache): njemački, čehoslavenski³, poljski, rus'ki (odnosno ukrajinski), slovenski, srpski i hrvatski⁴, ugarski (mađarski), talijanski, rumunjski (istočnoromanski)⁵, semitski jezik. U statističkim su se sažecima posebni jezici predstavnika raznih nacionalnosti često sjedinjavali u jedan

3 Ponekad se u anketama pojašnjavalo da se pod čehoslavenskim jezikom podrazumijevaju češki, moravski i slovački.

4 Obilježavao se upravo tako.

5 Pod rumunjskim jezikom tadašnja austrijska statistika podrazumijevala je sve istočnoromanske dijalekte. U statističkim sažecima također su se upotrebljavali nazivi voloski i moldavski jezik.

jezik: Ukrajince su stavljali zajedno s Poljacima ili Slovacima; Slovence, Hrvate i Srbe pretežito su pisali zajedno; događalo se da su posebno predstavljali samo Slovence u uvjetima posebnog izdvajanja obrazovnih ustanova na teritoriju slovenskih zemalja.

Često se u službenim sažecima, koji su se odnosili na Galiciju, moglo pročitati da se u obrazovnim ustanovama poučavaju jedino Nijemci, Poljaci i Židovi. U Nijemce su ubrajali također i sve podrijetlom iz austrijskih, čeških, hrvatskih i slovenskih zemalja. To je povezano s time što su studenti na upisu naznačivali ne materinski, nego jezik svakodnevne kojim su razgovarali (Umgangssprache) i koji su službene vlasti često smatrale pokazateljem etničke i nacionalne pripadnosti.⁶

Točnija slika nacionalnog učeničkog i studentskog sastava u obrazovnim ustanovama Austrijske Monarhije može se imati na osnovi detaljne analize podataka austrijske statistike uz korištenje drugih izvora. Uzmimo, na primjer, podatke koji se odnose na dvije lavovske gimnazije. Akademsku gimnaziju je 1852. pohađalo 554 učenika, od kojih je njih trinaestero bilo privatistima⁷. Od ukupnog broja učenika, njih 124 (6)⁸ naznačilo je njemački kao materinski jezik, ukrajinski – 235 (4), poljski – 110 (2), češki – 2, hebrejski – 7 (2), talijanski – 3, ugarski – 1.⁹ Brojčani podaci, koje je vlastoručno upisao ravnatelj Druge lavovske gimnazije, svjedoče da se školske godine 1855./56. u njoj školovalo 143 Poljaka, 69 Židova, 55 Nijemaca i 54 Ukrajinca.¹⁰ U drugim je poljima bila praznina, iako su u upisnim popisima koje smo proučavali bila navedena slavenska prezimena doseljenika iz Češke i Moravske.

Opći pregled popisa učenika većine galyčkyh gimnazija te studenata Lavovskoga sveučilišta za prvu polovicu 19. st. svjedoči da su se u njima školovali pretežito rođeni Galyčani. Bilo je tu i mnogo onih podrijetlom iz slavenskih zemalja – Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Štajerske, Koruške, Rusije i najviše iz Češke, Moravske, Šlezije, Slovačke. Studirali su također Ukrajinci iz Bukovyne. Određene predodžbe o nacionalnom sastavu

6 Brix, E. Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation. – Wien, 1982. – S.17.

7 Naziv za učenike koji slobodno pohađaju nastavu (op. prev.).

8 U zagradama navodimo broj privatista.

9 Drittes programm des k.k. Akademischen Staats-Gymnasium in Lemberg am Schusse des Schuljahres 1852. – Lemberg, 1852. – S. 38.

10 ДАЛО, ф. 81, оп. 1, од. зб. 123, арк. 4зв.

gimnazijske i studentske mladeži Galicije u sredini 19. st. daju statistički podaci koji se prilažu na drugom mjestu (u tablicama 2–5).

Jedna od najstarijih obrazovnih ustanova Galicije bila je gimnazija u Peremyšlju, osnovana 1789. U njoj su se školovali pretežito domaći iz okolnih županija. No zabilježeno je i prezime podrijetlom iz južnoslavenskih zemalja: 1826. godine učenik drugog humanističkog razreda bio je J. Šnimcler iz Ilirije. Učio je osrednje, kako to pokazuju podaci.¹¹

Učenici iz slavenskih zemalja u Akademskoj gimnaziji u Lavovu: Wilhelm Gelis (1825.–1828.) i Jozeph Mitkrojis (1837.) iz Slavonije, braća Joseph i Karl Butterweck (1837.) iz Hrvatske, Karl Esch (1833.) iz Zagreba, Siegismund Hausegger (1849.) iz Istre, Franz Feljšeg¹² (1830.) iz Dalmacije i dr. Neki od njih završavali su ovdje cijeli studij, neki su prelazili u druge obrazovne ustanove. Iz nepoznatih razloga V. Gelis, nakon što je Akademsku gimnaziju pohađao tri godine, završio je obrazovanje u Dominikanskoj gimnaziji.

Sličnu sliku pokazuju statistički podaci Dominikanske gimnazije. Učenici su, sudeći po zanimanjima roditelja, bili različita podrijetla; pretežito djeca službenika koji su po nalogu austrijske vlade radili u raznim ustanovama Galicije. Većina ih je, prema gimnazijskoj dokumentaciji, bila iz Zagreba i Osijeka. Tako se od 1821. do 1826. u gramatičkim razredima gimnazije školovao I. Stogermeier iz Zagreba, sin vojnog službenika.¹³ Potkraj 1820-ih – 1830-ih u gimnaziji su se školovali W. Gelis, L. Mitkrojis, K. Butterweck, S. Dajrer. Od svih njih samo je K. Butterweck uspješno završio sve razrede gimnazije.¹⁴ Upravo u toj gimnaziji se 1860-ih školovao A. Ganšinski iz Karlovca, grada u Hrvatskoj.¹⁵ Bilo je također učenika iz Zagreba.¹⁶

Imena i prezimena doseljenika iz slavenskih zemalja u studentskim popisima Lavovskoga sveučilišta pojavljuju se već potkraj 18. st. Međutim, tek su nakon 1817. podaci točniji i detaljniji. Većina studentskih popisa, koje smo pregledali, svjedoči da je bilo mnogo ljudi podrijetlom iz Hrvatske,

11 Ibid. – Premislae, 1826.

12 **Pojedina imena i prezimena navode se prema transliteraciji iz ukrajinskih izvora, zbog čega je moglo doći do nekih promjena u odnosu na izvorna imena (op. prev.).**

13 Ibid., од. зб. 6, арк. 2-79.

14 Ibid., арк. 401-471.

15 Ibid., од. зб. 13, арк. 50.

16 Ibid., од. зб. 7, арк. 49.

Slavonije, Dalmacije, Štajerske, Koruške, najviše iz Češke, Moravske, Šlezije, a također iz Ugarskoga kraljevstva.

Pojedinačne činjenice svjedoče da je među studentima Lavovskoga sveučilišta bilo onih podrijetlom iz južnoslavenskih zemalja. Nažalost, osim prezimena nema nikakvih drugih podataka. Na Filozofskom fakultetu studirao je pravoslavac Nikolaj Stutulja¹⁷ (1795.) i rimokatolik Apulej Meljevič¹⁸ iz Slavonije, rimokatolici Karl Stogermeier¹⁹ (1820.), Aleksander Berderich²⁰ (1831.), braća Karl i Joseph Linder²¹ (1836.) iz Hrvatske, Eduard Escherich²² (1843.) iz Zadra u Dalmaciji.

Studenti teologije bili su rimokatolici: Slovenac Mihajlo Segerau²³ (1812.), I. Androvič²⁴ iz Varaždina u Hrvatskoj, Leopold Geliš²⁵ (1825.) iz Slavonije, Joseph Petceli²⁶ (1826.) i Friedrich Korber²⁷ iz Hrvatske.

Pravo je u Lavovu studirao također Jan Kničaurek iz Hrvatske (1850.)²⁸, a medicinu Emeriens Sremates (1793.)²⁹, rođen u Slavoniji.

Dakle mladež iz slavenskih zemalja Habsburške Monarhije studirala je u raznim obrazovnim ustanovama Galicije. Mnogi među njima rodili su se na tom području u obiteljima austrijskih službenika, pedagoga, liječnika, vojnih službenika koji su ovamo došli na posao. Ovdje su dobili prve informacije o kraju, njegovu stanovništvu, upoznavali se s kulturom Ukrajinaca i dr. Ukrajinska studentska mladež je, kontaktirajući sa svojim slavenskim prijateljima, dobivala informaciju o njihovoj domovini (Češkoj, Hrvatskoj, Sloveniji i dr.), jeziku, kulturi i dr. Takva međusobna razmjena pridonijela je širenju njihovih vidika, znanja o drugim slavenskim narodima. S vremenom su se primljene informacije širile, potkrepljivale stručnom literaturom te postajale putokazom u znanstvenim istraživanjima ukrajinskih i slavenskih znanstvenika.

17 ДАЛО, ф. 26, оп. 15, од. зб. 1034, арк. 89.

18 Ibid., од. зб. 688, арк. 12.

19 Ibid., од. зб. 687, арк. 133.

20 Ibid., од. зб. 699, арк. 109.

21 Ibid., од. зб. 703, арк. 12.

22 Ibid., од. зб. 711, арк. 90.

23 Ibid., од. зб. 1034, арк. 33.

24 Ibid., од. зб. 1035, арк. 124-137.

25 Ibid., од. зб. 1, арк. 65.

26 Ibid., арк. 83.

27 Ibid., од. зб. 2, арк. 22.

28 ДАЛО, ф. 26, оп. 15, од. зб. 3, арк. 27.

29 Ibid., од. зб. 1034, арк. 86.

Reforme prosvijećenog apsolutizma uvukle su Galiciju u općeevropski obrazovni proces. U tom su području puno načinili oni podrijetlom iz drugih slavenskih zemalja Habsburške Monarhije kao organizatori novih obrazovnih ustanova i obrazovnog procesa. Na njihovu djelatnost i na djelatnost državnih službenika oslanjala se austrijska vlada u svojoj politici u toj regiji.

Ravnatelji prvih obrazovnih ustanova u Lavovu, otvorenih 1770-ih (Filozofski, Bogoslovni te Pravni fakultet) bili su Hrvat Joseph Ignacij Martinović (1755.–1795.), Antonij Pflieger iz Kranjske te Vincent Dihanić iz Košica³⁰.

Među prvim nastavnim osobljem Sveučilišta u Lavovu, organiziranog 1784., pretežito su bili profesori s već ranije ukinutih austrijskih sveučilišta. Mnogi od njih bili su premješteni u Galiciju po naredbi monarha. Neki su, tražeći posao, došli sami. U predavanja su ponekad uključivali iskusne predavače lokalnih obrazovnih ustanova, koji su imali zvanje doktora.

Prvim dekanom Filozofskog fakulteta Sveučilišta postao je Hrvat J. I. Martinović, rođen u Pešti. On je ostavio dubok trag u povijesti sveučilišta. To je bila svestrana ličnost. Filozofski studij pohađao je u franjevačkom samostanu u Budimu, gdje se oduševio prosvjetiteljskim idejama. Temeljito se bavio kemijom, fizikom i filozofijom, dobro je znao matematiku. U Beču je imao poseban laboratorij u kojem je obavljao „natprirodne“ eksperimente. Tim je radovima skrenuo na sebe pozornost austrijske vlade i 1783. godine bio je imenovan profesorom eksperimentalne fizike i mehanike, u početku na filozofskom studiju, a s vremenom na Sveučilištu. Uz dozvolu Dvorske komisije predavao je u Lavovu na latinskom jeziku prema vlastitom priručniku, što je rijetko kome uspjelo zbog strogih austrijskih propisa. Među onima koji su posjećivali ta predavanja bili su s vremenom poznati znanstvenici, domoroci ukrajinskoga Zakarpattja, Petro Lodij i Ivan Orlaj.

J. I. Martinović autor je više od 15 znanstvenih radova. Prije svega, njegova filozofska istraživanja („Filozofski memoari ili Otvorena priroda“, 1787.; „Filozofski zapisi“, 1788. i dr.) svjedoče ne samo o njegovim materijalističkim pogledima, nego i o njemu kao strastvenom pristaši politike „prosvijećenog apsolutizma“. Na predavanjima je promicao ideje M. F. Voltairea, J.-J. Rousseaua. Njegov suvremenik, ravnatelj Sveučilišne

30 *Zschokke, H.* Die theologischen Studien und Anstalten der Katholischen Kirche in Österreich. – Wien– Leipzig, 1894. – S. 297.

knjižnice Heinrich Gottfried von Bretschneider (1739.–1810.) govorio je o njemu kao o „neizmerno častoljubnoj osobi, odlučnom ateistu, političkom fanatiku“³¹.

Po svojim političkim stavovima, Martinović je pripadao jakobincima. Na početku 90-ih godina 18. st. odrekao se potpore „prosvijećenog apsolutizma“ i postao njegovim nepomirljivim protivnikom. Godine 1791. otišao je iz Lavova u Beč, gdje se bavio znanstvenim istraživanjima. Nakon toga je u Pešti vodio ugarski jakobinski pokret i 1795. bio pogubljen.

Kraj 18. st. i početak 19. st. uglavnom su bili nepovoljni za razvitak Lavovskoga sveučilišta. Godine 1788. austrijska je vlada zatvorila Medicinski fakultet, a nakon nekoliko godina znatno smanjila sveučilišnu autonomiju. Nakon treće podjele Poljske, kada je Krakov sa svojim sveučilištem bio uključen u sastav Habsburške Monarhije, znatno je oslabila uloga Lavovskoga sveučilišta u Galiciji. Gubernator Galicije grof J. Urmeni je 1803. u izvješću austrijskomu monarhu opisao opće stanje Sveučilišta u Lavovu. Naznačio je da su prostorije sveučilišta neprikladne za obrazovni proces i iznio stajalište o njegovu premještanju u drugi grad. Posebna komisija predložila je da se sveučilište prenese u Krakov, a u Lavovu da se od njega učini licej³². Imperator je 9. kolovoza 1805. izdao naredbu prema kojoj je sveučilište u Lavovu prestalo djelovati³³. Počeo je s radom licej, u kojem se veća pozornost posvećivala primijenjenim disciplinama, posebice poljoprivrednim.

Među prvim predavačima povijesnih disciplina na Filozofskom fakultetu Lavovskoga sveučilišta bio je Hrvat Toma Vučić (Osijek, 15. 6. 1765. – Lavov, 18. 6. 1818.), koji je 1794. na natječaju postao izvanredni profesor heraldike, diplomatike i numizmatike. Kao sveučilišni profesor odlikovao se savjesnim odnosom prema svom predmetu. To su primijetile sveučilišne vlasti i T. Vučić je dobio nagradu u iznosu od 100 forinti³⁴.

Zajedno s Katedrom pomoćnih povijesnih disciplina, T. Vučiću se pridružio numizmatički kabinet, nastao iz zbirke knjižnice Garelli. Monete poslone u Lavov početkom 1785., najprije su bile predane u vlasništvo ravnatelja Sveučilišne knjižnice H. G. Bretschneidera. Nakon što je u drugoj

31 Citirano prema: *Андрохович А.* Історія греко-католицької Духовної семінарії у Львові. – С. 336.

32 zast. – srednja škola; gimnazija (op. prev.).

33 ДАЛО, ф. 26, оп. 4, од.зб. 96, арк. 154.

34 ДАЛО, ф. 26, оп. 4, од.зб. 951, арк. 66.

polovici srpnja iste godine iz Beča bio poslan još jedan dio numizmatičke zbirke, na prijedlog ravnatelja cijela je kolekcija 27. 7. 1785. predana pod nadzor izvanrednog profesora heraldike, diplomatike i numizmatike. Do 1787. godine, dok Sveučilišna knjižnica nije bila otvorena za javnost, ta se zbirka moneta čuvala u galicijskome poreznom uredu³⁵.

Budući da katalog kolekcije još nije bio sastavljen, T. Vučić se 1800., uz dopuštenje gubernatorske vlade, upustio u njezin znanstveni opis. Taj posao je napredovao sporo. Osim toga, nekoliko zlatnika bilo je izgubljeno. S obzirom na situaciju, gubernatorska vlada odlučila je poslati u pomoć knjižničara M. Kuraljta, koji bi istovremeno obavljao funkciju kontrolora. Tada se T. Vučić odrekao pomoći i počeo zahtijevati da mu se dodijeli odgovarajuća prostorija za rad te da se pravodobno nabave posebne kutije za pohranu moneta. Nakon toga posao se malo ubrzao i T. Vučić je već do kraja 1801. opisao 685 moneta. No posao nije dovršio: u vrijeme preseljenja Lavovskoga sveučilišta u Krakov (1805.), znanstveno opisane bile su samo rimske monete do vremena cara Marka Augusta.

T. Vučić je 1805.–1809. predavao diplomatiku, heraldiku i numizmatiku na Krakovskome sveučilištu, također kao lektorat. Tamo je već od 1807. do 1809. obavljao posao knjižničara.

Nakon što je potpisivanjem Mira u Schönbrunnu (1809.) Austrija izgubila Krakov, mnogo se profesora, ne prihvativši novi poredak, odlučilo vratiti u Lavov; među njima bio je i T. Vučić, koji je 1812.–1817. radio kao knjižničar u liceju. U Lavovu je 1817. bilo obnovljeno sveučilište, a T. Vučiću je, bez obzira što se posebna katedra nije otvorila, bilo prepušteno da predaje pomoćne povijesne discipline³⁶.

Godine 1844. u Lavovu je otvorena prva viša tehnička škola u Ukrajini – Tehnička akademija. Među profesorima na Tehničkoj akademiji 1851.–1852. također je bio doktor filozofije Jakub Šoklic iz Ilirije (15. 4. 1815. – 3. 4. 1854.), koji je podučavao talijanski jezik. Njegovo prezime kao profesora tog predmeta zabilježeno je i u popisima pedagoškog osoblja sveučilišta te obiju lavovskih gimnazija (1850.–1854.)³⁷.

35 Ibid., арк. 57.

36 *Андрохович, А.* Історія греко-католицької Духовної семінарії у Львові. – С. 402.

37 *Erster Programm des k.k. akademischen Ober-Gymnasiums in Lemberg am Schlusse des Schuljahres ... 1850–1854; ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 85, од. зб. 1649, арк. 76; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 2, од. зб. 15, арк. 232.*

Profesori podrijetlom iz slavenskih zemalja imali su važnu ulogu u organizaciji obrazovnog procesa više škole. Mnogi od njih bili su organizatori katedri, laboratorija i obrazovnih kabineta. Ti su pedagozi kombinirali obrazovne aktivnosti sa znanstvenim istraživanjima područja i država na kojima su trenutačno ili dugoročno živjeli i koja su im postala dom.

Znanstveni radovi

U redovima galicijske znanstvene zajednice poznata je bila i *Grammatik der Illyrischen Sprache*³⁸ (1833.) Ignjata Brlića, poznatog jezikoslovca i istraživača južnoslavenskih jezika³⁹.

Aktivno je djelovala i Matica ilirska u Zagrebu, osnovana 1842. godine. Međutim, već od kraja 50-ih godina 19. st. njezini odnosi sa slavenskim društvima počeli su slabiti. Zbog toga je obraćanje Matice lavovske Hrvatima da uspostave odnos sa zadovoljstvom bilo prihvaćeno. Godine 1865.–1866. organizacija galicijske matice predala je matici zagrebačkoj primjerke većine svojih izdanja. Isto tako je u Lavov bilo poslano oko 10 brojeva znanstvenog hrvatskog časopisa *Književnik*,⁴⁰ koji su 1864.–1866. izdavali F. Rački, V. Jagić i J. Torbar. Ta su izdanja bila glavni izvor za upoznavanje Ukrajinaca Galicije s kulturno-znanstvenim životom Hrvata, a također i Hrvata s društveno-kulturnim procesima na tlu Ukrajine. Osobito je u pismu slavista V. Jagića sekretaru Ćalyc'ko-rus'ke matice K. Merunovyču dana kritička analiza članka „Bibliografija“ J. Ćolovac'kog, objavljenog u matičnom zborniku 1865. godine. Hrvatski znanstvenik skrenuo je pozornost na nedostatak materijala iz Hrvatske, prije svega rada I. Kukuljevića Sakcinskog o hrvatskoj bibliografiji. U njemu su „navedene sve hrvatske, odnosno latinicom tiskane knjige do 1860. g.“⁴¹ Iz toga pisma saznaje se i da je iz slavenskoga kulturnog života Hrvatima gotovo nepoznata ostala znanstveno-književna djelatnost poljskoga društva i V. Jagić moli K. Merunovyča da ga obavijesti „ne postoji li možda neki poljski književni časopis ili ustanova s istim ciljem kao naša Matica ili Vaša, kako bi i mi s njima mogli izgraditi odnose. Moram priznati kako su nama Hrvatima

38 *Gramatika ilirskoga jezika* (op. prev.).

39 Вукова преписка. – Београд, 1910. – Књ. 5. – С. 155-157.

40 Ibid., оп. 2, од.зб. 7, арк. 8-18; од.зб. 69, арк. 9.

41 Ibid., оп. 1, од.зб. 64, арк. 22.

najmanje poznate prilike u poljskoj književnosti⁴². Na taj bi način lavovsko društvo privremeno odigralo posredničku ulogu za Maticu hrvatsku, koja u to doba nije imala izravnih odnosa s poljskim znanstvenim ustanovama. Matica ilirska je 1867. ušla u sastav tada osnovane Jugoslavenske akademije znanosti i izravni redoviti odnosi među maticama su stagnirali.

Kao što se vidi, veze Hrvata s Ukrajincima tek su se uspostavljale. Međutim, ti sporadični kontakti postali su dobar temelj za daljnju suradnju.

S ukrajinskoga prevela Petra Kovačec

42 Головацкий, Я. Переписка Галицко-русской матицы // Науковий Сборник. – 1865. – Вып. 3. – С. 215.

Myhajlo Krilj

Misija ukrajinskih grkokatoličkih svećenika u Dalmaciji u prvoj četvrtini 19. stoljeća

Dalmacija je prvi put postala dio habsburških posjeda Kampoformijskim mirom 1797. i to je ostala do 1805. Poslije je austrijska vlada uspjela vratiti taj teritorij, što je bilo potvrđeno i na Bečkome kongresu 1814.–1815. Iako je formalno s Hrvatskom i Slavonijom činila Trojedno kraljevstvo unutar granica Ugarske države u sastavu Habsburške Monarhije, Dalmacija je zapravo bila pod izravnom upravom bečkoga dvora.

Cilj ovoga rada je otkrivanje povijesne osnove pokušaja uvođenja Grkokatoličke crkve na prostoru Dalmacije i analiza djelatnosti ukrajinskih grkokatoličkih duhovnika u drugoj polovici prve četvrtine 19. st., na temelju izvora koje je objavio K. Studyns'kyj (originali se čuvaju u Odjelu rukopisa Lavovske znanstvene biblioteke V. Stefanyka Nacionalne akademije znanosti Ukrajine).

Prvi put su projekt prelaska pravoslavnog stanovništva Dalmacije na grkokatoličku vjeru osmislili austrijski vladini krugovi potkraj 1804., kada je bilo odlučeno da se uz pomoć galicijskih redovnika bazilijanaca na obali Jadranskoga mora otvori unijatsko duhovno sjemenište koje bi pripremalo mjesne svećeničke kadrove. Ostvarenje te zamisli bilo je naloženo peremyšljs'kom generalnom vikaru Julianu Šponringu, koji je znao talijanski jezik¹.

Ostvarenje planova je tada spriječila međunarodna situacija, posebice ratovi Habsburške Monarhije i Napoleona I. Grkokatoličkoj misionarskoj ideji austrijska se vlada vratila tek nakon Bečkoga kongresa. Tada je pomoć u njezinu ostvarivanju ponudio metropolit Dalmacije i Boke kotorske Benedikt Kraljević (1762.–1862.), koji je tajno prešao na grkokatoličku vjeru. B. Kraljeviću je pomagao dalmatinski guverner, barun Franjo

1 *Студинський, К.* Матеріали до історії культурного життя в Галичині в 1795–1857 рр. – Львів, 1920. – С. XIX.

Tomašić (1771.–1831.), podrijetlom Hrvat. Prema zamisli B. Kraljevića, u dalmatinskom gradu Šibeniku trebali su biti otvoreni gimnazija i licej sa studijem filozofije i sjemenište. Oni koji završe sjemenište, mogli bi nastaviti bogoslovne studije u Beču. Mjesta predavača Kraljević je predložio da se ponude grkokatoličkim svećenicima iz Galicije, koji su imali odgovarajuće obrazovanje. Pritom je naglašavao da bi uspješnom ostvarenju akcije pogodovala činjenica što pravoslavno stanovništvo Dalmacije već dugo traži otvaranje vlastite bogoslovije, ukazujući na obećanje Napoleona I. o njezinu osnivanju. Na taj način bi se, prema mišljenju B. Kraljevića, olakšalo uvođenje unijatske crkve na taj teritorij².

Saborna crkva Preobraženja Gospodnjeg, Lavov, izgrađena 1703.–1731.

Počela je službena korespondencija između Beča, u osobi ministra unutarnjih poslova grofa Franje Josipa Sauraua (1760.–1832.), i lavovskoga grkokatoličkog metropolita M. Levyc'kog. Pritom je austrijski car Franjo I. zahtijevao da religijsko-prosvjetiteljsku misiju u Dalmaciji vodi isključivo bazilijanac s dobrim znanjem talijanskog jezika, koji bi tamo u kratko

² Головацький, Я. Покушення Австрії ввести в Далмації унію с Римом при содействии галичан // Славянський ежегодник. – Київ, 1884. – Вып. 6. – С. 273.

vrijeme uspio naučiti mjesni slavenski jezik. Nije bilo lako izabrati takvu osobu. M. Levyc'kyj je na kraju predložio dvojicu kandidata: peremyšljs'kog kanonika Oleksija Stupnyc'kog i upravitelja crkve sv. Barbare u Beču Ivana Snjiğurs'kog. Budući da je vladajući bečki dvor u Ivanu Snjiğurs'kom vidio potencijalnoga peremyšljs'kog episkopa, u listopadu 1816. je za voditelja misije određen O. Stupnyc'kyj³. On je bio najpodobniji za tu dužnost. Rodio se u obitelji svećenika, bogoslovni studij polazio je u Lavovu i Beču. Godine 1807.–1811. bio je svećenik u crkvi sv. Jurja u Lavovu. Poslije se bavio misionarskim radom u Bukovyni, gdje su u to vrijeme osnovane prve grkokatoličke župe. Njegove zasluge za to bile su primijećene i u travnju 1816. je određen za kanonika i propovjednika novostvorenoga kapitula u Peremyšlju. O. Stupnyc'kyj je bio visokoobrazovana osoba. Iz njegova pisma metropolitu M. Levyc'kom 15. 12. 1815. saznaje se da je znao ukrajinski, poljski, njemački, latinski, francuski i rumunjski jezik⁴.

Nakon primitka naloga za rad u Dalmaciji, O. Stupnyc'kyj se počeo aktivno pripremati, među ostalim je putovao u Žytomyr i Počajevo zbog kupnje potrebnih crkvenih knjiga⁵.

Zajedno s O. Stupnyc'kim je u daleku Dalmaciju trebao krenuti i Ivan Čestyns'kyj (1788.–1850.), voditelj crkve sv. Petke u Lavovu⁶. Na početku kolovoza 1818. su O. Stupnyc'kyj i Ivan Čestyns'kyj već bili u Beču, očekujući skori odlazak na jadransku obalu. Ipak je taj odlazak bio privremeno odgođen. Vjerojatno je napola tajno pripremana misija zaustavljena jer se o njoj pročulo u Beču. Službeno se objašnjavalo da B. Kraljević još nije dao pismenu potvrdu o primitku misionara u Dalmaciji. U takvim uvjetima je odlučeno pričekati određeno vrijeme dok se smiri metež oko pokušaja uvođenja unijatske crkve na prostoru Dalmacije. Tako su se O. Stupnyc'kyj i Ivan Čestyns'kyj već 25. 8. bili prisiljeni vratiti u Galiciju⁷.

3 *Студинський, К. Матеріали...*, str. 99-101.

4 *Свистун, Ф. И. Пропамятне письмо о. Алексея Ступницкого // Вестник Народного Дома. Львов, 1911. Ч. 6-10.*

5 *Студинський, К. Матеріали...*, str. 103.

6 Слово. – 1868. – Ч. 22.

7 *Студинський, К. Матеріали...*, str. 104.

* Tada se radilo o otvaranju pravoslavnog sjemeništa. Otvorio ga je u Šibeniku tek 1833. episkop J. Rajačić. Kada je 1841. rezidencija episkopa prenesena u Zadar, premješteno je tamo i sjemenište.

Austrijska vlada ipak nije odustala od planova uvođenja grkokatoličke vjere u Dalmaciji i nastavila je tražiti načine za brzo ostvarenje te zamisli. Već u rujnu 1818. je car Franjo I. pozvao B. Kraljevića u Beč. Za susreta se razgovaralo o pitanjima vezanima uz osnivanje grkokatoličkoga sjemeništa u Šibeniku. Među ostalim je B. Kraljević isticao da je odluku o osnivanju sjemeništa* u Šibeniku donio Napoleon I. već 19. 9. 1808. Dalmatinski metropolit je ustrajao da se sjemenište osnuje prema uzoru katoličkih duhovnih obrazovnih ustanova i pod upravom galicijskog duhovništva. Pritom se od njih tražilo obvezno poznavanje takozvanog ilirskog jezika dalmatinskih Slavena⁸.

Na kraju su se obje strane suglasile i B. Kraljević se 29. 9. 1818. pismeno složio s bečkim planom „ujedinjenja pravoslavaca iz Dalmacije, Albanije i Istre s rimokatolicima“, i 4. 2. 1819. pošao je prema Dalmaciji⁹. F. J. Saurau je obavijestio B. Kraljevića da će car poslati iz Galicije u Dalmaciju trojicu svećenika koji ispunjavaju sve uvjete za rješavanje te osjetljive stvari¹⁰. Nakon što je bečka vlada dobila pismenu potvrdu B. Kraljevića da će primiti ukrajinske misionare i na sve načine podupirati njihov rad, projekt proširenja grkokatolicizma na obali Jadrana počeo se dalje razvijati. Ovaj put su naredbom austrijskoga cara od 29. 3. 1819. za članove unijatske misije s pravima sjemeništarskih profesora određeni O. Stupnyč'kyj, Jakov Čestyns'kyj (1790.–1861.) i Jakov Ğirovs'kyj (1794.–1850.) – prefekt generalnoga grkokatoličkoga sjemeništa u Lavovu¹¹. Raspodjela njihovih obveza bila je sljedeća: O. Stupnyč'kyj – rektor i profesor moralnog i pastoralnog bogoslovlja u sjemeništu u Šibeniku; Jakov Čestyns'kyj – predavač crkvene povijesti i crkvenog prava; Jakov Ğirovs'kyj – predavač biblijskih studija i dogmatike. U drugoj polovici travnja je iz Beča poslan zahtjev koji je potpisao F. J. Saurau, a u kojem se od metropolita M. Levyc'kog traži da odabere još jednog svećenika s odgovarajućim obrazovanjem kao profesora njemačkog jezika. Izabran je bio predavač religije černivec'ke gimnazije Vasylj Terlec'kyj (umro 1842.). Njegovu kandidaturu za profesora šibenskoga sjemeništa car je potvrdio 17.

8 *Студинський, К. Матеріали...*, str. XXIV.

9 *Ibid.*, str. 149.

10 *Ibid.*, str. XXIV.

11 Lavovska znanstvena biblioteka V. Stefanyka Nacionalne akademije znanosti Ukrajine, odjel rukopisa, fond 4 (Bavorovs'ki), predmet 1361/ III, svezak 25.

7., o čemu je 29. 7. F. J. Saurau pismom obavijestio lavovskog metropolita¹².

Ovaj put se priprema misionara iz Galicije odvijala u većoj tajnosti. O tome svjedoči pismo F. Tomašića od 25. 4. 1819., poslano B. Kraljeviću. U njemu se posebice govori da bi Ćalyčany došli do Zadra i „tamo bi živjeli neko vrijeme dok im ne naraste brada i dok se ne nauče dobro govoriti i pisati ilirski i talijanski kako bi, uklonivši bilo kakve sumnje o tajnoj agitaciji, postigli željeni uspjeh u stvari zbog koje su pozvani“¹³. Dugo su galicijski grkokatolici boravili u Beču, gdje su učili slavenske (štokavske i čakavske) govore i talijanski jezik¹⁴. Tek su 6. 11. 1819. napustili austrijsku prijestolnicu i otišli do mjesta koje im je bilo određeno. Ponijeli su crkvene knjige i stvari potrebne za bogoslužje koje im je poklonio austrijski car, sve zajedno u vrijednosti od 24.000 florina¹⁵. Putovali su kroz Graz, Ljubljanu, Rijeku i dalje morem do Šibenika. U Rijeci su se zadržali dvanaest dana u očekivanju vjetra pogodnog za plovidbu. Iz pisma O. Stupnyc'kog metropolitu M. Levyc'kom, napisanog 13. 1. 1820. u Zadru, saznaje se da je profesor riječke gimnazije bio Ključenko iz Galicije¹⁶. Profesori-misionari su boravili u Zadru nekoliko mjeseci, jer B. Kraljević tada nije bio u Šibeniku: on je tada provodio vizitacije svojih svećenika, a saznavši o dolasku galicijskih svećenika i znajući stav lokalnoga pravoslavnog stanovništva prema unijatskoj crkvi, nije se žurio s povratkom u Šibenik.

Tijekom cijeloga puta iz Beča do jadranske obale i očekivanja polaska za Šibenik, Ćalyčany su upoznavali slovenske i hrvatske krajeve, stanovništvo, običaje, učili su jezik, obraćali pozornost na duhovni život naroda, tamošnju crkvenu organizaciju. U jednom pismu metropolitu M. Levyc'kom O. Stupnyc'kyj je naznačio: „pravoslavci su ili seljaci... ili trgovci u primorskim gradovima iz raznih naroda: iz Levanta, Grčke, Moldavije, Srbije, Bosne; oni su daleko od unijatstva. Čak se ni međusobno ne mogu dogovoriti o priznavanju i odvijanju obreda, držeći da je originalna crkva toga kraja, odakle su oni rodом, bolja od ostalih“¹⁷. U pismu od 11. 11. 1819. O. Stupnyc'kyj je istome metropolitu pisao da je ovdašnji narod

12 *Студинський, К. Матеріали...*, str. 124.

13 *Головацький, Я. Покушення Австрії...*, str. 276.

14 *Студинський, К. Матеріали...*, str. 154, 158, 174.

15 *Дурковић-Јакшић, Ј. Југословенско-пољска сарадња. 1772–1840. – Нови Сад. 1971. – С. 122.*

16 *Студинський, К. Матеріали...*, str. 163-164.

17 *Ibid.*, str. 165.

„sličan našim Verhovyncima¹⁸ po odjeći, a živi i u sličnim kućama“¹⁹. U drugom njegovu pismu istom adresatu (od 13. 1. 1820.) upozorava na postojanje mnogobrojnih dijalekata unutar slavenskog stanovništva. Pritom je naglasio: „Ilirski jezik, kojim ovdje govore, je u svakom selu drugačiji. Nema ni jedne gramatike** i to nam stvara velike probleme pri učenju tog jezika“²⁰.

Mjesno stanovništvo, znajući cilj misije, odnosilo se prema aličanima suzdržano, ali ne neprijateljski. Izvršna ilustracija tih odnosa mogu biti fragmenti iz pisama O. Stupnyc'kog M. Levyc'kom i I. Sniğurs'kom s početka 1820.: „Na bogoslužje idemo do ovdašnje grčke župne crkve, u kojoj na molbu župljana pjevamo po našem, što izgleda tako dobro da čak i rimokatolici dolaze, i od vremena našeg dolaska je crkva uvijek puna u vrijeme bogoslužja... Stigavši u Zadar, mene ovdje svi zovu direktorom teoloških studija, a Grci me ponekad zovu Signore protosingello... Stanovništvo i duhovnici u Zadru su prema nama dobri i srdačni, da ne postoji drukčiji cilj našeg dolaska, mi bismo mogli ovdje jako ugodno živjeti.“²¹

U Šibenik su Ćalyčany došli tek 19. 6. 1820. Uvjeti za rad nisu bili najbolji. B. Kraljević, unatoč prethodnim dogovorima, nije dao na raspolaganje prostor u svojoj palači, u kojemu bi boravili misionari i gdje bi bilo organizirano sjemenište. Nakon brojnih zahtjeva mjesna vlast je oslobodila jedno krilo vojarnje, gdje je potom bilo smješteno sjemenište i njegovi predavači.

Ćalyčany su vrlo brzo počeli sumnjati u uspješno provođenje svoje akcije. Kad su pravoslavci uvidjeli da je uprava nad sjemeništem dana grkokatoličkim svećenicima, počeli su se prema njima odnositi nepovjerljivo, čak i neprijateljski. Od duhovništva s njima nije kontaktirao nitko osim B. Kraljevića. O atmosferi koja je vladala u Šibeniku zbog pridošlih galicijskih unijatskih misionara može se nešto saznati iz pisma J. Ćirovs'kog, upućenog

18 Ukr. Verhovynci – naziv skupine Ukrajinaca koji žive u visokim predjelima Karpata (op. prev.).

19 *Студинський, К. Матеріали...*, str. 163.

** Galicijski misionari nisu poznavali *Gramatiku ilirskog jezika* F. Appendinija, prvi put objavljenu 1808. u Dubrovniku na talijanskom jeziku. Služio se njome i M. Šaškevyč za školovanja u lavovskome sjemeništu. Kasnije je doživjela još dva izdanja.

20 *Студинський, К. Матеріали...*, str. 165.

21 *Ibid.*, str. 165, 179.

peremyšljs'kom episkopu I. Sniğurs'kom 29. 8. 1820.: „Zadrani su barem glumili ljubaznost prema nama, a ovdašnji su tako tvrdoglavi da se to ne može ni izgovoriti, ako slučajno nekoga susretneš, onda nas zaobilaze na deset koraka da se ne bi zarazili unijatstvom. Počeo sam naučavati ilirsku gramatiku, čitanje i pisanje umjesto dogmatike i biblijskih studija – ispočetka je bilo sedam dječaka, sada samo pet jer su ih izbacili iz crkve riječima: bježite mi iz crkve, prokleti unijati. Ostali moji kolege još čekaju dok završim s gramatikom, ako ću uopće imati kome.“ U to vrijeme, dok je O. Stupnyc'kyj držao pedagoški praktikum u sjemeništu, V. Terlec'kyj, J. Ğirovs'kyj i J. Ćestyns'kyj su usavršavali svoja znanja talijanskog i ilirskog jezika. Pritom im je, kako je istaknuo O. Stupnyc'kyj, „talijanski bio lakši nego dalmatinski“²².

Svakim danom situacija je postajala napetija. Nije pomogla ni naredba guvernera F. Tomašića da se strogo kazne svi koji otvoreno istupaju protiv odluke cara o otvaranju sjemeništa. Pravoslavci su odbijali priznati crkvenu vlast B. Kraljevića, smatrajući ga izdajnikom i odmetnikom od pravoslavlja. Oni su tekst donesene odluke, koji je također sadržavao zahtjev da se Ğalyčany opozovu iz Dalmacije, uručili F. Tomašiću da ga preda austrijskome caru. Kad su vidjeli da na njihov zahtjev vlada ne reagira, pravoslavci su odlučili izvršiti urotu i ubiti B. Kraljevića. Igrom slučaja je umjesto njega žrtvom urote postao O. Stupnyc'kyj: 10. 6. 1821. nakon ručka ubijen je pucnjem iz pištolja²³.

S obzirom na opasnost koja mu je prijetila, B. Kraljević je užurbano otišao u Zadar, a odande do Venecije. Tamo je skriven proveo ostatak života. Nakon ubojstva O. Stupnyc'kog i bijega B. Kraljevića sjemenište u Šibeniku je zatvoreno, a time je zaustavljena i grkokatolička propaganda. Ğalyčany su ipak još dvije godine ostali u Šibeniku. Tek su naložima austrijskoga cara od 30. 4. i 11. 6. 1823. V. Terlec'kyj, J. Ğirovs'kyj, i J. Ćestyns'kyj bili opozvani iz Dalmacije²⁴. J. Ğirovs'kyj, položivši 1823. specijalne ispite u Beču, koji su prethodili izradi doktorske disertacije, imenovan je na kraju te godine suplentom, a 1824. profesorom bogoslovlja Sveučilišta u Lavovu²⁵. J. Ćestyns'kyj je postao župni svećenik u Ğorodencu; stekao je titulu

22 Ibid., str. 190.

23 Ibid., str. 191.

24 Ibid., str. 124, 127.

25 Ibid., str. 126, 130, 195.

kanonika. Upravo je od njega J. Ćolovac'kyj saznao o grkokatoličkoj misiji u vrijeme svojih studentskih istraživačkih putovanja²⁶.

Prosvjetno-kulturna djelatnost galicijskih Ukrajinaca u Dalmaciji, koja je prije svega imala dušobrižnički cilj, nije uspjela uvesti grkokatolički obred niti proširiti unijatsku crkvu. U prvoj četvrtini 19. st. još nije bilo objektivnih uvjeta za širenje grkokatolicizma u Dalmaciji među slavenskim stanovništvom. Glavni uzroci neuspjeha bili su pokušaji vladajućih krugova da ga nasilno uvedu i neprijateljski odnos pravoslavnog stanovništva prema unijatskoj crkvi. Bečka vlada i više duhovništvo ujedinjene crkve ipak se nisu pomirili s tim porazom. Nakon strpljive ustrajnosti, koja se pretvorila u mukotrpan, dugotrajan rad među pravoslavnim vjernicima, 1844. je uspjela organizacija prvih triju grkokatoličkih župa u Dalmaciji.

S ukrajinskoga preveo Josip Kranjčec

26 *Головацький, Я.* Пережитое и перестраданное // Письменники Західної України 30–50-х років XIX. ст. – Київ, 1965. – С. 249.

Oleg Rumjancev

Migracije iz Galicije

1. Ukrajinci u Bosni i Hercegovini te Slavoniji: od 1890. do Prvoga svjetskog rata

Tko od nas ne zna tu divnu priču o našem trpećem seljaku, koji je, našavši se u bezizlaznoj situaciji, kad se sva bijeda, kao kamenje, svalila na njegovu bijednu glavu, odlučio napustiti svoj rodni dom, kraj i domovinu te otići bilo kamo u svijet tražiti ljepšu sudbinu.

Josyf Grods'kyj,

Положенє Русинів в Босні

[Lavov: Євросвіт, 23: 9]

Preduvjeti za preseljenje

Potruga za boljim životom u drugim državama svijeta bila je uvjetovana teškim socijalnim i ekonomskim prilikama u kojima su živjeli Ukrajinci Galicije u drugoj polovici 19. stoljeća.

Ukrajinski istraživač, Myhajlo Romanjuk, navodi nekoliko razloga za emigraciju iz Zapadne Ukrajine. Prije svega agrarnu prenaseljenost Galicije, gdje je 1900-te godine na jednom kvadratnom kilometru 67 osoba živjelo od seoskoga gospodarstva. Poljoprivredne površine, koje su seljaci dobili nakon ukidanja kmetstva, nakon nekoliko pokoljenja više nisu bile dostatne za prehranjivanje obitelji koja se kroz godine povećala. Osim toga, prema rezultatima istraživanja ukrajinskog znanstvenika M. Kravecja, u Istočnoj je Galiciji bilo 600.000 radnosposobnih osoba, a slabo razvijena industrija nije mogla osigurati posao tolikom broju radnika. Kako bi preživjeli, većina je seljaka morala raditi za zemljoposjednike. Velik se dio stanovništva nije

mogao prehraniti, imao je nizak životni standard, a javila se i visoka stopa smrtnosti. Siromaštvo je bilo uzrokovano i previsokim porezima na zemlju te jačanjem zelenaštva.¹

Često se događalo i da zbog obnove vlastitoga gospodarstva seljaci uzimaju kredite, nakon čega više nisu bili u mogućnosti poboljšati loše materijalno stanje. Takvi su vrlo brzo osiromašili, bili su prisiljeni svoje male posjede dati za dug te su ostali bez ičega s jedinom mogućnošću – tražiti bolju sudbinu u drugim državama.

Tomu treba dodati i poljski progon ukrajinske kulture i inteligencije. Na primjer, u školama Istočne Galicije radilo je 2250 ukrajinskih razreda, dok je poljskih bilo 4250. Postojalo je ograničenje nacionalnih prava Ukrajinaca u tisku te diskriminacija u izbornom zakonu. U rukama bogatih poljskih magnata bili su koncentrirani gotovo svi ekonomski resursi, a sve se to događalo uz prešutnu dozvolu austrougarske vlade. Može se reći da je Ukrajinac, koji je htio osigurati bolji položaj u Galiciji, morao, prije svega, sebe nazvati Poljakom te prihvatiti zapadni obred. Dakle, emigracija je za velik broj ljudi bila pokušaj bijega od izgladnjivanja i moralnog ugnjetavanja.²

Jedan od autentičnih izvora, koji govori o preseljenju Ukrajinaca u Bosnu i Hercegovinu te o njihovim prvim godinama života u toj državi, knjiga je Josyfa Grods'kog *Položaj Rusina u Bosni*. Jeromonaha Grods'kog je 1907. u Bosnu poslao lavovski metropolit A. Šeptyc'kyj, kako bi dobio informaciju o životu ukrajinskog stanovništva. Njegove je zapise 1909. objavio lavovski izdavač *Руслана*. Iako su dojmovi jeromonaha o uvjetima u kojima su živjeli Ukrajinci većinom bili negativni, publikacija je bila nužna kako bi se zaustavio val potencijalnih emigracija. Zato i ne čudi da se knjiga J. Grods'kog uvelike koristila u istraživanjima ukrajinske dijaspore u Bosni.

S obzirom na važnost, knjiga je doživjela i dva ponovljena izdanja. Najprije 2003. (izdavač: *Євросвіт*, Lavov), pod uredništvom Ivana Ščerbe, predsjednika Svjetske federacije ukrajinskih lemkičkih organizacija,³ a nakon toga su uslijedila i izdanja u Srbiji, odnosno u Novome Sadu (izdavač: Savez Rusina i Ukrajinaca Jugoslavije i *Rus'ko slovo*). Ovdje je knjiga izišla 2004. unutar prvoga sveska *Materijala i građe za povijest Ukrajinaca u Bosni*

1 Романюк, М. *Еміграція Галичини*, и: ГС, вг. 3, Нови Сад, 2000.: 46-47.

2 Ibid.

3 Світова Федерація Українських Лемківських Об'єднань (ор. прег.).

(dalje – MPUB), urednik kojega je svećenik novosadske grkokatoličke parohije sv. Petra i Pavla, u dijaspori poznat istraživač i povjesničar, otac (dalje – o.) Roman Myz'.⁴

J. Grods'kyj u svojoj knjizi piše o migracijskom kretanju stanovništva Galicije u posljednjem desetljeću 20. stoljeća. Prema njegovim riječima, na tom su se području pojavili tzv. agenti⁵, koji su pozivali Ukrajinke da odu u druge države, gdje zemlje ima više i gdje nedostaju samo oni koji će njome upravljati. Radilo se o Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi, Brazilu, Argentini, Australiji i dr. Istina je da u to vrijeme, u navedenim državama, nije nedostajalo slobodne zemlje, ali spomenuti „agenti“ nisu rekli ništa o uvjetima života na koje bi budući stanovnici mogli naići. Emigranti u početku nisu znali da se često radilo o gotovo neprohodnoj zemlji daleko od civilizacije. Ipak, za većinu je ideja o mogućnosti vlasništva nad svojom zemljom prevladala strah od nepoznatih krajeva.

U Austriji migracijski procesi nisu bili regulirani zakonom te je postojala sloboda preseljenja. Statistički izvori u Austriji i Poljskoj ne govore o stvarnom broju onih koji su se selili, jer u stvarnosti nije postojala njihova kontrola. Nakon 1877. godine, koja je uzeta za početak migracija u SAD, broj je emigranata, prema službenim podacima, bio zanemariv, dok je stvaran broj bio znatno veći.⁶

4 Roman Myz' (Droğobyč, 1932.) došao je u Slavoniju (Lipovljane) kao desetomjesečno dijete. Završio je studij teologije u Zagrebu. Godine 1958. postao je svećenik. Predavao je povijest na ukrajinskom sveučilištu u Münchenu, jugoslavensku književnost i povijest umjetnosti u Zagrebu te povijest u Novome Sadu. Godine 1960. dolazi na čelo Slavonskoga dekanata, a 1968. postaje svećenik parohije u Novome Sadu. Zauzima posebno mjesto u Križevačkoj eparhiji te 1985. dobiva titulu protojereja-stavrofora. Jedan je od osnivača Nacionalnog vijeća te ukrajinskog radija u Banjoj Luci, a kasnije i suosnivač *Saveza Rusina i Ukrajinaca Jugoslavije (SRUJ)* i *Društva ukrajinskog jezika, literature i kulture Vojvodine (TYMAJKB)*. Član je brojnih kulturnih i društvenih organizacija (*Matica srpska, Komisija za odnose među religijskim manjinama* u Novome Sadu i dr.). Napisao je i izdao velik broj monografija (više od 35), članaka i prijevoda povijesnoga, kulturnoga, etnološkog i teološkog sadržaja. Urednik je izdanja, televizijskih i radijskih programa. Posjeduje bogatu knjižnicu (kvantitativno i kvalitativno), koja je rezultat višegodišnjeg istraživačkog rada. Danas je neumorni publicist, istraživač i svećenik parohije.

5 Pojmom „agenti“ J. Ggods'kyj označava radnike pomorskih agencija koji su pozivali seosko ukrajinsko stanovništvo na emigraciju, zarađujući na njihovim putovanjima, na prodaji njihova imetka, ili jednostavno izvlačeći novac emigranata lažnim obećanjima.

6 Романюк, М., 2000.: 42-43.

U Mađarskoj je od 1881. postojao zakon koji je regulirao rad pomorskih agencija, a koje su bile osnovno sredstvo emigracija.⁷ Prema nekim podacima s agentima, koje spominje J. Grods'kyj, vodila se borba: tako je poznati istraživač V. Gnatjuk na jednom od putovanja u Ugarsku Rus⁸ naišao na prepreke od strane ugarske vlasti, što je rusinski profesor i pjesnik M. Vrabelj pojasnio time da su ga zapravo prepoznali kao agenta za emigracije.⁹ Sloboda preseljenja je zajamčena odgovarajućim zakonima od 1903. do 1908. godine.¹⁰

U razdoblju od 1891. do 1913. iz Austro-Ugarske je preko oceana emigriralo 15,5% Europljana. Počevši s 1872. godinom, Ukrajinci su se počeli seliti, i to najprije u Brazil, koji se smatrao najboljim za život.¹¹ Od 1890. do 1913. iz Istočne je Galicije, u druge zemlje, otišlo od 700.000 do 800.000 ljudi. U Ameriku (Južnu i Sjevernu) je između 1890. i 1917. otišlo 500.000 osoba – od toga 360.000 u SAD, 100.000 u Kanadu i 250.000 u Južnu Ameriku.¹²

Malo koji emigrant je u tuđini odmah našao blagostanje, a dosta ih je izgubilo život već za putovanja. Neki su u novome kraju patili daleko više nego u rodnoj Galiciji. Smrtnost je doseljenika bila visoka, što je rezultat neuobičajenih klimatskih uvjeta te loše prehrane. Neki od doseljenika morali su još dugo nakon dolaska čekati zemlju koju su im „agenti“ obećali, a koja se često nalazila u divljim područjima, gdje nije nedostajalo grabežljivaca, niti drugih, Ukrajincima iz Galicije nepoznatih opasnosti. U takvim je uvjetima većina doseljenika počela krčiti zemlju kako bi uopće mogla koristiti vlastito zemljište. Neki od njih nisu izdržali te su se, nakon što su potrošili posljednji novac, vratili kući siromašniji nego što su bili, a nekima je nedostajalo novca čak i za povratak.¹³

Onaj koji je prebrodio teškoće i vodio gospodarstvo, živio je razmišljajući o rodnome kraju, materinskom jeziku te obitelji koju je

7 Романюк, М., 2000.: 42-43.

8 Zajednički naziv za sve dijelove Ukrajine koji su bili pod ugarskom vlašću do 1919. (op. prev.).

9 Мушинка, М. *Звязки Володимира Гнатюка з югославенськими русинами*, Шветлосц, год. IX., br. 3, 1971.: 229.

10 Романюк, М., 2000.: 42-43.

11 Ibid.

12 Кубійович, В. *Переселення на Західній Україні до 1938 р.*, у: Енциклопедія українознавства: 149.

13 Гродський, Й. *Положенє Русинів в Босні*, Лавов, Євросвіт: 11-13.

ostavio u domovini. Imigranti su počeli pojačano osjećati vlastite duhovne i kulturne potrebe pa su pisali u domovinu, moleći da im pošalju svećenike i učitelje. Naravno, nitko nije požurio doći upomoć na mjesto gdje je fizičko preživljavanje bilo svakodnevni problem, pa velik broj doseljenika dugi niz godina nije imao nikakvu duhovnu ili kulturnu potporu.

Povratkom nekih emigranata, ljudi su saznali o stvarnim životnim uvjetima sunarodnjaka na drugim kontinentima. U to se vrijeme javlja i mit o bosanskoj zemlji, tj. širi se vijest o državi koja ima puno slobodne zemlje i mali broj stanovnika, a s obzirom da nije tako daleko, postala je još primamljivija. Putovanje do nje nije bilo toliko problematično s obzirom da je tada Bosna bila pod protektoratom Austrijskog Imperija pod kojim se nalazila i Galicija. Više nisu bili potrebni odgovarajući dokumenti za odlazak, što je pojednostavilo preseljenje.

Austrijsku je vladu zanimao razvoj šumarske i rudarske industrije u Bosni, kao i pretvaranje neizmjernog broja bosanskih gajeva u poljoprivredna zemljišta. Odlazak stanovništva u druge, osobito prekoceanske zemlje značio je nekoristan gubitak radne snage. Osim ekonomskih interesa, postojali su i politički razlozi: velik broj Ukrajinaca iz Galicije, koji su bili nezadovoljni teškim uvjetima života, nalazio se u blizini Velike Ukrajine, koja je bila pod Ruskim Imperijem. Nezadovoljstvo stanovništva zbog ekonomskih uvjeta moglo se izjednačiti s nezadovoljstvom zbog nacionalnog stanja, što je pak moglo dovesti do neželjenih posljedica. Smanjenje broja stanovništva u tom dijelu Austrije bilo je neophodno za smanjivanje napetosti te za prevenciju prirodnog jačanja simpatija prema Ukrajinacima iza austrijsko-ruske granice.

S druge pak strane, preseljenje višenacionalne mase kolonista katoličke vjeroispovijesti u Bosnu bilo je potrebno za razrjeđivanje mase bosanskih Srba pravoslavne vjeroispovijesti, među kojima su još uvijek bila svježja sjećanja na pobunu (1875.–1878.) i borbu protiv osvajača 1878. godine. Stvaranje heterogenog stanovništva u Bosni, kako na nacionalnome tako i na vjerskome planu, započelo je kako bi se spriječilo stvaranje jedinstvenoga nacionalnog srpsko-bosanskog pokreta protiv okupatora.

Austrijska je vlast kolonizaciju Bosne podijelila na tri razine: preseljenje stanovništva iz Male Azije, unutarnju kolonizaciju s teritorija Austro-Ugarske, te vanjsku kolonizaciju. Za kolonizatore unutar granica Imperija, među kojima su bili i Ukrajinici, započinje izravno zagovaranje besplatne zemlje i šumskih resursa u Bosni.

Država je pripremila cijelu vojsku dobro upućenih lobista, koji su, ovisno o kraju, imali dosta dobro pripremljene „argumente“. Drugim riječima, čega je u tome kraju nedostajalo, ili je bilo skupo, bilo je u Bosni dovoljno, i bilo je besplatno. Propaganda je započela već 1880. i provodila se gotovo među svima, a stanovništvo se selilo prema svom logičnom redu i režimu. Logika je bila jednostavna – najprije su se odselili najsiromašniji, koji nisu imali što izgubiti osim svojega života te su se morali naviknuti na najgore životne uvjete.¹⁴

Prednost se davala mladim obiteljima te obiteljima s puno djece, kako bi se stvorila perspektivna radna snaga te spriječio njezin odlazak u druge zemlje.¹⁵ Nudile su se besplatne karte za putovanje željeznicom te pomoć u vođenju gospodarstva.

Emigrantima je bio primamljiv mali porez na zemlju. Osmanlije su (najveći bosanski magnati), napuštajući državu, gotovo u bescjenje rasprodavali imetak, koji su doseljenici spremno kupovali za širenje zemljišta koja su dobili od države. Muslimani su napuštali zemlju zbog nezadovoljstva novom kršćanskom vladom, ali i zbog nedostatka radne snage. Emancipacija kršćanskog stanovništva pod novom austrijskom vladom potkopavala je ekonomsku osnovu magnata starog Imperija i dovela do nemogućnosti vođenja gospodarstva. Oni Osmanlije, koji su ostali u Bosni, većinom su se selili u gradove i bavili se trgovinom.

Prvi u Bosnu dolaze Talijani, Nijemci, Austrijanci, Mađari, Česi i Poljaci, a posljednji Ukrajinci iz Galicije i Mazurije. Doseljenicima je dana kvalitetna zemlja, a i oni su sami, za malu cijenu, kupovali dodatne terene kvalitetne zemlje.¹⁶

Glavnina ukrajinskih doseljenika došla je u Bosnu nakon emigranata ostalih nacionalnosti. Za razliku od ranijih kolonizatora, oni nisu ovdje naišli na tako primamljive uvjete te su dobili zemlju znatno slabije kvalitete. Cijena zemlje, između ostalog, počela je znatno rasti, a zakon o poklanjanju zemlje doseljenicima došao je u pitanje.¹⁷

U knjizi J. Grods'kog opisan je život bosanskih Srba, ugnjetavanih od Muslimana, te teški uvjeti života koji su ostali i nakon odlaska Osmanlija.

14 Терлюк, І. *На порозі життя*, УС, br. 10, prosinac 2006.: 38.

15 Терлюк, І. *На порозі життя*, УС, br. 10, prosinac 2006.: 37.

16 Гродський, Й.: 20; Терлюк, І. *На порозі життя*, УС, br. 10, prosinac 2006.: 38.

17 Гродський, Й.:19-20.

To pomaže razumjeti u kojim su se uvjetima našli Ukrajinci, doselivši se u Bosnu.

Pod Osmanlijama Srbi-kršćani nisu imali svoj imetak te su radili za muslimanske gazde, koji su svu bosansku zemlju smatrali svojim vlasništvom. Srbi su morali svojim gazdama davati trećinu uroda, a osim toga, svaki je Turčin¹⁸ mogao Srbinu oduzeti sve što je poželio. Velik broj srpskih obitelji, koje su bile objekt muslimanskog nasilja, nisu mogle za sebe pronaći zaštitu ni pravdu. Zahtjevi kršćanskih europskih država da Osmansko Carstvo poboljša način na koji se odnosilo prema kršćanskom stanovništvu još su više potpirivali bijes Turaka. Nakon pobune protiv Osmanlija i stvaranja austrougarskoga protektorata nad Bosnom i Hercegovinom, uvjeti života Srba su se, u načelu, poboljšali, iako su se pravom blagostanju mogli samo nadati. Svakodnevni je život, u općim crtama, ostao nepromijenjen, a osmanlijsko nasilje se postupno zamijenilo nacionalnim pritiskom.¹⁹ Evo kako poznati jugoslavenski pisac, Ivo Andrić, opisuje te promjene:

Nova država, sa svojim dobrim upravljačkim aparatom, uspevala je da na bezbolan način, bez nasrtaja i potresa izvuče iz naroda poreze i namete koje mu je turska vlast otimala neracionalnim, grubim metodama ili prosto pljačkom; i to da izvuče isto onoliko, i više, samo još brže i sigurnije.²⁰

O kritičnom položaju Srba i neodgovarajućem gospodarenju imperijalne vlasti svjedoči i jedno od privatnih pisama ukrajinskog službenika, kojeg su poslali na službu u Mostar. Prema njegovim riječima, nepravda i ovisnost o Muslimanima ostali su za Srbe aktualni i nakon austrijske intervencije. Muslimani su nastavili koristiti privilegije i nakon stvaranja protektorata, a o dobrobiti Srba, najbrojnije skupine stanovništva, nitko se nije brinuo:

„Ljuti me kako se s tim Turcima blago ophode. [...] Ljepše bi bilo da se nešto učini za Srbe, kojih je brojčano najviše i čije je stanje najbjednije. Taj jadni narod u cijelosti ovisi o Turcima: od uroda trećinu daju Turcima, a k tome i porez moraju platiti. Ukratko, stanje Srba nije se promijenilo. Na kraju moram još reći da su gotovo svi civilni službenici užasni te se ne

18 Pod etnonimom Turčin misli se na muslimansko stanovništvo u Bosni.

19 Гродський, Й.:14.

20 Андрић, И. *На Дрини Туприја*, Београд, Просвета, 2003.: 185.

umiju ophoditi s narodom. Malo je iznimaka koji narod razumiju i slušaju. Među njima su praktični činovnici, stariji, ali ne i mladi koji jedva da su i školu završili.²¹

U osmansko doba, kako bi pobjegli od turskog nasilja, Srbi su gradili kuće u šumama i planinskim predjelima, ne tvoreći kompaktna naselja, i bez znanja vlade. Muslimansko je stanovništvo u to vrijeme, velikom većinom, bilo koncentrirano u gradovima. U jednom takvom srpskom naselju broj kuća, po pravilu, nije prelazio tri ili četiri i tek se u pojedinim slučajevima moglo naići na desetak blisko smještenih domova.²² Nakon aneksije 1878. godine, kada su bosanske terene počeli istraživati austrijski državni službenici, pronađen je velik broj takvih malih, i do tada nepoznatih jedinica. Tako je bilo i u vrijeme doseljavanja ukrajinskih i drugih kolonizatora. J. Grods'kyj opisuje kako je u vrijeme mjerenja prostora za Ukrajinca, na području budućeg sela Dubrova, pronađen jedan takav Srbin.²³

U vrijeme mjerenja i dijeljenja zemlje, Srbi su se često našli u bezizlaznoj situaciji. Austrijska je vlada svakom stanovniku dodijelila jednaku količinu zemlje koja je bila u njihovu vlasništvu i za prijašnje vlade. Zemlja, čije vlasnike nisu mogli pronaći, prelazila je u državno vlasništvo. Kad bi Srbe pitali na čijoj zemlji žive, oni bi, iz straha da ih se ne oporezuje, odgovarali da sva zemlja pripada Turcima te da oni zemlju samo obrađuju za svoje gazde. Tako je velik broj Srba ostao bez svoje zemlje.²⁴

J. Grods'kyj navodi podatke o životu i gospodarstvu Srba. Prema njegovim riječima, Srbi su na svojim parcelama uzgajali zob, kukuruz i

21 „Мене самого то гнѣвая якъ рядъ съ тими турками поблажливо си обходить. [...] Липше бы було если бы рядъ для сербовъ, которихъ число есть найсильнийше щось зробилъ, бо нихъ становище есть наймизернійше. Бѣдний той народъ залежить побольшой части цѣлкомъ отъ турака; яко дѣдичеви земли, для сербъ туркови третину, и дотого еще мусить самъ податокъ платити. Коротко становище серба цѣлкомъ ся черезъ насънезмънило. Въ конци мушу еще сказати що майже всѣ цивилни чиновники дрянъ, и неумѣють ся зъ народомъ обходити. Мало виятковъ до которихъ народъ поняль, повѣпив. Ту бы належали чиновники практичнї, старшїи, але не сам ми молодики, котри ледви школи покончили.“ Ткачов, С. *Листу з Босні!*, у: ДД/4, 73-74 (pretisak privatnih pisama koja se čuvaju u Lavovskom arhivu).

22 Гродський, Й.: 18.

23 Govori se o srpskom seljaninu Spasu, koji se pet do deset godina skrivao od Turaka u šumi. Pronašli su ga u trenutku raspodjele zemlje te su mu odlučili dodijeliti zemlju na kojoj je živio, a zemlju oko njega su podijelili Ukrajinacima, koji su ovdje osnovali selo Dubrova.

24 Гродський, Й.: 19.

grah. Urod se na polju odmah i mlatio, na način koji su Ukrajinci nazivali pradjedovskim. Naime, stoku bi ganjali po ovršenu žitu, a zrno bi zatim pokupili. Stoka se nakon paše nije vodila u štalu, nego se ostavljala na otvorenom. Samo su ovce, u zimi, vodili u malu štalu. Preko ljeta bi one po danu pasle na poljima, gnojeći ih, a po noći bi bile u toru. Stoka se hranila sijenom iz stogova, a stogovi su se slagali tamo gdje se skupljao urod. U Bosni je stoka bila izdržljivija u odnosu na stoku u Ukrajini jer je mogla izdržati niske temperature, a čak je mogla i spavati i jesti na snijegu.²⁵

Srpske su kuće bile primitivne u odnosu na ukrajinske. U srpskom gospodarstvu nije bilo drugih građevina – samo „kuća, izgrađena na četiri stupa (nestabilno), bez stropa, pokrivena samo slabim daščanim krovom“. Prozora u takvoj kući nije bilo jer „za njih nije bilo ni potrebe. Kuća je rijetko bila podijeljena na prostorije, a u krovu su na sve strane bile rupe, pa se i bez prozora vidjelo kao i na otvorenom“.²⁶ Stambeni je prostor osvjetljavao plamen, koji je gorio nasred kuće. Oprema je u takvoj kući odgovala njezinu eksterijeru.

„Srbi ne poznaju nikakav namještaj. U njihovoj kući nema ni klupe ni stola, ni police pa čak ni slika. Srbi najradije sjede na malim klupicama oko ognja, puše cigaru i lule, te piju kavu, i to crnu, šalicu za šalicom...“²⁷

Srpska su se jela pripremala na ognjištu usred kuće i većinom su se sastojala od kuhanoga graha i kukuruzna kruha. U vrijeme ručka, pred članove obitelji se postavljao mali stolac na koji su stavljali jela koja su zatim svi zajedno jeli. Po običaju su pili kavu i rakiju. Jeli su samo u vrijeme ručka, a ujutro i navečer bi isključivo pili.²⁸

U kući malo bogatijeg Srbina moglo se naći dvije prostorije – kuhinju (s ognjištem) i spavaću sobu (gdje je stajao krevet – *priča*). No, od manje se kuće ona razlikovala samo u tome što je u spavaćoj sobi bilo manje dima. Što se dima u kući tiče, J. Grods'kyj pripovijeda o prilično zanimljivom srpskom običaju – spavanju u dimu. Priča o Srbinu koji nije mogao spavati bez dima u ukrajinskoj kući, zanimljivo je svjedočanstvo rečenome:

25 Гродський, Й.: 17-18.

26 Гродський, Й.: 14.

27 Гродський, Й.: 15.

28 Гродський, Й.: 14, 15.

„Zašto ne možeš spavati?“ – upita naš čovjek na srpskome.

„Jer nema vatre“ – odgovara Srbin.

Nasmijao se naš čovjek pa, smilovavši se nad Srbinom, nakupio žar u zdjelu te ju postavio nasred kuće pred Srbinom rekavši: „Eto, imaš vatru! Gledaj u nju i spavaj.“ Nakon toga i sam je otišao leći.

Srbin je gledao u plamen kako dimi i zaspao. [...]

Nakon što su svi u kući zaspali, a žar se u zdjeli ugasio, Srbin se odmah probudio i potiho stavio triješće, što ga je našao oko sebe, u zdjelu. Za tren se kuća napunila dima i Srbin je ponovno slatko zaspao. S obzirom da naši ljudi nisu navikli na dim, ne čudi da se naš čovjek odmah probudio.

„Mora da kuća gori“ – pomislio je gazda u prvi mah, no kad je vidio da kod Srbina gori plamen, postalo mu je jasno od kuda dim.

„Što to radiš susjede? [...]“ – upita začuđen čovjek Srbina.

„Ništa ja ne radim, radim vatru“ – odgovori mirno Srbin – i nastavi spavati blaženim snom.²⁹

Tipologija i podrijetlo doseljenika

Kada je o ukrajinskoj dijaspori u Jugoslaviji riječ, 1890. godina uzima se za službeni početak ukrajinskih emigracija u Bosnu. Od kraja 19. st. do Prvoga svjetskog rata, iz Zapadne Ukrajine (Galicija i Zakarpaće) tamo se doselilo najmanje 8000–10.000 Ukrajinaca, iako ih je prema mišljenju velikog broja predstavnika sadašnje dijaspore bilo i znatno više. Predstavnici toga migracijskog vala stvorili su osnovu za sva daljnja doseljenja u države bivše Jugoslavije.

Ukrajince, koji su došli na područje Bosne potkraj 19. st., može se uvjetno podijeliti na nekoliko skupina. Jednu čine oni što su došli u prvome valu, na vojnom, službenom ili radnom zadatku, a drugu oni koji su došli zbog teškog imovinskog stanja.

Ukrajinski **pobunjenici** bit će prisutni među srpskom vojskom u vrijeme borbe protiv Turaka (1875.–1878.). Naime, u Hercegovinu su, uz pomoć, u Kijevu i Odesi zasebno stvorenih odbora (među organizatorima bio je i M. P. Dragomanov), poslani financijska pomoć i dobrovoljci. Među prvim ukrajinskim vojnicima-dobrovoljcima spomenuto je sedam

29 Гродський, Й.: 16.

Kijevljana. U predgovoru srpskom prijevodu članka M. P. Dragomanova *Rusija i balkansko pitanje* (Novi Sad, 1877.) P. Todorović kaže: „Ukrajinoфили су први у Русији почили помагати Hercegovачки ustanak i uopće су се pokazali kao najiskreniji i najrazumniji prijatelji balkanskih Slavena.“ Ovaj je autor također pisao da je pomoć Ukrajinaca došla u vrijeme kad je na službenom planu Rusija surađivala sa skupinom koja je gušila ustanak te da se „to ne može zaboraviti kad se odgovara na pitanje tko je, i tko može biti, naš pravi prijatelj i trenutačni saveznik“.³⁰

Ukrajinski vojni službenici iz Galicije bili su prisutni u austrougarskoj vojsci od 1878. godine, kada je Berlinski kongres dao Austro-Ugarskoj pravo administrativno upravljati Bosnom i Hercegovinom. U gušenju ustanka protiv vojne obveze 1882. sudjelovalo je i devet postrojbi iz Galicije, u čijim je redovima bilo puno Ukrajinaca. Godine 1895., na odrađivanju vojnog roka, u Bosni su bila 1292 vojnika grkokatoličke vjeroispovijesti.³¹ O prisutnosti Ukrajinaca u vojsci 1878. piše i J. Grods'kyj.³² Odnosno piše o tome kako je hrvatski grkokatolički svećenik Mirko Bojić pisao o masovnoj prisutnosti ukrajinskih oficira (i vojnih postrojbi općenito) u Bosni (i Crnoj Gori), a zasebno i u Sarajevu, na početku Prvoga svjetskog rata.³³

Među **vladinim dužnosnicima** također je bio znatan broj Ukrajinaca iz Galicije koji su se nalazili na različitim, čak i važnim pozicijama: Myxajlo Zobkiv (Vladin tajnik u Sarajevu, predsjednik senata u Vrhovnom sudu, profesor na sveučilištima u Zagrebu i Sofiji), Vusovyč, Myhajlivs'kyj, Javors'kyj, Davydčak (članovi vrhovnih sudova u Sarajevu), Oleksa Bojko te Myhajlo Tymčyšyn (sudac Okružnog suda u Banjoj Luci).³⁴ Ti su se predstavnici inteligencije, sami ili s obiteljima, preselili u Bosnu ili su se, kad se radilo o mladim činovnicima, ženili s mjesnim djevojkama te se prilično brzo asimilirali. O prisutnosti ukrajinskih dužnosnika u Bosni svjedoče

30 Ющук, І. *Іван Франко і національно-визвольна боротьба сербів у 70-х роках ХІХ ст.*, u: *Іван Франко и Срби*, зборник радова са међународног симпозијума одржаног у Новом Саду 25–27. новембра 1996., Нови Сад, Српско-украјинско друштво/Архив Војводине, 2006.: 50-52.

31 Ліський, Б. *Українці з Босні і Герцеговини*, u: МІУБ, sv. II., 2006.: 13 [pretisak iz: *Альманах УНС*, Нью Йорк, 1998.: 149-169].

32 Гродський, Й.: 20-21.

33 Боїч, М. *З минулого між українцями в Босні*, u: МІУБ, sv. II., 2006.: 123-125 [pretisak iz: *Ювілейний календар*, Дервента, 1940.: 52-57].

34 Ліський, Б. *Українці з Босні і Герцеговини*: 12; Боїч, М. *З минулого...*: 123-125.

privatna pisma koja se danas čuvaju u ukrajinskim i drugim arhivima.³⁵

Sezonski radnici iz Galicije bili su jedna od najznačajnijih skupina među tadašnjim ukrajinskim doseljenicima u Bosni. To su bili radnici iz Galicije i Bukovine, koji su se bavili šumskim poslovima, a koje su bosanska poduzeća zapošljavala preko odgovarajućih agencija za sječu drva. Obično su ti radnici putovali u Bosnu dvaput na godinu: od travnja do srpnja te od rujna do prosinca, a neki su se selili s obitelji i na duže razdoblje. Drvosječe su, u radnom procesu, bili ovisni o poslodavcima i radili su teško, ali su bili bolje plaćeni od mjesnog stanovništva.³⁶ Događalo se i da su sezonski radnici dolazili s obiteljima te ostajali živjeti ovdje za stalno.³⁷

Kada je o navedenim kategorijama Ukrajinaca riječ, treba naglasiti da oni ne čine osnovu stanovništva na kojoj se temelji suvremena dijaspora u Bosni (i drugim jugoslavenskim zemljama). Iznimka su sezonski radnici i vladini službenici, od kojih je mali broj ostao ovdje živjeti za stalno. Osnovu ukrajinskog stanovništva u Bosni čine upravo doseljenici koji su došli s ukrajinskog teritorija iz ekonomskih, političkih i socijalnih razloga.

Ukrajinski kolonizatori su postali iseljenici, većinom seljaci, koji su zbog državne politike, koja se provodila, dobili dozvolu za odlazak te su na kraju emigrirali i dobili državnu zemlju (ili ju iz različitih razloga nisu dobili). Oni su bili prvi Ukrajinci koji masovno dolaze u Bosnu s namjerom da ovdje i ostanu živjeti.

I dok je poziv na iseljavanje u Bosnu objavljen u Pragu 1878., a u Galiciji 1880., taj je iseljenički val u Bosnu počeo tek 1890. godine. Prvih je godina to bila neorganizirana kolonizacija koja je službeno započela 1896., a završila 1905. godine.³⁸ Ministarstvo financija Austro-Ugarske je 2. 8. 1893. poslalo nalog Zemaljskoj vladi u Bosni o organizaciji kolonizacije.³⁹ Tako je

35 Ткачов, С.: 73-80.

36 О Украјинцима у пиланама у Завидовићима те у другим мјестима пишу многи истраживачи савремене, али и ондашње дијаспоре: Й. Гродський, Л. Куницький (str. 148-150), О. Біляк, Б. Ліський (*Українці з Боснії і Герцеговини*: 12-13), Є. Кулеба і др.

37 Vukmanović, M. *Ukraјinci u privrednom životu Bosne i Hercegovine 1918–1941. god.* (rukopis), u: МІУБ, sv. III., 2007.: 163.

38 Дрљача, Д. *Колонизација и живот пољака у југословенским земљама од краја XIX. до половине XX. века*, у: МІУБ, sv. II., 2006.: 90 [prvo izdanje: Beograd, 1985.]; poziv na kolonizaciju je objavljen u dodatku knjige: (114-116).

39 Graljuk, B. *Organiziranje grkokatoličke Crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme nadbiskupa Šadlera*, u: МІУБ, sv. III., 2007.: 203 (pretisak iz: *Josip Šadler – život i djelo*, Sarajevo, 1999.: 197-221).

velika većina iseljenika došla u Bosnu i Slavoniju od 1894. do 1905. Godine 1899. migracijski je proces privremeno zaustavljen zbog ograničenja koje je donijela bosanska vlada, a koje se odnosilo na useljenike iz Galicije, no 1901. je započeo novi val masovnih migracija.⁴⁰ Prema službenim podacima, između 1894. i 1905. u Bosnu se doselilo 365 ukrajinskih obitelji, ili 1879 Ukrajinaca-unijata.⁴¹ Intenzitet useljeničkog vala postupno je slabio, da bi se u potpunosti zaustavio pred Prvi svjetski rat.

Do danas podaci o preseljenju Ukrajinaca u Bosnu nisu dovoljno dobro dokumentirani. Ivan Terljuk⁴², izvanredan predstavnik ukrajinske inteligencije iz Novoga Sada, oslanjajući se na vlastita sjećanja, navodi primjer jednog od dokumenata koji se odnosio na organizirano preseljenje ukrajinskih kolonizatora:

„Na osnovi carskog dekreta, a prema rješenju lavovskog magistrata, popisane su i pregledane osobe otputovale željeznicom do stanice Sunja, od kuda su ih konjskim vojnim prijevozom razvezli dalje.“ Zabilježeno je da je na gore navedenu stanicu (nema podataka o dokumentima) došlo 47 obitelji (nije dân broj ljudi).⁴³

Bogdan Lis'kyj – suvremeni istraživač ukrajinske dijaspore u Jugoslaviji, navodi da su migracije mogle početi i prije, u dijaspori službeno prihvaćene 1890. godine:

„Prva skupina doseljenika iz Galicije, koju su činile 72 obitelji, došla je u Bosnu 1889. godine. Zajedno s drugom skupinom, koju je činilo 35 obitelji, osnovali su na kupljenoj zemlji selo Kličkovno Brdo u blizini Novog Martinca. Prema poljskim autorima, to su bili ljudi poljske nacionalnosti.“⁴⁴

40 Мовчан, С. Джерела до вивчення історії української еміграції в Боснії Герцеговині, у: НД, год. XVIII., бр. 77, 1989.: 26; Романюк, М.: 45.

41 Graljuk, В. *Organiziranje grkokatoličke Crkve u Bosni...*: 214.

42 Ivan Terljuk (Potočani, 1939. – Novi Sad, 2011.), školovao se u Bosni i Srbiji (Sremska Mitrovica) te završio studij slavistike u Novome Sadu. Poznat aktivist u dijaspori, jedan od organizatora kampa ukrajinske mladeži te osnivač *Ukrajinskog vijeća* u Banjoj Luci 1965. godine. Radio je kao suradnik Ministarstva obrazovanja, novinar i, više od dvadeset godina, urednik ukrajinskoga tjednika *Руське Слово*. Bio je suradnik Etnografskog instituta *М. Т. Рильський* te istraživač ukrajinskog folklorâ, jedan od organizatora programa učenja ukrajinskog jezika u Jugoslaviji, autor pedagoških programa i ukrajinskih priručnika, jedan od osnivača Društva ukrajinskog jezika, književnosti i kulture Vojvodine (ТУМАЛКВ) i jedan od urednika tjednih novina *Українське слово*.

43 Терлюк, І. *На порозі нового життя*: 39.

44 Ліський, Б. *Українці з Боснії і Герцеговини*: 13; autor također napominje da je „prvi

Parcele, takozvane carine (*carevine*, „carska zemlja“), su se poklanjale (ili prodavale) kolonizatorima iz državnog zemljanog fonda, koji je stvoren nakon što su bogati osmanski zemljoposjednici prodali svoje imetke. Ukrajinskim su kolonizatorima većinom davali zemlju pokrivenu šumom, koju su seljaci morali iskrčiti i pripremiti kako bi ju mogli koristiti.⁴⁵

J. Grods'kyj naznačuje da se zemlja poklanjala do kraja 19. st., dok su se od početka 20. st. državne rezerve zemlje prodavale.⁴⁶ Drugi autori, na primjer Antun (Antin) Graljuk, navode primjere uspješne kolonizacije poklonjene zemlje na početku novog stoljeća. Zemlja se davala samo bračnim parovima.⁴⁷

Stihijski ili spontani doseljenici su oni koji se zbog neznanja o stvarnim uvjetima života u Bosni, zbog pogrešnih informacija, avanturističkog duha, ili pak prisilno, nastavljaju seliti u taj dio Balkana. Bilo je slučajeva i kad su ljudi bili svjesni problema koji ih očekuju, ali su smatrali da su uvjeti u Bosni bolji nego u Galiciji te su se spremno prihvaćali teškog posla. Stihijski doseljenici nisu imali odgovarajuću državnu dozvolu te su se većinom selili na svoju ruku i na vlastiti rizik. Treba spomenuti da su glasine o složenim uvjetima života u Bosni već bile raširene po Galiciji: informacija je dolazila sa sezonskim radnicima ili vojnim službenicima, koji su se poslije službe vraćali kući i govorili o bosanskom „raju“. Osim toga, u vrijeme prvih preseljenja, Lavovska je metropolija u Bosnu poslala Tyta Vojnarovs'kog, svećenika iz Balynaca, koji je istražio stanje ukrajinskih doseljenika te ispričao sve o teškim uvjetima u kojima su živjeli.⁴⁸ Dakle, zadaća je prijašnjih radnika, službenika te vojnih i crkvenih predstavnika bila spriječiti daljnja preseljenja, no velik se broj ljudi na to oglušio. Neki

dokument o pravu preseljenja u Bosnu i Hercegovinu objavljen u Galiciji 1880., no preseljenje ukrajinskih seljaka započelo je približno deset godina kasnije“. Zanimljiv je i navod da „ukrajinski doseljenici već od 1920-ih godina pišu da su prvi Ukrajinci doputovali 1890. godine. No na osnovi dosad pregledanih materijala i objavljenih radova ne može se zaključiti tko su bili ti prvi ukrajinski doseljenici niti gdje su se smjestili“.

45 Терлюк, І. *На порозі нового життя*: 37-79; autor naznačuje da je država prisiljavala ukrajinske doseljenike da raskrče te daju drvo sa svojih parcela, koristeći se tako radnom snagom za vlastiti profit.

46 Гродський, Й.: 19-20.

47 Гралюк, А. *З історії українців в Боснії (Спогади члена однієї родини, що емігрувала до Боснії і уроджена в новій країні)*, Мельборн (Австралія), 2001., ©2003. Antun Graljuk: 26-28; autor piše o preseljenju svojih predaka u Derventu 1902. godine.

48 Гродський, Й.: 20-21.

su doseljenici kupili imanje i njime upravljali, neki su se brinuli o starim ljudima među domaćim stanovništvom, s ciljem da naslijede imanje, neki su živjeli s obitelji u jednom, a na posao išli u drugo mjesto, a neki pak nisu pronašli ništa te su se vratili, ili su živjeli u patnji.⁴⁹

Među stihijskim doseljenicima i kolonizatorima bilo je i onih koji su bili nezadovoljni uvjetima života na koje su naišli. Dio se njih ili vratio u Galiciju ili je pak krenuo u nove, uglavnom prekoceanske zemlje. Događalo se i da su se, nakon američkih avantura, migranti nanovo vraćali u Bosnu još nezadovoljniji uvjetima života na novom kontinentu.⁵⁰

Ukrajinци dolaze u Bosnu i Slavoniju iz gotovo svih područja Galicije. Svećenik Oleksandr Biljak u članku *Ukrajinske kuće u Bosni i Slavoniji*⁵¹ navodi rezultate svog istraživanja, naznačujući iz kojih područja i gradova (sela) Ukrajine (u to vrijeme Austro-Ugarske) dolaze župljani trinaest grkokatoličkih župa u Bosni i Slavoniji. Bili su to doseljenici iz Lavovske oblasti (Brody, Drohobyč, Zoločiv, Peremyšljany, Rava-Rus'ka, Sambir, Sokalj), Ternopiljske oblasti (Berežany, Bučač, Zbaraž, Zboriv, Monastyr'ska, Pidgajci, Skalat, Ternopilj), Ivano-Frankiv'ske oblasti (Gorodenka, Rogatyn, Tlumač), a također i iz Hmeljnicke oblasti te Zakarpaća.

49 Барщевський, І. *Українці з Бродсько-Посавської області*, у: *Українці Хорватії*. Книга перша, odgovorni urednik С. Бурда, Zagreb, Културно-просвітне товариство русинів і українців Загреба, listopad 2002.: 128.

50 Дрљача, Д. *Марија Домбровска о Пољацима у Босни*, у: МІУБ, sv. III., 2007.: 114 [pretisak iz: *Зборник за славистику*, 10, Матица Српска, Нови Сад, 1976.: 133-148]; о враћању Украјинаца, nezadovoljnih novim svijetom, пише і J. Grods'kyj.

51 Біляк, О. *Українські оселі в Боснії й Славонії*, у: МІУБ, sv. II., 2006.: 29-46 [pretisak iz: *Ювілейний календар*, 1940., Дервента: 37-48, 100-106].

Župa (1940. godine)	Citat iz članka O. Biljaka vezan uz podrijetlo doseljenika u župi
Banja Luka	Ukrajinci naseljavaju teritorij ove župe od 1900. godine iz gotovo svih dijelova Galicije. (Str. 44)
Devetina	Od Prnjavora (v. Prnjavor) je udaljena 25 km. Počinju se doseljavati 1898. godine i kasnije iz Bučača, Pidgajaca, Skalata, Ternopilja, Berežana, Rogatyna, Rave-Rus'ke, Sokalja, Tovmača i dr. (Str. 39)
Derventa	Naseljavanje okolice Dervente započinje slično kao i kod ostalih, no s jednom razlikom: ovamo se i danas dosta doseljavaju iz drugih ovdašnjih župa pa čak i iz Galicije. Ljudi dolaze iz gotovo cijele Galicije, a posebno iz Zbaraža, Zoločiva, Zboriva, Pidgajaca, Peremyšljana, Berežana, Broda, Kiminke Strumilove, Bučača, Gorodenke, Rave-Rus'ke te iz nekoliko mjesta Karpatske Ukrajine. (Str. 41)
Dubrova	Dubrova Stara (v. Prnjavor). Od Prnjavora je udaljena 35 km. Naseljavanje okolice započinje 1901. Ljudi su se doselili iz gotovo svih dijelova Istočne Galicije, najviše iz područja Bučača, a također i iz Karpatske Ukrajine. (Str. 39)
Kamenica	Dospeljavanje započinje 1901. godine. Dospeljavali su se iz Bučača, Gorodenke, Rudka, Sambira, Skalata, Zabolotiva, Tovmača, Zbaraža, Gorodoka, Pidgajaca i dr. (Str. 45)
Kaniža	(v. Slavonski Brod, Hrvatska). Župu naseljavaju od 1901. [do] 1906. godine. Najviše iz Zoločiva, Ternopilja, a također iz Mukačiva i Husta.

Kozarac	(v. Prijedor). Ukrajinci naseljavanju tu okolicu od 1890. do 1912. godine, uglavnom iz mjesta Ternopilj, Brody i Drožobyč.
Lepenica	(v. Prijedor). Od Prijedora udaljena 28 km. Okolicu počinju naseljavati 1905. godine, uglavnom iz područja Ternopilja i Berežana. (Str. 45)
Lipovljani	(v. Novska, Hrvatska). Od 1900. do 1903. godine doseljavaju se uglavnom iz Lemkivske oblasti ⁵² , područja Sokalja, i nekoliko desetaka iz područja Ternopilja. (Str. 41)
Lišnja	(v. Prnjavor). Od Prnjavora udaljena 12 km. Okolicu započinju naseljavati 1900. godine iz gotovo svih područja Galicije, a u najvećem broju iz područja Bučača. (Str. 44)
Prnjavor	Naseljavanje župe počinje već prije 1900. godine. Ljudi dolaze iz gotovo svih područja Galicije, no većinom iz Tovmača, Broda, Zboriva, Ternopilja, Rogatyna, Bučača, Rave-Rus'ke i dr. te nekoliko obitelji iz Karpatske Ukrajine. (Str. 38)
Sibinj	(v. Slavonski Brod, Hrvatska). Doseljenici ovamo počinju dolaziti 1900. godine iz područja Čortkiva, Skalata, Gusjatyna, Zoločiva, Ternopilja, Rudka i Terebovlje. (Str. 40)
Cerovljani	Područje Bosanske Gradiške, udaljeno od nje 10 km. [...] Početak naseljavanja – 1900. godine iz područja Ternopilja, Skalata, Rogatyna, Bučača, Monastyrus'ke i Rave-Rus'ke. (Str. 45)

52 O doseljenju Lemka u Lipovljane detaljno piše R. Myz' u knjizi *Слідями Лемків (Новий Сад, СРУЮ, 2002.)*. Autor kaže da su prva doseljavanja Lemka započela 1894. godine. Prema riječima R. Myz'a: „Lemki su se u najvećem broju selili u Lipovljane, ali i u selo Nova Subocka, nedaleko od Lipovljana, te u nešto dalje selo Antunovci. S vremenom su se, posebno u novije vrijeme, raseljavali iz Lipovljana i Nove Subocke u Novsku, Zagreb, Kutinu ili druga mjesta.“ (Str. 5)

Osim iz Galicije, neznatan je broj doseljenika u Bosnu došao i iz ukrajinskih područja Ruskog Imperija. To je bila takozvana vanjska kolonizacija, koja se odvijala pod drugačijim uvjetima: migranti iza granice morali su dobiti dozvolu za odlazak u državi podrijetla te imati 600 forinta (kruna). Oni koji nisu imali potreban novac, mogli su tražiti pozajmicu te su morali čekati na međunarodni odgovor. Poznato je da su u Bosnu, uglavnom u Čelinec, došle obitelji iz Kijeva, Luc'ka i Volodymyra-Volyns'kog.⁵³

Razmještanje i broj doseljenika

Potpune statističke podatke o području raseljavanja Ukrajinaca te njihovu broju danas je teško ustanoviti. Kao prvo, velik je broj doseljenika dolazio u Bosnu ilegalno, ovdje boravio dugi niz godina, a poslije se selio u druge dijelove Bosne i Slavonije, u druge države, ili se pak vraćao u Galiciju. Broj, naveden u državnoj statistici, obično je umanjen. Za proučavanje su zanimljive crkvene statistike, iako je informacija ograničena samo na osobe grkokatoličke vjeroispovijesti. Važni su i sporadični podaci koji su se javljali, i koji se nastavljaju javljati, u raznim publikacijama i zbirkama, a koji mogu razjasniti neke elemente mozaika doseljavanja, neophodne za njegov dovršetak.

Treba naglasiti i da se u prvim ukrajinskim tekstovima nazivi bosanskih mjesta često javljaju u ukrajiniziranom obliku, koji se nerijetko razlikuje od srpsko-hrvatskog originala. Ponekad se javlja nekoliko desetaka varijanti istog toponima. Navest ćemo neke primjere:

53 Дрљача, Д. *Колонизација и живот пољака...*: 94-95.

Srpsko-hrvatski toponim	Ukrajinski toponimi
<i>Babanovci</i>	<i>Babanovci, Babanovycji, Babynovci, Babinovci</i>
<i>Banja Luka</i>	<i>Banja Luka, Banjaluka, Banaluka, Banjalivka</i>
<i>Boškovići</i>	<i>Boškivciji, Boškoviči, Boškivci</i>
<i>Gajevi</i>	<i>Gajeva, Gajevy, Gajevi, Gajevo, Gajova, Gajovy</i>
<i>Gumjera</i>	<i>Gumjer(a), Gum'jer(a), Gumir</i>
<i>Devetina</i>	<i>Dev'jatyna, Devjatyn(a), Devetina</i>
<i>Derventa</i>	<i>Derventa, Derevent</i>
<i>Detlak</i>	<i>Detljak, Dytljak, Datljak</i>
<i>Dubrava</i>	<i>Dubrova, Dubrava, Dibrova</i>
<i>Kalenderovci</i>	<i>Kalenderovci, Kalendarovci</i>
<i>Kozarac</i>	<i>Kozarec', Kozara(c)</i>
<i>Konjuhovci</i>	<i>Konjugovci, Konjuhovci, Konjugovciji, Konigovci</i>
<i>Lepenica</i>	<i>Lypenycja, Lepenycja, Lypenjica</i>
<i>Lišnja</i>	<i>Lišnja, Lyšnja, Ljišnja, Lisni</i>
<i>Mravica</i>	<i>Moravycja, Moravica</i>
<i>Opsječko</i>	<i>Opsječko, Obsječko</i>
<i>Prnjavor</i>	<i>Prnjavor, Pynjavor, Prynjavor</i>
<i>Rakovac</i>	<i>Rakovec', Rakovac</i>
<i>Rasovac</i>	<i>Rosavec', Rosovac</i>
<i>Ratkovac</i>	<i>Ratkovac, Radkovac</i>
<i>Selište</i>	<i>Selešča, Selyše, Selys'ka</i>
<i>Srđevići</i>	<i>Ser(e)dovyči, S(e)rdjevyči, Sardževica</i>
<i>Trnopolje</i>	<i>Ternjany, Ternopolje</i>
<i>Hrvaćani</i>	<i>Horvačany. Hrvačany, Gorvačane</i>
<i>Čelinac</i>	<i>Čelynec', Celjinec', Cileneć'</i>
<i>Štrpci</i>	<i>Štyrpci, Šterbci, Štyrbci</i>

Kako tvrde predstavnici današnje dijaspore, neka su mjesta imala izvorne nazive na ukrajinskom jeziku jer su ih osnovali doseljenici.⁵⁴ Pojedini su nazivi, u većini ukrajinskih tekstova, napisani u ukrajinskom obliku (Dev'jatyna, Horvačany, Dubrova i dr.), a u tim će slučajevima, u takvu obliku, ostati i u ovome radu. Često je riječ o selima koja su prestala postojati zbog urbanog, ali i drugih migracijskih procesa. Druga je sela teško pronaći čak i na detaljnim kartama.⁵⁵ Nazivi nekih mjesta su dvojni ili su isti u oba jezika.⁵⁶

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 1895., u Bosni je bilo 163 grkokatika, a 1902. ih je bilo 2100.⁵⁷ Gotovo su svi doseljenici te vjeroispovijesti bili Ukrajinci, zato je danas uobičajeno izjednačavati broj unijata u Bosni s brojem ukrajinskih doseljenika u Bosni.

Sljedeći je popis proveden 1910., a nepotpuni rezultati objavljeni 1911. godine: Ukrajinci su se u statistici deklarirali, kao i u drugim izvorima, etnonimom „Rusyny“ te kao grkokatolici. Niže su navedeni podaci popisa po regijama Bosne:⁵⁸

Regija	Muškarci	Žene	Ukupno
Sarajevo	475	88	563
Banja Luka	3232	3140	6372
Bihać	28	24	52
Travnik	337	84	421
Tuzla	602	59	661
Mostar	13	15	28
UKUPNO	4687	3410	8097

54 Poznat je primjer sela Devetina (Dev'jatyna), koje je tako nazvano jer se na mjestu nastanka sela nalazilo devet velikih kamenova.

55 Za primjer ćemo ovdje navesti citat: „Teško je na kartama naći tu Dubrovu. Na austrijskim vojnim kartama postoje samo gore i šume s nazivima: Dubrova, Kamenycja, Dev'jatyna, Лурунцја.“ (Баршевський, І. Михайло Юриста в моїх споминах. Його життя, праця і доба (1897.–1982.), Славонський Брод, Видання Славонського деканату – 3, 2007.: 72).

56 Npr., u tekstovima se često susreće selo Lišnja – ukrajinska kolonija važna po veličini i značenju. Istina, puni je naziv ovog sela Lišnja-Mujinci, no u selu, koje se u prijepisima nazivalo Lišnja, nije bilo Ukrajinaca.

57 Ліський, Б. Українці з Боснії і Герцеговини: 15.

58 Ліський, Б. Українці (русини) в переписі населення 1910. року, u: НД, год. XIX., br. 80, 1990.: 8.

Ovi podaci svjedoče o koncentraciji ukrajinskog stanovništva u sjevernoj Bosni, na banjalučkom području. Tu ih je većina živjela u Prnjavoru (4625 osoba), Prijedoru (453), Banjoj Luci (415), Bosanskoj Gradiški (294) i Derventi (253). Na području Tuzle, Sarajeva i Travnika broj muškaraca bio je znatno veći od broja žena, što se može objasniti prisutnošću sezonskih radnika. To se konkretno odnosi na Vlasenicu (520 muškaraca; 9 žena), Visoko (215 m.; 9 ž.), Glamoč (159 m., nema žena), Žepče (156 m., 73 ž.) i Rogaticu (155 m., nema žena). Na području Bihaća i Mostara, dakle u zapadnoj Bosni i Hercegovini, broj je Ukrajinaca bio zanemariv.

Prema potpunim rezultatima popisa iz 1910., u Bosni je živjelo 8136 Ukrajinaca, od kojih 82,4% u selima i od kojih je 7431 osoba znala materinski jezik.⁵⁹ Najveći broj grkokatolika nalazio se u mjestima:⁶⁰

Mjesto	Grkokatolici
<i>Dev'jatyna</i>	568
<i>Nova Dubrova</i>	560
<i>Stara Dubrova</i>	553
<i>Lišnja-Mujinci</i>	465
<i>Horvačany</i>	302
<i>Gajevy</i>	282
<i>Kozarac</i>	253
<i>Kamenycja</i>	245
<i>Zavidovyči</i>	223
<i>Babanovci</i>	171
<i>Prnjavor (okolica)</i>	164
<i>Cerovljany</i>	163
<i>Rasovac</i>	162

59 Ibid.

60 Busuladžić, A. *Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini (od 1789. do najnovijeg doba)*, u: МІУБ, sv. III., 2007.: 90-92 [pretisak iz: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb, 2003.: [173-178].

<i>Potoci</i>	159
<i>Konjuhovci</i>	142
<i>Rakovac</i>	117
<i>Opsječko</i>	110
<i>Marička</i>	109
<i>Lužany</i>	107
<i>Prnjavor (grad)</i>	92

Nakon rezultata državne statistike, treba pogledati druge izvore u kojima je naznačen broj i razmještaj ukrajinskih doseljenika u Bosni.

Godine 1901. je **Mirko Šestić**, katolički svećenik župe u Prnjavoru, nabrojio u jednom od svojih pisama mjesta u kojima su živjeli Ukrajinci. Mjesta je podijelio prema pripadnosti nekoj župi, koje je, prema njegovu mišljenju, za grkokatolike trebalo osnovati. U pojedinim slučajevima Šestić iznosi broj obitelji unijata prisutnih u navedenim mjestima. Ponekad je navedena brojka uključivala i katolike zapadnog obreda. Uglavnom se pritom mislilo na Poljake, jer Ukrajince se ne može uključiti među katolike tog obreda.⁶¹

Župe koje treba osnovati	Mjesta u kojima su prisutni ukrajinski doseljenici
Prnjavor	Prnjavor, Konjuhovci, Karači, Ratkovac, Čorle, Mujinci, Lišnja, Galipovci, Mravycja, Lužany, Babanovci, Palačkovci, Rakovac, Srdjevyči, Lypenycja, Derventa, Tešanj.
Dev'jatyna	Dev'jatyna (125 obitelji, među njima 40 grkokatoličkih), Horvačany (19 obitelji, od kojih 16 grkokatoličkih), Gajevy (26 obitelji katolika zapadnog i istočnog obreda iz Galicije), Gumjera, Martynac.

61 Gavranović, B. Ukrajinski grkokatolici na teritoriji Banjalučke biskupije, u: МІУБ, sv. I., 2005.: 80-85 [pretisak iz: Dobri pastir, god. XV-XVI, Sarajevo, 1966.: 245-252].

Kamenycja	Kamenycja (24 obitelji katolika istočnog i jedna obitelj katolika zapadnog obreda), Dubrova (59 obitelji katolika istočnog i 60 obitelji katolika zapadnog obreda).
Banja Luka	Banja Luka, Čelinac, Barlovac, Ivans'ka, Marička, Prijedor, Pastirevo, Bihač, Bakynci, Čelinovac, Cerovljany, Čartynja.

Prvi grkokatolički svećenik u Bosni, Andrij Segedi (Szegedy), 1901. godine spominje 4000 Ukrajinaca u Prnjavoru i okolici, navodeći mjesta gdje ih je bilo najviše: Rakovac, Karači, Babanovci, Detljak, Lužany, Bijaka, Mravycja Serbs'ka, Galypovci, Čorle, Mujinci, Lišnja. Osim mjesta, Segedi navodi i podatke o broju župljana i u drugim dijelovima Bosne:⁶²

Mjesto	Broj obitelji, komentar
Dev'jatyna	150 obitelji Poljaka i Ukrajinaca dobilo zemlju.
Horvačany	30 obitelji grkokatolika kupilo zemlju.
Dubrova	Više od pola stanovništva su katolici zapadnog obreda.
Kamenycja	Osim jedne obitelji, svi su grkokatolici.
Čelynec'	17 obitelji. Sve su pod utjecajem „štetnog Raskola“.
Martinac (Kličkovo Brdo)	Među katolicima zapadnog obreda samo su dvije obitelji grkokatolika.
Gumjera	8 kolonizatora grkokatolika; u listopadu (1901.) se očekivalo doseljenje 250 obitelji.
Rakovac	101 Poljak i 7 Ukrajinaca („Rusyna“).
Lypenycja	14 obitelji.
Srdjevyči	8 obitelji.
Jelah	9 obitelji.

62 Graljuk, B. *Organiziranje grkokatoličke Crkve u Bosni...*: 224

Banja Luka	2 obitelji činovnika; puno Ukrajinaca („Rusyna“). Rade kao službenici.
Barlovc, Ivans’ka	Do 34 obitelji.
Gorni Bakinci	5 „Rusyna“ grkokatolika među Poljacima.
Čelynovac, Cerovljany	30 obitelji.
Prijedor, Marička	Neophodno formiranje središta.
Pastirevo (Bosans’ki Novi)	6 obitelji.
Bihač	3 obitelji činovnika.
Plehan	Vjernici se izjašnjavaju kao katolici.
Vlasenycja, Travnik	Nekoliko obitelji činovnika.
Sarajevo	Više od 100 osoba grkokatoličke vjeroispovijesti.

Kada je riječ o području Sarajeva, tu je 1906.–1907. živjelo više od 300 grkokatolika, ne računajući vojne službenike iz Galicije, Zakarpaća i Bukovyne.⁶³

Josyf Grods’kyj 1909. navodi mjesta gdje su živjeli Ukrajinci prvih godina 20. st., nakon raspodjele carine, upućujući na najveća ukrajinska sela i broj obitelji (toponimi u tablici navedeni su u obliku kao što ih je naveo autor):⁶⁴

Mjesto	Broj ukrajinskih obitelji
Dubrova	265
Devjatyn	150
Kamenycja	46
Kozara	70
Dytljak	40
Rosovac	30

63 Graljuk, B. *Organiziranje grkokatoličke Crkve u Bosni...*: 229

64 Гродський, Й.: 28-29

Rakovac Gorišnyj	60
Gajovy	36
Cilenc' (kupljena zemlja)	28
Ukupno:	725

J. Grods'kyj naznačuje da je na teritoriju Bosne bilo i mnogo drugih, raspršenih i brojčano manjih skupina Ukrajinaca. Zanimljivo, u njegovu radu nije naveden broj obitelji u Prnjavoru. Naveo je još jednu statistiku, u kojoj su prikazane najveće skupine ukrajinskog stanovništva u Bosni. Svećenik je, kao i u prvoj tablici, naveo samo mjesta gdje je ukrajinsko stanovništvo bilo kompaktno, ali nije jamčio točnost podataka s obzirom da nije imao uvjete za detaljnija istraživanja. Podaci J. Grods'kog u toj su tablici podijeljeni prema administrativnim regijama – župama (toponimi su navedeni u obliku kao što ih je naveo autor):⁶⁵

Župa	Mjesta u kojima su bili prisutni Ukrajinci
Prnjavor	Prnjavor, Dubrova, Kamenicyja, Devjatyn, Gajova, Gorišnyj, Rakovac, Gorvačane, Gumir, Ljubinec, Lisni, Babanovycji, Konjugovcji, Radkovac, Moravica, Sardževica, Lypenjica, Bos' Novi, Dubica, Kozarac ⁶⁶
Banaluka	Banaluka, Celjinec', Maglaj
Derevent	Lužane, Novo selo
Tyšan	Datljak
Gradiška	Gradiška
Sarajevo	Sarajevo

Svećenik Leontij Kunyc'kyj u svojim zapisima s putovanja, koji su objavljeni pod naslovom *Nad Bosnom*⁶⁷ kao dodatak lavovskom časopisu

65 Гродський, Й.: 70-71.

66 J. Grods'kyj nije posve siguran da mjesta koja je naveo, Babanovycji, Konjugovcji, Radkovac, Moravica, Sardževica, Lypenjica, Bos' Novi, Dubica i Kozarac, pripadaju župi Prnjavor.

67 *Над Босною.*

Nyva, 1917.–1918., također navodi broj Ukrajinaca u Bosni:⁶⁸

Područje	Broj Ukrajinaca
Prnjavor i okolica	1487 osoba (ili 274 obitelji u 24 mjesta)
Dev'jatyna i okolica	1126 osoba
Stara i Nova Dubrova, Kamenycja	1272 osobe
Banja Luka i okolica (Prijeđor, Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, Vingorst, Čelynec')	Oko 145 obitelji
Zavidovyči i okolica	Nekoliko tisuća osoba

Osim toga, u tekstu L. Kunyc'kog naveden je i broj Ukrajinaca po župama.⁶⁹

Župa	Mjesto	Broj župljana	Ukupno
Banja Luka	Bakinci	30 osoba (5 kuća)	35 osoba
	Bukovac	30 osoba (5 obitelji)	
	Ivans'ka	45 osoba	
	Opsječko	70 osoba	
	Cerovljany	100 osoba (20 kuća)	
	Jablan	30 osoba	
Dev'jatyna	Aleksyči	---	187 osoba (više od 262 obitelji)
	Boškovyči	17 obitelji	
	Gajevy	46 obitelji	
	Gumjera	12 obitelji	
	Dev'jatyna	108 obitelji	
	Horvačany	79 obitelji	
Dubrova	Burs'kyj Čelinac	290 osoba	2122 osobe ⁷⁰
	Dubrova Nova	710 osoba	
	Dubrova [Stara]	642 osobe	
	Kamenycja	334 osobe	
	Opsječko	146 osoba	

68 Куницький, Л. *Над Босною*, u: МІУБ, sv. I., 2005.: 120.

69 Куницький, Л.: 106, 122, 138, 150.

70 L. Kunyc'kyj pogrešno navodi 1844 osobe (bilješka R. Myz'a).

Kozarac	Bakinci	160 osoba	Više od 1260 osoba
	Kozarac	500 osoba	
	Marička	100 osoba	
	Pastirevo	150 osoba	
	Prijedor	100 osoba	
	Cerovljany	250 osoba	
	dr.	nepoznato	

U bilješkama L. Kunyc'kog nema podataka o Ukrajincima u prnjavorskoj župi. R. Myz' to objašnjava činjenicom da 1918., kada je prestalo tiskanje časopisa *Няву*, njegovi zapisi nisu stigli izići u javnost, a originalni rukopis nije pronađen. Ako se doda broj Ukrajinaca u posljednjem retku tablice (više od 5557 osoba bez prnjavorske župe) rezultatima popisa stanovništva iz 1910. za područje Prnjavora (4625 Ukrajinaca⁷¹), može se zaključiti da je ukupan broj Ukrajinaca u Bosni dosegnuo više od 10.182 osobe.

Svećenik Janko Šimrak, vjerojatno se oslanjajući na rezultate popisa iz 1910., naveo je sljedeći ukupan broj Ukrajinaca u grkokatoličkim župama do Prvoga svjetskog rata:⁷²

Župa	Broj Ukrajinaca
Kozarac	1000
Dev'jatyna	2000
Prnjavor	3000
Banja Luka	700
Stara Dubrova	1500
Ukupno:	8200

Ukrajinci iz Zavidovića posebno su vrijedni pozornosti. U tom mjestu, prilično udaljenom od drugih ukrajinskih mjesta, radio je velik broj drvosječa iz Galicije. Prema podacima M. Vukmanovića, više od polovice

71 Ліський, Б. *Українці (русини) в переписі населення 1910. року*: 8.

72 Šimrak, J. *Dokumenta o martiriju grkokatolika u Bosni*, u: МІУБ, sv. II., 2006.: 182 [pretisak iz: *Katolicki list*].

radnika su bili Guculi. Guculi su se selili u Bosnu iz područja Tjačeva (danas Rumunjska). Doseljenici su se deklarirali kao Ukrajinci te su bili grkokatolici. Među Guculima i Srbima bilo je puno miješanih brakova. Njihovi potomci danas žive u selu Lužani, u blizini Prnjavora.⁷³

Prema podacima R. Myz'a, skupina radnika iz Galicije došla je ovamo 1890. godine.⁷⁴

U svojim zapisima L. Kunyc'kyj iznosi podatke o Ukrajincima u Zavidovićima:

„U Zavidovićima je velika pilana. U njoj je, u vrijeme dolaska o. K., to jest 20. X. 1910., radilo 50 obitelji doseljenika iz Galicije, ukupno oko 700 osoba. Osim njih, u šumama ovog poduzeća, koje su se protezale do srpske granice, radili su i mađarski Ukrajinci, kojih je bilo između 2000 i 3000 – sve muškarci.“⁷⁵

Svećenik M. Bojič daje informacije o Guculima u Zavidovićima:

„Više od 2000 radnika, gotovo sve Gucula, radilo je u donedavnim šumama... Nitko nije mogao tako vješto srušiti stoljetnu bukvu kao Gucul sa svojim sjekirama. Židovi su dovodili na stotine njih kako bi ovdje sjekli šume, a zatim ih oderali do gole kože i ubili alkoholom.“⁷⁶

M. Bojič također piše da je kolonija na početku rata gotovo nestala, jer su drvosječe poslali kući, gdje ih je čekala mobilizacija u vojsku. U pilani je, prema podacima svećenika, ostalo oko 15 obitelji.⁷⁷

Za početak preseljenja u Slavoniju uzima se 1900. godina, iako su se pojedini doseljenici pojavili i ranije. Tako su se u Lipovljane prvi Ukrajinci, podrijetlom iz Krosna, doselili 1894., a iz Galicije 1898. godine.⁷⁸ Masovno preseljenje Ćalyčana u Slavoniju započinje oko 1901. godine. Ukrajinci su se uglavnom doseljavali u Đakovo, Novu Gradišku, Novsku, a najviše u Slavonski Brod. Ovamo su se, prema zapisima franjevačkog samostana (Francescani), Ćalyčany u velikom broju počeli doseljavati 1902. godine.⁷⁹

73 Vukmanović, M. *Ukrajinci u privrednom životu...*: 165.

74 Мизь, Р. 70-ліття поселення, РУС, 22. тижан 1967.: 4.

75 Куницький, Л.: 149.

76 Боїч, М. *З минулого...*: 123.

77 Ibid.

78 Мизь, Р. *Грекокатолицька парафія в Липовлянах, її початки та минуле (I)*, у: ХК-1974., Руски Керестур, 1973.: 25-27 (dodatak).

79 Барщевський, І. *Українці в Бродско-Посавській області*, у: Українці Хорватії...: 129-130.

Razmjestili su se u 25 naseljenih mjesta te regije.⁸⁰

Nakon toga su naseljeni Sibinj i Kaniža. U Kanižu se prva ukrajinska obitelj preselila već 1890., no masovnije doseljavanje započelo je prvih godina 20. stoljeća. Godine 1904. u selu je bilo 10 ukrajinskih obitelji. Jedan se dio Ukrajinaca u Kanižu doselio neposredno iz Ukrajine, a drugi iz dijelova Bosne s nerodnom zemljom.⁸¹ U Sibinju se prvi crkveni zapisi o krštenjima, ženidbama i smrti unijata, podrijetlom iz Galicije, javljaju 1901.–1902. godine.⁸² U okolici Piškorevaca, mjesta u koje su se doselili većinom Rusyni iz Bačke, također se naselio i manji broj Ćalyčana.⁸³

Godine 1909. župa u Lipovljanima imala je 551 osobu u sljedećim mjestima:⁸⁴

Središte župa	Broj župljana
Lipovaljani	190
Nova Subocka	96
Vlahnička Doljnja	71
Voloder	48
Ludina	39
Krivaj	15
Popovača	15
Vlahnička Gornja	13
Grabov Potok	10
Medari	10
Brestača	9
Ukupno	551

80 Miškiv, J. *Ukrajinci Slobodnice kod Slavenskog Broda*, u: ДД/З, Загреб–Вуковар, 1990–2000.: 280.

81 Такач, Г., Планчак, М. *Наши в Канижі*, u: НД, god. IV., br. 10, 1975.: 65-67.

82 Барщевський, І. *Українці в Бродско-Посавській області*, u: *Українці Хорватії...*: 125-127.

83 Сегеді, Й. *Парохії Осецкого викурията од 1900–1945 року*, u: ХК-1981, Ruski Krstur, 1980.: 99-106.

84 Мизь, Р. *Грекокатолицька парафія в Липовлянах, її початки та минуле (II)*, u: ХК-1975., Ruski Krstur, 1974.: 57 (dodatak).

Prema podacima župe u Kaniži i Sibirju, Ukrajinci iz Galicije naseljavali su mjesta: Banovci, Batrina, Bebrina, Bili Brig, Bilice, Brdžani, Brod na Savi, Brodski Stupnik, Brodski Varoš, Brčino, Budainka, Bukovlje, Vranovci, Vrbova, Garčin, Gornji Andrijevići, Grgurevići, Grižići, Gromačnik, Drenovac, Ješevik, Završje, Zadubravlje, Zbjeg, Zdenci, Kaniža, Klokočevik, Kobaš, Kujnik, Kuti, Magić Mala, Nova Gradiška, Nova Kapela, Oprisavci, Oriovac, Pleternica, Podvinje, Požeča, Poljanci, Ravan, Radovanje, Repušnica, Sapci, Sibirj, Slobodnica, Stari Slatnik, Staro Petrovo Selo, Trnjani, Frkljevci, Čelikovići, Šumeće, Šušnjevići, Jakačina.⁸⁵

Ukrajinska grkokatolička crkva, Banja Luka

Opisani migracijski put u Bosnu i Slavoniju intenzivno se nastavio do 1913. i 1914. godine.⁸⁶ Analizirajući navedene podatke, može se doći do zaključka da je najmanji broj Ukrajinaca, prema rezultatima popisa stanovništva, iznosio 8136 osoba. No na temelju podataka župa, a uzimajući u obzir Ukrajince koji nisu koristili grkokatoličke župe, može se ustvrditi da je u tom razdoblju u Bosni i Slavoniji bilo najmanje 10.000–11.000 osoba. Prema podacima većine istraživača i publicista, stvarni broj Ukrajinaca u

85 Барщевський, І. *Українці в Бродско-Посавській області*, у: *Українці Хорватії...*: 129.

86 Терлюк, І. *Шляхами тернистими...*: 2.

tim krajevima do Prvoga svjetskog rata iznosio je 10.000–15.000 osoba,⁸⁷ a prema mišljenju pojedinaca i više.⁸⁸ Pretpostavke su, prema mišljenju autora ovog rada, u velikoj mjeri uvjetovane nedostatkom pronađenih izvora koji bi to mogli potvrditi.

S ukrajinskoga prevela Nika Šimičić

2. Uvjeti života doseljenika

Budući da je većina doseljenika bila „seoski proletarijat“, prvo i najvažnije pitanje bilo je dobivanje zemlje za upravljanje gospodarstvom.

Svećenik Myhajlo Kostjuk kratko, i prilično točno, opisuje moguće načine na koje su doseljenici dobivali:

„Zemlja se mogla dobiti na tri načina. Prvi: država je prodavala zemlju Turaka koji su otišli. Drugi: naš je doseljenik kupovao zemlju s kućama izravno od Turčina. A treći način bio je da država daje da se šuma krči besplatno; državi drvo, a ljudima besplatna zemlja i materijal za gradnju.“⁸⁹

U prvim su godinama doseljenici bili oslobođeni plaćanja poreza, nakon čega su morali plaćati desetinu, dakle deseti dio uroda (taj je oblik

87 Kao primjer navest ćemo samo neke podatke. J. Ramač piše da je prema nekim podacima u Bosni i Slavoniji 1903. živjelo gotovo 10.000 Ukrajinaca (Рамач, Я. *Українці в Югославії*, u: ГС, br. IV, Нови Сад, 2001.: 35). Istraživač B. Graljuk piše o A. Segediju, koji je ostao među bosanskim Ukrajinacima do 1909. godine, kao svećeniku 12.000 unijata (Graljuk, B. *Križevački biskup Julije Dohodecki i djelovanje o. Andrije Segedija među novodoseljenim Ukrajinacima u Bosni od 1900–1909. g.*, u: ДД/З, Загреб–Вуковар, 1990–2000.: 150). Profesor M. Romanjuk upućuje na izvore gdje je broj Ukrajinaca dosegnuo 10.000, a prema podacima poljskog znanstvenika I. Kasparka čak 14.000 (Романюк, М.: 45). Svećenik M. Černjak na početku 20. st. piše: „Svih grkokatolika, Rusyna-Ukrajinaca iz Galicije, u Kraljevini SHS ima više od 12.000.“ Черняк, М. *Слово до братів з галичини*, u: *Руски календар за Южно-славянських русинох на прости рок 1926, god. VI.*, Сремски Карловци, 1925.: 162-163). Istraživač I. Zjelyk navodi da je broj Ukrajinaca dosegnuo 15.000 (Зелик, І. *Українці в Югославії*, у: *Українські поселення. Довідник*, Нью Йорк, 1980.: 191).

88 Na broj 15.000–20.000 Ukrajinaca upućuje, нрг., J. Kuleba: a) Кулеба, Є. *Культура українців у Кулі*, Врбас, КМТ, „Іван Сенюк“, Звезда, 2001.: 67; b) Kuleba, J. *Kolektivna prava Ukrajinaca u Vojvodini*, http://www.cmk.org.yu/linkovi/informator/22_23/pdf/23-02.pdf. Uglavnom, prema mišljenju velikog broja predstavnika ukrajinske dijaspore u Srbiji s kojima smo razgovarali, broj Ukrajinaca u Bosni dosegnuo je 15.000–20.000 doseljenika, pa čak i više.

89 Kostjuk, M. *Uspomene (Kozarac – Bosna) 1927–1937.*, red. o. Ivan Barščevs'kyj, Slavonski Brod: Slavonski dekanat, 2004., 28.

poreza bio naslijeđen iz doba osmanske vladavine). Prema ugovoru, kod dobrih rezultata gospodarenja i uz dobro vladanje na društvenom i političkom planu, seljak je postajao vlasnik dobivene zemlje. Uvjete ugovora detaljno opisuje lavovski znanstvenik Stepan Movčan, s primjedbom da su se u originalu uvjeti nazivali *privilegijama*:

„1. Svaka doseljenička obitelj dobiva za iskrčivanje i korištenje za seosko gospodarstvo, uključujući obitavalište, gospodarske zgrade i vrtove te, ovisno o kvaliteti zemlje, parcelu od deset do dvanaest hektara; imućnim će se obiteljima dati veći teritorij za gospodarenje.

2. Ti se komadi zemlje dodjeljuju doseljenicima na korištenje po gore označenim uvjetima, prije svega ne u vlasništvo, već samo u zakup, i pritom na 10 godina. Međutim, doseljenici su dužni platiti najamninu za svu zemlju koju uzimaju u zakup, počevši od četvrtne godine, i to sasvim prihvatljivu cijenu u iznosu od 50 krajcara za 1 hektar godišnje, na kraju kalendarske godine.

3. Po završetku tog najamnog vremena, ukoliko su doseljenici dodijeljenu parcelu iskrčili, sredili i na odgovarajući način obradili, te se u političkom i moralnom smislu dobro ponašali, ona im se besplatno daje u vlasništvo. U suprotnom se predaja u vlasništvo ne ostvaruje. Ipak, moguće je produženje najma spomenute zemlje po istim uvjetima na sljedećih 10 godina.

4. U slučaju smrti zakupca, uvjeti zakupnog ugovora prenose se njegovim nasljednicima.

5. Svaka doseljenička obitelj besplatno dobiva neophodan materijal iz državne šume za gradnju životnog prostora i gospodarskih zgrada.

6. Doseljenicima se jamče, uzimajući u obzir okolnosti, razmjerno velike beskatmatne pozajmice po povoljnim uvjetima vraćanja, za pripomoć do sljedećeg uroda, gradnju životnih i gospodarskih građevina, nabavku radnih i ostalih životinja, gospodarskog inventara i sjemena. Na druge privilegije oni koji se žele naseliti ne mogu računati, osobito ne na oslobađanje od postojećih poreza u Bosni i Hercegovini te isplatu u naturi.“⁹⁰

Poznato je da je najveći val doseljenika doputovao u Prnjavor i njegovu okolicu. Treba upozoriti da je na području Prnjavora odnos između površine pokrivena šumom i zemlje za oranje iznosio 57% : 37%. Cilj je kolonizacije u tom rajonu bio stvaranje nove zone za razvitak seoskoga

90 Movčan, S. *Izvori za proučavanje...*, 26-28.

gospodarstva. Država je usmjeravala doseljenike na to područje, nudeći primamljive uvjete, u vrijeme kada besplatno dobivanje zemlje nije bilo moguće u drugim rajonima Bosne. Na primjer, u selima rajona Bosanska Gradiška doseljenici su mogli jedino kupiti zemlju.⁹¹

Niz pitanja pojavljuje se u vezi s davanjem financijske pomoći doseljenicima. U nekim se izvorima spominje da je u skladu s utvrđenim propisima doseljenik, osim parcele zemlje, dobivao i određeni novčani iznos. Prema riječima J. Grods'kog:

„Uprava je objavila da svatko tko ode u Bosnu i tamo ostane, dobiva 600 rajnskih guldena i 24 morga⁹² zemlje. Razumljivo je da su zbog takve vijesti mnogi ljudi prodali svoja imanja i otputovali do tog sretnog raja.“⁹³

Suvremeni istraživači ne spominju financijsku pomoć doseljenicima. Tako F. Hauptmann i S. Movčan, u istraživanjima vezanima uz preseljenje kolonista u Bosnu, kao uvjete navode da je vlada davala doseljenicima drvo za izgradnju kuća, a u prvoj godini čak i za grijanje, ali tražilo se od svake obitelji posjedovanje minimalnoga kapitala u iznosu od 600 forinti, kako bi kolonisti imali garanciju za održavanje u prvim godinama kolonizacije.⁹⁴ Ipak, teško je razumjeti razloge takvih mimoilaženja kada je riječ o financijskoj pomoći.

Prvi je izazov za doseljenike bio prijevoz. Do Slavonije i Bosne putovali su vlakom. Događalo se da je čovjek u početku dolazio u izvidnicu i tek bi potom na novo mjesto dovodio obitelj. Ponekad bi dovozio rodbinu pa bi se odmah nakon toga vratio, prodavao u Galiciji imetak te donosio novac. Neke su se obitelji doseljavale zajedno te odmah dovozile imetak i novac. Prijelazi su bili teški i opasni: poznati su slučajevi pljačkanja doseljenika, a sudbina iznenadno osiromašenih obitelji u tuđem kraju bila je tragična. Događala su se i ubojstva doseljenika.⁹⁵

91 Hauptmann, F. *Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine*, u: MIUB, t. III., 2007., 12 [pretkisak iz: Godišnjak Društva historičara Bosne i Hercegovine, XVI, Sarajevo, 1967., str. 151-171].

92 24 morga iznosi približno 10 hektara zemlje. *Morg* (njem. *Morgen*, polj. *morga*, *morg*, *jutzyna*) – srednjovjekovna zapadnoeuropska mjerna jedinica za površinu zemlje. U Hrvatskoj se upotrebljavao izraz jutro ili dan oranja (op. prev.).

93 Grods'kyj, J., 20.

94 Movčan, S., 26; Hauptmann, F., 22. Zahtjev za posjedovanje spomenutog iznosa bio je potreban i zato da bi uvjeti kolonizacije bili manje primamljivi neželjenim kolonistima iza granice.

95 Barščevs'kyj, I. *Ukrajinci u Brodsko-posavskoj županiji*, u: *Ukrajinci Hrvatske...*, 132.

Uvjeti života u kojima su se našli doseljenici često su se znatno razlikovali od očekivanih – Ukrajinci su vrlo brzo shvatili da ih čeka dug i iscrpljujuć rad iskrčivanja dalekih, brdovitih i šumovitih krajeva. Mnogi su među prvim doseljenicima, pogledavši prave uvjete života, odlučili prodati zemlju i vratiti se natrag s dobivenim novcem ili se preseliti u drugu državu zbog boljih uvjeta života.

„I doista, u početku je sarajevska vlada svakom doseljeniku plaćala 600 rajnskih guldena i davala 24 morga carske zemlje na dar. No sreća nije dugo trajala. Vlada poslije nije davala ništa. Razlog je bio što se često događalo da bi onaj tko dobije novac i zemlju, pogledao na Bosnu, shvatio da će težak kruh jesti, odbacio bi zemlju te se s novcem vraćao u svoj kraj...“⁹⁶

Takvi su slučajevi primorali vladu razmotriti pojedine sporazume s doseljenicima i zaustaviti isporuku financijske pomoći. Ta je odluka bila uvjetovana nedostatkom financijskih sredstava u državi.

Nakon prijelaza do „obećane zemlje“, našavši se u teškom položaju, novi su doseljenici bili primorani sami se brinuti za svoj položaj. Većina ih je čekala dodjelu parcela, iako nisu bili sigurni hoće li se zemlja uopće dijeliti. Financijska sredstva doseljenika, dobivena većinom od prodaje vlastitog imetka u Galiciji, bila su ograničena i trošila su se vrlo brzo na svakodnevne potrebe (najam kuće, prehrana i dr.). Pronaći posao, te na taj način malo poboljšati materijalno stanje, u teškim bosanskim uvjetima nije bilo lako, osobito uzimajući u obzir početnu neprilagođenost doseljenika.

Neki su se vraćali kući, trošeći na put posljednji novac, te bi se u domovini nalazili u još beznadnijim uvjetima. Bilo je i onih koji su se željeli vratiti, ali si nisu mogli platiti prijevoz. Neki su putovali kući zimi, da bi u proljeće ponovno došli u Bosnu, s nadom da će dobiti zemlju. Neznatan je broj bogatijih doseljenika kupio zemlju i kuće za vlastiti novac. Treba spomenuti da je najljepša zemlja bila već prodana prethodnim doseljenicima, a ona što je ostala, iako je bila lošije kvalitete, bila je mnogo skuplja, što je bila posljedica velike potražnje. Većina, koja se sastojala od siromašnih seljaka, stanovala je u jako teškim uvjetima i nadala se brzom dobivanju zemlje.

Prema riječima J. Grods'kog, veliki se broj doseljenika u tom trenutku hvatao za „ljudska posla“:

96 Grods'kyj, J., 20.

„[...] ti su nevaljalci za nekoliko rajnskih guldena ili za nekoliko garneca⁹⁷ brašna, i za rakiju od Turčina, počeli pisati svojim poznanicima iz Galicije kako je život u Bosni jako lijep i da je tu raj o kojem u Galiciji ni gospoda ne sanja.“⁹⁸

Nije jasno kakvu su korist Turci imali od doseljavanja novih kolonista, no može se pretpostaviti da su im Ukrajinci bili potencijalni kupci zemlje ili jeftina radna snaga. Poznato je da su u nekim središtima – na primjer u Kozarcu i njegovoj okolici, domaći stanovnici (Muslimani) rado i gotovo u besćenje doseljenicima prodavali svoje posjede.⁹⁹ Osim toga, Ukrajinci su u tako beznadnim uvjetima bili spremni podnijeti bilo kakve žrtve kako bi poboljšali stanje vlastite obitelji, što su neki dobro iskorištavali. Izvjesno je da su Ukrajinci, koji su iz Bosne dobivali takva pisma, nastavili napuštati domovinu s uvjerenjem da će na Balkanu pronaći bolje uvjete života. Na taj se način za nekoliko godina (nakon znatnog vala doseljenika sredinom 90-ih godina 19. st.), a osobito 1898., grad Prnjavor prepunio doseljenicima iz Galicije.¹⁰⁰ Godine 1900. u njemu se nalazilo 470 katolika istočnog obreda (i 230 zapadnog), a zahtjeve za preseljenje podnijelo je još 2000 osoba.¹⁰¹ Godine 1901. u okolici Prnjavora spominju se 164 „rutenskih“ obitelji, dok se 1902. opaža velik broj spontanih, ilegalnih doseljenika koji su kupovali zemlju od privatnih osoba ili se najmili za rad kod već prisutnih kolonista.¹⁰²

U to je doba Prnjavor, prema riječima J. Grodskog, malo podsjećao na grad – u njemu nije bilo ni jednog hotela, samo posvuda razbacane turske kuće. Ukoliko su bili u mogućnosti, novi su se doseljenici zaustavljali kod rodbine, a ostali – po kućama Srba i Muslimana, odnosno tamo gdje se moglo naći mjesto. Mnoge su obitelji bile primorane živjeti zajedno, u istoj kući ili šatoru, što je loše utjecalo na njihov moral i na higijenske

97 *Garneć* (polj. *garniec*) – zastarjela mjerna jedinica za obujam (riže, brašna, kukuruzne krupice), iznosi 3,28 litre (op. prev.).

98 Grodsk'kyj, J., 22.

99 Jurista, M. (?), *Iz ukrajinskog života u tuđini*, u: Barščevs'kyj, I. o. *Mihajlo Jurista u mojim sjećanjima. Njegov život, rad i vrijeme (1897–1982)*, Slavonki Brod: Slavonki dekanat, br. 3, 2007., 132 [pretisak iz: „Ukrajinska dumka“, London].

100 Grodsk'kyj, J., 22.

101 Graljuk, B. *Križevački biskup Julije Dohodecki i djelovanje o. Andrije Segedija među novonaseljenim Ukrajincima u Bosni od 1900–1909. g.*, u: DD/3, Zagreb–Vukovar, 1900–2000., 143.

102 Drljača, D. *Kolonizacija i život Poljaka...*, 99–100.

uvjete. U uvjetima močvarnog područja voda nije bila kvalitetna, što je kod doseljenika izazivalo teške bolesti pa čak i tifus. Posljedica toga bila je visoka smrtnost pa su mnoge obitelji podnijele velike gubitke. Beznadna situacija izazivala je sukobe u obiteljima doseljenika, a i s njihovim okruženjem, te dovodila do alkoholizma i sukoba s policijom.¹⁰³

U početku doseljenici nisu mogli čak ni pokapati umrle, budući da je pravoslavno stanovništvo zabranjivalo unijatske pogrebe na svojim grobljima, a Ukrajinci su većinom bili unijati. Prema tome, prvi je korak vlade, vezano uz Ćalyčane, bila dodjela zemlje za groblje.¹⁰⁴ Pogrebi su se na tom groblju u početku odvijali bez svećenika.

U tom je kontekstu bitan ulomak iz knjige I. Andrića *Na Drini ćuprija*, u kojem pisac pripovijeda o pogrebu samoubojice Feduna, unijata iz Kolomyje i vojnika austrijske vojske, na srpskom groblju.¹⁰⁵ Očito je prisutnost unijata u Bosni bila vrlo poznata, kad je privukla pozornost istaknutog poznavatelja te zemlje.

Pitanje zemlje je godinama za mnoge ostalo neriješeno. Kotarski ured

103 Grods'kyj, J., 22-23; Dumka, T. *Uspomene iz Dubrave*, u: HK-1975., Ruski Krstur, 1974., 61.

104 Grods'kyj, J., 22-23.

105 „Tada se postavilo pitanje Fedunove sahrane. Draženoviću je naredeno da ode popu-Nikoli i da sa njim raspravi: može li Fedun biti sahranjen u groblju, iako je sam sebi oduzeo život, i da li pop pristaje da opoje pokojnika koji je unijat po veri. [...] Draženović je otišao do popa-Nikole. Đedo ga je primio ležeći na minderluku; pored njega je stajao pop Joso. Kad je Draženović izneo pred njega pitanje Fedunove smrti i sahrane, obojica popova su ćutala jedan trenutak. Videći da pop Nikola ne govori, pop Joso otpoče prvi, neodređeno i bojažljivo; da je stvar izuzetna i neobična, da ima zapreka i u crkvenim propisima i u utvrđenim običajima, i samo ako se dokaže da samoubica nije bio pri zdravoj svesti i čistoj pameti, onda može nešto da bude. Ali tada se na svom tvrdom i uskom logu, pokrivenom jednim starim i izbledelim iramom, ispravi pop Nikola. [...] Bez mnogo oklevanja i bez krupnih reči on je odgovorio neposredno i popu i vahtmajsteru: – Sad kad se nesreća trefila nema više šta da se dokazuje. Ko će pri čistoj svijesti dići ruku na sebe? A ko bi smio opet uzeti na dušu da ga pokopa k'o nikakvu vjeru, neđe iza plota i bez sveštenika? Nego hajde ti, gospodine, živ bio, i naredi da se mrtvac opremi, pa da mi njega što prije sahranimo. I to u groblje, jakako! Ja ću ga opojati. Pa poslije, ako ikad naiđe neki pop njegovog zakona, on neka doda i popravi ako nađe da nešto nije bilo kako treba. A kad je Draženović izišao, on se okrenu još jednom pop-Josi, koji je bio postiden i iznenađen: – Kako ne bih pustio u groblje krštena čoveka? I što da ga ne opojem? Zar mu je malo što je bio zle sreće za života? A tamo, neka ga pitaju za grehove oni koji će i sve nas ostale pitati za naše. Tako je mladi čovek, koji je pogrešio na kapiji, ostao zauvek u kasabi. Sahranjen je idućeg jutra, uz pop-Nikolino staračko pojanje i otpevanje Dimitrija, klisara.“; Andrić, I., 177-178.

u Prnjavoru je 18. studenog 1899. obavijestio Zemaljsku vladu u Banjoj Luci da se „poljske i rusinske“ obitelji svakoga dana obraćaju s molbama da im se dodijeli zemlja. Treba spomenuti kako su, recimo, samo u selu Rakovac, 1899. živjele 73 ukrajinske obitelji koje nisu imale zemlju (420 osoba).¹⁰⁶ Mještani toga sela su u zajedničkom pismu javljali da „ovdje ljudi iz čitavog svijeta čak umiru od gladi“.¹⁰⁷

Samo je određeni broj Ukrajinaca novoga vala, oko 1900., dobio zemlju. Raspodjela je, među ostalim, počela zahvaljujući zauzimanju Andrija Szegedyja¹⁰⁸ – svećenika kojeg je lavovski mitropolit uputio doseljenicima, kako bi pružio duhovnu pomoć unesrećenim unijatima.

Kako bismo detaljno opisali proces raspodjele zemlje, ponovno ćemo se vratiti knjizi J. Grods'kog. Nakon što je Sarajevska vlada priopćila da će se zemlja dijeliti, Ukrajinci su počeli odlaziti u Prnjavor kako bi se zapisali u odgovarajuću listu. Vijest se brzo proširila pa su u grad počeli dolaziti Ukrajinci iz cijele Bosne. Nakon zapisivanja u listu bilo je potrebno čekati službenika, zadatak kojega bio je raspodjela dozvoljene zemlje. Takav bi službenik – takozvani „geometar“ (u danom primjeru bio je to Poljak Menčinski) – došao tek za nekoliko mjeseci. Zajedno s doseljenicima, uputio bi se do mjesta označenih za naseljavanje kako bi raspodijelio šumu, vodeći se instrukcijama vlade.¹⁰⁹

Zemlja za naseljavanje često je bila desetak kilometara udaljena od gradova Prnjavor i Banja Luka. Ukrajinci nisu bili u mogućnosti ponijeti u šumu dovoljne količine hrane. Danju su pod vodstvom službenika obilježavali parcele, a navečer bi se hranili gljivama ubranima u šumi.¹¹⁰

Na mjesto gdje se trebala izgraditi kuća stavio bi se stup s odgovarajućim brojem, koji je kasnije bio broj prebivališta. Proces dodjele zemlje opisan je u *Kronici grkokatoličke parohije u Devetini*:

106 Drljača, D. *Kolonizacija i život Poljaka...*, 98; Vukmanović, M. *Ukrajinci u privrednom životu...*, 164.

107 Movčan, S. 27.

108 Andrij Segedi (Szegedy; Šid, 1862. – Hrvatska, 1920.), predstavnik grkokatoličkoga klera bačko-srijemsko-rusinskoga podrijetla. Od 1897. bio je prvi svećenik bosanskih Ukrajinaca. Uložio je mnogo napora kako bi zadovoljio duhovne i materijalne potrebe društva. Primjer je prvih dodira među ukrajinskim društvima rusinske i galicijske migacije.

109 Grods'kyj, J., 29-30.

110 Grods'kyj, J., 30-31.

„Uprava je poslala geometra, koji je izbrojio svakome po deset hektara zemlje, te je na taj način u Devetini odredio 150 nastambi, odnosno brojeva. Izvlačenjem, svatko je dobivao poseban broj, koji se sastojao od tzv. broja povrtnjaka ili kućnog broja i broja polja.“¹¹¹

O izboru parcele ovisila je sudbina obitelji doseljenika, budući da je dobra zemlja značila sreću, a zemlja na kojoj se nalazila šikara zahtijevala je dug i zamoran rad. Evo svjedočanstva svećenika Tarasa Dumke u vezi s Devetinom:

„Ždrijeb se u Devetini odvijao u prisutnosti staroste, inženjera Mušinskog i žandarmerije, a pri svakom je izvlačenju bio prisutan i otac Andrij Szegedy, [...]. Svatko je iz škrinje izvlačio karticu na kojoj je bio ispisan broj – njegova sreća ili nesreća. Onaj, kojeg je dopalo ljepše mjesto, još bi nekako i živio, dok su oni s lošijim mjestima jako oskudijevali.“¹¹²

Zemlja se također namjenjivala za škole i crkve.¹¹³ Crkve su se, prema bosanskoj tradiciji, gradile na uzvisini, dok bi se naselje nalazilo u dolini. Svakom je naselju službenik dodjeljivao odgovarajući naziv. Takva su naselja mogla imati od sto do čak tristo kuća, razmještenih na nekoliko kvadratnih kilometara. Neke veće obitelji, kojima nije bila dovoljna dobivena zemlja, molile su da im se dodijeli dodatna parcela, a vlada ih je u prvo vrijeme i davala. Takvih je parcela obično preostajalo na rubu naselja.¹¹⁴ U mnogim je rajonima Bosne podjela zemlje trajala dvije godine.¹¹⁵

Problematičan je bio prijevoz do mjesta naseljavanja. Mnogi su, nadajući se brznoj pogodbi, dovezli mnogo stvari iz Galicije. Kada je postalo neophodno da se ide na veliku udaljenost, doseljenici su bili primorani prodavati stvari koje nisu mogli prevesti. Novac, zaraden od prodaje, često je bio potreban za plaćanje prijevoza. S obzirom da su se kolonisti za usluge prijevoza obraćali lokalnom stanovništvu, za njih je to bio dobar izvor zarade. Treba također spomenuti da se preseljenje, kako ga opisuje J. Grods'kyj, odvijalo u jako vlažnoj i kišovitoj godini, što je proces činilo

111 *Kronika* koju je 1915. započeo, a 1955. dovršio svećenik J. Kolodij tiskana je u: MIUB, t. I., 2004., 179-198.

112 Dumka, T. *Uspomene iz Dubrave*, 61.

113 Graljuk, B. *Križevački biskup Julije Dohodecki*, 146; B. Graljuk navodi ulomak iz pisma A. Szegedija iz 1900., u kojem piše kako se Vlada, s obzirom na veliku količinu doseljenika, slaže da se dodijeli zemlju za potrebe parohije.

114 Lagudza, I. *Putem prošlosti*, RUSUS, 13. ožujka 1970., 8.

115 Grods'kyj, J., 29-31.

još težim. Događalo se na primjer da bi tobože najkraći put do parcele bio ispran kišom i u tako lošem stanju da je prijevoz bio još duži.¹¹⁶

Za mnoge je doseljenike putovanje završavalo ujesen, što ih je primoravalo da prezime u složenim klimatskim uvjetima i bez krova nad glavom. Dodijeljeni komadi zemlje bili su dosta udaljeni jedni od drugih, te se stanovnici često nisu mogli jedan drugome obratiti za pomoć. Zato nije bila iznimka da prethodni doseljenici k sebi prime nove – posebno one koji su u Bosnu dolazili u novom stoljeću.

Kolonisti, koji su dolazili ujesen, nisu imali vremena za gradnju kuća te su započinjali s pripremom zemlje za prezimljivanje (prema riječima Ivana Lagudze):

„Ljudi su za stanovanje ponajprije gradili takozvane „zemunice“ (podrume). Pod brijegom bi iskopali jamu, koju bi po sredini obložili gredama, a odozgo bi nasipali glinu i utabali je. Samo s jedne, prednje strane bila je rupa u koju se ulazilo i iz koje se izlazilo. Na tom je otvoru neprestano gorjela vatra, koja je štitila ljude od divljih zvijeri.“¹¹⁷

Kada je zatopilo, ljudi bi počinjali rušiti stabla kako bi oslobodili zemlju za sjetvu. Posao je bio iznimno težak, budući da su hrastovi i bukve „bili tako grubi, da je bilo potrebno nekoliko muškaraca da ih svlada“.¹¹⁸ Korijenje oborenih stabala se palilo. Kada je posao čišćenja zemlje bio gotov – na red je dolazila gradnja kuće. Običaj je bio graditi tzv. lip’’janke¹¹⁹. Teren je bio brežuljkast pa seljani često nisu mogli naći ravno mjesto za gradnju. Rad je bio osobito težak u proljeće, budući da su doseljenici bili iscrpljeni zbog duge zime. Ponekad su morali kupovati proizvode (povrće) od Srba, međutim, s obzirom da su Srbi imali samo grah i, za razliku od Ukrajinaca, nisu pripremali jela za cijeli tjedan, nisu imali što kupiti. Bilo je neophodno oprezno odlaziti do susjeda koji su živjeli daleko, jer je često bio slučaj da su se na putu prema kući kolonisti izgubili u šumi, zajedno s kupljenim namirnicama. Mnogi su potrošili posljednje financijske rezerve, a nisu bili u mogućnosti dobiti pozajmicu. Kako bi u takvim uvjetima

116 Grods’kyj, J., 31-37.

117 Lagudza, I.

118 Isto.

119 *Lip’’janka* ili *mazanka* – vrsta seoske kuće napravljena od gline, granja i nepečene opeke, odnosno opeke sušene na suncu. Izvana je premazana vapnom. Takav je tip gradnje bio čest na području stepske Ukrajine (op. prev.).

preživjeli proljeće, doseljenici su se često hranili čak kuhanim lišćem bukve. Nedostajalo je pitke vode – tek su kasnije iskopani bunari. Živeći daleko od ostalih mjesta, doseljenici su čak gubili osjećaj za vrijeme.¹²⁰ Osjećali su udaljenost od osnovnih oblika civilizacije – doktora, pošte, željeznice. Prema riječima T. Dumke:

„Dubrava nije imala dobru komunikaciju. Daleko od Banje Luke, daleko od Prnjavora – gotovo 40 kilometara. Najbliža željeznička stanica bila je u Banjoj Luci, a u Prnjavoru uprava, pošta, liječnik... U gradu sve nešto treba kupiti, ili prodati. Još ako je lijepo vrijeme i suh put, tada se za šest sati može doći do grada, ali ako je kiša ili nevrijeme, često treba hodati cijeli dan i noć...“¹²¹

Zajedno s nužnošću da se osiguraju hrana i krov nad glavom, doseljenici su se morali brinuti i o vlastitoj sigurnosti. Šume koje su naseljavali Ukrajinci bile su skrovišta lopova od kojih su se mogli zaštititi jedino vlastitim snagama. J. Grods'kyj pripovijeda kakav su strah mogli doživjeti Ukrajinci u bosanskim šumama:

„2. svibnja 1908. proširila se vijest po Dubravi i Kamenici da te noći srpska i turska družina, koja se skrivala u ukrajinskim šumama, treba napasti „Švabe“ i sve ih sasjeći. Ta je strašna vijest munjevito, u jednom valu, obišla obje kolonije. I bez obzira na udaljenost tih kolonija, od podne do večeri nije bilo nijedne kuće koja to nije znala. Ogroman je strah obuzeo sve živo, a uskoro je počela i strašna vika i vapaji. Svi su se, kao na nečiju zapovijed, počeli skupljati na put. Uzeli su domaće oruđe, djecu, jednu u ruke, drugu za ruke i jednostavno u šumu i gustiš! [...] Djeca su počela plakati, a majke su im od straha svojim prsima na silu zatvarale usta, bojeći se da djeca ne odaju roditelje, koji su se skrivali pod bukvama pred bosanskim razbojnicima. A muškarci su se naoružali na taj način da su na duge motke nabili noževe, kao svojevremeno Koščuškovci vojnici kose u bitci na Raclavicama (naša sirotinja nije imala kose zato što u Bosni nisu bile potrebne, budući da se nema što kositi). Tako su cijelu noć naši nesretni doseljenici sjedili na visokim brežuljcima te se budni zagledali u tamnu noć, pazeći idu li razbojnici prema koloniji. Bila je to strašna noć.“¹²²

U teškoj su se situaciji našli i doseljenici u Slavoniji. Tako je u

120 Galjuk, A., 25-27; Grods'kyj, J., 30-31, 35-39; Lagudza, I.

121 Dumka, T. *Uspomene iz Dubrave*, 62.

122 Grods'kyj, J., 66.

listopadu 1903., u Sibiru bila silovana i ubijena dvanaestogodišnja djevojčica Ana Puhnjak. Nakon toga su se odnosi između Ukrajinaca i domaćeg stanovništva zaoštrili: zločinci nisu bili kažnjeni, a doseljenici su se osjećali nezaštićeno – i fizički, i u pravnom smislu. Neki su se od njih nakon toga vratili u Galiciju.¹²³

Kao što je spomenuto, jedan od principa naseljavanja državne zemlje bilo je sprečavanje stvaranja monoetničkih općina (piše I. Terljuk):

„Kod procesa naseljavanja bila je razrađena određena strategija: spriječiti stvaranje naselja s jednom nacionalnošću, s obzirom da se u mješovitim sredinama lakše kontroliraju političke grupacije. Najčešća ukrajinska središta u to vrijeme bila su u Dubravi i Kamenici, gdje je bilo najteže dobiti komad plodne zemlje...“¹²⁴

Na taj su se način, u gotovo svim sredinama, Ukrajinci nalazili u okruženju doseljenika drugih nacionalnosti. Najčešće se događalo da su Ukrajince naseljavali zajedno s Poljacima¹²⁵, što je u pojedinim slučajevima izazivalo obnavljanje nekih poljsko-ukrajinskih nesuglasica (iz *Kronike Devetinske parohije*):

„U početku je vlada planirala Rusine-Ukrajince naseliti zasebno od Poljaka-Mazura. S tom je namjerom čak i geometar za Ukrajince odredio poseban kućni broj za grkokatoličku parohiju, posebno broj njive i dio za gradnju crkve. Ponovno je posebno označio broj za latinsku parohiju. [...] Ponekad je bilo drugačije. Starosta u Prnjavoru (vjerojatno Čeh, a možda i Poljak) je, u dogovoru s visokim činovnicima Poljacima u Upravi u Sarajevu, pomiješao Rusine s Poljacima, s namjerom da se Ukrajinci brže latiniziraju te postanu Poljaci. Zbog toga su Ukrajinci bili primorani graditi crkve zajedno s Poljacima na mjestima koja su bila određena za Ukrajince, a kada su zajedničkim snagama izgradili i malenu kuću za svećenika, tada je banjalučki episkop Marković tamo poslao latinskog svećenika, koji je zauzeo crkveni broj određen za grkokatoličku parohiju.“¹²⁶

Sukobi između ukrajinskih i poljskih doseljenika izbijali su iz raznih razloga, među njima – zbog raspodjele namještenja u mjesnoj samoupravi. U Dubravi se to nije događalo (iz *Uspomena T. Dumke*):

123 Barščevs'kyj, I. *Ukrajinci iz Brodsko-posavske županije*, u: *Ukrajinci Hrvatske...*, 127.

124 Terljuk, I. *Na pragu novog života*, 38.

125 Terljuk, I. *Trnovitim putovima*, RUSDUM, 27. siječnja 1989., 2.

126 *Kronika grkokatoličke parohije u Devetini*, u: MIUB, t. I., 2004., 183-184.

„Starosta je odmah predložio izbor starješine za Dubravu. Međutim, do izbora nije došlo jer su Ukrajinci istaknuli svojega kandidata, a Poljaci svojega Zbog toga je starosta na tu poziciju postavio vlastitog zapovjednika, Poljaka Karola Kisielewskog. Kasnije su bila dva zapovjednika – poljski i ukrajinski.“¹²⁷

Kada je riječ o kolonistima koji su se smatrali Poljacima, zanimljiva je opaska iz uspomena Antuna Graljuka da su se poljski kolonisti iz Galicije razlikovali od Ukrajinaca samo po obredu, te po tome što su obilježavali blagdane prema latinskom kalendaru (u crkvama koje su im bile zajedničke s Ukrajinacima):

„U početku među njima [Ukrajincima i Poljacima] nije bilo velike razlike i mimoilaženja. Nije postojala velika nacionalna svijest. Sjećam se kako su Rusini i Poljaci pričali o svojim rus'kim ili poljskim blagdanima. Gotovo su svi Poljaci govorili ukrajinskim jezikom, a iznimka su bile tričetiri obitelji u obje kolonije, koje su govorile poljskim jezikom. To je trajalo više od 30 godina.“¹²⁸

Kao što je 1900. godine pisao A. Szegedy, njemu su se zajedno s Ukrajincima dolazili ispovijedati i Poljaci, koji su govorili „rusinski“.¹²⁹ Službeno su ukrajinske doseljenike iz Galicije često nazivali Poljacima. Tako se u pismu austrougarske uprave Oleksiju Bazjuku, apostolskom upravitelju bosanskih unijata, 1. srpnja 1916. spominju poljski kolonisti, dok se pritom misli na ukrajinske grkokatolike.¹³⁰

Djela srpskog povjesničara Dušana Drljače donose važna svjedočanstva o suživotu Poljaka i Ukrajinaca. Spomenuto je da su se poljsko-ukrajinske kolonije stvarale u skladu s planovima razrjeđivanja Srba – dakle većinom u mjestima gdje su prevladavali pravoslavci (npr. područje Prnjavora).¹³¹ D. Drljača pisao je o nezadovoljstvu Poljaka zbog mogućnosti da ih Ukrajinci asimiliraju – utjecaj Ukrajinaca na Poljake smatrao se čak „vjerskim ratom“.¹³² Piše i o vrlo lošim odnosima Poljaka s Ukrajincima, što je, prema autorici tih svjedočanstava (D. Drljača navodi komentare M. Dombrowske), bilo

127 Dumka, T. *Uspomene iz Dubrave*, 61.

128 Graljuk, A., 96; riječ je o situaciji u kolonijama Derventa i Tešanj; slični primjeri nalaze se na str. 58, 69, 91 i dr.

129 Graljuk, B. *Križevački biskup Julije Dohodecki*, 146.

130 Kunyc'kyj, L., 107.

131 Drljača, D. *Kolonizacija i život Poljaka...*, 93.

132 Drljača, D. *Kolonizacija i život Poljaka...*, 78, 106.

uvjetovano ideologijom grkokatoličkoga klera.¹³³

Ukrajinsko-poljski sukobi spominju se u puno izvora. Za sprječavanje sukoba između dvaju naroda bilo je neophodno upotrijebiti određene mjere – ne seliti ih u ista sela zbog uzajamne nacionalne nesnošljivosti i graditi zasebne crkve; s obzirom da su se te dvije zajednice služile različitim kalendarima, dolazilo je do neželjenih podudaranja i nesuglasica.¹³⁴

D. Drljača navodi klasifikaciju naseljavanja kolonista prema nacionalnoj pripadnosti i dijeli miješana poljsko-ukrajinska sela – Gajevi, Devetina, Dubrava Stara, Gornji Detlak – i ukrajinska sela s neznatnim brojem Poljaka – Kamenica, Dubrava Nova, Rasovac.¹³⁵ Spominje također i tradiciju poljsko-ukrajinskih brakova: tako je u Dubravi od 120 muškaraca-kolonista (kod kojih ugovor sklapa glava obitelji) bilo 54 Poljaka i 40 Ukrajinaca; među tim obiteljima bilo je 17 poljsko-ukrajinskih i devet ukrajinsko-poljskih brakova.¹³⁶

Prema podacima D. Drljače, pitanje naseljavanja kolonista razmatralo se do 1905. godine, tijekom koje se u Bosnu službeno preselila 141 ukrajinska obitelj. Godine 1906. i 1907., na molbe za naseljavanje vlada je odgovarala kako više nema zemlje za raspodjelu.¹³⁷

U teškom stanju našli su se oni koji u prvim godinama 20. stoljeća nisu dobili zemlju, i oni koji su u Bosnu ili Slavoniju došli kasnije. Predstavnici ukrajinskih doseljenika koji nisu dobili zemlju nastavili su se uporno obraćati vladi s molbama da im se dodijeli zemlja koju im je obećala država.

Ograničena dodjela zemlje objašnjavala se ekonomskim problemima, ali i već spomenutim žalbama mjesnog stanovništva. Još su 1983. stizale žalbe muslimanskih *begova* (vlastelina) da je država tijekom kolonizacije dijelila njihovu privatnu zemlju.¹³⁸ Nakon postupne emigracije Muslimana, počeli su se žaliti i Srbi koji su bili svjedoci stalne navale inozemnih kolonista pa su se bojali da neće ostati zemlje za njihove potrebe.

U takvim je uvjetima vlada rajona Prnjavor proglasila zabranu imigracije spontanim doseljenicima – dakle onima koji su dolazili bez odgovarajuće dozvole koju je izdavala administracija Bosne i Hercegovine.

133 Drljača, D. *Marija Dombrovska o Poljacima...*, 122.

134 Graljuk, B. *Organiziranje grkokatoličke Crkve...*, 225.

135 Drljača, D. *Kolonizacija i život Poljaka...*, 92.

136 Drljača, D. *Kolonizacija i život Poljaka...*, 105.

137 Drljača, D. *Kolonizacija i život Poljaka...*, 100, 102.

138 Hauptmann, F., 13.

Ukrajinci su, osjetivši beznadnost svojega stanja, zajedno donosili odluke da se vrate u Galiciju. Mjesna se uprava obratila Zemaljskoj vladi s molbom da se doseljenicima izdaju besplatne karte za vlak kako bi se vratili kući; vlada se s time složila. Ali pojavio se novi problem: oko 4000 Ukrajinaca je, za života u Bosni, steklo ili dobilo zemlju i kuću, a neki od njih u tom trenutku još nisu registrirali svoj imetak – dakle, problem je postala organizacija masovne prodaje i kupnje tog imetka. Sve te okolnosti izazvale su kod mase doseljenika prosvjede u organizaciji kojih je kasnije bio čak i optuženi vikar Grkokatoličke crkve Josif Žuk, koji se brinuo o interesima članova svoje parohije.¹³⁹

S popisom tih problema ukrajinska je delegacija 27. srpnja 1911. krenula u Sarajevo. U glavnom je gradu delegaciju primio ministar Zaleski, koji se s određenim oprezom postavio prema doseljeničkim problemima. Ministar se bojava izazvati politički sukob koji bi mogao imati posljedice kako neposredno u Bosni, tako i u Galiciji, te je obećavši riješiti pitanje zemlje i ostala pitanja uvjerio doseljenike da prestanu s prosvjedima. Smirivanje Ukrajinaca odgađanjem odluka i obećanjima postao je glavni način austrijske vlade pri rješavanju sukoba. Ukrajinci su s druge strane strpljivo čekali zemlju.¹⁴⁰

Apostolski upravitelj grkokatolika Bosne i Hercegovine O. Bazjuk, nakon svojih putovanja po parohijama, shvatio je koliko je složeno stanje Ukrajinaca, kako u materijalnom tako i u duhovnom smislu. Odnosi s mjesnom vladom nastavili su se pogoršavati zbog prethodno neriješenih problema. O. Bazjuk trudio se pomagati Ukrajinacima koji nisu stigli registrirati imetak te je pokušao oslabiti pritisak birokracije na doseljenike. Svojim je zauzimanjem taj svećenik u rujnu 1915. dobio privatnu audijenciju kod ministra financija Ernesta Kerbera te je Vrhovnoj vladi predstavio pismeni memorijal s prosvjedom protiv situacije u kojoj su se našli ukrajinski doseljenici.¹⁴¹ U odgovoru koji je dobio 1. srpnja 1916., u vezi s dobivanjem zemlje i korištenjem šume, bilo je napisano samo da Vlada već radi na tom problemu.¹⁴² Nije donesena nikakva odluka niti datum – Ukrajinci su se

139 Vukmanović, M. *Ukrajinci u privrednom životu...*, 165-166; Grods'kyj, J., 25-26; Terljuk, I. *Trnovitim putovima*, RUSDUM, 26. svibnja 1989., 2.

140 Vukmanović, M. *Ukrajinci u privrednom životu...*, 166.

141 Vukmanović, M. *Ukrajinci u privrednom životu...*, 167.

142 Iz prijevoda odgovora koji je naveo L. Kunyc'kyj (str. 109-110): „9. Što se tiče dodjele zemlje ukrajinskim doseljenicima, Vlada čini sve potrebno, a o opsegu te akcije svjedočila je

morali zadovoljiti redovitim obećanjima, koja su se trebala ispuniti nakon završetka rata. Probleme s mjesnom vladom trebalo je rješavati samostalno. Izgradnju crkvi i škola, po preporuci državne administracije, trebalo je ostvariti samostalnim financiranjem – državna je pomoć u tome mogla biti samo djelomična.¹⁴³

Ukrajinske su obitelji tradicionalno bile velike – u jednoj je obitelji znalo biti desetero djece. Većina seljaka koji su dobili zemlju i krenuli ju obrađivati, nakon nekoliko su se pokoljenja počeli suočavati s problemom nasljedstva: nije bilo dovoljno zemlje kako bi se prehranili sinovi i unuci. Na taj način problem zemlje, odnosno najveći problem ukrajinske emigracije iz Galicije u Bosnu, nije bio konačno riješen.

Gospodarstvo i zaposlenja

Većina Ukrajinaca bili su zemljoradnici kojima je dodjeljivanje njiva bilo ključno pitanje njihove emigracije. Prvu dodjelu zemlje J. Grods'kyj ovako je komentirao: „Kao što vidimo, od naših ljudi nitko nije uzeo 600 rajnskih guldena, samo zemlju, i to tek nakon nekoliko godina života u potrebi i bijedi, dakle zemlju dobro zarađenu!“¹⁴⁴ Zbog toga su doseljenici, koji su nakon dugih godina čekanja od države dobili bilo kakvu zemlju, bili u boljoj poziciji u odnosu na nove imigrante, koji su u Bosnu većinom došli u prvim godinama 20. stoljeća.

Tipična je bila situacija kada su se obitelji seljaka, koji nisu imali zemlju, privremeno smjestile kod sunarodnjaka koji su zemlju već dobili (ili je za vlastiti novac kupili). Ti su doseljenici bili osuđeni na stalna preseljenja i nisu bili u mogućnosti osnovati vlastito gospodarstvo i ekonomski se razvijati.¹⁴⁵

Sudbina seljaka bez zemlje bila je traženje posla u drugim granama. Muškarci su tražili posao u tvornicama, pilanama i rudnicima. Žene su većinom radile kao posluga u kućama bogatih gospodara, često s tim ciljem odlazeći u grad – posebno u Sarajevo. Ukrajinci se najčešće nisu službeno registrirali na mjestu rada i nisu se učlanjivali u sindikate, osobito kada su radili u privatnim poduzećima, budući da su se bojali sukoba s rukovoditeljima

svojevremeno apostolska uprava. 10. Što se tiče uzimanja stabala iz državnih šuma, na to pitanje moglo bi se odgovoriti u skladu s prethodnim ili nakon provođenja potrebnih istraživanja.“

143 Kunyc'kyj, L., 105-110.

144 Grods'kyj, J., 63.

145 Grods'kyj, J., 48-49.

te nisu željeli izgubiti posao.¹⁴⁶ Putovanja i rastanci negativno su utjecali na obiteljski život doseljenika i bili su jedan od osnovnih razloga proširenja alkoholizma među Ukrajincima.

Kako bi pronašli posao, doseljenici su se selili čak i do najudaljenijih kutaka Bosne (npr. do Zavidovića), a ponekad i do ekonomsko razvijenije Slavonije. S takva posla radnici su se vraćali kući jednom tjedno ili mjesečno, kako zaradu ne bi potrošili na prijevoz. Onaj tko nije išao daleko – tražio bi sebi drugi posao (J. Grods'kyj):

„Jedni su sjekli drva kod Turaka, prali boce po krčmama, drugi su imali neke druge poslove i tako zarađivali za kukuruzno brašno, od kojeg su pekli štruce kruha i tako živjeli...“¹⁴⁷

Zanimljive detalje vezane uz rad Ukrajinaca u pilanama navodi B. Lis'kyj: prema njegovim podacima Ukrajinci nisu bili pasivni u društveno-radnom životu:

„Najviše je sezonskih ukrajinskih radnika u Bosni radilo za firmu Eisler und Ortlib. Na poslovima sječe i prerade drva bili su bolje plaćeni od mjesnog bosanskog stanovništva, ali radili su u jako teškim uvjetima, što je dovodilo do štrajkova. Prvi je štrajk zabilježen 10. lipnja 1907. s 210 sudionika podrijetlom iz Bukovyne, koji su bili smješteni na Studen Gori nedaleko od Kusača (Han Pijesak); drugi – početkom listopada 1909. s nepoznatim brojem sudionika u vlaseničkom području; treći – u lipnju 1910. u Zavidovićima s 52 sudionika iz Galicije.“¹⁴⁸

U većini slučajeva doseljenici nisu bili u mogućnosti slati djecu u školu pa su ona također išla raditi po tvornicama, kao posluga kod bogatih obitelji ili su postajali učenici obrtnika. Na mjestu rada, djeca su se nalazila u novoj sredini u kojoj se govorio drugi jezik, što je s jedne strane pogodovalo integraciji, a s druge – ubrzavalo je asimilaciju.¹⁴⁹ J. Grods'kyj o tome piše:

„Srpskim su jezikom svi govorili vrlo dobro, a najbolje djeca koja su radila po tvornicama. Međutim, zbog toga su zaboravljali vlastiti jezik, jer su često samo jednom tjedno odlazili kući. A tko ode do Zavidovića u tvornicu, tog i po nekoliko mjeseci nema kući. I na to treba skrenuti pozornost. Jer potomci naših današnjih doseljenika spremni su postati

146 Vukmanović, M. *Ukrajinci u privrednom životu...*, 168.

147 Grods'kyj, J., 25.

148 Lis'kyj, B. *Ukrajinci iz Bosne i Hercegovine*, 13.

149 Grods'kyj, J., 50.

Srbima već u drugoj ili trećoj generaciji.¹⁵⁰

Naravno da su, živeći godinama u Bosni, doseljenici učili srpsko-hrvatski jezik, s obzirom da su na početku poteškoće u komunikaciji s mjesnim stanovništvom za Ukrajinke bile stvaran problem i izvor nesporazuma. Takvi nesporazumi su se najčešće događali prilikom kupnje i prodaje, budući da su se mjerne jedinice u Bosni razlikovale od onih koje su se koristile u Galiciji (J. Grods'kyj):

„Doista, u Bosni postoje stolne vage kao i kod nas, samo s tom razlikom što umjesto naših utega (kilogram, pola kilograma ili dekagram), oni imaju mesingane plosnate prstene koji nalikuju štrucama kruha s rupom u sredini. I oni to ne zovu kilogram, već litra, pola litre, četvrtina litre itd.“¹⁵¹

Te su razlike često bile podloga za prijevaru Ukrajinaca od strane mjesnog stanovništva. J. Grods'kyj pisao je da se gradonačelnik Prnjavora Đuro Paulić dobro odnosio prema Ukrajinima, pojašnjavao im je kako se snalaziti s mjesnim načinima mjerenja i molio je policiju da nadgleda, kako se nad doseljenicima ne bi izvršila nepravda. Naravno, odnosi s mjesnim stanovništvom nisu se sastojali samo od nepravdi koje su učinjene Ukrajinima: u mnogim je slučajevima domaće stanovništvo pomagalo doseljenicima i dobro se ponašalo.¹⁵²

U izdanjima mnogih autora (J. Grods'kog, M. Vukmanovića, D. Drljače i drugih), primijećeno je da su ukrajinski seljaci na području seoskoga gospodarenja bili vještiji nego mjesno stanovništvo, što se objašnjavalo njihovim tradicionalnim iskustvom rada na velikim površinama zemlje. Ipak, prošlo je mnogo vremena prije nego što su mogli primijeniti to znanje na vlastitom polju. U početku, dok zemlja još nije bila raščišćena, doseljenici su od lokalnog stanovništva morali kupovati brašno i druge proizvode. Brašno, koje su kupovali od Srba, dosta se razlikovalo od ukrajinskoga: u njemu su bili proso, zob, kukuruz, pa čak i samljeveni kukuruzni klipovi.¹⁵³ Mnogi su doseljenici brali gljive kojih je u bosanskim gajevima bilo jako mnogo. Smatra se da su konzumiranje gljiva u Bosnu donijeli upravo doseljenici iz Galicije.

150 Grods'kyj, J., 40.

151 Grods'kyj, J., 25.

152 Grods'kyj, J., 25-27.

153 Grods'kyj, J., 37.

Ukrajinci su bili primorani prilagoditi se mjesnim proizvodima, ali i bosanskoj, mjestimično neplodnoj, zemlji (J. Grods'kyj):

„Zemlja je u Bosni jako neplodna, iako potječe od prašuma. Kod nas na prvi put izoranoj zemlji rodi 7 do 8 lid (пид?) u najboljem slučaju. U Bosni zemlja ponekad malo rodi, i već sljedeću godinu bi se mogla i gnojiti, samo što se nema čime... Zemlja na prvi pogled ne izgleda loše, crno-sive je boje i dosta rahla, ali na 10–15 cm dubine već se nalazi čista glina.

Na toj ubogoj zemlji može se sijati raž, pšenica, zob i proso, ali najbolje rodi kukuruz. Ječam uopće ne uspijeva, osim onog zimskog, ali i njega preko zime zečevi požderu da ga je šteta uopće sijati...“¹⁵⁴

Događalo se da bi nakon što je njiva bila iskrčena, kiša odnijela zemlju, ostavljajući na njivi samo glinu.

Zemlja, koja je kolonistima bila dana na korištenje, oporezivala se dosta zastarjelim oblicima poreza. U početku su, kao što je već spomenuto, Ukrajinci plaćali desetinu od godišnjeg uroda: na mjesto je dolazio službenik, koji je procjenjivao prikupljeno i određivao iznos koji je trebalo platiti na sudu. U vezi s tim oblikom oporezivanja seljani su govorili (ulomak iz privatnog pisma):

„Zbog tog zakona (desetine) čitav narod živi u bijedi, i domaći i tuđi... on i čitavoj državi šteti... Uvjerili smo se da zakon o desetini nije dobar, njegova suština ustanovljena je još u doba turske vladavine, a naše su ga vlasti potvrdile.“¹⁵⁵

Prvi su se kolonisti žalili zbog toga što vladajući ne ispunjavaju svoja obećanja vezana uz uvjete korištenja zemlje. Na primjer u Devetini su 1902. od seljaka uzimali desetinu već u prvim godinama nakon doseljenja, u vrijeme kada su, prema uvjetima ugovora, oni u prvim godinama trebali biti oslobođeni oporezivanja (ulomak iz privatnog pisma; potpisao se O. Obliščuk):

„Pišem vam o našoj žalosti, bijedni smo i u Bosni nam ne daju ni trenutak oduška. Dok smo bili u Galiciji, u novinama je bila vijest da se njive neće oporezivati nikakvim porezom i mi smo došli, a moramo ga plaćati od prve godine. I to, osim desetine, platimo još i više... zbog toga što desetinu nepravedno računaju.“¹⁵⁶

154 Grods'kyj, J., 39.

155 Movčan, S., 27.

156 Isto.

O tome kako se, i s kakvom nepravdom, određivala desetina svjedoče zapisi I. Lagudze:

„Jednom su dolazili procijeniti uređaj Myhajla, kojeg su susreli na dvorištu. Pozdravili su i upitali:

– Koliko imaš posađenih grmova krumpira?

Myhajlo odgovara da ima toliko i toliko grmova, ali oni mu ne vjeruju. Tada jedan od njih odlazi na polje, hvata za stabljiku najljepši grm, koji je rastao na mjestu gdje je bilo spaljeno mnogo panjeva, izvuče grm s krumpirima i izbroji ih. Nakon što je procijenio koliko je kilograma krumpira na tom grmu, odredio je i količinu poreza koji je Myhajlo morao platiti kao desetinu. Ali desetina nije trajala dugo. Uskoro je uveden porez koji je bio pravedniji.“¹⁵⁷

Dakle, desetinu su uskoro zamijenili drugi oblici poreza. Međutim, u vrijeme kada se u Galiciji plaćao porez na svu nepokretnu imovinu, u Bosni su Ukrajinci plaćali porez samo za zemlju za oranje. Osim toga, svakih bi se deset godina platila jedna kruna za svaki hektar dobivene zemlje – taj je porez uključivao i plaćanje za šumu, dakle za zemlju koja nije bila za oranje. J. Grods'kyj pisao je da je godišnje trebalo platiti iznos od 26 do 40 kruna.¹⁵⁸

Kako bi bili u mogućnosti pokrenuti vlastito gospodarstvo, Ukrajinci su bili primorani uzimati pozajmice u srpskim i hrvatskim bankama. Takve pozajmice imale su jako velike kamate, tako da su mnogi doseljenici bili prisiljeni plaćati dugove i nakon Prvoga svjetskog rata. Prva je ukrajinska banka za pozajmice i štednju nastala 1912. u Prnjavoru, a regularnim je radom započela 1914. godine.¹⁵⁹ Njezino osnivanje znatno je olakšalo ekonomski razvitak doseljenika, budući da su kamate u ukrajinskoj banci bile puno manje – u drugim su sličnim ustanovama doseljenici za dobivene pozajmice plaćali kamate od čak 12%.¹⁶⁰ Vlada je podržavala stvaranje takvih organizacija i zbog toga je to prepustila samim doseljenicima (L. Kunyc'kyj, ulomak iz državnog pisma):

157 Lagudza, I.

158 Grods'kyj, J., 64.

159 Kuleba, J. *Ekonomsko stanje Ukrajinaca u Bosni. 1890–1941. (II)*, u: US, r. III., br. 5, 1998., 18. Prema drugim podacima, banka je osnovana još 1910. na inicijativu svećenika F. Šurka: Olejar, J. *Zapisi iz požutjelih pisama*, u: US, r. III., br. 5, 1998., 30-33.

160 Kunyc'kyj, J., 109.

„Osnivanje Raiffeisen banke u ukrajinskim kolonijama – u dokumentu se posvuda koriste rus’ke riječi [komentar L. Kunyc’kog] – bio je cilj inicijative samih kolonista, ne samo u njemačkim kolonijama nego i kod ovdašnjeg stanovništva, gdje su se vlastitim naporima osnivala sva gospodarska društva samopomoći, štedionice i kreditne banke, komercijalna i gospodarsko-trgovačka društva. Također, Vlada je spremna poduprijeti njihov razvoj ukoliko se društva budu ponašala sukladno s ekonomskim pravilima i interesima kraja.“¹⁶¹

Nije objašnjena situacija s pravima doseljenika da se koriste resursima šume. J. Grods’kyj spominje slučaj kada je srpski poduzetnik Milić za vlastitu pilanu kupio komad državne šume, koja se preklapala s parcelama koje su dobili Ukrajinci. Rezultat toga bio je da su seljacima zabranili iskrčiti šumu sa zemlje koja je pripadala Miliću, prije nego što to naprave djelatnici pilane.

Posljedice su bile kako pozitivne, tako i negativne. S jedne strane, doseljenici su bili primorani čekati Milićeve radnike te nisu mogli započeti s pripremanjem vlastitoga gospodarstva. Osim toga, seljaci su ostajali bez drva koje im je bilo potrebno za gradnju vlastitih kuća. S druge strane, u takvim su slučajevima seljaci dobivali znatnu i besplatnu pomoć kod iskrčivanja šume. Primjer I. Lagudze:

„[...] iskrčivanje šume bilo je jako teško. [...] Kod tog su posla ljudi mogli koristiti pilanu u Jošavci, udaljenu svega 5 km od Kamenice. Radnici iz pilane pomagali su rušiti i odvoziti debla prve klase.“¹⁶²

J. Grods’kyj je pisao kako je Milićeva pilana, koja se nalazila u Jošavci, imala još jedan pozitivan utjecaj – Ukrajincima je osiguravala stotine radnih mjesta.¹⁶³ I. Lagudza također je upozoravao na važnost te činjenice:

„U toj su tvornici-pilani, naši momci i djevojke mogli nešto i zaraditi. Dobar je radnik na mjesec mogao zaraditi i jedan krajcar. Iako su ljudi imali posla i kod kuće, bili su primorani najmiti se za rad u tvornici, jer je trebalo dodatno kupovati kruh, kojeg nikada nije bilo dosta.“¹⁶⁴

Sada dijaspora opisuje uvjete korištenja šumom, koje su imali doseljenici, kako s negativne strane (I. Terljuk),

161 Kunyc’kyj, J., 108-109.

162 Lagudza, I.

163 Grods’kyj, J., 62.

164 Lagudza, I.

„Kao što je opisano u kronikama, prvim doseljenicima, nakon dugog čekanja da dođe geometar, dodjeljivali su šume i kuće, kako bi ih se koristilo kao gotovo besplatnu radnu snagu za eksploataciju besplatnog drva, koje se transportiralo do pilana i išlo dalje na preradu, a 'vama – panjevi i grane'.“¹⁶⁵

tako i s pozitivne (A. Graljuk):

„U to je vrijeme Austrija gradila pruge i za to je trebalo mnogo drvnog materijala. Naši su ljudi to pilili, pripremali i vozili u Derventu, što je Austrija dobro plaćala. To je jako pomoglo našim doseljenicima, a na iskrcenoj zemlji i spaljenom drvu jako je dobro uspijevalo žito.“¹⁶⁶

Nakon stvaranja osnovnih uvjeta za pokretanje seoskoga gospodarstva, Ukrajinci su se u radu počeli služiti suvremenim metodama obrade zemlje, donesenim iz Zapadne Ukrajine. Doseljenici su u početku na tim terenima primjenjivali željezni plug – koji su zbog toga što nije bilo stoke, Ukrajinci često bili primorani vući na vlastitim leđima – i duboko orati. Do tada bosanski seljaci nisu znali prednosti takve metode obrade zemlje, a također nisu poznavali ni kulture kojima se sije zemlja. Na primjer krumpir (koji je domaće stanovništvo čak smatralo ljekovitom biljkom), a također i raž, heljdu i hmelj, koje su doseljenici donijeli u Bosnu.¹⁶⁷ Iz uspomena Dmitra Moroza:

„[...] do rata su naši ljudi sijali kukuruz, pšenicu, zob, heljdu, proso, ječam i sadili su krumpir. Za takve usjeve bilo je potrebno jako i dobro pognojiti zemlju, a to se nije radilo, zbog toga je i urod bio siromašan. Od povrća, ljudi su pretežno uzgajali luk, češnjak, krastavce, rajčice, salatu, tikvice, bundeve, lubenice, dinje, jagode, mak, pastrnjak, grah, bob, soju i dr. Od voća su sadili jabuke, kruške, trešnje, šljive, višnje, breskve, orahe, lozu, masline...“¹⁶⁸

Od spomenutih su proizvoda seljaci na tržnici prodavali kukuruz i krumpir, a rjeđe – pšenicu, raž, ječam, zob i grah. Osim toga, krumpir je od doseljenika kupovala austrijska vlada za potrebe vojske, što je za Ukrajinke bila dobra i prijeko potrebna zarada.¹⁶⁹

165 Terljuk, I. *Na pragu novog života*, 39.

166 Graljuk, A., 25.

167 Grods'kyj, J., 30; Drljača, D. *Poljaci u Derventi i okolini*, u: MIUB, t. III., 2007. [preti-sak iz: Godišnjak Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnografija, Sarajevo, 1976., str. 237-261].

168 Lavriv, R. *Iz narodnog sjećanja (II). Uspomene Dmytra Moroza, Lišnja*, u: ND, god. 10, br. 28, 1981., 49.

169 Grods'kyj, J., 30; Graljuk, A., 31.

Još jedna novost bilo je gnojenje zemlje, što na primjer u Bosni i Slavoniji nisu znali. Taj je običaj čak izazivao početno čuđenje kod mjesnih seljaka:

„Naši su ljudi znali neke stvari, koje ovdašnjem stanovništvu nisu bile poznate. Tu ljudi nisu gnojili polja. Kada su naši ljudi vozili gnoj na njivu, neki od njih su im se podsmjehivali. A kada nam je rodilo bolje nego njima, rekli su da znamo čarati. Ovdašnje stanovništvo želo je žito srpovima, a mi smo ga kosili kosama. I naša su jela bila bolja. Mi smo kuhali boršč, piroge (pite) i druga ukrajinska jela. Kasnije je ovdašnje stanovništvo gledalo na naš život i rad te je radilo isto tako.“¹⁷⁰

Čuđenje doseljenicima ponekad je prelazilo i u ogorčenje. Kada su zbog oluje 1913. u slavonskim mjestima Bebrina, Kaniža, Banovci, Šumeće i Zbjeg bili uništeni svi usjevi i kada je došlo do vrlo složene materijalne situacije, mjesni su Hrvati željeli dati na sud „galicijskog popa“ (dakle svećenika grkokatoličke parohije u Kaniži), za kojeg su vjerovali da je uzrokovao tu bijedu.¹⁷¹

Kao što je spomenuto, ukrajinska su jela bila primamljiva mjesnom stanovništvu. Lokalno je stanovništvo od Ukrajinaca naučilo pripremati krumpir, o čemu se u dijaspori i danas pričaju anegdote. Tako potomci bosanskih Ukrajinaca rado pripovijedaju kako je mjesno stanovništvo jednom reklo da *Galijani*¹⁷² cijeli tjedan jedu krumpir, a u nedjelju ga skrivaju u tijesto. Radi se naravno o tradicionalnim ukrajinskim varenikama s krumpirom. U drugoj prigodi, koju Ukrajinci također prenose od usta do usta, radi se o Srbinu koji je htio naučiti pripremati varenike: Srbin je brižno zapamtio recept jela i rekao ga svojoj supruzi; ali je zaboravio reći da varenike treba bacati ne u hladnu, već u kipuću vodu. Sljedećeg se dana tužni Srbin došao žaliti Ukrajinki, kazavši joj da je umjesto puno varenika kod njega ispao samo jedan, veliki...¹⁷³

Osim podizanja bosanskog seoskoga gospodarstva na kvalitetniju razinu, Ukrajinci su postigli dobre rezultate u vrtlarstvu, uzgoju povrća i pčelarstvu. Na području stočarstva, doseljenici donose sa sobom uporabu

170 Takač, G. i Plančak, M. *Naši u Kaniži*, 66.

171 „Liber memorabilium“ grkokatoličke župe Kaniža od 1908., za tisak pripremio I. Barščevs'kyj, u: DD/3, Zagreb–Vukovar, 1990–2000., 289.

172 „Galijani“ ili „Galicijanci“ – tako su Srbi nazivali Ukrajince (i Poljake) iz Galicije; ponekad su ukrajinske doseljenike nazivali kao i Nijemce, „Švabama“.

173 Iz pripovijesti I. Terljuka i J. Vovka.

sitno narezane slame za prehranjivanje stoke. Ukrajinci se bave i obrtništvom: većinom ih se spominje kao vješte u obradi drva i tkanine, a nešto rjeđe – kao dobre postolare, kovače, krojače. Vez i rezbarenje nisu bili samo oblici obrtništva, već i način čuvanja tradicije i izvornosti. Treba spomenuti da su ukrajinski zanatlije crpili znanje iz narodnog iskustva, budući da vjerojatno nitko od njih nije završio obrtničku školu. Zanimljivo je da se do preseljenja Ćalyčana u tom području Bosne nisu služili kuhinjskim štednjakom i čak nisu imali običaj spavati na krevetima.¹⁷⁴

Važno je opažanje mjesnog stanovništva u vezi s gospodarenjem Ukrajinaca. B. Lis'kyj navodi zanimljiv citat Rajka Kuzmanovića, vezano uz način života Ukrajinaca:

„Ukrajinci bi iznajmljivali neplodnu zemlju i ulagali bi mnogo napora kako bi zemlju priveli kulturi... U to se vrijeme u seoskom gospodarstvu pojavila raž, kao nova kultura koja se prije nije uzgajala u tim krajevima. Slično je bilo i s heljdom... U Dubravi su bila četiri dućana, od kojih je najbolji bio Vojvodin. Također, bilo je 12 obrta, počevši od kolarskih, stolarskih pa sve do postolarskih i krojačkih. Općenito govoreći, Ukrajinci su bili jako pažljivi i ekonomični ljudi, tako da se ubrzo mogao primijetiti procvat sela i čitavoga kraja.“¹⁷⁵

J. Grods'kyj pisao je o suradnji Ukrajinaca s lokalnim stanovništvom, a također je isticao i želje svih da se drže svoje tradicije:

„Sa Srbima naši ljudi žive vrlo složno, jedni drugima pomažu u radu, jedan drugog savjetuje, jedan drugome ide okopavati kukuruz, a kad kod drugoga poraste, onda idu kod drugoga. Neki naši ljudi imaju lijepe kuće, i mnogi se slažu s tim, no ne rade svoje na taj način, jer nemaju što jesti. Ipak, Srbi uopće nisu oduševljeni našim lijepim kućama, koje imaju bijelo pročelje i svoje kuće ne uređuju na naš način.“

’Naš je običaj takav – govore – i nama ne trebaju ljepše kuće...’¹⁷⁶

U odnosima između kolonista i mjesnog stanovništva dolazilo je i do sukoba. Jedan od osnovnih problema za doseljenike bila je zaštita polja od navala stoke: mjesno stanovništvo nije imalo običaj nadgledati životinje,

174 Ljahovyč, P. *Tragovima uspomena*, RIS, god. II., br. 18, 30. prosinca 2006., 7 (razgovor s Ljubom Panjki); Lavriv, R. *Sjećanja Dmitra Moroza, Lišnja*, u: ND, god. IX., br. 25, 1980., 55-59; Vukmanović, M. *Ukrajinci u privrednom životu...*, 168.

175 Lis'kyj, B. *Ukrajinci iz Bosne i Hercegovine*, 16; B. Lis'kyj navodi iz knjige Rajka Kuzmanovića *Čelinac – putevi razvoja*, str. 57.

176 Grods'kyj, J., 40-41.

koje su usjeve kolonista koristile kao pašnjake, rušeći ograde i uništavajući plodove teškoga rada. Doseljenici su od vlade dobivali dozvole za korištenje za usjeve pojedinih pašnjaka mjesnog stanovništva, što je također bio motiv sukoba. Taras Dumka je pisao: „Bošnjaci su u te šume vodili ovce i koze na ispašu, i nisu bili sasvim zadovoljni što su se tamo naselili neki drugi ljudi, koje su oni nazivali 'Galicijani'“. ¹⁷⁷ Mjesno stanovništvo je osjećalo da im je učinjena nepravda, budući da im se ne samo oduzimalo pravo na upravljanje zemljom, kojom su se do toga trenutka slobodno koristili, već su gubili mogućnost bavljenja njima tradicionalnim stočarstvom. ¹⁷⁸

Događalo se i drugačije: u Kaniži nisu dopuštali Ukrajincima da vode stoku na ispašu na seoske pašnjake pa su često bili primorani kupovati si to pravo. ¹⁷⁹ Situacija s korištenjem zemlje kolonistima se s godinama pogoršala: tako 1914. više nije bilo bosanskog društva koje bi bilo spremno dobrovoljno dopustiti doseljavanje inozemnih kolonista. Te su godine prnjavorski doseljenici, koji su se zbog složenih odnosa osjećali u opasnosti, molili vladu dozvolu za dobivanje vatrenog oružja. ¹⁸⁰

Kao zaključak treba reći da je jedan od motiva sukoba između kolonista i domaćeg stanovništva bila nereguliranost uvjeta korištenja resursa za seosko gospodarstvo. Može se također potvrditi i da se uređivanje gospodarstva u novoj zemlji, iako nije bilo lako, ipak pokazalo dobrim i prikladnim za većinu doseljenika, i zahvaljujući postignutim rezultatima marljivi su Ukrajinci stekli velik ugled. Kako je primijetio A. Graljuk, „iako je u početku bilo teško, bolje je biti svoj gospodar“. ¹⁸¹

S ukrajinskoga prevela Slađana Jukić

177 Dumka, T. *Uspomene iz Dubrave*, u: HK-1975., Ruski Krstur, 1974., 60.

178 Graljuk, A., 29; Grods'kyj, J., 39-40; Drljača, D. *Kolonizacija i život Poljaka...*, 100.

179 Takač, G. i Plančak, M. *Naši u Kaniži*, 66.

180 Drljača, D. *Kolonizacija i život Poljaka...*, 106.

181 Graljuk, A., 26.

3. Religijski život doseljenika

Djelatnost Grkokatoličke crkve imala je važnu ulogu u očuvanju nacionalnog identiteta Ukrajinaca Bosne i Slavonije. Konfesionalna svijest Galyčana u većini je slučajeva bila dublja od nacionalne svijesti, što je uzrokovalo da Crkva dobije važnu društvenu duhovno- obrazovnu ulogu. O značenju Crkve za ukrajinske doseljenike R. Myz' je pisao:

„Prošlost Ukrajinaca u Bosni usko je povezana s matičnom crkvom. Svećenici su bili prvi i jedini prosvijećeni ljudi koji su brinuli o duhovnim potrebama svojih vjernika, a istodobno i očevi, učitelji, liječnici i staratelji naših ljudi. I zato je 70-godišnja povijest Ukrajinaca u Bosni postala i 70-godišnja povijest matične Crkve. I obrnuto! Povijest Crkve je povijest našeg naroda. U Bosni i Slavoniji je tijekom tih tri četvrtine stoljeća došlo do toga o čemu neki narodi mogu samo maštati – narod je postao crkva, a crkva narod!“¹⁸²

U tvrdnji prema kojoj je postojalo izjednačavanje Crkve i zajednice ima mnogo istine. Također nema sumnje da je zahvaljujući svijesti doseljenika i trudu svećenstva primjetno zaustavljena religijska asimilacija Ukrajinaca. Asimilacija – religijska i kulturna – bila je brža u Slavoniji gdje je, za razliku od Bosne, ukrajinska zajednica bila slabije organizirana, živjela manje kompaktno i popuštala pritisku katolika zapadnog obreda.

O religijskim potrebama Ukrajinaca, među kojima su većina bili unijati, u početku su brinuli hrvatski katolici i pravoslavni Srbi. Bilo je slučajeva zloupotrebe od predstavnika svećenstva. Bilo je pokušaja preobraćanja na drugu vjeroispovijest, a zloupotreba je mogla biti i materijalna: seljak P. Rožyk iz sela Gajevi pisao je da katolički svećenik iz Male Luke „uzima veliki novac za obrede: za pogreb starije osobe 24 krune, malog djeteta šest kruna, za brak 22“.¹⁸³ Ivan Barščevs'kyj¹⁸⁴, dekan Slavenskog dekanata, piše o nasilnom preobraćanju unijata na zapadni obred:

182 Myz', R. *Ystoryčni obrázky*, u: HK-1969, Kerestur, 1969., 85.

183 Movčan, S., 27.

184 Ivan Barščevs'kyj (Trnjani, Bosna, 1941.) školovao se na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Godine 1968. postao je svećenik. Služio je u župama Devetina, Sibinj, Slavonski Brod i dr. Od 1984. je u Križevačkoj biskupiji bio ravnatelj Papinskih misijskih djela na nacionalnoj razini. Kasnije je obnašao dužnost dekana Slavenskog dekanata. Autor je članaka i monografija o povijesti dijaspore.

„Svi brakovi grkokatolika, sva krštenja, u skladu s crkvenim pravilima i naredbama višega crkvenog rukovodstva, moraju kasnije biti prijavljeni u novoosnovanome grkokatoličkom župnom uredu zbog zapisa u matičnu knjigu grkokatoličke župe. Neki su rimokatolički župnici ignorirali ta pravila. [...] Neki su čak javno davali na znanje da je na teritoriju njihove župe bilo koji drugi obred suvišan i nepotreban. Jedan je od njih u župnu knjigu preobraćenja upisao sve grkokatolike iz svoje župe i zahtijevao da potpišu preobraćenje. Uzimajući u obzir navedene činjenice, možemo primijetiti da uvjerenja i postupci nekih katolika nisu bili potpuno 'katolički'.“¹⁸⁵

Prema riječima I. Barščevs'kog, prvi unijati Slavonije bili su zapisani u crkvenim knjigama Katoličke crkve zapadnog obreda, što svjedoči o njezinu utjecaju na doseljenike. Taj utjecaj često je bio negativan s gledišta očuvanja duhovne i nacionalne samobitnosti, budući da ih je približavao tuđem obredu. S druge strane, pojedini katolički svećenici – među kojima i Mirko Šestić – svojim su propovijedima pomogli mnogim Ukrajincima da se suprotstave utjecaju pravoslavne kulture i izbjegnu asimilaciju sa Srbima.

U Bosni su Ukrajinci prelazili na pravoslavlje, posebno u selima kao što su Srđevići, Jelah, Maglaj, Čelinac, Gornji Bakinci.¹⁸⁶ Općenito, odnos prema katolicima potkraj 19. st. i na početku 20. st. nije bio pozitivan u područjima Bosne kamo su se preselili Ukrajinci. Često su se Ukrajinci radije obraćali na katolički zapadni obred (ponajprije franjevcima prisutnima u Bosni), a ne pravoslavnom svećenstvu. Srbi su, pak, na razne načine stvarali pritisak na zajednicu – npr. mogli su ukrasti mladu prisiljavajući je na udaju u pravoslavnoj crkvi.¹⁸⁷

Nakon što bi Ukrajinci dobivali zemlju za izgradnju crkve, počeli su razmišljati o organizaciji religijskog života, odvojenog od predstavnika drugih obreda. U toj su etapi doseljenici počeli slati prva pisma Lavovskoj metropoliji, koju su smatrali svojim religijskim središtem, a kasnije i Križevačkoj biskupiji¹⁸⁸, jurisdikciji koje su pripadali. Pisma su sadržavala

185 Barščevs'kyj, I. *Ukrajinci v Brods'ko-Posavs'kij oblasti*, u: *Ukrajinci Horvatiji...*, 132.

186 Graljuk, B. *Organiziranje grkokatoličke Crkve u Bosni...*, 224.

187 Graljuk, B. *Križevački biskup Julije...*, 141-142, 145.

188 Biskupija u Križevcima osnovana je na temelju papine bule i odgovarajuće habsburške povelje od 17. listopada 1777. Za vrijeme doseljavanja Ukrajinaca u Bosnu, brinula se o vjernicima marčans'ke i užgorods'ke unije. Godine 1919. jurisdikcija Biskupije proširila se na sve unijate Jugoslavije i ona je jedina ujedinjavala vjernike pet unija – brest-lytovs'ke (1596.), marčans'ke (1611.), užgorods'ke, rumunjske (1698.) i makedonske (1860.). Od osnivanja pa

molbe da se ukrajinskim zajednicama pošalju svećenici iz Galicije i da im se dodijeli financijska pomoć u stvaranju mjesne crkvene infrastrukture i škola.

Andrej Šeptyc'kyj¹⁸⁹, metropolit galicijski, poslao je u Bosnu svećenika Tyta Vojnarovs'kog iz Balinaca. Godine 1899. on je otputovao u Bosnu i nakon povratka podnio izvještaj A. Šeptyc'kom o teškom položaju Ukrajinaca.¹⁹⁰ Nakon toga metropolit se obratio Juliju Droğobyc'kom¹⁹¹ (*Drohobeczki*), biskupu Križevačke biskupije, s molbom da pošalje grkokatoličkog svećenika za religijske potrebe bosanskih Ukrajinaca. J. Droğobyc'kyj je, dobivši pristanak lokalnih vlasti, odredio 38-godišnjeg svećenika Andrija Segedija (Szegedy) koji je službeno doputovao u Prnjavor 26. kolovoza 1900.¹⁹², a prema drugim podacima on se već od 1897. nalazio među bosanskim Ukrajinacima¹⁹³. Dogodilo se da su formalno Ukrajinci podlijegali Sarajevskoj katoličkoj metropoliji, dok se zapravo o njihovim potrebama često brinula Lavovska metropolija.

A. Segedi bio je Rusyn iz Bačke¹⁹⁴ i u početku nije govorio jezikom ukrajinskih doseljenika¹⁹⁵, što je stvaralo poteškoće. Uskoro je svećenik naučio jezik i uložio velike napore kako bi pomogao Ukrajinacima.

do 70-ih godina 20. st. Biskupija se sa šest župa i 7000 vjernika povećala na 50 župa i 47.000 vjernika. U prvih pola stoljeća prebivanja Ukrajinaca u tom dijelu Balkana, biskupi su bili Julije Droğobyc'kyj (1891.–1920.), Dionisij Njaradi (192.–1940.) i Janko Šimrak (1942.–1946.).

189 Andrij Šeptyc'kyj (1865.–1944.), istaknuta osoba Grkokatoličke crkve i ukrajinske povijesti. Godine 1899. preuzima dužnost biskupa u tadašnjem Stanislavovu. Postavljanje na mjesto metropolita događa se u siječnju 1901. u Lavovu, u crkvi sv. Juraja.

190 Grodski, J., 21.

191 J. Droğobyc'kyj (1853.–1934.) bio je prvi križevački biskup (1891.–1914.) podrijetlom izvan granica Biskupije i drugi biskup Ukrajinac. Osnivao je župe u Đurđevu, Piškorevcima, Kaniži, Lipovljanima, Sibirju, Rajevu Selu. Svojim radom u Hrvatskoj stekao je i pristalice i protivnike.

192 Myz', R. *Fragments z mynulogo ukrajins'koji katolyc'koji cerkvy u Bosniji*, u: HK-1973., Kerestur: Ruske slovo, 1973., 87.

193 Golovčuk, P. *Do storičja ukrajins'koji greko-katolyc'koji parohiji v s. Devjatyni (Bosnija)*, u: MIUB, t. II., 2006., 52; Myz', R. *Fragments z mynulogo...*, 89.

194 Zanimljivo je da ga je katolički svećenik iz Banje Luke, Marijan Marković, 1900. nazvao „Malorus prema podrijetlu“ (Graljuk, B. *Organiziranje grkokatoličke Crkve u Bosni...*, 219).

195 Zanimljivo je da je A. Segedi bio poslan Ukrajinacima upravo zato što ga je J. Droğobyc'kyj smatrao „malorusom“, zacijelo držeći da je znao jezik doseljenika (Graljuk, B. *Križevački biskup Julije Dohodecki...*, 142).

Posjećivao je sela u kojima su živjeli Ukrajinci, iako je bilo dosta teško živjeti u svim središtima. Crkvenu službu je u početku vršio u hrvatskoj crkvi u Prnjavoru.¹⁹⁶ Proročanskima su se pokazale riječi J. Drogožbyč'kog kojima je 1900. pozdravljao A. Segedija: „Evo ljubljene sine, imaš priliku da si zlatnim pismeni upišeš ime u povijest naše eparhije, dapače i katol. Crkve.“¹⁹⁷

Prve grkokatoličke župe u Bosni osnovane su zahvaljujući inicijativi župljana i naporima A. Segedija. Župa u Prnjavoru – prva u povijesti Ukrajinaca Bosne – osnovana je 1897. i registrirana 1900. godine¹⁹⁸. U vrijeme osnivanja, u župi je bilo oko dvije tisuće Ukrajinaca-unijata, a 1901. je A. Segedi priopćio da u prnjavorskom i okolnim područjima ima 4000 župljana. Najvažnija župna središta bila su Ratkovac, Karačići, Babanovci, Detljak, Lužani, Vijaka, Mravica srpska, Galjipovci, Čorle, Mujinci, Lišnja.¹⁹⁹ Od svih župljana u Prnjavoru samo su se tri obitelji preselile iz Bačke i šest iz sjevernih krajeva tadašnje Ugarske; ostali su bili podrijetlom iz Galicije. Župljani su bili u dobrim odnosima s lokalnim stanovništvom ostalih vjeroispovijesti.²⁰⁰

A. Segedi je služio u toj župi do 1909., kada je na čelo došao Feliks Ščurko – prvi galicijsko-ukrajinski svećenik u Bosni. Godine 1912. u župi je počeo služiti Myhajlo Kindij; prema njegovoj inicijativi je u prvoj godini službe izgrađena najveća ukrajinska grkokatolička crkva toga doba. Filijalna crkva župe je izgrađena u vrijeme Prvoga svjetskog rata u središtu Lišnja-Mujinci.²⁰¹ Treba napomenuti da se Prnjavorska župa, do osnivanja ostalih, trebala brinuti o potrebama svih bosanskih unijata.

Odmah nakon stvaranja župe u Prnjavoru, počela je priprema za osnivanje župa u Dubravi i Devetini. **Župa u Devetini** je osnovana 1900. prema inicijativi A. Segedija, dok je vođenje župnih zapisa počelo 1. siječnja 1906. godine²⁰². Na teritoriju župe je 1904. živjelo 711 unijata, koji su stanovali u 124 naselja²⁰³. Gradnja crkve započela je 1902. zajedno s

196 Grods'kyj, J., 26-27.

197 Galjuk, B. *Organiziranje grkokatoličke Crkve u Bosni...*, 222.

198 *Jubilarni šematizam križevačke eparhije. 350*, Zagreb: Ordinarijat križevačke eparhije (Broj 390/K/1961.), 1962., 147; Terljuk, I. *Šljahamy ternystymy*, RUSDUM, 17. veljače 1989., 2; 17. ožujka 1989., 2.

199 Galjuk, B. *Organiziranje grkokatoličke Crkve u Bosni...*, 223-224.

200 Galjuk, B. *Križevački biskup Julije Dohodecki...*, 146-147.

201 Šimrak, J. *Dokumenta o martiriju...*, 182.

202 *Jubilarni šematizam križevačke eparhije. 350*, 164.

203 Galjuk, B. *Križevački biskup Julije Dohodecki...*, 148.

Poljacima, ali prema inicijativi Ukrajinaca, na ukrajinskom tlu i zahvaljujući djelomičnoj financijskoj pomoći metropolita A. Šeptyc'kog. Odnosi s Poljacima bili su složeni – oni su prekinuli dogovor s Ukrajinacima u vezi s gradnjom crkve, odbili su raditi i ponašali se nepropisno. J. Grods'kyj opisuje te događaje:

„U početku je sve išlo dobro, i izgradnja je napredovala. Ali zatim je netko nahuškao Poljake, i oni su počeli voditi borbu s Rusynima. I ne samo što nisu htjeli raditi oko crkve, jer je svaki bio obvezan dati 12 kruna i 9 dana rada, nego oni nisu dopuštali raditi. Došlo je, međutim, do toga da što bi Rusyni napravili danju, oni bi noću uništili. Na kraju je čak žandarmerija morala priskočiti u pomoć našim Rusynima, a pritom su zaredali zanimljivi događaji. Tako je primjerice iz Prnjavora u Devetinu doputovao o. Andrej Segedi, kako bi pripazio na posao i obranio Rusyne pred poljskim napadom. U Devetini je o. Segedi stanovao u jednoj kući. Jedne večeri ode o. Segedi na spavanje, ali mu nekako san ne dolazi na oči. Uzima, dakle, knjigu i čita. A bilo je to već u kasnu jesen, kad su se već palile peći. Čita tako o. Segedi, kad odjednom osjeti dim u kući. Što bi to moglo biti? Ustaje iz kreveta, gleda: zar možda gori kuća? – Ne, ne gori! Pa što je to? Možda je peć zatvorena, iako se vatra još nije ugasila? Gleda peć, ali ne, nije zatvorena peć – a dim ide u kuću svom snagom! Objasnio je o. Segedi što je bio uzrok. Netko se popeo na krov kuće i velikim pokrivačem začepio dimnjak, imajući ljubaznu namjeru da se o. Andrija uguši u dimu... I zasigurno bi mu to uspjelo, da je o. Segedi zaspao, i sreća njegova što nije mogao spavati. Poslije takvih događaja konačno je završena crkva, ali pod pratnjom žandarmerije...“²⁰⁴

Kad je 1903. crkva u Devetini izgrađena, do središta je pristigao katolički svećenik zapadnog obreda, „pohrvaćeni“ Nijemac Schumann. Ukrajinacima su obećali posebnog svećenika, što, međutim, nije izvršeno. Međutim, novi svećenik je odbijao služiti Ukrajinacima, budući da su očekivali svog svećenika i nisu mu uvijek platili. Službu im je s vremena na vrijeme obavljao A. Segedi, ali ne bez prepreka. Tako je Schumann zabranio Ukrajinacima skupljati novac u crkvi, a za vrijeme jednog praznika iznio je iz crkve sav inventar kako ne bi dopustio unijetima službu.²⁰⁵ Takvih je događaja bilo mnogo. Oni se nastavljaju i 1908., kad iz Galicije

204 Grods'kyj, J., 57-58.

205 Grods'kyj, J., 58-60.

dolaze redovnici Josafat Kovaljčuk i Andrij Abragamovyč – jednom im je Schumann čak zabranio ući u crkvu.²⁰⁶

Godine 1909. župi je dodijeljen Myhajlo Ujfaluši, Rusyn iz Bačke, koji je počeo organizirati župu i graditi kuću za svećenika. Ukrajinci, iako nisu vjerovali u uspjeh njegovih zamisli, ipak su počeli skupljati novac i raditi. Posao nije bio završen, budući da se M. Ujfaluši razbolio, vratio se u Bačku i ubrzo umro.²⁰⁷

Godine 1911. u Devetinu je stigao svećenik Jurij Kolodij (ostao je tu do 1923.), koji je počeo pisati kroniku te župe.²⁰⁸ U zapisima primjećuje da je Schumann za službu uzimao Ukrajincima veliku plaću, tražio mogućnosti da ih preobrati na zapadni obred i nije htio ni čuti za namjeru J. Kolodija da se zemlja podijeli između dviju župa. Isti stav imao je i prnjavorski starješina – Poljak Stonavski. Godine 1912., nakon što se ministru Bilins'kom (Poljaku) obratio s delegacijom vikar Grkokatoličke crkve Josyp Žuk i kada je ministar Ukrajincima poslao starješinu kako bi razmotrio njihove probleme, raspodjela župne zemlje se ubrzala. Slični problemi nastali su i pri podjeli zemlje u selu Gajevi (flijalne crkve župe bile su u Gajevima i Hrvaćanima²⁰⁹). Schumann i Stonavski nisu imali namjeru prekinuti borbu s unijatima. U vezi s tim Kolodij opisuje što je poduzimao starješina kako bi ga ometao:

„U svojoj zlobi [starješina] je naredio za nedjelju vizitu konja u 11 sati, dakle u vrijeme Službe Božje i to pokraj crkve. Budući da su se ljudi opirali toj obvezi, žandarska patrola je rastjerivala ljude ispred crkve kući po konje, a kada sam prije same Službe Božje pozvao ljude da svi dođu u crkvu, žandarmerija me je optužila pred starješinom za bunt protiv vlasti. Slučaj je završio na sudu. Pristrani sudac me na temelju lažnih svjedočenja osudio na 15 dana zatvora, sa zamjenom od 150 kr. novčane kazne. Poslao sam odgovor Vrhovnom sudu, a istodobno pritužbu na starješinu Vladi u Sarajevu i predao stvar našem veleposlaniku Vasylkovu. Sud u Banjoj Luci oslobodio me krivnje i kazne, a gospodin Stonavski je zbog toga i zbog ostalih prijestupa za koje sam ga optužio naposljetku preseljen u Vlasenicu.“²¹⁰

206 Isto.

207 *Hronika grekokatolyc 'koji parafiji u Devjatyni*, 184.

208 *Hronika grekokatolyc 'koji parafiji u Devjatyni*, 179-198.

209 Šimrak, J. *Dokumenta o martiriju...*, 182.

210 *Hronika grekokatolyc 'koji parafiji u Devjatyni*, 187.

Župa u Staroj Dubravi je osnovana zahvaljujući trudu A. Segedija 1906., iako je taj svećenik bio među župljanima ovoga središta već 1900.–1901. godine²¹¹. Stara Dubrava je tih godina okupljala najviše Ukrajinaca, međutim su u njoj živjeli i poljski doseljenici. Župna je crkva bila izgrađena zahvaljujući zajedničkim naporima. Stanovnici Dubrave su odlučili izgraditi katoličku crkvu zapadnog obreda, budući da se dolazak svećenika tog obreda smatrao vjerojatnijim. Nakon završetka gradnje crkve i kuće za svećenika, u selo je počeo dolaziti hrvatski svećenik, koji je službu vršio na latinskom jeziku, a propovijedao na hrvatskome. Nezadovoljni Poljaci počeli su se žaliti, zbog čega je Hrvat bio opozvan. Nakon dvije godine došao je drugi svećenik – Nijemac, koji je također govorio hrvatski. Ovaj su se put Poljaci ponašali opreznije jer su se bojali da župa ponovno ostane prazna. Ni Ukrajinci nisu bili zadovoljni, iako treba naglasiti da je novi svećenik, Adrijan Maj, vršio službu i u vrijeme grkokatoličkih blagdana.²¹² Od 1909. u Dubravu su počeli dolaziti ukrajinski monasi studitskoga reda, a 1912.–1923. župom je upravljao ukrajinski svećenik Grygorij Biljak, za vrijeme kojega je u središtu izgrađena nova župna crkva.²¹³

Godine 1910. osnovana je **župa u Kozarcu**, u kojoj su se okupljali Ukrajinci iz Jablana, Opsječkog, Čelinca, Ivanjske, Pastireva i ostalih naselja. Prvi je navraćao u to središte vikar Josyp Žuk, osnivač župe. Od 1911. do 1912. služio je Myhajlo Kindij, zaslužan što su od svibnja do prosinca te godine izgrađene crkva-*lipljanka*²¹⁴ i župna zgrada. Za vrijeme gradnje u oltar crkve je zazidana boca, u kojoj je pismo s podacima o prvim „Rusynima-Ukrajincima“ u Bosni – prema zapisu, u Kozarcu ih je 1911. bilo 500²¹⁵. Sljedećih godina ovdje su služili Nykyta Budka i Emilijan Kovč, za vrijeme rata Grygorij Kovč, Nykon Čušnjak i Mytrat Bazjuk, a u poslijeratnom razdoblju Myhajlo Černjak.²¹⁶ U sklopu župe također

211 *Jubilarni šematizam križevačke eparhije*. 350, 159. Prema podacima O. Biljaka, župa je osnovana 1906. (*Ukrajins'ki oseli v Bosniji j Slavoniji*, u: MIUB, t. II., 2006., 39); prema materijalima koje je skupio B. Graljuk, tek je 1907. Zemaljska vlada potvrdila mogućnost stvaranja župa u Dubravi i Devetini (Graljuk, B. *Organiziranje grkokatoličke Crkve u Bosni...*, 232-233).

212 Grods'kyj, J., 56-57.

213 *Hronika grekokatolyč'koji parafiji u Devjatyni*, u: MIUB, t. I., 2004., 185.

214 U originalu: „ліплянка“ (*lipljanka*) ili „мазанка“ (*mazanka*) – građevina od gline, nepečene cigle ili suhog granja, pruča premazanoga glinom (op. prev.).

215 Myz', R. *Ystoryčni obrázky*, 86.

216 Biljak, O. *Ukrajinci v Bosni j Slavoniji*, u: MIUB, t. II., 2006., 43; Kostjuk, M., 28.

se obavljala služba u kapelicama u selima Marička, Pastirevo, Cerovljani, Čelinac, a ponekad čak i u crkvi u Banjoj Luci.²¹⁷

Župa u Derventi, koja je osnovana 1910., registrirana je tek 1930. godine. Osnovao ju je Josyp Žuk, a bila je smještena na velikom teritoriju nedaleko od Sarajeva. Tijekom 30-ih godina u njoj su služili svećenici J. Žuk, M. Kindij i G. Biljak²¹⁸.

Do kraja 1911. Ukrajinci su u Bosni već sagradili crkve u Kozarcu, Marički, Čelincu, Kamenici, Devetini, Hrvaćanima i Pastirevu (poznato i pod nazivom Dombrovo).²¹⁹

Poput A. Segedija u Bosni, prvi svećenik Ukrajinaca Slavonije bio je Rusyn Jemilijan Kocakov. On je bio vikar te regije i grada Osijeka i služio je na tim prostorima do 1907., premještajući se po svim ukrajinskim središtima. Za vrijeme službe vodio je zapise o stanju mjesta poput Kaniže, Piškorevaca i Sibinja.²²⁰

U Slavoniji, gdje su već postojale grkokatoličke župe bačko-srijemskih Rusyna, osnovana je prva ukrajinska **župa u Kaniži** (8.²²¹ ili 10.²²² rujna 1908). Župna zgrada sagrađena je 1913., a crkva 1936. godine. U središtu Šumeće, koje je pripadalo toj župi, sagrađena je 1911. kapelica. Župi su pripadala sela Zbjeg, Šumeće, Banovci, Bebrina, Kuti i Kobaš. Prvi svećenik bio je Illja Vančyk, od 1910. Frane Latković, a 1919. Volodymyr Segedi, koji je ovdje ostao do 1923. godine.²²³

Nekoliko dana kasnije, 18. rujna 1908., osnovana je **župa u Sibinju**. Župna zgrada kupljena je 1911. godine. Ulogu župne crkve imala je kapela u Gornjim Andrijevcima, izgrađena 1903. zahvaljujući trudu J. Kocakova. U središtu je 1907.–1908. služio Spyrydon Petranovyč, a od osnivanja župe Janko Kalaj, koji je sagradio crkvu u selu Bukovlje. Godine 1914.–1915. službu su obavljali Jevgen i Myron Kostyšyny (Lavovljani), a nakon njih Myhajlo Besermynji, koji je služio do 1922. godine. Župi su također

217 Šimrak, J. *Dokumenta o martiriju...*, 182; Kostjuk, M., 29.

218 *Jubilarni šematizam križevačke eparhije*. 350, 161-162.

219 Myz', R. *Ystoryčni obrázky*, u: HK-1969, Ruski Krstur, 1969., 86.

220 Miškiv, J. *Ukrajinci Slobodnice kod Slavonskog Broda*, u: DD/3, Zagreb–Vukovar, 1990.–2000., 280.

221 Segedi, J., 103-104.

222 "Liber memorabilium" grkokatoličke župe Kaniža od 1908. godine, 287.

223 *Jubilarni šematizam križevačke eparhije*. 350, 128-131; "Liber memorabilium" grkokatoličke župe Kaniža od 1908. godine, 287.

pripadale crkve u Sibirju, Bukovlju i Magić Maloj.²²⁴

Župa u Lipovljanima osnovana je 1909. godine. Pri organizaciji je pomogao svećenik Dmytro Nad²²⁵, dok je prvi svećenik bio Toma Severovyč. Nakon njih su u središte dolazili Illja Vančyk i Kyryl Droğobec'kyj. Župna zgrada kupljena je 1910., a crkva je sagrađena 1923. godine.²²⁶

Grkokatoličke župe Rusyna postojale su u Petrovcima (osnovana 1837.), Piškorevcima (1907.) i Rajevu Selu (1911.). U posljednjim dvjema, među župljanima je bio i nevelik broj Ukrajinaca iz Galicije.²²⁷

Tako je u predratnom razdoblju u Bosni osnovano pet ukrajinskih grkokatoličkih župa, od kojih su četiri bile službeno registrirane. U Slavoniji su u tom razdoblju osnovane i registrirane tri grkokatoličke župe, s galicijsko-ukrajinskom većinom; osim njih su postojale tri rusinske župe.

Vraćajući se na početak 20. st., treba podsjetiti da su doseljenici slali u Lavov molbe da im se pošalje svećenik istočnog obreda. Ta su pisma, prema riječima J. Grods'kog, izazvala čuđenje u Metropoliji, budući da nisu znali za masovnu prisutnost sunarodnjaka u Bosni. S obzirom da su ukrajinski doseljenici bili pod jurisdikcijom Križevačke biskupije, što često nisu znali, zahtjevi upućeni lavovskom svećenstvu uglavnom nisu postizali željene rezultate. S druge strane, katolička administracija Bosne nije žurila izići ususret unijatima, budući da su potonji, tijekom odsutnosti grkokatoličkog svećenika, morali poštovati zapadnu jurisdikciju i obred. Naravno, to je znatno ubrzavalo asimilaciju unijata.²²⁸

Unatoč odsutnosti grkokatoličkih svećenika i financijskih sredstava za gradnju crkvi, Ukrajinici su uspješno započeli s organizacijom. Poznat je primjer Ivana Gryba iz Opsječkog, koji je sagrađio drvenu crkvu kojom je sam upravljao i u kojoj je bio đakon. Kao prosvijećena osoba, okupljao je sunarodnjake i učio ih religiji (*katekizmu*). Za zasluge je dobio čin „privatnog vjeroučitelja“.²²⁹

Važan događaj za ukrajinske doseljenike bio je kada se 1902. A. Šeptyč'kyj sjetio njihovih pisama Lavovu i kada se nakon posjeta Rimu

224 *Jubilarni šematizam križevačke eparhije*. 350, 140-144; Segedi, J., 101-102.

225 *25 ročnjica svjašćenstva O. Dym Nadja*, RN, Novi Sad, 13. siječnja 1928., r. V., č. 2 (160), 2.

226 Segedi, J., 104-106.

227 Segedi, J., 101-106.

228 Grods'kyj, J., 42-43.

229 *Obsječko. Pomer Ivan Gryb*, RIS, Rik VIII., Ruski Krstur, 30. lipnja 1940., br. 18, 3.

odlučio posjetiti Bosnu.²³⁰ Prvo je došao do Prnjavora, zatim je posjetio Ukrajinke u Banjoj Luci, Staroj Dubravi, Čelincu, Opsječkom, Jošavki, Kamenici.²³¹ Metropolit je vršio službu u mnogim središtima i sa žaljenjem istaknuo teške uvjete života sunarodnjaka. Kako bi im pomogao, A. Šeptyc'kyj je odlučio dobiti gorski kraj između Dubrave i Kamenice i urediti vinograd gdje bi Ukrajinci mogli proizvoditi vino za župe Galicije te imati posao i zaradu. A. Segedi, kojemu je metropolit povjerio brigu o tome, u ime i pomoću sredstava potonjega, kupio je od vlasnika Turčina zemlju na spomenutoj gori i počeo organizirati djelatnost.²³²

„Tako su sada naši ljudi počeli ići na tu goru na posao, i to cijele zajednice iz svih naselja. A kako bi se ljudima olakšala kupnja hrane koje na tom mjestu nije bilo, slali su brašno i druge zalihe hrane iz Banje Luke od trapista kolima; skladište svega toga, a posebno brašna, bilo je kod Ivana Nebesnog, sadašnjeg načelnika Kamenice. Tako su dakle ljudi radili na gori i dobivali za rad priznanice, a s priznanicama su išli k Nebesnom i uzimali brašno“²³³

Takva inicijativa znatno je poboljšala život Ukrajinaca, od kojih su mnogi doslovno umirali od gladi. Ali dobročinstvo A. Šeptyc'kog time nije završilo: nakon povratka u Lavov pisao je Zemaljskoj vladi u Sarajevu, zahtijevajući da dodijeli zemlju Ukrajincima bez zemlje u Bosni. Molba je imala uspjeha – do naselja je ponovno stigao državni službenik i dodijelio zemlju onima koji je nisu imali.²³⁴

Godine 1907. A. Šeptyc'kyj je uputio u Bosnu već poznatog J. Grods'kog da izvidi stanje na imanju te je saznao za potrebe Ukrajinaca. Jeromonah je stigao u Banju Luku 9. listopada i otišao u Kamenicu i Dubravu – za čije postojanje lokalni Srbi nisu ni znali.²³⁵

Ukrajinci koje je susreo znali su za uspjeh metropolitove molbe Vladi u vezi s davanjem zemlje. U nadi da će dobiti nove parcele, predložili su mu

230 Prema podacima koje je prikupio R. Myz' (*Fragmenty z mynulogo ukrajins'koji katolyc'koji cerkvy u Bosni*, 87), putovanje metropolita moglo se ostvariti 1900. godine, što potvrđuje metropolitovo pismo od 16. travnja 1900. godine u kojemu opisuje događaj.

231 Prema podacima A. Graljuka, prvo naselje koje je posjetio bila je Derventa (Graljuk, A., 7).

232 Grods'kyj, J., 43-46.

233 Grods'kyj, J., 45.

234 Grods'kyj, J., 49.

235 Grods'kyj, J., 46-48.

da sastavi popis doseljenika bez zemlje i preda ga A. Šeptyc'kom. Grods'kyj je izvršio molbu i kasnije donio popise u Galiciju, međutim inicijativa nije imala željeni rezultat:

„I takvih sam ja 75 zapisa donio u Lavov, međutim ništa nije koristilo, jer je na naše pismo Vlada odgovorila da više neće davati zemlju strancima, jer se spominje i lokalna narodnost bosanska (Srbi), a oni navodno imaju prvi pravo na zemlju.“²³⁶

Prvo putovanje J. Grods'kog trajalo je tri tjedna. Za to vrijeme primijetio je izostanak regularnog služenja župa, budući da ga A. Segedi ni fizički niti ekonomski nije mogao osigurati²³⁷. Kao što je navedeno, prva osoba podrijetlom iz Galicije koju su poslali u pomoć A. Segediju bio je Feliks Ščurko, koji je došao u Bosnu 1907. i bio župni svećenik u Prnjavoru i Lišnji.²³⁸ Do njegova dolaska često se događalo da nije imao tko krstiti djecu, opijevati mrtve ni ispovijedati doseljenike.²³⁹

Teška situacija bila je za mlade, budući da su prema lokalnom zakonu u Bosni mogli sklopiti brak samo građani te države. To ih je prisiljavalo da putuju (i još češće pješake) u Slavoniju ili pišu svećeniku u Galiciju, odreknu se uz njegovu pomoć starog državljanstva, uzmu dozvolu za dobivanje bosanskog, dobiju ga u lokalnoj vladi i tek se nakon toga vjenčaju.²⁴⁰

Na zamolbu J. Droğobyc'kog, iz Galicije su hrvatskim, slavonskim i bosanskim Ukrajincima kao misionari došli oci bazilijanci: Onufrij Burdjak, gvardijan Krystynopilja²⁴¹ i Pasyvij Kysilj, ravnatelj žovkivs'ke²⁴² tiskare. Svećenici su posjetili Ludinu (29. 2. – 3. 3.), Voloder (3. 3. – 5. 3.) i Lipovljane (5. 3. – 9. 3.) u Hrvatskoj; Sibinj (9. 3. – 12. 3.), Magić Malu (12. 3. – 13. 3.) i Kanižu (13. 3. – 16. 3.) u Slavoniji; u Bosni su došli do Prnjavora (16. 3. – 22. 3.), gdje ih je čekao velik broj Ukrajinaca.²⁴³

236 Grods'kyj, J., 49.

237 Graljuk, B. *Križevački biskup Julije Dohodecki*, 147; A. Segedi se već u prvim godinama 20. st. obraćao J. Droğobyc'kom s objašnjenjem da nije zahtijevao ni jednu nagradu za sve nesuglasice koje trpi za vrijeme služenja svojim vjernicima, nego je samo molio da se shvati kako nije imao ekonomsku mogućnost za 1000 forinti služiti svojim brojnim župljanima.

238 Kuleba, J. *100 godina...*, 36.

239 Grods'kyj, J., 49-56.

240 Grods'kyj, J., 50.

241 Krystynopil' – današnji Červonograd (od 1953.) u Lavovskoj oblasti (op. prev.).

242 Žovkivs'kyj rajon u Lavovskoj oblasti (op. prev.).

243 Godina misije nije navedena, ali se iz riječi J. Grods'kog čini da je riječ o 1907. godini (Grods'kyj, J., 51).

Naravno da ta misija nije mogla zadovoljiti duhovne potrebe Ukrajinaca koji su još uvjerljivije zahtijevali svećenika. Sada doseljenici nisu slali svoje molbe samo u Lavov, nego su poslali i delegaciju u Križevačku biskupiju, teško prikupivši novac za to putovanje. J. Grods'kyj je također osobno posjetio J. Drogožyc'kog, s molbom da pošalje Ukrajincima još jednog svećenika, što se, međutim, nije pokazalo mogućim zbog nedostatka svećenika čak i za Hrvatsku. Ukrajincima nisu pomogli ni mladi hrvatski početnici, koji su studirali bogosloviju u Galiciji i znali ukrajinski jezik – nakon završetka studija odbili su ići u Bosnu i otišli u Slavoniju.²⁴⁴

U toj bi se situaciji neki Ukrajinci obraćali katoličkim svećenicima zapadnog obreda ili pravoslavnim popovima – potonji su spremno primali k sebi unijate i besplatno služili. Međutim, J. Grods'kyj je pisao da nije bio primjetan masovni prijelaz unijata na zapadni obred Katoličke crkve ili na pravoslavlje, bez obzira na povoljne uvjete.²⁴⁵ Doseljenici su se uglavnom međusobno okupljali i obilježavali religijske praznike čak i bez svećenika. S druge je strane L. Kunyc'kyj desetljeće kasnije govorio o uspješnoj pravoslavnoj agitaciji u nekim kolonijama, dok su u drugima, zbog nedostatka grkokatoličkog svećenika, Ukrajinci „bili spremni postati rimokatolici i Hrvati“.²⁴⁶

O značenju religijskog života za zajednicu Ukrajinaca Bosne svjedoči pismo svećenika F. Šćurka jednome od vladika:

„Ljudi hoće imati zidanu crkvu, daju dosta novca u tu svrhu, od travnja do danas skupio sam od njih oko 800 kruna. Dvoje ljudi koji u Bosni skupljaju novac za našu crkvu skupili su oko 400 kruna. [...] Kad bi Vaša Presvetost vidjela kako čak djeca bacaju sitniš dok se u crkvi skuplja u košari novac za crkve. Plače vam se. Najmanje 21 krunu skupim svaki put, tako siroti kolonisti bacaju svoj novac za sveti hram. [...] Osim toga besplatno kopaju jame i voze vodu.“²⁴⁷

244 Grods'kyj, J., 55-56.

245 Isto. J. Grods'kyj je sa žaljenjem upozorio da se u četiri grkokatoličke biskupije – tri u Galiciji i jednoj u Križevcima – nije našlo nikoga tko bi došao služiti u ukrajinska naselja u Bosni. Uzrok tome, smatrao je, bila je pohlepa, budući da je nevjerovatno da je u daleku (ali bogatu) Ameriku išlo puno svećenika, dok u obližnju (ali siromašnu) Bosnu nije krenuo niti jedan od njih. Magnet za Ameriku su u tom slučaju bili američki dolari, dok u Bosni takva magneti nije bilo. J. Grods'kyj je podsjećao da „ne trebaju zdravi liječnika, nego bolesni...“ (str. 49).

246 Kunyc'kyj, L., 114.

247 Pismo je ponovno tiskano u: MIUB, t. I., 2004., 169-171; radi se o skupljanju novca za

J. Grods'kyj je nakon povratka u Lavov izvijestio metropolita o dojmovima s putovanja. Poslije toga je metropolit odlučio poslati u Bosnu monahe. Kraj Lavova, u selu Sknyliv, nalazilo se središte monaškog reda studita²⁴⁸, za koje je u Bosni, na teritoriju osnovanog vinograda, odlučeno da se sagradi manastir. J. Grods'kyj je ponovno oputovao u Bosnu 27. studenog 1907., zbog organizacije gradnje. Manastir studita je sagrađen sredstvima lokalnih Ukrajinaca koji su, osim novca i materijala, uložili i vlastiti rad. Uz korištenje dodatnih unajmljenih radnika, do proljeća je bila završena izgradnja osnovne zgrade s osam prostorija. U svibnju 1908. pristigli su monasi: osim već spomenutih J. Kovaljčuka i A. Abragamovyča, N. Čusnjaka i J. Grods'kog, bili su to gvardijan Ilarion Deneščuk, Leonid Fjodorov (prvi grkokatolički egzarh SSSR-a), Klyment Šeptyc'kyj (brat metropolita i budući grkokatolički egzarh SSSR-a) i dr.²⁴⁹ Njihova djelatnost bila je važna ne samo za Dubravu i Kamenicu, nego i za Devetinu, Opsječko, Banju Luku, Jablan, Kozarac, Cerovljane, Gajeve, Hrvaćane i druga naselja u krugu od 60 km. Manastir je pozitivno utjecao i na duhovni i nacionalni preporod doseljenika iz Galicije, i na ekonomsko stanje ukrajinske zajednice.²⁵⁰ Godine 1914. požar je uništio manastirsku crkvu koja je obnovljena 1922. godine.

A. Šeptyc'kyj je ponovno posjetio bosanske Ukrajince 1909. i 1913. godine. Za posjeta 1909. posvetio je crkvu i manastir u Kamenici. Jedna od važnijih inicijativa metropolita bili su posjeti vladama Beča i Vatikana, kako bi pomogao imenovanju vikara za bosanske grkokatolike sa središtem u Sarajevskoj metropoliji. Stvaranje vikarijata i novih župa bio je spor i složen proces koji je ipak završio uspješno.

izgradnju crkve u Prnjavoru.

248 Monaški red studita osnovao je sv. Teodor Studit (759–826) u Konstantinopolu. Popis pravila (tipik), koji je napisao osnivač, prenio je 1070. u Kyjiv's'ko-Pečers'ku Lavru sv. Antonij Pečers'kyj; iz Kijeva je tipik proširen na ostale manastire. Godine 1906. lavovski metropolit A. Šeptyc'kyj obnavlja studitsku tradiciju u Zapadnoj Ukrajini, a 1924. osniva i ženski manastir. Godine 1939., kada Galiciju zauzima Crvena armija, mnogo je monaha ubijeno, a neki su uspjeli pobjeći na zapad (Njemačka, Italija). Red studita obnovljen je s neovisnošću Ukrajinske države. (*Našo monahy y monahynji* (3). *Studyty*. „Novosadsky dzvony“, god. II., br. 10-12, listopad–prosinac 1999., 7).

249 Myz', R. *Fragmentsy z mynuloj*, 95; Vukmanović, M. *Neki sadržaji...*, 185.

250 Grods'kyj, J., 60; Nebesnyj, B. *Počatkovje žyttja pereselenciv u Bosniji*, u: US, r. II, č. 2, 1997., 24-25; Graljuk, B. *Organiziranje grkokatoličke Crkve u Bosni...*, 228.

Već od 1901. godine A. Segedi je u svojim izvještajima obavještavao Biskupiju o nužnosti stvaranja novih grkokatoličkih župa. Njegove su molbe stizale do J. Droğobyc'kog preko kojega su dospijevale do biskupa Marijana Markovića i nadbiskupa Josipa Stadlera²⁵¹, i samo su dobrom voljom potonjih mogle dospjeti do državnih tijela odgovarajuće razine. J. Droğobyc'kom pisao je i sam metropolit A. Šeptyc'kyj, koji je isticao nemogućnost A. Segedija da odjednom vrši službu za široki krug župljana i predložio je poslati u Bosnu svećenike iz Galicije, Josyfa Žuka i Josyfa Bocjana – čak i na vlastiti trošak²⁵².

Iz nepoznatih je razloga biskup M. Marković 30. rujna 1909. otpustio A. Segedija. Vlada je zaustavila subvencije za tog prvog svećenika bosanskih Ukrajinaca. To je, prema riječima R. Myz'a, svjedočilo o „rimokatoličkoj super-jurisdikciji nad našim svećenicima i vjernicima u Bosni“. Prema molbi vladike, A. Segedi je bio upućen u Dalmaciju, gdje je i umro 1920. u teškim uvjetima.²⁵³

Godine 1907. J. Stadler se službeno obratio Zemaljskoj vladi s molbom da se prihvati projekt osnivanja autonomnog vikarijata za unijate Bosne i Hercegovine, prema primjeru Srpske pravoslavne crkve²⁵⁴. U projektu je bilo predloženo osnivanje šest župa: Banjalučke, s filijalama u mjestima Prijedor, Bosanski Novi, Bosanska Dubica i Bosanska Gradiška; Prnjavorske, koja je već postojala i u okvirima koje je trebalo otvoriti školu na materinskom jeziku i dodijeliti učitelja; Devetinske (već osnovane), gdje je u to vrijeme živjelo 130 obitelji unijata i kojoj su mogle pripadati kolonije Gajevi, Gumjera, Hrvaćani i Martinac (Kličkovo Brdo); Dubravske (već osnovane), kojoj bi mogle pripadati Stara i Nova Dubrava, Kamenica i Čelinac gdje je živjelo 220 obitelji unijata i gdje je također bila potrebna škola; Derventske (organizirane te godine), gdje je bilo 30 obitelji u središtima Detljak, Kukavice, Rapćani i Plehan i kojoj bi pripadali Bosanski Brod (10 obitelji), Bijeljina (17) i Vareš (12); Zavidovičke, gdje je 1906. bilo više od tri tisuće unijata. Osim toga, predlagalo se osnivanje manastira

251 Prema podacima srpskog povjesničara M. Vukmanovića, J. Stadler je gledao na Ukrajince s uvjerenjem poljskih desnih stranaka, ignorirao ih je kao nacionalnu skupinu, a o etničkoj Ukrajini pod poljskom okupacijom govorio je kao o zemlji kojom je rimski Papa dao pravo vladati „pravovjernim“ poljskim kraljevima (Vukmanović, M. *Neki sadržaji...*, 183-184).

252 Graljuk, B. *Križevački biskup Julije Dohodecki...*, 148.

253 Myz', R. *Fragmety z mynulogo...*, 98-99.

254 Graljuk, B. *Križevački biskup Julije Dohodecki...*, 148.

reda bazilijanaca²⁵⁵ u Sarajevu, iz kojega bi monasi mogli putovati po svim bosanskim naseljima.

Neophodno je također bilo uključiti vikara rodom iz Galicije, budući da u Bosni i Hrvatskoj nije bilo kadra odgovarajuće razine znanja jezika.²⁵⁶

Nakon analize projekta J. Stadlera, Vlada je odlučila da se nije radilo o pravim potrebama te je odbacila projekt. Odlukom od 16. ožujka 1907. odlučeno je financirati 3000 kruna godišnje, za koje je bilo obvezno platiti rad dvojice novih svećenika, sagraditi crkvu i župnu zgradu te platiti putovanje svećenika koji bi povremeno posjećivali župljane. Tada je bilo i službeno odobreno osnivanje već postojećih župa u Devetini i Dubravi.

Godine 1907., prema prijedlogu A. Šeptyc'kog, Vatikan je imenovao generalnim vikarom grkokatolika u Bosni i Hercegovini rektora duhovnog sjemeništa u Lavovu Josyfa Žuka, koji je morao raditi u Sarajevu pod „zaštitom“ J. Stadlera. J. Žuk je morao izvršavati obveze župnog svećenika u Sarajevu, imao je plaću od 5000 kruna godišnje i mogao je trošiti do 2000 kruna na putovanja.²⁵⁷

Godine 1909. dogodio se novi pokušaj dobivanja autonomije grkokatoličkog svećenstva u Bosni, ali ponovno bez rezultata. I Droğobyc'kyj i J. Stadler dobili su iz Vatikana obavijest u kojoj se potvrđivalo da svi unijati potpadaju pod jurisdikciju mjesne Katoličke crkve sa središtima u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci. Ukrajinci su reagirali na taj događaj i formirali delegaciju koja je od 8. do 11. rujna 1909. boravila kod „civilnog upravitelja“ baruna Izidora Benka i obavijestila ga o gnjevnom protestu šest tisuća Ukrajinaca protiv odluke koja ugrožava očuvanje njihova religijskog i nacionalnog identiteta. Delegacija je zahtijevala da metropolit A. Šeptyc'kyj bude priznat kao njihov vladika i da budu određeni „rusinski“ svećenici za njihove religijske potrebe. Benko je obećao primijeniti odgovarajuće mjere.²⁵⁸

Borba za stvaranje grkokatoličkog vikarijata, neovisnog od katoličkog episkopata u Sarajevu, postigla je uspjeh 1910. godine:

255 Bazilijanski red – jedan od najstarijih monaških redova. Sestre bazilijanke osnovala je sv. Makrina još 340. godine, a monaški red bazilijanaca osnovao je njezin brat sv. Vasylj (Bazilije; op. prev.), čijim je imenom i nazvan. U Križevačkom gospodstvu red je započeo svoju misiju 1910. godine.

256 Graljuk, B. *Organiziranje grkokatoličke Crkve u Bosni...*, 229-233.

257 Graljuk, B. *Organiziranje grkokatoličke...*, 233.

258 Vukmanović, M. *Neki sadržaji...*, 180-181.

„Centralna bečka Vlada i Apostolska Stolica u Rimu složile su se da bi za nadbiskupa Stadlera u Sarajevu bio imenovan generalni vikar za grkokatolike u Bosni i Hercegovini – o. dr. Žuk, rektor Duhovnog sjemeništa u Lavovu. To se i dogodilo 1910., kada je stigla nominacija, a Vlada u Sarajevu stavila u budžet 15.000 kr., od toga 8000 kr. za četiri svećenika, a 7000 kr. za generalnog vikara.“²⁵⁹

Vikar J. Žuk stigao je u Sarajevo 1. listopada 1910. godine. Prva dva mjeseca života u Bosni posjetio je gotovo sva ukrajinska naselja, susreo prnjavorskog svećenika F. Ščurka i monahe iz Kamenice. Nakon toga je shvatio koliko se daleko nalazi Sarajevo od najvećih središta doseljenika. Odluka vikara bila je nastojati da se novi Episkopat prenese u Banju Luku. Nakon povratka u Sarajevo, J. Žuk je počeo obrađivati raspodjelu kolonija unijata među župljanima. Prve mjesece 1911. vikar je ponovno proveo u Banjoj Luci, posjećujući ukrajinska središta. Iz ekonomskih razloga morao se vratiti u Sarajevo, budući da je Zemaljska vlada pristajala plaćati njegovo namještenje samo pod uvjetom njegova povratka u grad. Tada je vikar s dopuštanjem A. Šeptyc'kog pozvao neke svoje bivše studente da mu pomognu i upravo su tada, 1911.–1912., iz Galicije u župe Kozarac, Devetina i Stara Dubrava došli svećenici – J. Kolodij, M. Kindij i G. Biljak.²⁶⁰ Vikarijat je u Banju Luku preseljen 1912. godine.

J. Žuk je ostao vikar samo do 1. svibnja 1913. godine. Njegova ostavka dogodila se pod nerazjašnjenim okolnostima. S jedne se strane objašnjava zdravstvenim stanjem, ali čini se da to nije bio jedini razlog:

„O. Žuk je bio generalni vikar triju biskupa, u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci, i nije se odmah mogla postići potpuna neovisnost naše crkve. Već je samo uspostavljanje našeg generalnog vikara za našu Crkvu u Bosni bilo ogromno dostignuće... Narod je bio i za to zahvalan svojem vladiki, ali ukrajinski intelektualci nisu htjeli priznati takvo stanje i poslali su protest u Rim,...“²⁶¹

259 *Hronika grekokatolyc'koji parafiji u Devjatyni*, 184-185.

260 Kunyc'kyj, L., 114-115; Myz', R. *Fragmenty z mynulogo...*, 100-101; prema podacima Šimraka, četvrti svećenik koji je došao bio je Mykyta Budka (Šimrak, J. *Mitropolit Šepticki i Križevačka Eparhija*, u: MIUB, t. III., 2007., 247 /pretisak iz: Eparhijski vjestnik, Križevci, 1945., str. 103-106/).

261 Myz', R. *Fragmenty z mynulogo...*, 102.

Spomenuti protest protiv ovisnosti o katoličkomu svećenstvu zapadnog obreda stvorio je mnogo buke u crkvenim i vladinim krugovima. Prema jednoj od verzija, kako bi spriječio sukob i olakšao rad svojemu nasljedniku, J. Žuk se odrekao namještenja.

U drugim je izvorima upozoreno da je vikar izražavao nezadovoljstvo zbog zavisnosti od hijerarhije katolika zapadnog obreda:

„Mitrat²⁶² Žuk je bio nezadovoljan svojom pozicijom i zavisnošću od latinske hijerarhije te se poslije nekoliko godina teškog rada odrekao svog položaja i otišao u Beč u župu sv. Barbare.“²⁶³

Na mjesto vikara privremeno nitko nije bio postavljen.²⁶⁴ Prema mišljenju mnogih istraživača dijaspore, J. Žuk je bio uklonjen s mjesta vikara zbog političkih razloga, to jest zbog svoje aktivnosti u stvaranju nezavisne administracije Grkokatoličke crkve u Bosni.²⁶⁵

Međutim, 1910. je započela već spomenuta gradnja ukrajinske crkve Preobraženja Gospodnjeg u Prnjavoru: izgradnju je započeo F. Šćurko, a završio 1912. M. Kindij. Ta je crkva kasnije postala duhovno središte bosanskih Ukrajinaca. Osim toga, župnim inicijativama prnjavorske zajednice treba dodati kulturnu djelatnost organizacije „Prosvita“ i socijalno-ekonomsku potporu zadruga i štedionica koje su osnovali Ukrajinci.

Istodobno s tim inicijativama, u najvećim ukrajinskim naseljima u Bosni su još uvijek ostajale nepoznate točke u religijskom životu doseljenika. Dobar primjer za to su sjećanja svećenika M. Bojića o prvoj službi u Cerovljanima 1914. godine:

„Evo i stigli smo do Cerovljana u nedjelju oko 8 sati ujutro. Na groblju kod kapelice čekalo je mnogo ljudi. Neki su putovali satima samo kako bi čuli materinski jezik, daleko od domovine i pod tutnjavom topova što je tada obavijala Bosnu. Odmah sam počeo propovijedati, a narod je pjevao jutarnju molitvu i crkvene pjesme. Pjevali su iskreno i sa suzama u očima od pobožna ganuća. Nakon nekog vremena počela je Slava Božja. Kad sam počeo govoriti propovijed na njihovu jeziku, ljudi su počeli ridati,

262 Mitrat (митрат, мітрат) – svećenička titula u Grkokatoličkoj crkvi koja se dodjeljivala svećenicima za posebne zasluge prema Svetoj Crkvi (op. prev.).

263 Bojić, M. *Z mynulogo...*, 121.

264 Myz', R. *Fragmenty z mynulogo...*, 101-105.

265 Nebesnyj, B. *Počatkovje žytija...*, 26; Terljuk, I. „Prosvita“ – beregynja nacional'noji identyčnosti, US, r. II, č. 2, 1997., 27; Vukmanović, M. *Neki sadržaji...*, 181.

grliti se i ljubiti. To je i mene ganulo do dubine duše. [...]. Međutim, kad je narod primijetio moje ganuće i vidio da prekrivam lice rukama i glasno plačem, nastao je takav plač i vapaj kakav si dosad nisam mogao zamisliti. [...]. Još i danas zahvaljujem dobrostivu Gospodinu što mi je na pragu mog svećeničkog života omogućio vidjeti takvu snažnu vjeru, žeđ vječnih istina, radost koju može donijeti Božji glasnik, snagu Beskrvne Žrtve, dobrotu ljudske duše i ljubav vjernika prema svojoj crkvi i rodnoj riječi.²⁶⁶

Vraćajući se na pitanje oslobođenja unijata od zapadnokatoličke uprave, treba reći da su godinu dana nakon što je vikar J. Žuk otpušten, postignuti određeni rezultati. A. Šeptyc'kyj se služio svim mogućim mjerama za stvaranje posebne grkokatoličke biskupije, koja bi zavisila neposredno od Vatikana. Dakle, 7. listopada 1914. papa Benedikt XIV. izdao je dekret prema kojemu je u Sarajevu stvorena posebna Apostolska administracija za bosanskohercegovačke grkokatolike.²⁶⁷ Administratorom je imenovan Olesij Bazjuk.

O. Bazjuk došao je u Sarajevo 31. prosinca 1914. te je od početka veljače (iduće godine²⁶⁸) do sredine ožujka posjećivao svoje župljane; sljedeći posjeti bili su u srpnju-kolovozu 1915. te tri tjedna 1916. godine. Tijekom sljedeće tri godine administrator je pronašao način da dobije od vlade 6000 kruna, koje je koristio za isplatu dugova pri izgradnji crkvenih zgrada i za pomoć svećenstvu. Također je kupljena zemlja za gradnju crkve u Devetini, izgrađene su župne zgrade u Staroj Dubravi, izdvojen je novac za kupnju crkve za župu u Kozarcu, sagrađena je crkva u Lišnji i dr.²⁶⁹

Pokušaji o. Bazjuka i njegovih prethodnika da se Apostolska administracija približi najvećim ukrajinskim kolonijama okrunjeni su uspjehom. Tako je u spomenutom Vladinu pismu od 1. srpnja 1916. navedeno:

„Opće ministarstvo financija slaže se s prenošenjem sjedišta Apostolske administracije u Banju Luku pod uvjetom da o. B. sam preuzme upravu novoosnovane župe Banja Luke, a župa u Sarajevu ostane spojena i vezana

266 Bojić, M. *Z mynulogo...*, 122.

267 Dekret je ponovno tiskan u MIUB (t. III., str. 176) iz knjige: Giorgio Džudžar, *La Chiesa Cattolica di rito Bizantino-Slavo in Jugoslavia*, Romae, 1986., str. 183-184.

268 L. Kunyc'kyj je, zacijelo pogrešno, označio da je putovanje trajalo do sredine ožujka 1914.

269 Kunyc'kyj, L., 105-106.

sa župom Zavidovići.²⁷⁰

Naznačeno je također da će se Administraciji plaćati zahvala od tisuću kruna godišnje. Kada je riječ o stvaranju nužne crkvene infrastrukture u Banjoj Luci i njezinu financiranju, u pismu je stajalo:

„Vlada je spremna već sada subvencionirati izgradnju crkve i stana za Apostolskog administratora u Banjoj Luci, ukoliko će za to biti dovoljno sredstava, međutim napominje da osnovni iznos moraju skupiti vjernici putem natječaja.“²⁷¹

O. Bazjuk je pokrenuo i pitanje osnivanja novih grkokatoličkih župa za unijate. U vezi s tom točkom u odgovoru je Vlada priopćila o nužnosti samofinanciranja religijskih temelja od strane zajednice i o prihvaćanju konačne odluke nakon završetka rata:

„U slučaju otvaranja novih župa, Vlada će uzeti cijeli slučaj na razmatranje dok nastanu normalni odnosi, po zaključenju mira. Vlada će provesti natječajni obračun tek kada se župljani slože oko iznosa kojim će se uključiti u održavanje župe, do 2000 kruna godišnje. Vlada pritom upozorava da će, kada se poveća ekonomska snaga ukrajinskog stanovništva u Bosni, tada već priznate subvencije za postojeće župe u visini od 2000 kruna biti smanjene na iznos koji vlada priznaje župama poljskih kolonista.“²⁷²

Godine 1917. (1. siječnja) Apostolska administracija je službeno prenesena u Banju Luku. U gradu je osnovano i središte nove župe kojoj je na čelo morao stati o. Bazjuk.²⁷³

Obrazovna i kulturna djelatnost doseljenika

Bez obzira što su Ukrajinci u Bosni bili dio najsiromašnijeg i manje obrazovanog stanovništva, do Prvoga svjetskog rata njihov kulturni stupanj bio je sve viši u odnosu na domaće stanovništvo.²⁷⁴ Nakon doseljenja glavni su prosvjetitelji i nositelji kulture među ukrajinskim seljacima bili

270 Iz odgovora Vlade na memorijal Apostolskog administratora od 1. srpnja 1916. godine (Č. 4871, točka 1); Kunyc'kyj, L., 107.

271 Točka 3); Kunyc'kyj, L., 108.

272 Točka 2); Kunyc'kyj, L., 107.

273 Kunyc'kyj, L., 106.

274 Biljak, O. *Ukrajinci v Bosni j Slavoniji*, 34; Tvrdnja o višem kulturnom stupnju ukrajinskih doseljenika u usporedbi s lokalnim stanovništvom je uvriježeno (i ima određene osnove) gledište u suvremenoj dijaspori.

svećenici. Potpora u tim pitanjima gotovo da i nije dolazila od inteligencije, predstavnici koje su većinom živjeli u gradovima gdje su radili uglavnom u tijelima državne administracije. J. Grods'kyj je smatrao da je jedan od razloga slabog razvitka ukrajinske zajednice u Bosni bio nepostojanje društvene inteligencije – kontingenta koji bi mogao pravilno organizirati ekonomsku, duhovnu i drugu domenu života doseljenika.²⁷⁵

S. Movčan piše da su u kolektivnim i osobnim pismima doseljenika često prisutne molbe da im se pošalju knjige za učenje na materinskom jeziku ili da im se pomognu skupiti sredstva za izgradnju škole, gdje bi djeca mogla učiti na materinskom jeziku. Ta su pisma slali u metropoliju kulturnim organizacijama, čak znanstvenicima – B. Gnatjuku, K. Studyn'skom, M. Pavlyku.²⁷⁶

Godine 1901. A. Segedi je pisao da je te godine prnjavorsku narodnu školu pohađalo 33 ukrajinskih učenika koji nisu znali lokalni jezik. Zato se obraćao svećenstvu s molbom da od trojice učitelja barem jedan govori „rusinskim“ jezikom doseljenika.²⁷⁷

Godine 1907. je u Lišnji svećenik Feliks Ščurko okupio predstavnike zajednice u domu Oleksa Tymkova i, pročitavši im pravila lavovske „Prosvite“, predložio nazočnima osnovati svoju organizaciju. Godine 1909. je na glavnoj skupštini u Prnjavoru u nazočnosti Ukrajinaca iz mnogih središta potvrđen statut društva. Zemaljska vlada je 20. listopada 1909. odobrila statut organizacije. Nakon toga je statut poslan lavovskoj „Prosviti“ s molbom za registraciju organizacije kao ogranka.²⁷⁸ U stvaranju te organizacije – što je bio prvi korak u razvitku kulturno-umjetničke i obrazovne djelatnosti na razini zajednice – važna je bila uloga svećenika A. Segedija.²⁷⁹ U statutu su bile navedene sve vrste djelatnosti ogranka koje su odgovarale zahtjevima glavne organizacije u Lavovu. Osnovni su zadaci bosanske „Prosvite“ bili:

„Nacionalno-patriotski odgoj članova čitanjem knjiga i novina, organiziranje tečajeva opismenjavanja na materinskom jeziku, povijesti,

275 Grods'kyj, J., 53-55.

276 Movčan, S., 27.

277 Graljuk, B. *Križevački biskup Julije Dohodecki*, 146.

278 *Zasnivannja tovarystva „Prosvita“ u Bosniji*, u: Kuleba, J. *100 rokov „Prosviti“*, Kula, Ridne slovo, 2007., 20-21.

279 Nebesnyj, B. *Počatkove žyttja pereselenciv...*, 25.

različitih popularnih i ljudima korisnih referata i tečajeva, priređivanje [...] izlaganja, *večernjica*²⁸⁰, odgoj mladeži u duhu ljubavi prema rodnim tradicijama, organiziranje različitih oblika povezivanja [...], borba protiv alkoholizma, gospodarsko-obrtnički savjeti, organiziranje uzajamne pomoći“.²⁸¹

Posebno je naznačeno da društvo nije smjelo biti politički opredijeljeno. Pojedinci o članstvu bili su austrougarsko državljanstvo i stalno prebivalište u Bosni i Hercegovini. U slučaju ukidanja, imovina organizacije pripala bi „rus’ko-katoličkoj crkvi u Prnjavoru“ ili društvu „Prosvita“ u Lavovu. Statut su potpisali članovi društva: Vasylj Semak, Stepan Grycaj, Dmytro Germanjuk, Ivan Rudnik, Stefan Homyšyn, Ivan Sivyns’kyj, Dmytro Sivyns’kyj, Ivan Ardan, Grynjko Malančuk, Dmytro Faryna, Myhajlo Malančuk, Myhajlo Zabolotnyj, Oleksandr Kosarevyč. Niti jedan od njih nije imao više obrazovanje – bili su obični seljaci ili obrtnici.²⁸²

Ubrzo je osnovana čitaonica u Kamenici (1912.²⁸³), a možda i u drugim naseljima. Knjige i tisak su do čitatelja dolazili iz Galicije. U čitaonicama se, prema statutu, provodila kulturna i obrazovna djelatnost, uključujući i provođenje tečajeva seoskoga gospodarstva. Posebna se pozornost pridavala inicijativama socijalnog obilježja – od borbe protiv alkoholizma do organizacije načina ekonomske pomoći.

Osim središta „Prosvite“ u sjevernoj Bosni, u Sarajevu je postojala i ukrajinska zajednica. Svećenik M. Bojić, koji je u vrijeme rata posjetio Sarajevo, piše o osnivanju tamošnjeg „Ukrajinskog kružoka“:

„Tu su također bili naši vjernici. Na višim sudovima bilo ih je mnogo, npr. Zobkiv, Vonsovyč, Myhajlivs’kyj, Jarovs’kyj i dr. Osnovali smo „Ukrajinski kružok“ i priredili sastanke u kavani „Centralj“. Naše društvo posjećivali su mnogi oficiri koji su boravili u gradu ili prolazili kroz grad. Osim njih, povremeno su prolazile i satnije galicijske armije. [...]. Iznimno

280 *Večornyci* (вечорниці; zast.) – večernja okupljanja mladih na kojima se družilo, zabavljalo, ali i radilo (op. prev.).

281 Terljuk, I. *Šljahamy ternystymy* (4), RUSDUM, god. XVI., Novi Sad, 21. travnja 1989., 2.

282 Lis’kyj, B. *Z pryvodu 80-ričnogo juvileju z dnja zasnuvannja „Rus’koi čytal’ni tovarystva Prosvita“ u Prnjavori*, u: ND, god. XVIII., br. 77, 1989., 25; Terljuk, I. *Šljahamy ternystymy*, RUSDUM, god. XVI., Novi Sad, 21. travnja 1989., 2.

283 Lis’kyj, B. *Ukrajinci z Bosniji i Hercegovyny*, 20.

mi se sviđjelo što su spomenuta gospoda, iako su godinama živjeli daleko od domovine, bili aktivni Ukrajinci i grkokatolici.“²⁸⁴

Problemi s osnivanjem škola uglavnom su imali ekonomsko obilježje i ovisili su o poziciji državne administracije. Što se tiče problema s obrazovanjem, L. Kunyc'kyj je pisao da je školovanje u školama na drugim jezicima pogodovalo asimilaciji:

„Upozoravam da u tim zajednicama nema do danas niti jedne škole, djeca ne znaju ni čitati ni pisati, a rat i visoki troškovi školovanja ne dopuštaju ljudima svoju djecu slati u lokalne škole. Pojedinci koji su otišli u industrijske škole ili jednostavno na zanat – a njih se može na prste prebrojiti – tako su se pohrvatili ili posrbili da sad i ne žele govoriti na ukrajinskom, a kad i govore zbog vlastitog interesa, govore vrlo iskvarenim jezikom.“²⁸⁵

Nužno je spomenuti inicijativu pojedinih doseljenika iz Galicije koji su donosili iz Ukrajine iskustvo predavanja – barem najelementarnije – i koristili ga za širenje pismenosti među sunarodnjacima. Iz sjećanja Zosje Osjačuk iz Vukovara:

„U to vrijeme u Bosni nije bilo nikakvih škola, a kako sam služila kod gospodina u Galiciji i dobro naučila čitati i pisati, tamo [u Bosni] sam počela podučavati ukrajinsku djecu. Zimi ih podučavam i puno sam ih naučila i čitati i pisati. I sada kad ih negdje susretmem na cesti, svi su mi zahvalni.“²⁸⁶

Tečajevi ukrajinskog jezika održavali su se u župama, gdje su učitelji bili predstavnici svećenstva i lokalni aktivisti. Neophodno je spomenuti ukrajinske svećenike manastira u Kamenici, u kojem je 1909. otvorena ukrajinska škola. U njoj se sva oprema sastojala od klupa i ploče, školska godina trajala je od jeseni do proljeća, a opći je tečaj trajao dvije školske godine. U školu se išlo dvaput dnevno – ujutro i popodne. Učenici su učili ukrajinski jezik i crkvenoslavensko pismo. Učenike koji su bili posebno zainteresirani, podučavali su stolarski posao. Udžbenici su dolazili iz Lavova. Školovanje je bilo besplatno. U prvoj školskoj godini u školu je išlo oko trideset učenika, koje je podučavao A. Segedi. Do 1911. ovdje su se školovali samo dječaci, dok su kasnije u školu počele ići i djevojke. Škola

284 Bojić, M. *Z mynulogo...*, 123-124.

285 Kunyc'kyj, L., 106.

286 *I ce naše bogatstvo* (intervju sa Zos'kom Osjačuk, razgovarao Antin Graljuk), RUSUS (13. lipnja 1969.?), 6.

je radila do Prvoga svjetskog rata, kada je vlast zabranila uporabu ćirilice u Bosni te je škola zatvorena. Godine 1916., zahvaljujući nastojanju O. Bazjuka, ponovno je otvorena te je postojala još nekoliko godina.²⁸⁷

Od 1909. ukrajinski su jezik učili i u Devetini, gdje je tridesetoricu učenika podučavao Andrij (Abrahamovyč?) iz studitskoga manastira. Osim toga, organizirana su dva druga početna tečaja jezika: jedan ponovno u Devetini, gdje je od 1911. počela podučavati žena župnog svećenika J. Kolodija, a drugi u Hrvacanima, gdje je 1916.–1917. podučavala gospođa Kurjančeva iz Gorodenke.²⁸⁸

Ukrajinski učenici, za razliku od učenika drugih nacionalnosti, nisu dobivali stipendije. Spominju se samo godišnje stipendije od 240 kruna za dvojicu učenika, koje im je iz vlastitoga džepa dao potpredsjednik Zemaljske vlade Ivan Ključenko. Godine 1916. državnu stipendiju imao je samo jedan ukrajinski učenik 3. razreda gimnazije iz Banje Luke. Za vrijeme rata situacija se pogoršala. Posebno se to osjećalo u usporedbi sa stupnjem obrazovanja u vrijeme emigracije iz Galicije. Samo su se pojedina djeca školovala u obrtničkim školama. Neznanje je ubrzavalo posrbljivanje, pohrvaćenje i opoljaćenje novih naraštaja.²⁸⁹

Odnosi s policijom u ratno doba nisu bili jednostavni, budući da je identitet Ukrajinaca stvarao sumnje vezane uz njihovu lojalnost imperijalnoj vlasti u Galiciji i u Bosni. Na primjer 1915. su u čitaonici u Kamenici lokalni policajci izvršili dvije premetačine. Na takve je mjere O. Bazjuk odgovarao žalbama višim državnim tijelima.²⁹⁰

Jedan od sukoba s lokalnim tijelima vlasti bio je povezan s križem koji su Ukrajinci postavili u Staroj Dubravi još u vrijeme doseljenja. Policajci, koji nisu uvijek pravilno razumjeli novi poredak vlasti, naredili su jednom od doseljenika da izreže s križa natpis na staroslavenskom jeziku. Svećenik O. Biljak požalio se na takav postupak, nakon čega je vlast potvrdila pravo Ukrajinaca na uporabu ćirilice, a odgovorni su propisno kažnjeni.²⁹¹

287 Kunyc'kyj, L., 136; Myz', R. *Ukrajins'ki školy u Bosniji*, RUSUS, 10. svibnja 1968., 8; Myz', R. *Ukrajins'ki školy u Bosniji (II)*, RUSUS, 17. svibnja 1968., 8; Myz', R. *Kartyny mynulogo*, u: MIUB, t. I., 2004., 244-246.

288 Isto.

289 Vukmanović, M. *Neki sadržaji...*, 182-183.

290 Kunyc'kyj, L., 107.

291 Kunyc'kyj, L., 142; Myz', R. *Ukrajins'ki školy u Bosniji*, RUSUS, 10. svibnja 1968., 8.

Kao što je navedeno, O. Bazjuk je imao u Beču sastanak s ministrom financija za vrijeme kojeg je, među ostalim, pokrenuo pitanje o osnivanju škola i o kulturnom životu zajednice doseljenika. U odgovoru, koji je primio 1. 7. 1916., bilo je napisano (iz prijevoda L. Kunyc'kog):

„5. Osnivanje ukrajinskih osnovnih škola u kolonijama Stara Dubrava, Nova Dubrava, Devetina i Kamenica Vlada će razmatrati nakon rata. Međutim, navodi da će preuzeti samo dio troškova, i to prema zakonu od 25. 11. 1913. o osnivanju, vodstvu i održavanju škola i učitelja. Tako da sredstva moraju prikupiti same zajednice, nakon svojega ekonomskog oporavka. [...]

7. Izgradnja ukrajinskoga 'Narodnog doma' u Prnjavoru, u okviru drugih neodgodivih potreba vremena, ostaje u cijelosti inicijativa i darežljivost ukrajinskih kolonista.“²⁹²

Drugim riječima, temelje obrazovnog i kulturnog programa morali su financirati neposredno doseljenici, dok je pomoć države mogla doći tek nakon završetka rata.

Kada je riječ o politici, većina je Ukrajinaca bila apolitična, budući da su se teritorijalno nalazili izvan okvira ukrajinskih političkih pokreta i kao uzor imali neutralnost Grkokatoličke crkve. Ukrajinci nisu imali vlastitih stranaka, a tuđima se uglavnom nisu pridruživali. Naravno, postojale su i iznimke. Pojedine političke tendencije u ukrajinskoj zajednici opisao je J. Grods'kyj:

„Pa iako su jadni naši bosanski Rusyni, ipak i oni imaju nešto na čemu bi im se moglo zavidjeti: imaju manje stranaka od nas. Tamo nema ni radikala koji tako 'srdačno' štite naš narod, ni socijalista koji žele da je sve jednako: oni su i bez toga jednaki; oni svi nemaju ništa. ... U Devetini je takav primjer 'Russkoe Slovo'²⁹³, koje se obično veže uz rus'ki narod. A ljudi nemaju drugih časopisa i misle da je sve istina što je tamo napisano. O tome najbolje svjedoči ono što su mi, na primjer, nedavno iz Bosne pisali: 'Mi želimo svećenika svim srcem, ali sačuvaj nas Bože Ukrajinčića!'

Iz tog pisma shvatio sam da tamo vjerojatno čitaju 'Russkoe Slovo'. I tako uistinu jest... Oni jasnici su tamo samo najgore čitali o ukrajinskim svećenicima koje zamišljaju kao vragove s rogovima. [...] Po mom mišljenju,

292 Kunyc'kyj, L., 108-109.

293 *Rus'ka riječ* (op. prev.).

neka izlazi i 'Russkoe Slovo', ali neka prenosi narodnu nauku i istinu, a ne opijenost.²⁹⁴

Te događaje također opisuje Pavlo Golovčuk²⁹⁵:

„Siromašno ukrajinsko stanovništvo počeli su varati i moskvočili (rusofili) koji su propagirali državno i političko jedinstvo s ruskim narodom i ruskom Pravoslavnom crkvom. Usput budi rečeno, oni su imali svojih istomišljenika i pristalica i među Rusynima u Bačkoj, tako da je uskoro do Devetine počelo dolaziti 'Russkoe slovo'. Njegov je zadatak bio sijati razdor u zajednici. Naravno, A. Segedi nije dijelio to mišljenje pa se može pretpostavljati da su atentat na njega organizirali upravo oni koji su svoju ideologiju crpili iz 'Russkog slova'.“²⁹⁶

Na osnovi tog citata može se pretpostaviti da je moskvočilski utjecaj bio posljedica dodira s pojedinim krugovima bačko-srijemskih Rusyna. P. Golovčuk je također pretpostavio da su već opisani atentat na A. Segedija mogli počinuti rusofili, a ne Poljaci (iako J. Grods'kyj nije okrivljavao Poljake otvoreno, iz teksta njegove knjige stječe se dojam o njihovoj odgovornosti za taj čin).

U vezi s političkim stajalištem nekih ukrajinskih državnih i vojnih službenika u Sarajevu, M. Bojić je pisao o nadi članova „Ukrajinskoga kružoka“ u nezavisnost Ukrajine:

„I svoj kružok smo pretvorili u 'Radu'²⁹⁷, češće se okupljali, živo razgovarali o stvorenoj ukrajinskoj državi i čekali uskrснуće velike i jake Ukrajine. Zanimljivo je bilo pobliže vidjeti tu staru gospodu, koju se smatralo propalom, kako su pozorno razgovarali o događajima vezanima za Ukrajinu i kako su po cijelome gradu propagirali ideju samostalne Ukrajine, ne bojeći se svojih prijatelja-Poljaka kojih je također dosta živjelo u Sarajevu, niti same Austrije čiji su bili službenici. Nekim utjecajnim osobama nije se svidjelo naše ukrajinstvo jer se samo po sebi razumljelo da je

294 Grods'kyj, J. 65.

295 Pavlo Golovčuk (Devetina, Bosna, 1940.), poznati ukrajinski aktivist u području kulture, obrazovanja i informiranja u Jugoslaviji. Suradivao je s Kulturnim društvom „Taras Ševčenko“ iz Banje Luke, mnogo je godina uređivao ukrajinski program na Radiju Banja Luka. Autor je knjiga i članaka o životu ukrajinske dijaspor.

296 Golovčuk, P. *Do storiččja ukrajins' koji greko-katolyc' koji parohiji v s. Devjatyni...*, 52-53.

297 Vijeće (op. prev.).

saborna Ukrajina morala obuhvaćati i Galiciju i Bukovynu, dakle naštetiti Austriji. Poznato mi je bilo da policija traga za našim 'kružokom, tj. *radom*'. To je bilo vjerojatno djelo Poljaka, jer se njima nije sviđalo što se ta visoka gospoda nazivaju Ukrajincima, a njih su oni htjeli predstavljati kao Poljake. Kako bi još izrazitije označili svoje ukrajinstvo, stari je gospodin Zobkov, član Vrhovnog Suda, promijenio svoje prezime u Zobkiv, a Vonsovyč u Vusovyč.²⁹⁸

Nisu svi odobravali simpatije Hrvata M. Bojića prema Ukrajincima i njegovu djelatnost vezanu uz njihovo povezivanje u vrijeme rata, stoga je svećenik poslan u Ljubljano, zatim u Italiju i tek nakon toga se vratio u Srbiju i Crnu Goru.²⁹⁹

U vrijeme Prvoga svjetskog rata bosanska središta „Prosvite“ su se raspala, budući da je nedostajalo ljudi, a aktivnost je svedena na socijalnu pomoć siromašnim obiteljima i siročadi. Sudbina Ukrajinaca se tih godina nije razlikovala od sudbine stanovnika drugih nacionalnosti: žene, djeca i stari ljudi pokušavali su preživjeti, dok su muškarci ratovali za „Domovinu“. Ukrajince su (barem u pojedinim krajevima) često slali ratovati na talijansku frontu, a ne u rodnu Galiciju.³⁰⁰ Osim toga, prema sjećanjima Dmytra Moroza, u Banjoj Luci je bio smješten austrijski garnizon u kojem je služilo puno Ukrajinaca. Događalo se da su vojnici pjevali ukrajinske pjesme kad je vojska marširala od Banje Luke do Dervente.³⁰¹

Urod je tih godina bio slab, mnogi su ljudi bili prisiljeni jesti travu, mnogo ih je umiralo od gladi. Po cijeloj Bosni kretalo se mnogo razbojnika – pojedini su se nazivali *zeleni kadar* i u njemu su sudjelovali i neki Ukrajinci.³⁰² Takve skupine su bez prepreka oduzimale zadnje od slabih i siromašnih. Država nije davala nikakvu pomoć svojim državljanima i nije im jamčila osobnu sigurnost.

Nije pronađena potpuna informacija ni o broju Ukrajinaca iz Bosne i Slavonije na fronti, niti o tome koliko ih je poginulo u bitkama za Prvoga svjetskog rata. Pronađene su samo slučajne informacije. Na primjer, poznato

298 Bojić, M. *Z mynulogo...*, 125.

299 Vukmanović, M. *Neki sadržaji...*, 183.

300 Takač, G.–Plančak, M. *Našy v Kaniži*, 66.

301 Lavriv, R. *Z pamjati narodnoji (III). Spogady Dmytra Moroza z Lišnja*, u: ND, god. XIII., br. 44, 1984., 40.

302 Terljuk, I. *Šljahamy ternystymy*, RUSDUM, 26. svibnja 1989., 2.

je da je s teritorija Kaniške župe (Slavonija) na frontu otišlo 55 osoba iz Kaniže, 12 iz Zbjega, 10 iz Šumeća, devet iz Banovaca, četiri iz Kuta (osim toga, na teritoriju župe je 1915. godine umrlo 47 ljudi od kolere)³⁰³. Poznato je također da se samo u Bosansku Kamenicu nije vratilo deset muškaraca³⁰⁴. Čak ni u takvim slučajevima Vlada nije davala unesrećenim obiteljima nikakvu pomoć. To prvo razdoblje života ukrajinske dijaspe u Bosni i Slavoniji završilo je užasnim posljedicama Prvoga svjetskog rata.

S ukrajinskoga prevela Mateja Hrgovan

303 „Liber memorabilium“ grkokatoličke župe Kaniža od 1908. godine, 291-292.

304 I. Lagudza: u Kamenicu se nakon Prvoga svjetskog rata nisu vratili Ivan Garjan, Myhajlo Galjkevyč, Pavlo Lytvynčuk, Petro Bondar, Kalytan Gorbyk, Myhajlo Škvarok, Franko Vojtek, Stepan Zembyk, Grynjko Brylok i Petro Jasins'kyj.

V.

Krvavo dvadeseto stoljeće

In der Ukraine.

Mannschaften der 1. ukrainischen Div. beim Exerzieren.

Oleksandr Rejent

Prvi svjetski rat i Ukrajina

Prvi svjetski rat (Veliki rat) – rat između blokova najvećih svjetskih država početkom 20. stoljeća – Trojnog saveza ili Centralnih sila (Njemačka i Austro-Ugarska) i Antante (Velika Britanija, Francuska i Rusko Carstvo), u koji je bilo uključeno 38 država s milijardom i pol stanovnika ($\frac{3}{4}$ stanovništva Zemaljske kugle); ratne operacije odvijale su se od kolovoza 1914. do studenog 1918. U tom razdoblju ubijeno je 10 milijuna ljudi (toliko ih je poginulo u svim europskim ratovima u 1000 godina prije Velikoga rata 1914.–1918.) i ranjeno oko 20 milijuna. Izravni ratni gubici zaraćenih strana procjenjuju se na 208 milijardi američkih dolara. Osobnost se zbog sveobuhvatnosti vojnih događanja 1914.–1918. izgubila u kolektivnoj psihologiji mase. Upravo se nakon Prvoga svjetskog rata znatno pojačala uloga države u društvu.

Povod za Prvi svjetski rat bilo je ubojstvo austrougarskoga prijestolonasljednika Franje Ferdinanda Habsburškog, koje su počinili srpski nacionalisti u Sarajevu (danas glavni grad Bosne i Hercegovine) 28. 6. 1914. Austro-Ugarska je objavila rat Srbiji 28. 7. 1914., a Rusko Carstvo je kao odgovor započelo mobilizaciju, ignoriravši protest Njemačke. Potonja je 1. 8. 1914. objavila rat Ruskomu Carstvu. Taj dan se službeno smatra datumom početka Prvoga svjetskog rata. Rat Francuskoj je objavljen 3. kolovoza. Velika Britanija je 4. kolovoza, u svoje ime i u ime svojih kolonija (Kanada, Australija, Novi Zeland), objavila rat Njemačkoj. Austro-Ugarska je 6. 8. 1914. započela rat protiv Ruskoga Carstva.

Jedni od najdramatičnijih postali su tijekom zbivanja Velikog rata i njegove posljedice za ukrajinski narod, koji je političkim granicama međusobno zaraćenih carstava bio podijeljen na istočnoeuropska bojišta. Ukrajinska područja pretrpjela su velika razaranja – od početka borbi u ljeto 1914. teritorij Galyčyne, Volynja i (u manjoj mjeri) središnje Ukrajine postao je jedno od osnovnih bojišta na istoku Europe. Sve do početka 1918. linija bojišta je prolazila ukrajinskim teritorijem te je tijekom cijeloga rata na tom području boravio ruski stožer Jugozapadne fronte. Ključan geopolitički položaj, a također i znatni prirodni i ljudski resursi bili su uzrok

žestoke borbe za njih između Njemačke i Austro-Ugarske s jedne, i Ruskoga Carstva s druge strane. Tijekom rata je u redove ruske armije mobilizirano 3,5 milijuna Ukrajinaca (prema drugim podacima 4,5 milijuna od ukupnog broja 15,5 milijuna), a u sastav austrijske vojske – oko 300.000 (oko 9% zasebnog sastava austrougarske vojske).

Ukrajinskim teritorijem prolazila je Jugozapadna fronta dužine veće od 400 km, čije se vojno zapovjedništvo smjestilo u Kijevu. Frontu su činile četiri armije: od sjevera prema jugu – 4., 5., 3. i 8. Na lijevome krilu fronte, između Dnjestra i Pruta (pritok Dunava), djelovao je tzv. Dnistrovs'kyj odred, čiju su osnovu činile 47. Ukrajinska i 48. Odes'ka pješačka pukovnija. Austro-Ugarska je protiv Rusije na liniji Sandomyr (danas grad Svetokriškoga vojvodstva, Poljska) – Peremyšlj (danas Przemyśl Potkarpatskoga vojvodstva, Poljska) – Stanislav (danas Ivano-Frankivs'k) – Černivci postavila četiri armije: 1., 4., 3. i 2. Osim toga, austrijsko zapovjedništvo je dozvolilo osnivanje domobranske vojne formacije (Легіон Українських січових стрільців). Na poziv Golovne Ukrajins'ke Rade odazvalo se oko 30 000 ljudi voljnih braniti Čalyčynu od ruske vojske; odabrano ih je međutim tek nekoliko tisuća. Odredi sičovyh striljci su prema viziji ukrajinskih političara trebali postati osnova buduće ukrajinske vojske. Upravo su tako svoju misiju shvatili i striljci, većinom studenti ili ljudi s visokim obrazovanjem.

Sedamnaesti kolovoza 1914., ispunjavajući molbu francuske vlade, armije ruske Sjeverozapadne fronte započele su Istočnoprusku operaciju. U iduća dva dana u napad su prešle vojske Jugozapadne fronte, koje su ušle na teritorij istočne Čalyčyne. Započela je 33-dnevna Galicijska bitka 1914. – jedna od najuspješnijih za rusku armiju i istodobno najkrvavijih ratnih operacija. U bitkama je sudjelovalo osam armija, više od 100 divizija, više od milijun i pol vojnika i časnika. Ruske su armije u Čalyčyni imale veliku brojčanu prednost nad austrougarskim oružanim snagama koje su koncentrirale svoju vojsku na Ljublins'ko-Holms'kom dijelu bojišta (premoć je mjesecima bila tri i četiri puta veća). Dvadeset i sedmi kolovoza 1914. austrougarska je vojska prešla u obranu; idućeg dana započela je povlačenje, nastojeći izbjeći opasnost da ih ruska vojska opkoli.

Usporedo s invazijom ruskih armija, na teritoriju Čalyčyne na granici s Bukovynom 6. kolovoza počinju lokalne borbe ruske i austrijske granične policije. Bilo je to drugorazredno bojište te nije bilo borbi većih razmjera. Sudbinu Bukovyne 1914. označila je snažna ofenziva ruske vojske

u Ǧalyčyni – u noći s 30. na 31. kolovoza austrijska je vojska napustila taj krunski kraj. Černivce su 2. 9. 1914. bez borbe zauzeli Rusi, a već 3. rujna ruska je vojska zauzela Lavov. Treća ruska armija je 17. 9. 1914. opkolila austrijsku utvrdu Peremyšlj s garnizonom od oko 300.000 vojnika i časnika, ali zbog nestašice granata nije uspjela izvesti napad. Avangarda ruske vojske probila se 25. 9. 1914. čak kroz Užoc'kyj prijevom u Karpatima te ušla na teritorij Ugarske, gdje se i zaustavila. Međutim, ruska se vojska nije uspjela učvrstiti na karpatskim prijevojima, a ratne operacije poprimile su pozicijsko obilježje. Rezultat Galicijske operacije 1914. bio je da se ruska vojska probila u carstvo Habsburgovaca 280–300 km i zauzela Ǧalyčynu, Bukovynu i dio Poljske. Austrougarska vojska izgubila je 400.000 ljudi (uključujući 100.000 zarobljenika) i 400 topova. Gubici Rusa iznosili su oko 230.000 ljudi i gotovo 100 topova.

Smatrajući pripajanje Ǧalyčyne i Bukovyne Ruskomu Carstvu nepovratnim, 21. kolovoza 1914. carska je vlada proglasila ǧalyc'ko Generalno gubernatorstvo na čelu s G. Bobrinskim. Nova administracija podijelila je okupirani teritorij na Ljvivs'ku, Ternopiljs'ku, Peremyšljs'ku i Černivec'ku guberniju, imenovala je gradonačelnike, utemeljila policiju i žandarmerijsku upravu. Ruska okupacijska uprava, znajući da u Ǧalyčyni postoji snažno ozračje neovisnosti, zatim ukrajinske političke, ekonomske i kulturne organizacije koje su činile kostur cijelog ukrajinskog narodnog pokreta, pokrenula je široku kampanju borbe protiv ukrajinstva. Grkokatoličko svećenstvo pretrpjelo je najveće progone. Mitropolit A. Šeptyc'kyj uhićen je i deportiran u Rusiju 18. rujna 1914. Tisuće Ǧalyčana deportirane su kao zarobljenici (samo kroz Kijev je prošlo oko 12.000).

Na prijelazu iz 1914. u 1915. godinu zavladao je zatišje na Jugozapadnoj fronti. Osmansko Carstvo je u jesen 1914. ušlo u rat na strani Austro-Ugarske te je opasnost za ukrajinske teritorije vrebala i s juga. Od vojske Odes'koga zbornog područja stvorena je 7. armija za obranu obale Crnog mora sve do rumunjske granice.

Godine 1915. (22.–24. siječnja) austrijsko-njemačka vojska je započela napad na ruske pozicije, zadajući udar iz Užgoroda na Sambir te iz Mukačeva na Stryj. Ruska armija je 25. siječnja započela protunapad na lijevome krilu, ali se pod pritiskom protivnika bila prisiljena povući do Dnjestra i Pruta. Neuspješnima su se pokazali i pokušaji austrijsko-njemačke vojske da oslobodi Peremyšlj, koji je šest mjeseci bio opkoljen ruskom vojskom. Garnizon koji je u to vrijeme imao 120.000 ljudi predao se 22.

ožujka 1915. (uzrok – iscrpljivanje svih zaliha hrane). U zarobljeništvo je dospjelo devet generala, 2500 časnika. Tijekom cijeloga ožujka ruske 8. i 3. armija vodile su stalne borbe, no nisu se uspjele probiti preko Karpata do Budimpešte. Ukrajinski sičovi striljci, prema kojima su Austrijanci u početku bili dosta suzdržani, dokazali su se u Karpatskoj bitci 1915. Njihova tajna pratnja bila je iznimno učinkovita. Ukrajinski sičovi striljci sudjelovali su u borbama na gori Makivka nedaleko od Slavs'ka (danas gradsko naselje Slavs'ke Skolivs'kog rajona, Ljvivs'ka oblast; 23. ožujka – 4. travnja 1915.).

Tijekom Karpatske operacije 1915. ruska vojska nije uspjela izvršiti postavljene zadatke uglavnom zato što nije bila spremna za ratovanje u zimskim uvjetima gorskih krajeva. Vojska Jugozapadne fronte je tijekom operacije izgubila milijun ljudi, a austrijsko-njemačka – osamsto tisuća.

U proljeće 1915. austrijsko je zapovjedništvo, uz potporu njemačkih saveznika, uspješno provelo Gorlyc'ku ofenzivnu operaciju (Горлицька битва, 1915.). Uspjeli su, zahvaljujući gotovo dvostrukoj premoći u vojnoj snazi (za to je posebno formirana njemačka 11. armija na čelu s feldmaršalom A. von Mackensenom), probiti obranu ruske 3. armije na 35 kilometarskom području rajona orlyce (danas grad Ćorlyce Malopoljskoga vojvodstva, Poljska). Ruska armija se povukla iz Ćalyčyne s najvećim gubicima u ratu – u prosjeku 235 000 ubijenih i ranjenih svakog mjeseca (tijekom cijeloga rata brojka je iznosila 140 000). Njemačko-austrijska vojska je 3. lipnja 1915. zauzela Peremyšlj, a 22. lipnja – Lavov. Kao rezultat doseljenika Ćorlyc'ke operacije 1915. ruska vojska je protjerana iz Ćalyčyne, a fronta se učvrstila na liniji Holm (danas grad Chełm Lublinskoga vojvodstva, Poljska) – Volodymyr-Volyns'kyj – Brody – Bučač. Svi prethodni uspjesi ruske armije su neutralizirani te se ispostavilo da su goleme ljudske žrtve uzaludne. Tijekom povlačenja iz Ćalyčyne, Rusi su samo na zarobljenicima izgubili 500.000 ljudi s 344 topa. Povlačeći se, Rusi su uništavali sve što bi na bilo koji način moglo koristiti protivnicima, primijenivši taktiku „spaljene zemlje“. Nisu stradali samo vojni objekti: velika šteta je, prije svega, zadana ukrajinskomu civilnom stanovništvu.

Sljedeća velika vojna operacija na ukrajinskom području bila je tzv. Brusilovljeva ofenziva 1916. – masovna ofenziva armija Jugozapadne fronte na liniji Luc'k – Ćernivci pod zapovjedništvom generala konjice Brusilova, koja je trajala od 4. lipnja do 20. rujna 1916. Nadjačavši protivnika 2–2,5 puta u pješastvu, 1,5–1,7 puta u artiljeriji, ruska je vojska vrlo lako probila obranu austrougarskih postrojbi i već 7. lipnja 1916. zauzela Luc'k, a 18.

lipnja Černivce. Vojska generala Brusilova zauzela je južnu Ğalyčynu, Bukovynu i ponovno se približila karpatskim prijevojima, međutim brzina ofenzivnih radnji se znatno smanjila početkom rujna 1916. te se Jugozapadna fronta učvrstila na liniji rijeka Stohid (pritoka Pripjata, bazen Dnjepra) – Kyselyn (danas selo Kysylyn, Lokačyns'kyj rajon, Volyns'ka oblast) – Zoločiv – Berežany – Ğalyč, Stanislav – Deljatyn (danas gradsko naselje Nadvirnjans'kog rajona Ivano-Frankivs'ke oblasti) – Vorohyta – Seletyn (danas selo Seljatyn Putyljs'kog rajona Černivec'ke oblasti).

Ukrajinska Jugozapadna fronta je u razdoblju od 4. 6. do 27. 10. 1916., prema približnim izračunima, prema podacima Stožera vrhovnog zapovjednika, izgubila 1,65 milijuna ljudi, što je i odredilo sudbinu Brusilovljeve ofenzive – ruska vojska kupala se u vlastitoj krvi, a nijedan zadatak nije obavljen: protivnik nije poražen, Kovelj kao čvorište nije zauzet bez obzira na velike gubitke ruske vojske. U okviru strateškoga plana postignuti su određeni pozitivni rezultati za Antantu – Italija je spašena od poraza, riješeno je pitanje pripajanja Rumunjske Antanti, ruska ofenziva je poboljšala položaj Engleza i Francuza na njihovoj fronti. Za Ukrajinu, na čijem se teritoriju odigrala ta velika bitka, rat je ponovno donio velika razaranja, pogibiju stotina tisuća Ukrajinaca – vojnika, časnika i civila.

Jugozapadna je fronta u ljeto 1917. provela posljednju veliku ofenzivnu operaciju u Prvome svjetskom ratu, ali nije postigla uspjeh. Štoviše, armije ruske Jugozapadne fronte su zbog protunapada austrijsko-njemačke vojske odmakle sjeverno od grada Brody te su se zaustavile na liniji Zbaraž – Skalat – Grymajliv, dalje – od rijeke Zbruč (pritok Dnjestra) do Dnjestra, gdje su se spojile s Rumunjskom frontom. Oktobarska revolucija u Petrogradu 1917., početak revolucijskih zbivanja u Ukrajini te osnivanje Ukrajinske Narodne Republike uvjetovali su obustavu vojnih operacija na ukrajinskim područjima. Generalni sekretarijat Ukrajins'ke Centraljne Rade odlučio je 23. 11. 1917. ujediniti Jugozapadnu i Rumunjsku frontu u Ukrajinsku frontu, a Ukrajins'ka Centraljna Rada započela je pregovore o završetku rata. Prvi mirovni sporazum u ratu 1914.–1918. potpisala je upravo Ukrajinska Narodna Republika 9. 2. 1918. u Brest-Lytovs'kom (danas grad Brest, Bjelorusija) s Njemačkom.

Prvi svjetski rat u velikoj je mjeri utjecao na ukrajinsko društvo. Većina ukrajinskih vojnika i časnika obaju carstava izvršavala je svoju vojnu obvezu i ratovala u armijama država u kojima su se rodili i živjeli, smatrajući protivnika krvnim neprijateljem. Domoljubni zanos na početku rata bio

je izražen na obje strane, čemu je pridonio i položaj vodećih društveno-političkih sila, uključujući ukrajinske, usmjeren na potporu rata. Tek kasnije su ukrajinski političari Ćalyčyne i Naddniprojansčyne počeli na sukob između Austro-Ugarske i Rusije gledati kao na mogućnost postizanja veće autonomije, pa čak i nezavisnosti ukrajinskih područja. Radi političke orijentacije ukrajinskoga naroda i zaštite njegovih nacionalnih interesa stvorene su Golovna Ukrajins'ka Rada, Savez oslobođenja Ukrajine, Zagaljna Ukrajins'ka Rada, Ukrajins'ka parlaments'ka reprezentacija.

Društveno-ekonomska situacija na ukrajinskome području znatno se zaoštrila kao rezultat vojnih operacija. Oko 61% radnosposobnih muškaraca iz seoskih područja mobilizirano je na frontu, zbog čega su se 1916. zasijane površine u Ukrajini smanjile za 1,9 mil. desetina¹ u usporedbi s 1913-om godinom, a ukupni prinos poljoprivrednih kultura – razmjerno za 200 mil. pudova². Rat je naj snažnije pogodio slojeve sela s niskim primanjima: na početku 1917. od 3,980.000 seoskih gospodarstava, njih 640.000 nije imalo usjeve, 1,400.000 nije imalo konje, a 1,142.000 nije imalo krave. Rat i njime uzrokovane vladine mjere evakuacija zadali su velik gubitak stočarskoj industriji Ukrajine, osobito Pravoberežžja.

Situacija u industriji bila je drukčija i problematična. S jedne strane znatno se proširio državni utjecaj, a niz poduzeća dobio je korisne narudžbe vojske, što im je omogućilo znatno povećanje proizvodnje. Međutim, rat je istodobno doveo do narušavanja ustaljene unutrašnje i vanjske trgovačke veze, nesrazmjera robne razmjene, nesrazmjera između vojne i civilne produkcije (potonja je osiguravala svakodnevne potrebe običnih ljudi) te do kroničnih transportnih i financijskih problema. Kao rezultat, 1914.–1916. je u Ukrajini zatvoreno više od 1,4 tisuće tvrtki, ugašeno je 26 visokih peći. Gospodarstvo zapadnoukrajinskih područja bilo je uništeno jer je preko njih gotovo neprekidno prolazila linija bojišta. Veliki broj izbjeglica i izgnanika iz područja uz frontu te izvoz krušnih i šećernih zaliha i drugih namirnica iz Pravoberežne Ukrajine pojačali su, i bez toga, velik nesklad na željeznicama, uzrokovan povlačenjem ruske vojske na širokoj fronti u ljeto 1915. i evakuacijom industrijske opreme, upravnih organizacija,

1 ukr. десяти́на – hrv. desetina, stara jedinica površine jednaka 1,09 hektara (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

2 ukr. пуд – mjera za masu koja se koristila u Rusiji, Bjelorusiji i Ukrajini do uvođenja Međunarodnog sustava mjernih jedinica. Jedan pud iznosi 16,4 kg.

obrazovnih i kulturnih institucija i dr. iz gubernija koje su se nalazile uz frontu. Neprekidno jačanje transportne krize postalo je jedan od glavnih uzroka općega gospodarskog pada u ratnim godinama.

Izbjeglištvo koje je zahvatilo ukrajinska područja s obje strane granice postalo je značajkom Prvoga svjetskog rata. Mjere evakuacije primijenile su austrijska vlada u Galyčyni i Bukovyni te ruska carska vlada u Volyns'koj i Podiljs'koj guberniji. Najviše je bilo onih koji se nisu dobrovoljno iselili, već su iseljeni iz državopolitičkih, strateških razloga. Austrougarska vlada je za Ukrajinke u Wolfsbergu, Gmündu i Grödigu (danas gradovi u Austriji) organizirala posebne tabore. Za njih su se brinule odgovarajuće državne institucije, osiguravajući im novčanu pomoć, medicinske usluge i zaposlenje. U strašnim su se uvjetima našli internirci³, tzv. politički nepodobni Ukrajinke iz Galyčyne i Bukovyne. Za njih su izgrađeni posebni koncentracijski logori na zapadu Austrije, među kojima se veličinom isticao Thalerhof (blizu 5000 uhićenih, uključujući oko 500 svećenika). Ruska vlada također je sudjelovala u prisilnom iseljavanju Ukrajinaca iz krajeva Zapadne Ukrajine, okupiranih 1915.

Odgovarajuće evakuacijske mjere vezane za ofenzivu austrougarske i njemačke vojske u proljeće i ljeto 1915. počele su se provoditi i na teritoriju pravoberežnih gubernija Ruskoga Carstva – Volyns'ke i Podiljs'ke. Na području cijeloga Ruskoga Carstva na kraju 1916. bilo je više od tri milijuna izbjeglica i izgnanika, posebno na ukrajinskom području – blizu 656.000, uglavnom u Katerynoslavs'koj, Harkivs'koj i Černigivs'koj guberniji. Ruska vlada je u kontekstu izbjeglica nastojala provoditi politiku „usavršavanja“ nacionalne strukture stanovništva, preseljavajući na sve moguće načine ljude različitih nacionalnosti s ciljem ubrzanja njihove prilagodbe. Dio izbjeglica premještali su organiziranim redoslijedom zajedno s evakuiranim tvornicama, industrijskim postrojenjima i različitim ustanovama. Samo je s područja Kongresne Poljske i Baltičkih republika izvezeno oko 680 poduzeća, od kojih se gotovo svako peto (18%) našlo u Ukrajini (među njima, prije svega, i Demijivs'kyj snarjadnyj zavod / proizvodnja granata).

Jedna od karakteristika života vojnog društva postala je djelatnost mreže centralnih i lokalnih građanskih organizacija i društava, koja su pružala pomoć vojnicima, civilnom stanovništvu i izbjeglicama, posebno

3 Osoba koja je odvedena u prisilno boravište unutar kojeg ima relativnu slobodu kretanja uz nadzor ili uz obvezno javljanje policiji.

Vserosijs'kyj zems'kyj sojuz dopomogy hvorym i poranenym vojinam te nadležni Vserosijs'kyj sojuz mist, Tetjanyns'kyj komitet koji je pružao privremenu pomoć stradalima u ratu, Romanovski komitet i dr. Dobročinstvo je poprimilo organiziran institucionalan oblik te je nastojalo utvrditi osnovne elemente građanskog društva u ratnim godinama. Rusko društvo Crvenoga križa pomagalo je vojnoj administraciji nadležnoj za pružanje pomoći ranjenima i bolesnima te je bilo osnovna građansko-vojno-medicijska organizacija u godinama Prvoga svjetskog rata. Carska je vlada uložila znatna sredstva u osiguravanje funkcioniranja navedenih struktura, rezultat čega su vodeće građanske organizacije toliko ojačale da su, u nekim područjima pružanja pomoći stanovništvu, postale konkurentne vladinim organizacijama. Sudjelovanje Crkve također je imalo veliko značenje u pružanju pomoći ratnim žrtvama. Jačanje uloge građanskih organizacija pokazalo je tendenciju samoorganizacije društva u kriznim vremenima svojeg postojanja, osobito u vrijeme rata, te je u određenoj mjeri bilo reakcija na nesposobnost vlade da na odgovarajući način organizira pomoć vojnom i civilnom stanovništvu.

Rast antivladinih istupa uzrokovan je gomilanjem društvenih problema, pogoršanjem materijalnog stanja opće populacije i dugotrajnim narušavanjem tradicionalnoga načina života. Od kolovoza 1914. do rujna 1915. zabilježeno je oko 100 štrajkova u kojima je sudjelovalo 43.000 ukrajinskih radnika, a od listopada 1915. do rujna 1916. bilo je 225 štrajkova koji su obuhvatili 210.000 radnika. U Ukrajini je od kolovoza 1914. do prosinca 1916. održano više od 160 prosvjeda seljaka. Znatno jačanje antiratnog i antivladinog raspoloženja u vojnoj sredini Jugozapadne i Rumunjske fronte, razmještenih u Ukrajini, uvjetovano je dugotrajnim ratnim operacijama koje su se, prije svega, odlikovale poznatim izrazom „bez promjena na fronti“, velikim ljudskim gubicima te aktivnom propagandnom djelatnošću.

Nakon što rusko zapovjedništvo nije uspjelo iskoristiti Brusilovljevu ofenzivu 1916. za preokret tijeka rata u svoju korist, došlo je do nezadovoljstva vojnika i cijelog stanovništva Ruskoga Carstva. Sve u svemu, svi slojevi društva osjetili su nakon toga nužnost i neizbježnost temeljitih promjena društvenog života. Sve više je raslo nezadovoljstvo zbog rata, prije svega zbog nezamislivo velikih ljudskih žrtava i besperspektivnosti. Abdikacija ruskoga cara Nikole II. 15. ožujka 1917. bila je pokazatelj raspoloženja

javnosti, a već 17. ožujka u Kijevu je stvorena Ukrajins'ka Centraljna Rada, koja je preuzela funkciju lokalne vlasti. Revolucijska zbivanja 1917.–1921. postala su organski nastavak procesa koji su započeli i posebno bili snažni u godinama Prvoga svjetskog rata te zbog toga čine cjelinu s njim.

S ukrajinskoga prevela Mihaela Dokuš

Literatura

История Первой мировой войны 1914–1918. – Москва, 1975.

Литвин, М., Науменко, К. Історія галицького стрілецтва. – Львів, 1991.

Запововський, В. Буковина у останній війні Австро-Угорщини: 1914–1918. – Чернівці, 2003.

Литвин, М. Україна: Доба війн і революцій (1914–1920). – Куїв, 2003.

Волковинський, В. М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. В кн.: Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. 4. – Куїв, 2004.

Донік, О. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.). – Там само.

Реєнт, О. П. Перша світова війна і Україна: Історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми. – Там само.

Реєнт, О. П., Сердюк, О. В. Перша світова війна і Україна. – Куїв, 2004.

Реєнт, О. П., Янишин, Б. М. Україна в період Першої світової війни: Історіографічний аналіз. – „УІЖ” – 2004. – № 4.

Сердюк, О. Біженство в Україні під час Першої світової війни. – Там само.

Степаненко, А. В. Православне парафіяльне духовенство на українських землях Російській імперії в роки Першої світової війни. – Там само. – 2004. – № 5.

Мировые войны XX века. – Кн. 2. – Москва, 2005.

Загребельна, Н. І., Коляда, І. А. Велика війна: Українство і благодійність (1914–1917 рр.). – Куїв, 2006.

Oleksandr Bojko

Sičovi striljci

Paravojna organizacija iz doba Ukrajinske revolucije 1917.–1921. koju su stvorili Ukrajinci, ratni zarobljenici austrougarske vojske, jedna od najdiscipliniranijih i najспособnijih za borbu u Armiji Ukrajinske Narodne Republike.

Ukrajn'ska Centraljna Rada se početkom studenog 1917. složila s prijedlogom Ćalyč'ko-bukovyns'kog odbora za pomoć žrtvama rata o formiranju Ćalyč'ko-bukovyns'kog kurinja sičovyh striljciv od ratnih zarobljenika Ćalyčana i izbjeglica. Kurinj¹ su oformila 22 dobrovoljca iz Darnyc'kog logora ratnih zarobljenika; potkraj studenoga 1917. sastojao se od 317 vojnika pod zapovjedništvom satnika G. Lysenka. U siječnju 1918. pridružila mu se velika skupina ratnih zarobljenika Ćalyčana, među kojima je bilo mnogo staršyna². Kurinj je reformiran te se pretvorio u discipliniranu vojnu jedinicu sposobnu za borbu; u sastavu je imao oko 600 vojnika te je dobio naziv – Kurinj sičovyh striljciv. Zapovjednik je bio pukovnik E. Konovalc', a načelnik stožera potpukovnik A. Meljnyk. Sastojao se od dviju satnija pješaštva (zapovjednici su bili satnik R. Suško i I. Čmola), rezervne satnije (satnik V. Kučabs'kyj), mitraljeske satnije (satnik F. Černyk) i topovske bitnice (satnik R. Daškevyč).

U siječnju i veljači 1918. sičovi striljci su vodili napetu borbu s boljševicima za vrijeme Kijevskoga (siječanjskog) oružanog ustanka 1918. te su sudjelovali u obrani Kijeva od sovjetske vojske M. A. Muravjova. Početkom veljače 1918. su zajedno s drugim postrojbama ukrajinske armije napustili glavni grad, branili vladine institucije Ukrajinske Narodne Republike u vrijeme povlačenja do Žytomyra i Sarny (danas grad Rivnens'ke oblasti). Sičovi striljci su zajedno s Gajdamac'kym košem Slobids'koji Ukrajiny³ 2. ožujka 1918. prodrli do Kijeva, oslobodivši ga od boljševika 10. ožujka 1918.

1 Naziv za vojni dio kontrarevolucionarnih kozaka (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

2 U Ukrajini i Rusiji od 16. do 18. st. vodeći privilegirani vrhovnik kozaka.

3 Vojna jedinica u sastavu Armije Ukrajinske Narodne Republike.

Kurinji sičovyh striljci bio je proširen u pukovniju (3000 vojnika; trećinu su činili Naddnprjanci) u sastavu 3. pješaštva kurinja, 2. mitraljeske satnije, satnije konjičke izvidnice i topovske divizije. E. Konovalc' bio je stalni zapovjednik postrojbi sičovyh striljci. Pukovnja je zbog visoke discipline ostala u Kijevu, gdje je osiguravala obranu Ukrajins'ke Centraljne Rade i vladinih institucija te je patrolirala ulicama grada. Pukovnja je nakon hetmanskoga prevrata 1918. odbila obavljati vojnu službu te je razoružana od strane Nijemaca. Zasebne jedinice pukovnije nastavile su službu u drugim vojnim postrojbama, prije svega u Zaporiz'koj diviziji pukovnika P. Bolbočana, u kojoj su činile 3. kurinji 2. pješačke pukovnije.

E. Konovalc' je u kolovozu 1918. od hetmana P. Skoropads'kog dobio dozvolu za formiranje streljačkog voda u gradu Bila Cerkva. U studenom je sastav vojske Okremog zagona sičovyh striljci (Posebni oidred) imao oko 900 staršyn i vojnika, sastojao se od pješačkoga kurinja, mitraljeske satnije, topovske bitnice, satnije konjičke izvidnice i dr. Postao je glavna vojna sila na koju se oslanjala Dyrektorija Ukrajinske Narodne Republike kada je 1918. proglašavala protyget'mans'ke povstannja (ustanak protiv Get'mana). Sičovi striljci su 18. studenog 1918. porazili brojčano nadmoćnu hetmansku vojsku u borbi kraj kolodvora Motovylyvka (kraj današnjeg naselja gradskog obilježja Borova Fastivs'kogo rajona Kijevske oblasti), započevši pobjednički marš ustanka. Sičovi su striljci postali jezgra republikanske armije koja se stvarala za vrijeme ustanka. Odred je na račun ustanika tijekom studenog i prosinca 1918. proširen u diviziju, a početkom siječnja 1919. u Osadnyj korpus sičovyh striljci, u čijem su sastavu bile i Crnomorska te 1. i 2. Dniprovs'ka divizija (ukupno 25.000 vojnika, uključujući do 80% stanovnika Naddnprjanščyne).

Osadnyj korpus raspao se na početku rata između Ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike i Ukrajinske Narodne Republike 1918.–1919. Nekadašnji su se ustanici, razjedinjeni boljševičkom propagandom, djelomično razbježali, a djelomično su prešli na stranu protivnika. Sposobnost za borbu zadržala je jedino Divizija sičovyh striljci (oko 7000 vojnika). Tijekom siječnja i veljače 1919. sičovi striljci su vodili borbu s boljševicima Livoberežne Ukrajine te s ustanicima atamana⁴ Zelenog na Kyjivščyni. Ostatak korpusa odveden je nakon velikih gubitaka u veljači

4 Zapovjednik kozaka.

1919. na odmor i reorganizaciju u Proskurov (danas grad Hmeljnyč'kyj) i Starokrostjantynov. Već tada je, na temelju strilec'kyh jedinica nekadašnjeg Osadnog korpusa, stvoren Korpus sičovyh striljcih, koji se sastojao od šest pješaćkih i šest topničkih pukovnija, oklopne divizije (četiri oklopna vlaka), tehničkih i opskrbnih dijelova. Ukupno brojčano stanje korpusa iznosilo je u ožujku 1919. blizu 8000, u lipnju 8700 vojnika. Tijekom ožujka i travnja 1919. dijelovi korpusa vodili su teške borbe s Crvenom armijom u rajonu Berdyčiv – Šepetivka, a tijekom svibnja i lipnja na Volynju.

Korpus je u lipnju 1919. ušao u sastav Grupy sičovyh striljcih s dvije divizije u kojima su $\frac{3}{4}$ vojnika bili Naddnprjanci. Za pohoda armije Ukrajinske Narodne Republike na Kijev i Odesu (srpanj–kolovoz 1919.) sičoviki su, u sastavu armijske grupe pukovnika A. Voljfa, stupali u smjeru Šepytivka – Zvjagelj (danas grad Novograd-Volyns'kyj) – Korostenj (osnovno stanje grupe: 8600 staršyn i vojnika, bojno stanje: 5100 bajuneta, 425 sablji, 206 mitraljeza, 42 topa). Nakon što su oružane snage juga Rusije objavile rat Ukrajinskoj Narodnoj Republici, striljci su s denikincima vodili borbe u rajonu Žmerynka – Proskuriv. Početkom prosinca 1919. boljševičke, poljske i denikins'ke vojske opkolile su Armiju Ukrajinske Narodne Republike tzv. četverokutom smrti. Strilec'ka Rada je 6. prosinca 1919. donijela odluku o nesudjelovanju u daljnjoj borbi te je proglasila demobilizaciju sičovyh striljcih. Zasebne su se jedinice pripojile dijelovima Armije Ukrajinske Narodne Republike te su sudjelovale u Prvome zimskom pohodu 1919.–1920., ostatak je prešao granicu i bio zarobljen od Poljaka. Nadalje, u sastavu Armije Ukrajinske Narodne Republike postojale su jedinice koje su se nazivale „sičovym striljcima“ (Sičova divizija i druge formirane 1920.), ali one nisu pripadale postrojbama sičovog streljaštva. Naziv im je služio za očuvanje ratne tradicije sičovog (zaporoški kozaci) streljaštva – ponosa ukrajinske armije. U razdoblju 1920.–1930. nekadašnji su zapovjednici sičovyh striljcih (E. Konovalc', A. Meljnyk i dr.) postali osnivači i vođe Ukrajinske vojne organizacije i Organizacije ukrajinskih nacionalista.

S ukrajinskoga prevela Mihaela Dokuš

Literatura

Коновалець, Є. Причинки до історії української революції. – Прага, 1928.

Безручко, М. Січові Стрільці в боротьбі за державність. – Каліш, 1932.

Дашкевич, Р. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота. – Нью-Йорк, 1965.

Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис: Ювілейне видання: 1917–1967. – Чикаго, 1969.

Золоті ворота: Історія Січових Стрільців. – Куїв, 1992.

Удовиченко, О. І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. – Куїв, 1995.

Довбня, В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 років: Організація та правові засади діяльності. – Куїв, 2000.

Капустянський, М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році. – Куїв, 2004.

Ковальчук, М. На чолі січових стрільців: Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1920 рр. – Куїв, 2010.

Orest Subteljnyj

Zapadna Ukrajina u međuratnom razdoblju

Kao što su na mjestu donedavno moćnih carstava nastajale nacionalne države, tako se u Istočnoj Europi, nakon Prvoga svjetskog rata, stvarao novi politički poredak. Iako je princip nacionalnog samoodređenja bio općeprihvaćen, nije se koristio uvijek, te zbog toga svi narodi nisu dobili državnost. Oni koji su je dobili, imali su velike i nemirne nacionalne manjine. Zato je u međuratnom razdoblju nacionalno pitanje ostalo neriješeno; povećanjem napetosti između gospodskih naroda i potisnutih manjina to je pitanje postalo goruće. A društveno-ekonomski problemi, koji su pritiskali ovu regiju još od doba Monarhije, samo su još produbili tešku situaciju.

Pokazalo se da je oko sedam milijuna Ukrajinaca, uglavnom nekadašnjih podanika Habsburške Monarhije, bilo jedina velika nacija koja dotad nije stekla nezavisnost. Većina Ukrajinaca se našla u sastavu Poljske, ostali su živjeli u Rumunjskoj i Čehoslovačkoj. Živeći posvuda, posebno u Poljskoj i Rumunjskoj, postali su objekt diskriminacijske politike. Zapadni Ukrajinci težili su samoupravi koja bi riješila njihove političke, društveno-ekonomske i kulturne probleme. Te su se težnje suočile s asimilacijskom politikom država u kojima su živjeli, zbog čega su i kod njih tokom cijeloga međuratnog razdoblja vladali nacionalni sukobi.

Novi status zapadnih Ukrajinaca

Iako je Poljska pobijedila u vojnom sukobu u Istočnoj Galiciji 1919. godine, s gledišta međunarodnog prava i država Antante njezina vlast nad zapadnim Ukrajinacima činila se spornom. S obzirom na formalnu obvezu da se drže principa samoodređenja naroda, Antanta nije mogla zanemariti prosvjede zapadnih Ukrajinaca protiv nametanja poljske uprave. Tako su do 1923. godine zapadne države, u prvom redu Engleska i Francuska, nastavile raspravljati o pitanjima statusa Istočne Galicije. Privremeno su se dogovorili

da će tim područjem vladati Poljska, pod uvjetom pružanja autonomne administracije i poštivanja nacionalnih prava Ukrajinaca.

O napetim odnosima koji su postojali u Istočnoj Galiciji između ukrajinske većine i nove poljske administracije 1919.–1923. najbolje govori izraz „uzajamno nepriznanje“.¹ Ukrajinci Galicije odbijali su priznati poljsku državu svojom zakonitom vladom sve dok Vijeće poslanika Antante u Versaillesu nije donijelo odgovarajuće rješenje. Bojkotirali su popis stanovništva 1921. i izbore za Sejm 1922. godine. Radikalni elementi primjenjivali su terorističku taktiku i sabotažu prema poljskim službenicima i državnim institucijama.

Sa svoje strane poljska je vlada činila sve kako bi Galicija bila poljski teritorij, podređujući si njezin politički, kulturni i ekonomski život i potpuno zanemarujući potrebe Ukrajinaca.

Međutim, s obzirom na međunarodni društveni stav, Poljaci su uzastopno proglašavali spremnost poštivanja prava Ukrajinaca i ostalih manjina u svojoj državi. Faktično je ta obveza bila utjelovljena u njihovu ustavu. Na kraju, 1923. godine, nakon što je poljska vlada ponovno uvjerila zapadne države kako će dati autonomiju Zapadnoj Galiciji, dopustiti uz poljski jezik i uporabu ukrajinskoga u tijelima administracije te Ukrajincima otvoriti vlastito sveučilište, Vijeće poslanika je priznalo suverenitet Poljske nad Istočnom Galicijom. To je rješenje za zapadne Ukrajince bilo korak unazad, jer ih je, smatrali su, ostavljalo na milost i nemilost njihova najljućeg neprijatelja.

Unatoč diskriminacijskoj politici, poljska država bila je zasnovana na ustavnim temeljima. Iako su izbori za dvodomni parlament s vremena na vrijeme bili objekt manipulacije, u većini slučajeva bili su relativno slobodni. Čak i kada je maršal Józef Piłsudski 1926. izvršio vojni udar, zakoni su bili na snazi, iako su se često tumačili u korist poljskih državnih institucija. Općenito su poljski zakoni pružali Ukrajincima mogućnost, makar i ograničenu, da pruže otpor ili barem protestiraju protiv državne politike. To je značilo da su unatoč statusu građana drugog reda, Ukrajinci u Poljskoj bili u boljem političkom položaju od svojih sunarodnjaka u Sovjetskom Savezu.

Novostvorena poljska država imala je najveći postotak nacionalnih manjina u Europi. Godine 1921. približno su trećinu njezina 27-milijunskog

1 ukr. „взаємне невизнання“ (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

stanovništva činili Ukrajinci, Židovi, Bjelorusi, Nijemci i drugi ne Poljaci. Ukrajinci su bili najveća nacionalna manjina: više od pet milijuna, odnosno gotovo 15% stanovništva. (Statistički podaci za nacionalne manjine bili su u međuratnom razdoblju nepouzdan; poljski izvori tvrde da je Ukrajinaca bilo oko četiri i pol milijuna, a Ukrajinci ne odustaju od šest milijuna.) Stoga brojčana prednost poljske većine nije bila tolika da im dopusti cjelovito i sustavno zanemarivanje težnji nepoljskih naroda.

Ukrajinci u Poljskoj predstavljali su dvije odvojene zajednice, a vlada je na sve moguće načine isticala njihove razlike. Većina Ukrajinaca živjela je na području bivših habsburških zemalja Istočne Galicije ili istočne Malopoljske, kako su ju nazivali. Ta regija je 1920. podijeljena na tri vojvodstva ²: Ljvivs'ko, Ternopiljs'ko i Stanislavs'ko³. Više od tri milijuna galicijskih Ukrajinaca, koji su većinom pripadali Grkokatoličkoj crkvi, bilo je nacionalno osviješteno i relativno dobro organizirano. Ostali Ukrajinci (oko dva milijuna) naseljavali su zapadni Volynj, Polissje i Holmsčynu – rajone koje je Poljska pripojila od Rusije; uglavnom su bili pravoslavne vjere te politički, društveno-ekonomski i kulturno nerazvijeni.

Poljska politika prema Ukrajincima

Pretenzije Poljaka na područja naseljena zapadnim Ukrajincima zasnivale su se na povijesnim činjenicama. Potkraj 18. st. ta su područja ušla u Poljsku Republiku (ukr. Reč Pospolyta) te su Poljaci smatrali kako ona moraju biti dijelom Poljske države, koja je nastala 1919. godine. U tim su područjima prevladavale poljske manjine spremne da ju prihvate, dok je nacionalni pokret među manjinama bio suviše slab da bi se suprotstavio poljskom pritisku. Pokazalo se da su Poljaci pogriješili u obje pretpostavke.

Represivna poljska politika prema Ukrajincima povremeno se stavljala pod znak upitnika. Dok je utjecajna ultranacionalistička stranka nacionaldemokrata na čelu s Romanom Dmovskim, koju je podupirala poljska manjina u Istočnoj Galiciji, dosljedno zastupala ratoborni antiukrajinski smjer, istaknuti Poljaci poput Leona Vasilevskog i Tadeusza Golovka pozivali su na umjerenost i fleksibilnost u odnosima s manjinama.

2 Vojvodstvo – administrativna jedinica teritorijalne podjele Poljske od 14 st. do danas (poljski: województwo).

3 Današnja Ivano-Frankivs'ka oblast.

S vremena na vrijeme centralna vlada u Varšavi proglašavala je ustupke Ukrajincima, ali pristaše tvrde linije među mjesnim vlastodržcima, službenim činovnicima i vojnim zapovjednicima odbili su ih ostvarivati. Također su postojale i regionalne razlike. Vojvoda Volynja, Genryk Jozevski, nastojao je pridobiti Ukrajince na stranu države, dajući im ograničene ustupke, istodobno kada su u susjednoj Galiciji represivne mjere vlade dosegnule vrhunac okrutnosti. Napokon, postojala je porazna nesuglasnost u tome kako je poljska vlada podržavala istočnoukrajinsku vladu u egzilu u Varšavi (što bi moglo biti korisno u slučaju rata sa SSSR-om) i odbijala priznati političke težnje zapadnih Ukrajinca.

U krajnjem rezultatu, poljska je vlada u odnosu na ukrajinsku manjinu vodila politiku sukoba. Godine 1924. donesen je zakon koji je zabranjivao upotrebu ukrajinskog jezika u državnim ustanovama. Iste godine Stanislav Grabski, ministar obrazovanja i otvoreni pristaša antiukrajinskih uvjerenja, proveo je reformu (zloglasni *lex Grabski*) koja je većinu ukrajinojezičnih škola pretvorila u dvojezične ustanove s prevladavanjem poljskog jezika. Ukrajinci se nisu mogli upisati na Ljvivs'ko sveučilište, ukinute su ukrajinske katedre, a obećanje da će se vladinim proračunom osnovati ukrajinsko sveučilište, ostalo je neispunjeno.

Među prvim političkim pothvatima Poljaka posebno nezadovoljstvo ukrajinskog seljaštva izazvao je program kolonizacije. Kako bi povećala poljsku prisutnost na istočnim granicama, vlada je 1920. počela naseljavati Galiciju i Volynj doseljenicima, tzv. *osadnykyma*⁴. Na početku su većina *osadnyka*, posebno na Volynju, bili vojni veterani, a kasnije su prevladali civili. Bez obzira što je Galicija bila jedna od najnaseljenijih poljoprivrednih regija u Europi, doseljenici su dobivali velike dijelove najplodnije zemlje i bogatu financijsku potporu.

Oni koji su odlučili da neće obrađivati zemlju, dobivali su povlaštene poslove seoskih policajaca, poštanskih i željezničkih službenika te sitnih činovnika. Ukrajinski izvori navode da je do 1938. u sela Istočne Galicije i Volynja pristiglo 200.000 Poljaka, a u gradove 100.000. U svakom slučaju je dolazak poljskih doseljenika, iako nije mogao znatnije promijeniti etnički sastav stanovništva istočnih područja, izazvao veliko nezadovoljstvo Ukrajinaca.

4 ukr. осадники – naziv za poljske koloniste u zapadnoukrajinskim i zapadnobjeloruskim zemljama u razdoblju između dva svjetska rata, koji su dobivali najbolju zemlju za obradu i državne kredite.

Državnim udarom Piłsudskog 1926., uvedena je vojna diktatura i počeli su se javljati prvi znaci poboljšanja odnosa s Ukrajincima. Oličenje tog novog pristupa bio je Genryk Jozevski, koji je 1927. postavljen za volynjskog vojvodu. On je uspio pridobiti na svoju stranu ukrajinske seljake zahvaljujući podjeli velikih dijelova vladine zemlje mjesnom stanovništvu. Također je davao ograničene ustupke političkim vođama volyns'kih Ukrajinaca, istodobno ih nastojeći izolirati od „pogubnog utjecaja“ nacionalistički usmjerenih Ćalyčana. Postupno su, međutim, naponi Jozevskog bili potkopani religijskom diskriminacijom pravoslavnih Volynjana te gorućim otporom mjesnog činovništva i poljskih nacionalista.

Ukrajinsko-poljski odnosi znatno su se pogoršali u vrijeme velike krize 1929.–1933., koja je posebno pogodila ukrajinske poljoprivredne rajone. Seljaci su trpjeli ne toliko zbog nezaposlenosti, koliko zbog katastrofalnog pada profita, uzrokovanog smanjenjem potražnje njihovih proizvoda. U godinama krize čisti profit s jednog akra manjih seoskih posjeda pao je za 70–80%. U takvim se okolnostima zaoštrila mržnja ukrajinskih seljaka prema bogato supsidiranim kolonistima i bogatim poljskim zemljoposjednicima. Poraslo je i nezadovoljstvo među ukrajinskim intelektualcima, posebno među mladima (i nezaposlenima), jer su se malobrojna radna mjesta u vladinim službama uvijek dodjeljivala Poljacima. Zato su pozivi radikalno usmjerenih ukrajinskih nacionalista, na aktivan otpor poljskoj dominaciji, naišli na širok odjek među mladim Ukrajincima.

Pacifikacija. U ljeto 1930. Galiciju je zahvatio val napada na poljske posjede, koji se najčešće izražavao paležom; zabilježeno je oko 2200 takvih događaja. Kao odgovor, vlada je poduzela masovne i surove akcije. Sredinom rujna ukrajinska sela su napale velike jedinice policije i konjice, počevši kampanju takozvane pacifikacije („smirivanja“). Primjenjujući princip kolektivne odgovornosti, naoružani odredi okupirali su oko 800 sela. Uništavali su središta ukrajinskih zajednica i čitaonice, konfiscirali vlasništvo i prehranu, fizički kažnjavali prosvjednike. Zatvoreno je više od 2000 Ukrajinaca, uglavnom školaraca, studenata i mladih seljaka, gotovo svaki treći osuđen je na dugu robiju. Ukrajinski zastupnici Sejma smješteni su u kućni pritvor, kako bi im se onemogućilo prisustvovanje izborima koji su se održavali u to vrijeme, a ukrajinske glasače su terorizirali prisiljavajući ih glasovati za poljske kandidate.

Zbog prosvjeda Ukrajinaca Ligi naroda, sudbina ukrajinske manjine u Poljskoj uopće i kampanja „pacifikacije“ dobili su obilježje međunarodnog skandala. Međutim, ako su europski, posebno britanski političari osudili ponašanje Poljaka, komitet Lige naroda optužio je ukrajinske ekstremiste za izazivanje represije. Iako je poljska vlada brzo ugušila pobunu, njihova su djela još više razljutila Ukrajince, uzrokujući porast ekstremizma s obji strana, i otežala traženje konstruktivnih rješenja.

„Pacifikacija“ je na prvi pogled uvela u selo poredak, ali nije oslabila odlučnost mladih radikalno usmjerenih nacionalista u borbi protiv poljskog režima. Organizacija ukrajinskih nacionalista (OUN) je na početku 1930-ih godina tek izmijenila taktiku, usredotočujući snage na organizaciju političkih atentata na poznate državne djelatnike i vladine činovnike, a također i eksproprijaciju finansijskih sredstava, neiskoristivih za njezine djelatnosti. Sa svoje strane vlada je zauzela beskompromisan stav prema Ukrajinacima. Godine 1934. u mjestu Bereza Kartus'ka otvoren je koncentracijski logor, u kojem je bilo zatočeno oko 2000 političkih zatvorenika, uglavnom Ukrajinaca. Iste je godine Poljska odustala od obveze pred Ligom naroda da osigura prava nacionalnim manjinama.

Ta politika govori o njezinu prijelazu na krajnju desnu poziciju.

Početakom 1935. je po novom ustavu sva vlast bila u rukama maršala Piłsudskog, ovlast Sejma bila je ograničena, interesi države proglašeni su stvarima prvoga reda. Izbori su reorganizirani, kako bi vladi osigurali povlasticu odobrenja ili neodobrenja kandidata. Nakon smrti Piłsudskog, iste su godine u upravljanju državom sve veću ulogu imali vojni klanovi.

Pokušaji kompromisa. I u poljskom i u ukrajinskom taboru postojali su djelatnici kojima su dojadile poljsko-ukrajinske svade. Na ukrajinskoj strani za kompromis se najviše zalagala Ukrajinska narodno-demokratska unija⁵. Njihove lidere zabrinjavale su posljedice nasilnih radnji OUN-a i njima izazvana represija nad Ukrajinacima. Također ih je zadržni pokret (koji je za efektivnu djelatnost trebao političku stabilnost) prisiljavao tražiti putove prema zbližavanju. S poljske strane također su se javili znaci spremnosti na kompromis. Godine 1933. vlada je pokrenula „poljsko-ukrajinski bilten“ – časopis koji je osvjetljavao pozitivne aspekte ukrajinsko-poljskih odnosa. Ubrzo nakon toga, premijer Vaydav Jedželevič javno je priznao da su pogreške učinjene na obje strane. Paradoksalno, atentat na

5 Українське національно-демократичне об'єднання – u nastavku UNDO.

ministra unutarnjih poslova Bronisława Pierackog 1934. od strane OUN-ovca prekinuo je proces zbližavanja, iako su taj čin odlučno osudili UNDO i mitropolit Šeptyc'kyj. Tako je 1935. prokrčten put za potpis ograničenog ugovora između vlade i UNDO-a, kasnije poznat kao „normalizacija“.

Ugovor je od Ukrajinaca zahtijevao da službeno priznaju primat interesa Poljske države i glasuju za novi budžet. Zato je vlada kandidatima UNDO-a dopustila sudjelovanje na izborima, znatno time povećavajući ukrajinsko predstavništvo u Sejmu. Nakon izbora učinila je još jedan ustupak. Vođa UNDO-a Vasyļ Mudryj izabran je za podmaršala Sejma. Oslobođena je većina zatvorenika iz Bereze Kartus'ke. Poneke ukrajinske gospodarske ustanove i zadruge dobile su financijsku pomoć. Mnogim članovima UNDO-a činilo se kako život pod Poljskom može postati podnošljiv, posebno u odnosu na strahote koje su Ukrajinci proživljavali pod sovjetskom vlašću.

Ali normalizacija nije bila odobrena svim Ukrajincima. Opozicija unutar UNDO-a i ostale ukrajinske stranke napale su vođe UNDO-a što su pristali „kupiti mrvice s poljskoga stola“. Nije bilo ništa neobično ni što su radikalno usmjereni nacionalisti odbijali normalizaciju i nastavljali revolucionarnu djelatnost. I naposljetku, skeptičnost prema uspjehu politike približavanja bila je duboko prisutna u cijelom ukrajinskom društvu, kao i nepovjerenje prema Poljacima. Bez obzira na ustupke centralne vlade, u istočnim je zemljama gotovo svaki vojvoda, ponekad ili uvijek načelnik policije, provodio brutalne metode „provođenja poslova“ s Ukrajincima. Takav pristup činovnika podržavala je mjesna poljska manjina. Horde Poljaka pljačkale su ukrajinske ustanove, često u tajnim dogovorima s mjesnim poljskim činovnicima. Poljski mladići, organizirani u paravojnim jedinicama „striljci“ („strijelaca“), pod izgovorom pomoći i osiguranja pravnog poretka često su napadali Ukrajince. Godine 1938. pogranična policija, poznata po okrutnosti, provodila je u rajonima koji su bili naseljeni Ukrajincima uz sovjetsku granicu tzv. mini pacifikaciju.

Najokrutniji protivnici normalizacije bili su poljski vojnici. U strahu od rata na kraju 1930-ih godina, vojno vodstvo je sve više gledalo nezadovoljne Ukrajince kao velik problem, vezan uz sigurnost države. Kako bi ih uklonili i smanjili problem, vojska je provodila praksu *divide et impera*; godine 1938. počela je propagandu prema ukrajinojezičnim Guculima, Lemkima i Bojkima Karpata, služeći se idejom da su oni drugi etnicitet, a ne

dijelovi ukrajinskog naroda. Pokušali su razviti lemkiški dijalekt kao zaseban jezik, te Lemke prisiliti na prijelaz s grkokatoličanstva na pravoslavlje, kako bi stvorili prepreke između njih i galicijskih Ukrajinaca. Jedan od oblika taktike bio je pokušaj vojnih struktura da uvjere osiromašeno ukrajinsko plemstvo, koje se gotovo ničim nije razlikovalo od seljaka osim svojim dragocjenim aristokratskim naslovima, da nisu slični ukrajinskim seljacima ni po društvenim, niti po nacionalnim oznakama.

U to doba su u Volynju poljske vlasti nastavljale ofenzivu protiv Pravoslavne crkve –osnovnog temelja ukrajinske nacionalne opstojnosti. Tvrdeći da je u prošlosti većina crkvi u Volynju i Holmščyni bila grkokatolička ili rimokatolička, vlasti su predale potonjima oko 150 pravoslavnih crkvi, a 190 su uništili. Od 389 pravoslavnih crkvi, koje su postojale na Volynju 1914., do 1939. je ostala tek 51 crkva. Slične metode provodile su se u susjednima Holmščyni i Polissju, gdje su naoružane horde kolonista pod nazivom „Krakus“ terorizirale mjesno stanovništvo, prisiljavajući ih na prelazak u katoličanstvo, a upravljanje Pravoslavnom crkvom, bogoslovna naobrazba i čak liturgija obavljali su se na poljskom jeziku.

Društveno-ekonomski uvjeti

Bez obzira na velike političke preokrete koje su osjetili zapadni Ukrajinci tijekom raspada Austrijske i Ruske Monarhije, borbe za nezavisnost i pripojenje Poljskoj, društveno-ekonomski uvjeti njihova života ostali su u biti bez promjene. Područja naseljena Ukrajinacima, koja su činila četvrtinu teritorija Poljske, bila su nerazvijeni agrarni dijelovi ili unutrašnje kolonije, koji su dostavljali središnjim regijama Poljske jeftinu sirovinu, a za uzvrat kupovali skupu proizvedenu robu.

Čak prema poljskim mjerilima, Zapadna je Ukrajina bila izrazito agrarna zemlja. Oko 80% stanovništva bili su seljaci (kod Poljaka je taj omjer bio 50%) i samo 8% industrijski radnici (kod Poljaka bilo ih je oko 20%). Osim strukturnih problema, ukrajinsko stanovništvo bilo je prisiljeno rješavati probleme nastale ratnim pustošenjem, diskriminacijskom ekonomskom politikom vlade te utjecajem velike krize. Jednom riječju, društveno-ekonomska sudbina zapadnih Ukrajinaca pod Poljskom bila je neizvjesna, kao i njihov politički status.

Osnovne ekonomske poteškoće bile su u seoskoj poljoprivredi, gdje su ostali predratni problemi poput prenaseljenosti sela i sitnih imanja. U vojvodstvima Poljske naseljenim Ukrajincima, 1,2 milijuna seoskih gospodarstava imalo je 60% zemlje. Taj problem bio je još veći u Galiciji, gdje više od 75% seoskih imanja nije prelazilo 10 akra. U to doba približno 2000 velikih posjeda, koji su pripadali Poljacima i s vremenom imali 10–20 akra, okupljalo je 25% zemlje. Na Volynju, gdje je velikih poljskih zemljoposjednika bilo manje, zemlja je bolje rodila, a seoski posjedi su bili veći i na selu se živjelo malo bolje.

Da bi ublažili problem velikog pomanjkanja zemlje, vlada je 1920-ih godina išla na raspodjelu velikih imanja; ukrajinskim seljacima taj program nije mnogo koristio jer je većina parcela podijeljena poljskim seljacima i novopridošlim doseljenicima. U rješenju problema prenapučenosti sela manje učinkovita nego nekoć bila je emigracija, jer su u međuratnom razdoblju SAD i Kanada smanjili broj emigranata koje mogu primiti. Stoga je emigriralo tek oko 170 000 zapadnih Ukrajinaca.

Seljaci koji su odlučili poboljšati svoju sudbinu, tražili su nove mogućnosti u industriji. Na istočnim područjima bio je neproporcionalno malen postotak i slabo razvijena industrija Poljske. Tek oko 135.000 zapadnih Ukrajinaca radilo je u šumskoj i naftnoj industriji. Najveće gradsko središte Galicije bio je Ljviv, s oko 300.000 stanovnika, uglavnom Poljaka i Židova.

Kao i prije rata, intelektualci su pokušali razvijati političko, kulturno i čak društveno-ekonomsko vodstvo zapadnoukrajinskoga društva. Ali za razliku od 19. st., kada su velik dio te klase bili svećenici, u međuratnom razdoblju je većina intelektualaca bila svjetovna.

Prema podacima poljskih istraživača, 1930-ih godina je među zapadnoukrajinskim radnim stanovništvom bilo 1% intelektualaca (15.000), a kod Poljaka 5%. Osnovni razlog malog broja obrazovanih Ukrajinaca bila je politika vlade, usmjerena na to kako ograničiti upis na sveučilište osobama koje nisu Poljaci. Stoga je na Ljvivs'kome sveučilištu postotak Ukrajinaca dosezao jedva 10%.

Predstavnici ukrajinske inteligencije zarađivali su za život radeći uglavnom kao učitelji ili službenici u zadrugama koje su brzo rasle. Poneki su ovladavali specijalnostima poput odvjetništva, medicine, farmakologije, inženjerskih poslova, gdje su monopol dugo držali Poljaci i Židovi.

Zatvorena za Ukrajince ostala je služba u državnoj administraciji – jedna od najraširenijih profesija u cijeloj Istočnoj Europi bila je rezervirana isključivo za Poljake. Bez obzira na sve, pozitivna posljedica takvoga stanja bila je što je mnogo mladih obrazovanih Ukrajinaca bilo prisiljeno prestati tražiti posao u gradovima i prihvatiti posao na selu, što je znatno kočilo njihov društveno-ekonomski i kulturni razvitak. Ali naći odgovarajući posao bilo je teško, posebno za vrijeme velike krize 1930-ih godina, što je i bez toga pogoršalo nesigurno stanovništvo ukrajinskih intelektualaca. Ova potonja, sve strano, podgrijavała je mržnju Ukrajinaca prema poljskom režimu, usmjeravajući ih prema uvjerenju da svi ostali problemi mogu biti riješeni samo uz uvjet postojanja vlastite države.

Reagiranje Ukrajinaca

Budući da je prirodu poljsko-ukrajinskih odnosa u međuratnom razdoblju uglavnom formirala poljska vlada, djelatnost Ukrajinaca svodila se kao odgovor na poljske inicijative.

Ukrajinci su uglavnom bili u opoziciji spram poljskog režima, smatrajući to ili legalnim stvarima, koje ne ugrožavaju njihovu sredinu, ili nasilnim revolucionarnim metodama, bez obzira na posljedice. Prvi od ta dva dijela bio je prošireniji.

„Legalci“ nikad nisu nastupali bez svojega cilja – prije ili poslije ujediniti sve Ukrajince u nezavisnu državu; usredotočili su snagu na zaštitu tih dobitaka, koju su izborili pod vladom Austrije nasuprot diskriminacijskoj politici poljske države. Oni su sudjelovali u poljskom političkom sustavu kroz legalne ukrajinske stranke, širili su zadružni pokret i pokušali zaštititi ukrajinsko školstvo. Razvijajući taj „organicistički sektor“ ukrajinskoga društva, „legalci“ su smatrali da će Ukrajincima biti bolje dobivanjem nezavisnosti. Ta konstruktivna djelatnost privlačila je uglavnom stabilne elemente ukrajinskog društva, kao što su bili članovi predratnog *establishmenta*: svećenike, većinu intelektualaca i bogate seljake.

Političke stranke. U poljskom društvu, podijeljenom na brojne frakcije, 1925. su postojale 92 registrirane stranke, od kojih 32 prisutne u parlamentu. Takva tendencija političke diferencijacije također je imala mjesto u ukrajinskoj sredini. Okupljajući ideološki spektar od krajnje

ljevice do krajnje desnice, Ukrajinci su imali oko 12 političkih stranaka, koje su odražavale različite političke tradicije „austrijskih“ Ukrajinaca Istočne Galicije u suprotnosti spram „ruskih“ Ukrajinaca Volynja, Polissja i Holmšćyne.

Postojala je i stranka brojnija i utjecajnija od svih zajedno – UNDO. Osnovana je 1925. kao rezultat spajanja Radničke partije s nizom manjih udruženja. Bez obzira na promjenu imena, UNDO je nastavljao djelatnost predratne Nacionalne demokratske stranke, vodeće zapadnoukrajinske stranke. Prije i za vrijeme Poljsko-ukrajinskoga rata 1918.–1921. ta liberalna stranka borila se za ustavnu demokraciju i nezavisnost Ukrajine. Kako bi pripremila Ukrajince za nezavisnost, podržavala je politiku „organicističkog razvoja“ i agrarnu reformu. Fleksibilna u svojim taktikama, ta stranka je pokušala normalizirati ukrajinsko-poljske odnose. Ali represija poljske vlade s jedne strane, te ekstremnih ukrajinskih nacionalista s druge, otežavali su centrističku politiku UNDO-a.

Budući da je većina ukrajinskih djelatnika, uglavnom intelektualaca i duhovnih vođa, podržavala UNDO, on je bio stranka zapadnoukrajinskog *establishmenta*.

Njegovi članovi su kontrolirali većinu ukrajinskih financijskih, zadružnih i kulturnih ustanova te najutjecajnije zapadnoukrajinske novine *Dilo*.⁶ Na izborima je UNDO dobio oko 600.000 glasova, osvojivši većinu ukrajinskih mjesta u Sejmu; najistaknutiji vođe stranke bili su Dmytro Levyc'kyj, Vasylj Mudryj, Stefan Baran, Ostap Luc'kyj, Milena Rudnyc'ka i Ivan Kedryn.

Socijalističke tendencije među zapadnim Ukrajincima bile su jake, iako fragmentarne. Glavni zastupnik bila je Radikalna stranka – najstarija ukrajinska stranka. Njezin program tražio je pravedniju raspodjelu zemlje seljacima, ograničenje privatnog vlasništva i odvajanje crkve od države. Smatrali su da se to ne može ostvariti dok ne bude stvorena nezavisna država, koja bi okupila sve Ukrajince. Tijekom 1920-ih i 1930-ih radikali su, među kojima su mnogi podržavali ZUNR, bili uvjereni protivnici SSSR-a i Poljske – glavnih neprijatelja ukrajinske nezavisnosti.

U 1930-im godinama imali su 20.000 članova, najviše seljaka, poljoprivrednih radnika i malo intelektualaca. Na izborima 1928. imali su 280.000 glasača. Radikali, usredotočeni na Galiciju, pokušali su proširiti

6 ukr. *Діло*.

svoj utjecaj na Volynj, Polissje i Holmščynu, ujedinjujući se 1926. s manjom ukrajinskom strankom socijalista – revolucionarna koja je postojala na Volynju, te su zajedno stvorili Ukrajinsku socijalističko radikalnu partiju; najistaknutiji vođe bili su veterani poput Leva Bačinskog i Ivana Makuha. Ako su radikali imali nacionalističke tendencije, druga velika ukrajinska socijalistička stranka – brojčano manji i slabi socijaldemokrati na čelu s Levom Gankevyčem, bila je na strani komunizma.

Tijekom 1920-ih u Zapadnoj su se Ukrajini brzo širili prosovjetski stavovi. U znatnoj mjeri bila je to reakcija na sklonost zapadnih država prema Poljacima, na njihovo dopuštanje poljskog ugnjetavanja nacionalnih manjina. Zapadnim Ukrajincima su također imponirali politika ukrajinizacije u Sovjetskoj Ukrajini i preporod seljaštva za vrijeme NEP-a⁷. Kako bi stimulirala te tendencije, sovjetska vlada je za svoje konzule u Ljvivu postavljala Ukrajince, a kako bi pridobila zapadnoukrajinske intelektualce i studente, propagirala je dostignuća Sovjetske Ukrajine i obećavala im topao doček.

Kao posljedica, u Sovjetsku su Ukrajinu emigrirali važni predstavnici zapadnoukrajinske inteligencije kao što su Myhajlo Lozins'kyj, Antin Krušeljnyc'kyj, Stepan Rudnyc'kyj, a također stotine studenata. Svi su oni poginuli za vrijeme represije 1930-ih godina. Nemajući službene kontakte sa sovjetskom vladom, „Znanstveno društvo Ševčenko“ u Ljvivu podržavalo je također bliske veze s Ukrajinskom Akademijom znanosti u Kyjivu. Zapadnoukrajinske zadruge razmjenjivale su praksu i spoznaje sa sovjetskim kolegama. Zapadnoukrajinska emigracijska vlada Evgenija Petruševyča je nakon 1923. zauzela otvorene prosovjetske stavove, kao što je učinio utjecajni dio vodstva UNDO-a. Ali te tendencije nisu trajale dugo i kada se 1930-ih u Zapadnoj Ukrajini proširila vijest o strahotama kolektivizacije, gladi i čistkama, ubrzo su oslabile.

Ali u vrijeme uzleta su te prosovjetske simpatije značile i početak nekolicine legalnih i nelegalnih organizacija. Nevelika skupina Ćalyčana, većina kojih je za vrijeme revolucije bila u vojnom ropstvu u Rusiji, stvorila je 1919. Komunističku partiju Istočne Galicije. Za kratke okupacije Galicije od strane Crvene armije, 1920., ti su galicijski komunisti – Ukrajinci, Židovi i Poljaci, stvorili efemernu „vladu“. Godine 1923. stranka je promijenila

7 Nova ekonomska politika (rus. Новая экономическая политика).

ime u Komunistička partija Zapadne Ukrajine (KPZU) i, pristupajući pod pritiskom Komunističke Internacionale, postala je autonomni dio Poljske Komunističke partije. Ali i tada su ukrajinski vođe te mnogonacionalne stranke, poput Karola Maksymovyča i Romana Kuzmi, tvrdoglavo pokazivali ukrajinsku narav zahtijevajući u svojim istupima „zapanjujuću“ nezavisnost. Neprestano su podržavali Šumskog i nacionalkomuniste u Sovjetskoj Ukrajini, davši svojoj poziciji principijelan odjek u međunarodnome komunističkom pokretu. Ta pozicija je dovela do jačanja ukrajinskog vodstva KPZU-a, ali nije prekinula s frakcijskim borbama unutar partija. Naredbom Staljina, 1938. su raspušteni. Tridesetih godina KPZU je imala više od 4000 članova, polovica su bili Ukrajinci, a ostatak – Poljaci i Židovi.

Kao nelegalna tajna stranka, KPZU je 1926. krenula na put stvaranja legalne pouzdane i masovne organizacije pod nazivom Radničko-seljačka socijalistička Unija („Seljrob“), s namjerom dobivanja potpore većine naroda. U početku su je predvodili lijevi rusofil Kyrylo Valjnyč'kyj i ukrajinski socijalist iz Volynja Pavlo Vasyljčuk. Ubrzo su unutrašnji sukobi, slični onima koji su razdirali KPZU, podijelili organizaciju na desno krilo, koje je predstavljalo ukrajinske nacionalne interese, i lijevo, koje je podržavalo Moskvu. Na vrhuncu snage, 1928. godine, oba krila su imala oko 10.000 članova, te su na izborima osvojila oko 240.000 glasova, uglavnom nacionalno osviještenih „desničara“. Uz to, Staljinova politika je potisnula podršku naroda „Seljrobu“ pa odluka poljske vlade o raspuštanju te organizacije 1932. godine nije izazvala velike proteste.

Ostale ukrajinske partije bile su male, slabe i pristajale su na suradnju s poljskom vladom. Jedna od njih – Ukrajinska katolička partija episkopa Grygorija Homyšyna – neuspješno je pokušala mobilizirati pristalice klerikalnoga konzervativizma.

Rusofili, koji su doživjeli veliki pad, osnovali su Rus'ku seljačku partiju i Rus'ku agrarnu partiju, koje su se 1931. spojile. Ali ni to nije moglo spriječiti mnoštvo njihovih članova da prijeđu u ukrajinske stranke.

Zadružni pokret „Osloni se na vlastite snage“. Bila je to krilatica zagovornika „organicističkog razvoja“ zapadnoukrajinskog društva, smatrajući kako Ukrajincima u počecima neće pomoći nitko (sigurno ne poljska vlada) nego sami sebi. Jedan od načina u postizanju ciljeva Ukrajinci su vidjeli u zadrugama. Osnovna funkcija zadruga bila je razvitak

gospodarstva. Za vrijeme poljske vlade ta se funkcija znatno proširila: zadružni pokret smatrao se instrumentom samouprave i gospodarske samozaštite, škola u kojoj su ljudi naučili biti gospodarima vlastite zemlje.

Važan činitelj u rastu uloge zadruga bili su veterani Ukrajinske vojske, koji su im pristupali. Proživljavajući poraz, ti domoljubno raspoloženi, politički aktivni ljudi, u zadrugama su vidjeli nastavak borbe za ukrajinsku stvar: „Radeći u zadrugama, mi ponovno postajemo vojnicima naroda.“ Svaka organizirana zadruga, svaka osigurana roba ili usluga, svaki groš koji je došao u ukrajinski, a ne u poljski džep, smatrali su se udarcima na poljske neprijatelje i još jednim korakom do nezavisnosti. Sudjelovanje u zadrugama objašnjavalo se i praktičnim pogledima: nerijetko su samo zadruge davale veteranima mogućnost zaposlenja.

Zadruge su brzo stvorile razgranatu mrežu. Kreditne udruge organizirale su se u asocijaciju pod nazivom „Centrobank“. Seoski potrošači i trgovinska društva stvorili su „Centrosojuz“, udruga mliječnih zadruga nazivala se „Maslosojuz“, „Narodna trgovlja“ je predstavljala mjesne trgovce. Organizacija koja je ujedinila sve zadruge, nadgledala njihove račune, podučavala službenike i osiguravala opće vodstvo zvala se RUSK (Revizna ukrajinska udruga zadruga⁸). Autoritet udruge predvodili su visokoprofesionalni i samoodani vođe, u prvom redu Ostap Luc'kyj i Julijan Pavlovs'kyj.

U međuratnom razdoblju, zadruge su okupile uglavnom seoske proizvođače i trgovačke organizacije te su regulirale cijene poljoprivrednih proizvoda. Najveće uspjehe u prodaji proizvoda dosegnule su mliječne zadruge „Maslosojuz“, koje su preplavile zapadnoukrajinsko i znatan dio poljskog tržišta.

O velikom rastu zadruga svjedoči statistika. Ako je 1921. u Istočnoj Galiciji bilo približno 580 ukrajinskih zadruga, 1928. je njihov broj porastao do 2500, a 1939. približio se broju 4000. Opći broj članova zadruga pred početak Drugoga svjetskog rata dosegnuo je više od 700.000, gotovo 90% zadruga djelovalo je u Istočnoj Galiciji, na Volynju, Polissju i Holmščyni, Ukrajinci su morali pristupati poljskim zadružnim udruženjima. Ipak, na svakog Ukrajinca je dolazilo dva puta više zadruga nego kod Poljaka, mada su potonji imali premoć koristeći se potporom vlade.

8 укр. Ревізійна Українська спілка кооперативів.

Ukrajinske zadruge su se također suočavale s ozbiljnim problemima. Uznemireni zbog širenja pokreta, poljska vlada je počela sustavno štetiti njihovu daljnjem razvoju. Poljska taktika uključivala je optužbe zbog navodno nepravilno pripremljenih izvještaja, kršenja pravila gradnje ili higijene i dr. Prema brojnosti i visokoj organizaciji, ukrajinske zadruge su ipak bile znatno slabije u odnosu na poljske zbog nedostatka kapitala, što je ograničilo njihov gospodarski utjecaj. Ali unatoč svim poteškoćama, zadružni pokret je pokrenuo društvenu mobilizaciju i nacionalnu integraciju Ukrajinaca Galicije i svjedočio o njihovu nastojanju da se bave vlastitim poslovima.

Naobrazba. Kao što se moglo očekivati, školstvo je preuzelo najosjetljivija i važna pitanja u ukrajinsko-poljskom sukobu. Osim obrazovanja djece, Ukrajinci su željeli da škole uzdižu nacionalnu svijest i kulturu autohtonog stanovništva. Poljaci su se nadali da će školski sustav ne Poljake odgajati kao lojalne građane Poljske države. Razvijali su obrazovanje na početnom stupnju, posebno u zaostalim krajevima poput Polissja, Volynja i Holmsčyne. Do početka 1930-ih nepismenost u krajevima koji su bili naseljeni Ukrajinacima pala je na 28% (iako je na Volynju bila znatno viša). Dakle u početku su ukrajinojezične škole, osnovane za vrijeme austrijske vlasti, pod pritiskom pretvaranja u dvojezične, sustavno ugašene. Od 2400 osnovnih ukrajinskih škola, koje su 1912. postojale u Istočnoj Galiciji, 1937. ih je ostalo tek 352. U Volynju se tijekom određenog vremena broj ukrajinskih škola s 440 smanjio na osam. Na razini srednjoškolskog obrazovanja stanje je također bilo beznadno: 1931. je na jednu poljsku gimnaziju dolazilo 16.000 Poljaka, dok na jednu ukrajinsku – čak 230.000 Ukrajinaca.

Ukrajinci su se osjećali diskriminirani i na sveučilišnoj razini. Vlada nije ispunila obećanje o osnivanju njihova Sveučilišta i sustavno je činila poteškoće Ukrajinacima koji su željeli imati sveučilišnu naobrazbu. Stoga su oni 1920. u Ljvivu osnovali „tajno“ sveučilište. Organizirani bez dopuštenja vlasti, improvizirali su programe koji su se tajno predavali. U doba procvata to je sveučilište imalo 54 profesora, tri fakulteta, 15 katedri i oko 1500 studenata. Nakon što ga je vlada 1925. zatvorila, mnogo je ukrajinskih studenata pobjeglo izvan granica zbog nastavka studija, posebno u Čehoslovačku. Rezultat je bio da su obrazovani Ukrajinci postajali ratoborni predstavnici antipoljskih raspoloženja i radikalnih političkih pogleda.

Da se zadovolji potreba Ukrajinaca za srednjoškolskim ustanovama, osnovano je udruženje „Ridna škola“, koje je do 1938. otvorilo približno 40 gimnazija, liceja i profesionalno-tehničkih škola. Velik dio troškova pokrivali su doprinosi njegovih članova, broj kojih se od 1914. s 5000 povećao na 100.000 godine 1938., te doprinosi emigranata iz SAD-a i Kanade. Opće kulturne potrebe ostvarivale su se i u djelatnosti „matice“ svih zapadnoukrajinskih organizacija, uglednog društva „Prosvita“, koje je 1939. imalo oko 360.000 članova. Okupilo je veliku mrežu čitaonica, objavljivalo priručnike, otvaralo dječje vrtiće i organiziralo niz tečajeva.

Naklonost Galyčana prema organizacijskoj djelatnosti očitovala se i u drugim područjima. Nastavile su djelovati predratne organizacije seoske mladeži poput „Sokola“ i „Luga“ (prije „Sič“). Osnovane su nove organizacije: među ostalima „Plast“ 1911., koji je djecu mjesnih intelektualaca pripremao za zauzimanje čelnih mjesta u društvu. Uvjerena da je skautski („plastovski“) pokret rasadnik nacionalizma, vlada ga je 1930. zabranila. U organizacijskom životu međuratnog razdoblja važno je bilo jačanje ženskog pokreta. Zbog odgoja nove, nacionalno osviještene, kulturno razvijene, društveno i ekonomski progresivne žene osnovan je 1920. Savez ukrajinskih žena, koji je kroz 10 godina imao 45.000 članova. Pod vodstvom zastupnice Sejma Milene Rudnyc'ke, razvio je široku humanitarnu, obrazovnu i kulturnu djelatnost, a imao je i dobre odnose s međunarodnim feminističkim organizacijama.

Crkve. Najveća, najbogatija i najutjecajnija organizacija zapadnih Ukrajinaca bila je, bez sumnje, Grkokatolička crkva. Ali je uloga te ustanove u galicijskome društvu doživjela velike promjene. U usporedbi s 19. st., kada je bila jedina organizacija Ukrajinaca Galicije, u međuratnom razdoblju bila je tek jedna od mnogih (možda i najveća) i od tada nije mogla računati na bezuvjetnu potporu svih galicijskih Ukrajinaca.

Na kraju 1930-ih godina Grkokatolička crkva je imala četiri milijuna vjernika i približno 3000 parohija. Imala je mrežu organizacija mladeži, ženskih društava, čak vlastitu političku stranku – Ukrajinsku katoličko nacionalnu partiju. Mobilizirala je mladež, posebno seosku, što potvrđuje masovno okupljanje „Mladost za Krista“, organizirano 1933., s više od 50.000 sudionika. Ta crkva je unaprijedila rad školstva, 1928. je osnovala jedinu ukrajinsku visokoškolsku ustanovu u Poljskoj – Teološku akademiju u Ljvivu, kojoj je rektor bio Josip Slipyj. Osnovana su također tri nova sjemeništa.

Dostignuća u međuratnom razdoblju Grkokatolička crkva može zahvaliti, bez sumnje, mitropolitu Andreju Šeptyc'kom. Snaga volje, širina pogleda i humanizam donijeli su mu sveopće poštovanje i stvorili najutjecajnijiu osobu u zapadnoukrajinskom društvu. Njegovo uvjerenje da je Grkokatolička crkva izričito ukrajinska ustanova koja treba čuvati istočnocrkvenu tradiciju i podržavati nacionalne težnje svog naroda pogodovalo je jačanju njegove popularnosti. Takav put doveo je do sukoba između njega i dijela crkvene hijerarhije na čelu s episkopima Homyšynim i Vasyļjavskim, koji su radije naglašavali svoje veze s rimokatoličanstvom nego osebnost svoje crkve.

Mitropolit je također znatno utjecao na politički život. Energično je 1930-ih godina protestirao protiv kampanje pacifikacije, a pet godina poslije podržao je politiku normalizacije. Imajući tijesne veze s umjerenim dijelom UNDO-a, Šeptyc'kyj je istodobno osuđivao nacionalekstremiste i komuniste, neprestano zastupajući potrebu viših vrijednosti i šireg promatranja situacije.

Na Volynju, Polissju i Holmščyni Pravoslavna crkva je okupljala približno dva milijuna Ukrajinaca. Za razliku od Grkokatoličke crkve, ona nije imala protekciju Rima i bila je manje zaštićena od represivne politike Poljske. Godine 1924., nastojanjem vlade, Pravoslavna crkva u Poljskoj prekinula je veze s Moskovskom patrijaršijom i proglasila autokefalnost. I premda su viši stupnjevi crkvene hijerarhije gajili rusofilske simpatije, na nižoj su razini porasli ukrajinski utjecaji te je ukrajinski jezik počeo ulaziti u liturgiju, religijske publikacije i proces studija u sjemeništima. Uznemirena takvim zaokretom, poljska je vlada nastojala uvesti poljski jezik u crkveni obred i započela usmjeravanje pravoslavaca prema katoličkoj vjeri, koje se provodilo masovnim uništavanjem pravoslavnih crkvi. Iako je polonizacija ponekad imala i dobitke, između ostalog i u liturgiji, rijetko se tko od Ukrajinaca odricao pravoslavlja.

Revolucionarni pokret

Novi nacionalizam. U međuratnom razdoblju pojavio se kvalitativno novi oblik ukrajinskog nacionalizma. U 19. st. nacionalizam ukrajinskih intelektualaca, koji su uglavnom bili skloni liberalnim ili socijalističkim idejama, bio je amorfno ujedinjenje nacionalne svijesti, patriotizma i

humanističkih vrijednosti. Iako je taj pokret postao kohezivan 1917–1920., kada je za cilj imao izgradnju nacionalne državnosti, on je nastavio razvijati demokratske i socijalističke principe. Za vrijeme rata za nezavisnost, mnogi su ukrajinski političari oklijevali pri izboru između nacionalističkih i socijalističkih ciljeva. Među mladim Ukrajinacima se 1920-ih godina, kao i među drugim europskim narodima, pojavio novi oblik nacionalizma – integralni nacionalizam.

U Ukrajini je on imao početak 1917.–1920. Kao što smatra Oleksandar Motylj, „Ukrajinski nacionalizam je u biti bio pokušaj objašnjenja zašto je izgubljena ukrajinska državnost i kako ju treba zadobiti.“ Uvjereni da socijalistički i demokratski pristupi utječu na unutarstranačke svađe, neefektivno vodstvo, razilaženje u ciljevima, nedostatak jasne orijentacije, što sve dovodi do poraza, mladi veterani rata za nezavisnost odbacili su staru ideologiju. U zamjenu su poticali na stvaranje novog tipa Ukrajinca, neizravno predanog naciji i idealu nezavisne državnosti. Te je poglede osobito naglašavao Dmytro Doncov – emigrant iz Istočne Ukrajine i bivši socijalist, koji je postao glavni ideolog ukrajinskog integralnog nacionalizma.

Ideologija. Ukrajinski integralni nacionalizam nije se oslanjao na razumni skup ideja. On se ubrzo zasnivao na ključnim konceptima, čija je osnovna svrha ne tumačenje, nego motivacija ljudi od akcije. Doncov je ustvrdio da je nacija apsolutna vrijednost i nema veće svrhe od stjecanja nezavisne države. Ako je politika – u biti darvinistička borba naroda za preživljavanje, tada su konflikti među njima neminovni. Iz toga je proizlazilo da cilj opravdava sredstva, da sila volje vlada nad razumom, da je bolje raditi nego promatrati. Radi popularizacije svojih stajališta, integralni nacionalisti su mitologizirali ukrajinsku povijest, njegovali specifičan kult borbe, samožrtvovanja i nacionalno junaštvo. Rasizam je bio drugorazredna komponenta ideologije, pa iako su se kod nekih njegovih pristaša mogle naći crte antisemitizma, naglasak na njemu nije se zaoštavao.

Integralni nacionalizam je zagovarao kolektivizam, koji je naciju stavljao iznad pojedinca. Pored toga pozivao je svoje pristaše da budu „jake osobnosti“, koje ni pred čim ne posustaju u dostignuću tih ili drugih ciljeva. Jedan od njih bio je kako primorati narod da djeluje ujedinjen kao cjelina, a ne kao razne stranke, klase ili regionalne skupine. Otud i sveobuhvatnost pokreta koji je posebno značenje pridavao sobornosti

(nacionalnoj jedinstvenosti), odbacivao regionalizam i nastojao kontrolirati sve manifestacije društvene djelatnosti. Integralni nacionalisti su pozivali na „probijanje u sve aktivnosti narodnog života, u sve njihove zapečke, u sve ustanove, društva, skupine, u svaki grad i selo, u svaku obitelj“. Zajedno s težnjom monopolizacije svih aspekata života nacije, javila se i netrpeljivost. Uvjereni da poznaju jedini put dostignuća nacionalne nezavisnosti, integralni nacionalisti su bili spremni na borbu sa svima koji im se suprotstave.

Doncov i ostali ideolozi pokreta nisu imali jasnu viziju o društvu kakvo bi željeli vidjeti nakon dobivanja nezavisnosti. Malo što su mogli reći o svojoj društveno-ekonomskoj organizaciji, ističući tek da će biti u osnovi agrarno društvo i oslanjati se na suradnju države sa zadrugama i privatnim kapitalom. Politički sustav buduće države zasnivao bi se na vlasti jedne nacionalističke stranke, srž koje bi činiliiskusni „borci“ i „bolji ljudi“. Na čelu pokreta je stajao vrhovni vođa, ili vožd, koji je imao bezuvjetnu i neograničenu vladu.

Posve je očito da je ukrajinski integralni nacionalizam sadržavao elemente fašizma i totalitarizma. U 1920-im godinama te su se tendencije proširile po cijeloj Europi. Znatno su utjecale (posebno talijanski fašizam) i na zemlje Istočne Europe. Ali, kako ističe Ivan Lysjak-Rudnyc'kyj, „zapadni fašizam, koji se razvio u gradskom okruženju, nije bio bliski rođak ukrajinskog integralnog nacionalizma“. Potonji je kudikamo bio bliži radikalno desničarskim pokretima istočnoeuropskih agrarnih društava, poput Željezne garde u Rumunjskoj, Ustaša u Hrvatskoj, Strijelastih križeva u Mađarskoj te sličnim pokretima u Slovačkoj i Poljskoj. Malo-pomalo ukrajinski integralni nacionalizam je imao nezavisno podrijetlo i njegovi su se korijeni nalazili u vlastitom društvu. Uviđajući tragičnu sudbinu Ukrajinaca pod poljskom i sovjetskom vlašću, izgubivši vjeru u tradicionalne legalne metode, razočarani u zapadne demokracije koje su ignorirale zahtjeve Ukrajinaca za pomoć i same zapale u krizu, ukrajinski integralni nacionalisti su shvatili da nemaju što očekivati od trenutnog stanja stvari te su neophodne radikalne akcije da se to stanje promijeni.

Organizacija. Još prije nego je stvorena ideologija integralnog nacionalizma, u Galiciji, i posebno među emigrantima u Čehoslovačkoj, niknule su raspršene skupine budućih sudionika pokreta. Godine 1920. nevelika grupa časnika polutajno je u Pragu osnovala Ukrajinšku vojnu organizaciju (UVO)⁹, koja je težila nastaviti oružanu borbu protiv poljske

9 Українська військова організація.

okupacije. U međuvremenu je za njihova zapovjednika izabran pukovnik Evgen Konovalec' – Ćalyčany, koji je predvodio trupe *sičovih strijelaca* u istočnoukrajinskoj vojsci, istaknuti vođa u borbi za nezavisnost. Veliki organizator i osjetljiv političar, Konovalec' je ubrzo postao neosporni vođa integralnih nacionalista u međuratnom razdoblju.

Na početku je UVO bio vojna organizacija s odgovarajućom zapovjednom hijerarhijom. Ona je tajno pripremala demobilizirane veterane u Galiciji i internirane vojnike u Ćehoslovačkoj za mogući antipoljski ustanak, a provodila je i akcije usmjerene na destabilizaciju poljskog okupacijskog režima. Najvažniji takav čin postali su napad na poglavara poljske države Józefa Piłsudskog, koji je izvršio Stepan Fedak 1921., te velika kampanja sabotaža 1922. godine. Organizacija, koja je prema približnim podacima imala 2000 članova, održavala je veze s istočnoukrajinskim i sa zapadnoukrajinskim emigracijskim vladama i dobivala tajnu finansijsku pomoć od zapadnoukrajinskih političkih stranaka.

No 1923. pozicija UVO-a se odjednom promijenila. Kada je Antanta priznala zakonitost poljske vlade u Istočnoj Galiciji, izazvala je sumnju mnogih zapadnih Ukrajinaca glede nužnosti nastavljanja oružanog otpora; iz UVO-a je izašlo mnogo članova. Ali organizacija je odbila promijeniti taktiku oružanih akcija protiv Poljaka te su se od nje odvojile legalno postojeće stranke koje su odbacivale terorizam. Progoni poljske policije prisilili su Konovaljca i velik dio vodstva da pobjegnu iz Galicije i osnuju vojno zapovjedništvo u inozemstvu.

Kriza koja je zahvatila UVO izazvala je važna preusmjerenja. Konovalec' je otišao po finansijsku i političku pomoć stranih država, u prvom redu neprijatelja Poljske – Njemačke i Litve. A u Istočnoj Galiciji je radi popunjavanja prorijeđenih redova UVO počela vrbovati gimnazijalce i sveučilišnu mladež. Za propagandu svoje odlučne linije u Galiciji dopustila je krijumčarenja na stranicama svojega časopisa *Surma*. Osobito je važno što se zbog stvaranja razgranate mreže nacionalističkih organizacija povezala s nizom studentskih skupina poput Ukrajinske nacionalističke mladeži¹⁰ u Pragu, Legijom ukrajinskih nacionalista¹¹ u Podebradi (Ćehoslovačka) i Asocijacijom ukrajinske nacionalističke mladeži¹² u Ljvivu. Godine 1929.,

10 Українська націоналістична молодь.

11 Легіон українських націоналістів.

12 Асоціація української націоналістичної молоді.

nakon nekoliko pripremnih konferencija, predstavnici UVO-a i studentskih skupina susreli su se u Beču i osnovali Organizaciju ukrajinskih nacionalista (OUN). Velik dio njezinih članova bila je galicijska mladež, a vodstvo su osiguravali iz inozemstva Konovalc' i njegovi suradnici.

Uloga koju je OUN preuzeo izvršavati, bila je mnogo šira nego zadaća UVO-a. Kao i prethodna, OUN je bio „ilegalna stranka“. Ona se držala vojnih temelja vodstva, konspirativnih metoda stroge discipline i provodila kampanju političkog terora protiv poljske države i njezinih predstavnika. Nastojala je također okupiti širok revolucionarni pokret za postizanje ciljeva integralnih nacionalista. Posebne napore usmjerila je na popularizaciju svojih pogleda, u prvom redu među mladeži, trudeći se zavladatai svim zapadnoukrajinskim društvenim, političkim i ekonomskim organizacijama. Ukrajinci, koji su ometali planove OUN-a, kao i poljski vlastodršci, našli su se pod prijeljnom terorističkih napada.

Nema sumnje da je najveći uspjeh OUN-a bila sigurnost u široku potporu ukrajinske mladeži. Njihova težnja prema revolucionarnoj djelatnosti i radikalnim rješenjima, težnja za novom vrstom „nadukrajinca“, imponirale su mladeži, poniženoj od poljske vlade, dovedenoj do očaja zbog nezaposlenosti i razočaranoj porazima roditelja. OUN je pridobio na svoju stranu velik dio studenata i učenika viših gimnazija Istočne Galicije. Gotovo na svakom sveučilištu i u svakoj srednjoj školi u Poljskoj i u inozemstvu, gdje su studirali Ukrajinci, postojali su ogranci OUN-a. Pravom utvrdom integralnih nacionalista, koju su okupljali Bogdan Kravciv, Stefan Lenkav'skyj, Stepan Ohrymovyč, Ivan Grabrusevyč i Volodymyr Janiv, postao je Akademski dom ukrajinskih studenata na Sveučilištu u Ljvivu. Nakon povratka u svoja sela, mnogi od njih propagirali su ideje integralnih nacionalista u provinciji.

Zbog širenja svog utjecaja, OUN je također proniknuo u razne ekonomske, obrazovne i mladeške organizacije, organizirao je masovne političke demonstracije, studentske proteste, bojkote poljskih roba, tiskao mnogobrojne novine i brošure, snažno širio svoje ideje studentima, seljacima i radnicima Galicije i Volynja. U toj djelatnosti imao je pomoć nadarenih mladih pjesnika kao što su Evgen Malanjuk, Oleg Oljžyč-Kandyba, Olena Teliga i Bogdan Kravciv. Kao osnovno glasilo stajališta integralnih nacionalista služio je praški časopis *Rozdubova naciji*. S vremenom se pod utjecajem integralnih nacionalista javio i niz drugih izdanja.

Premda je teško odrediti broj članova OUN-a, pred početak Drugoga svjetskog rata bilo ih je oko 20.000. Broj simpatizera bio je mnogo veći. Takvom prevagom mladih, energičnih, idealistički raspoloženih i nesebičnih ljudi, OUN je ubrzo postao najdinamičniji čimbenik u političkom životu Zapadne Ukrajine međuratnog razdoblja. Tijekom 1930-ih godina nastavio je „rat“ s poljskim režimom, napadima na vladine ustanove i poštanske urede, kako bi dobio sredstva za svoju djelatnost, organiziranjem akcija sabotáže prema državnom vlasništvu, te ubojstvima. Ali OUN (kao i UVO) nije smatrao nasilje i teror svojim ciljem. Njegovi su članovi bili uvjereni da će revolucionarni oblik prerasti u nacionalnooslobodilačku borbu, slično kao što su vjerovali Irci iz antiengleske organizacije „Sinn Féin“ i sudionici predratne antiruske ilegalne organizacije Piłsudskoga. Neposredna svrha takve taktike bila je uvjeriti Ukrajinke u mogućnost otpora i čuvati ukrajinsko građanstvo u stanju „neprekidnog revolucionarnog vrenja“. Slijedeći ideju „neprekidne revolucije“, u jednom izdanju integralnih nacionalista iz 1930. piše: „Individualnim terorom i zasebnim masovnim istupima mi zahvaćamo široke staleže stanovništva idejom oslobođenja i angažiramo ih u redove revolucionara... jedino neprekidno idući prema novim akcijama, mi možemo podržati i razviti stalni duh protesta protiv vlasti i usmjeriti mržnju prema neprijateljima i težnju konačne osvete. Ljudi nisu navikli na svoje okove, nisu naviknuti na život u neprijateljskom društvu.“

Na početku 1930-ih godina, osim stotinjak sabotáža i desetak slučajeva „eksproprijacije“ državnih fondova, članovi OUN-a su organizirali više od 60 napada i ubojstava. Najvažnije njihove žrtve bili su Tadeusz Goluvko (1913.) – poznati poljski pristaša poljsko-ukrajinskoga kompromisa, Emilian Čehovskyj (1932.) – povjerenik poljske policije u Ljvivu; činovnik sovjetskoga konzulata u Ljvivu Oleksij Majlov (1933.), ubijen iz osvete za gladomor 1932.–1933. u Sovjetskoj Ukrajini; Bronislav Pieracki (1934.) – poljski ministar unutarnjih poslova, kojega je OUN smatrao odgovornim za pacifikaciju 1930. godine. Izvršeno je mnogo atentata na Ukrajinke koji se nisu slagali s politikom OUN-a; najpoznatije bilo je ubojstvo istaknutog ukrajinskog pedagoga Ivana Babija 1934. godine.

Ali politika nasilja i sukoba imala je previsoku cijenu. Godine 1930. je zapovjednika OUN-ovih vojnih grupa Julijana Golovackoga ustrijelio agent policije. Nakon godinu dana zbog ubojstva narednika za vrijeme jedne od „eksproprijacija“ objesili su dvojicu mladih radnika, Vasylja

Bilasa i Dmytra Danylyšyna. Nakon ubojstva Pierackoga 1934., poljska je policija započela veliku kaznenu akciju, posljedica koje je bilo uhićenje cijeloga vodstva OUN-a u Galiciji, uključujući Stepana Banderu i Mykolu Lebedja koji su organizirali atentate. Na sudskim procesima, s velikim zanimanjem praćenim u tisku, ti mladi vođe izdržali su dugo uzništvo u koncentracijskom logoru Bereza Kartus'ka. Priključile su im se stotine običnih članova OUN-a, koji su bili uhićeni u to vrijeme.

Ti su događaji bili samo dio nedaća koje su zadesile OUN. Uskoro je postalo jasno da je u organizaciju prodrla policija, a potom se morala osloniti, što se moglo i očekivati, na masovno vrbovanje. Još veći demoralizirajući faktor bila je kritika OUN-a od strane Ukrajinaca. Roditelji su se bunili što je organizacija pritiskala priproste maloljetnike na nesigurne djelatnosti, koje su često završavale tragično. Društvene, kulturne i mladeške organizacije osudile su takve pokušaje OUN-a. Legalne političke stranke optuživale su integralne nacionaliste da su vladi dali razlog za ograničavanje legalne djelatnosti Ukrajinaca. „Nemorálnost“ OUN-a oštro je osudio mitropolit Šeptyc'kyj. Uzajamne optužbe svjedočile su o sukobima između dvaju pokoljenja – očeva u legalnom „organicističkom“ sektoru i njihove djece u revolucionarnoj ilegali.

Sukobi između pokoljenja javili su se i u OUN-u, posebno u vodstvu. Iz inozemstva je vodstvo pokreta djelovalo u „civiliziranijem“ prijeratnom dobu, prekaljeno godinama i iskustvom starijeg pokoljenja Konovaljca i njegovih suboraca od 1917. do 1920. godine, kao što su Dmytro Andrijevs'kyj, Omeljan Senyk, Mykola Scibors'kyj i Roman Suško. Iako su donekle sumnjali u različite metode OUN-a, posebno u atentate, često je bilo teško iz daljine kontrolirati svoje podređene. Ne odričući se nasilja, Konovalc' i njegov štab trudili su se pridobiti pomoć stranih država, posebno Njemačke.

Podređeno galicijsko regionalno vodstvo, koje su činili Stepan Bandera, Mykola Lebed', Jaroslav Stec'ko, Ivan Klymiv, Mykola Klymyšyn i Roman Šuhevyč, primjenjivalo je taktiku revolucionarnih akcija. Većini čelnika bilo je tek nešto više od 20 godina i nisu znali za poniženja i sramotu iz doba poljskoga gospodarenja. Mladenački prezir prema režimu potaknuo je u njima sklonost prema nasilništvu i junačkom otporu, a relativna umjerenost i opuštajući način života starijih kolega u inozemstvu izazivali su njihov prezir. Nezadovoljstvo se povećalo nakon što su 1934. svi galicijski

vođe završili u koncentracijskom logoru Bereza Kartus'ka; s tim u vezi širile su se vijesti da su ih navodno uhitili zbog njihova zanemarivanja ili čak izdaje nekih članova inozemnog vodstva.

Ali Konovaljcu su bili dovoljni autoritet, prestiž i diplomatsko umijeće kako bi spriječio eksplozivni sukob. Zato je njegovo ubojstvo 1938., koje je izvršio sovjetski agent u Rotterdamu, bilo težak udarac za pokret integralnih nacionalista. Tada, uoči povijesnih kataklizmi, OUN je ostao bez iskusnog i općeprihvaćenog vođe. A da unatoč svim neuspjesima organizacija nije samo izbjegla raspad nego nastavila rasti, najbolje svjedoče odanost, dinamičnost i disciplina njezinih običnih članova.

S ukrajinskoga preveo Mario Jurčec

Oleksandr Paĝirja

Djelovanje OUN-a i UPA-e u okviru antikolonijalnih, revolucionarnih i nacionalnooslobodilačkih pokreta Europe i Azije

Domaća historiografija s tematikom OUN-a¹ i UPA-e² je u 20 godina ukrajinske nezavisnosti načinila divovski korak naprijed i prema izračunu stručnjaka danas ima više od 15.000 znanstvenih publikacija. Ukrajinski povjesničari istražili su najrazličitije aspekte problemskog i regionalnog plana djelovanja ukrajinskog pokreta za samostalnost 1920.–1950-ih godina, obrađena je masa izvora, u znanstveni optjecaj je uvedena velika količina činjeničnih i empirijskih podataka. Unatoč tomu, razvoj i primjena suvremenih teoretsko-metodoloških načela istraživanja ustupaju pred empirijskom razinom istraživanja.

Jedno od ključnih pitanja kakav je bio ukrajinski nacionalistički pokret 1930.–1950-ih godina u okviru europske i svjetske povijesti nije bilo jasno artikulirano niti postavljeno na dnevni red u znanstvenom diskursu.

Povjesničar Vadym Adadurov s pravom naglašava: „Ukrajinska povijest, jednako kao i Ukrajina, očekuje upisivanje u nadedetnički kontekst (...) Glavni smjer takva upisivanja mora biti europski. Samo na taj način ukrajinska povijest ima mogućnost usporediti se sa suvremenom Europom – liberalnom i tolerantnom, s jasnim, ali dosta propusnim unutrašnjim granicama (...). To ne smije biti banalno otapanje 'svog' u tuđem, nego izlaz prema novim uzročno-posljedičnim vezama, mjerilima, razinama objašnjavanja, u širem smislu – briga za 'naš' identitet kroz suprotstavljanje tuđem.“³

1 Організація Українських Націоналістів – Organizacija ukrajinskih nacionalista (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

2 Українська повстанська армія – Ukrajinska ustanička armija.

3 *Ададуrow, В.* Вписування української історії в європейський контекст і його методологічні засади / Текст промови, виголошеної на випускних урочистостях

Nažalost, problem OUN-a i UPA-e ostaje i dalje problem „sam za sebe“. Unatoč višekratnim pozivima pojedinih znanstvenika proširiti proučavanje djelovanja ukrajinskog nacionalističkog pokreta na sveeuropski i svesvjetski kontekst, ne sužujući njegovo značenje samo na razinu Ukrajine, još manje samo na njezin zapadni dio⁴, povijesna komparativistička istraživanja te teme su malobrojna, iako već postoje neki radovi⁵ te je izrađena određena teoretsko-metodološka baza⁶ koja se tiče drugih etapa ukrajinskoga nacionalnog i nacionalno-oslobodilačkog pokreta. Među autorima koji su pokušali proširiti horizont analize djelovanja OUN-a i UPA-e provedbom analogija i usporedbi s iskustvom borbe drugih oslobodilačkih i antikolonijalnih pokreta europskih i azijskih naroda može se spomenuti A. Rusnačenka⁷, V. Vjatrovyča⁸, I. Patryljaka⁹. Pritom se

студентів-магістрів історичної програми Гуманітарного факультету УКУ. – Львів: УКУ, 2013. – С. 42.

4 Usp. прг.: *Бондаренко, К.* Наявні тенденції в історіографії УПА. Білі плями у висвітленні історії УПА // Матеріали „круглого столу“ Української Всесвітньої Координаційної Ради з нагоди 60-річчя УПА. – Київ: „Альтерпрес“, 2002. – С. 55.

5 Usp. прг.: *Винарчук, Т. В.* Український національний рух в контексті визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи (кін. XIX ст. – 1920 р.): компаративний аналіз: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2002; *Каганов, Ю. О.* Опозиційний рух в Україні і країнах Центрально-Східної Європи (1980-ті – 1991рр.): компаративний аналіз: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2009.

6 *Винарчук, Т. В.* Історична компаративістика: специфіка наукових досліджень // Методологія соціального пізнання: здобутки й проблеми. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 25 травня 2005 року. – Київ–Запоріжжя: „Просвіта“, 2005. – С. 107-109; *Винарчук, Т. В.* Українська компаративістика у пошуках європейського контексту вітчизняної історії // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. 15. – Запоріжжя: „Просвіта“, 2002. – С. 35-47; *Каганов, Ю. О.* Історична компаративістика крізь призму філософсько-методологічного погляду // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. XXIX. – С. 250-258.

7 *Русначенко, А.* Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-их рр. – Київ: Пульсари, 2002; *Русначенко, А.* Імперія (ї) і національно-визвольні рухи в Центральній і Східній Європі від середини XX століття // Український визвольний рух. – Зб. 4. – Львів, 2005. – С. 35-42.

8 *В'ятрович, В.* Закордонні рейди УПА в контексті реалізації антитоталітарної національно-демократичної революції народів Центрально-Східної Європи: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец: 07.00.01 „Історія України“ / Володимир В'ятрович. – Львів, 2003.

9 *Патрляк, І.* „Встань і борись! Слухай і вір...“. Українське націоналістичне підпілля

komparativna analiza prve dvojice pretežito ograničava sinkronijskim presjekom – usporedbom s djelovanjem antikomunističkih i antinacističkih pokreta otpora u pribaltičkim državama, Poljskoj i Bjelorusiji.

S druge strane se među nekim zapadnim povjesničarima (J. P. Himka¹⁰, G. Rossoliński-Libe¹¹, F. Golczewski¹², F. Bruder¹³, P. Rudling¹⁴, T. Snajder¹⁵, i dr.) jasno iscrtao komparativni diskurs djelovanja OUN-a i UPA-e u okviru međunarodnog usporednog istraživanja fašizma, koje se razvija u nekim znanstvenim školama na Zapadu¹⁶. Slaba znanstvena teorija fašizma i nejasni kriteriji definiranja te pojave daju plodno tlo znanstvenoj ekstrapolaciji i poopćenju, pripisivanju fašističke prirode svim

та повстанський рух 1939–1960 pp. – Львів, 2012; *Патрляк, І.* Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 pp. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут історії України НАН України. – Київ: Інститут історії України, 2004. – С. 78-81.

10 *Himka., John-Paul.* The Importance of the Situational Element in East Central European Fascism//East Central Europe. – 2010. – Vol.. 37. – No. 2-3.

11 *Rossoliński-Libe, Grzegorz.* The „Ukrainian National Revolution“ of 1941. Discourse and Practice of a Fascist Movement // *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History.* – 2011. – Vol. 12. – № 1. – pp. 83-114. *Rossoliński-Libe, Grzegorz.* Celebrating fascism and war criminality in Edmonton. The Political Myth and Cult of Stepan Bandera in Multicultural Canada // *Kakanien Revisited.* – 29.12.2010. – pp. 1-16 // http://www.academia.edu/401300/Celebrating_Fascism_and_War_Criminality_in_Edmonton_The_Political_Myth_and_Cult_of_Stepan_Bandera_in_Multicultural_Canada.

12 *Golczewski, Frank.* Deutsche und Ukrainer. 1914–1939. – Paderborn: Schöningh, 2010. – pp. 571-591.

13 *Bruder, Franziska.* „Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!“ (Die Organisation Ukrainischer Nation alisten (OUN). 1929–1948. – Berlin: Metropol, 2007.

14 *Per Anders Rudling.* Theory and Practice: Historical Representation of the War Time Activities of the OUN-UPA (the Organization of Ukrainian Nationalists – the Ukrainian Insurgent Army) / *East European Jewish Affairs.* – 2006. – Vol. 36. – № 2. – pp. 163-189; *Юценків фашист: культ Бандери в Україні та Канаді // Страсті за Бандерою: статті та есе.* – Київ: „Граніт-Г“, 2010. – С. 237-309. *Per Anders Rudling.* *The OUN, the UPA and the Holocaust: A Study in the Manufacturing of Historical Myths // The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies, 2107.* – Pittsburgh: University Center for Russian and East European Studies. – 2011. – pp. 1-71; *Per Anders Rudling.* OUN, UPA i Holokaust: Tworzenia mitów historycznych – badanie problem // OUN, UPA, i zagłada ludności żydowskiej na Wołyniu i w Galicji / Tokarczuk, W. (Red.). – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014. – pp. 214-286.

15 *Снайдер, Т.* Перетворення націй. Польша, Україна, Литва, Білорусь. 1569–1999. / Пер. з англ. – Київ: „Дух і літера“, 2012. – С. 189-218; *Снайдер, Т.* Фашистський герой у демократичному Києві. // *Критика.* – 2010. – № 3-4. – С. 8.

16 *Див. Умланд, А.* Порівняльне фашизнавство. // *Критика.* – 2008. – Т. 12. – № 7-8 (129-130). – С. 12-16.

desnoradikalnim pokretima i političkim sistemima 1930–1940-ih godina koji su bili istodobni s režimima B. Mussolinija i A. Hitlera. Prema toj logici bi se fašizmu potpuno opravdano mogli pribrojiti i britanski konzervativci (koji su u ono vrijeme bili puno konzervativniji nego današnji), autoritativne vlade Mađarske, Poljske, baltičkih zemalja, i naravno svi oslobodilački pokreti 1930–1940-ih godina koji su se oslanjali na desnoradikalnu ideologiju. Promatrajući fašizam kao globalni fenomen moderne epohe i iskorištavajući ga za karakteriziranje bilo kakvih desnoradikalnih ideologija i političkih tvorevina, znanstvenici relativiziraju samu pojavu fašizam, koja se prije pretvara u šablonu i instrument političkih tehnologija nego na spoznajnu znanstvenu metodu.

Nedostatak jasno artikuliranog pogleda ukrajinske historiografije na prirodu i tipologiju OUN-a i UPA-e daje mogućnost gore spomenutim povjesničarima pod svečanom odorom zapadne metodologije izlagati ideju o fašističkom karakteru ukrajinskoga nacionalističkog pokreta (što, zapravo, nije nova tvrdnja povijesnih znanosti imajući u vidu sovjetske ocjene te pojave). Kanadski povjesničar J.-P. Himka čak izdvaja specifične karakteristike istočnoeuropskog fašizma (kamo on ubraja i OUN): antisemitizam, antikomunizam i samodisciplina¹⁷. U vezi s navedenim, istraživači tog usmjerenja veliku pozornost posvećuju traženju raznih vrsta antisemitizma u idejno-programatskim dokumentima i praktičnom djelovanju OUN-a i UPA-e, istražujući činjenice njihove umiješanosti u vojne zločine i etnička čišćenja¹⁸, vanjske atributike pokreta, ostavljajući

17 *Химка, Дж. П.* О значении ситуационного элемента в восточно-центральноевропейском фашизме // *Ab imperio*. – 2010. – № 4. – С. 108.

18 *Usp. npr.: Himka, John-Paul.* The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd // *Canadian Slavonic Papers*. – Vol. LIII. – Nos. 2-3-4. – 2011. – pp. 209-243; *Himka, John-Paul.* The Ukrainian Insurgent Army and the Holocaust / Paper prepared for the forty first national convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boston, 12-15 November 2009/ http://www.academia.edu/1071581/The_Ukrainian_Insurgent_Army_UPA_and_the_Holocaust – pp. 1-28 ; *Himka, John-Paul.* Ukrainian Collaboration in the Extermination of the Jews during the Second World War: Sorting Out the Long-Term and Conjunctural Factors // *The Fate of the European Jews, 1939–1945: Continuity or Contingency*, ed. Jonathan Frankel. – New York– Oxford: Oxford University Press, 1997. – *Studies in Contemporary Jewry* 13 (1997.). – pp. 170-89; *Himka, John-Paul.* The Organization of Ukrainian Nationalists, the Ukrainian Police, and the Holocaust / Paper prepared for the Seventh Annual Danyliw Research Seminar on Contemporary Ukraine, 22–22 October 2011 // http://www.academia.edu/1071550/The_Organization_of_

izvan opsega svoje spoznaje druge aspekte ukrajinskog oslobodilačkog pokreta 1920–1950-ih godina.

Neki ukrajinski povjesničari, među ostalima O. Zajcev, su pod utjecajem tog smjera historiografije pokušali napraviti originalnu koncepciju ukrajinskog ustaštva ili protofašizma. Pod ovim zadnjim, Zajcev shvaća revolucionarni integralni nacionalizam koji se razvija prilikom nepostojanja vlastite nacionalne države i teži njezinu stvaranju i očuvanju svim dostupnim mjerama, uključujući i teror. Prema njegovu mišljenju povijest pokreta hrvatskih ustaša pokazuje da pod određenim uvjetima ustaštvo može dobiti oblik protofašizma, a u slučaju uspostave vlastite države, može stvoriti režim fašističkog tipa. Na taj način je autor izdvojio specifične crte OUN-a kao protofašističkog pokreta koji je u slučaju dolaska na vlast mogao realizirati svoj fašistički potencijal. Ipak, prema mišljenju O. Zajceva, konflikt OUN-a i njemačke okupacijske vlade 1941.–1943. preduhitrio je kristalizaciju ukrajinskog fašizma i potaknuo je revolucionarne nacionaliste na temeljitu reviziju svoje ideologije¹⁹. No nije jasno zašto autor smatra da je iskustvo hrvatskih ustaša najbolji primjer i služi kao određeni *case study* za uvođenje ideologije i prakse OUN-a u komparativni kontekst? Zašto, primjerice, toj svrsi ne odgovara iskustvo drugih protuzakonitih revolucionarnih organizacija? Sami banderovci²⁰ su svojedobno odbacivali hrvatski i slovački model marionetske države pod pokroviteljstvom Hitlera, koji je bio neprihvatljiv u ukrajinskim uvjetima. U memorandumu poslanom 23. lipnja 1941. njemačkoj kancelariji Reicha u ime Revolucionarnog vodstva OUN-a pod predvodništvom Stepana Bandere posebno se ističe da za rješenje ukrajinskog pitanja nema nijedne analogije. Godine 1939. i 1941. su u Europi nastale dvije države – Slovačka i Hrvatska. „Ne uzimajući u obzir razliku u površini i broju stanovništva

Ukrainian Nationalists the Ukrainian Police and the Holocaust – pp. 1-23.

19 *Зайцев, О.* Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії. – Київ: Критика, 2013. – С. 308-326; *Зайцев, О.* ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи // Український історичний журнал. – №. 1. – 2012. – С. 89-101.

20 **Sljedbenici Stepana Bandere.** Nakon ubojstva vođe OUN-a Jevđena Konovaljca za novoga vođu izabran je Andrij Meljnyk, koji je vodio politiku suradnje s Nijemcima. Mnogi pripadnici OUN-a se s time nisu slagali, i došlo je do odvajanja i nastanka posebne skupine koju je vodio Stepan Bandera, po njemu nazvane OUN(b) – banderovci, za razliku od OUN(m) – meljnykovaca. Banderovci su se nazivali i OUN(r) – OUN revolucionarna, i OUN(sd) – OUN samostijnykiv-deržavnykiv (onih za samostalnost i vlastitu državu).

država, ukrajinsko pitanje je puno značajnije jer će se njegovim rješavanjem ostvariti korjenite promjene u političkoj i ekonomskoj strukturi europskoga kontinenta i postaviti pitanja međukontinentalnog značenja²¹.

S obzirom na to, krajnje je potrebna korektna i odmjerena primjena povijesno-komparativne metode u istraživanjima povijesti ukrajinskog pokreta za samostalnost u suvremenoj ukrajinskoj historiografiji. Bez toga je nemoguće riješiti osnovno pitanje: kakav je bio povijesni fenomen ukrajinskog nacionalizma u okviru iskustva nacionalizama drugih naroda? Je li bio tipično fašistički, ili više antikolonijalni i nacionalno-oslobodilački? Naš članak je samo mala skica tog problema, svojevrstni zaziv znanstvenoj zajednici da pojača konkretno-povijesne komparativne diskurse u svojim istraživanjima jer će to dati mogućnost promotriti ukrajinski oslobodilački pokret s gledišta iskustva drugih naroda i definirati njegovu tipologiju, obilježje i prirodu.

Usporedba s iskustvom drugih naroda pomaže ne samo posvemašnom uključenju ukrajinske povijesti u europsku topologiju, nego i njezinoj dubljoj interpretaciji, rušenju koncepta o jedinstvenosti i iznimnosti, demitologizaciji povijesti Ukrajine općenito, kako ističe O. Kažanov²². Tome se pridružuje i Vadym Adadurov: „Važno je promatrati neke pojave ukrajinske povijesti kao nerazdvojni dio općeeuropskih procesa, ne kao odbljesak, nego kao adaptaciju univerzalne pojave, uvjetovanu specifikom neke regije, čija osobitost ovisi kako o djelovanju geografskih, bioloških, povijesnih faktora lokalnog obilježja, tako i o višeznačnom iskustvu izvanregionalnih, univerzalnih kulturnih razmjena. Primjerice, kako bi se istražio integralni nacionalizam, potrebno je srušiti dosta snažnu tezu iz naše povijesne svijesti o osobitom karakteru ukrajinskog tipa te pojave²³. Povijesno-komparativna metoda daje mogućnost izdvajanja općenitih i zajedničkih linija razvoja država i naroda koji se nalaze na istom stupnju

21 *Україна в Другій світовій війні*. Збірник німецьких архівних документів / Упор. В. Косик. – Т. 1. – Львів, 1997. – С. 69-70.

22 *Каганов, Ю. О.* Опозиційний рух в Україні і країнах Центрально-Східної Європи (1980-ті – 1991 рр.): компаративний аналіз: Автор. канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2009. – С. 24.

23 *Ададуров, В.* Вписування української історії в європейський контекст і його методологічні засади / Текст промови, виголошеної на випускних урочистостях студентів-магістрів історичної програми Гуманітарного факультету УКУ. – Львів: УКУ, 2013. – С. 28.

razvoja. Primjena povijesne komparatistike moguća je jedino kod postojanja zajedničke baze, jednotipnosti pojava jedinica koje se uspoređuju.

Poći ćemo od metode negacije. Zašto se ukrajinski nacionalistički pokret ne može tipološki pribrojiti fašističkome? OUN je nastao i djelovao u vrijeme razvoja fašističkog pokreta u Europi, kada kontinent još nije ništa znao o neizmjernim zločinima Mussolinijeve fašističke vlade, ni Hitlerova nacionalsocijalističkog režima. Kako ističe I. Patryljak, pripadnici OUN-a, kao i drugi europski političari 1930-ih godina, divili su se uspjesima tih režima (brz oporavak gospodarstva, konsolidacija društva, preporod vojne snage). Ali istodobno su se divili i tome kako su boljševici spretno ostvarili revoluciju i zadržali svoj novi oblik državnosti (za razliku od vođa doba UNR-e²⁴), divili su se Ircima koji su izborili dio nezavisnosti od moćnoga Britanskog Imperija, divili su se Fincima, Poljacima, baltičkim narodima koji su uspjeli utvrditi svoje države nakon 1918.²⁵ Najprecizniju razliku između ukrajinskog nacionalizma i fašizma je već u 1920-im godinama formulirao J. Onac'kyj, koji je u svojim *Pismima iz Italije* isticao: „Talijanski fašizam je uvijek imao svoju državu koju je trebalo samo poduprijeti, obnoviti, izgraditi nove temelje, zamijeniti razbijene prozore, okrečiti zidove i lijepo ju preurediti. Pred mladim ukrajinskim nacionalizmom stoji posve drugi zadatak: on prvo mora stvoriti svoju državu, služiti njezinu najbržem i najsretnijem rođenju i čvrstom rukom je podupirati kad se počne podizati na vlastite, još slabašne noge. Fašizam je nacionalizam naroda s državom koji se neprijateljski odnosi prema svim pokretima nezavisnosti i spreman je sve i svakoga prinijeti na žrtvu kultu svoje već stvorene države. Ukrajinski nacionalizam je, nasuprot tome, nacionalizam bezdržavnog naroda, koji živi samo od težnji za neovisnošću i spreman je žrtvovati sve i svakoga radi uništenja država koje mu ne daju živjeti“²⁶.

Najbliže rođake ukrajinskog nacionalizma, prema mišljenju I. Lysjaka-Rudnyc'kog, ne treba tražiti u njemačkom nacizmu ili talijanskom fašizmu

24 UNR – Ukrajinska Narodna Republika – autonomna država u sastavu Ruske Republike, nastala 1917. na prostorima jugozapadnih gubernija Ruskoga Carstva nakon Oktobarske revolucije. Godine 1918. proglašava nezavisnost. Nakon trogodišnje borbe s boljševicima, 1920. nestaje i dolazi do stvaranja Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike.

25 Зіпсована їжа в новій обгортці (про виступ Гжегожа Россолінського-Лібе) // <http://tyzhden.ua/Columns/50/44597>.

26 Онацький, Є. Листи з Італії. Дещо про фашизм // Розбудова нації. – № 3. – 1928. – С. 95.

koji su bili produkti industrijaliziranih, urbaniziranih društava, nego među radikalnim nacionalističkim pokretima u agrarnim, gospodarsko zaostalim, tradicionalističkim narodima Istočne i Srednje Europe²⁷.

Uz to, ideologija i programska načela OUN-a nisu bili postojani, dinamično su se razvijali i evoluirali su od divljenja autoritativnim i totalitarnim modelima do demokratskog prevrata, utvrđenog na Trećoj izvanrednoj skupštini OUN-a u kolovozu 1943. Ideološka načela OUN-a se zato mogu tumačiti kao fašistička s jednakim uspjehom kao i marksistička (u programu OUN-a su bile i regulacije o kolektivnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju i niz socijalističkih točaka) ili liberalna (imajući u vidu već 1940. proglašeno geslo banderovske frakcije „Sloboda – narodima! Sloboda – čovjeku“ i utvrđenje osnovnih načela o pravima čovjeka i građanina u programu OUN-a /sd/ u kolovozu 1943.). Zbog toga ideologija ne može nastupati kao marker kod određivanja tipologije i prirode ukrajinskoga nacionalističkog pokreta. To mogu biti samo cilj i zadatak pokreta (borba za nezavisnost, svladavanje posljedica kolonijalizma i tuđinske vlasti, izgradnja nacionalne države).

Ukrajinski nacionalistički pokret, koji je nastao u međuratno vrijeme, imao je puno zajedničkih osobina svojstvenih mnogim nacionalnooslobodilačkim i antikolonijalnim pokretima bezdržavnih naroda Europe i Azije. Zajedničku bazu za usporedbu u danom slučaju čine bezdržavni karakter tih naroda, težnja ostvarenju svojega prava na samoodređenje i oslobađanje iz kolonijalnog stanja. Svi oni predstavljaju razne tipove razvitka procesa borbe za oslobođenje koji imaju i općenite, i osobite, specifične karakteristike.

Nastajući u uvjetima poljske vlasti nad zapadnoukrajinskim zemljama u međuratnom razdoblju, Ukrajinska vojna organizacija (UVO) i Organizacija ukrajinskih nacionalista (OUN) oslanjale su se na ranije iskustvo djelovanja tajnih revolucionarnih organizacija bezdržavnih nacija u 19. st. i na početku 20. st. OUN nije bio klasična stranka parlamentarnog tipa, nego je nastao kao politički pokret s vlastitom originalnom ideologijom i metodama borbe. Sam model konspirativne organizacije naslijedio je djelovanje tajnih društava balkanskih naroda koji su se borili za ponovno ujedinjenje svojih zemalja i oslobođenje od osmanske i habsburške vlasti.

27 *Лисяк-Рудницький, І.* Націоналізм // *Історичні есе.* – Т. 2. – Київ: „Основа“, 1994. – С. 251.

Među povijesnim analogijama OUN-a mogu se spomenuti grčka „Filiki Eteria“, bugarski Komiti, Makedonska revolucionarna organizacija (VMRO), Prizrenska liga i Komitet oslobođenja Albanije, srpska „Crna ruka“ i „Narodna obrana“. Sličnost između, primjerice, OUN-a i VMRO-a vidjela se u nekim vanjskim oznakama – postojanju crveno-crne zastave.

Uz to se može povući i povijesna paralela s djelovanjem irskih tajnih nacionalnooslobodilačkih organizacija koje su imale dugo iskustvo u borbi protiv britanske kolonijalne administracije za nacionalna prava Irske s kraja 18. st.: „Ujedinjeni Irci“, „Mlada Irska“, fenijski pokret, Irsko republikansko bratstvo. Za većinu njih su bili karakteristični: postojanje jasne hijerarhijske organizacijske strukture, vlastita simbolika, rituali posvete, zakletve²⁸, surove konspiracije, vojna disciplina, orijentacija na protuzakonite i partizanske metode borbe, priprema ustanaka, primjena terorističkih načina borbe protiv činovnika kolonijalnih administracija. U redovima revolucionarnih organizacija skupljala se radikalno orijentirana mladež, predstavnici inteligencije, seljaci i vojnici.

28 Usp. zakletve članova srpske „Crne ruke“, OUN-a, Irskoga republikanskog bratstva i VMRO-a:

Prisega člana srpske revolucionarne organizacije „Ujedinjenje ili smrt“ („Crna ruka“): „Ja ..., stupajući u redove organizacije 'Ujedinjenje ili smrt', kunem se suncem, koje me grije, i zemljom, koja me hrani, Bogom i krvlju svojih predaka, svojom čašću i cijelim svojim životom od ovog trenutka čak do smrti, da ću vjerno služiti cilju organizacije i da ću radi toga biti uvijek spreman na sve žrtve. Kunem se Bogom, čašću i svojim životom, da ću sa sobom u grob ponijeti sve tajne organizacije. Neka mi sude Bog i moji drugovi ako ću svjesno ili nenamjerno prekršiti ovu zakletvu vjernosti, ili ako je neću moći izvršiti.“

Prisega člana OUN-a: „Kunem se i obavezujem se pred Bogom, pred ukrajinskim narodom – pred vlastitom savješću, kao član Revolucionarne OUN – raditi i boriti se za Ukrajsku Samostalnu Parlamentarnu Državu, za ostvarenje ideja i Programa OUN-a, za dobro i ponos Ukrajine, ukrajinskog naroda, čovjeka, a time i dobro cijelog čovječanstva. Obećavam dati u tom radu i borbi svu snagu za sve, što ona traži u svakoj minuti, i, ako treba, svoj život. Obavezujem se točno i savjesno ispunjavati sve obaveze člana OUN-a i ispunjavati sve naredbe i naloge. Tako mi, Bože, pomogni.“

Prisega člana Irskoga republikanskog bratstva: „Pred licem Svemogućeg Boga, ja (ime i prezime) svečano se zaklinjem i obećavam da ću riskirajući sve, čak i svoj život, raditi sve moguće da se od Irske stvori nezavisna i demokratska republika, da ću bezuvjetno slušati svoju upravu u svemu što ne proturječi zakonima morala i da ću čuvati sve tajne društva. Neka mi pomogne Bog. Amen.“

Prisega člana Makedonske revolucionarne organizacije: „Prisežem pred Bogom i Svetim Križem da ću biti odan našem geslu 'Sloboda ili smrt', u protivnom neka budem kažnjen ovim oružjem, na kojem prisežem.“

Jednako tako, ako ne i najsličnije ukrajinskim povijesnim realijama, bilo je djelovanje poljskih nacionalnooslobodilačkih ilegalnih organizacija s kraja 19. st. i početka 20. st. (Patriotsko društvo, Poljsko demokratsko društvo, Udruženje poljskog naroda, Opća konfederacija poljske nacije, Liga naroda, Poljska vojna organizacija), koje su u raznim razdobljima djelovanja stvarale svoje organizacijske strukture u zapadnoukrajinskim zemljama. Upravo je poljsko iskustvo imalo najveći utjecaj na formiranje načela ukrajinskog podzemlja u 1920-im i 1930-im godinama.

Primjena individualnog terora kod UVO-a i OUN-a u međuratnom razdoblju protiv činovnika poljske administracije, vladinih službenika i policajaca, provođenje aktivne sabotaže (potpaljivanje imovine, uništavanje telegrafskih i telefonskih veza), diverzije na komunikacije, postavljanje bombi i eksproprijacija imovina državnih ustanova (tzv. eksovi) bile su dosta proširene taktike prihvaćene kao oružje u djelovanju revolucionarnih protuvladinih organizacija u novije vrijeme. Ovdje se mogu spomenuti ruski narodnjiki, eseri, boljševici, anarhisti, poljski socijalisti u Ruskome Carstvu, hrvatski ustaše u Jugoslaviji, Makedonska revolucionarna organizacija na Balkanu, Vijetnamska nacionalistička stranka u Indokini, Irska republička armija na britanskim otocima, židovska tajna organizacija „Irgun“ (protiv engleskih kolonizatora u Palestini). Teror se u ukrajinskom slučaju javljao ne kao cilj sam za sebe, nego samo kao sredstvo političke borbe. OUN nije precjenjivao i apsolutizirao individualni teror i tvrdio je da put do samostalne Ukrajine mogu prokročiti jedino ukupna djela širokih masa, ukrajinska nacionalna revolucija. Time se on razlikovao od primjerice grupe „Narodna sloboda“ i stranke esera u carskoj Rusiji.

Za vrijeme Varšavskoga sudskog procesa 1935.–1936. protiv članova OUN-a optuženih za organizaciju ubojstva ministra unutarnjih poslova Poljske Bronisława Pierackog 15. lipnja 1934., pojedini predstavnici poljske javnosti su uspoređivali teroristički čin pripadnika OUN-a s terorističkim djelovanjem Bojne organizacije PPS-a pod vodstvom J. Piłsudskog u Ruskom Imperiju na početku 19. stoljeća.

Pokušaji OUN-a da uključi Njemačku u rješavanje ukrajinskog problema pred i u početnoj etapi Drugoga svjetskog rata također nisu bili izumi koji su nastali isključivo na ukrajinskom području. U potragu za saveznicima u taborima neprijatelja država, koje su ih lišile slobode, u raznim su povijesnim razdobljima kretali nacionalnooslobodilački pokreti

i organizacije mnogih bezdržavnih naroda. Ovdje se može navesti primjer Iraca, koji su više puta tražili vanjsku potporu izvan granica britanskih otoka u borbi za nacionalna prava vlastitog naroda (u Napoleonovoj Francuskoj za vrijeme protubritanskog ustanka u Oxfordu 1798., u Njemačkoj za Uskršnjeg ustanka 1916. i u SAD-u za vrijeme rata za nezavisnost 1919.–1921.). Ili se može spomenuti mnogo bliže poljsko iskustvo: Józef Piłsudski i revolucionarna frakcija PPS-a, kojoj je on bio na čelu, od početka Prvoga svjetskog rata do 1917. oslanjali su se na Njemačku i na Centralne sile u obnovi poljske nezavisnosti, a poslije su se našli u pobjedničkom taboru. U godinama Drugoga svjetskog rata vođe mnogih nacionalnooslobodilačkih pokreta azijskih naroda tražili si vanjsku potporu kod militarističkog Japana kao protuteži europskim kolonizatorima. Antikomunistički podzemni pokreti pribaltičkih naroda, koji su se borili protiv sovjetske okupacije 1940.–1941., računali su na ono isto što i ukrajinski borci za samostalnost: iskoristiti napad Njemačke na Sovjetski Savez kako bi podigli oružani ustanak i obnovili nezavisnost vlastitih država.

S velikom se sigurnošću može govoriti o nacionalnooslobodilačkim pokretima kao samostalnim „nelegitimnim akterima“ međunarodne politike koji su se držali vlastitih vanjskopolitičkih orijentira i obračuna, ovisno o promjenama rasporeda sila na geopolitičkoj „šahovskoj ploči“. Ukrajinski pokret za samostalnost u tom odnosu nije bio iznimka i bio je primoran odrediti svoju vanjskopolitičku orijentaciju.

Zahvaljujući razvoju oružane borbe UPA-e protiv Nijemaca i njihovih saveznika 1943.–1944. na teritoriju Zapadne i desnoobalne²⁹ Ukrajine, ukrajinski pokret za samostalnost postao je sastavni dio sveeuropskog antinacističkog pokreta otpora u Drugome svjetskom ratu. Ipak, za razliku od drugih europskih pokreta otpora, njegova priroda i zadatak bili su složeniji i višesmjerni.

Antihitlerovski pokreti otpora u Zapadnoj, Srednjoj i Južnoj Europi nastali su kao rezultat okupacije država kontinenta od Njemačke i njezinih saveznika i uvođenja nacističkog režima na njihov teritorij. Neki od njih su se oslanjali na potporu nacionalnih vlada u progonstvu i materijalno-financijsku i političku pomoć zapadnih saveznika („Slobodna Francuska“ Charlesa de Gaullea, Armia Krajowa u Poljskoj, „Jugoslovenska vojska u otadžbini“ Draže Mihailovića, Grčka nacionalna republikanska liga /

29 Povijesno-geografski naziv za ukrajinski teritorij desno od rijeke Dnjepar.

EDES/ Napoleona Zervasa, pristaše podzemne organizacije Edvarda Beneša u Čehoslovačkoj i dr.). Njihova glavna oštrica se usmjerila protiv njemačke okupacije i za obnovu suverenoga državnog statusa vlastitih naroda. Već je u to vrijeme komunistički pokret otpora u Europi, organiziran i sponzoriran od Kremlja, bio ne samo faktor protunjemačke oružane borbe iza linija fronte, nego i snažno oruđe utvrđivanja komunističkih režima u poslijeratnom svijetu. Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije, Grčka narodnooslobodilačka armija (ELAS), Narodnooslobodilačka ustanička armija Bugarske, Armija Ljudova u Poljskoj, Narodnooslobodilački pokret u Albaniji, komunistički pokreti otpora u Italiji, Francuskoj i Belgiji, nisu radili samo na uništenju fašizma, nego i na proširenju svjetske komunističke revolucije.

S druge strane, borba UPA-e u ratnim godinama nije bila samo manifestacija sveeuropskog antinacističkog pokreta otpora, nego i jedna od etapa ukrajinskog oslobodilačkog pokreta (u njegovim nacionalnim i socijalnim oblicima) za stjecanje nezavisne ukrajinske države i istodobno vrsta antikolonijalnog oružanog pokreta bezdržavne nacije. UPA je bila jedina ustaničko-partizanska formacija u ratnom razdoblju, koja je nastala bez bilo kakve vanjske potpore i koja se u svom djelovanju oslanjala isključivo na pomoć mjesnog stanovništva i snage organiziranoga nacionalističkog podzemlja.

Od trenutka formiranja, protunjemačka fronta u djelovanju UPA-e bila je jedna od važnijih, ali ipak ne određujuća. Borbe i oružane akcije ukrajinskih ustanika protiv Nijemaca bile su usmjerene na sprječavanje nacističkoga kolonijalnog izrabljivanja Ukrajine i njezine gospodarske pljačke i na oslobađanje cijelih pokrajina od okupacijskog administrativnog aparata. Istodobno je strateški zadatak, koji je određivao djela UPA-e u završnoj fazi Drugoga svjetskog rata, bio s jedne strane ne dopustiti povratak sovjetske vlasti u Ukrajinu, a s druge – djelovati protiv pokušaja poljskog podzemlja i vlade, koja se nalazila u londonskoj emigraciji, da obnove poljski režim u zapadnoukrajinskim pokrajinama.

U to je vrijeme najvažniji idejni postulat borbe UPA-e bila široka antiimperijalistička i antikolonijalna borba protiv dvaju totalitarnih sistema – nacističke Njemačke i Sovjetskog Saveza. Mnogi su put do rušenja tih država-„monstruma“ vidjeli u koordiniranoj borbi podčinjenih naroda za samostalnost protiv bilo kakvih oblika inozemne ovisnosti. Na pridruživanje

toj borbi ukrajinski su ustanici pozivali sve narode Europe i Azije, s ciljem njihova oslobođenja od kolonijalnog izrabljivanja i podčinjavanja od strane velikih država te izgradnje novoga kooperativnog modela međunarodnih odnosa koji bi se temeljio na suradnji među neovisnim državama, stvorenima na osnovi etničkih granica. Pripadnici OUN-a aktivno su zastupali zaštitu nacionalnih i socijalnih prava svih podčinjenih naroda svijeta, razvivši upravo time konstruktivnu kritiku imperijalističkog i kolonijalnog sistema na svijetu.

Uzimajući to u obzir, potragu za povijesnim paralelama djelovanja ukrajinskoga nacionalnog pokreta otpora treba nastaviti ne toliko u zapadnoeuropskim pokretima otpora, koliko u antikolonijalnoj nacionalnooslobodilačkoj borbi bezdržavnih naroda Azije.

Kod mnogih azijskih naroda je antijapanski pokret otpora u ratnim godinama prerastao u nacionalnooslobodilački pokret i nadalje je nastupao kao snažan faktor pritiska na metropole za stjecanje statusa nezavisnosti vlastitih država. Pokreti otpora u jugoistočnoj Aziji formirali su se u uvjetima japanske okupacije, koji su bili ponešto različiti od europskih, jer je ona imala manje žestoko obilježje u usporedbi s nacističkim režimom. Mnogi azijski narodi su s velikom sklonošću dočekali dolazak Japanaca, vidjevši u njima protutežu europskim kolonizatorima. Japansko aktivno korištenje azijskih nacionalnooslobodilačkih i antikolonijalnih pokreta u svojoj politici pod geslom „Azija Azijatima“ pridonijelo je formiranju projapanskih stavova među političkim elitama niza istočnih naroda. Otuda potječe značajna pasioniranost istočnoazijskih pokreta otpora i njihovo formiranje u kasnijim razdobljima rata. Tako je u Burmi vođa antibritanskoga radikalnog pokreta Aung San 1941. organizirao, uz japansku pomoć, Armiju za nezavisnost Burme. Godine 1943. Burma je ostvarila nominalnu nezavisnost i stvorena je vlada vjerna Tokiju. Ipak, razočaravši se u japansku politiku, u kolovozu 1944. je stvorena Antifašistička liga narodne slobode (vođa – Aung San), koja je, oslanjajući se na vojsku i partizanske odrede, u ožujku 1945. podignula ustanak protiv Japanaca i pridonijela oslobođenju zemlje od okupatora. Godine 1947. Britanci su bili prisiljeni pristati na davanje statusa nezavisne države Burmi.

Nacionalnooslobodilački pokret u Indoneziji primio je snažan poticaj u završnoj etapi Drugoga svjetskog rata. Kapitulacija Japana je poslužila kao signal za proglašenje nezavisnosti Republike Indonezije 17. kolovoza

1945., na čelu koje je bio vođa Nacionalne stranke Ahmed Sukarno. Antikolonijalna borba naroda Indonezije protiv nizozemske vlasti, koja je trajala 1945.–1949., uspješno je završila stjecanjem međunarodnog priznanja statusa nezavisne republike.

Mnogobrojne analogije borbe UPA-e protiv okupacijskih režima također se mogu naći u iskustvu partizanske borbe Irske republikanske armije (IRA-e) protiv britanske kolonijalne administracije i vojski u vrijeme rata za irsku nezavisnost 1919.–1921.

U poslijeratno doba oružani otpor UPA-e i nacionalističkog podzemlja protiv sovjetskog režima u Zapadnoj Ukrajini nije bio jedini na prostoru Srednje i Istočne Europe. Do 1947. su borbu za nezavisnost Poljske nastavljali ostaci Armije Krajowe, koji se nisu pomirili s uspostavom vlade Narodne Republike Poljske koja je bila pod kontrolom Moskve. Na pribaltičkome prostoru su do sredine 1950-ih otpor komunističkom režimu pružala litavska, latvijska i estonska „šumska braća“. Zasebne pojave antisovjetske borbe su se u poslijeratno doba također mogle primijetiti na prostoru zapadne Bjelorusije, u Bugarskoj, Rumunjskoj, Slovačkoj i Mađarskoj. Ipak je prema svom rasponu i mjerilima, trajanju, organizacijskim oblicima, ideološkim i programskim načelima djelovanja, najjača bila borba nacionalističkog podzemlja u Ukrajini. Vodstvo OUN-a i UPA-e je pokušavalo preuzeti na sebe ulogu vođe i organizatora antisovjetske oružane borbe na prostorima cijele Srednje i Istočne Europe, ostvarivši u poslijeratnim godinama snažan propagandni prodor na prostore susjednih država (u Poljsku, Čehoslovačku, Rumunjsku, Bjelorusiju, pribaltičke zemlje). Kao platforma za ujedinjenje antikomunističkih pokreta otpora trebala je poslužiti koncepcija antitotalitarističkih revolucija za neovisnost podčinjenih naroda Europe i Azije, koja je bila razrađena u ukrajinskom podzemlju. Bez obzira što je ta borba u 1940-ima i 1950-ima doživjela poraz, oslobodilačke težnje naroda Srednje i Istočne Europe bile su uspješno ostvarene u vrijeme vala antikomunističkih revolucija na prijelazu 1980.–1990-ih godina.

Zaključno treba reći da su sličan instrumentarij političke borbe poput OUN-a koristili svi antikolonijalni, revolucionarni i narodnooslobodilački pokreti, od Irske do Indonezije i od Finske do Južne Afrike. Svi antikolonijalni, nacionalnooslobodilački pokreti su prema svojoj definiciji radikalni, gotovo su svi primjenjivali silu protiv političkih protivnika i bili građeni prema

principu žestoke unutarnje discipline i hijerarhičnosti. Fenomeni OUN-a i UPA-e potpuno su zakonomjerni u okviru sličnih pokreta naroda Europe, Azije i Afrike, a tipološki su antikolonijalni i nacionalnooslobodilački. OUN i UPA su bili ne toliko produkt epohe fašizma, koliko manifestacija općesvjetske težnje za svladavanjem posljedica kolonijalizma i inozemne vladavine, za izgradnju nacionalnih država. Provedena analiza svjedoči o posve „normalnom“, prirodnom i zakonomjernom karakteru ukrajinskog oslobodilačkog pokreta pod vodstvom OUN-a i UPA-e od 1920-ih do 1950-ih godina u europskom i svjetskom kontekstu.

S ukrajinskoga preveo Josip Kranjčec

Orest Subteljnij

Ukrajina u Drugom svjetskom ratu

Približavanjem Europe Drugom svjetskom ratu, Ukrajinci su, činilo se, malo što mogli izgubiti kao posljedicu korjenitih promjena do kojih je on mogao dovesti. Stradajući od staljinizma, u zapadnim dijelovima – od još većeg ugnjetavanja Poljske, Rumunjske i Mađarske, Ukrajinci su imali razloga nadati se da će bilo kakve promjene, čak i one uzrokovane ratom, donijeti poboljšanje uvjeta njihova života. Tko god je tako mislio, duboko je pogriješio, jer je rat radikalno izmijenio okolnosti Ukrajinaca, njihova sudbina postala je još gora. Pad Poljske na početku rata doveo je do uspostave još represivnijega sovjetskog režima u Zapadnoj Ukrajini. Ali prognavši sovjetsku vojsku, njemački su okupatori donijeli nacistički režim, koji je u Ukrajini dosegnuo vrhunac žestine. Našavši se između nacističkog i sovjetskog režima, uskraćeni vlastite države koja bi štitila njihove interese, Ukrajinci su se osjetili, kao nitko drugi, nezaštićeni od ratnih pustošenja i nemilosrdnih politika totalitarnih država koje su ih vodile.

Rat u Ukrajini: prva etapa

Kada je riječ o Ukrajini, Drugi svjetski rat može se podijeliti u dvije etape. Prva je počela 1. rujna 1939., kada su Nijemci napali Poljsku, a Sovjetski Savez ubrzo okupirao njezine istočne teritorije. Osnovna crta te etape, koja se odnosila tek na zapadne Ukrajinke, bila je u prijelazu njihovih zemalja pod okupaciju nove vlade, u prvom redu sovjetske. Druga etapa počela je napadom Njemačke na Sovjetski Savez 22. lipnja 1941. i trajala do jeseni 1944., kada je njemačka vojska prognana iz Ukrajine. Tijekom te etape cijelu su Ukrajinu zaposjeli nacisti.

Zbog mnogih razloga, koji su doveli do rata, odlučujuće značenje imala su dva diplomatska ugovora koja su neposredno utjecala na Ukrajinu. Potpisavši 30. rujna 1938. Münchenski sporazum, zapadne države, na čelu s Engleskom, pokušale su smiriti Hitlera dopustivši mu podijeliti

Čehoslovačku (i Zakarpattje). Ali umjesto zadovoljenja njegova potraživanja, taj znak beskičmenjaštva tek je pojačao apetit nacista za daljnji teritorijalni grabež. Još neposredniju vezu s izbijanjem rata imao je nacističko-sovjetski sporazum potpisan 23. rujna 1939. – jedan od najčudnijih ugovora u povijesti. Hitler, koji nije skrivao mržnju spram sovjetskog sistema i svoje teritorijalne pretenzije na Istok, htio je prvi napasti svoje protivnike na Zapadu, neutralizirati Sovjetski Savez. Staljin je, sa svoje strane, namjeravao s Hitlerom potpisati ugovor o nenapadanju i neutralnosti, nadajući se tako usmjeriti agresiju nacista prema Francuskoj i Engleskoj i dobiti vrijeme za prikupljane vlastitih snaga, dok bi među kapitalistima trajao rat za međusobno iscrpljivanje. Osim zadovoljavanja prvorazrednih potreba dviju država, nacističko-sovjetski sporazum je također predviđao zamjenu sirovina i oružja. Više od toga – Hitler i Staljin potpisali su tajni protokol u kojem su se dogovorili o podjeli Europe na odgovarajuće sfere utjecaja i okupacije. Po njemu su Sovjetskom Savezu dodijeljene gotovo sve zapadnoukrajinske zemlje. Dajući garanciju o neutralnosti Sovjetskom Savezu, Hitler je napao Poljsku te započeo Drugi svjetski rat. Žureći se ovladati svojim dijelom umiruće Poljske države, sovjetska vojska je 17. rujna ušla u istočnu Poljsku i zauzela gotovo sve zemlje naseljene Ukrajinacima i Bjelorusima. Nakon četiri tjedna Poljska država je prestala postojati.

Sovjetska okupacija Zapadne Ukrajine. Od početka prve okupacije Zapadne Ukrajine, koja je trajala 21 mjesec, sovjetski režim silno je nastojao zavladatai „srcima i dušama“ stanovništva. Boljševici su se proglasili „stjegonošama visokih humanističkih principa“, opravdavajući suradnju s nacistima u podjeli Poljske brigom zbog ugnjetavanja manjina, ponajprije „braće“ – Ukrajinaca i Bjelorusa. Posebne napore ulagali su pri uvjeravanju zapadnih Ukrajinaca u „ukrajinskost“ novog režima.

Novi režim pokušao je također ukloniti demokratski izgled. Na izborima 22. listopada 1939. stanovništvo je bilo prisiljeno glasovati za popis kandidata koji su podržavali aneksiju Zapadne Ukrajine od Sovjetskog Saveza. Stoga ne iznenađuje što je oko 93% glasalo onako kako je htio režim. U lipnju 1940. SSSR je prisilio Rumunjsku da preda Besarabiju i Bukovynu. Na taj je način u Ukrajinskoj Sovjetskoj Republici bilo okupljeno više od sedam milijuna stanovnika Zapadne Ukrajine.

Poneke političke mjere Rady donijele su zapadnim Ukrajinacima konkretna poboljšanja. Mnogo je učinjeno za ukrajinizaciju i jačanje obrazovnog sustava. Do sredine 1940. broj osnovnih škola u Zapadnoj Ukrajini dosegnuo je 6900, od kojih 6000 ukrajinskih škola. Ukrajinski jezik postao je jezikom nastave u Ljvivs'kom sveučilištu Ivana Franka – toj staroj tvrđavi poljske kulture koja je sada otvorila vrata ukrajinskim studentima i profesorima. Znatno se poboljšala medicinska usluga stanovništva, u prvom redu seoskoga. Nacionalizirani su industrija i trgovačka poduzeća, koje su ranije kontrolirali uglavnom Židovi i Poljaci. Ali najpopularniji korak sovjetske vlade bila je eksproprijacija poljskih zemljoposjednika i obećanje preraspodjele njihove zemlje seljacima.

Usporedo s tim reformama, Rady su počeli uništavati političku, društveno-ekonomsku i kulturnu infrastrukturu zapadnih Ukrajinaca. Ubrzo nakon njihova dolaska, NKVS je zatvoren, a ukrajinski politički vođe prognani su na Istok. Prisilili su raspustiti UNDO i druge ukrajinske političke stranke. Uništili su mnoge zadruge, a ostale su reorganizirali po sovjetskom primjeru. Prestala je djelatnost čitaonica i knjižnica društva „Prosvita“. Svjesni kako žive „na posuđeno vrijeme“, 20.000–30.000 ukrajinskih aktivista pobjeglo je u Poljsku pod njemačkom okupacijom. Nestankom osoba, organizacija i stranaka koje su imale liberalno-centrističke tendencije, ostala je tek jedna održiva politička organizacija – ilegalna mreža OUN-a.

Ponašanje mnogobrojnih sovjetskih činovnika, koji su se slijevali u Zapadnu Ukrajinu, malo što je učinilo za uljepšavanje novog režima. Navikli na „proleterske“ metode rada, nerijetko su šokirali zapadnjake primitivizmom i grubošću, koji nisu pristajali nositeljima „predvodničkoga socijalističkog sistema“. Predstavnici Sovjetske Ukrajine, koji su se gotovo svugdje služili ruskim jezikom, brzo su izgubili iluzije o hvaljenoj „ukrajinskosti“.

Podržavajući sovjetsku vladu, mjesni komunisti su izašli iz ilegale i postali posebno važni novom režimu, služeći pri otkrivanju ukrajinskih nacionalista. Budući da je među tim komunistima, a i činovnicima doseljenim iz Sovjetskog Saveza, bilo mnogo Židova, kod zapadnih Ukrajinaca i kod Poljaka počela su rasti antisemitska raspoloženja. Uskoro su se u sovjetski režim razočarali i mnogi mjesni komunisti, posebno kad su neki po naredbi Staljina bili zatvoreni i ubijeni pod optužbom za trockizam.

S vremenom su se počele javljati i manje privlačne strane prvih sovjetskih reformi. Proglašeno je da zemlje, ekspropirane od poljskih zemljoposjednika i „dane“ najbjeđnijim seljacima, sada potpadaju pod kolektivizaciju; približno je 13% bilo kolektivizirano. Nakon toga se većina seljaka, koji su se otpočetka oštro postavili prema Rady, potpuno okrenula protiv novog režima. U početku je mnogim predstavnicima intelektualaca bila čast što su dobili posao u sovjetskim obrazovnim i kulturnim ustanovama, ali su ubrzo shvatili da ih strogo kontroliraju službenici režima, i da im u slučaju odbijanja naredbi prijete zatvor i prognanstvo.

Shvaćajući privrženost zapadnih Ukrajinaca svojoj crkvi, novi režim je provodio neznatna ograničenja njezine djelatnosti. Svećenici su se obvezali na posjedovanje posebnih putovnica, a za korištenje crkvi vlada je tražila velike poreze. Postupno su ta ograničenja dobivala zastrašujuće oblike. Sovjetske vlasti zabranile su predavanje religije u školama, konfiscirale su crkvenu zemlju i širile antireligijsku propagandu. Slična se politika provodila prema Pravoslavnoj crkvi na Volynju, gdje je, osim toga, bilo pokušaja da se pokori Moskovskoj patrijaršiji.

U jesen 1940. režim je odbacio masku demokratičnosti i otpočeo opsežne represije – kako protiv Ukrajinaca tako i protiv Poljaka. Najraširenija i najstrašnija njihova varijanta bilo je prognanstvo. Tisuće „narodnih neprijatelja“, bez ikakva upozorenja, suda ili optužbe, zatvoreno je, prevezeno u vagonima za stoku u Sibir i Kazahstan na rad u nemogućim uvjetima. Mnogi prognani su poginuli, s vremenom cijele obitelji.

Prvi val prognanih činili su vodeći poljski, ukrajinski i židovski politički djelatnici, industrijalci, zemljoposjednici, trgovci, činovnici, pravnici, preostali časnici i svećenici. Poslije je zatvor zaprijetio svakome tko se poistovjećivao s ukrajinskim nacionalizmom. U završnoj etapi, u jesen 1941., režim je već prognao ljude bez ispitivanja. Prognali su sve – i one koji su imali rodbinu u inozemstvu ili se dopisivali s njima, i one koji su išli posjetiti prijatelje za vrijeme njihova uhićenja, i one koje se bez posebnih razloga prijavilo, i one koji su se slučajno našli na krivom mjestu u krivo vrijeme. „Nitko, doslovce nitko, nije mogao biti uvjeren kako sljedeće noći neće doći na njega red“ – napisao je svjedok tih događaja.

Prema podacima mitropolita Andreja Šeptyč'kog, iz samo jedne Galicije sovjetska vlada je prognala oko 400.000 Ukrajinaca. Još više su nastradali Poljaci, posebno kolonisti – poljska vlada u prognanstvu je ustvrdila

kako je za vrijeme sovjetske okupacije poljskih teritorija na istok Sovjetskog Saveza prognano oko 1,2 milijuna ljudi, uglavnom Poljaka. Posljedica te katastrofe bio je veliki pad političkog kapitala nekad vladajućega poljskog naroda koji se, ostavši bez potpore svoje vlade, od ugnjetavajućega pretvorio ubrzo u ugnjetavan narod.

Priključenje Zapadne Ukrajine u sastav Sovjetske Ukrajine imalo je veliku povijesnu težinu, budući da su se prvi put nakon mnogo stoljeća Ukrajinci ujedinili u granicama jedne državne strukture. Ali svojim ograničenim trajanjem to nasilno ujedinjenje nije spriječilo duboke promjene ni na zapadu, niti u Sovjetskoj Ukrajini. I sve je to imalo siguran utjecaj: prvo upoznavanje sa sovjetskim sustavom javilo se za zapadne Ukrajinke u osnovnom negativnom iskustvu, zbog kojega su mnogi od njih zaključili da „boljševičku“ vladu treba izbjeći pod bilo koju cijenu.

Ukrajinci pod njemačkom okupacijom. Kako je velika većina zapadnih Ukrajinaca 1939.–1941. potpala pod sovjetsku vlast, tako se poneki njihov dio našao pod njemačkom okupacijom. Približno je 550.000 Ukrajinaca Lemkivšćyne i Holmsčćyne, s istočnih dijelova Poljske, ušlo u njemačku okupacijsku zonu.

Okruženi Poljacima i izolirani od središta ukrajinske djelatnosti, stanovnici tih regija su bili najnazadniji od svih Ukrajinaca u gospodarskim, kulturnim i političkim odnosima. Ipak je između 1939. i 1940. godine, spašavajući se od istraga boljševika, ovamo iz Galicije pobjeglo 20.000–30.000 ukrajinskih političkih izbjeglica. Neki od njih su se naselili pokraj svojih zemljaka, ostali su se otisnuli do Krakova, tog središta djelatnosti ukrajinskih izbjeglica koje nije bilo daleko, aktivirajući ukrajinske zajednice u lemків'koj i holms'koj regiji Generalnoga gubernatorstva (kako se nazivao taj dio okupirane Poljske).

General-gubernator Hans Frank dobio je posebnu Hitlerovu naredbu da taj teritorij smatra njemačkom kolonijom i njezinu stanovništvu dade minimalna prava.

Iako je teoretski svu vlast imao Frank, koji je radio prema Hitlerovim naredbama, u praksi je Gestapo (nacistička politička policija) u upravljanju regijom bio utjecajan kao i Franko.

Ubrzo nakon dolaska Nijemaca, radi zadovoljenja osnovnih gospodarskih i obrazovnih potreba ukrajinskog stanovništva Generalnoga

gubernatorstva, nastali su deseci komiteta samopomoći, u sastav kojih su ušli uglavnom članovi ili simpatizeri OUN-a koji su dolazili iz Galicije. U jesen 1940., prešutnim Frankovim odobrenjem, ti su komiteti u Krakovu osnovali „Ukrajinski Centralni Komitet“, izabравši za voditelja poznatoga geografa Volodymyra Kubijovyča. UCK se smatrao ukrajinskom ustanovom socijalnog osiguranja; obveze su bile nadzor bolesnih, starijih ljudi, djece bez roditelja, organizacija društvene službe u zaštiti zdravlja, obrazovanja, pomoć ratnim zarobljenicima kao predstavnicima interesa ukrajinskih radnika, koji su se vraćali u Njemačku. Nijemci su jasno pokazali da UCK nema nikakve političke prerogative.

Ali obnašajući te funkcije, UCK je također nastojao prenijeti Ukrajincima vlastiti tajni program otpora polonizirajućim utjecajima, naglašavajući njihovu nacionalnu svijest. Nacisti su na to gledali neutralno – u nadi kako će porast ukrajinske nacionalne svijesti biti protuteža utjecajima mnoštva Poljaka. Zbog toga su Nijemci često unaprijeđivali Ukrajince na malim poslovima rukovodstva u administraciji ili policiji, u etnički miješanim zajednicama. Kada su s vremenom Ukrajinci koristili svoj novi položaj te se osvećivali Poljacima za pogreške predratnih godina, Nijemci tome nisu pridavali značenje.

Pod spretnim vodstvom Kubijovyča, oko 800 službenika UCK uskoro je organiziralo, uz pomoć domoljuba iz Galicije, ukrajinske škole, zadruge i mladeške skupine gotovo u svim područjima gdje je živio veći broj Ukrajinaca. U Krakovu su također osnovali izdavaštvo i povećali nakladu ukrajinskog tiska u regiji. Djelatnost komiteta nije pomogla Ukrajincima samo kompenzirati gubitke koje su doživjeli tijekom poljskog ugnjetavanja, nego je često olakšavala teška propitivanja rata i njemačke okupacije. Nakon napada Nijemaca na SSSR i priključenja Galicije u sastav Generalnoga gubernatorstva, UCK je širio djelatnost i na Galiciju. Tijekom rata bila je to jedina organizacija koja je mogla, makar i u ograničenoj mjeri, braniti društveno-ekonomske interese Ukrajinaca u Generalnom gubernatorstvu.

Ukrajinci pod mađarskom okupacijom. Nakon što je u ožujku 1939. mađarska vojska okupirala Karpatsku Ukrajinu i svrgnula njezinu vladu, Zakarpattje je ušlo u sastav Mađarske i tijekom cijeloga rata ostalo jednim od njezinih dijelova. Pamteći vjekovno mađarsko gospodarenje, kojemu je došao kraj 1918., oko 550.000 Ukrajinaca boјalo se povratka Mađara.

Nastojeći u početku ostaviti dobar dojam, mađarska vlada je obećala Zakarpattju dati autonomiju. Ali ubrzo je postalo jasno da ih na obećanje ništa ne obvezuje, pripremajući zauzvrat stanovništvu Zakarpattja postupnu mađarizaciju.

Gotovo je odmah započeo sveobuhvatan napad na ukrajinofile. Stotine ih je bilo strijeljano, tisuće zatvoreno, oko 30.000 pobjeglo je u susjednu Galiciju (gdje su boljševici mnoge prognali u Sibir). Bila su zabranjena sva ukrajinska izdanja i organizacije, uključujući „Prosvitu“. Mađarska vlada bila je odlučna iskorijeniti u Zakarpattju rastući ukrajinski pokret, ali ne prije provođenja pune mađarizacije (iako su neprestano jačali kulturne utjecaje, posebno u školama). Zauzvrat je izabrala prijelaznu ili rusinofilsku varijantu, zasnovanu na navodnim tvrdnjama kako se mjesno stanovništvo smatra odvojenim rusinskim narodom, koji je tijekom stoljeća imao organicističke veze s Mađarima. Osnovni nositelji toga pristupa postali su mjesni čelnici i stari agenti budimpeštanske vlade Andrij Brodij i Stepan Fencyk. Glavna im je baza bilo pomadžareno grkokatoličko svećeništvo.

Mađarska vlast nije Ukrajince ugnjetavala samo politički, nego je dovela do smanjenja obrazovanja i jačanja ekonomske eksploatacije. Jedini pozitivan učinak šestogodišnje mađarske okupacije Zakarpattja bio je što je od nacističkog napada, a zatim i od pustošenja, spasila velike dijelove Ukrajine. Ali nije spasila više od 100.000 Židova, od kojih je većina nestala u nacističkim logorima smrti.

Raskol u OUN-u. Izbijanjem rata, javili su se razdori koji su dugo vremena prodirali u OUN. Između veterana rata 1917.–1920. godine, koji su se vratili iz progonstva u inozemstvo, i mladih galicijskih radikala, koji su pristupili organizaciji 1930-ih godina, pojavile su se velike suprotnosti. Grupa radikala vodila je na terenima Zapadne Ukrajine aktivnu borbu protiv poljske vlade, i njihovi članovi često su bili u zatvorima. Oba tabora nisu odstupala u principijelnim pitanjima, jer su podržavala osnovne dogme ukrajinskog integralnog nacionalizma (dijelila ih je razlika u godinama), osobito u pitanjima taktike. Nakon ubojstva Konovalcja 1938. godine, nasljednika su vidjeli u njegovu bliskom suradniku Andriju Meljnyku, osobi kulturnoj i suzdržanoj. Mladi radikali su tvrdili da je za vodstvo OUN-a, u teškim vremenima koja su slijedila, podobniji njihov aktivni i karakterni suborac Stepan Bandera, nedavno oslobođen iz poljskog uzništva.

Još prije izlaska Bandere i njegovih prijatelja iz uzništva, njegovi su simpatizeri usmjerili na inozemni stožer OUN-a val kritika. Banderi su pak zamjerali što se previše oslanjao na potporu inozemnih država i posebno Njemačke, zanemarujući potrebu razvijanja „organicističkih“ veza s narodom Zapadne Ukrajine, sporost i pasivnost akcija na političkoj sceni te dopuštenje „političkim spekulantima i oportunistima“ da zauzmu vodeće pozicije. U srpnju 1939. Bandera je zatražio da OUN osnuje ilegalnu vojsku, spremnu da se bori sa svakim tko stane na put ukrajinskoj samostalnosti – čak ako bi to bili i Nijemci. Zahtijevao je da OUN sa zapadnim saveznicima ima kontakte kao i s Njemačkom. Ali Meljnyk i njegovi simpatizeri ustrajno su branili svoje stavove, dokazujući neophodnost primarnih orijentacija prema Njemačkoj, budući da zapadne države nisu pokazale zainteresiranost za podržavanje ukrajinskih želja, a stvaranje ilegalne vojske dovelo bi do kaznenih mjera Nijemaca, a ne vojnog osiguranja ili političkih prednosti.

Najveće rasprave bile su oko pitanja o novom stožeru OUN-a. U kolovozu 1939., kada su mnogi suparnici Meljnykove frakcije još bili u zatvoru, pristalice Andrija Meljnyka sazvali su konferenciju u Rimu, na kojoj su ga službeno proglasili vođom OUN-a. Ali 10. veljače 1940. Stepan Bandera je sazvaio konferenciju u Krakovu, na kojoj je njegova frakcija odbacila odluku Rimske konferencije. Kako bi se postigao kompromis, svaka se organizacija proglasila jedinim zakonskim predstavnikom OUN-a. Oni koji su stali na stranu Bandere, mladeška većina organizacije, nazivali su se OUN-b ili OUN-r (revolucionarna), ili jednostavno banderovcima: simpatizeri Meljnyka, koji su se slagali s umjerenim integralnim nacionalistima, zvali su se OUN-m ili meljnykovicima.

Ta nesloga u redovima OUN-a nanijela je velike štete integralnom nacionalizmu. Antagonizam između dviju frakcija dosegno je takvu oštrinu da su se one često borile jedna protiv druge s ne manjom žestinom od one protiv neprijatelja ukrajinske nezavisnosti. Tako su ukrajinski integralni nacionalisti pokazali svoje duboke razlike uoči velikih izazova rata. Njihove žestoke svade nanosile su štetu i cijelom pokretu ukrajinskog integralnog nacionalizma te slabile njegov moralni autoritet.

S ukrajinskoga preveo Mario Jurčec

Aleksandr Gogun

Između Hitlera i Staljina

Od kolaboracije prema Pokretu otpora i natrag s oružjem: banderovci za vrijeme sovjetsko-njemačkoga rata

„20. 6. (1943.) razbijeni Nijemci u Berežcima. Jedan je Nijemac prešao na stranu odreda. Izjavio je da Partija i Vlada vode Njemačku u propast i da ih zbog toga smatra neprijateljima. Želi se protiv njih boriti. Rekao je da Partija i Gestapo tretiraju njegovu obitelj i siromašne njemačke građane jednako kao što tretiraju Ukrajince. Osobno je bacao granate kroz prozor policijske postaje.“¹

Iz izvještaja o djelovanju odreda „Vrana“, grupe UPA „Bohun“, od 11. 6. do 10. 7. 1943.

Njemačka je 22. lipnja 1941. napala Sovjetski Savez. Kijevski povjesničar Anatolij Kentij piše: „Iako su u podsvijesti nekih ukrajinskih političara možda i postojale određene sumnje o istinskim ciljevima nacističke politike na istoku, ipak su sve antikomunističke snage Ukrajine s radošću dočekale rat i iskreno pokušavale pomoći Njemačkoj pri uništenju SSSR-a kao bedema svjetskog komunizma te aktivno sudjelovale u stvaranju 'novog poretka' u Europi i svijetu.“²

Banderovci nisu bili iznimka. Vojni ogranak OUN-Bandera organizirao je ustanke na području Zapadne Ukrajine. Osim podizanja buna i diverzantskog djelovanja, bile su planirane i obavještajne aktivnosti u korist Abwehra, s kojim su bile koordinirane sve aktivnosti.

U svibnju 1941. pojavile su se posebne vojne upute OUN-a za aktivnosti ustanika u neprijateljskom zaleđu. Niže su navedeni neki dijelovi tih uputa:

1 Volinji i Polissja: UPA i podzemlje 1943–1944. Dokumenti i materijali. Ured. O. Vovk, I. Pavlenko. – Ljetopis UPA. – Nova serija. T. 2. – Kijev–Toronto, 1999. – Str. 340-341.

2 Kentij, A. V. Pregled povijesti Organizacije ukrajinskih nacionalista 1941–1942. – Kijev, 1999. – Str. 4-5.

„Rat između Moskve i drugih država dovodi nas u povoljan položaj za oružani ustanak protiv Moskve i uspostavljanje Ukrajinske države utemeljene na snazi ukrajinskog naroda.

OUN oružanu borbu organizira u dva oblika:

a) revolucionarno-ustaničke aktivnosti u neprijateljskom zaleđu u razdobljima kada su Crvena armija i boljševistički sustav uzdrmani vojnim događanjima;

b) sudjelovanje ukrajinske vojske u vojnim aktivnostima protiv Moskve. U sastav ukrajinske vojske ulaze ustanički i partizanski odredi, ukrajinski dijelovi Crvene armije koji istupaju protiv Moskve i vojni odredi sastavljeni u emigraciji i na oslobođenom ukrajinskom teritoriju.

Borba mora biti nepokolebljiva, odlučna, bezrezervna i nemilosrdna. Mora biti herojska, alkazarska (utvrda Alcázar se proslavila odlučnom obranom u borbi protiv republikanske vojske u vrijeme Španjolskoga građanskog rata – A. G.). Borba ne na život, nego na smrt, bez povratka.

Njemačku vojsku smatramo savezničkom vojskom. Prije njihova dolaska moramo nastojati urediti svakodnevni život. Moramo im dati na znanje da je ukrajinska vlast pod vodstvom OUN-a i Stepana Bandere već uspostavljena, da lokalna vlast i OUN reguliraju ukrajinsku svakidašnjicu i da smo spremni na suradnju sa savezničkom vojskom i zajedničku borbu protiv Moskve te uspostavu skladnih uzajamnih odnosa.

U slučaju da Nijemci imaju negativan stav prema uspostavi ukrajinske vlasti i da imenuju svoje ljude, istoga trenutka izjaviti da dužnosnici OUN-a ne mogu predati vlast jer ih samo zapovjedništvo OUN-a može osloboditi dužnosti. U slučaju primjene sile treba se povući, ali vlast u pravnom smislu ne predavati.“

Ukrajinski povjesničar A. Bedrij je napisao: „OUN je odmah nakon početka rusko-njemačkog rata 22. lipnja 1941. aktivirao svoje vojne formacije želeći se vlastitim snagama izboriti za samostalnu i ujedinjenu Ukrajinsku državu. Zapovjedništvo, u kojem su tada bili istaknuti revolucionari kao što su Ivan Klimov, Dmitrij Majeovski, Taras Oniškevič, Roman Kravčuk, A. Zastoj i drugi, mobiliziralo je oko 10. 000 za borbu spremnih boraca-nacionalista na teritoriju Zapadne Ukrajine, koji je tada bio pod ruskom okupacijom“³.

3 *Bedrij, A.* OUN i UPA. URL: <http://www.koza.kiev.ua/>

Naravno da je ovdje riječ o preuveličavanju, ali određeni broj naoružanih nacionalista započeo je aktivnost.

Posljednji zapovjednik fronte UPA-e Vasylyj Kuk je također rekao: „Do nikakvih ustanaka nije došlo jer nije bilo potrebe, ali ni mogućnosti, njemačke snage napredovale su iznimno brzo. Ustrojeni su odredi nacionalista na području Ternopilja, i ta je skupina na samom početku rata htjela osloboditi zatvor jer su boljševici za vrijeme povlačenja ubijali zatvorenike ili su ih, u najboljem slučaju, odvozili u sibirske logore. Odred nije bio velik, možda oko 100 pripadnika. Pokušaj je bio neuspješan, skupina se našla u okruženju i 20 boraca je poginulo. Priče da su OUN-ovci pucali u leđa vojnicima Crvene armije izmislili su komunisti, kako bi objasnili svoj poraz u Zapadnoj Ukrajini u lipnju i srpnju 1941. godine“⁴.

No ipak su oružane akcije ukrajinskih nacionalista protiv jedinica Crvene armije i NKVD-a na početku rata povijesna činjenica.

O tome govori sovjetski povjesničar: „U izvještajima (zapovjednika Crvene armije) govori se o masovnom dezertstvu novaka koji su bili iz zapadnih dijelova Ukrajine i iz Bjelorusije. Ne izvještava se samo o njihovu bijegu, nego i o njihovim organiziranim bandama koje napadaju pozadinu, stožere i jedinice Crvene armije.

’U Lavovu su članovi ukrajinske nacionalističke organizacije stvorili paniku, organizirali napad na zatvor i oslobodili političke zatvorenike. Ti isti OUN-ovci uništili su vezu između zapovjedništva fronte i jedinica 6. armije...’

’Ističu se slučajevi paničnog bijega niza članova lokalnih partijskih i sovjetskih organizacija, a isto tako milicije i NKVD-a koji su, umjesto pomoći jedinicama u borbi s diverzantima i nacionalističkim skupinama, ostavili cijele okruge, sela i poduzeća na milost i nemilost sudbine.”⁵

Sela, okruzi i poduzeća nisu prepušteni sudbini, nego su prelazili u ruke pripadnika OUN-a.

Završavajući razgovor o aktivnosti ustanika OUN-a u prvim tjednima rata navest ćemo citat iz disertacije povjesničara Ivana Partiljaka, kojega se ne može optužiti za naklonost prema izmišljotinama komunista: „Crvena armija i jedinice NKVD-a imale su gubitke od oko 2100 poginulih vojnika

4 Intervju s Vasylyjem Kukom // JIAA

5 *Karpov, V. V.* Marš Žukova, njegovi suborci i protivnici u vrijeme rata i mira. – Knjiga 1. – Roman-gazeta, 1991. – URL: <http://militera.lib.ru/bio/karpov/20.html>.

i oficira, 900 ih je bilo ranjeno. Nacionalisti su samo na teritoriju Volynja imali 500 poginulih... Ukrajinski su nacionalisti za trajanja antisovjetskih vojnih akcija uspjeli podići ustanak na teritoriju 26 okruga današnjih Ljvivs'ke, Ivano-Frankivs'ke, Ternopiljs'ke, Volynjs'ke i Rovenjs'ke oblasti. Partizani su uspjeli uspostaviti kontrolu nad 11 okružnih središta i osvojiti važan plijen (u izvještajima Državne uprave u Lavovu govori se o 15 000 pušaka, 7000 strojnica i 6000 ručnih granata).“⁶

Nakon njemačkog zauzimanja Lavova 30. 6. 1941., Stepan Bandera i njegova grupa proglasili su uspostavu nezavisne Ukrajinske države. Manifest o proglašenju objavljen je na Radiju Lavov. U vladi proglašene Ukrajinske države bili su predstavnici raznih partija: nacionaldemokrati, eseri i izvanpartijski ljudi, ali su ključne pozicije zauzimali banderovci. Iako na prvi pogled postoji pluralizam, banderovci od 1941. do 1943. nisu pridavali posebnu pozornost javnom mišljenju.

Pripadnici druge frakcije OUN-a (meljnykovci) izrazito su negativno reagirali na proglašenje suvereniteta jer je ono, po njihovu mišljenju, kompromitiralo ideju nezavisne Ukrajinske države. Prije svega u očima njih samih, ali isto tako i Nijemaca. Iako nezavisnost Ukrajine nije bila proglašena na zahtjev okupatora, OUN-b se u to vrijeme strogo pridržavao naputaka o suradnji, o čemu svjedoči sadržaj Akta proglašenja nezavisne Ukrajine:

„1. Voljom ukrajinskog naroda Organizacija ukrajinskih nacionalista pod vodstvom Stepana Bandere proglašava uspostavu Ukrajinske države za koju su položile život generacije najboljih ukrajinskih sinova.

Organizacija ukrajinskih nacionalista, koja je pod rukovodstvom svojega tvorca i vođe Evgenija Konovaljca, vodila odlučnu borbu za slobodu tijekom desetljeća krvavoga moskovskog porobljavanja, poziva ukrajinski narod da ne polaže oružje sve dok na cijelom ukrajinskom teritoriju ne bude uspostavljena Ukrajinska država.

Suverena ukrajinska vlast osigurava ukrajinskom narodu mir i blagostanje, razvoj svih njegovih snaga i zadovoljavanje svih njegovih potreba.

2. Na području Zapadne Ukrajine uspostavlja se ukrajinska vlast podređena Ukrajinskoj nacionalnoj vladi, koja će voljom ukrajinskog naroda biti sastavljena u Kijevu, glavnom gradu Ukrajine.

6 Partiljak, I. K. Aktivnost Organizacije ukrajinskih nacionalista (banderovci) od 1940. do 1942. (vojni aspekt). – Str. 97, 177.

3. Uspostavljena Ukrajinska država usko će surađivati s nacionalsocijalističkom Njemačkom, koja pod vodstvom Adolfa Hitlera gradi novi poredak u Europi i svijetu te pomaže ukrajinskom narodu u oslobođenju od moskovske okupacije.

Ukrajinska nacionalna revolucionarna armija, koja će biti uspostavljena na području Ukrajine, ubuduće će se boriti u savezništvu s njemačkom armijom protiv moskovske okupacije za suverenu i ujedinjenu Ukrajinsku državu i novi poredak u cijelome svijetu.

Živjela suverena i ujedinjena Ukrajinska država!

Živjela Organizacija ukrajinskih nacionalista, živio vođa Organizacije ukrajinskih nacionalista Stepan Bandera!

Slava Ukrajini! Herojima Slava!⁴⁷

Na čelo vlade Ukrajine postavljen je banderovac Jaroslav Stecko. Premijer Jaroslav Stecko je 30. srpnja poslao Mussoliniju pismo u kojem ga obavještava o uspostavljanju Ukrajinske države: „Voljom ukrajinskog naroda, izraženom kroz Organizaciju ukrajinskih nacionalista pod vodstvom Stepana Bandere, na području oslobođenom od moskovsko-židovske okupacije uspostavljena je Ukrajinska država.

Ukrajinska vlada Vam u ime ukrajinskog naroda šalje najiskrenije pozdrave, ali i izraze istinske radosti zbog pobjedničkog pohoda vaše vojske.

Vašem hrabrom narodu želimo brzu i potpunu pobjedu i čvrsto smo uvjereni da će u novom i pravednom fašističkom poretku, koji mora zamijeniti Versajski sustav, Ukrajinska država zauzeti svoje mjesto kao ravnopravan čimbenik.⁴⁸

Slično pismo je poslano Franciscu Francu u Španjolsku te vođi Nezavisne Države Hrvatske Anti Paveliću. Zahvalnost OUN-ovaca nije mogla zaobići ni pomahnitala desetara:

„Uz istinsku zahvalnost, zadivljeni vašom herojskom vojskom koja je na borbenom polju protiv moskovskog boljševizma, kao najvećeg neprijatelja Europe, ponovno stekla slavu, šaljemo Vam u ime ukrajinskog naroda i vlade, sastavljene u oslobođenom Lavovu, srdačne želje da borbu što prije ovjenčate konačnom pobjedom.

Pobjeda njemačke vojske omogućit će Vam da planiranu izgradnju nove Europe proširite i na njezin istočni dio. Tako ćete i ukrajinskom narodu, kao jednom od punopravnih, slobodnih članova europske obitelji

7 Stvaranje Ukrajinske države. Akt 30. lipnja 1941. – Str. 123.

8 Isto. – Str. 137.

naroda, i suverenoj Ukrajinskoj državi, omogućiti sudjelovanje u ostvarenju tog velikog plana.“⁹

Očita je težnja za sudjelovanjem u stvaranju države kakvu su nacisti već uspostavili u Hrvatskoj i Slovačkoj (vizitkarta „Nove Europe“). Pravi je trenutak da se još jednom spomenu izjave veterana OUN-a kako „ukrajinski nacionalisti nisu bili ni najmanje totalitarni“.

Bez obzira na odsutnost antinacističkih namjera i aktivnosti te na postojanje „savezničke“ deklaracije, njemačke su vlasti smatrale da je proglašenje ukrajinske nezavisnosti nedopustivo. Nacisti Ukrajinke nisu vidjeli kao saveznike, čak ni u smislu maloljetnog i inferiornog „mlađeg brata“, nego kao pokorne robove.

Vođe Reicha smatrali su da je uspostavljanje „nezavisne“ Ukrajine nepotrebno, jer mnogi Ukrajinci nisu posebno željeli nezavisnost. Široki slojevi Hrvata i Slovaka možda su i stvarno željeli vlastitu državu, ali se ne može jednoznačno tvrditi da su takve nakane postojale među Ukrajincima sovjetske Ukrajine. Osim toga, nacisti su smatrali da je stanovništvo SSSR-a potpuno degeneriralo za vrijeme vladavine komunista, i Hitler je vjerovao da će snažniji okupacijski režim omogućiti lakše vladanje nad Rusima, Ukrajincima i Bjelorusima. Uz to, vodstvo Reicha se plašilo uspostavljanja veće države, makar i marionetske. Marionete se prvom prilikom rado otimaju kontroli i same, ili uz pomoć drugih, okreću protiv svojih lutkara.

Da bi „pokazali mjesto“ saveznicima koji su se oteli kontroli, Nijemci su u lipnju uhitili Banderu i nekolicinu njegovih suradnika, priveli ih u kućni pritvor u Berlin, a nakon toga u koncentracijski logor Sachsenhausen. Od rujna 1941. do proljeća 1943. mjesto privremenog vođe OUN(b)-a zauzeo je Mykola Lebed', prvi načelnik Sigurnosne službe OUN-a (OUN-sb).

Bez obzira na uhićenja i očiglednu nesklonost okupatora, OUN-ovci (banderovci i meljnykovci) su se nadali da će Nijemci pokazati blagonaklonost te su i dalje propagirali nacističku „oslobodilačku misiju“.

Otrežnjenje je nastupilo 15. rujna 1941., kada su SD i Gestapo započeli masovnu represiju, uhićenja i strijeljanja članova OUN(b)-a. U jednoj od publikacija banderovaca iz prosinca 1941. piše: „Gestapo je uz pomoć meljnykovaca u posljednje vrijeme započeo masovna uhićenja

9 Isto. – Str. 145.

članova OUN-a. Uhićeno je iznimno mnogo onih članova OUN-a i istaknutih ukrajinskih građana koji su po nalogu Stepana Bandere zauzimali vodeće pozicije u ukrajinskoj vlasti. Uhićeno je oko 1500 ljudi. Razlozi uhićenja: želja da se uništi OUN vođen Banderom, kao jedina i snažna ukrajinska organizacija koja čvrsto podržava ideju samostalne Ukrajinske države. O tome svjedoči činjenica da je istodobno s uhićenjima likvidirana i ukrajinska vlast te organizirana njemačka, na čelu koje stoje njemački komesari.¹⁰

Nakon njemačkoga progona, djelovanje banderovaca više nije bilo legalno; organizacija je započela pasivni otpor i prema komunističkom i nacističkom režimu. Prva konferencija OUN(b)-a tajno se održala na periferiji Lavova, u prvoj polovici rujna 1941. Odlučeno je da se članovi organizacije moraju uvući u sve strukture okupatora (vojne, kulturne, političke, administrativne) i tako utjecati na njihovu aktivnost te prikupljati informacije i oružje. Posebna važnost dana je ilegalnom propagandnom djelovanju te pripremi organizacije za budući otvoreni sukob protiv Njemačke i/ili Sovjetskog Saveza.

Međutim, odnos nacista prema ukrajinskim nacionalistima postajao je sve suroviji. Od jeseni 1941. do sredine 1944. nacisti su uhitili i strijeljali tisuće članova obiju frakcija OUN-a (progon druge frakcije OUN-a počeo je u siječnju 1941.). Već do početka 1942. godine 15 članova vodećeg ogranka OUN(b)-a bilo je odvedeno u zatvore i logore te strijeljano.

Početak konfrontacije nacista i banderovaca nije spriječio OUN-ovce obiju frakcija da razviju aktivnosti „marš-grupa“, koje su slijedile njemačku vojsku i pokušavale organizirati nekakav oblik vlasti. Povremeno su aktivnosti takvih skupina bile ograničene na propagiranje ideja OUN-a. Marš-grupe banderovaca imale su 2000–3000 članova, iako postoje i procjene da ih je bilo 5000. Aktivnosti marš-grupa su do kraja 1941. bile smanjene, a kasnije, zbog represije SD-a, potpuno prekinute.¹¹ Od trenutka zabrane djelovanja OUN-a, članovi obiju frakcija počeli su intenzivno prikupljati oružje, započevši pripreme za partizanski način borbe. Ali pripreme za rat bile su uzaludne, jer odnosi između pojedinih skupina nisu bili dovoljno dobri da bi se organizirao otpor. Nacisti su tako pokazali OUN-ovcima da Ukrajina pripada samo Nijemcima.

10 Isto. – Str. 442-443.

11 *Procik*, S. OUN u retrospektivi. Iz davnine o nedavnom. – Lavov, 1992. – Str. 14-29.

Potkraj 1941. te na početku 1942. došlo je do pogoršanja odnosa između Berlina i frakcije meljnykovaca te početka progona njezinih članova, premda progon nije bio tako silovit kao protiv OUN(b)-a. Već potkraj listopada 1941. u Kijevu je zabranjeno djelovanje UNS-a (Ukrajinski nacionalni savjet), a nedugo je nakon toga voljom članova raspušten. Većina članova UNS-a je strijeljana početkom 1942. u Babinom Jaru, poznatom po tragediji. Ukrajinski nacionalni savjet u Lavovu raspušten je 3. ožujka 1942.; istu sudbinu je dočekaio i Bukovynsko-Bessarabski savjet.

Potkraj 1943. OUN-m je oprezno započeo s antinjemačkom propagandom, pri čemu se snažno pridržavao naputaka o kolaboraciji. Zbog pretjerano smjelog izražavanja mišljenja njegovih podčinjenih, SD je 28. veljače 1944. uhitio Andrija Meljnyka, koji je u to vrijeme legalno živio u Berlinu, te ga poslao u „elitni“ koncentracijski logor Sachsenhausen. Naziv „elitni“ logor nije dobio zbog sanatorijskih uvjeta života; polovica zatvorenika koji su kroz njega prošli ili je umrla ili je bila ubijena.¹² Elitan je bio jer su se u jednom od njegovih blokova nalazili najvažniji zatvorenici iz cijele Europe, mnogi su od njih nakon rata postali poznati političari. U vrijeme „dolaska“ Meljnyka u Sachsenhausen, u njemu su već bili lideri OUN(b)-a Stepan Bandera i Jaroslav Stecko, kao i ukrajinski partizanski zapovjednik, nacionaldemokrat, Taras Buljba-Borovec. Zanimljivo je da su se suborci/protivnici Bandera i Meljnyk našli u susjednim barakama te su se uz pomoć zamagljenih stakala dopisivali. Zapravo je Meljnyk Banderi samo rekao tko je od njegovih bližih suboraca još živ.

Njemačka je tajna služba početkom 1944. uhitila gotovo sve članove Stožera OUN(m)-a koji dotad nisu bili proganjani ili uhićeni, a isto tako i stotine meljnykovaca u Ukrajini i inozemstvu. Prema podacima meljnykovaca, od 1941. do 1944. izgubili su 4756 članova, od kojih 197 članova višega vodstva, među kojima pet članova Stožera OUN(m)-a. Kroz koncentracijske logore prošla su 132 člana višega vodstva i sedam članova Stožera. OUN-m je 95% svojih žrtava izgubio u Reichskommissariatu „Ukrajina“, na čelu kojega je stajao Erich Koch. Gubici banderovaca vjerojatno su bili još veći, budući da je njemačka oštrica bila usmjerena prema članovima OUN(b)-a. Njemačke tajne službe nisu htjele u punoj mjeri iskorijeniti sve članove OUN-a i potpuno uništiti organizaciju. Veća je mogućnost da je vodstvo Njemačke htjelo zaustaviti konkretnu antinacističku

12 *Gogun, A.* Koncentracijski logor Sachsenhausen. Ali ne onaj poznati... – Ruska misao. – Br. 4394. (31. siječnja – 6. veljače 2002.). – Str. 10.

aktivnost OUN-ovaca i u slučaju potrebe koristiti Organizaciju za vlastite ciljeve. Više rukovodstvo OUN-a nisu strijeljali, već su ih priveli u zatvore, banderovce iz bojni „Nachtigall“ i „Roland“ nisu zatvorili u koncentracijske logore, nego su ih koristili u borbi protiv partizana u Bjelorusiji. Slično se događalo i s pripadnicima OUN(m)-a, koji su pojedinačno služili u jedinicama kolaboracionista.

Bez obzira na progone, nastavljena je intenzivna ilegalna aktivnost OUN-a. Objavljivane su novine, časopisi i leci 1942. godine, povremeno i ovisno o situaciji, organizirane su male naoružane jedinice – borci OUN-a. OUN-m je imao više strpljenja pri suradnji s drugim političkim snagama. Poznata je suradnja boraca i vojnih stručnjaka OUN(m)-a s partizanskim odredom „Ukrajinska ustanička armija – Polisska Sič“. Na čelu UPA-PS bio je Taras Buljba-Borovec, koji je bio u kontaktu s vladom Ukrajinske Narodne Republike u egzilu. UPA-PS je u lipnju 1943. preimenovan u Ukrajinsku narodnu revolucionarnu armiju (UNRA), s Vijećem od šest članova na čelu.

U proljeće 1943. Šuhevič se vratio iz ilegale i započeo borbu za vlast u Organizaciji. Prvo je ukinuta vodeća pozicija u Stožeru OUN-a koju je dotad zauzimao Mykola Lebed', nakon čega je usvojen princip zajedničkog donošenja odluka. Umjesto jedne osobe na čelu Stožera, izabrano je tročlano Vijeće stožera OUN-a. Na čelo Vijeća OUN(b)-a u Ukrajini postavljen je Roman Šuhevič („Tur“), njegov je zamjenik bio Dmitrij Majeovski („Taras“), a treći je član bio Zenon Matla („Dnjeparski“) i kasnije R. Vološin („Pavlenko“).

Od 21. do 25. kolovoza 1943. na ukrajinskom teritoriju pod njemačkom okupacijom održan je Treći izvanredni veliki zbor OUN(b)-a. Održan je u potpunoj neovisnosti od hitlerovaca, budući da je tada banderovska UPA uzela pod kontrolu znatan dio područja Volynja. U odlukama zbora očitovale se borba protiv praksi, programa i ideja komunizma i nacionalsocijalizma. Za razliku od prethodnih godina, kada su se kod banderovaca isticale rusofopske i antisemitske parole, u zaključcima Trećega kongresa naglašavaju se prava nacionalnih manjina Ukrajine. Strateškim ciljevima proglašeni su sloboda tiska, sloboda misli i govora te vjerska sloboda: „Sloboda – narodima, sloboda – čovjeku!“

Do ovakve kozmetičke liberalizacije došlo je zbog vojno-političkih okolnosti u svijetu. Njemačka je gubila rat i OUN-ovci su shvatili da izlaz treba tražiti u savezništvu s SAD-om i Velikom Britanijom. OUN-b je

od 11. do 14. lipnja 1944. u šumama Karpata održao osnivački kongres Ukrajinskoga glavnog oslobodilačkog vijeća (UGOS-a). U njemu su sudjelovali ne samo banderovci, nego i predstavnici drugih partija te izvanpartijski ljudi iz ukrajinskoga javnog života.

U zaključcima UGOS-a izražava se težnja za izgradnjom suverene Ukrajinske države na načelima socijalizma i sa svim demokratskim slobodama. Također se traži likvidacija SSSR-a i uspostavljanje niza nezavisnih demokratskih država na njegovu teritoriju. Osnovna parola UGOS-a bio je već na Trećem kongresu proklamirani uzvik „Sloboda – narodima, sloboda – čovjeku!“ Najvećim neprijateljima opet su proglašeni komunistički i nacionalsocijalistički imperijalizam.¹³ UGOS je na neki način bio službeni politički produžetak UPA-e, iako je zapravo sva politička vlast ukrajinskih ustanika bila u rukama OUN(b)-a. Nakon što je područje osvojila sovjetska vojska, dio UGOS-a je napustio zemlju i osnovao Inozemno predstavništvo UGOS-a (ZP UGOS).

Dolazak Crvene armije u zemlju značio je za meljnykovce prestanak svake aktivnosti. Velik dio vodstva OUN(m)-a, onaj koji se nalazio u Ukrajini i kojega do tada nije uhitio SD ili Gestapo, imigrirao je. Andrij Meljnyk bio je pušten iz Sachsenhausena u listopadu 1944., nakon čega je kao vođa OUN(m)-a (u emigraciji) nastavio djelovati u smjeru kolaboracije. Mali broj Meljnykovih suboraca, koji je ostao u domovini, pridružio se banderovskoj Ukrajinskoj ustaničkoj armiji u jesen 1944., zbog teških uvjeta djelovanja.

Na kraju dijela o povijesti OUN(b)-a u razdoblju Drugoga svjetskog rata vidi se da je ta partija, koja je smatrala da je mnogo više od partije, učinila znatno više za razvoj ukrajinskog ustaničkog pokreta nego OUN-m i Taras Buljba-Borovec zajedno.

Banderovska UPA, kroz koju je prošlo oko 100 000 ljudi, istaknula se na antinacističkom, te posebno na antisovjetskoj fronti.

Upravo su banderovci bili ti koji se nisu bojali istodobno suprotstaviti dvama najsnažnijim totalitarnim imperijima svojega doba.

S ruskoga preveo Jure Vidak

13 Ukrajinsko glavno oslobodilačko vijeće. Dokumenti, službene publikacije, materijali. Sastavio Evgen Štendera. Uredio Petro P. Potičnij. S uvodom i zaključkom na engleskom jeziku. – Ljetopis UPA. – Tom 26. – Toronto–Lavov, 2001.

Viktor Marčenko

Stepan Bandera

Poljska ga je osudila na smrt, Hitler bacio u konclogor, KGB-ov agent ubio u Münchenu.

Drugi svjetski rat već pripada povijesti. Pomirili se države i narodi, Ukrajinci i Nijemci, sudionici žestokog rata, sjede za jednim stolom i piju čašicu gorilke¹ za mir među narodima, dok se među crvenim i žuto-plavim Ukrajincima, građanima nove Ukrajine, za neovisnost koje je život dao Stepan Bandera, nastavlja tiho sukobljavanje...

Pa tko je taj Stepan Bandera? Ne tražite to ime po sovjetskim enciklopedijama. Čak i mrtav, bio je opasan za Imperij. Istine radi, treba reći da se u *Sovjetskom enciklopedijskom rječniku* može naći skupni naziv „banderovci“: „sudionici fašističke vojno-terorističke bande ukrajinskih nacionalista UPA² Zapadne Ukrajine od 1943. do 1947. Nazvani prema rukovoditelju S. A. Banderi (1908.–1959.).“ Unatoč tomu, u istom se rječniku u članku o Organizaciji ukrajinskih nacionalista (OUN-u) može naći da je podzemlje likvidirano početkom pedesetih, umjesto 1947. godine.

U *Poljskoj* mu je *enciklopediji* posvećen članak od 20 redaka, uzme li se u obzir da je Stepan Bandera za Poljsku bio državni neprijatelj. To je mnogo za četverosveščanu enciklopediju. Sadržaj članka bit će zanimljiv prosječno čitatelju bez doticaja s alternativnim izvorima informacija. Tim više što se autorima *Poljske enciklopedije* ne može pozavidjeti na pristojnom odnosu prema Banderi.

Dakle: „BANDERA, Stepan (1908.–1959.), ukrajinski narodni aktivist; godine 1928. osnovao je Ukrajinsku vojnu organizaciju, preobraženu u Organizaciju ukrajinskih nacionalista (OUN); osuđen 1936. na smrt (kazna zamijenjena doživotnim zatvorom) zbog sudjelovanja u pripremi atentata na ministra unutrašnjih poslova B. Pierackog; izišao na slobodu

1 гopілка – ukrajinsko žestoko alkoholno piće, poput domaće rakije (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

2 Українська повстанська армія – Ukrajinska ustanička vojska.

Stepan Bandera

zbog početka 2. svjetskog rata; preuzeo vodstvo frakcije koja se odcijepila od Organizacije ukrajinskih nacionalista 1940. (OUN-banderovci); surađivao s Nijemcima do lipnja 1941., u kolovozu 1941. zatočen u konclogoru Sachsenhausen nakon neuspjelog pokušaja istupanja za neovisnost Ukrajine, gdje je ostao do veljače 1945. Time je jednako postao neprijatelj obaju režima; rukovodio je svojom frakcijom OUN-a nakon rata i bio na čelu Ukrajinske podzemne oslobodilačke rade. U Münchenu ga je ubio KGB-ov agent.“

Prije nego li prijedemo na ukrajinske izvore, pogledajmo što je napisano o Stepanu Banderi u *Enciklopedijskom rječniku Drugoga svjetskog rata* Savezne Republike Njemačke u izdanju 1986. Tu piše da je Bandera bio ukrajinski nacionalni vođa. Koristeći se ratnom situacijom, težio je postizanju neovisnosti ukrajinske države, što se protivilo Hitlerovoj politici. Uhićen je 12. srpnja 1941. nakon javnih akcija i zadržan u konclogoru do 25. rujna 1944. Nakon rata ostao je na Zapadu. Pao je kao žrtva sovjetskih agenata.

U *Univerzalnom rječniku-enciklopediji* iz 1999., tiskanu u Kijevu, može se pročitati da je Stepan Bandera ukrajinski političar i da je bio inicijator Akta o preporodu ukrajinske države, proglašenog 30. lipnja 1941. u Lavovu. Budući da je odbio odbaciti Akt, Nijemci su ga zatočili u konclogoru. Nakon rata bio je na čelu inozemnih sastavnica OUN-a.

Da bi se razumjelo ono što slijedi, nužno je ustupiti nekoliko redaka terminologiji. Klasici marksizma-lenjinizma iz sovjetskih rječnika s lakoćom su stavljali znak jednakosti između pojmova nacionalizma i šovinizma. Tako se nacionalizam tumačio kao teorija i praksa međunacionalnih odnosa, zasnovanih na nadmoći jedne nacije nad drugom. Međutim, oci, utemeljitelji ukrajinskog nacionalizma, nisu cijenili te klasike te su pojmu nacionalizma dali drugi smisao, jednak onome koji je, primjerice, napisan u enciklopediji *Britannica*. U njoj je nacionalist opisan kao osoba koja služenje svojem narodu (naciji) promatra kao viši osobni građanski dug. Za razliku od internacionalista, koji svojim građanskim dugom smatra služenje cijelome čovječanstvu. Smatram da su oba cilja na višem stupnju dostojna poštovanja. Da su banderovci upravo tako shvaćali smisao danoga pojma, potvrđuje citat iz brošure Petra Poltave *Tko su to banderovci i za što se bore*, nelegalno izdane 1950. u Lavovu: „Mi se banderovci nazivamo nacionalistima zato što glavno mjesto u našoj ideologiji zauzima učenje o

naciji. U skladu s tim učenjem mi, nacionalisti, ... doista smatramo, da se ... kao subjekt povijesti javljaju narodi, nacije; ... višim ciljem smatramo blago i sreću ukrajinskog naroda. Smatramo da je najviša i najvažnija zadaća ukrajinskog naroda trenutno borba ... za nacionalno i društveno oslobođenje ukrajinskog naroda, za stvaranje ukrajinske, istinski neovisne države. ... Mi ukrajinski nacionalisti nismo šovinisti. ... Gajimo iskrene simpatije prema svim narodima svijeta. Sa svim narodima svijeta ... želimo živjeti u prijateljstvu i suradnji.“

Stepan Andrijoŷyč Bandera (bandera – u prijevodu na suvremeni jezik znači stijeg) rodio se 1. siječnja 1909. u selu Uŷryniv Staryj, u Kaluš'skom okrugu Galicije (današnja Ivano-Frankivs'ka oblast), u to vrijeme dijelu Austro-Ugarske, kao drugo dijete u obitelji grkokatoličkoga svećenika. Imao je tri brata i tri sestre. Otac je bio visokoobrazovan, završio je Bogoslovni fakultet na Lavovskome sveučilištu. Posjedovao je veliku biblioteku. Česti su gosti njihova doma bili poslovni ljudi, javni djelatnici, inteligencija. Među njima, primjerice, zastupnik austrougarskoga parlamenta J. Veselovs'kyj, kipar M. ŷavrylko, poduzetnik P. ŷlodzys'kyj, koji su mu bili kao stričevi. Stepan Bandera je u autobiografiji pisao kako je u djetinjstvu rastao u očevu i djedovu domu u atmosferi ukrajinskog patriotizma, živih nacionalnokulturnih, političkih i javnih težnji. Godine 1918. doživio je nastanak ukrajinske države. Otac mu je aktivno sudjelovao u tim događajima, izabran je za zastupnika parlamenta Zapadnoukrajinske Narodne Republike. Osobit utjecaj na nacionalnu samospoznaju Stepana Bandere imala su slavlja u siječnju 1919. zbog sjedinjenja Zapadnoukrajinske Narodne Republike i Ukrajinske Narodne Republike u jednu državu. U ljeto iste godine u Galiciju je prodrla poljska vojska, koju je naoružala i osnažila Antanta. Otac se morao povući u Istočnu Ukrajinu, a vratio se 1920. Ukrajinska Narodna Republika prestala je postojati. Poljska je okupirala Galiciju.

U jesen 1919. Stepan je položio pristupne ispite za ukrajinsku klasičnu gimnaziju u gradu Stryju. U proljeće 1921. od tuberkuloze mu je umrla majka Myroslava. Stepan je od djetinjstva patio od reume zglobova i te je godine dulje vrijeme proveo u bolnici. Ipak, u slobodno je vrijeme radio u djedovu kućanstvu, a krenuvši u četvrti razred, bavio se podučavanjem, zarađujući time novac za vlastite potrebe. Poduka u gimnaziji provodila se pod nadzorom poljskih vlasti. No nekoliko je profesora uspjelo u obvezni

program uključiti i ukrajinski nacionalni sadržaj. No osnovnu nacionalno-patriotsku izobrazbu gimnazijalci su dobivali u školskim omladinskim organizacijama. Istodobno su uz legalne organizacije Plast i Sokol³ postojali i nelegalni kružoci, koji su se bavili skupljanjem novca za potporu nelegalnih ukrajinskih tiskovina te bojkotom mjera poljskih vlasti. Na početku četvrtog razreda, Bandera je pristupio nelegalnoj organizaciji, njezinu gimnazijskom vodstvu, a 1927. je položio maturu.

Godine 1928. upisao je agronomiju na Lavovskoj politehničkoj školi. Trebao je diplomirati 1934., no budući da je bio uhićen, nije uspio obraniti diplomski rad.

Na području Galicije djelovale su različite legalne, polulegalne i nelegalne organizacije koje su služile zaštiti ukrajinskih nacionalnih interesa. Ukrajinski emigranti iz carske Rusije osnovali su 1914. Savez oslobođenja Ukrajine (SVU), kojemu je prvi cilj bio izgradnja neovisne ukrajinske države. U Pragu je 1920. skupina oficira osnovala Ukrajinsku vojnu organizaciju (UVO) za borbu protiv poljske okupacije. Uskoro je na njezino čelo stao bivši zapovjednik „sičovyh striljci“, pripadnika vojske UNR-a,⁴ iskusni organizator i političar s autoritetom Jevžen Konovalec'. Najpoznatija akcija UVO-a je neuspjeli atentat na poglavara poljske države Piłsudskog 1921. Pod pokroviteljstvom UVO-a bile su patriotske omladinske organizacije. Stepan Bandera postao je član UVO-a 1928. Godine 1929. ukrajinske su omladinske organizacije, uz sudjelovanje UVO-a, održale u Beču kongres sjedinjenja, na kojem je osnovana Organizacija ukrajinskih nacionalista (član koje je postao Bandera). OUN se stopio s UVO-om 1932., a UVO je nastao dijeljenjem OUN-a.

Premda je Poljska okupirala Galiciju, njezina je vlast nad zapadnim Ukrajincima u očima sila Antante bila problematična. To je pitanje ostalo predmet rasprave zapadnih država, osobito Engleske i Francuske. Ukrajinska većina u Istočnoj Galiciji nije priznavala zakonitost poljske vlasti. Bojkotirali su popis stanovništva 1921. i izbore za poljski Sejm 1922. Poljska se vlada ponašala kao da je Istočna Galicija bila izvorno poljska zemlja. Nekoliko se radikalnih ukrajinskih organizacija odlučilo ne ograničavati samo na bojkote i sabotaze, nego su provodile i terorističke akcije. Potkraj 1923., nakon ponovnog obećanja Poljske zapadnim zemljama da će jamčiti autonomiju

3 Plast i Sokil – skautske organizacije.

4 Ukrajinska Narodna Republika.

Istočnoj Galiciji, ravnopravnost ukrajinskog jezika s poljskim u državnim ustanovama i otvoriti ukrajinsko sveučilište, Vijeće veleposlanika složilo se oko suverenosti Poljske nad Istočnom Galicijom. Ukrajinsko stanovništvo tu je vijest primilo s velikim razočaranjem. Stanje se zaoštrilo 1930. godine. Nepokornosti ukrajinskog stanovništva poljska je vlast odgovorila svestranom „pacifikacijom“ stanovništva, „čistkama“ (prema današnjoj terminologiji) diljem Istočne Galicije. Godine 1934. u Berezi Kartus'koj nastao je koncentracijski logor s oko dvije tisuće političkih zatvorenika, većinom Ukrajinaca. Godinu dana nakon toga, Poljska se odrekla svojih obveza pred Ligom naroda glede poštivanja prava nacionalnih manjina. Na obje se strane povremeno pokušavalo naći rješenje. Jedan od pokušaja bio je nakon uspjelog atentata na ministra unutrašnjih poslova Bronisława Pierackog, od strane OUN-a. Taj je čin osudila i najveća ukrajinska politička stranka, Ukrajinsko nacionalno-demokratsko sjedinjenje, te starješina Grkokatoličke eparhije, metropolit Andrij Šeptyc'kyj. Međutim, ti pokušaji nisu imali vidljive učinke.

Stepan Bandera bio je uhićen zbog sudjelovanja u pripremi atentata na Pierackog i početkom 1936. osuđen zajedno s jedanaesticom optuženika. Varšavski okružni sud osudio ga je na smrtnu kaznu, ali mu je amnestijom, koju je prije objavio poljski Sejm, kazna zamijenjena doživotnim zatvorom. Izdržavao ju je u zatvoru, u strogoj izolaciji. Nakon njemačkoga napada na Poljsku 13. rujna 1939. bombardiran je gradić u kojem je bio zatvor, a kritično stanje poljske vojske pridonijelo je da se zatvorski čuvari razbježe. Oslobođeni ukrajinski nacionalisti zatvorenici oslobodili su Banderu iz samice.

OUN, s oko 20.000 članova, imao je velik utjecaj na ukrajinsko stanovništvo. Unutar organizacije bilo je sukoba: među neiskusnom i netrpeljivom omladinom i onim iskusnijima i razumnijima, onima koji su pretrpjeli rat i revoluciju, među rukovodstvom OUN-a, koje je bezbrižno živjelo u emigraciji, i temeljnim članstvom OUN-a, koje je djelovalo u podzemlju, pod policijskim progonima. J. Konovalc' je svojim diplomatskim i organizacijskim sposobnostima sprječavao širenje nesuglasica. Njegova smrt od ruke sovjetskog agenta Sudoplatova 1938. u Rotterdamu bila je težak gubitak za ukrajinska nacionalna gibanja. Nasljednik se mogao naslutiti u bliskom suborcu Andriju Meljnyku, obrazovanom, suzdržanom i strpljivom čovjeku. Frakcija njegovih pristaša, iskoristivši što je većina

njihovih protivnika, banderovaca, bila u zatvorima, imenovala je pukovnika Meljnyka u kolovozu 1939. na konferenciji u Rimu rukovoditeljem OUN-a. Valja primijetiti razgranatu strukturu OUN-a: uz regionalna odjeljenja postojala su inozemna odjeljenja, uglavnom na području bivšeg Austro-Ugarskoga Carstva, kao i na području Italije. Središnja uprava nalazila se u Rimu. Daljnji događaji doveli su do dramatičnog prevrata u ukrajinskim nacionalnooslobodilačkim gibanjima.

Izišavši na slobodu, Stepan Bandera stiže u Lavov. Nekoliko dana prije toga Lavov je zauzela Crvena armija. Ispočetka boravak ondje nije bio odveć opasan. Ubrzo je posredstvom glasonoše primio poziv da pođe u Krakov radi usklađivanja daljnjih planova OUN-a. Trebalo mu je i hitno liječenje bolesti zglobova, pogoršane boravkom u zatvoru. Morao je nelegalno prijeći sovjetsko-njemačku demarkacijsku liniju. Nakon kratkog liječenja i vijećanja u Krakovu i Beču, Bandera je delegiran u Rim zbog pregovora s Meljnykom. Dok su se događaji odvijali velikom brzinom, središnje je rukovodstvo zaostajalo, što nije odgovaralo Banderi i njegovim pristašama. U rujnu 1939. Bandera je regionalnim odjeljenjima dao zadaću da naoružaju podzemlje koje bi se borilo sa svakim tko bi stao na put ukrajinskoj neovisnosti. Trebalo je ukloniti popriličan broj političkih i organizacijskih nesuglasica tijekom pregovora s Meljnykom. Nezadovoljstvo podzemnog članstva OUN-a rukovodstvom bližilo se kritičnoj točki. Osim toga, sumnjalo se u izdajstvo Meljnykovih bliskih suradnika, jer se u Galiciji i Volynju masovno hapsilo uglavnom Banderine pristaše. Glavno razmimoilaženje odnosilo se na strategiju vođenja nacionalnooslobodilačke borbe.

Bandera i njegovi istomišljenici smatrali su da je neophodno održavati kontakte OUN-a, kako sa zemljama njemačke koalicije tako i sa zapadnim savezničkim zemljama, ne zblizavajući se ni s jednom grupacijom. Bilo je neophodno oslanjati se na vlastite snage, s obzirom na to da nikoga nije zanimala neovisnost Ukrajine. Meljnykova je frakcija smatrala da oslanjanje na vlastite snage nije opravdano. Zapadne zemlje nije zanimala neovisnost Ukrajine. To se pokazalo već narednih desetljeća, iako je Njemačka već tada priznala neovisnost Ukrajine. Prema tome, bilo je neophodno računati na Njemačku. Ne smije se stvarati naoružano podzemlje. To bi razdražilo njemačke vlasti i izazvalo represije s njihove strane, što ne bi pogodovalo ni političkim, ni vojnim dobicima.

Ne uspjevši postići kompromis, svaka se grupacija proglasila jedinim zakonitim rukovodstvom OUN-a. U veljači 1940. Banderina frakcija, sastavljena uglavnom od omladine koja je činila većinu OUN-a, održala je konferenciju na kojoj je odbacila odluku rimske konferencije i izabrala Stepana Banderu za svojega vođu. Tako je došlo do raskola OUN-a na banderovce, OUN-b ili OUN-r (revolucionarna), i na meljnykovce, OUN-m. U daljnjim zbivanjima neprijateljstvo među frakcijama dostiglo je takvo usijanje da su se nerijetko sukobljavali žestinom kojom su se sukobljavali protiv neprijatelja neovisne Ukrajine.

Odnos njemačkoga rukovodstva prema OUN-u bio je proturječan: Canarisova je služba (Abver – vojna obavještajna služba) suradnju smatrala neophodnom, dok ga nacističko stranačko vodstvo s Bormannom na čelu nije doživljavalo kao ozbiljnog političkog čimbenika, odbacujući bilo kakvu suradnju. Koristeći se tim proturječnostima, OUN-u je pošlo za rukom osnovati ukrajinski vojni odred „Legiju ukrajinskih nacionalista“ s oko 600 ljudi, u dva bataljuna („Nachtigall“ i „Roland“). To su uglavnom bili Ukrajinci probanderovske orijentacije. Bandera se nadao da bi mogao postati jezgra ukrajinske vojske u slučaju da ih Nijemci planiraju upotrijebiti u subverzivne svrhe. Njemačko je zapovjedništvo 1942. raspustilo Legiju.

Između 1939. i 1941. događale su se masovne represije na području Zapadne Ukrajine (pripojene Sovjetskom Savezu, prema Ribbentrop-Molotovljevu paktu). Uhićeni su vođe i aktivisti političkih stranaka i društvenih organizacija, među kojima su mnogi kažnjeni. Provedene su četiri masovne deportacije ukrajinskog stanovništva sa zaposjednutoga područja. U prvoj etapi, na Istok je odvezeno 220.000 ljudi, u drugoj 320.000; treća je obuhvatila 240.000, a četvrta 300.000. Otvarali su se novi zatvori s desecima tisuća uhićenih. U noći 23. svibnja 1941. NKVD je uhitio svećenika Andrija Banderu s dvjema kćerima, Martom i Oksanom. Oca je posebno ogorčilo uhićenje Oksane, koja se nije bavila politikom. Uskoro su ga, uvečer 8. srpnja, na zatvorenom zasjedanju vojnog tribunala Kyjivs'koga vojnog okruga u odsutnosti javnog tužitelja i pravobranitelja razdvojili od djece, prevezavši ga u Kijev 23. svibnja. Izrečena mu je smrtna kazna. Prema presudi, na nju se moglo žaliti pet dana od dana uručenja primjerka osude. Unatoč tomu je Andrij Bandera strijeljan već drugi dan. Mračne usporedbe radi, u vrijeme kad fašisti uhićuju Stepanova sina, komunisti u razmaku od samo pet dana uklanjaju njegova oca. Martu i

Oksanu, bez suda su protjerali da idu pješice u Krasnojarskij kraj, kamo su se trebale zauvijek preseliti. Ondje su ih preseljavali s mjesta na mjesto svaka dva do tri mjeseca, sve do 1953. Djelatnici NKVD-a spalili su 235 knjiga i časopisa iz arhiva, proglašivši ih kontrarevolucionarnima. Među njima *Povijest Ukrajine-Rusi*, *Povijest minulih ljeta*, *O pčelarstvu*, časopise *Nyva*, *Naučno-književni glasnik* i dr. Tijekom saslušanja, na pitanje istražnog suca o njegovim političkim pogledima, o. Andrij je odgovorio: „Po uvjerenju sam ukrajinski nacionalist, ali ne i šovinst. Smatram da je za Ukrajince jedinstvena i neovisna Ukrajina jedino ispravno državno uređenje.“ Gorka čaša nije mimoišla ni treću sestru Volodymyru, koju je ispila kasnije, 1946. godine, uhićenjem nje, kao majke petero djece, od koje je najmlađemu bilo deset mjeseci i muža joj, Teodora Davydjuka. Osuđena je na deset godina prisilnog rada. Robijala je u logorima Krasnojarskoga kraja, Kazahstana, kao i u Spasskom logoru smrti. Preživjela je, odležavši punu kaznu i preselivši se s mužem u Karagandi, nakon čega su se odlučili vratiti djeci u Ukrajinu.

Ubrzano povlačenje Crvene armije nakon početka rata imalo je tragične posljedice za desetke tisuća uhićenih. Ne mogavši ih sve prevesti na istok, NKVD je donio izvanredno rješenje o njihovoj likvidaciji, neovisno o njihovoj krivnji. Podrume pretrpane uhićenicima jednostavno su zatrpavali granatama. U Galiciji je uklonjeno 10.000, a na Volynju 5000 ljudi. Tražeći svoje bližnje prije no što Nijemci dođu, rođaci zatvorenika svjedočili su ne samo naglom, besmislenom i nečovječnom nasilju, nego i okrutnom mučenju. Sve su to Nijemci kasnije predočili Međunarodnomu Crvenom križu.

Na mitingu s više tisuća sudionika, banderovci su uz potporu bataljuna „Nachtigall“ proglasili „Akt o preporodu ukrajinske države“ 30. lipnja 1941. u Lavovu, u prisutnosti nekoliko njemačkih generala, izbjegavši pritom sankcije njemačke administracije. Formirano je i Ukrajinsko rukovodstvo u sastavu petnaest ministara i na čelu s Jaroslavom Steč'kim, bliskim Banderinim suborcem. Osim toga, zbog organizacije ukrajinskih organa gradske samouprave, odredi OUN-ovaca od sedam do dvanaest ljudi, čineći tako svega oko 2000 ljudi ukupno, bili su otpravljeni na frontu koja se brzo pomicala prema istoku, presrevši tako inicijativu njemačke okupacijske vlasti. Na čelu jednog od takvih odreda bio je Boğdan, mlađi brat Stepana Bandere, a ondje je i poginuo 1942. ili 1943. godine.

Reakcija njemačkih vlasti na akciju banderovaca u Lavovu uslijedila je prilično brzo: Bandera je uhićen 5. srpnja u Krakovu, a J. Stec'ko 9. srpnja u Lavovu. Za njima je u Njemačku pošla Banderina supruga Marta s tromjesečnom kćerkom Natalkom. U Berlinu, kamo su dospjeli prema sudskoj nadležnosti, Banderi su objasnili kako Nijemci u Ukrajinu nisu došli kao osloboditelji, već kao osvajači te im je trebalo javno poništenje Akta o preporodu. Ne postigavši suglasnost, Banderu su isprva bacili u zatvor, a zatim u konclogor Sachsenhausen (ondje se već nalazio Jakov Džugašvyly – op. V. M.), gdje je boravio do 27. kolovoza (prema drugim izvorima, do prosinca) 1944. Budući da su Nijemci bili prinuđeni napustiti Ukrajinu, a banderovci su ratovali s njemačkom vojskom jednako kao i sa sovjetskom, njemačkom se rukovodstvu učinilo probitačnim osloboditi ga. Prilikom oslobađanja, ponuđena mu je suradnja, što je Bandera odbio. Na slobodi su ga dočekale žalosne vijesti: braću Oleksija, doktora političke ekonomije, i Vasylja, apsolventa fakulteta filozofije Lavovskoga sveučilišta, nasmrt su zatukli poljski zatočenici u Auschwitzu.

U jesen 1941. meljnykovci su pokušali formirati ukrajinsku vladu u Kijevu. Međutim, i taj je pokušaj oštro suzbijen. Na početku 1942. uhićeno je i strijeljano više od 40 čelnika OUN(m)-a u Babynu Jaru, među kojima i poznata ukrajinska pjesnikinja, tridesetpetogodišnja Olena Teliğa, predsjednica Saveza pisaca. U jesen 1941., razjedinjeni ukrajinski oružani odredi Polissja ujedinili su se u partizansku „Polis’ku sič“. Kako se Ukrajinom širio masovni nacistički teror, tako su rasli partizanski odredi. U jesen 1942., pod prisilom OUN-banderovaca, ujedinili su se partizanski odredi banderovaca, meljnykovaca i „polis’ke siči“ u Ukrajinsku ustaničku vojsku (UPA), na čelu s jednim od organizatora OUN-a, višim oficirom odnedavno raspuštenog bataljuna „Nachtigall“, Romanom Šuhevyčem (general Taras Čuprynka); od 1943. do 1944. narasla je do 100 000 vojnika, imajući kontrolu nad Volynjem, Polissjem i Galicijom. U njezinu je sastavu bilo ukupno petnaest odreda drugih nacionalnosti, poput Azerbejdžanaca, Gruzijaca, Kazahstanaca i dr. Do proljeća 1944., rukovodstvo Sovjetske armije i NKVD-a bilo je sklono ukrajinskom nacionalističkom gibanju. S vremenom, međutim, sovjetska propaganda počinje poistovjećivati OUN-ovce s hitlerovcima. Otada za OUN-UPA nastupa druga etapa borbe, kada započinju ratovati i sa Sovjetskom armijom. Taj se rat odužio na gotovo deset godina, do sredine 1950-ih.

UPA se borila ne samo s nacističkim i sovjetskim vojskama, već se stalni rat vodio i sa crvenim partizanima, dok su se na području Volynja, Polissja i Holmsčyne žestoke borbe odvijale isključivo s poljskom Armijom Krajowom⁵. Taj je oružani sukob za sobom imao duboku prošlost i bio popraćen zvjerskim etničkim čistkama s obje strane. Na kraju 1942., OUN-UPA je sovjetskim partizanima predlagala koordinaciju vojnih operacija protiv Nijemaca, no bez uspjeha. Neprijateljski su odnosi prerasli u oružane sukobe. Već u listopadu i studenome 1943., primjerice, UPA je izvela 47 bitaka s njemačkim vojskama i 54 sa sovjetskim partizanima. Nakon službenog završetka Drugoga svjetskoga rata, protiv UPA-e je ratovala redovita vojska Sovjetske armije. Tako je 1946. bilo oko dvije tisuće bitaka i oružanih sukoba, a 1948. oko tisuću i pol. Nedaleko od Moskve organizirano je nekoliko baza pripreme kadrova za borbu s partizanskim pokretom u Zapadnoj Ukrajini. Otvaranjem tajnih arhiva doznalo se kako su 15. veljače 1945. godine u zapadnim oblastima Ukrajine djelovala 292 istrebljivačka bataljuna i 2336 pomoćnih grupa. Dio, koji je odlikovala krvoločnost prema civilima, bio je prurušen u vojnike UPA-e. Taj je podatak u posljednje vrijeme postao vlasništvo ruskih javnih glasila. Spomenutih je godina među zatočenicima u GULAGU svaki drugi bio Ukrajinac. Organizirani otpor u Zapadnoj Ukrajini počeo je jenjavati tek nakon pogibije zapovjednika UPA-e Romana Šuhevyča 5. ožujka 1950. Posebni odredi i ostaci podzemlja djelovali su do sredine 50-ih godina.

Nakon izlaska iz konclogora, Stepanu Banderi više nije uspijevalo ući u Ukrajinu. Središnji organi OUN-a nakon završetka rata bili su na području Zapadne Njemačke. Na zasjedanju upravljačkog vijeća OUN-a izabiru Banderu u upravljački ured, u kojem se, za njegova upravljanja, utvrđuju inozemne jedinice OUN-a. Na konferenciji 1947. godine biraju ga za rukovoditelja cijele Organizacije ukrajinskih nacionalista. U to se vrijeme pojavljuje opozicija Banderi u inozemnim postrojbama, koja mu predbacuje diktatorske ambicije, a OUN-u pretvaranje u neokumunističku organizaciju. Nakon dugih rasprava, Bandera odlučuje podnijeti ostavku i otići u Ukrajinu. Međutim, ostavka nije bila prihvaćena. Mogao se osloboditi samo dijela dužnosti. Na konferencijama koje su se odvijale u razdoblju od 1953. do 1955., uz sudjelovanje delegata iz Ukrajine, ponovno su ga odabrali za rukovoditelja OUN-a.

5 Armia Krajowa (AK) – oružana vojska poljskog podzemlja za vrijeme Drugoga svjetskog rata.

Na dan 15. listopada 1959. Stepan Bandera je raspustio osiguranje i došao pred kuću u kojoj je živio s obitelji. Na stepenicama ga je presreo čovjek kojega je već prije bio vidio u crkvi. Iz posebnog pištolja ispalio je u lice Stepana Bandere mlaz otopine kalijeva cijanida. Bandera se srušio, vrećice s namirnicama otkotrljale su se niz stepenice. Specifičnost ubojstva tim otrovom mogućnost je podmetanja srčanog udara za uzrok smrti.

Ubojica je bio tridesetogodišnji agent KGB-a, Ukrajinac Boždan Stašyns'kyj, kojemu je Šelepin ubrzo osobno uručio orden „Ratne crvene zastave“⁶ u Moskvi. Osim toga, dopustio mu je da se oženi Njemicom iz Istočnog Berlina. Protiv toga su se kategorički bunili niži zapovjednici. Mjesec dana nakon svadbe održane u Istočnome Berlinu, Stašyns'kyj je sa suprugom poslan u Moskvu da nastavi školovanje. Prisluškujući njihove kućne razgovore, vlast je posumnjala u njegovu odanost sovjetskom režimu. Isključili su ga iz škole i zabranili mu da napušta Moskvu. Nakon višekratnog odbijanja, zbog nadolazećeg poroda u proljeće 1961., njegovoj je supruzi dopušteno da otputuje u Istočni Berlin. Početkom 1962. stigla je vijest o iznenadnoj smrti djeteta. Stašyns'kome je, uz poduzimanje oštrih mjera nadzora, dopušteno da na kratko vrijeme otputuje sinu na sprovod u Istočni Berlin. Međutim, dan prije sprovoda, uoči gradnje Berlinskoga zida, Stašyns'kome i supruzi uspjelo je otrgnuti se trima automobilima koja su ih pratila i pobjeći u Zapadni Berlin. Ondje se obratio američkom predstavništvu s iskazom o ubojstvima Stepana Bandere i aktivista OUN-a dvije godine prije, profesora L. Rebeta. Isto tako na stubama, u istom onom Münchenu, istim onim kalijevim cijanidom. Mišljenje liječnika glasilo je: smrt uslijed srčanog udara. Dogodio se međunarodni skandal, jer se SSSR na 20. zasjedanju KPSS-a⁷ 1956. službeno odrekao politike međunarodnog terorizma.

Na sudu je Stašyns'kyj dao iskaz o djelovanju prema direktivi rukovodstva SSSR-a. Sud u Karlsruheu donio je 19. listopada 1962. presudu od osam godina strogog zatvora, što je Vrhovni sud SR Njemačke potvrdio.

Na treću godišnjicu Banderine smrti, pred sud je izišla njegova kći Natalija. Izjavila je kako, iako težak i nenadoknadiv, gubitak njezina oca nije i jedini njezin gubitak. Njezina je loza s očeve i majčine strane takoreći istrijebljena. Djed po majci, vojni svećenik, poginuo je u Prvome

6 Vojno odlikovanje sovjetske Rusije u vrijeme rata.

7 Komunistička partija Sovjetskog Saveza.

svjetskom ratu. Baka, po zvanju učiteljica, sama je poučavala kćer i sina, ujaka Leva. I baka i ujak poginuli su za vrijeme Drugoga svjetskog rata, što je odmah narušilo zdravlje njezine majke Jaroslave Bandere. Nakon očeva uhićenja 1941. ona se, kako bi mu bila bliže, s dojenčecom uputila u Berlin. Ratne godine u tuđoj zemlji s malim djetetom na rukama bile su godine tjelesne i duševne patnje. Nakon što je izašao iz konclogora, otac se bavio poslovima OUN-a. „Ja i majka bile smo prinuđene skrivati se pod izmišljenim prezimenima od sovjetskih emigracijskih vlasti i KGB-a, čiji su agenti djelovali na svim područjima Njemačke i Austrije. S ocem smo se rijetko vidale, nekoliko puta godišnje. Neko smo vrijeme 1947. godine živjele u kućici na osami šume, u sobici bez struje i u skućenim prilikama zbog dolaska na svijet mog malog brata i sestre.“ Šestogodišnja Natalija morala je do škole hodati šest kilometara po šumi. Obitelj je gladovala, djeca su postajala slabunjava. U razdoblju od 1948. do 1950. živjeli su bez oca pod izmišljenim prezimenom u izbjegličkom logoru. Susreti s njim bili su toliko rijetki da ga je čak zaboravila. Četiri godine nakon toga živjeli su u malome selu Breitbrunnu, gdje je otac mogao biti s obitelji gotovo svaki dan. Bez obzira na zaposlenost, odvajao je vrijeme za učenje djece ukrajinskom jeziku. Brat i sestra mogli su već u četvrtoj, petoj godini čitati i pisati na ukrajinskome. Natalku je poučavao povijesti, zemljopisu i književnosti. Kad su se 1945. preselili u München, otac je redovito boravio kod kuće.

Kad joj je bilo trinaest, Natalka je počela čitati ukrajinske novine u kojima je često nailazila na ime Stepana Bandere. Nije znala tko je to, sve dok se jedan od očevih prijatelja, koji je stalno bio u njegovoj blizini, nije izlanuo. Njezine su se slutnje iznenada potvrdile i ona je shvatila važnost otkrića takve tajne, kao i da ju mora skrivati od brata i sestre, koji bi mogli progovoriti u dvorištu ili školi.

Svoje izlaganje Natalija Bandera završila je riječima: „Moj nas je divni otac odgajao u ljubavi prema Bogu i Ukrajini. Bio je istinski kršćanin i poginuo je za Boga i neovisnu slobodnu Ukrajinu.“

Grob Stepana Bandere nalazi se na Münchenskom groblju.⁸

S ruskoga prevela Vjera Peršić

8 Grob su oskvrnuli vandali zbog događanja u Ukrajini 2014.

Volodymyr Vjatrovyč

Bandera: stari i novi mitovi

Otkako se na prijelazu između 1935. i 1936. godine Stepan Bandera pojavio na optuženičkoj klupi u Varšavi, njegovo se ime nalazi u središtu verbalnih bitaka. Već više od sedamdeset godina Ukrajinci, Poljaci, Rusi, Židovi i predstavnici drugih nacionalnosti raspravljaju o njegovu mjestu i ulozi u povijesti. Stogodišnjica Banderina rođenja 2009., a posebno dodjeljivanje te oduzimanje titule Heroja Ukrajine sljedeće godine, dali su raspravama nov uzlet, koji nas, nažalost, nije približio shvaćanju njegova mjesta i uloge u povijesti.

Jubilarni datum vratio je u život stare i zaboravljene sovjetske propagandne obrasce (terorist, izdajnik, kolaboracionist), koji se smatraju „novim viđenjem“ povjesničara. Slično je bilo 2007. sa stoljećem Romana Šuhevyča. U slučaju Bandere, tim kalupima dodani su i novi stereotipi – destruktivan političar i disident, autoritarni vođa koji nije priznavao demokratske vrijednosti, čovjek koji nije izravno uključen u masovni oslobodilački pokret sredine 20. stoljeća. Unatoč različitosti među nositeljima stereotipa, dvije ih bitne tendencije ujedinjuju. Prva je da takvi stereotipi vode do zaključka da Bandera ni u kojem slučaju ne može biti nacionalni heroj. Druga je metodološka, ali ne manje važna: donoseći zaključke o Banderi, povjesničari i publicisti koji zastupaju obje tendencije ne smatraju neophodnim pozvati se na dokumentarne izvore. Kao posljedica, sovjetskim aksiomima, koji nisu trebali dokaze (poput: „Bandera – nacistički sluga“), dodani su novi: „Bandera nije priznavao demokratske principe utemeljene Trećim skupom OUN-a¹“, ili je čak „istupao protiv stvaranja UPA-e²“. Za

1 Organizacija ukrajinskih nacionalista (ukr. Організація Українських Націоналістів / Organizacija Ukrajin's'kyh Nacionalistiv), OUN (ukr. ОУН) je ukrajinski politički pokret stvoren 1929. u tada Istočnoj Poljskoj, danas Zapadnoj Ukrajini. Njezini su ciljevi na početku bili revanšizam prema poljskoj i ruskoj hegemoniji te zaštita ukrajinskog stanovništva od višegodišnje poljske političke i društvene represije (ovdje i dalje uz bilješke su opaske prevoditelja).

2 Ukrajinska ustanička armija (ukr. Українська Повстанська Армія / Ukrajins'ka Povstans'ka Armija), UPA (ukr. УПА) je nacionalnooslobodilačka ukrajinska vojska koja je djelovala na prostorima Zapadne Ukrajine, odnosno Srednje Europe u Drugome svjetskom

konačno opovrgavanje stereotipa potrebna su ozbiljna istraživanja koja se oslanjaju na opsežnu izvornu građu. Međutim, stvarnost zahtijeva rizik da se to učini u okviru manjega novinskog članka.

Terorist

Ovaj ukalupljeni stav o Stepanu Banderi zacijelo je najstariji, jer ga je teroristom nazivala već poljska vlast. Odgovarajući na tu optužbu na sudu u Varšavi, on je jasno pokazao svoj stav prema terorističkim metodama borbe u taktici OUN-a: „Tužitelj je rekao da na optuženičkoj klupi zasjeda grupa ukrajinskih terorista i njihov štab. Želim reći da mi, članovi OUN-a, nismo teroristi. OUN svojom akcijom okuplja sve dijelove nacionalnog života. Izjavljujem da ni programski, ni kada je riječ o broju članova u pojedinim dijelovima organizacijske djelatnosti, vojna akcija nije jedina, nije prva, ali je ravnopravna s drugim dijelovima. Netko bi mogao misliti da Organizacija ne uzima u obzir ljudski život, pa čak ni život svojih članova, zato što su u toj dvorani razmatrali atentate koje je izvršavala Organizacija. Kratko ću reći: ljudi koji su cijelo vrijeme u svom poslu svjesni da svake minute mogu izgubiti život, oni kao nitko drugi znaju cijeniti život. Oni znaju njegovu vrijednost. OUN cijeni vrijednost života svojih članova, vrlo cijeni, ali naša je ideja tako veličanstvena da kada je riječ o njezinu ostvarenju, nisu potrebni pojedinci, stotine, nego milijuni žrtava koje treba prinijeti kako bi se ona uistinu ostvarila. Vama je najbolje poznato da sam znao da ću platiti glavom, i poznato vam je da su mi davali mogućnost da spasim svoj život. Živeći godinu dana s uvjerenjem da ću izgubiti život, znao sam što proživljava čovjek koji pred sobom ima perspektivu gubitka života u najbližoj budućnosti. Ali cijelo to vrijeme nisam proživljavao ono što sam proživljavao kad sam slao dvojicu članova u sigurnu smrt: Lemyka i onoga koji je ubio Pierackog.“

Teroristom poljska vlast nije nazivala samo Stepana Banderu, nego i njegove suborce u redovima Ukrajinske vojne organizacije ili OUN-a. Kao što su jedno vrijeme Rusi nazivali Józefa Piłsudskog i članove Poljske vojne organizacije koji su se borili protiv ruske vlasti. Kao što, uostalom, u bilo koje

ratu i nakon njegova završetka, od 1942. sve do 1949., odnosno 1956., kada je posve ugašena aktivnost njezinih članova.

doba bilo koja okupacijska vlast naziva revolucionare. Nasilje, blagoslovljeno državnom vlašću, nazivaju politikom, čak i ako njezin rezultat budu tisuće ili milijuni mrtvih. Snažan pokušaj odupiranja tom nasilju izvan državnih institucija automatski se osuđuje kao teror. Zato svaki narodnooslobodilački pokret prolazi etapu u kojoj se prikazuje kao teroristički, a njegova protuokupacijska borba kao teroristički čin. Tek nakon što taj pokret dobije uzlet, preraste iz oružane borbe zasebne organizacije u općenarodnu borbu, nađe saveznike u svijetu i, na kraju pobjeđuje, tek tada se lišava te ponižavajuće stigme. Poljski, irski i židovski narodnooslobodilački pokreti dokazuju upravo takve scenarije razvitka. Nekadašnji teroristi Piłsudski, Collins, Begin su nakon pobjede postajali narodni heroji i vođe obnovljenih država. Sudionici ukrajinskog oslobodilačkog pokreta, koji su se suprotstavili državnom teroru Poljske, SSSR-a i Njemačke, nisu dočekali svoju pobjedu. Međutim, stvaranje nezavisne Ukrajinske države je svjedočanstvo pobjede njihovih pokreta, i zato je došlo vrijeme da ih se liši stigme „teroristi“.

Kolaboracionist

Osnovni element sovjetske propagande usmjerene protiv OUN-a i UPA-e bio je konstantna optužba za kolaboraciju s nacistima. I, ne uzimajući u obzir tisuće objavljenih dokumenata, desetke istraživanja o borbi ukrajinskih nacionalista protiv nacizma, taj mit i dalje postoji. U okviru propagande Stepana Bandera se smatralo (a ponekad se i danas smatra) gotovo glavnim suradnikom Hitlera u Ukrajini. U međuvremenu je Bandera sumnjičavo ocjenjivao mogućnost korištenja njemačke pomoći u preporodu Ukrajine. Taj je trenutak postao jedan od ključnih u njegovoj diskusiji sa starijim članovima OUN-a, koja je završila raskolom organizacije. Andrij Meljnyk i drugi veterani oslobodilačkih pokreta 1917–20., oslanjajući se na iskustvo iz 1918., bili su uvjereni da jedino ukrajinsko-njemačka suradnja može dovesti do nezavisnosti. Stepan Bandera je smatrao najvažnijim princip oslanjanja na vlastite snage, a vanjsku je pomoć razmatrao tek kao moguće pomoćno sredstvo. Nemajući povjerenja u Nijemce, tražio je druge saveznike: 1940. je, preko svojega brata Oleksandra, vodio pregovore s ministrom vanjskih poslova Italije Cianom, u vezi s mogućom talijanskom potporom ukrajinskog oslobodilačkog pokreta. Osim toga razrađivala se koncepcija stvaranja fronte pokorenih naroda. Opravdanost takvih koraka pojačavala

je međunarodna situacija nakon 23. kolovoza 1939., kada je Njemačka postala saveznik glavnog neprijatelja OUN-a – SSSR-a. Pakt Ribbentrop – Molotov još je jednom dokazao da se u slučaju obnove ukrajinske države ne treba u potpunosti oslanjati na Nijemce. Zato je 30. lipnja 1941. OUN pod vodstvom Bandere proglasio Deklaraciju o neovisnosti Ukrajine, bez ikakva dogovora sa „saveznicima“. Ne uzimajući u obzir u njemu prisutne diplomatske ditirambe adresirane na Hitlera, Nijemcima je bilo jasno da ih se stavlja pred gotov čin. Kako bi zaustavila „ukrajinsko samoupravljanje“, policija je smjesta privela Stepana Banderu i ponudila mu mogućnost povlačenja Deklaracije. To je bio prijedlog koji se ne može odbiti, ali Bandera je to učinio. Svima koji su dosad smatrali Banderu „njemačkom ulizicicom“, savjetujem da pročitaju originalni njemački dokument – protokol razgovora vođe OUN-a i zamjenika državnog tajnika Ernsta Kundta od 3. srpnja 1941. Tridesetdvo godišnji mladić, dojučerašnji politički zatvorenik, vođa ilegalne organizacije pokorenog naroda, protiv visokog dužnosnika Trećeg Reicha pred kojim su drhtali državni vođe. Kao odgovor na optužbu o neusuglašenosti radnji nacionalista s njemačkim rukovodstvom, Bandera preuzima na sebe potpunu odgovornost za Deklaraciju i povrh toga dodaje: „Želim još jednom razjasniti da sve moje zapovijedi nisu ovisile ni o kakvoj zapovijedi ili suglasnosti njemačkih vlasti. Izdajući svoje zapovijedi, nisam se oslanjao ni na kakve njemačke vlasti, niti na njihov pristanak, nego samo na mandat koji sam dobio od ukrajinskog naroda.“ Po drugi put se nakon 1936. godine Bandera svojom principijelnom pozicijom izložio smrti. Dalje je uslijedio boravak u pritvoru koji je trebao „pomoći“ da promijeni nepromišljenu odluku, te koncentracijski logor Sachsenhausen kao kazna što ta odluka nije bila promijenjena.

Godine 1944., kada je postao očit njemački poraz na Istočnoj fronti, nacisti su pokušali obnoviti koketiranje s Ukrajincima, zbog čega je, zapravo, Bandera i ostao živ. Odveli su ga iz Sachsenhausena i smjestili kao zatvorenika u zgradi nedaleko od Berlina. On je tek izašao iz logora, nije imao informacije o događajima na frontama, o stvarima u Ukrajini. Time su se pokušali okoristiti Nijemci, predloživši osnovati pronjemački ukrajinski komitet, „blagosloviti“ svojom prisutnošću sljedeći kolaboracionistički projekt. Bandera nije popustio kušnji prividne vlasti – odbio je. Takva principijelnost je po tko zna koji put omela iskorištavanje njega i cijelog oslobodilačkog pokreta za ostvarenje tuđih interesa.

Autoritarni vođa

Upravo se principijelnost i tvrdoglavost ponekad čine kao autoritarnost, nezdrava ambicija ili čak „lidersko ponašanje“. Zaključno, o liku Bandere kao autoritarnom vođi „jednoznačno se tvrdi“ kako nije prihvaćao demokratske vrijednosti u mjerilima organizacije, a kamoli države. Koliko je istine u tim zaključcima? Očigledno je da je Bandera bio ambiciozna osoba, vjerovao je u odlučujuću ulogu odlučnih povijesnih osoba, od djetinjstva se pripremao za veliku misiju. Formirao se u epohi kad su autoritarne tendencije prevladavale posvuda, države su vodili lideri, Führer, duce. Međutim, upravo je Bandera stao na čelo opozicije koja se usprotivila „liderizmu“ u OUN-u. Upravo su se on i njegovi prijatelji *krajovyyky* suprotstavili pokušaju stvaranja autokratske vlasti u organizaciji na čelu s Andrijem Meljnykom. Revolucionarno vodstvo koje su stvorili, unatoč velikoj ovlasti predsjednika, bilo je komanda moćnih vođa. Bandera je kao lider na rukovodeće položaje postavio Romana Šuhevyča, Vasylja Kuka, Romana Kravčuka, Dmytra Grycaja, Jaroslava Staruha i druge, koji su stali na čelo raznih jedinica oslobodilačkog pokreta već nakon njegova zatvaranja i koji su osigurali dugotrajnu učinkovitu borbu podzemlja. Kako pokazuju dokumenti, u Banderinu vodstvu odluke su se donosile većinom, to jest svaki je glas bio važan. Upravo je takav način rada smatrao očiglednim i nužnim. U jednom od pisama u Ukrajinu napisao je: „U svakom mojem vodstvu, posebno u vodstvu ZČ-a (*Zakordonnyh častyn*³) OUN-a, postojao je i dalje postoji ovakav poredak: sve odluke se usvajaju većinom glasova. Glasovi svih članova vodstva su jednaki. Stvari se rješavaju nakon opsežne diskusije. Svaki član vodstva ima pravo davati na uvid i odlučivanje vodstvu svaku stvar... To su elementarna načela funkcioniranja vodstva i nikada nije bilo govora da se koristi druga metoda.“

Kao svaki vođa, Bandera je težio dominaciji vlastite političke snage, međutim nikada mu to nije bio glavni cilj. Princip „naša pobjeda je pobjeda naših ideja“, koji je formulirao, ostvario se u praksi – Vlada (Ukrajinska državna vlada) formirana u lipnju 1941. sastojala se od predstavnika različitih političkih snaga.

Današnja tvrdnja u historiografiji i publicistici da Bandera nije shvaćao odluke Trećeg izvanrednog velikog skupa OUN-a jer je, boraveći u zatvoru,

3 Ukrajinskih nacionalista u inozemstvu.

„propustio proces razvoja demokratskih tendencija u OUN-u“, neistinita je u nekoliko stvari. Kao prvo, Bandera nigdje i nikad nije odbijao odluke toga skupa, smatrajući ih obvezujućima kako za sebe, tako i za sve članove OUN-a. Kao drugo, proces razvoja demokratskih tendencija u programu OUN-a nije počeo 1943., nego 1940. godine, upravo pod vodstvom Stepana Bandere. Krilatica „Sloboda – narodima! Sloboda – čovjeku!“, koja se navodi kao kvintesencija toga procesa, prvi se put mogla čuti u manifestu OUN-a iz prosinca 1940., a ne u odlukama 1943. „Bandera – autoritarni vođa koji ne priznaje demokratske norme“ – tu su optužbu izrekli njegovi oponenti u drugoj polovici 1940-ih godina u emigraciji i koristili je u, tipičnoj za emigraciju, političkoj borbi. Pritom se kao jedan od „glavnih glasnogovornika demokratizacije“ isticao Mykola Lebed', čovjek uklonjen s položaja rukovoditelja OUN-a 1943. zbog autoritarnog načina upravljanja. Nažalost, mnogi su povjesničari nekritično prihvatili tu osudu, ne nastojeći je provjeriti dostupnim izvorima.

Disident

Iz političke emigracijske opozicije izbija i sljedeći stereotip – disident. Bandera, tvrde neki publicisti i povjesničari, imao je više destruktivnu nego pozitivnu ulogu u ukrajinskom oslobodilačkom pokretu, jer se uz njegovo ime povezuju dva raskola. „Propast“, „raskol“, „bratoubojstvo“ – ti pojmovi navode se gotovo kao arhetipski za ukrajinsku naciju, kao njezino rodovsko prokletstvo. Međutim, takve negativne pojave tipičnije su za bezdržavne nacije koje postaju objekt vanjskih manipulacija političara i specijalnih službi, da bi se kod pronašlo nešto isključivo ukrajinsko.

Očigledno se bez takvih manipulacija nije prošlo ni u OUN-ovim raskolima, za koje se odgovornost pripisuje Stepanu Banderi. Iako o raskolu 1940. godine još nisu pronađeni dokumenti koji bi jednoznačno potvrdili vanjskopolitičku inspiraciju, u tzv. drugom raskolu 1954. godine ona vrlo jasno slijedi. Naravno, taj je događaj imao i objektivne čimbenike (osobne i organizacijske nesporazume), međutim neposredan su razlog bili falsificirani MGB-ovi⁴ dokumenti i dugotrajna taktička igra koja se vodila s ukrajinskom emigracijom u ime ratujuće Ukrajine.

4 Министерство государственной безопасности ССРСР, Ministarstvo državne sigurnosti SSSR-a; dalje: MGB.

Važno je također ocijeniti postupke Stepana Bandere u tim kritičnim situacijama, kako bi se dao odgovor zaslužuje li on optužbe o disidentstvu. I 1940. i 1954. godine njegovo je djelovanje usmjereno na sprečavanje raskola: u prvom slučaju višekratno obraćanje i putovanje Andriji Meljnyku, a u drugome čak dobrovoljni odlazak s mjesta vođe organizacije zbog očuvanja njezine cjelovitosti.

Kao i u drugim mitovima o Banderi, optužba o disidentstvu oslanja se na nepoznavanje konkretnih činjenica ili nemogućnost da ih se sagleda u široj perspektivi. Na primjer datum raskola po liniji *banderivci–meljnykivci* smatra se 10. veljače 1940. – dan nastanka Revolucionarnog vodstva na čelu s Banderom. Dok se još nekoliko mjeseci poslije pokušavalo smiriti sukob, predstavnici obiju struja radili su u jednoj zgradi u ulici Zielona u Krakovu. I tek su nasilno zaposjedanje zgrade, koje su izvršili napadači na čelu sa Zynovijem Knyšem (poslije jednim od najplodnijih autora meljnykovskog usmjerenja), te uskraćivanje pristupa *banderivcima* srušili mostove za mogući sporazum.

Zatim su uslijedile godine uzajamnog neprijateljstva i optužbi, od kojih je najteža bila optužba *banderivaca* za ubojstvo glavnih članova OUN-a Senyka i Scibors'kog. Ona je do danas ostala nerazjašnjena, međutim ako se promotri u širem kontekstu, teško je ne primijetiti sličnost s događajima iz 1957. i 1959. godine. Tada su se ubojstva Rebeta i Bandere također prikazivala kao „bratoubilački obračun“ u sredini ukrajinskih nacionalista. I tek je senzacionalno svjedočenje plaćenog ubojice Stašyns'kog iz KGB-a pokazalo prave naručitelje i izvršitelje atentata.

I zaključno o raskolima. Govoreći o raskolu u ukrajinskom pokretu, govori se samo o njegovoj destruktivnoj ulozi. U međuvremenu je barem sukob 1940. postao dodatni impuls za razvoj pokreta. Jer su na vodeće pozicije došli mladi energični ljudi novih pogleda, spremni za evoluciju svojih ideoloških temelja, geopolitičkih ideja i metodologije borbe. Upravo su oni, kasnije nazvani „banderovcima“, izveli ukrajinski oslobodilački pokret na novu razinu razvoja, pretvorivši ga u općenarodni. I tu se ponovno predlažu sličnosti s drugim nacionalnim pokretima – židovski nacionalni pokret dobio je novi zamah zahvaljujući „disidentu“ Vladimiru Jabotinskom, koji je istupio iz Svjetske cionističke organizacije, osnovavši novi smjer „cionisti revizionisti“.

„Samo simbol“

Stereotip koji se vjerojatno najčešće obnavlja danas u društvu je teza da se Banderu ne može smatrati nacionalnim herojem jer „nije neposredno sudjelovao u oslobodilačkoj borbi“: u početku kao zatvorenik poljskih zatvora, kasnije njemačkoga koncentracijskog logora, a zatim kao politički emigrant koji nije imao mogućnost utjecati na situaciju u Ukrajini. „Bandera je samo simbol borbe“ – ta je fraza postala ključna u suvremenom prikazu Banderina lika. Međutim, analiza povijesnih činjenica pokazuje neposrednu, a često i ključnu ulogu Bandere u Ukrajinskom oslobodilačkom pokretu. Upravo je on proveo inkorporaciju Ukrajinske vojne organizacije u OUN, čime je završio formiranje strukture Organizacije koje je trajalo od 1929. godine. Upravo je on podigao na novu razinu djelatnost OUN-a u prvoj polovici 1930-ih godina, upravo je pod njegovim vodstvom OUN proveo niz bučnih, borbenih i propagandističkih akcija koje su tu organizaciju učinile popularnom ne samo u Ukrajini, nego i izvan njezinih granica. Njegova djelatnost 1939–41. godine postavila je snažne temelje za sljedeću etapu razvitka oslobodilačkog pokreta. U to je vrijeme proveden velik broj vojnih i organizacijskih obuka koje su pripremale kadrove za daljnje širenje ustaničke armije. Tada su postavljeni važni ideološki temelji koji su osigurali razvitak OUN-a iz podzemne organizacije u općenarodni oslobodilački pokret. Važan posao je obavio Bandera u poslijeratnom razdoblju u emigraciji. Pod njegovim vodstvom mreža OUN-a je proširena po svim zemljama gdje su živjeli Ukrajinci – u Zapadnoj Europi, Sjevernoj i Južnoj Americi, Australiji. Nevladine organizacije (Društvo ukrajinske mladeži, Organizacija obrane četiriju sloboda Ukrajine, Liga oslobođenja Ukrajine) koje je osnovao OUN učinkovito su štitile prava Ukrajinaca u svijetu. Publikacijama koje su izdavali *banderivci* (*Put pobjede, Oslobodilački put, Tutanj Ukrajine* i mnoge druge koje su izlazile u cijeloj ukrajinskoj dijaspori) provodila se aktivna informacijska kampanja koja je donosila svijetu istinu o Ukrajini i Ukrajincima.

Banderino vodstvo priznavali su vođe oslobodilačkog pokreta u Ukrajini – zauzimanjem Romana Šuhevyča bio je izabran kao član Biroa vodstva OUN-a 1945. godine, programski tekst vodećeg ideologa oslobodilačkog pokreta Petra Feduna zvao se „Tko su *banderivci* i za što se oni bore“, tisuće ustaničkih letaka završavalo je krilaticom „Nek’ živi

Stepan Bandera“, a poznati ustanički umjetnik graver Nil Hasevyč izradio je njegov portret potpisavši ga „Prijatelju Vođi“. U Ukrajini, u uvjetima borbe, nitko nije doveo u pitanje autoritet Bandere kao vođe oslobodilačke borbe. Priznavali su ga i oni koji su se borili protiv oslobodilačkog pokreta. Termin „banderovci“ dobio je službeno značenje i koristio se u dokumentima Komunističke partije Ukrajine i NKVD-a–MGB-a. Sovjetska je vlast Banderu do kraja života smatrala opasnim neprijateljem i čak se odlučila za njegovu likvidaciju 1959. godine. To jest kada je oslobodilački pokret u Ukrajini bio ugušen i kada se sovjetska vlast pokušavala predstavljati na nov način, ograđujući se od zločina Josifa Staljina. Stepan Bandera bio je stvarni i opasni aktivist za neprijatelje ukrajinskog oslobodilačkog pokreta. A zajedno s tim – postao je njegov simbol.

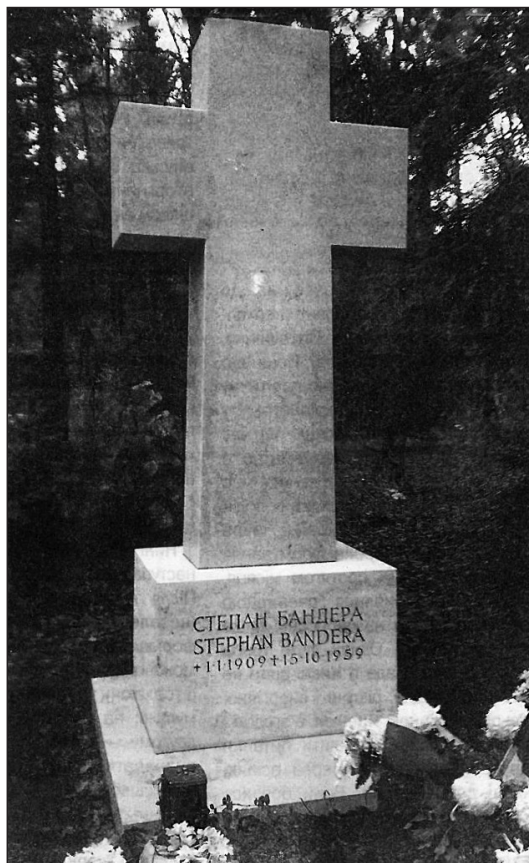
Postati simbol za života i nositi taj teret ne posrnuvši – to je pravi zov sudbine na koji nisu uspjele dostojno odgovoriti tisuće onih koje se u njihovo doba smatralo herojima. Postoje originalne stranice koje je napisao Bandera, gdje opisuje svoje doživljaje: „Moram Vam otvoreno reći da mi je jako teško. Neizrecivo me muči što se s mojim imenom povezuju najveće vrijednosti naše borbe, kupljene radom, velikim žrtvama i krvlju Najboljih Prijatelja. Osjećam se nedostojnim služiti kao simbolična koncentracija tih vrijednosti ukrajinskog oslobodilačkog pokreta. Pod tim moralnim teretom čovjek je slab, vidi kako je malo sam pridonio zajedničkoj ostavštini, kakva je beskrajna razlika između vlastitog doprinosa, vlastite mogućnosti i vlastite vrijednosti i onoga što bi trebao predstavljati i voditi. Predstavljanje – to nije moje djelo, nemam za to nikakvih predispozicija i osjećam se loše u takvoj ulozi. Smisao mojeg života dosad je bila borba, tako mora biti i dalje. Ne mogu borbu predstavljati ako u njoj ne sudjelujem. Nisam predstavnik koji promatra iza stakla.“

Međutim, sudbina je odredila drugačije – Stepan Bandera se nije mogao vratiti izravno na bojno polje, morao je do kraja života nositi taj križ – biti simbol. Prezime Bandera koje se prevodi kao „zastava“ uistinu je postalo njegova životna misija.

U Ukrajini se danas objavljuje mnogo članaka i knjiga o Stepanu Banderi. Autori ponavljaju osnovne činjenice iz njegova života: aktivnost u podzemnoj organizaciji, borba, zatvori, koncentracijski logori, otvoreni poziv okupatorima, žrtvovanje vlastitog života, obitelj pod represijom, naposljetku smrt od ubojičine ruke. Čini se da je sve razumljivo i da nema

ni jednog naroda koji bi se odrekao takva heroja. Međutim, još uvijek često kod ukrajinskih autora u vezi s Banderom nedostaje odvažnosti da se donese zaključak iz tih činjenica. Ali uvjeren sam da će doći trenutak kad će autori, čitatelji i svi ostali Ukrajinci pronaći dovoljno snage da heroja nazovu herojem. I Bandera će ponovno postati simbol, simbol toga da se Ukrajinci više ne trebaju obazirati ni na koga formulirajući stavove o prošlosti ili viđenju budućnosti.

S ukrajinskoga prevela Mateja Hrgovan

Grob Stepana Bandere, München

Autori

Jaroslav Isajevuč

Ісаєвич, Ярослав Дмитрович – povjesničar, društveni djelatnik i redoviti član Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Bio je predsjednik Međunarodnog udruženja ukrajinsta i direktor Instituta za ukrajinistiku Ivana Kryp’jakevyča Nacionalne akademije znanosti Ukrajine (Lavov). Autor mnogobrojnih radova o staroj ukrajinskoj povijesti i kulturi te gostujući profesor na sveučilištima.

Leontij Vojtovuč

Войтович, Леонтій Вікторович – povjesničar. Radi kao profesor i voditelj Katedre za povijest srednjeg vijeka i bizantologije Nacionalnoga sveučilišta Ivan Franko u Lavovu; viši znanstveni suradnik Instituta za ukrajinistiku Ivana Kryp’jakevyča Nacionalne akademije znanosti Ukrajine (Lavov). Autor niza povijesnih monografija, mnogobrojnih znanstvenih studija i dobitnik znanstvenih odlikovanja.

Jurij Andruhovič

Андрухович, Юрій Ігорович – jedan od vodećih pisaca, pjesnik, esejist i prevoditelj. Sudionik formiranja skupine pisaca modernističkog usmjerenja (1980-ih godina), takozvanog Stanislavs’kog fenomena (prema starome nazivu grada Ivano-Frankivs’k). Posebice je zaslužan u širenju zanimanja za suvremenu ukrajinsku književnost u inozemstvu; djela su mu prevedena na mnoge strane jezike i dobitnik je međunarodnih priznanja.

Orest Subteljnij

Субтельний, Орест Мирославович – kanadski povjesničar ukrajinskoga podrijetla. Doktorirao na Harvardu, gdje je započeo akademsku karijeru. Radi kao profesor na Odsjeku za povijest i političke znanosti Sveučilišta York u Torontu (Kanada). Dopisni je član Nacionalne akademije znanosti Ukrajine (Lavov). Autor mnogobrojnih istraživanja o povijesti Ukrajine; knjiga *Ukraine: A History* iz 1988. prevedena mu je na mnoge strane jezike.

Lev Skop

Скоп, Лев Андрійович – povjesničar umjetnosti, slikar-restaurator i pjesnik. Predavao je na Akademiji umjetnosti u Lavovu. Rezultate svojih istraživanja

objavio je u zbornicima radova, albumima, monografijama o ukrajinskoj sakralnoj arhitekturi i povijesti stare umjetnosti zapadnoukrajinskih regija. Zauzima se za očuvanje drvene sakralne arhitekture.

Oksana Sajko

Сайко, Оксана – novinarka i spisateljica. Dopisnica časopisa i kolumnistica službenih internetskih stranica Ukrajinske grkokatoličke crkve; uređuje kolumnu Osobitosti Crkve 20. stoljeća. Dobitnica je više književnih nagrada.

Roman Ğolyk

Голик, Роман Йосипович – povjesničar. Doktorant je na Institutu za ukrajinistiku Ivana Kryp’jakevyča Nacionalne akademije znanosti Ukrajine (Lavov). Bavi se proučavanjem etnologije, književnosti, semiotike i povijesti Ukrajine, posebice Ukrajine u Prvom svjetskom ratu.

Roman Kyrčiv

Кирчів, Роман Федорович – povjesničar, profesor, etnolog, povjesničar književnosti i vodeći znanstveni suradnik Instituta etnologije Nacionalne akademije znanosti Ukrajine (Lavov). Autor niza monografija, priručnika i studija iz usmene književnosti, književno-folklornih odnosa u povijesti ukrajinske književnosti. Posebno je važna monografija *Dvadeseto stoljeće u ukrajinskom folkloru* (Lavov, 2010.).

Jaroslav Ğrycak

Грицак, Ярослав Йосипович – povjesničar. Radi kao profesor Ukrajinskoga katoličkoga sveučilišta, Zavoda za povijesna istraživanja Nacionalnoga sveučilišta Ivan Franko u Lavovu i gostujući profesor na inozemnim sveučilištima. Urednik i član uredništva mnogih znanstvenih izdanja u Ukrajini te u inozemstvu. Autor niza monografija te studija iz povijesti ukrajinske književnosti i publicistike.

Mykola Leĝkyj

Легкий, Микола Зіновійович – viši znanstveni suradnik i voditelj Odsjeka za istraživanje Ivana Franka na Institutu Ivana Franka Nacionalne akademije znanosti Ukrajine (Lavov). Autor mnogobrojnih studija iz povijesti i teorije ukrajinske književnosti. Dobitnik nagrade Nacionalne akademije znanosti Ukrajine za znanstveni rad iz povijesti književnosti u kategoriji mladih istraživača.

Jevžen Nahlik

Нахлік, Євген Казимирович – filolog, povjesničar književnosti i književni kritičar, komparatist i slavist. Ravnatelj Instituta Ivana Franka Nacionalne akademije znanosti Ukrajine (Lavov). Dopisni član Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Autor knjiga, mnogobrojnih znanstvenih publikacija, urednik i komentator izdanja djela Tarasa Ševčenka, Ivana Franka, Pantelejmona Kuliša i dr. Dobitnik niza odlikovanja za proučavanje ukrajinske književnosti.

Oksana Meljnyk

Мельник, Оксана Олегівна – znanstvena suradnica Instituta Ivan Franko Nacionalne akademije znanosti Ukrajine (Lavov). Proučava ukrajinsku književnost 20. stoljeća, modernizam u Ukrajini u sintezi književnih i drugih izražaja umjetnosti. Dobitnica je nagrada u Akademijinu projektu *Mladi istraživači*, za proučavanje modernizma u ukrajinskoj književnosti.

Myhajlo Krilj

Кріль, Михайло Михайлович – povjesničar i profesor na Nacionalnome sveučilištu Ivan Franko (Lavov). Proučava ukrajinsko-slavenske odnose, povijest slavistike, povijest Češke i Slovačke te ukrajinsko-hrvatske odnose. Autor knjiga, znanstvenih i stručnih radova, enciklopedijskih članaka, priručnika iz paleografije te rasprava o povijesti Srednje i Istočne Europe.

Oleg Rumjancev

Румянцев, Олег Євгенович – talijanski i ukrajinski filolog, povjesničar kulture. Predaje slavenske jezike na sveučilištu Universita' degli Studi di Macerata. Na Sveučilištu Ca' Foscari u Veneciji diplomirao i doktorirao radom o nacionalnom identitetu Rusina-Ukrajinaca na prostoru nekadašnje Jugoslavije. Objavljuje knjige u Italiji, Ukrajini i Njemačkoj; neke radove su prevedene i u Hrvatskoj.

Oleksandr Rejent

Реєнт, Олександр Петрович – povjesničar, profesor i pročelnik Odsjeka na Institutu za povijest Nacionalne akademije znanosti Ukrajine (Lavov). Dopisni član Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Autor knjiga i mnogobrojnih studija iz ukrajinske povijesti, posebice s kraja 19. i na početku 20. stoljeća. Dobitnik niza državnih odlikovanja za znanstveni doprinos.

Oleksandr Vojko

Бойко, Олександр Дмитрович – povjesničar i politolog. Radi kao profesor, predstojnik Katedre za povijest Ukrajine te rektor Nižyns'koga državnog sveučilišta Mykola Gogolj. Autor niza monografija, mnogobrojnih studija o društveno-političkoj povijesti Ukrajine u 20. stoljeću i suvremenih političkih tehnologija. Dobitnik znanstvenih odlikovanja.

Oleksandr Pağirja

Пагіря, Олександр – povjesničar i novinar. Bio je urednik časopisa *Ukrajins'kyj Tyždenj*. Bavi se proučavanjem povijesti Karpatske Ukrajine, djelatnosti OUN-a i UPA-e te odnosa ukrajinskoga podzemlja i oružanih snaga Mađarske u doba Drugoga svjetskog rata. Autor je knjiga s tematikom ukrajinskog oslobodilačkog pokreta sredinom 20. stoljeća.

Aleksandr Gogun

Гогун, Александр – ruski povjesničar i pisac iz Sankt-Peterburga. Trenutačno živi u Njemačkoj, gdje je doktorant na Katedri za povijest Istočne Europe (Humboldt-Universität) u Berlinu. Istražujući arhive, objavio je više monografija o Drugom svjetskom ratu; pristup građi razlikuje se od metodologije ruskih povjesničara te je režim zabranjivao njegova istraživanja o Ukrajini.

Viktor Marčenko

Марченко, Віктор – povjesničar i jedan od prvih koji je u postsovjetskom razdoblju objektivno proučavao djelatnost ukrajinskoga nacionalnog pokreta u zapadnim regijama te osporavanje sovjetskih klišeja i propagandnih mitova.

Volodymyr Vjatrovyč

В'ятрович, Володимир Михайлович – povjesničar. Predsjednik Ukrajinskog instituta nacionalnog sjećanja. Bavi se proučavanjem povijesti ukrajinskog oslobodilačkog pokreta. Autor mnogobrojnih knjiga iz povijesti Ukrajine. Godine 2008.–2010. otkrio je arhive KGB-a koji se čuvaju u arhivu Službe sigurnosti Ukrajine. Dobitnik je niza nagrada za knjige o razdoblju povijesti koje je režim prešućivao.

Recenzenti

Stepan Pavljuk, ukrajinski etnolog i povjesničar. Redoviti član Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Autor niza monografija te nekoliko stotina studija i rasprava iz ukrajinske etnogeneze, etnopolitologije i teoretskih problema ukrajinske kulture. Ravnatelj Akademijina Instituta etnologije u Lavovu, partnera Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u zajedničkim projektima iz povijesti ukrajinsko-hrvatskih odnosa.

Damir Agičić, dr. sc., redoviti profesor Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Autor monografija, urednik knjiga, udžbenika i mnogobrojnih rasprava iz povijesti Hrvatske, posebice iz razdoblja potkraj 19. i početka 20. stoljeća. Urednik i član uredništava časopisa u Hrvatskoj te u inozemstvu. Ministarstvo kulture Republike Poljske odlikovalo ga je Zaslužan za poljsku kulturu.

Ivana Vidović Bolt, dr. sc., izvanredna profesorica na Katedri za poljski jezik Odsjeka za zapadnoslavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Autorica studija iz slavenskih kultura, posebice iz hrvatsko-poljskih jezikoslovnih i kulturnih veza, udžbenika i frazeološke monografije. Kao jezikoslovka, bavi se proučavanjem slavenske frazeologije. Književna prevoditeljica i priređivačica antologije suvremene poljske književnosti.

Prevoditelji

Tekstove su preveli studenti prevoditeljsko-kulturološkog smjera diplomskoga studija (kolegij *Teorija i praksa prevođenja*) **Mario Jurčec**, **Zrinka Kordić**, **Petra Kovačec**, **Josip Kranjčec**, **Vjera Peršić**, **Josip Ralašić**, **Branimir Suk** i **Zrinka Suk** te studentice nastavnčkoga smjera ukrajinistike **Mihaela Dokuš** i **Nika Presl**. Sudjelovali su i diplomirani magistri ukrajinistike **Mateja Hrgovan**, **Sladana Jukić**, **Nika Šimičić** i **Jure Vidak** te u statusu magistra **Josip Kranjčec**. Sažetak je prevela **Ana Dugandžić**.

Prevedeni radovi

Ярослав Ісаєвич. Галичина / Енциклопедія історії України. Том 2, Київ: Наукова думка, 2004, стор. 40-41.

Ярослав Ісаєвич. Галицько-Волинська держава. Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України. Львів, 1999, стор. 40.

Леонтій Войтович. Король Данило Галицький (rukopis je ljubazno poslao autor).

Ярослав Ісаєвич. Львів / Енциклопедія історії України. Т. 8. Київ: Наукова думка, 2011.

Юрій Андрухович. Місто-корабель / Юрій Андрухович. Дезорієнтація на місцевості. Спроби. Івано-Франковськ: Лілея, 2006, стор. 25-30.

Орест Субтельний. Україна. Історія. Київ: Либідь, 1991, стор. 94-96, 272-294, 369-398.

Лев Скоп. Українське церковне малярство в Галичині: Техніка і технологія XV–XVIII століття. Дрогобич: Коло, 2013, стор. 15-25, 27-33, 45-68.

Оксана Сайко. Митрополит Андрей Шептицький. „Сайт УГКЦ” б.д.

www.risu.org.ua , http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/xx_st/a_sheptytskyj

Роман Голик. Anima galiciana i / чи fata morgana: реальна й віртуальна Галичина в літературі та ментальності (rukopis je ljubazno poslao autor).

Роман Кирчів. Етнографічно-фольклористична діяльність „Руської трійці”. Київ: Наукова думка, 1990.

Ярослав Грицак. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ: Критика, 2006, стор. 27-60, 409-440.

Микола Легкий. „Апостолові праці”: універсалізм Франкового генія (rukopis je ljubazno poslao autor).

Євген Нахлік. До „прапервнів”: міфопоетичний вектор ліричної свідомости Богдана-Ігоря Антонича (rukopis je ljubazno poslao autor).

Оксана Мельник. Модерністський феномен Михайла Яцкова: канон та інтерпретація. НАН України, Інститут Івана Франка. Київ: Наукова думка, 2011. стор. 211-294 – [Проект „Наукова книга” (молоді вчені)].

Михайло Кріль. Львів в історії українсько-хорватських зв'язків (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.), (rukopis je ljubazno poslao autor).

Михайло Кріль. Місія українських греко-католицьких священослужителів у Далмації в першій чверті XIX століття / Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 33, Львів, 1998, стор. 86-90.

Олег Румянцев. Галичина – Боснія – Воєводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1990 роках. Київ, 2008.

Олег С. Румянцев. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918-1991). München-Berlin: SLCSEE, 2010.

Олександр Реєнт. Перша світова війна і Україна / Енциклопедія історії України. Т. 8. Київ: Наукова думка, 2011, стор. 162-168.

Олександр Бойко. Січові стрільці / Енциклопедія історії України. Т. 9. Київ: Наукова думка, 2012, стор. 590-591.

Олександр Пагіря. Діяльність ОУН і УПА на тлі антиколоніальних, революційних та національно-визвольних рухів Європи та Азії, (rukopis je ljubazno poslao autor).

Александр Гогун. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. Санкт-Петербург: Нева, 2004.

Виктор Марченко. Стэпан Бандэра. Članak je objavljen 1999. u skraćenu obliku na internetu, u povijesnom zborniku *Labirint vremena*. http://www.stepanbandera.org/bandera_biography_rus.htm

Володимир В'ятрович. Бандера: старі та нові міфи / В'ятрович В. Україна. Історія з грифом „Секретно”. Харків, 2014, стор. 358-369.

Sažetak

Knjiga je zamišljena kao kolektivna monografija koja prikazuje pojam ukrajinske Galicije. Pripremljena je na temelju radova prevedenih s ukrajinskoga, uz nekoliko tekstova s ruskoga jezika. Autori su istaknuti znanstvenici ili mladi istraživači, koji su stekli priznanje novim pristupom ličnostima i pojmovima koji su ranije prešućivani ili pristrano tumačeni. Tekstovi potječu iz različitih izvora, ponajprije istraživanja partnerskih ustanova, s kojima su sklopljeni ugovori o suradnji ili se ostvaruju zajednički projekti. To su Nacionalno sveučilište Ivan Franko te institucije Nacionalne akademije znanosti Ukrajine: Institut etnologije, Institut za ukrajinstiku Ivan Kryp’jakevyč, Institut Ivana Franka – svi iz Lavova. Tekstovi su poredani prema kronološkom i tematskom principu. Prvo poglavlje uvodi u srednjovjekovno razdoblje i predstavlja grad Lavov. Drugo poglavlje upoznaje s nekim aspektima crkve u Ukrajini, u ovom slučaju – Grkokatoličke, koja dominira u regiji. Književni blok ocrtava važne ličnosti, uz prikaz konteksta, s namjerom prikazati intelektualni život Galicije. Povijesni blok završava se prvom polovicom 20. stoljeća. Posebna je pozornost posvećena sudbinama doseljenika iz Galicije.

Ključne riječi *Ukrajina, Galicija, Lavov, Ivan Franko*

Summary

The book was conceived as a collective monograph depicting the concept of Ukrainian Galicia. It was prepared on the basis of works translated from Ukrainian, and several texts from the Russian language. The authors are prominent scientists and young researchers who have gained recognition through their new approach to persons and concepts that were previously concealed or unfairly interpreted from only one point of view. The texts come from different sources, primarily from research by partner institutions, with which there are agreements on cooperation or with which joint projects are implemented. These are the Ivan Franko National University and institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine: Institute of Ethnology, Institute of Ukrainian Studies Ivan Kryp’jakevych, Institute of Ivan Franko – all from L’viv. The texts are sorted on the chronological and thematic bases. The first chapter introduces the medieval period and presents

the city of L'viv. The second chapter introduces some aspects of the church in Ukraine, in this case – the Greek Catholic Church, which dominates the region. The literary section outlines important persons, providing the context, with the intention to present the intellectual life of Galicia. The history section ends with the first half of the 20th century. Special attention is paid to the fates of immigrants from Galicia to the area.

Keywords *Ukraine, Galicia, Lviv, Ivan Franko*

Резюме

Книга *Українська Галичина* складається з текстів у перекладі з української, декілька – з російської мов. Мета книги – представити регіон, назва якого досить відома в Хорватії, завдяки однойменній драмі видатного письменника Мирослава Крлежи, який був на фронтах Галичини в роки Першої світової війни. Тексти для перекладу обрано з доробку наукових закладів, у першу чергу Львова, з якими хорватська україністика розвиває зв'язки - Львівський національний університет ім. Івана Франка; академічні установи: Інститут народознавства, Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича, Інститут Івана Франка та ін. Не претендуючи на вичерпність, упорядник прагнув окреслити історико-культурні, релігійні та інші контури регіону. У відповідних розділах представлено історичні аспекти українського середньовіччя, Греко-католицької церкви, деякі літературні постаті, долі українських переселенців з Галичини на хорватські землі, драматичні події першої половини ХХ століття. Переклади здійснено студентами україністики Кафедри української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету.

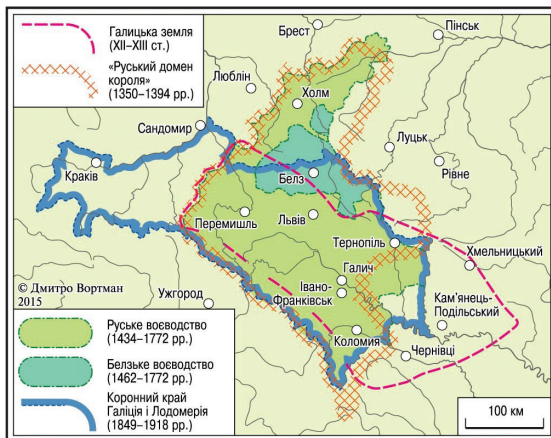
Ключові слова *Україна, Галичина, Львів, Іван Франко*

Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Knjižnica *Ucrainiana Croatica*

1. Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini. 1932–1933. Gladomor. Priredio Jevgenij Paščenko. *Zagreb, 2008.*
 2. o. Ivan Barščevski, Olja Barščevski, Željko Peh. Jubilej 100. godišnjice osnivanja grkokatoličkih župa Sibirin, Gornji Andrijevci, Slavonski Brod. 1908–2008. *Sibirin–Slavonski Brod, 2009.*
 3. Jevgenij Paščenko. Ukrajinsko-hrvatske književne poredbe. *Split, 2010.*
 4. Jevgenij Paščenko. Slavist i imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine. *Zagreb, 2010.*
 5. Jevgenij Paščenko. Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija. *Zagreb, 2010.*
 6. Hrvatska ševčenkiana. Priredio Jevgenij Paščenko. *Zagreb, 2011.*
 7. Bogdan Igor Antonyč. Most iznad vremena. Pjesme. Prepjev s ukrajinskoga Dubravka Dorotić Sesar. *Zagreb, 2011.*
 8. Marija Matios. Slatka Darica. Drama u tri života. S ukrajinskoga prevela Dijana Dill. *Zagreb, 2011.*
 9. Volodymyr Galyk. Ivan Franko i hrvatska kulturna baština. *Zagreb, 2012.*
 10. Zakarpats'ka Ukrajina: povijest – tradicija – identitet. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. *Zagreb, 2013.*
 11. Ukrajinski Karpati. Etnogeneza-arheologija-etnologija. Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. *Zagreb, 2014.*
- *
- Taras Ševčenko. Izabrane pjesme. Prevela s ukrajinskoga Antica Menac. Bilješke i komentari Rajisa Trostinska. Izbor pjesama i pogovor Jevgenij Paščenko. *Zagreb: Matica Hrvatska, 2014.*
- Jevgenij Paščenko. Juraj Križanić i Ukrajina. Graditelji europske kršćanske unije. Biblioteka Historia. Knjiga 2. *Zagreb: Matica hrvatska, 2015., 503 str.*

Ilustracije

Galyc'ko-Volyns'ka zemlja (12.-13. st.), «Rus'kyj domen kralja» (1350.-1394.), Rus'ko vojvodstvo (1434.-1772.), Krunski kraj Galicija i Lodomerija (1849.-1918.)

Karta Galicije iz 19. stoljeća

Ukrajinsko crkveno slikarstvo u Galiciji

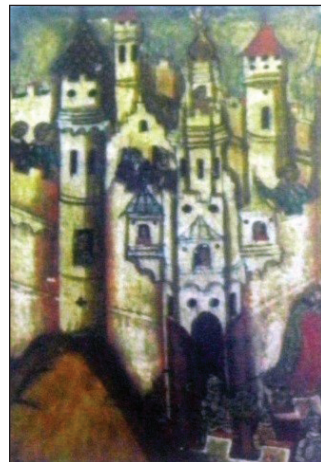
Sl. 1 *Zmaj*, 13. st., reljef iz katedrale Uznesenja u Krylosu

Sl. 2 Majstor ikona iz Vanivke, *Uznesenje Časnog Krista* (fragment), druga polovica 15. st., selo Zdvyženj u Lemkivščyni (ja. t.)

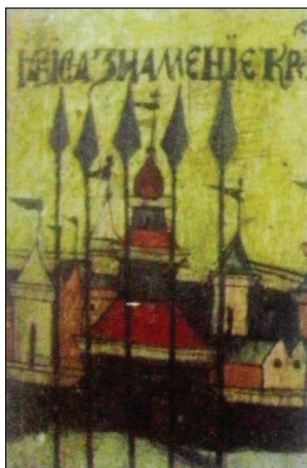
Sl. 3 Majstor ikona iz Vanivke, mjesna arhitektura na ikoni *Život svetog Nikole*, druga polovica 15. st., Gorlycja, Lavovska oblast (ja. t.)

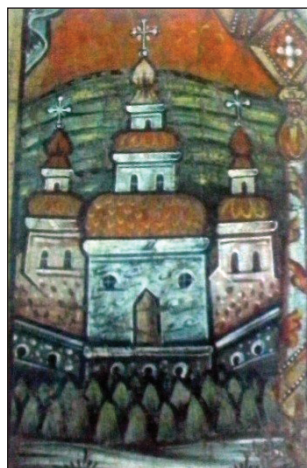
Sl. 4 Arhitektura dvorca na ikoni *Sveti Juraj ubija zmaja*, sredina 16. st., selo Stupnycja, Sambirska regija

Sl. 5 *Silazak u Had* (fragment), druga polovica 16. st., selo Malny, Lavovska oblast (ja. t.)

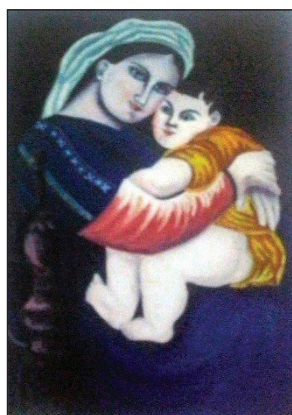
Sl. 6 Mjesna arhitektura na ikoni *Ukazanje Krista caru Konstantinu*, prva polovica 17. st., crkva Uznesenja u Droğobyču (ja. t.)

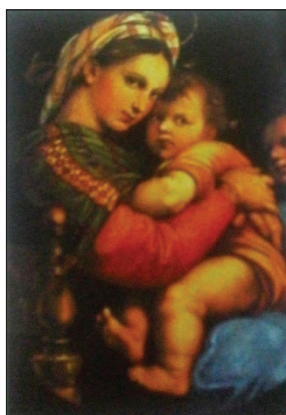
Sl. 7 Arhitektura manastira na zastavi *Bogorodica zaštitnica stradajućih*, početak 18. st., s područja Galicije (o-t.)

Sl. 8 Stefan, popov sin, Medyc'kyj, *Arhandeo Gabrijel* (fragment ikone Navještenje), druga polovica 17. st., crkva svetog Jurja u Drožobyču (ja. t.)

Sl. 9 Raffaello Santi, *Bogorodica na prijestolju*, 1513./1514. (ja. t.)

Sl. 10 Kopija slike Raffaella Santija, *Bogorodica na prijestolju*, kraj 19. st., s područja Turkivščyne

Sl. 11 Otac Vasyľ Ćlibkevyč, *Svijećnica* (fragment), 1740., crkva Svetog Trojstva u Droğobyču (o-t.)

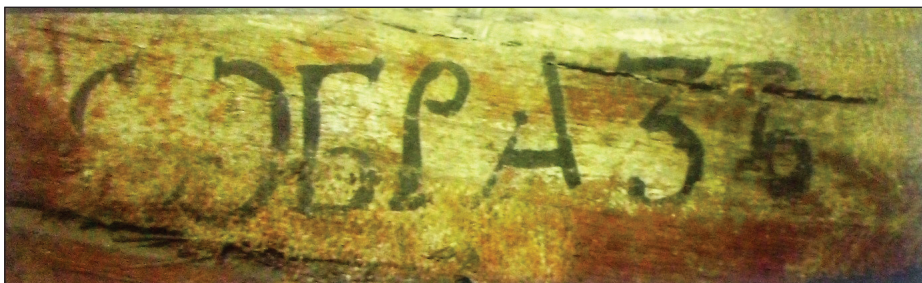
Sl. 12 Jakov iz Vyšnje, *Sveti Nikola*, 1678., selo Iljnyk Zemljans'kyj u Turkivščyni (ja. t.)

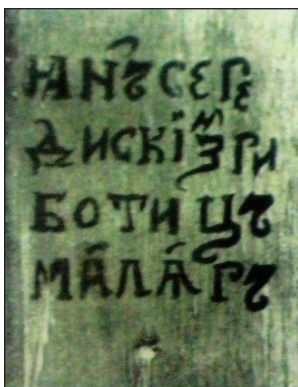
Sl. 13 Jakov iz Vyšnje, *Sveti Arhandeo Mihael*, 1678., selo Iljnyk Zemljans'kyj u Turkivščyni (ja. t.)

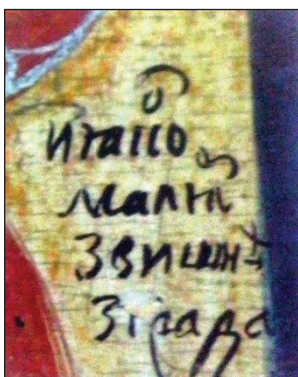
Sl. 14 Jan Kvjatkovs'kyj, *Sveti Onofrij*, 1756., selo Ugoljna, Lavovska oblast (o-t.)

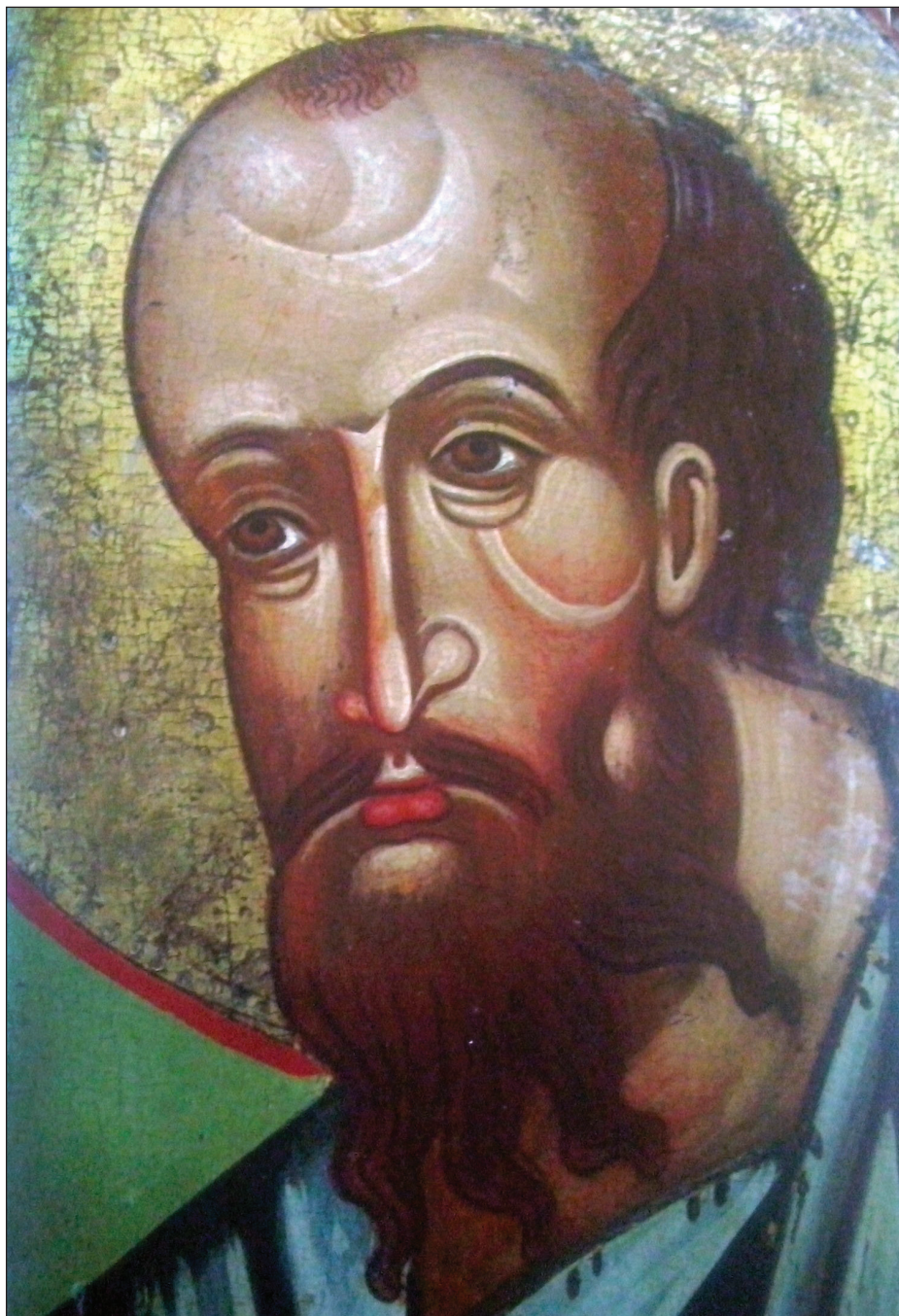
Sl.15 Fragment freske iz druge polovice 17. st. (crkva sv. Jurja u Drožobyču)

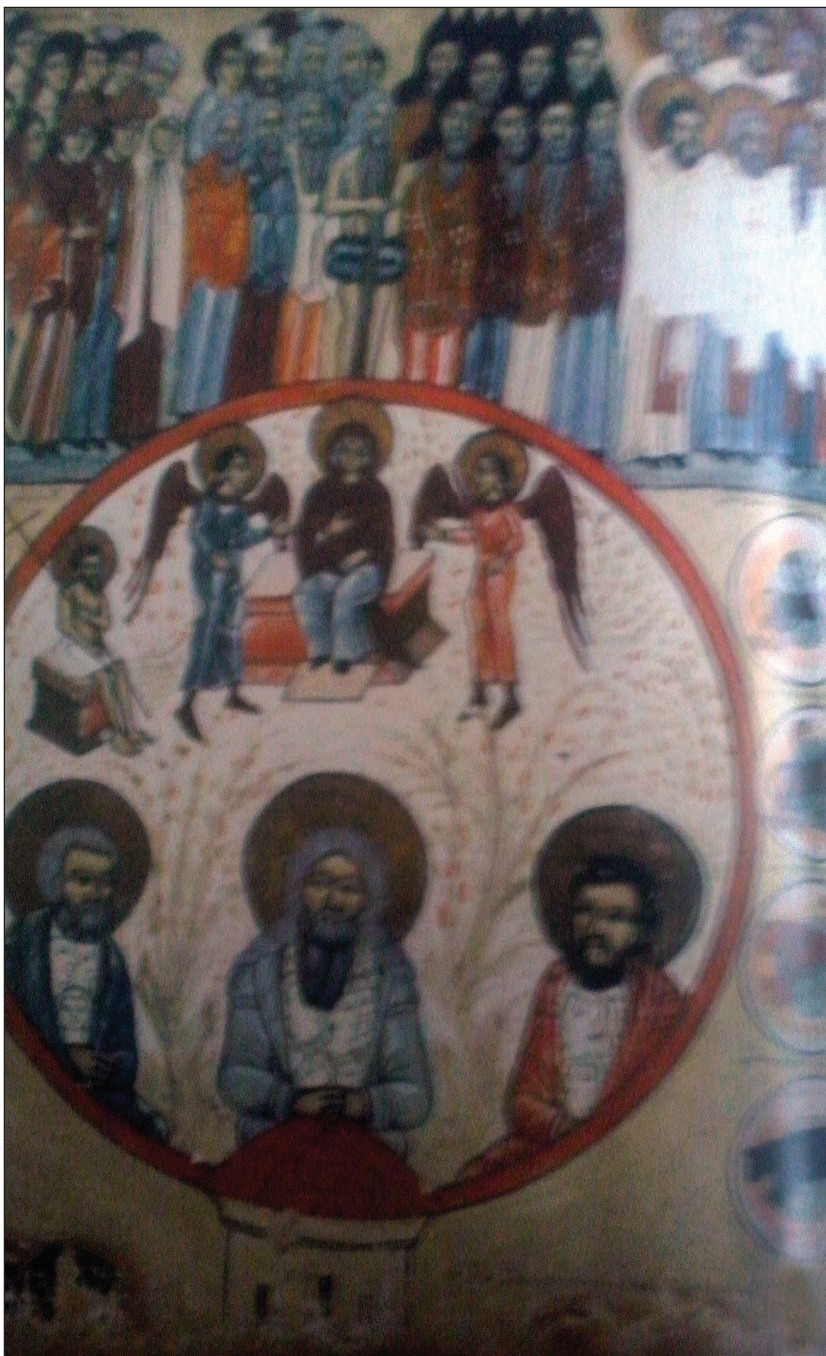
Sl.16 Potpis Ivana Seredys'kog
na ikoni *Deisis*, kraj 17. st.,
selo Zavadok, Lavovska oblast

Sl. 17 Potpis Jakova iz Višnje
na ikoni *Arhandeo Mihael*,
1678., selo Iljnyk Zemljans'kyj
u Turkyvsčyni

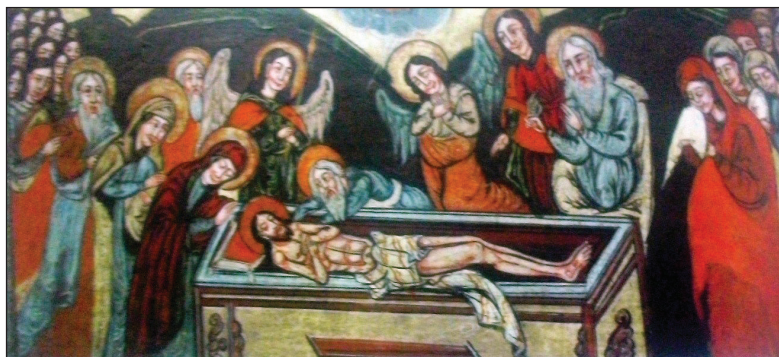
Sl. 18 Majstor drogobyč kog *Čina molitve*, *Sveti apostol Pavao* (fragment),
kraj 15. st., crkva Uznesenja u Drogobyču (ja. t.)

Sl. 19 Fedusko, slikar iz Sambira, *Krilo Abrahamovo* (fragment ikone *Posljednji sud*), druga polovica 16. st., selo Zavadok, Lavovska oblast (ja. t.)

Sl. 20 *Narodi* (fragment ikone *Posljednji sud*), 1587.,
selo Kam'janok Strumylov, Lavovska oblast (ja. t.)

Sl. 21 *Polaganje u grob* (fragment), druga polovica 17. st.,
s područja Lemkivščyne (današnja Poljska) (ja. t.)

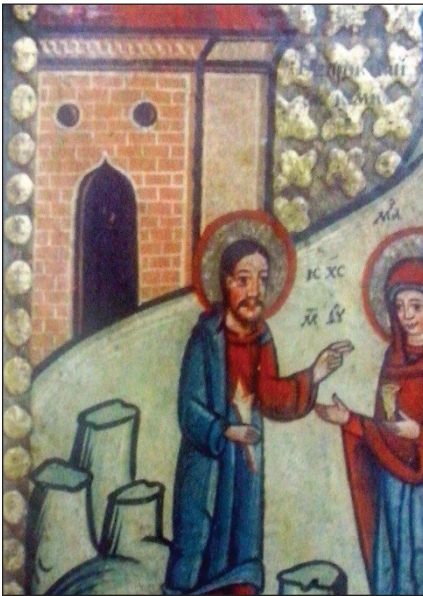
Sl. 22 Ivan Medyc'kyj, *Drvo Iseja* (fragment freske), 1691.,
crkva sv. Jurja u Drohobyču (k. ž.; ja. t.)

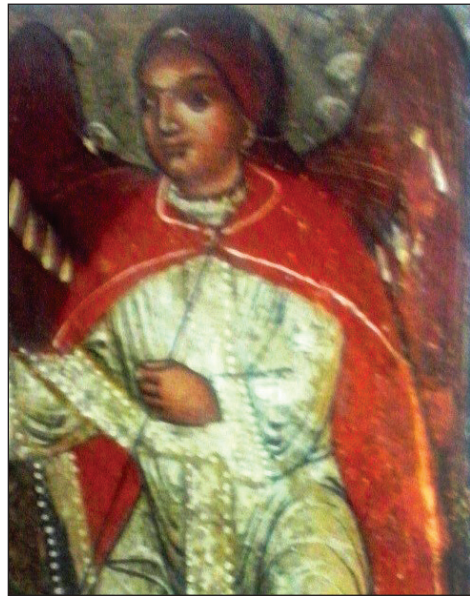
Sl. 23 *Raspeće s prisutnima* (fragment), kraj 15. st./početak 16. st.,
selo Borščevyči, Lavovska oblast (ja. t.)

Sl. 24 *Lav* (fragment ikone *Pokop sv. Onofrija*), prva polovica 18. st.,
selo Jablunji u Turkivščyni (o-t.)

Sl. 25 Majstor ikona iz Plav'ja, *Kristovo ukazanje ženama* (fragment ikone *Muka Kristova*), kraj 16. st./početak 17. st.,
selo Plav'je-Vadrusivke u Skolivščyni (ja. t.)

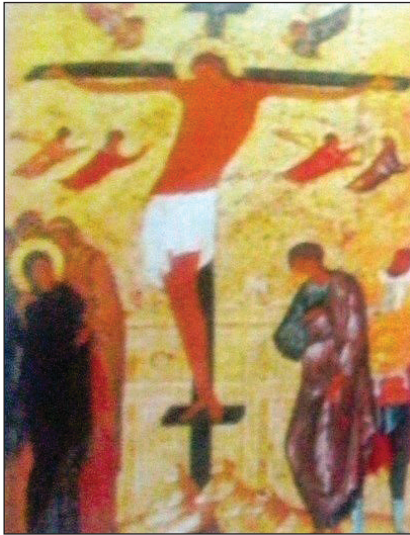
Sl. 26 Majstor *Mražničke Bogorodice*, *Arhādeo* (fragment ikone *Štovanje Bogorodice Odigitrije*),
kraj 16. st.,
selo Mražnjcja, Lavovska oblast (ja. t.)

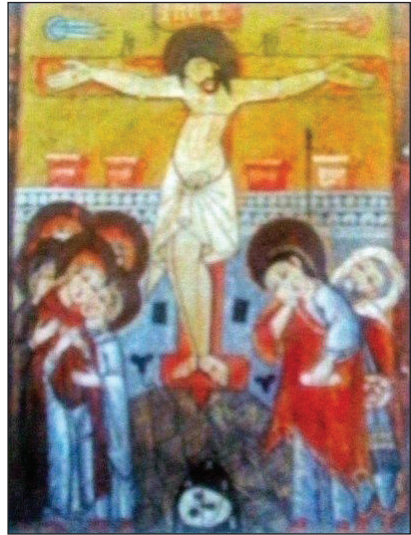
Sl. 27 Fedusko, slikar iz Sambira, *Život svete Paraskeve* (fragment), druga polovica 16. st., crkva Paraskeve Petke u Drogobyču (ja. t.)

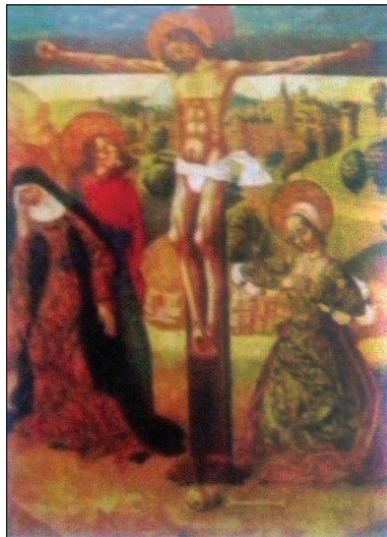
Sl. 28 Ostroški majstor, *Spas Vinova loza* (1730.–1740.), selo Ozerna, Ternopiljs'ka oblast (o-t.)

Sl. 29 Dionizij, *Raspeće s prisutnima*,
početak 16. st. (Moskovija)

Sl. 30 *Raspeće s prisutnima*,
kraj 16. st./početak 17. st. (Galicija)

Sl. 31 Majstor iz Budimpešte, *Raspeće s prisutnima*,
početak 16. st. (Kastilja)

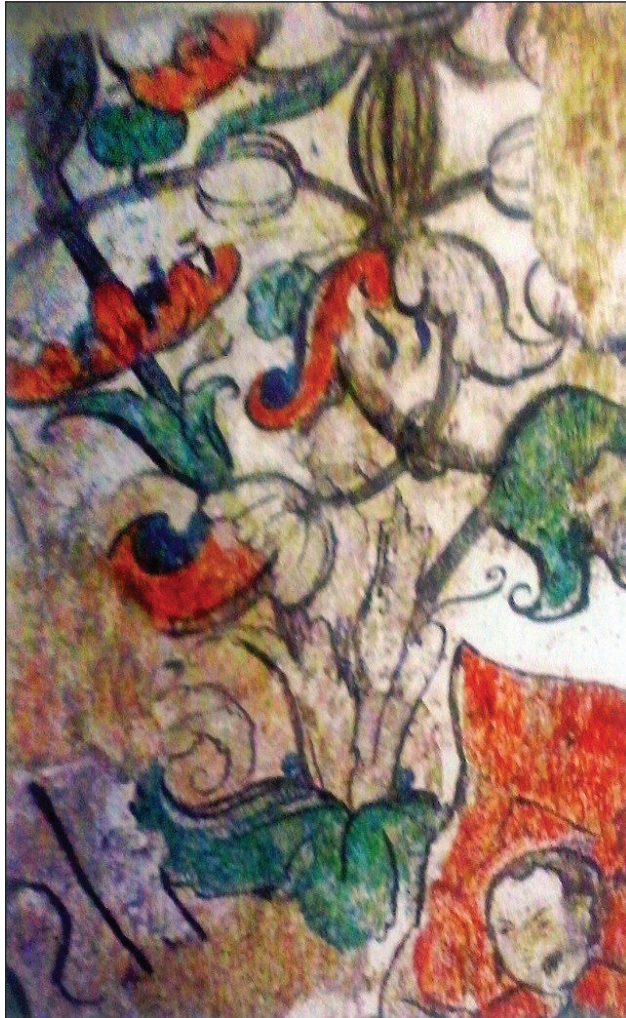
Sl. 32 Majstor *Mražničke Bogorodice*, *Raspeće s prisutnima* (fragment), kraj 16. st./početak 17. st., selo Ryky, Lavovska oblast (ja. t.)

Sl. 33 *Krist u slavi*, prva četvrtina 15. st.,
freska u dvorskoj kapelici Svetog Trojstva, Lublin (k. ž.; ja. t.)

Sl. 34 Stefan, popov sin Medyc'kyj, *Apostoli* (fragment kompozicije *Muka Gospodnja*), druga polovica 17. st., freska u crkvi sv. Jurja u Drožobyču (k. ž.; ja. t.)

Sl. 35 *Cvjetni dekor* (fragment freske Sveti Kristofor), 15. st.,
katedrala Djevice Marije i sv. Bartolomeja, u Drožobyču (k. ž.; ja. t.)

Sl. 36 A. Solec'kyj, *Alegorija Drohobiča* (1790.–1793.),
freska u katedrali Djevice Marije i sv. Bartolomeja u Drohobyču

Sl. 37 Majstor ikona iz Vanivke, *Život sv. Nikole*, druga polovica 15. st., selo Gorlycja, Lavovska oblast (ja. t)

Sl. 38 *Život sv. Nikole*, 16. st., Novgorod (ja. t.)

Sl. 39 Majstor ikona iz Vanivke, *Zatočenci u tamnici* (fragment ikone *Život sv. Nikole*), druga polovica 15. st., selo Gorlycja, Lavovska oblast (ja. t.)

Sl. 40 *Pranje nogu* (fragment ikone *Muke Gospodnje*),
početak 18. st., s područja Galicije (o-t.)

Sl. 41 Slikar Francišek, *Apostoli* (fragment freske *Posljednji sud*), 1662.,
crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u selu Novoselycja,
Zakarpatska oblast (k. ž.; ja. t.)

Sl. 42 *Grešnici u paklu* (fragment kompozicije *Posljednji sud*), sredina 16. st., selo Viljšancija. Lavovska oblast (ja. t.)

Sl. 43 Stefan, popov sin, Medyc'kyj,
Božič Ivana Krstitelja (fragment),
1669., crkva Uznesenja u Drohobyču
(ja. t.)

Sl. 44 Jov Kondzelevyč, *Božič Djevice
Marije* (fragment), kraj 17. st.,
crkva sv. Paraskeve u Lavovu (ja. t.)

Sl. 45 *Sveta carica Olena* (fragment ikone *Uznesenje Časnog Krista*), prva polovica 17. st., crkva Uznesenja u Droğobyču (ja. t.)

Sl. 46 *Božić Djevice Marije*, sredina 18. st., selo Medenyči, Lavovska oblast (o-t.)

Sl. 47 *Sveti Jozafat Kunzević*, kraj 18. st., s područja Turkivščyne (o-t.)

Sl. 48 *Bogorodica zaštitnica svih stradajućih*, kraj 17. st./
prva četvrtina 18. st., s područja Galicije (ja. t.; o-t.)

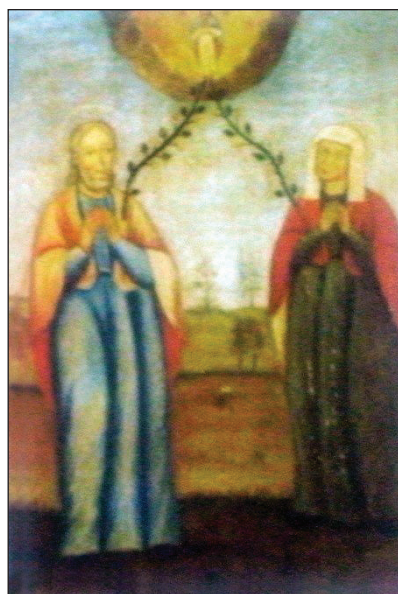
Sl. 49 *Sveti Joakim* (fragment ikone *Katedrala Joakima i Ane*),
1466., selo Stanylja, Lavovska oblast (ja. t.)

Sl. 50 *Život i katedrala Joakima i Ane*, 1466., selo Stanylja, Lavovska oblast (ja. t.)

Sl. 51 Slikar Fedusko iz Sambira, *Život i katedrala Joakima i Ane*, druga polovica 16. st., selo Stanylja, Lavovska oblast (ja. t.)

Sl. 52 *Katedrala Joakima i Ane*, sredina 18. st., selo Komarnyky, Lavovska oblast (o-t.)

Sl. 53 *Apostoli Petar i Pavao*, prva polovica 18. st., s područja Galicije (ja. t.; o-t.)

Sl. 54 *Sveti Antonije i Teodozije* (fragment), početak 18. st., s područja Sambirščyne (ja. t.; o-t.)

Sl. 55 *Bijeg u Egiptat*, prva polovica 18. st., s područja Galicije (ja. t.; o-t.)

Sl. 56 Ivan Medyc'kyj, *Bijeg u Egiptat*, 1711., freska u crkvi sv. Jurja u Drožobyču (k. ž.; ja. t.)